ISTORIE

PAUL LENDVAI

UNGURII

HUMANITAS

PAUL LENDVAI

UNGURII

Timp de un mileniu învingători în înfrângeri

Traducere din germană de
MARIA NASTASIA și ION NASTASIA

Ediția a III-a

HUMANITAS
BUCUREȘTI

PAUL LENDVAI s-a născut la Budapesta pe data de 24 august 1929. A părăsit Ungaria natală după Revoluția din 1956 și a devenit unul dintre ziariștii și scriitorii politici de vârf ai Europei. Corespondent la *Financial Times* timp de 22 de ani, Paul Lendvai a scris zece cărți despre istoria central și est-europeană, publicate în engleză și germană, franceză și maghiară. I s-au decernat premii prestigioase. Între 1982 și 1987, a fost redactor-șef pentru Europa Centrală și de Est la postul de televiziune ORF, iar între 1987 și 1998, director la Radio Austria International.

Actualmente, este coeditor și redactor-șef al revistei *Europäische Rundschau*.

Principalele scrieri:
Der rote Balkan (cu un capitol despre România), 1969; *Antisemitismus ohne Juden – Entwicklungen und Tendenzen in Osteuropa* (cu un capitol despre România), 1972; *Der Medienkrieg*, 1981; *Auf schwarzen Listen. Erlebnisse eines Mitteleuropäers*, 1996. *Die Ungarn*, apărută în 1999, a cunoscut patru ediții, fiind publicată deja în traducere maghiară, cehă și engleză.

Cuprins

Redactori: Daniela Ştefănescu, S. Skultéty
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corectori: Carmen Botoşaru, Cristina Jelescu, Elena Stuparu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Proeditură şi Tipografie

Paul Lendvai
Die Ungarn. Eine tausendjähringe Geschichte.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
LENDVAI, PAUL
Ungurii: timp de un mileniu învingători în înfrângeri/Paul Lendvai;
trad.: Maria Nastasia şi Ion Nastasia. – Ed. a 3-a. – Bucureşti: Humanitas, 2013
Bibliogr.
ISBN 978-973-50-3963-9
I. Nastasia, Maria (trad.)
II. Nastasia, Ion (trad.)
94(439)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

În amintirea tatălui meu, dr. Andor Lendvai
(născut la Košice, atunci Ungaria,
azi Slovacia),
și a mamei mele, Edith Lendvai,
(născută la Ocna de Jos,
atunci Transilvania, Ungaria,
azi România)

Introducere

Existența și chiar supraviețuirea poporului ungar și a statului său național în bazinul Carpaților sunt un miracol al istoriei europene. Cu greu se poate găsi o națiune a cărei imagine de-a lungul veacurilor și al epocilor să fie învăluită de atâtea și de așa de contradictorii clișee cum este cea a maghiarilor. Cum se face că niște „canibali mâncători de copii“ și niște „huni însetați de sânge“ au devenit apărători ai Occidentului creștin și luptători eroici pentru libertate împotriva mongolilor, turcilor și rușilor? Cine au fost „barbarii asiatici“ care în incursiunile lor de pradă răspândiseră spaimă și oroare din Elveția până în Franța, din Germania până în Italia și care totuși, ca ultime valuri migratoare dinspre Asia, nu au dispărut de pe scena istoriei?

Patria lor originară, obârșia lor și rădăcinile limbii lor, cauzele migrării și așezării lor pe alte meleaguri sunt controversate și în ziua de azi. Însă faptul că în Europa maghiarii — abstracție făcând de albanezi [și de basci — *n.ed.*] — formează poporul cel mai solitar, cu o limbă și o istorie unice în felul lor, cu greu poate fi pus la îndoială. Arthur Koestler, care visa în ungurește, dar își scria cărțile în nemțește, mai târziu în englezește, a spus odată: „Poate că prin această singurătate excepțională se explică intensitatea ciudată a existenței sale. A fi ungur este o nevroză colectivă.“

De la descălecatul de pe la 896, această singurătate cu multele ei fațete a rămas factorul determinant în istoria ungară. Spaima pe care o inspiră moartea lentă a unei mici națiuni, rarefierea rândurilor ungurimii și efectul războaielor pierdute tradus prin amputarea forțată a unor întregi grupuri umane (fiecare al treilea etnic maghiar trăiește în străinătate) constituie explicația de fond a faptului că imaginile funebre abundă în poezie și în proză.

Poveștile, legendele și tradițiile populare au acoperit sau au deformat realitățile. În același timp, aceste mituri au creat însă istoria din acest spațiu și au marcat conceptul de națiune. Sub coroana lui Ștefan, percepută ca simbol al așa-zisei „națiuni politice“, și-a făcut loc un

anumit raport între băştinaşi şi cuceritori, între cei veniţi din alte părţi şi cei dislocaţi din mediul lor existenţial: un raport foarte schimbător, încununat uneori de succese strălucite, marcat de multe ori de conflicte tragice. Jocul dintre deschidere şi închistare, dintre cosmopolitism şi naţionalism, dintre sentimentul singurătăţii şi conştiinţa misiunii istorice, dintre spaima de moarte şi cutezanţa de a se opune puternicilor vremii şi-a găsit o oglindire impresionantă în avatarurile culturii şi istoriei Ungariei. Un lung lanţ de înfrângeri fatale a întărit sentimentul de popor trădat („Suntem cel mai părăsit dintre toate popoarele pământului“, a spus poetul naţional Petőfi) şi a făcut ca pesimismul în faţa vieţii să prindă rădăcini în aproape toate generaţiile maghiarimii. Pustiirile suferite de ţara pe care Occidentul a lăsat-o în repetate rânduri de izbelişte în timpul năvălirii mongole din 1241, catastrofa de la Mohács din 1526 urmată de un secol şi jumătate de ocupaţie turcească, momentul 1848/49, când lupta pentru libertate a fost înăbuşită de armatele unite ale Habsburgilor şi ale ţarului Rusiei, distrugerea Ungariei istorice prin dictatul de la Trianon din 1920, cele patru decenii de dominaţie sovietică şi de comunism după al Doilea Război Mondial împreună cu reprimarea sângeroasă a răscoalei din octombrie 1956 au fost catastrofe care au acutizat în permanenţă conştiinţa de popor părăsit. Cine ar putea să conteste însă vreodată incredibila capacitate de a rezista şi desăvârşita artă de a supravieţui a acestui popor?

În ciuda faptului că ţara a fost împărţită în trei şi în ciuda secolelor de dominaţie străină, ungurii au fost capabili să-şi păstreze identitatea naţională. Dragostea fierbinte de patrie a fost aceea care le-a dat forţa ca, strânşi între germani şi slavi, lipsiţi de rude şi izolaţi de restul lumii prin „zidul chinezesc“ al limbii lor, să supravieţuiască şi să treacă de catastrofe. Una dintre cheile pentru înţelegerea ascensiunii şi prăbuşirii Ungariei, de la descălecat până la sfârşitul Primului Război Mondial, dar şi pentru înţelegerea succesiunii precipitate a răsturnărilor de situaţie dintre 1920 şi 1990, o furnizează învăţăturile din jurul anului 1030 (redactate probabil de un preot german) ale primului rege creştin din dinastia de Árpád, Ştefan cel Sfânt, către fiul său:

> Imperiul Roman a dobândit o importanţă aşa de mare mai ales datorită faptului că între hotarele lui se strângeau numeroşi nobili şi înţelepţi din diferite ţări, şi principii lui au devenit aşa de glorioşi şi aşa de puternici datorită aceluiaşi fapt. [...] Venind din diferite ţări şi provincii, coloniştii aduc cu ei diferite limbi şi obiceiuri, diferite lucruri şi arme folositoare, care împodobesc şi aureolează Curtea regelui, dar în puterile străine bagă

> groaza. O țară care are limbă numai de un fel și obiceiuri numai de un fel este slabă și neputincioasă. De aceea, fiul meu, îți poruncesc să te întâlnești cu ei și să te porți cuviincios cu ei, pentru ca lor să le fie mai plăcut a zăbovi la tine decât altundeva, căci de vei distruge cele construite de mine, de vei împrăștia cele adunate de mine, atunci, fără îndoială, stăpânirea ta de mare pagubă va avea parte.

Astfel, încă din secolul al XI-lea, la invitația dinastiei, au venit germani în Ungaria de Sus și în Transilvania. De-a lungul secolelor, ungurimea a absorbit, ca să zicem așa, nu numai popoarele nomade ca, de pildă, pecenegii și cumanii, ci și nemți și slovaci, români și croați, sârbi și evrei. Unul dintre cele mai uluitoare fapte ale istoriei ungare — mai târziu minimalizat sau pur și simplu trecut sub tăcere de istoriografi naționaliști — este acela că făuritorii mitului național, mult cântații eroi ai războaielor cu turcii, conducătorii politici și militari ai luptei pentru libertate împotriva Habsburgilor, unele figuri proeminente ale literaturii și științei au fost, în întregime sau parțial, de origine germană sau croată, slovacă, română sau sârbă. În vremea împăratului Iosif II, maghiarii de-abia formau o treime din populația de-atunci a Ungariei, dar până în 1910 au atins o pondere de 54,5 la sută, ceea ce, fără îndoială, înseamnă că putem vorbi de o dinamică de-a dreptul senzațională a asimilării lingvistice și politice în vechea Ungarie. Potrivit datelor statistice, numărul germanilor proaspăt convertiți la ungarism depășea 600 000, iar cel al slovacilor asimilați și al evreilor deveniți maghiari pare să fi fost de peste o jumătate de milion, respectiv de circa 700 000. În general, se apreciază că, încă înainte de Primul Război Mondial, ponderea germanilor, slavilor și evreilor asimilați reprezenta mai mult de un sfert din maghiarimea certificată statistic.

Ideea ungurească de stat, inclusiv presiunea asupra naționalităților făcută sub semnul unei viziuni total nerealiste despre rolul viitor al unui mare imperiu al coroanei lui Ștefan în spațiul dunărean, nu avea un caracter rasist, ci unul exclusiv cultural. Orice om care se declara ungur avea aceleași șanse de a promova. În aceasta a constat, desigur, și șansa acelor evrei care ca unguri evrei s-au identificat încă din timpul revoluției de la 1848 cu mișcarea națională maghiară și în deceniile următoare cu limba și cultura maghiară. Pe de altă parte, Ungaria avea nevoie de oameni loiali, care să mărească ponderea elementului unguresc în interiorul provinciilor coroanei lui Ștefan și în același timp să fie gata (împreună cu germanii și cu grecii) să preia în domeniile economiei și finanțelor, precum și în profesiunile

intelectuale munca pe care nobilimea mică și mijlocie o refuza în permanență. Raportul unic în felul lui dintre evrei și maghiari a marcat revirimentul economic și cultural din deceniile de după compromisul cu Austria.

Destinul evreimii dispuse să se lase asimilată ține de capitolele cele mai strălucite și apoi, în perioada interbelică, mai ales după ocupația germană din 1944/45, de capitolele cele mai întunecate ale istoriei ungare. A fost una dintre consecințele absurde și totuși logice ale legislației antievreiești promovate de stat faptul că multe dintre marile talente, printre care opt laureați ai Premiului Nobel, și-au repurtat nu în patria lor, ci mai ales în Marea Britanie sau Statele Unite succesele lor deschizătoare de drumuri noi în știință și artă, în finanțe și industrie.

După căsătoria în anul 996 a lui Ștefan cu prințesa bavareză Gisela, sora viitorului împărat Henric II, raportul dintre unguri și germani a fost și el în unele privințe un unicat. La Curtea primului rege al Ungariei, preoții, cavalerii și nobilii germani veniți în suita Giselei au jucat un rol de prim-plan, iar regele visa la instituțiile germanice ca la niște modele. Succesorii săi din dinastia àrpàdiană au încurajat și ei sistematic formarea de mari colonii germane, ceea ce l-a făcut pe un istoric maghiar din secolul al XIX-lea să spună: „Ungurii au creat statul; germanii, orașele." Sentimentele stratului conducător maghiar oscilau între admirație fără rezerve și neîncredere profund înrădăcinată.

Orașele libere regale dominate de burghezia germană au rămas neatinse de războaiele cu turcii. În timp ce regii unguri au implantat primele grupuri mari de germani în părțile de nord ale țării și pe sași în Transilvania, Habsburgii aduc în secolul al XVIII-lea coloniști mai ales în regiunile Bačka și Banat din sudul Ungariei. Privilegiile acordate cetățenilor germani au trezit suspiciuni în rândul ungurilor dezavantajați. Mai importantă din punct de vedere politic a fost însă mișcarea condusă la începutul secolului al XIX-lea de nobili și literați însuflețiți de sentimente naționale și desfășurată sub semnul păstrării și înnoirii limbii maghiare amenințate de germanizare. În multe familii unguresti se considera pe atunci că nu este de bonton să conversezi în limba maternă sau să aduci vorba despre poezii și romane unguresti. Poetul Károly Kisfaludi, care la început el însuși corespondase în germană cu fratele său și care a trebuit, ca să spunem așa, să reînvețe limba maternă, avertiza: „Poporul care nu posedă o limbă

maternă nici patrie nu are.“ În ajunul revoluției din anul 1848, scriitorul József Bajza a ținut o cuvântare înflăcărată la Academia de Științe din Budapesta:

> Limba și cultura germană reprezintă un pericol pentru națiunea noastră. Ar trebui în sfârșit să ne venim în fire și să înțelegem că această modă ne duce la pierzanie și că în special prin pătrunderea limbii germane ni se pregătește sfârșitul. [...] Nu trebuie să-l urâm pe german, ci să ne ferim de el. [...] Eu nu sunt barbar și nu vreau să mă ridic împotriva civilizației. [...] Dar consider că este un păcat ca un popor să plătească civilizația cu propria lui existență.

Când, după pactul dualist cu Austria (1867), a apărut monarhia austroungară și Ungaria a obținut, pe cât a fost posibil atunci, o amplă autonomie, s-a mers repede și orbește pe drumul unei maghiarizări tot mai neînfrânate. Drept pentru care, Franz von Löher i-a atacat pe unguri cu un pamflet extrem de agresiv, în care le spunea că sunt „un popor fără cultură“, căci „câtă dezolare și pustietate se ascunde sub istoria milenară a maghiarilor! De ajutat nu pot să-i ajute decât germanii din Ungaria, cu hărnicia și cultura lor.“

Această prăpastie dintre cooperare și conflict, dintre alianță și dezbinare, dintre comunitate de interese și năzuința spre o cale proprie a marcat din acel moment raporturile reciproce. Minoritatea germană, de peste o jumătate de milion, trăitoare în această parte a Ungariei, a devenit în cel de al Treilea Reich mai întâi o unealtă aparent privilegiată a regimului național-socialist, iar apoi, pe drumul spre catastrofa națiunii-mamă și a poporului și statului german, o victimă ca urmare a alungării a jumătate dintre germanii unguri și a nedreptei discriminări de decenii a minorității rămase în Ungaria.

Nu-i de mirare deci că în istoria milenară a maghiarilor se pun veșnic aceleași întrebări: „Cine este ungur?“ sau „Ce este un ungur?“ Răspunsurile n-au fost niciodată univoce și s-a și întâmplat ca, în funcție de perioadele de calm și cele tulburi din viața politică, unul și același istoric literar, citat adesea mai ales în spațiul lingvistic german, să-i laude o dată ditirambic pe mari scriitori și savanți maghiari, pentru ca după numai câțiva ani să-i excludă din rândurile ungurimii din cauza „rasei lor indezirabile“ și a „influenței lor nocive“ asupra națiunii. Că literații excluși sau blamați ca „antimaghiari“ au scris adesea într-o ungurească mai bună decât aceea a criticilor lor tendențioși este și aceasta una dintre trăsăturile paradoxale ale istoriei maghiare, ca și

faptul că în Ungaria rasismul în literatură şi politică a fost reprezentat aproape întotdeauna de „figuri“ integral sau parţial „alogene“

Acest lucru l-a semnalat deja Antal Szerb, autorul unei neîntrecute — până azi — *Istorii a literaturii maghiare*. El l-a luat ca exemplu pe celebrul general şi poet Miklós (Nikolaus) conte Zrínyi. Croat din naştere, Zrínyi (spre deosebire de fratele său mai tânăr Péter, care i-a tradus în croată marile poezii) s-a declarat ungur. Szerb subliniază că, astfel, unul dintre cei mai mari eroi ai istoriei maghiare a demonstrat că naţionalitatea este produsul unei atitudini, al unei voinţe. El însuşi a căzut victimă Holocaustului.

Cine mai ştie azi că fără deschizătorii de drumuri unguri din epoca modernă nu ar exista poate nici bombă atomică, nici computer, nici Hollywood, că geniul maghiar, indiferent de originea etnică sau religioasă, a contribuit şi el la scară mondială, adesea în chip decisiv, la dezvoltarea ştiinţei şi artei, a economiei şi industriei? Contradicţia dintre genialele performanţe individuale şi repetatele nereuşite colective ale naţiunii rămâne, de fapt, una dintre trăsăturile cele mai fascinante ale zbuciumatei istorii a poporului nomad de odinioară. Sunt deci ungurii, ca veşnic perdanţi, fără speranţă astăzi într-o unificare paşnică a naţiunii-mamă cu treimea împrăştiată a poporului sub stăpânire străină? Sau continuă ei totuşi să facă figură de învingători în înfrângere, de victime şi de artişti ai vieţii, de romantici şi de realişti? Scriitorul Tibor Déry a spus cândva, după înăbuşirea revoluţiei din 1956: „Ce înseamnă a trăi ca maghiar? Înseamnă a glumi şi a dansa pe deasupra catastrofelor.“

Într-un amestec de istorie concentrată, schiţe biografice şi povestiri din diverse medii sociale, încerc să-i familiarizez pe cititorii străini, neştiutori de maghiară, cu ungurii şi cu vicisitudinile destinului acestora.

M-am născut ca ungur de origine evreiască şi, prin cei patruzeci de ani petrecuţi la Viena, am devenit austriac. În această calitate, sper să nu trebuiască să ţin cont de vreun tabu şi să-i pot descrie pe maghiari din perspectivă amicală, dar şi critică.

1
„Nişte barbari păgâni“ invadează Europa: mărturiile de la Sankt Gallen

Timp de o jumătate de secol, între 898 şi 955, maghiarii au fost consideraţi un flagel al Europei. În aproximativ cincizeci de incursiuni de jaf şi cotropire, au pustiit tot ce le-a stat în cale. Prădând, arzând şi ucigând, cetele de călăreţi au atacat landurile germane, dar şi Italia de sud şi regiuni întinse din Franţa. Au prădat şi au trecut prin foc şi sabie printre altele Bremenul şi Baselul, Orléans, Otranto. În primul rând ca mercenari în slujba unor principi europeni care se războiau între ei, ungurii şi-au extins raidurile până la Marea Nordului şi coasta Atlanticului. Au plecat călare o dată împotriva şi apoi în folosul regelui italian Berengar, împotriva şi apoi în ajutorul lui Arnulf al Bavariei, împotriva şi apoi în apărarea intereselor Bizanţului.

Cântecul lui Roland îi numeşte „neam drăcesc“. Această veche epopee franceză îi menţionează pe maghiari împreună cu hunii şi sarazinii, care lăsau un şuvoi de sânge pe oriunde treceau. Cronicarii relatează despre grozăvii nemaiauzite legate de care, fireşte, ei îi confundau adesea pe maghiari — sau unguri, cum i-au numit apoi — cu hunii. De fapt, cei mai mulţi dintre aceşti grămătici nu văzuseră niciodată un ungur. Ei nu făceau decât să redea istorisiri orale care, pe măsură ce creştea distanţa în timp şi spaţiu, inspirau şi mai multă groază şi se mulţumeau să învinovăţească nediferenţiat şi la grămadă. Astfel s-a format imaginea generală a unui „neam groaznic, înfiorător“ şi a unor „monştri din Sciţia, băutori de sânge şi mâncători de oameni“ Cu această imagine, ei au răspândit pretutindeni numai spaimă şi oroare.

Pentru urmaşii năvălitorilor sunt, fireşte, de cel mai mare interes buna atestare documentară şi relatările amănunţite despre o incursiune de pradă din 926. La scurt timp, trei cronicari au consemnat, în redactări realizate între 970 şi 1075, un atac asupra mânăstirii Sankt Gallen şi a împrejurimilor ei. „Barbarii păgâni“ străbătuseră fulgerător Bavaria şi Suabia până la Bodensee (lacul Konstanz). Mânăstirii i-au provocat mari stricăciuni şi au ucis o nobilă alemană, care cu zece ani înainte se claustrase într-o chilie: cuvioasa Wiborada a

fost omorâtă cu mai multe lovituri de topor şi a intrat ca martiră în istoria bisericii. Călugăriţă înzestrată mistic şi slăvită pentru asceza ei evlavioasă, a fost canonizată de Papa Clement II în 1407. Este prima femeie trecută în rândul sfinţilor.

Ea îi prezisese abatelui din Sankt Gallen încă din primăvară data exactă când aveau să dea năvală cetele războinice din răsărit şi-l îndemnase stăruitor să-şi asigure din timp adăpost sieşi, călugărilor şi vistieriei bisericeşti, împreună cu preţioasa bibliotecă a mânăstirii. Zvonul despre apropierea ameninţătoare a duşmanilor prindea din zi în zi tot mai multă consistenţă. Cu toate acestea, nu i s-a dat atenţie decât atunci când poporul barbar a pustiit şi ţinutul de la Bodensee, a ucis un mare număr de oameni şi a dat pradă focului toate satele şi casele, se spune în *Vita Sanctae Wiboradae*[1]. Abia atunci s-a dat ascultare proroacei. Oricum, în felul acesta s-au putut salva mulţi oameni şi multe cărţi de valoare inestimabilă. Wiborada, ea însăşi, nu s-a lăsat însă convinsă să fugă. A murit la 2 mai 926.

Viaţa şi moartea Sfintei Wiborada, care este cinstită şi ca protectoare a bibliotecilor, precum şi cronicile călugărilor Ekkehart I, Ekkehart IV şi Herimannus au continuat să stimuleze fantezia generaţiilor de mai târziu. Sfânta inspiră până şi în zilele noastre poeţi şi scriitori. Astfel, o scriitoare elveţiană, Doris Schifferli, a publicat în 1998 un roman având-o ca eroină pe Wiborada. Un medic maghiar, refugiat în Elveţia după revoluţia din 1956 şi stabilit la Sankt Gallen, a editat în 1922 o publicaţie bilingvă despre istoria incursiunii maghiare din secolul al X-lea, publicaţie având ca obiect „străvechea relaţie, iniţial încă războinică, astăzi paşnic prietenească dintre Ungaria şi Sankt Gallen"

Ziua morţii Wiboradei continuă a fi comemorată la liturghie an de an. Astfel, a avut o profundă încărcătură simbolică gestul cardinalului maghiar József Mindszenty, care în 1972 a vizitat biblioteca episcopală chiar în ziua comemorativă şi, ca primat al Ungariei, s-a semnat în cartea de aur rezervată oaspeţilor.

Interesul ungurilor în general şi al istoricilor în particular este acaparat, fireşte, mai puţin de viaţa sfintei protectoare a mânăstirii şi de episcopia Sankt Gallen de astăzi şi mai mult de faptul că în bibliotecă se păstrează importante izvoare ale istoriei timpurii a poporului maghiar. Însemnările din cronici şi menţiunile redactate „în stilul nou, amuzant" ale cronicarului Ekkehart IV aduc, într-adevăr, lumină în întunericul acelei vremi. Ungurii sunt menţionaţi de nouă ori în analele

alemane, întocmite de mai multe mâini în secolele al IX-lea şi al X-lea, şi chiar de cincisprezece ori în marile cronici de la Sankt Gallen.

În cronica lui Ekkehart se găsesc de altfel detalii despre întâmplări din 1 şi 2 mai 926. Acest text face parte şi astăzi din lectura obligatorie a şcolarilor maghiari. Este singura relatare în care maghiarii nu apar numai ca nişte monştri. Un martor ocular ne furnizează aici pentru prima dată o descriere amănunţită, veridică a moravurilor şi obiceiurilor maghiarilor. Autorul era un „călugăr" mai curând „simplu şi mărginit, pe nume Heribald, ale cărui zicale şi pozne stârneau adesea zâmbete" Ceilalţi călugări îi spuseseră să fugă cu ei. Dar Heribald a refuzat: „Păi, să fugă cine o vrea! Eu n-o să fug niciodată, pentru că gospodarul încă nu mi-a dat pielea de ghete pentru acest an."

Duşmanii înarmaţi cu tolbe cu săgeţi au dat buzna în mânăstirea nefortificată. Era ceva de groază să-i vezi mânuindu-şi suliţele ameninţătoare şi săgeţile ascuţite, a mărturisit mai târziu Heribald. În ciuda dezmăţului lor înfricoşător, lui nu i s-a clintit nici un fir de păr. Ungurii aveau cu ei un tălmaci, un preot adus cu forţa. Acesta le traducea ce spunea Heribald. Şi când şi-au dat seama că au de-a face cu un nebun, l-au lăsat în pace. I s-a permis chiar să ia parte la o petrecere în curtea mânăstirii. După cum a povestit el mai târziu, maghiarii au mântuit bucăţile de carne semicrudă fără să se servească de vreun cuţit, ci trăgând pur şi simplu cu dinţii de ele. Nici vinul mânăstirii n-a avut o soartă mai bună. Şi, ca să se distreze, maghiarii aruncau unii într-alţii cu oase roase. Apoi, cică, i-au pus pe cei doi călugări prizonieri să le cânte.

Spre marea supărare a lui Heribald, ei s-au pretat însă la grosolănii nu numai în curtea mânăstirii şi pe terenul neacoperit, ci şi în biserică şi pe podeaua ei sfântă. Doi dintre tinerii mai zurbagii s-au căţărat în clopotniţă, crezând despre cocoşul din vârf că este de aur. Unul a încercat să smulgă girueta cu lancea, şi-a pierdut echilibrul şi, prăbuşindu-se, a murit. Celălalt a vrut să-şi facă nevoile din crenelul cel mai înalt, cel de la răsărit, a căzut pe spate în hău şi s-a zdrobit de pământ. După cum a povestit mai târziu Heribald, camarazii lor le-au ars cadavrele între stâlpii porţii. Două butoaie pline cu vin până sus au fost cruţate la rugăminţile lui Heribald. Probabil că în carele cu prăzi aveau şi-aşa destule provizii.

„Dumnezeu să-i ocrotească pe cei slabi de minte aflaţi printre săbii şi lănci duşmane", spune cronicarul. Apoi, confraţii ordinului călugăresc au revenit la vatra lor. Întrebându-l pe Heribald, martorul ocular, cum s-a descurcat cu aşa de numeroşii oaspeţi ai lui Gallus

cel Sfânt, ei au primit următorul răspuns surprinzător: „Ei, nemaipomenit! Nu-mi aduc aminte să fi văzut vreodată oameni mai veseli în mânăstirea noastră, căci ei ne-au dăruit din belşug mâncare şi băutură."

În timp ce în Elveţia, ca urmare a numeroaselor neclarităţi şi confuzii în legătură cu povestirile despre martiriul Sfintei Wiborada, tradiţia orală mai vorbeşte şi astăzi aproape fără excepţie despre vremea de groază a „incursiunilor săvârşite de huni", care au pus brusc capăt perioadei de maximă înflorire a abaţiei Sankt Gallen, în Ungaria istoria consemnată în secolul al XI-lea despre călugărul Heribald trece în ochii unor scriitori şi savanţi drept o dovadă peremptorie pentru continuitatea „caracterului naţional maghiar". În seria de 24 de volume iniţiată de principele moştenitor Rudolf, *Monarhia austro-ungară în texte şi imagini*, al cărei ultim volum a apărut în 1902, istoricul Karl Szabó, de exemplu, s-a referit expres la „descrierea veridică a unui călăreţ ungur" făcută atunci la Sankt Gallen: „În aceste interesante relatări [...] despre tinerii maghiari plini de naturaleţe, nestăpâniţi, iuţi la supărare, dar şi iuţi la împăcare, veseli, voioşi, necorupţi, este imposibil să nu recunoşti trăsăturile şi astăzi frapante ale caracterului naţional maghiar."[2] Câteva decenii mai târziu, Bálint Hóman, istoricul oficios şi ministru al culturii un mare număr de ani în perioada interbelică, în a sa *Istorie a Ungariei* elaborată în cinci volume împreună cu Gyula Szekfü, l-a prezentat şi el pe călugărul Heribald ca martor principal pentru tradiţia ungurilor veseli, amatori de chef şi de cântec, sinceri şi joviali. În aceste poveşti, spune el, îi recunoaştem pe strămoşii ţăranului maghiar...

Istoricii unguri moderni se referă, fireşte, la descrierea — cea mai detaliată de până atunci — a strictei discipline a luptătorilor călări. Povestirile călugărului Heribald lasă în orice caz să se conchidă asupra existenţei unei trupe foarte bine instruite, care în câteva minute putea să se aşeze în ordine de bătaie, se retrăgea la popas sau, pentru noapte, într-un dispozitiv de care păzit cu grijă, iar la plecare în marş se apăra printr-o avangardă şi o ariergardă. Unităţile trupei se înţelegeau între ele prin curieri, precum şi prin semnale cu ajutorul goarnei şi al focului. În caz de pericol, săreau, la comandă, cu toţii în şa şi executau fulgerător toate ordinele. Numai datorită acestei discipline excelente au fost posibile ispràvile, în fond fantastice, ale remarcabililor călăreţi, care, departe, la peste o mie de kilometri de patria lor, întreprindeau incursiuni în toate direcţiile.

Secretul tehnic al teribilei puteri de străpungere de care dădeau dovadă arcașii unguri călare era pur și simplu scărița de șa. Cu ajutorul ei, puteau să se proptească în șa fără efort, ceea ce explica mobilitatea fulgerătoare a detașamentelor lor formate din câte o sută de oameni și precizia adesea superioară a armelor lor. Faimoasa lor mobilitate în luptă și, înainte de toate, tactica fugii simulate semănau derută în rândurile greoaielor armate dușmane. Urletele îngrozitoare cu care intrau în luptă călăreții sălbatici, cu capetele aproape rase, făceau să le înghețe sângele în vine celor atacați. Pentru ei, nu era apoi o problemă să-i doboare cu săgeata și iataganul pe cavalerii care, repede dezorientați, fugeau care încotro.

Precum în cazul episcopului de la Sankt Gallen, istoricii și scriitorii maghiari — și, mai ales, cărțile de școală — nu zăbovesc mult asupra atrocităților pe care le săvârșeau temerarii nomazi călare în incursiunile lor de pradă. Cronicarii unguri au dat acelor raiduri denumirea elegantă de „călătorii făcute din spirit de aventură". Unor întregi generații de tineri maghiari li s-a inculcat sentimentul unei imense mândrii pentru succesele războinice ungurești. Ei au învățat cu toții că în mânăstirile germane și italiene, franceze și spaniole, oamenii se rugau: *De sagittis Hungarorum libera nos, Domine!* (Ferește-ne, Doamne, de săgețile ungurilor!).

Evaluarea pe care o face istoriografia occidentală episodului de la Sankt Gallen și înfricoșătoarelor pustiiri provocate de războinicii maghiari este diametral opusă celei pe care o face istoriografia ungară acelorași fapte. Această diferență furnizează un mic, dar extrem de interesant exemplu de cum se ajunge la formarea de stereotipuri, care cu timpul prind consistența unei caracterologii naționale. Există mai multe motive pentru care imaginea dușmanului în Occident și imaginea de sine a ungurilor sunt însușite mereu de alte generații și se transmit mai ales cultural ca niște caracterizări inconștiente, dar adesea se păstrează și se mențin până în zilele noastre și ceva prejudecăți întreținute conștient. Mituri despre origine preluate necritic și bătându-se dur cap în cap sunt componente importante ale unei xenofobii încărcate emoțional și ale unor conflicte etnice care se declanșează așa de rapid și adesea așa de funest. Tocmai în cazul Ungariei, stereotipurile referitoare la „celelalte" grupuri naționale, dar și la propriul ei grup național au marcat dintotdeauna deosebit de puternic raportul cu națiunile vecine, ca și cu minoritățile etnice din fosta Ungarie Mare[3].

După cum vom vedea mai departe, în Europa Centrală este greu să se mai tragă o linie de demarcație între istoriografie, stereotipuri istorice și mituri naționale. Obârșia imaginilor plastice se găsește uneori departe în trecut, în Evul Mediu timpuriu. Marele istoric francez Fernand Braudel a avertizat împotriva judecăților globale: „Până la Renaștere, toate statele s-au afirmat ca bestii lacome de pradă. [...] Niciodată nu a prezentat harta Europei atât de multe și atât de extinse pete albe ca înainte de anul 1000.“[4] Într-o lucrare mai târzie, Georges Duby ajunge la o concluzie asemănătoare. El opinează că în Europa Evului Mediu urmele pot fi considerate în cel mai bun caz ca „bază a unor presupuneri vagi“. „Astfel, imaginea Europei anului 1000 rămâne mai mult sau mai puțin la discreția fanteziei noastre.“[5] Acest lucru este valabil cu atât mai mult pentru spațiul carpatic.

2
Descălecat, sau cucerire? Despre problema identității ungare

Istoricii n-au încetat niciodată să se refere la unitatea naturală a spațiului dunărean pe care Carpații îl înconjoară ca un zid protector. În timp ce jumătatea vestică — numită de unguri Dunántúl, țara de dincolo de Dunăre — a format sub romani timp de patru secole, împreună cu Austria Inferioară estică (Noricum și Pannonia), o unitate administrativă, marea câmpie, Alföld, situată între malul stâng al Dunării și regiunea submontană a Transilvaniei, a fost adevărata placă turnantă a epocii migrației popoarelor. Sciții, sarmații, hunii (sub Attila), goții și longobarzii, gepizii și, în sfârșit, pentru 200 de ani, avarii au încercat să se așeze aici în mod statornic. Spre sfârșitul secolului al IX-lea, Pannonia, ca provincie de graniță, aparținea Imperiului Franc de Răsărit. Moravia Mare, sub principele Svatopluk, controla ținutul de la nord de Dunăre, în timp ce marea câmpie de la răsărit de Dunăre și Transilvania aparțineau sferei de influență a principilor bulgari. Între Moravia Mare și francii de răsărit au avut loc lupte înverșunate în încercările lor de creare a unui imperiu. Locuitorii erau majoritar țărani slavi, inclusiv triburi de avari parțial slavizați. Existența unei populații vorbitoare de diferite idiomuri slave este considerată un fapt cert.

În schimb, disputa privind apartenența etnică a locuitorilor Transilvaniei este până astăzi un măr al discordiei între istoricii unguri și cei români. Cercetătorii unguri ai preistoriei și ai istoriei timpurii contestă vehement temeinicia tezei românești susținute nu mai puțin energic, conform căreia în văile dintre munți și în păduri a supraviețuit o populație dacică romanizată. Sigur este, în orice caz, faptul că toate teritoriile din bazinul dunărean erau slab populate și că munții Carpați erau practic nelocuiți atunci când, la sfârșitul secolului al IX-lea, niște păstori călări ai unei uniuni tribale ungare, venind din stepele Rusiei meridionale de azi, au apărut la porțile Carpaților. În ceea ce unii istorici germani și austrieci descriu ca asalt unguresc sau invazie maghiară, ungurii înșiși văd un descălecat (*honfoglalás*). Ceea ce la început părea a nu fi decât ceva în genul unui vălmășag al migrației popoarelor a

dobândit curând o dimensiune istorică nouă, cu urmări decisive și pentru germanii și slavii din bazinul Dunării.

Intrușii reprezentau pentru victimele și adversarii lor „sperietoarea mongolă a unui popor nomad asiatic“ Deja la 863, analele alemane semnalează că „un popor al hunilor“ a năvălit asupra creștinătății, ocazie cu care se vede că cronicarul — ca și, mai târziu, propria tradiție națională — pune semnul egalității între unguri și huni. Pe lângă sciți, toate relele imputate hunilor le-au fost puse în cârcă și ungurilor. Călători bizantini și arabi vorbesc despre ei ca despre un „popor turanic“: o teză care, de altminteri, încă în secolul al XIX-lea și-a găsit ecou în vestitele note de călătorie ale orientalistului Ármin Vámbéry.

Astăzi, istoricii, antropologii și etnologii unguri și străini demni de luat în serios sunt unanimi în a respinge această teză, ca falsă. În lipsă de izvoare scrise și arheologice, limba rămâne singura dovadă științific credibilă pentru originea ungurilor. Limba lor, unică în felul ei în Europa, se trage din familia limbilor fino-ugrice. Strămoșii ungurilor făceau parte din grupul ugric, iar oamenii de știință continuă și în ziua de azi să discute dacă protoungurii au trăit pe versantul vestic sau estic al munților Ural (Europa contra Asia!). Rudele cele mai apropiate lingvistic ale ungurilor sunt ostiacii și vogulii, astăzi în număr de cel mult 30 000 de oameni, rămași până în epoca modernă la stadiul de vânători și pescari.

În primul mileniu înainte de era noastră, ungurii s-au despărțit de grupul de popoare ugrice și, împreună cu alte neamuri, au pornit spre sud-vest. Mai târziu, sub influența triburilor turanice și iraniene, au preluat modul de viață al păstorilor nomazi. În cadrul unor imperii ale nomazilor repede apărute și la fel de repede dispărute, poporul, care trăia inițial din pescuit și vânătoare, a adoptat agricultura și creșterea vitelor. Nu se cunoaște când au început migrațiile lor mai târzii, cât au durat ele, ce căi au apucat și cu ce populații au întreținut legături mai strânse. Singurele izvoare despre istoria timpurie a vechilor unguri și chiar despre descălecatul lor sunt niște mituri și legende, apărute abia două până la trei sute de ani mai târziu.

Cei mai mulți cercetători în domeniul istoriei atribuie bogatului tezaur de legende al ungurilor un sâmbure de adevăr istoric sau văd în relatările mitice cel puțin o sursă auxiliară pentru descifrarea evenimentelor reale. În plus, acestea, împreună cu cânturile eroice și legendele, au servit mai târziu la o nouă legitimare, la confirmarea „dreptului

istoric“: nu asupra unei Pannonii ocupate, ci asupra cuvenitei recuceriri a vechii patrii.

Astfel, o legendă transmisă numai oral spune că frații Hunor și Magor, fiii regilor sciți Gog și Magog, au urmărit la vânătoare un minunat cerb alb și au atins astfel ținutul de la nord de Marea Azov. Legenda spune mai departe că, după ce au pierdut din ochi animalul miraculos, ei au dat la următoarea expediție de minunatele fiice ale lui Dula, regele alanilor; că le-au răpit și s-au însurat cu ele; că din aceste căsătorii au rezultat strămoșii hunilor și ai ungurilor, anume „vestitul rege atotputernic Attila și mai târziu principele Álmos din care s-au tras regii și principii Ungariei“

Cercetarea folclorului și filologia modernă recunosc popularei legende, în orice caz, un sâmbure istoric: o legătură strânsă cu un popor bulgaro-turanic și cu alanii. În timp ce denumirea de *magyar* „maghiar“ pe care și-o dau ungurii datează din epoca ugrică, numele de *hungarus, hongrois* „ungur“, își are originea în organizația tribală turanică a onogurilor căreia maghiarii i-au aparținut multă vreme. *Onogur* înseamnă „zece săgeți“, adică triburi. Este însă, de asemenea, posibil ca denumirea devenită din timpuriul secol al IX-lea uzuală în Occident să amintească de unirea celor șapte triburi inițiale, slab legate între ele, ale vechilor unguri cu cele trei triburi kazare sperjure, cu kabarii. Cert este în orice caz faptul că ungurii au aparținut vreme mai îndelungată imperiului kazar turanic dintre Volga mijlocie și cursul inferior al Dunării. Vechii unguri însă nu au fost niciodată un „popor mongol“, așa cum deseori s-a afirmat. Începând din 830, maghiarii au conviețuit în Etelköz, în „țara dintre ape“, pe un vast teritoriu între Don, Dunăre și Marea Neagră, cu diferite popoare turanice nomade, cu alani și cu slavi. În izvoarele bizantine și orientale, li se dă de cele mai multe ori denumirea de „turci“ Circa 200 de cuvinte de origine bulgaro-turcă ne dau și în ziua de azi posibilitatea să identificăm în devenirea uniunii tribale a vechilor unguri componente turcești foarte semnificative.

În mod uimitor, limba ugrică, deci ungară, a putut, în ciuda amestecului de popoare din ținutul de conviețuire, să iasă învingătoare, iar numele de „maghiar“ s-a impus în întreaga comunitate. Acest lucru este cu atât mai uluitor cu cât, potrivit relatării împăratului bizantin Constantin VII, acestui prim și aproape singur izvor demn de încredere, numai două dintre cele șapte triburi ale vechilor unguri purtau nume ugrice (Megyer și Nyék), în timp ce numele celorlalte cinci erau majoritar turanice. Într-adevăr, împăratul relatează și faptul

că triburile kabare venite mai târziu erau bilingve încă de la jumătatea secolului al X-lea.

Tocmai având în vedere efectele atât de explozive istoric şi politic pe care le are şi în zilele noastre modul naţional-romantic de formare a legendelor în istoriografia şi literatura ungară este important să arătăm că, înaintea şi în vremea descălecatului, uniunea tribală ungară numai omogenă n-a fost, ba mai curând a fost un adevărat „amestec de popoare“ În lucrările complet salubre de mărginire naţională ale cercetătorului germano-maghiar al istoriei timpurii Thomas von Bogyay se spune, în legătură cu originea şi devenirea poporului ungar, că materialul antropologic şi arheologic pledează pentru teza apariţiei individului etnic maghiar în creuzetul stepei din sudul Rusiei.

Istoricul maghiar Jenő Szűcs a subliniat şi el în mai multe lucrări fundamentale că grupurile etnice fino-ugrice şi diferite triburi turanice au ieşit, sub conducerea unui demnitar kazar, probabil încă din secolul al VIII-lea, din componenţa imperiului kazar şi că elementul fundamental al procesului de cristalizare a dominaţiei ungare a fost, înainte de secolul al IX-lea, ascendenţa eterogenă etnic şi structurată social. El a semnalat şi faptul — demonstrat de „masa de materiale recent descoperite“ — că simbioza dintre ungurii păgâni şi populaţia slavo-creştină s-a realizat încă în cursul secolului al X-lea. Societatea maghiară descălecătoare nu a fost deci — spune el — câtuşi de puţin o pătură omogenă de războinici nomazi. Tradiţia maghiară mai târzie a trecut însă sub tăcere atât relaţiile strânse cu kazarii, a căror pătură conducătoare s-a convertit în secolul al VIII-lea la iudaism, cât şi motivele reale ale migraţiei, care a condus triburile împreună cu aliaţii lor de origine kazară sau turanică până la poalele Carpaţilor.[1]

Potrivit relatării pe care am citat-o din împăratul Constantin VII, căpeteniile triburilor, „conform datinii şi legii kazare“, l-au ridicat pe scut pe Árpád, fiul bătrânului Álmos, ca pe conducătorul celui mai puternic trib şi, după obiceiul nomazilor călări, învoiala şi-au pecetluit-o cu un „legământ de sânge“ Tradiţia de mai târziu a făcut în orice caz ca Álmos şi Árpád să apară deja ca primii conducători aleşi de către divinitate. „Legenda nu este una dintre forme, ci singura formă în care în general putem să gândim, să imaginăm, să retrăim istoria. Orice istorie este legendă, mit şi ca atare este produsul potenţelor noastre intelectuale: al facultăţii noastre de a concepe, al puterii noastre de a crea, al sentimentului nostru în legătură cu lumea“, a scris Egon Friedell în a sa *Istorie a culturii epocii moderne*.[2]

Doi talentați cronicari unguri, anume Anonymus, notarul necunoscut al regelui Béla III (1173–1196), și Simon Kézai, predicator la Curtea regelui Ladislau IV (1272–1290), s-au îngrijit ca, prin produsele lor pline de fantezie pe care le-au transmis posterității și prin arta lor de a fabula, istoria timpurie a maghiarilor să apară învăluită „în clarobscurul și parfumul unor întâmplări magice“ și ca atâtea generații să ia ficțiunea drept istorie. Ungurii, ca de altfel și popoarele vecine cu care s-au luptat, și-au făurit propria lor imagine istorică, pe care — conștient sau inconștient — și-au reevaluat-o și adaptat-o în permanență necesităților epocii.

La toate popoarele spațiului dunărean, tendința de legitimare istorică a devenirii naționale și a descălecatului joacă până în zilele noastre un rol-cheie. Și, în mod cu totul special, această remarcă este valabilă pentru unguri, definiți dintotdeauna de un adânc înrădăcinat sentiment al singurătății. De aceea, la prezentarea destinelor dramatice ale popoarelor și ale diferitelor personalități, miturile și descrierea modului în care un mit a devenit forță spiritual-politică sunt adesea mai importante decât niște date și nume aride sau decât arborii genealogici ai diverșilor regi.

Descălecatul ca piatră de hotar a destinului a fost anticipat, potrivit lui „Anonymus“, într-un vis legendar. Carisma principelui și conducătorului de trib se bazează pe capacitatea supranaturală pe care un animal totemic sfânt i-a conferit-o printr-un concurs de împrejurări aranjat de divinitate. Principesa Emese, soția unui rege scit, a visat că, din poruncă divină, o pasăre *turul* — după diferite versiuni, un uliu sau un vultur — a lăsat-o gravidă și că aceasta i-a vestit misiunea istorică a încă nenăscutului ei fiu: că un șuvoi de foc va fi vlăstarul ei și va domni peste întinse țări și meleaguri. De aceea, fiul ei a primit la naștere numele de Álmos (*álom* = vis). Álmos a pornit apoi la drum cu întregul său popor, ca să cucerească noua patrie ca pe o moștenire lăsată lui de strămoșii din neamul lui Attila, regele hunilor. Pasărea *turul* i-a arătat drumul până la destinație, până la Carpați. Álmos a murit în timpul călătoriei și, pe nesimțite, a dispărut din istoria universală.

Căpeteniile triburilor l-au ridicat pe scut pe fiul său Árpád și l-au făcut șef al uniunii lor tribale. I-au jurat credință, crestându-și brațele, lăsând să li se scurgă sânge în potirul sacrificial comun, bând din acesta și făgăduind solemn să-și aleagă principele întotdeauna din tribul lui Árpád. În legătură cu patria ce urma a fi cucerită, națiunea l-a obligat pe principele Árpád s-o împartă cu dreptate celor 108 neamuri

și să acorde urmașilor căpeteniilor tribale dreptul de a se consfătui liber în fața principelui. Cu aceasta, dacă e să-i credem pe istoriografii unguri, s-a pus chiar „baza primei constituții".

Povestea creată de Anonymus în legătură cu o constituție la timpul acela și celelalte legende pe aceeași temă aveau să dea procesului de sedentarizare a triburilor ungare înfățișarea unui act istoric săvârșit în mod conștient. Într-un incitant eseu pentru catalogul unei expoziții berlineze (1998) a *miturilor națiunilor*, scriitorul György Dalos a asamblat citate caracteristice din vechi cărți de școală ungurești.[3] Acestea au arătat cu toată claritatea necesară cum străvechilor legende li s-a dat forma înalt stilizată cuvenită unui „drept istoric"

Iată dintre multe alte exemple unul care sugerează legitimitatea istorică a descălecatului și poate fi spicuit din istoria Ungariei așa cum este redată ea în special în lucrarea din 1864, *Privire asupra dezvoltării culturii și vieții naționale*:

> Față de batjocura și calomniile avându-i ca autori pe unii învățați străini, care-i prezintă pe strămoșii noștri ca pe niște vampiri sau ca pe o ceată barbară și care, din prejudecată, neștiință sau din antipatie națională, își propun să ne umilească națiunea, orice ungur poate să invoce cu sentimentul mândriei și al demnității o constituție naturală și dictată de rațiunea trează, o constituție deja în secolul al IX-lea, când popoare europene mai civilizate și mai norocoase nu puteau să se laude cu o asemenea unitate și o constituție civilă. [...] Nu i se poate reproșa națiunii ungare că, prin cucerirea acestui ținut, ar fi lezat vreo naționalitate viabilă sau drepturi statale efectiv existente. Nu i se poate face națiunii ungare nici reproșul că ar fi distrus sau fie și numai stânjenit cultura din ținuturile cucerite de ea. [...] În ținuturile cucerite, strămoșii noștri n-au găsit nici un fel de organizare socială și nici un fel de drept istoric. Și, dacă singure aceste împrejurări nu ar fi suficiente ca să justifice instinctul de căutare a patriei, atunci istoria milenară ar demonstra că ungurul a fost condus spre patria sa la momentul potrivit de însuși Dumnezeu.

Ce-i drept, cuvântul „Dumnezeu" are nevoie de o precizare, mai ales că, în realitate, regele bavarez Arnulf a fost cel care în anul 892 a invitat triburi maghiare să participe la o expediție punitivă împotriva vasalului său rebel, principele morav Svatopluk. După distrugerile înspăimântătoare și în condițiile pustiirilor de mai târziu săvârșite de unguri în întreaga Pannonie, francii de răsărit și moravii s-au învinovățit reciproc și în scrisori către Papa că le-au arătat acestor dușmani periculoși, tratați drept aliați, drumul spre bazinul Carpaților. Pustiirile

trebuie să fi fost frecvente de vreme ce după doi ani bavarezii şi moravii erau dispuşi la încheierea unei păci şi, ceva mai târziu, la acţiuni de luptă comune împotriva „hunilor păgâni, setoşi de sânge". Faptul că, de altminteri, apusenii „civilizaţi" aveau acelaşi comportament barbar pe care pe nedrept îl atribuiau ungurilor îl arată un omor care s-a consumat în 902 (sau 904). Bavarezii l-au invitat pe suveranul ungurilor, conducătorul sacral al uniunii tribale a acestora, numit *kündü,* la un ospăţ la Fischa, la răsărit de Viena. Când să se aşeze la masă, principele Kurszán, *kündü* de atunci, şi suita lui au fost asasinaţi mişeleşte. În felul acesta s-a întărit, de altfel paradoxal, poziţia vicesuveranului (*gyula*), care exercita efectiv conducerea militară, deci şi-a întărit poziţia principele Árpád. Uciderea lui Kurszán a netezit întâmplător drumul spre autocraţia lui Árpád; din neamul lui s-a născut o dinastie păgân-sacrală, care a cârmuit Ungaria până la anul 1301. În timpul luptelor împotriva lui Svatopluk, ungurii au constatat cât de slab era acest ţinut al Pannoniei şi de aceea au întreprins doi ani mai târziu, în 894, o campanie de cucerire pe cont propriu în bazinul dunărean, unde au provocat stricăciuni uriaşe.

Vechii unguri au venit deci peste Carpaţi mai întâi ca aliaţi ai moravilor, apoi ai francilor de răsărit. Marile câmpii, ultimii pinteni ai stepei eurasiatice, le-au apărut lor, ca şi anterior hunilor sau avarilor, ca „pământ al făgăduinţei". Importanţa ungurilor pentru destinul ulterior al germanilor şi austriecilor în acest spaţiu s-a arătat deja în anul 881, când au avut pentru prima dată o ciocnire la Viena cu trupe ale francilor şi apoi o luptă cu aliaţii kabari ai maghiarilor. Această informaţie din Analele de la Salzburg conţine nu numai nominalizarea Vienei pentru prima dată (după o pauză multiseculară), ci şi cea mai timpurie menţionare a Ungariei, ambele făcute de un observator bavarez. Pe bună dreptate, Herwig Wolfram, cercetătorul istoriei timpurii a Austriei, subliniază încărcătura simbolică a intrării împreună a Vienei şi Ungariei în istoria unei legături care a supravieţuit tuturor vijeliilor istoriei comune.[4]

Dar faptul că începutul fluctuaţiilor de o mie de ani între adversitate şi parteneriat numai prietenesc nu a fost este deja dovedit de un incident tragic, petrecut în apropiere de Stockerau, în Austria Inferioară. Ca urmare a atitudinii suspicioase a localnicilor faţă de orice era străin, s-a ajuns curând după anul 1000 la un asasinat. Pelerinul irlandez Koloman, fiu al unui mic principe celtic, a fost luat drept iscoadă ungurească şi omorât. Când — prea târziu — s-a dovedit nevinovăţia lui

Koloman, cadavrul s-a adus la Melk, unde curând s-a dezvoltat ceva în genul unui cult al lui Koloman.

Impulsul hotărâtor pentru descălecat, pentru traversarea definitivă a Carpaţilor nu l-a dat nici căutarea de păşuni pentru turme, nici vreo crescândă presiune demografică, nici numai perspectiva unor expediţii de pradă, ci — în dezacord cu cânturile eroice — în primul rând o înfrângere grea, fatală în lupta cu pecenegii, un popor nomad ce vorbea o limbă turanică. Nenorocirea a început odată cu ajutorul dat de maghiari bizantinilor în războiul contra bulgarilor. Aceştia au reuşit până la urmă nu numai să încheie pace cu Bizanţul, ci să şi învingă armata ungară condusă de fiul lui Árpád şi, din răsărit, să-i contrapună pe pecenegi ungurilor. Pentru că cei mai mulţi ostaşi unguri luptau în sud sau în Moravia, pecenegii, venind din răsărit, au putut să atace şi să pustiască aşezările ungureşti slab protejate, ba, în cea mai mare parte, lipsite de apărare. Trupele decimate şi poporul greu încercat, jefuit s-au salvat retrăgându-se, prin Carpaţi, în Pannonia deja cunoscută lor. A fost deci „o fugă înainte“

Cei mai mulţi istorici sunt de acord în a admite că triburile ungureşti aflate la mare ananghie au pornit în marşul lor spre bazinul dunărean în toamna lui 895. Ele au înaintat din nord-est prin pasul Verecke, din est prin Carpaţii Transilvaniei şi prin sud-est de-a lungul Dunării.

În istoriografie, mai ales în scrierile cronicarilor şi în descrierile literare făcute popoarelor respective şi statelor lor naţionale apărute mai târziu, preistoria şi desfăşurarea acestei mişcări spre vest au fost prezentate de fiecare dată altfel. Chiar dacă în acest timp ţinutul, aşa cum s-a menţionat deja, nu a fost nicidecum pustiu sau părăsit, aici n-a existat, evident, o formă amplă de organizare politică. Se poate vorbi mai degrabă de un vacuum politic, iar populaţia sedentară, vorbind un amestec de idiomuri slave, părea mai mult sau mai puţin neputincioasă în faţa ungurilor care se apropiau.

Numărul maghiarilor pătrunşi în noul ţinut nu putem, desigur, decât să-l aproximăm. Unii istorici cehi, români şi ruşi presupun că el a fost între 200 000 şi 500 000, număr pe care unii îl consideră, chiar la limita inferioară, „mult prea exagerat“ Unii istorici unguri moderni şi lucizi apreciază numărul total al ungurilor descălecători la circa o jumătate de milion, iar pe cel al localnicilor la aproximativ 100 000. Ei par a fi siguri că populaţia de expresie slavă era, numeric, cu mult inferioară ungurilor. Altminteri, limba cuceritorilor nu ar fi putut să se impună relativ uşor, respectiv amestecul cu elementul de baştină nu ar fi putut

să se realizeze așa de lin. În orice caz, ungurii cu aliații lor kabari și de alte neamuri au fost destul de numeroși pentru ca, în aproximativ cinci până la zece ani, să ia în stăpânire toate zonele locuibile ale noii lor patrii. Terenurile pustii și mlăștinoase, inaccesibile prin natura lor, ei le-au considerat ca pe un sistem unic în felul lui de asigurare a graniței, numit *gyepü,* și cu bună știință le-au lăsat neatinse.[5]

Triburile maghiare sunt primul popor de stepă care a reușit ulterior să devină o națiune puternică, înzestrată cu capacitate de asimilare și conștiință proprie, dublată de o conștiință de sine în contextul istoriei. Detaliile ocupării noilor ținuturi sunt la fel de puțin cunoscute ca și destinul băștinașilor. Stratul conducător local a fost probabil anihilat, masele — opinează Jenő Szűcs în studiile sale despre *națiune și istorie* — au fost asimilate în două până la trei secole și s-au contopit în straturile sociale ale nou-veniților corespunzătoare lor: deci sclavi cu sclavi, ostași cu ostași și așa mai departe. Determinantă a fost comunitatea de viață și de interese.

Cucerirea bazinului carpatic de către unguri a fost un factor hotărâtor în evoluția Europei medievale. Aceasta este o afirmație la care subscriu în esență toți istoricii, indiferent de apartenența lor națională sau ideologică. Dar ceea ce ungurii aclamă ca pe eposul eroic al strămoșilor lor victorioși rămâne, pentru germani, slavi și români, până în zilele noastre, o „tragedie“, o „nenorocire“, o „lovitură a sorții“. Astfel, istoricul german Georg Stadtmüller a caracterizat invazia maghiarilor ca pe o „catastrofă. [...] Maghiarii au anihilat definitiv poziția de putere conducătoare a Imperiului German în spațiul dunărean, au distrus opera germană de colonizare în Ungaria de vest și, pentru mai mult de un secol și jumătate, au făcut imposibilă continuarea grandioasei colonizări sud-estice bavareze.“[6] Unii istorici unguri ca, de pildă, Szabolcs de Vajay, în controversata sa operă *Intrarea uniunii tribale ungare în istoria europeană*, reclamă însă o dublă funcție pentru vechii unguri: pe de o parte, în spațiul carpatic, ei au servit ca bastion împotriva timpuriului „avânt al Imperiului German spre răsărit“; pe de altă parte, prin încheierea, în 926, a unui armistițiu de nouă ani, au contribuit în mare măsură la unitatea germanilor, care abia în lupta împotriva unei amenințări la adresa tuturor au reușit să se înțeleagă.

Scindarea lumii slave provocată de descălecatul maghiar s-a dovedit a fi și mai importantă pentru istoria europeană. Așezându-se în bazinul dunărean, ungurii au introdus pentru totdeauna o pană între

slavii de nord și cei de sud. Eminentul istoric ceh František Palacký ajungea, la sfârșitul secolului al XIX-lea, la o concluzie amară: „Invazia și așezarea națiunii ungare în Ungaria intră în categoria celor mai importante fapte ale întregii istorii; de-a lungul secolelor, lumea slavă nu a primit o lovitură mai cruntă decât aceasta." În ochii lui Palacký, ungurii par să le fi pricinuit cehilor aproape tot atâtea necazuri cât și germanii. În orice caz, pentru istoricii cehi, slovaci și polonezi, respectiv în cărțile de școală redactate sau verificate de ei, veșnica scindare a slavilor rămâne rezultatul de departe cel mai greu de consecințe al descălecatului și al formării statului ungar.[7]

Resentimentele adânc înrădăcinate între unguri, pe de o parte, și cehi și, mai ales, slovaci pe de altă parte, își au originea, așadar, încă în istoria timpurie, și din ambele părți au fost sădite și răsădite în conștiința generațiilor. Acest lucru s-a făcut și prin legendele și denaturările de rigoare. Astfel, dinspre cehi și slovaci se aude de multe ori afirmația că ungurii descălecători au fost în cea mai mare parte slavi, că până și Árpád, întemeietorul statului maghiar, și regele Ștefan cel Sfânt ar aparține poporului slav. Încă în epoca marelui principe Géza s-au pus în circulație zvonuri cu privire la existența a „două Ungarii", una „albă" și una „neagră" Cu referire la aceste zvonuri s-a susținut în Slovacia că locuitorii provinciei așa-zis „albe" (Ungaria de vest și de mijloc) sunt slavi: că în așa-zisa Ungarie „neagră" s-ar fi așezat însă triburile turanice ale kabarilor și pecenegilor venite după migrația maghiarilor, precum și tribul secuilor (*székelyek*), a căror origine de altfel nu este clarificată nici în ziua de azi.[8]

În multe legende, în epopeile apărute mai târziu, ca și în operele de artă plastică, ungurii, la rândul lor, au întreținut impresia că locuitorii din bazinul Carpaților i-au primit de-a dreptul cu unanim entuziasm pe cuceritorii conduși de principele Árpád. Această imagine se desprinde mai ales dintr-un monumental tablou al celebrului pictor Mihály Munkácsy. Este vorba de tabloul intitulat *Descălecatul ungurilor*, care împodobește în Parlamentul de la Budapesta reprezentativul salon de recepții, rezervat, nu în ultimul rând, pentru demnitari străini. Această operă de artă îi arată pe Árpád stând maiestuos pe calul său bălan și alaiul său de călăreți în momentul sosirii triumfale în noua patrie. Locuitorii, în cea mai mare parte pe jos, îl întâmpină jubilând pe noul lor suveran și-i oferă daruri.

Calul alb este în legendele ungurești un element deosebit de important. Principele Árpád îl învinge în bătălie pe Svatopluk, dar, înainte de a ajunge aici, îl somează pe principele Moraviei să i se supună.

Árpád îi trimite în dar un cal alb și-i cere în contrapartidă pământ, iarbă și apă. Acesta era la vechii sciți simbolul unei supuneri de bună-voie. Legenda spune că, după ce a obținut cele solicitate, Árpád, pe deplin sigur de sine și cu conștiința cea mai curată, a luat în stăpânire întreaga țară. În realitate, aceste rituri țineau de obișnuitele învoieli sau înțelegeri între triburi nomade.

La un moment dat, bavarezii și moravii se învinovățeau reciproc de a fi încheiat pace cu ungurii după obiceiul păgân și de a se fi legat între ei, prin jurământ, folosind ca totem un lup și un câine. Despre aceste reproșuri aflăm dintr-o scrisoare pe care episcopul Theotmar de Salzburg a adresat-o Papei în anul 900. Theotmar a murit la 4 iulie 907, într-o amplă campanie a bavarezilor, care voiau să recucerească Pannonia. Războiul s-a terminat la Bratislava cu o înfrângere zdrobitoare și cu moartea marchizului Luitpold, precum și a unei mari părți a nobilimii bavareze. Mai departe, legenda calului alb s-a întrețesut cu niște fantazări despre moartea lui Svatopluk, care — se spune — după o bătălie ulterioară a fugit din fața maghiarilor și s-a înecat în Dunăre. De fapt, anihilarea efemerului stat s-a produs abia după moartea lui Svatopluk, care după obiceiul nomad încheiase tratatul cu ungurii numai pentru întărirea acțiunii comune împotriva bavarezilor (894) și în nici un caz ca învoială pe contul țării sale.

Calul alb ca simbol al ungurimii victorioase sub principele Árpád a fost — pe lângă alte motive ca, de pildă, pretinsul „tratat de sânge" al locuitorilor pustei și botezul lui Ștefan cel Sfânt — marea temă a picturii monumentale a secolului al XIX-lea, mai ales în legătură cu sărbătorile din anul 1896 ale mileniului descălecării. Când, după prăbușirea Republicii comuniste a Sfaturilor, în noiembrie 1919, amiralul și, mai târziu, regentul Miklós Horthy a intrat, în fruntea trupelor contrarevoluției, pe un cal bălan în Budapesta („orașul vinovat"), acest gest bine chibzuit a fost înțeles până departe: a fost semnalul vizibil pentru o netă orientare spre dreapta, spre naționalism extrem. După mai bine de două decenii, de altfel, bătrânul om de stat s-a aruncat din nou în șa pentru ca, în fruntea trupelor ungare, să intre pe un cal bălan în Kassa (Kaschau/Košice) și Kolozsvár (Klausenburg/Cluj), orașe temporar redobândite cu ajutorul puterilor Axei prin arbitrajul de la Viena. Maghiarii care trăiau acolo au perceput acest gest ca pe ceva simbolic și i-au făcut regentului o primire frenetic-entuziastă.

Astfel, o linie duce de la tradiție drept la faptele eroice ale epocii noastre, fapte contradictorii, care finalmente se revelează a fi un

bumerang. Şi în permanenţă mitul calului alb a avut de îndeplinit, în anumite situaţii, funcţii naţionale clar definite.

Miturile naţionale intră şi astăzi în coliziune unele cu altele, mai ales în raporturile româno-ungare, în special cu privire la dreptul istoric asupra Transilvaniei, revendicat de ambele naţiuni. Controverse asupra chestiunii dacă românii sau ungurii după descălecat au fost, ca grup închegat sau cel puţin semnificativ ca număr, primii locuitori şi apoi forţa politică determinantă în Transilvania au dezbinat generaţii de istorici, şi nicidecum numai între Budapesta şi Bucureşti. Astfel, înaintea Primului Război Mondial, de exemplu, istoricul britanic R. W. Seton-Watson s-a angajat cu artilerie retorică în lupta pentru interesele istorice şi politice ale românilor (şi ale tuturor slavilor) şi împotriva dominaţiei austro-ungare, în timp ce colegul său A. C. Macartney s-a făcut purtătorul unei concepţii mult mai echilibrate cu privire la exploziva problemă a minorităţilor din Ungaria Mare.[9]

Asemenea controverse istorice şi politice între mai multe generaţii de învăţaţi şi scriitori români şi unguri au supravieţuit tuturor sistemelor şi guvernelor. Iar perspectivele de tocire a ascuţişului naţionalist al cărţilor pentru şcolari sau de realizare a unui consens principial al istoricilor sunt egale cu zero şi în epoca unei Europe unite.

Tocmai de aceea legendele despre originea enigmatică a secuilor transilvăneni, legende transmise prin cântece şi datini populare ca şi prin poezii şi prin literatura pentru tineret, nu sunt nici în ziua de astăzi lipsite de un important impact psihologic. Ele aparţin cercului de legende despre Attila şi Árpád, despre pasărea *turul* şi calul alb, despre pretinsa identitate străveche dintre huni şi maghiari.

În centru, se află personajul mitic Csaba, fiul cel mai tânăr al regelui hun Attila. Când a văzut că naţiunea hunilor se îndreaptă spre pieire, Csaba a trimis o săgeată fermecată din tolba lui pentru ca pe această cale s-o cheme în ajutor pe mama sa, zâna fermecată. Acolo unde săgeata şi-a înfipt vârful, el a găsit buruiana făcătoare de minuni, a cărei sevă vindeca răni. Cu acest leac miraculos, şi-a readus la viaţă luptătorii căzuţi, i-a aşezat în ordine de bătaie şi i-a condus împotriva duşmanului. În faţa acestei armate a morţilor, gepizii pur şi simplu s-au îngrozit, aşa că au lăsat rămăşiţele poporului lui Csaba să plece în linişte. Apoi, Csaba, cu armata lui de morţi, deveniţi între timp călăreţi, a condus resturile poporului hun până la hotarul Transilvaniei, în ţara de azi a secuilor, unde le-a poruncit să-şi facă vatră statornică. Iar apoi pe luptătorii morţi i-a condus în vechea lor patrie,

în țara lui Attila. Neamurilor lăsate în țara secuilor le-a promis că, ori de câte ori le va amenința o mare primejdie, el și luptătorii săi se vor ridica din mormânt și se vor întoarce la ele ca să le salveze. Așa s-a născut legenda populară maghiaro-secuiască despre venirea lui Csaba. Adesea, mica națiune secuiască s-a aflat în mare primejdie, și de fiecare dată a fost salvată: nu numai prin vitejie și abnegație, se spune mai departe în legendă, ci și prin adevărată minune dumnezeiască. Se spune că Csaba și luptătorii săi huni au coborât din cer cu mare zor și vuiet ca să-i împrăștie pe dușmani; că din urmele lăsate de copitele bidiviilor lor s-a format pe cer acea traiectorie strălucitoare numită în general Calea Lactee, pe care ungurii însă o numesc și astăzi „Calea oștilor“

În seria de 24 de volume amintită, editată de prințul moștenitor Rudolf, scriitorul Mór Jókai, extrem de popular și deosebit de productiv la timpul său, ajungea la concluzia că legenda și istoria se întrețes în așa fel, încât trebuie ori să le acceptăm în întregime, așa cum o face opinia publică, ori să le respingem în totalitate. Aici, el are, desigur, dreptate. Numai cu teza lui despre identitatea dintre huni și maghiari, mergea, desigur, temperamentalul și, până la adânci bătrâneți, capriciosul romancier prea departe.

Orice ar spune Mór Jókai: secuii nu sunt rude cu hunii, originea și evoluția lor rămânând până în ziua de azi mai degrabă o problemă deschisă. Din nou se presupune că în bazinul carpatic secuii au imigrat inițial ca un trib bulgaro-turanic împreună cu kabarii sau înaintea maghiarilor și că deja în luptele dinaintea descălecatului ei ar fi stat de partea ungurilor. Oricum ar fi, sigur este că secuii au mai folosit și la începutul epocii moderne o variantă a scrierii runice. Ei au vorbit, ce-i drept, chiar de timpuriu ungurește, dar de-a lungul veacurilor și-au păstrat structura socială distinctă și poziția lor specială. Deja la începutul secolului al XIII-lea regii i-au folosit la apărarea granițelor în Transilvania, iar arealul lor de colonizare se numește până în ziua de azi Țara/Ținutul Secuilor.[10]

Ceea ce a scris Jókai cu aproape un secol în urmă despre conștiința strânsei legături de rudenie huno-ungară, despre credința în identitatea datând din preistorie, este de fapt un fenomen psihologico-literar unic în felul lui la scară mondială. Deja amintitele incursiuni de jaf și pradă de după descălecat au fost acelea care le-au creat maghiarilor proasta reputație. Când, în 1939, a apărut o culegere de eseuri intitulată *Ce este ungurul?*, reprezentanții de frunte ai vieții intelectuale

ungare s-au ocupat, precum au făcut-o de atâtea ori înainte şi după, de chestiunea identităţii naţionale. În acest context, istoricul Sándor Eckhardt a publicat *Imaginea Ungariei în Europa*[11], studiul său foarte util şi pentru generaţiile de mai târziu, elaborat cu o profundă cunoaştere a izvoarelor. În acest studiu, el a constatat uluit că imaginea negativă, ba uneori groaznică şi înspăimântătoare pe care unii cronicari apuseni au schiţat-o ungurilor, la fel şi basmul despre „canibalismul unguresc", cronicarii timpurii „Anonymus" şi Kézai le-au prezentat ca pe trăsături extrem de pozitive ale vechilor unguri. Regino, abatele de Prüm, a fost primul care a relatat la începutul secolului al X-lea că, potrivit „famei", ungurii se hrănesc cu carne de om şi beau sânge de om şi-i smulg duşmanului inima din piept, pentru ca prin ea să devină mai viteji. Acest basm era construit în realitate pe rămăşiţele unui stereotip antic, care urcă genetic până la Herodot.

Maghiarii — s-a afirmat — sunt urmaşii legendarilor sciţi asiatici, înfricoşători la vedere, jumătate om, jumătate maimuţă, o făcătură vrăjitorească produsă de diavoli. Izvoarele, cronicile şi letopiseţele au fost copiate succesiv unele după altele, dar nu pe baza depoziţiilor unor martori oculari, ci după caracterizările făcute de cronicari mai vechi. Imaginea creată de Regino a fost de nenumărate ori repetată şi chiar amplificată. Curând, „noii barbari" au fost identificaţi cu hunii, a căror amintire în Europa era prea vie. Attila, într-adevăr, devenise în ochii Occidentului prototipul barbariei, Anticristul. În unele legende italieneşti din vremea Renaşterii, Attila apare chiar ca rege maghiar. El este aici rodul unei relaţii contra naturii dintre o fiică de rege închisă într-un turn şi un ogar, are urechi de câine şi tot timpul stă cu gândul la răutăţi.[12]

Toate acestea erau atunci, şi chiar şi în secolele care au urmat, nu tocmai potrivite pentru sporirea prestigiului Ungariei în lume. În ciuda acestui fapt, ideea, venită din Occident, că ungurii ar fi sciţi şi huni a ajuns şi în istoriografia ungară. Dinastia Árpádienilor deja primii cronicari au făcut-o coborâtoare din fantoma înfricoşătoare numită Attila. Odată importate, aceste legende cu huni s-au imprimat apoi adânc şi durabil în conştiinţa maghiară. Credinţa că hunii şi ungurii sunt una şi aceeaşi naţiune a fost îmbrăţişată de tot poporul. Şi, treptat, ungurimea s-a reclamat — nicidecum numai în Evul Mediu, ci şi în secolul al XIX-lea şi parţial în al XX-lea — cu mândrie de la această moştenire ca să-şi poată identifica istoria propriei geneze cu eposul impresionant despre biciul cuceritor de lume al lui Dumnezeu. Fanteziile pe marginea istoriei ale primilor cronicari au furnizat baza juridică pentru descălecat — un factor extraordinar de important în

conştiinţa istorică a tuturor ungurilor. S-ar putea menţiona şi multe alte detalii despre incursiunile ungurilor de după descălecat, despre percepţia şi amintirea colectivă, precum şi despre receptarea faptelor de către cronicari şi istorici. În această chestiune, esenţial pentru contextul nostru nu este decât faptul că pretinsa înrudire dintre huni şi unguri, împreună cu „chipurile de nomazi mongoloizi ale maghiarilor“, marchează până în zilele noastre dialectica dintre imaginea pe care o are Occidentul despre unguri şi imaginea pe care ungurii o au despre ei înşişi.

3
De la năvălirea maghiarilor la regatul creștin al Árpádienilor

Teza lui Vajay că la expedițiile de cucerire era vorba nu de pustiiri nesăbuite, ci de „dinainte gândite acțiuni strategice, adesea de importanță europeană și de mare impact", este cel puțin discutabilă. Sigur este, în schimb, faptul că expedițiile de jaf încununate de succes ascundeau în ele și germenii viitoarelor înfrângeri. Adversarii, mai ales bavarezii, au observat curând că cetele de călăreți încărcate cu prăzi, târând după ele prizonieri, întorcându-se obosite acasă, puteau fi biruite relativ ușor. În același timp, disciplina și mobilitatea vechii tactici a nomazilor călare lăsau vizibil de dorit la ungurii din ce în ce mai blazați.

Pentru aur și argint, căpeteniile oștirii ungare erau oricând gata să cruțe unele ținuturi sau să întreprindă expediții punitive împotriva altora. Italia a fost prima țară care a plătit regulat tribut maghiarilor. În 899, o trupă de 5 000 de călăreți unguri încercuiți la Brenta a zdrobit o armată italiană a regelui Berengar I, de trei ori mai numeroasă. După repetate incursiuni unguresti, regele a hotărât să se răscumpere pe sine și pe poporul său. Istoricul maghiar György Györffy a ajuns la concluzia că trebuie să fi fost vorba de circa 30 de kilograme de aur.

Numai germanii au putut ca, prin organizarea unei armate disciplinate, bine echipate, acționând unitar și prin exploatarea slăbiciunilor părții adverse, să le provoace ungurilor în 917 și 933 înfrângeri grele.

La 10 august 955 au repurtat la Lechfeld, lângă Augsburg, victoria hotărâtoare. *Horka* Bulcsu, demnitarul al treilea ca importanță al uniunii tribale, și prințul Lél (Lehel) au sfârșit în ștreang la Regensburg.

Triumful lui Otto I, triumf care mai târziu i-a adus supranumele de „cel Mare", a fost celebrat de istoricii germani ca „un eveniment epocal", ca salvare a civilizației creștine de barbarii asiatici. Legenda spune că din întreaga armată ungară nu au mai rămas în viață decât șapte oameni, care apoi, dezonorați pe toată viața, au trebuit, umblând prin țară ca „unguri îndoliați" (*gyászmagyarok*), să se întrețină din cerșit. De altfel, există și despre Lél o legendă celebră. După bătălia

pierdută, Lél se vede condamnat la moarte. Suflă o ultimă oară în cornul său iubit cu care apoi îl răpune pe regele victorios: „Şi totuşi ai să-mi fii servitor pe lumea cealaltă!" Nouă sute de ani mai târziu, preţiosul corn de fildeş al lui Lél încă mai putea fi văzut în orăşelul Jászberény.

Potrivit cronicarilor unguri, Bulcsu a fost, în orice caz, un conducător foarte autoritar şi viteaz, care în faţa împăratului şi-a caracterizat persoana şi poporul ca fiind „răzbunarea şi biciul lui Dumnezeu" În ceea ce priveşte însă impactul efectiv al victoriei de la Lechfeld, părerile sunt foarte diferite. Istoricii unguri moderni afirmă că înfrângerea nu a fost mai grea decât cele două anterioare. Victoria a 26 000 de germani asupra a 100 000 sau chiar 128 000 de unguri este în orice caz o pură născocire. Efectivul armatei ungare la Augsburg nu este evaluat astăzi nici măcar la 20 000 de oameni. Execuţia lui Bulcsu, care avea o puternică personalitate de conducător, şi mai ales efectele psihologice ale înfrângerilor au fost totuşi hotărâtoare. Înainte de toate, creştinismul apusean avea acum un prilej de a câştiga sufletele ungurilor păgâni.

Nu ştim cum a digerat poporul consecinţele înfrângerii. În orice caz, bătălia fatală de la Lechfeld a deschis drumul spre un eveniment epocal. Spre deosebire de alţi călăreţi înfrânţi, ungurii nu au dispărut din istorie. Mai degrabă, ei au preluat civilizaţia occidentală şi, între Roma şi Bizanţ, au ales religia catolică. Sub marele principe Géza, un strănepot al lui Árpád, tâlharii călări, ca să zicem aşa, au devenit de la o generaţie la alta ţărani şi păstori sedentari, fără să-şi piardă identitatea politică sau limba, aşa cum acest lucru li se întâmplase fără excepţie predecesorilor lor.

„Maghiarii au fost, ca prim popor de stepă, cuceriţi de condiţiile economice şi ambientale preexistente şi de rânduielile sociale şi culturale din epoca de înnoire în care se formau monarhiile creştine", a spus istoricul german Zernack. Dar cheia înnoirii s-a aflat în Ungaria însăşi, în voinţa politică a lui Géza şi a fiului său, Ştefan, de a străbate până la capăt drumul de la uniunea tribală la crearea unui stat creştin al dinastiei Árpádienilor. Împrejurarea că Géza, după cum relatează Thietmar de Merseburg, se considera destul de bogat şi puternic ca să aducă jertfe mai multor zei nu face ca faptul schimbării de registru să modifice ceva. Sub conducerea sa de un sfert de veac (972–997), poporul a fost salvat de la pieire. Renunţarea la modul de viaţă nomad a fost definitivă. Ceea ce s-a petrecut în Ungaria în cele câteva decenii de după bătălia de pe câmpia de la Lechfeld nu a fost altceva decât

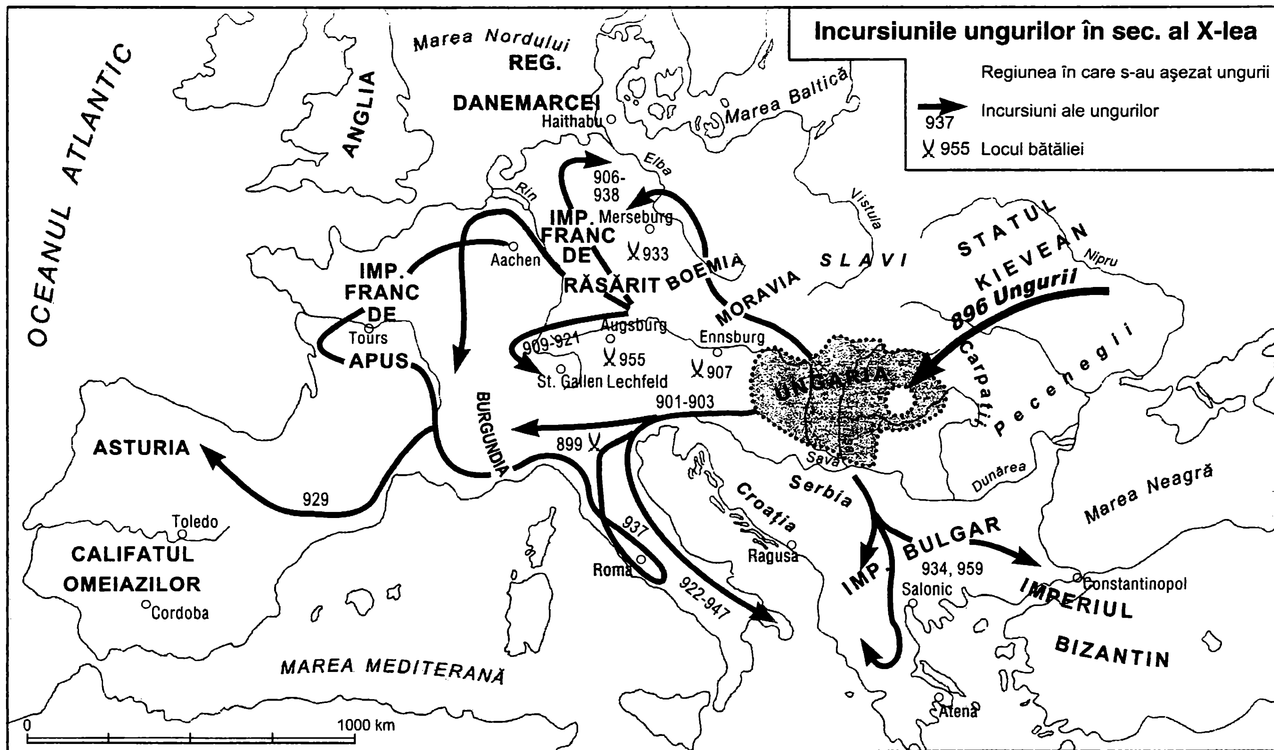
un miracol al istoriei. Din uniunea tribală a nomazilor călări s-a născut repede, chiar dacă nu fără chinuri, un regat creştin.

Unitatea teritorială la care ţinea regalitatea din Ungaria a fost obţinută abia în urma unei serii de confruntări sângeroase. După moartea marelui principe Géza, succesiunea a fost revendicată de doi membri ai dinastiei árpádiene: Koppány, principele de Somogy, stăpânitor peste ţinutul de la sud de lacul Balaton, se prevala de tradiţia principiului seniorităţii derivat din dreptul sângelui, principiu după care succesiunea revenea celui mai vârstnic membru al neamului. Această căpetenie tribală păgână îl avea ca rival pe încă foarte tânărul fiu al lui Géza, Vajk, care atunci însă purta deja numele creştin de Ştefan (István). Anul naşterii sale este consemnat ca fiind când 967, când 969 sau 975. Nu ştim exact nici când a fost botezat. Sigur este însă faptul că Ştefan îşi întemeia pretenţiile pe împletirea organică dintre creştinism şi stat şi invoca principiul primogeniturii, dreptul marelui principe respectiv al regelui de mai târziu de a-şi desemna el însuşi moştenitorul după principiul primului născut.

Deşi rămăsese în esenţă păgân şi după botezul său din anul 973, marele principe Géza avusese grijă ca fiul său Ştefan să fie educat creştineşte. Cu puţin timp înainte de a muri, marele principe grav bolnav a peţit-o pentru fiul său pe fiica ducelui bavarez. Cu succes: căsătoria lui Ştefan cu Gisela, sora tânărului duce bavarez şi mai târziu împăratul Henric II, a avut loc în 996. Când Géza a murit, în 997, Ştefan era — mai ales sub influenţa episcopului Adalbert de Praga — un monarh profund evlavios şi, spre deosebire de tatăl său, creştin nu din tactică, ci din convingere.

Cu Gisela, sora ducelui bavarez, au venit în Ungaria numeroşi misionari şi preoţi, dar şi cavaleri şi funcţionari nobili. Chiar Géza, în exercitarea suveranităţii sale, se sprijinise parţial pe o gardă de corp formată din cavaleri bavarezi. Acum lucrul acesta devenea din ce în ce mai frecvent.

Jenő Szűcs a arătat că sabia a netezit drumul deopotrivă cuvântului şi crucii. Multe depindeau însă de cine mânuia sabia şi de ce planuri avea. La lupta hotărâtoare pentru viitorul ţării s-a ajuns în 998, în apropierea pitorescului oraş Veszprém din vestul Ungariei. Cei care au jucat rolul principal şi i-au dat lovitura de graţie căpeteniei tribale Koppány au fost — alături de cei din propriul trib al lui Ştefan — în primul rând cavaleri germani. Există legende şi cronici ce relatează despre o scenă profund simbolică: înaintea bătăliei, tânărul Ştefan

Incursiunile ungurilor în sec. al X-lea
Regiunea în care s-au aşezat ungurii
937 Incursiuni ale ungurilor
955 Locul bătăliei
OCEANUL ATLANTIC
ANGLIA
Marea Nordului
REG. DANEMARCEI
Haithabu
Marea Baltică
Elba
Rin
Vistula
906-938
IMP. FRANC DE RĂSĂRIT
Merseburg
933
Aachen
IMP. FRANC DE APUS
Tours
BOEMIA
MORAVIA
SLAVI
STATUL KIEVEAN
Nipru
896 Ungurii
Augsburg
909-921
955
St. Gallen
Lechfeld
Ennsburg
907
UNGARIA
Carpaţii
Pecenegii
901-903
BURGUNDIA
899
ASTURIA
929
Sava
Serbia
Croaţia
Dunărea
Marea Neagră
Toledo
CALIFATUL OMEIAZILOR
Cordoba
937
Roma
922-947
Ragusa
IMP. BULGAR
934, 959
Salonic
Constantinopol
IMPERIUL BIZANTIN
MAREA MEDITERANĂ
Atena
0
1000 km

i-a convocat pe vasalii săi şi pe cavalerii germani. A îngenuncheat în mijlocul lor ca să-l implore pe Sfântul Martin, patronul Pannoniei, să-l ajute să iasă victorios. Apoi, i-a pus pe cavaleri să-l încingă, după datina germană, cu spada binecuvântată de Biserică, spadă pe care a trebuit (şi a voit) s-o folosească în interesul continuării procesului de creştinare.[1]

Lui Ştefan, ca mai-marelui oastei, i-au stat alături doi cavaleri din Suabia şi celebrul Wezellin din Wasserburg, Bavaria. Duşmanul a fost caracterizat limpede şi fără echivoc: căpetenie tribală, păgână şi barbară a tradiţionalismului. Principele Koppány, rudă de sânge a lui Ştefan, voia s-o ia de soţie pe Sarolta, văduva lui Géza, pentru a-şi legitima, după obiceiul nomazilor, pretenţia la succesiune. În faţa cavalerilor împlătoşaţi ai lui Ştefan, el a pierdut bătălia şi şi-a pierdut şi viaţa.

În realitate, pentru Ştefan se punea problema să frângă puterea căpeteniilor tribale şi a vasalilor păgâni îmbogăţiţi în expediţiile de pradă şi să restabilească autoritatea urmaşilor lui Árpád asupra tuturor triburilor. Chiar dacă în tradiţia naţională amintirea luptei de la Veszprém a rămas întipărită ca „bătălia dintre teutoni şi unguri“, victoria, obţinută cu o barbară cruzime, asupra lui Koppány şi a adepţilor săi a fost punctul de plecare în opera de creare, dintr-o dezlânată uniune personală seminomadă a unui stat creştin, solid articulat, al ungurilor.

Înfrângerea rivalului a fost în acelaşi timp însă şi prologul campaniilor de mai târziu ale lui Ştefan împotriva marilor căpetenii din Transilvania (ca, de exemplu, împotriva unchiului său *gyula*), care acţionau aproape independent, şi împotriva căpeteniei Ajtony, în sud, despre care se spune că se aliase cu „grecii“. Anihilarea militară a obstinatelor căpetenii de clanuri a avut loc paralel cu lupta împotriva aşa-zişilor „unguri negri“, care în anii 1004 până în 1006 au fost convertiţi, după cum citim la Bruno din Querfurt, „cu forţa şi cu iubirea“. „Unguri negri“ li se spunea secuilor înrudiţi cu triburile ungureşti şi unor popoare turanice ca pecenegii şi kabarii, care trăiau ca trupe auxiliare în Transilvania şi sudul Ungariei.

Ştefan are în istoria ungară o imagine contradictorie. A fost el oare bun şi „cel mai evlavios“, cum l-au caracterizat cronicarii germani de la Curtea lui, sau mai degrabă necruţător şi barbar? S-a mulţumit el doar cu uciderea lui Koppány, consângeanul lui, sau i-a mai şi tăiat cadavrul în patru? Se povesteşte că, din ordinul lui Ştefan, trei părţi din trupul căpeteniei au fost pironite una la porţile oraşului episcopal Veszprém din apropiere, a doua la Győr, iar a treia la Székesfehérvár, în timp ce a patra a fost trimisă, ca avertisment, trufaşului său unchi

gyula, la Gyulafehérvár (Alba Iulia, în Transilvania). Această poveste dătătoare de fiori pare să confirme a doua versiune, adică faptul că Ştefan era neînduplecat şi dur. Momentul şi desfăşurarea diferitelor lupte sunt la fel de contestate ca şi atâtea altele din istoria timpurie a statului ungar. Un singur fapt este clar, anume acela că Ştefan ca rege, chiar şi la adânci bătrâneţi, a acţionat rapid şi necruţător împotriva unor adversari reali sau presupuşi.

Ştefan, sanctificat la 1083 (ca primul dintre cei opt sfinţi din dinastia Árpád), trece în ochii istoricilor străini, ca şi ai celor maghiari drept una dintre cele mai îndrăgite, cele mai norocoase şi probabil cele mai importante personalităţi în general, sau cel puţin drept „unul care a lucrat cu cel mai mare succes şi cu cea mai mare conştiinciozitate la statalitatea Ungariei" (Gyula Szekfü). Datorită zelului cu care şi-a convertit poporul la creştinism, a fost comparat chiar cu Carol cel Mare. Fără îndoială, Ştefan I a fost un om profund religios şi totodată hotărât, animat de voinţa neclintită de a se elibera pe sine şi de a-şi elibera poporul de trecutul barbar şi de tradiţiile păgâne. Încoronarea sa ca rege maghiar, cel mai probabil în prima zi a anului 1001 (unele izvoare vorbesc de ziua de Crăciun a anului 1000), a devenit punct de cotitură în istoria Ungariei, chiar dacă preistoria exactă şi conjunctura internaţională ale acestui eveniment rămân contestate. Singurul izvor contemporan, unanim acceptat de istoriografia ungară, este relatarea episcopului german Thietmar de Mersenburg. Potrivit acestuia, Ştefan, cumnatul ducelui bavarez Heinrich, a primit, „prin favoarea şi la stăruinţa" împăratului Otto III, coroana şi binecuvântarea de la Papa Silvestru II. Acum câteva decenii încă erau în toi dezbateri de „drept public" între savanţi germani şi unguri cu privire la cine i-a conferit lui Ştefan coroana: Papa sau împăratul. Între timp, au căzut cu toţii de acord că Ştefan a primit coroana de la Papa, în înţelegere cu Otto III.

Spre deosebire de Boemia, Moravia şi Polonia, regatul ungar nu a ajuns deci într-un raport de vasalitate faţă de Imperiul Roman-German, ci a rămas realmente independent. Şi, pe deplin independent, Ştefan a realizat şi aşezarea ţării şi puterii sale pe principiul creştin-monarhic. A fost un act politic suveran, a cărui semnificaţie nu poate fi preţuită îndeajuns.

În legătură cu aceasta, C. A. Macartney, specialist britanic în istoria Ungariei, face următoarele consideraţii: „Înainte de a se creştina, poporul ungar era o hoardă aflată în afara dreptului valabil atunci. Împotriva ei, un principe creştin nu avea numai dreptul, ci şi obligaţia

de a porni război. Convertirea la creştinism a făcut ca dintr-o asemenea hoardă acest popor să devină un membru al familiei popoarelor creştine, al cărui rege era un suveran destinat acestei funcţii prin harul lui Dumnezeu şi căruia ceilalţi principi nu-i puteau leza dreptul legitim fără a se încărca de un păcat.“[2] Şi el se referă la faptul că regele maghiar, ce-i drept, nu-i era egal în rang împăratului, dar nici supus nu-i era. Simbolurile apostolice (copia sfintei lănci şi crucea apostolică) semnificau că Biserica ungară nu se supune decât autorităţii Romei, şi acest lucru era după Macartney „semnul unei colosale întăriri a independenţei reale a ţării“.

În acest fel, un popor păgân, până de curând încă seminomad, a devenit, în condiţiile păstrării existenţei sale politice şi etnice, o parte componentă a Europei creştine. Nu numai răfuiala necruţătoare cu adepţii păgânismului, ci şi transformarea radicală a statului impune concluzia că la statul lui Ştefan era vorba propriu-zis nu de preluarea unor rânduieli moştenite de la tatăl său, ci de negarea acestora (Gyula Kristó).[3]

Ştefan n-a vrut niciodată să fie vasal, ci domnitor suveran, şi din momentul încoronării însemnele regalităţii lui a fost în permanenţă simbolul neatârnării şi al libertăţii Ungariei. Asupra istoriei frământate a acestei coroane şi asupra semnificaţiei ei politice şi de drept public vom reveni. Se poate însă constata chiar acum că Ştefan nu a putut niciodată să poarte coroana venerată de secole şi expusă în zilele noastre la Muzeul Naţional* din Budapesta, deoarece partea ei inferioară, aşa-zisa parte „grecească“, a fost confecţionată abia la 1074, deci aproape la patru decenii după moartea lui, iar partea superioară, „latinească“, probabil abia în secolul al XIII-lea. Unii istorici unguri perseverează în a trece sub tăcere faptul că împăratul Henric III, după tulburările din Ungaria şi după victoria lui asupra răsculaţilor (1044, în apropiere de Győr), a luat ca pradă coroana şi a trimis-o înapoi la Roma.

Coroana lui Ştefan în forma ei de astăzi este un mit. Atunci de ce continuă totuşi să fie denumită ca atare? La această întrebare răspund cu sinceritate dezarmantă profesorii Kálmán Benda şi Erik Fügedi, autorii lucrării de referinţă *O mie de ani coroană a lui Ştefan*: „De-a lungul secolelor, această credinţă s-a dovedit a fi indestructibilă. Istoricului nu-i rămâne altceva decât să admită că, în cazul de faţă, esenţială nu este problema dacă această coroană ca obiect i-a aparţinut sau nu lui Ştefan, ci credinţa nestrămutată a tuturor că i-a aparţinut.“[4]

---

* Între timp, ea a fost strămutată în clădirea Parlamentului ungar (*n. ed.*).

Spre deosebire de chestiunea originii coroanei, cea a realității și a efectelor reformelor întreprinse de Ștefan nu trezește nici un fel de îndoieli. Reformele respective au vizat nu numai administrația, ci și structura organizării bisericești din întreaga țară. Încoronându-se, Ștefan a devenit rege prin harul lui Dumnezeu și suveran cu puteri nelimitate. Prin urmare, a putut să exercite după cum a crezut de cuviință toate drepturile de suveranitate recunoscute regalității medievale. Printre acestea se numărau, de exemplu, politica externă, dreptul de a numi ca reprezentant al voinței regale într-o funcție publică pe orice om agreabil lui, chiar pe unul de proveniența cea mai joasă, dreptul de a institui și destitui după bunul plac demnitari, precum și de a emite legi. În plus, autocrația sa se caracteriza printr-o imensă proprietate funciară regală și prin suveranitatea absolută asupra organizării bisericești.

Ca performanță de politică externă, regele a reușit ca, prin atitudinea sa fermă, dar ponderată față de vecini, să mențină neatinsă structura ordinii creștine în cadrul unui stat constituțional. După ce a reușit să-i respingă pe bulgari în sud și pe polonezi în nord, Ștefan a redobândit până în 1018 controlul asupra întregului spațiu carpatic. În timpul domniei sale de peste patruzeci de ani, s-a ajuns la o singură confruntare armată serioasă, atunci când la 1030 împăratul Konrad II s-a năpustit cu trupe puternice asupra Ungariei. Fără mari pierderi și cu superioritate tactică, Ștefan a respins agresiunea și drept contramăsură, a ocupat chiar Viena.

Ca performanță de politică internă, autoritatea coroanei a rămas, după victoriile asupra căpeteniilor tribale, neatinsă. Centralizarea puternică a regalității ungare timpurii a împiedicat formarea de raporturi de vasalitate. Ștefan a deposedat sistematic triburile, care au trebuit să predea cea mai mare parte a averii lor — căpeteniilor tribale care i se supuneau le-a lăsat numai o treime. *De facto*, aceasta însemna că el putea să-și extindă dreptul de proprietate asupra întregului teritoriu locuit de unguri. Puterea uniunilor tribale a trecut asupra unităților politico-militare și politico-administrative. Regele a instituit circa patruzeci de comitate-cetăți conduse de „castelan" *várispán* (= *vár* „cetate" și *ispán* „dregător" < sl. *jupan*) numiți de el.

Comitatul regal, deci unitatea teritorial-administrativă cu un castel regal drept centru al administrației locale, era în cele mai multe cazuri identic cu mai timpuriul ținut de colonizare al unui neam. Paralel cu slăbirea structurilor sociale tradiționale s-a trecut la înființarea domeniilor regale, având în frunte câte un membru din anturajul cel mai apropiat al regelui. Deși regele se servea ca model de instituții germane și primea îndrumări din Imperiul German, în practică totul era adaptat

condițiilor specifice unguresc. „Nu ierarhia feudală, ci raportul personal, nemijlocit cu regele a devenit noul principiu de ordine în societate și în statul ungar creștin“, spune Thomas von Bogyay.[5]

Aceasta nu a însemnat însă anihilarea brutală a vechii alcătuiri sociale. Comunitatea „celor liberi“, adică urmașii pe linie bărbătească ai căpeteniilor tribale și ai căpeteniilor de clanuri, și-au primit privilegiile, în măsura în care nu participaseră la vreo încercare de subversiune sau nu-și pierduseră drepturile personale ca urmare a săvârșirii vreunei crime. Împreună cu ei s-au bucurat de acest beneficiu și cavalerii imigrați din apus și din țările slave vecine. Comunitatea „celor liberi“ era, ca strat privilegiat, singurul element politic activ din întreaga populație. Numai ei puteau să participe la consfătuiri politice și să ocupe funcții publice. Doar ei se supuneau direct jurisdicției regale. În plus, abstracție făcând de daniile către biserică, nu plăteau impozite. Datoria lor și privilegiul lor erau să presteze serviciu militar.

Creștinarea a înnoit nu numai baza autorității dinastiei domnitoare. Convertirea la creștinismul roman și, prin aceasta, preluarea limbii și scrierii latine au condus, dincolo de distrugerea vechilor obiceiuri păgâne, la integrarea ungurilor într-o rețea de legături lingvistice, culturale și politice. Despre concepția lui Ștefan, există un izvor direct, extraordinar de important: *Sfaturile lui Ștefan cel Sfânt către fiul său.* Această scriere a fost concepută în jurul lui 1015 în numele și după îndrumările lui Ștefan, la Curtea acestuia, de un preot necunoscut (după unele izvoare, de un preot din Germania de sud).

Funcția principală a suveranului creștin, se spune aici, este aceea de a apăra biserica, de a învinge păgânismul. „Dacă ții scutul credinței, atunci îți pui și coiful fericirii. Cu aceste arme poți să-ți învingi în mod legitim dușmanii invizibili și vizibili.“[6]

Pe bună dreptate a subliniat Jenő Szűcs că unitatea teritorială a regatului ungar s-a făurit sub semnul unei idei: conceptul de „dușman“ nu are — s-a spus — un caracter etnic-„național“, ci sensul de păgân. În scrierea citată, Ștefan vorbește despre credință ca despre pilonul cel mai important al puterii regale; Biserica el o pune pe locul al doilea, clerul pe locul al treilea. A te subordona conștient universalismului creștin era o cerință care făcea parte din concepția lui despre stat. În permanență, regele Ștefan s-a sprijinit mai curând pe clerici decât pe laici. Firește, clerul a trebuit să vină mai întâi din afară. Pentru ca să-i poată înlocui pe preoții păgâni prin clerici creștini, regele a cerut vicari și călugări străini, cel puțin până când un număr suficient

de tineri unguri şi-au însuşit cunoştinţe teologice şi administrative. Sprijinirea conştientă pe instituţii germanice şi-a găsit expresie în terminologia latină a legilor şi a administraţiei, dar şi în baterea monedei. Astfel, Ştefan a primit de la Regensburg mostrele primelor monede ungureşti şi lucrătorii pentru baterea de monedă.

Nu este, desigur, întâmplător că tocmai în cel mai important capitol al *Sfaturilor* autorul necunoscut a justificat influenţa crescândă a preoţimii străine şi a înaltei nobilimi străine. „Slabă şi neputincioasă este ţara cu o singură limbă şi cu o singură datină“ — glăsuieşte o maximă adesea citată. Ştefan subliniază că „venind din diferite ţări şi provincii, coloniştii aduc cu ei diferite limbi şi obiceiuri, diferite lucruri şi arme folositoare, care împodobesc şi aureolează Curtea regelui, dar în puterile străine bagă groaza.[...] De aceea, fiul meu, îţi poruncesc să te întâlneşti cu ei şi să te porţi cuviincios cu ei, pentru ca lor să le fie mai plăcut a zăbovi la tine decât altundeva, căci de vei distruge cele construite de mine, de vei împrăştia cele adunate de mine, atunci, fără îndoială, stăpânirea ta de mare pagubă va avea parte.“

La organizarea complet nouă a Bisericii, sincer credinciosului rege i-au stat alături nu numai învăţăceii Sfântului Adalbert din Praga, ci şi un mare număr de înalţi prelaţi şi misionari din Germania, Italia, Franţa şi din ţările slave înconjurătoare. Pregătirea de preoţi din partea locului a făcut de altfel progrese atât de rapide, încât deja din 1040 au început să acceadă la episcopat unguri get-beget. Slavii meridionali (croaţi şi sloveni) trăitori în Ungaria au exercitat o mare influenţă asupra limbii bisericeşti, care s-a îmbogăţit cu numeroase cuvinte împrumutate de la slavi. În suita regelui şi în armata sa erau reprezentate şi Anglia, Kievul şi Bizanţul. Astfel, titlul comandantului gărzii sale personale era *dux ruizorum*, titlu în care denumirea de „rus“ (ung. *orosz*) te face să conchizi că personalul din jurul regelui era pestriţ din punct de vedere etnic.

Când Ştefan a murit, la 15 august 1038, în Ungaria existau două arhidioceze — Győr şi Kalocsa — precum şi opt episcopii. Din dispoziţia regelui, fiecare zece sate trebuiau să construiască o biserică şi să întreţină un preot. Dioceza Veszprém pare să fi fost înfiinţată chiar înainte de încoronarea marelui principe Géza. Dintre mânăstiri, abaţia benedictină Pannonhalma a fost, desigur, cea mai importantă. Acesteia i s-au acordat mari privilegii: de exemplu, alegerea liberă a abatelui şi subordonarea directă faţă de arhiepiscopul de Esztergom. Acestei abaţii Ştefan i-a repartizat zece dintre ţinuturile lui Koppány, vărul său pe care-l învinsese şi-l executase. Mânăstirile întemeiate în timpul

domniei lui şi diocezele erau printre cele mai bogate latifundii ale Ungariei. Împreună cu Imre, fiul său mort înainte de vreme, şi cu episcopul Gerhard de Csanád (Cenad), martirul răscoalei din 1046 a păgânilor, regele Ştefan a fost sanctificat în 1083. El a clădit un sistem „statal-bisericesc“ după modelul carolingian, un regat puternic centralist şi autocratic. În politica internă şi externă, regatul lui era suveran chiar faţă de împărat.

În conştiinţa istorică a ungurilor, Ştefan cel Sfânt ca întemeietor al statului şi marele principe Árpád în calitate de cuceritor au întruchipat întotdeauna o anumită polarizare, un dualism. Koppány, principele sfâşiat în patru, a rămas veşnicul prototip al ungurului rebel, iar pasărea *turul* a devenit replica păgână la Sfânta Coroană a lui Ştefan. „Ştefan versus Árpád“ — aşa s-a numit în diferite perioade ale istoriei ungare şi conflictul dintre universalismul catolic al unei regalităţi creştine încadrate în sfera culturală apuseană şi statutul de principat păgân sprijinit pe propriile-i forţe, legitimat prin cucerirea ţării şi marcat de rădăcini răsăritene. Aici, universalismul creştin, corelat cu prevederea testamentară prin care regele Ştefan se declara ataşat caracterului multinaţional şi multicultural al regalităţii ungare timpurii; acolo, mitul naţiunii omogene fără a lua în consideraţie minorităţile naţionale, cu cultul lui Árpád ca simbol al substanţei naţionale şi al pretinsei continuităţi cu pornire de la Attila, regele hunilor.[7]

4
Lupta pentru continuitate şi libertate

La puţin timp după ce regele Ştefan a închis ochii pentru totdeauna, tânăra regalitate a intrat într-o criză gravă, care se făcuse simţită încă din timpul vieţii lui: succesiunea la tron nu era reglementată. Fiul lui Ştefan murise în 1031 într-un tragic accident de vânătoare. S-a ajuns după aceea la o luptă pe viaţă şi pe moarte cu vărul lui Ştefan, Vászoly, care ridicase pe baza legitimităţii păgâne pretenţie la tron. Ştefan l-a pedepsit crunt: a pus să fie orbit, să i se toarne plumb topit în urechi şi să i se surghiunească cei trei fii în Polonia, respectiv la Kiev.

Regele şi l-a desemnat ca succesor pe veneţianul Pietro Orseolo, fiul surorii sale şi al dogelui alungat. Pietro a fost însă curând alungat printr-o revoltă de palat şi înlocuit cu un ambiţios cumnat al lui Ştefan. După o intervenţie a împăratului Henric III, Pietro s-a reîntors la tron, dar, ce-i drept, mai mult ca vasal al regelui german. O vastă mişcare de revoltă l-a măturat definitiv pe veneticul care-şi favoriza mult prea mult anturajul de străini — „italieni care trăncăneau şi germani care vociferau“ — în detrimentul nobilimii maghiare.

Deja cele mai vechi cronici, compuse la Curtea descendenţilor lui Vászoly cel lăsat fără vedere, au făcut-o răspunzătoare pe Gisela, soţia nemţoaică a lui Ştefan, pentru groaznica răfuială cu Vászoly şi i-au reproşat lui Pietro că a lăsat întreaga ţară pe mâna germanilor. Alte izvoare afirmă că regele Pietro s-a purtat rău cu Gisela, care locuia la Veszprém.

Văduva lui Ştefan a părăsit în orice caz Ungaria în anul 1045, când, profitând de prezenţa acolo a împăratului Henric III, a plecat cu acesta la Passau. Ea a devenit mai târziu stareţă la mânăstirea de maici Niedernburg. Multă vreme, s-a crezut că este înmormântată în catedrala întemeiată de ea la Veszprém. Abia în ajunul Primului Război Mondial, un arheolog din München i-a descoperit mormântul în biserica mânăstirii de maici Niedernburg din Passau. De atunci, mânăstirea este un îndrăgit loc de pelerinaj pentru credincioşii unguri.[1]

Căsătorindu-se, Gisela primise ca zestre împrejurimile localităților Bratislava, Ödenburg și Steinamanger. Istoricii relațiilor germano-ungare consideră cert faptul că acolo, veniți odată cu ea, s-au așezat numeroși cavaleri, preoți și meseriași germani. Strămoșii a mai multe distinse generații nobiliare au adus la Curtea ungară obiceiurile marii nobilimi germane. Atunci și mai târziu, cavalerii germani au comandat oștile regale împotriva unor năvălitori din răsărit precum pecenegii și, sub ocrotirea regilor germani și a margravilor austrieci, s-au amestecat de repetate ori și în tulburări care se petreceau în țară. Hotărâtor pentru sporirea influenței germane a fost însă faptul că deținătorii puterii au dorit acest lucru. Regii unguri au vrut și mai târziu să colonizeze cu germani ținuturi nelocuite ale țării, pentru a dobândi un sprijin în plus în consolidarea puterii lor.

În a sa *Istorie a scrierii germane în Ungaria*, Béla de Pukánszky vorbește și despre reacția la masiva imigrare germană din secolul al XI-lea până în cel de al XIII-lea. Din explicațiile lui, rezultă că părții filogermane a populației unguresți i s-a contrapus, fără îndoială, o altă parte a maghiarilor, desigur cea care era mai mare. Aceasta din urmă a întâmpinat spiritul nou cu mare neîncredere și inițial poate că a întreprins și unele încercări de împotrivire. În această lucrare-standard apărută în 1931, autorul adaugă tocmai în perspectiva celui de al Doilea Război Mondial remarca atât de nimerită: „Această rupere în două caracterizează atitudinea pe care maghiarii a avut-o de-a lungul întregii ei istorii față de influența germană.“

În vremea luptelor sângeroase și adesea surde dintre pretendenții la tron și în cadrul certurilor de familie, potentații amenințați, izgoniți sau victorioși căutau adesea ajutor la puternicii vecini germani. După ce s-a întors de la Kiev, András, fiul cel mai mare al lui Vászoly cel lăsat fără vedere, a fost proclamat rege. Cu aceasta, ramura unui principe surghiunit a salvat pentru prima, dar nicidecum pentru ultima oară, continuitatea dinastiei árpádiene și, poate, și viitorul Ungariei. Pietro cel detronat, orbit și castrat și el, a murit curând după aceea.

Dar procesul de consolidare inaugurat de Andrei I a fost iarăși și iarăși întrerupt și amenințat de conflicte succesorale. Gyula Pauler, unul dintre cei mai buni cunoscători ai epocii árpádiene, a făcut în 1899 următorul bilanț al disensiunilor menționate: „În 39 de ani, țara și-a schimbat de șase ori suveranul. Trei regi — dacă-l punem la socoteală și pe Andrei I — au avut o moarte violentă. Pe Béla I, moartea l-a ferit să ajungă în situația de a fi alungat ca Solomon, care a trebuit să fugă de pe tron de trei ori. Diferendele din familia regală

au adus de nouă ori oşti străine — germani, cehi, polonezi — în ţară, au transformat-o pentru trei ani de zile în feudă germană. Cinci regi s-au ploconit şi s-au umilit în faţa tronului împăratului german. În interiorul ţării însă, siguranţa generală a cunoscut fenomenul de disoluţie."[2] La acestea, s-au mai adăugat două răscoale păgâne, precum şi divizarea regatului în vreme de treizeci de ani.

Abia sub Ladislau (László) I, care a domnit de la 1077 până la 1095, a avut Ungaria parte de începutul unei noi epoci de înflorire. Regele a devenit eroul luptelor de apărare împotriva atacurilor pecenegilor, uzilor şi cumanilor. Aceste populaţii, care, venind din răsărit, pătrundeau prin trecătorile Carpaţilor aproape nepopulaţi, n-au putut fi stăvilite şi respinse decât din interiorul ţării. Ca ocrotitor al poporului său şi al credinţei sale, ca părinte al săracilor şi al celor fără apărare, după moarte Ladislau a fost sanctificat.

În secolele al XI-lea şi al XII-lea, factorii de politică externă au acţionat în favoarea dezvoltării Ungariei. Căsătoriile dinastice au fost şi ele o modalitate prin care ţara a intrat în relaţii cu ţări mai mici. După moartea regelui croat Zvonimir, care se căsătorise cu sora regelui Ladislau I, acesta a profitat de ocazie şi a ocupat inima Croaţiei, Slavonia, pe care a organizat-o, după model unguresc, în comitate. A fost înfiinţată episcopia Zagreb (Agram) şi s-a pus la cale o nouă înaintare spre sud. Dar numai la fel de remarcabilul său urmaş Coloman (Kálmán), care, datorită înaltei sale culturi, a primit supranumele de *Könyves* „prieten al cărţilor", a putut cuceri şi Dalmaţia. Încoronarea lui Coloman ca rege al Croaţiei a pus bazele pentru 800 de ani — cu întreruperi şi conflicte — unei uniuni a Ungariei cu Croaţia. În ambele ţări, disputa istoricilor privind caracterul real şi evoluţia relaţiilor bilaterale, precum şi drepturile şi obligaţiile continuă, după cum se obişnuieşte în Europa Centrală, şi în ziua de azi.

În vederea asigurării acestor noi achiziţii, Coloman a făcut şi o mişcare de şah iscusită din punct de vedere diplomatic: a căsătorit-o pe Piroska, fiica regelui Ladislau, cu moştenitorul tronului bizantin Ioan Comnenul. Sub numele de Irina (Eirene), ea a devenit împărăteasă a Bizanţului şi, datorită altruismului şi binefacerilor ei, a ajuns după moarte să fie cinstită ca sfântă a Bisericii bizantine.

Cu pătrunderea ei direct în sfera de interese a Bizanţului şi Veneţiei, Ungaria a devenit rivala celor două puteri. Împăratul Manuel Comnenul, fiul Piroskăi, a încercat să-şi folosească descendenţa semiungară ca armă pentru cucerirea Ungariei şi, în decurs de 22 de ani, a invadat

țara nu mai puțin de zece ori. Luptele, cu rezultat variabil, nu au putut însă niciodată să pericliteze grav independența Ungariei.

Consiliul regal înființat încă de regele Ștefan, alcătuit din palatin (locțiitorul regelui), banul (guvernatorul) Croației, voievodul (principele) Transilvaniei, șefii comitatelor și episcopi, pe scurt din aristocrați, a început sub Ladislau și Coloman să acționeze politic în situații de criză, pentru a împiedica războaiele civile. Totuși, autoritatea absolută a regelui a rămas neatinsă până în secolul al XII-lea.

Episcopul Otto von Freising, cumnatul lui Konrad III, a călătorit în 1147 prin Ungaria și a relatat nu fără invidie că, din ordinul regelui, și cel mai de jos servitor de la Curte putea să-l pună în lanțuri și să-l ducă la tortură și interogatoriu pe orice magnat care se făcea vinovat de un delict împotriva maiestății regale sau fie și numai pentru că devenise suspect de așa ceva. Magnaților ajunși în această situație — precizează episcopul — li se aplica acest tratament chiar în prezența subalternilor lor. Episcopul menționează însă și faptul că ungurii obișnuiau să țină lungi consfătuiri înainte de luarea unei decizii în indiferent ce chestiune. Mai-marii stăpânirii, baronii regali, căpeteniile tribale, ca și urmașii cavalerilor imigrați mergeau la Curtea regală, unde își ocupau propriile lor jilțuri, ca să delibereze acolo sub conducerea regelui. Ceea ce, firește, s-a tot citat cu tristețe tocmai în privința imaginii pe care o aveau germanii despre Ungaria a fost remarca ironică a episcopului cum că el nu știe dacă să acuze destinul sau să admire bunăvoința lui Dumnezeu că o țară așa de splendidă a ajuns pe mâna unui popor atât de urâcios și de barbar.[3]

Istoricii unguri au arătat pe bună dreptate că sângeroasele expediții de jaf și teama de „hoarda asiatică“ s-au întipărit în memoria popoarelor apusene mult mai adânc decât prestațiile pozitive: de exemplu, întemeierea unui regat creștin de către Ștefan cel Sfânt împreună cu soția sa nemțoaică și cu ajutorul cavalerilor și călugărilor germani sau faptul că deja urmașii lui Ștefan au chemat coloniști germani în Ungaria și că această țară depărtată, originală s-a transformat din ce în ce mai mult într-un zid de apărare a creștinătății împotriva valului potopitor al pecenegilor, cumanilor și tătarilor.

Coloman a fost pentru timpul său un rege inteligent și luminat. De la el provine vestita lege împotriva proceselor intentate vrăjitoarelor, întrucât nu există vrăjitoare (*quia non sunt*). De asemenea, el a combătut influența preotului sacrificator sau a șamanului (*táltos*) păgân, încă profund înrădăcinată în popor. În tradiția orală și în legende, această denumire (*táltos*) a devenit și numele unui bidiviu

miraculos de puternic, chiar dacă ea a continuat să fie aplicată şi oamenilor. În ciuda realizărilor lui legislative şi a atenuării pedepselor draconice aplicate de regele Ladislau cel Sfânt împotriva furtului (pedeapsa cu moartea pentru furtul unei găini), el a fost, fireşte, şi un om al epocii sale. Ca şi alţii din dinastia Árpádienilor, a fost implicat într-o funestă ceartă între fraţi şi, prin interpuşii săi, a săvârşit fapta oribilă de a-l orbi pe fratele său şi pe Béla, fiul cel mic al acestuia, pentru a-i asigura propriului său fiu succesiunea. Acesta însă a murit fără să fi avut copii şi astfel, din nou — exact ca şi cu o sută de ani înainte —, ramura pretendentului surghiunit a devenit garantul dăinuirii în timp a domniei Árpádienilor.

Cu aceasta, în ciuda tulburărilor şi în ciuda adesea sângeroaselor lupte pentru succesiunea la tron, devenite aproape regulă în interiorul dinastiei Árpádiene, s-a păstrat cea mai importantă moştenire a lui Ştefan cel Sfânt: unitatea politico-teritorială şi creştinismul. Se apreciază că de la descălecat încoace teritoriul de stat al Ungariei (fără Croaţia) aproape se dublase şi populaţia atinsese pe la anul 1200 cifra — considerabilă pentru condiţiile de atunci — de aproape două milioane.

Pe drumul spre o importantă poziţie de putere în Europa de sud, deschiderea conştientă a ţării spre vest a jucat un rol care nu poate fi subapreciat. În ce-i priveşte pe germanii aduşi pentru colonizare, aceştia nu au fost nicidecum numai nobili, cavaleri şi călugări. Deja pe la 1150 regele Géza II a adus ţărani din împrejurimile Aachenului şi de la Mozela şi i-a aşezat în zona Sibiului. Acestora mai târziu li s-a spus în general saşi. Într-un document regal din anul 1224 li se enumerau privilegiile.[4]

Metodicele colonizări cu germani au avut loc în Ungaria în două faze distincte cronologic: ca o componentă a politicii duse în acest sens de Árpádieni, prima colonizare a avut loc în părţile de nord ale ţării şi în Transilvania, iar a doua s-a realizat de către Habsburgi după încheierea războaielor cu turcii, în primul rând în sudul Ungariei. La începutul secolului al XIII-lea, „Zips" (numele pare să fi fost adus de germani în noua lor patrie) din Ungaria de Sus trecea deja drept o unitate politică închegată. Apoi, pe la mijlocul secolului al XIII-lea, în Ungaria de Sus s-au întemeiat numeroasele oraşe de mineri, aproape în exclusivitate germani. Cronicarii semnalează prezenţa încă la 1217 a unor locuitori suabi în împrejurimile Budei (Ofen) şi Pestei.

Oraşele libere regale s-au numărat mai târziu printre cele mai importante rezultate ale politicii de colonizare duse de regii árpádieni. „Ungurii

au creat statul, germanii orașele din Ungaria. Așa cum primii au fost factorii principali în cucerirea țării, secunzii au fost factorii principali în dezvoltarea societății și a meseriilor."[5] Chiar dacă această teză a istoricului limbii Paul Hunfalvy (din secolul al XIX-lea) este contestată, mai ales că și cu totul alți factori economici și sociali și-au pus pecetea pe dezvoltarea urbană — chiar de la început au contribuit și numeroși italieni la avântul cultural și extinderea primelor centre orășenești —, totuși rolul germanilor în „secolul orașelor" a fost, fără îndoială, determinant.

De asemenea, în Transilvania, „sașii" au beneficiat până aproape de timpurile noastre de drepturi politice speciale și au putut să-și păstreze statutul național și bisericesc specific. Ei, ca și alte grupuri etnice de origine străină, au fost colonizați în Ungaria de Sus și în Transilvania mai ales pentru asigurarea graniței Carpaților. În conflictele cu înalta nobilime maghiară, cavalerii și coloniștii germani s-au aflat totdeauna aproape în unanimitate de partea suveranului din momentul respectiv. Însă deja în 1439, preferința evidentă manifestată de germani în aceste evenimente a declanșat la Buda ciocniri sângeroase. În epoca reformei și în cea a revoluției din prima jumătate a secolului al XIX-lea, resentimentele reciproce dintre orășenii germani și cei maghiari s-au exteriorizat și în pogromuri contra evreimii orășenești. Aceste resentimente trec deci ca un fir roșu prin istoria statului multinațional ungar.

Atitudinea tolerantă — aproape că s-ar putea spune „liberală" — a statului maghiar timpuriu față de grupurile etnice nemaghiare a accelerat nu numai contopirea slavilor cu poporul ungar, ci a oferit adăpost și pentru fugarii din stepa Rusiei de sud, care apoi au prestat serviciu militar în vreme de război sau au fost colonizați ca grăniceri. Deja în secolele al XI-lea și al XII-lea dinastia árpádiană le-a oferit refugiu chiar și dușmanilor ei de mai înainte, temuților pecenegi, cărora le-au urmat iazigii, tot de origine turanică. Niște arcași călări din stepă erau oricând agreați ca trupe auxiliare pentru forțele militare ale regelui. Imigrarea cumanilor, ale cărei efecte contradictorii le vom mai discuta, a încheiat masivul aflux de popoare de călăreți războinici din răsărit. În cursul secolelor, formațiunile lor s-au dizolvat, războinicii au dispărut ca atare sub acțiunea extraordinarei forțe de asimilare a ungurilor. Popoarele turanice s-au așezat de aici înainte, în primul rând, în marele șes ungar dintre Dunăre și Tisa.

Tocmai având în vedere teoriile rasiste din perioada nazistă şi controversele — care se aprind periodic până în zilele noastre — despre maghiarii „puri“, despre prăpastia dintre aşa-zisa Ungarie „profundă“ şi cea „de suprafaţă“[6], este important să-l cităm pe istoricul germano-maghiar Denis Silagi, care a subliniat expres că în ce priveşte caracterul naţional maghiar, „din punctul de vedere al biologiei rasiale pure, acesta nu poate fi dedus din masa ereditară a strămoşilor eurasiatici. Înclinaţiile ereditare pot juca un rol important; este însă nu mai puţin semnificativ faptul că au existat dintotdeauna nenumăraţi maghiari tipici ai căror strămoşi au fost de origine slavă, germanică, romanică sau evreiască şi nicidecum călăreţi din lumea stepei răsăritene.“[7]

Evoluţia dinainte şi de după descălecat, valurile de masive imigrări şi colonizări, mai ales după marile catastrofe naţionale din secolele al XIII-lea şi apoi al XVII-lea şi al XVIII-lea, s-au produs în câmpiile deschise din interiorul bazinului carpatic, devenite „creuzet“ al popoarelor.

Ne întâlnim mereu de-a lungul timpului cu afirmaţia că ungurii sunt uniţi nu atât prin legături de sânge, cât prin limbă, prin credinţa în identitatea culturală a poporului cu limba. Sau, ca să folosim formularea dată de marele poet Mihály Babits în ajunul celui de al Doilea Război Mondial: „Poporul maghiar este un fenomen istoric şi, aşa cum a evoluat el, este nu atât un fenomen material, cât unul spiritual. [...] Ungurii sunt totuşi un popor amestecat şi care se amestecă în permanenţă.“[8]

Unul dintre cei mai remarcabili şi, în acelaşi timp, cei mai cosmopoliţi regi din dinastia árpádiană a fost Béla III (1172–1196), care a primit educaţie la Curtea Bizanţului. Sub domnia lui, Ungaria a cunoscut în politica internă şi externă, dar şi în viaţa religioasă şi culturală o perioadă de înflorire fără precedent. A fost căsătorit mai întâi cu Anna de Châtillon, o soră vitregă a împărătesei bizantine. Cea de a doua soţie i-a fost Margareta, fiica regelui Ludovic VII al Franţei, ceea ce a ajutat la întărirea legăturilor Ungariei cu Occidentul. Referitor la această căsătorie există un document interesant. Pentru perfectarea contractului matrimonial, Béla i-a trimis socrului său o listă cu sumele percepute de el anual ca impozite, listă care a fost găsită într-o arhivă pariziană. Rezultă că veniturile lui erau la fel de mari ca ale regilor de atunci ai Angliei şi Franţei şi nu erau întrecute decât de cele ale celor doi împăraţi.

Caracteristic pentru strălucirea domniei lui Béla a fost faptul că, spre deosebire de predecesorii săi, care, de cele mai multe ori, s-au căsătorit cu fiice de cneji polonezi sau ruşi, el a putut să stabilească o legătură dinastică cu familia domnitoare din Franţa. Orgoliul sporit al suveranului absolut şi-a găsit oglindirea într-un palat somptuos, construit de meşteri francezi la Esztergom (Gran), unde sub semnul strânsei legături dintre regat şi Biserică, Béla îşi mutase din nou reşe-dinţa principală. Totuşi, regele a rămas permanent în contact strâns şi cu Bizanţul. Pe monedele sale, a fost reprodusă pentru prima dată crucea dublă bizantină, care avea să devină apoi parte constitutivă a stemei statului ungar.

În ciuda influenţei ortodoxe, Ungaria s-a ancorat tot mai mult în sfera culturală a Occidentului latin. Regele a dispus construirea de mânăstiri cisterciene şi aducerea de monahi direct din Franţa. O parte importantă a elitei intelectuale s-a format la Paris. Cronicile consemnează, de pildă, faptul că Béla III l-a trimis în 1192 pe studentul maghiar Elvin să studieze muzica la Paris şi, doi ani mai târziu, pe Nicolaus Hungarus (Miklós din Ungaria) la Oxford.

În politica externă, regele a reuşit să extindă din nou suveranitatea Ungariei asupra Dalmaţiei şi Croaţiei, ceea ce, fireşte, a avut ca efect ascuţirea rivalităţii seculare cu Veneţia. În plus, Béla şi urmaşul său Andrei II s-au amestecat în certurile dintre cnejii ruşi. Intervenţia a avut ca rezultat controlul temporar al Ungariei asupra cnezatului Haliciului, Galiţia de mai târziu. Mai importante însă decât această experienţă au fost măsurile întreprinse de rege pentru crearea unei cancelarii, pentru reglementarea întocmirii de documente scrise şi pentru reforma finanţelor.

Ungaria a cunoscut o perioadă de declin sub domnia fiului mai tânăr al lui Béla, regele Andrei II. Acesta a fost un rege-cavaler de factură occidentală, avid de fast, cu gândul numai la amuzament, extravaganţe şi glorie. Războaiele pe care le-a purtat aproape an de an, printre altele pentru controlul asupra Galiţiei, au fost la fel de costisitoare ca şi luxul de la Curte, unde regine au fost succesiv, o nemţoaică, o franţuzoaică şi o italiancă şi unde s-a ajuns chiar la crime şi fărădelegi.

Prima lui soţie, regina Gertrud din familia bavareză Andechs-Meranien, favorizându-şi nemăsurat fraţii şi numerosul lor anturaj, a stârnit în rândul înaltei nobilimi sentimente xenofobe. În timp ce regele se găsea din nou într-o campanie în răsărit, regina a căzut, la 28 septembrie 1213, victimă unui complot sângeros. În centru se afla Bánk, palatinul regelui.

Şase sute de ani mai târziu, József Katona a compus drama naţională *Bánk bán*, dramă în care palatinul, ca apărător al naţiei sale, o declară pe regina „străină“ vinovată împreună cu neamul ei de asuprirea bietului popor şi, într-o confruntare dramatică, o înjunghie cu pumnalul.

La zece ani după Katona, Franz Grillparzer a reluat tema, prelucrând-o însă dintr-o altă perspectivă. În drama *Un slujitor credincios stăpânului său,* regina este ucisă de răsculaţi, iar „Bancbanus“ rămâne un bătrân credincios, ce-şi slujeşte necondiţionat stăpânul. „Bánk bán este un mândru oligarh conştient de valoarea lui, Bancbanus este un curtean integru şi demn“, aşa caracterizează un critic literar maghiar chipul tragic al lui Bánk, văzut într-un fel din perspectivă maghiară şi în alt fel din perspectivă austriacă.[9]

În schimb, fiica regelui Andrei şi a reginei Gertrud, prinţesa Elisabeta de Thuringia, care şi astăzi este cinstită ca sfântă germană şi maghiară, a adus Ungariei multă glorie. Un poet german medieval povesteşte cum Klingsor, vrăjitorul din Ungaria, preveşteşte la Curtea din Eisenach căsătoria şi celelalte evenimente din viaţa Elisabetei. El descrie lumea cavalerilor unguri, o lume cu un rege peste măsură de evlavios. Un subiect generos pentru poveşti şi legende. În vastul său eseu despre imaginea Ungariei în Europa, Sándor Eckhardt face următoarea remarcă: „Poate că prezentarea plină de simpatie pe care *Cântecul Nibelungilor* o face lui Attila/Etzel şi hunilor săi reflectă atitudinea minnesingerilor germani faţă de Curtea regală a Ungariei. Ce-i drept, hunii Kriemhildei sunt viteji, dar ei îi înving pe germani numai datorită puterii lor supranaturale.“[10] Un cercetător austriac conchide pe marginea faptului că regina Gisela, soţia lui Ştefan cel Sfânt, e descrisă ca femeie rea şi atroce în tradiţiile de mai târziu, e posibil ca ea să fi fost modelul pentru zugrăvirea părţilor negative ale Kriemhildei din *Cântecul Nibelungilor*. În orice caz, putem fi şi astăzi de acord cu constatarea lui Pukánszki că într-adevăr chestiunea în ce măsură relaţiile germano-ungare au influenţat evoluţia legendei Nibelungilor nu poate fi considerată ca închisă.

Faptul însă că — motivat, desigur, şi de alianţele temporare şi legăturile dinastice — deja în vremea lui Béla III, ungurii nu mai sunt pentru Bizanţ „barbari şi vicleni“ rezultă din cuvintele elogioase ale unui cronicar bizantin la adresa poporului ungar, care „are cai buni şi arme bune, poartă spadă şi platoşă [...], nenumărat este ca nisipul mării şi neîntrecut în fapte îndrăzneţe, invincibil prin curajul său, în luptă irezistibil, el însuşi independent, liber, iubitor de libertate şi, cu fruntea sus, îşi este sieşi stăpân.“[11]

Istoriografia ungară a evidențiat, ușurată, asemenea însemnări elogioase, ce-i drept, ca pe niște „contribuții prețioase“, dar în Occident, în lumea oamenilor de știință, ca și în opinia publică a continuat să domine antipatia amestecată cu teama. Faptul că acest text era extras parțial dintr-o descriere antică despre barbari nu deranja pe nimeni. În orice caz, ducele Albert de Austria, regele german de mai târziu, scrie la 1291, după eșuata sa campanie în țara vecină, că ungurii sunt comparabili cu hidra: adică, dacă le retezi un cap, din tăietura respectivă răsar treizeci; sunt răi, șireți și ți se strecoară printre degete ca niște șerpi alunecoși; după o bătălie pierdută, atacă din nou, de data aceasta cu îndoită îndârjire; asemenea unor broaște se ivesc din mlaștini ș.a.m.d.[12]

Nu numai Babenbergerii și Habsburgii au avut ocazia să-și încrucișeze armele cu ungurii din epoca árpádiană. Unul dintre foarte puținele succese ale lui Andrei II a fost acela împotriva Ordinului cavalerilor teutoni, care, cu sprijin papal, voiau să pună stăpânire pe ținutul transilvănean al Țării Bârsei — pus la dispoziția lor în 1211 spre colonizare —, precum și ținutul cuman adiacent (din România de azi) și să formeze acolo un stat independent al ordinului. Regele a reușit în 1225 să alunge ordinul pe calea armelor.

O schimbare de cea mai mare importanță pentru viitorul țării a fost impusă în anul 1222 de o parte a marii nobilimi — și, mai ales, de persoanele înstărite, libere de obligații publice —, de slujbașii regelui (*servientes regis*) și de alți prestatori de serviciu militar în cetățile regale. Revolta s-a îndreptat împotriva risipei nemăsurate de bunuri și de surse de venit dăruite unui mic cerc de favoriți — unii dintre aceștia fiind străini. Ea a fost însă și o mișcare de protest împotriva abuzurilor oligarhilor și a proastei gospodăriri a țării. Andrei II a trebuit să emită așa-zisa Bulă de Aur. În acest hrisov numit așa după sigiliul său de aur, regele garanta libertățile armatei regale față de oligarhi, printre altele și scutirea ei de obligația de a participa la acțiuni războinice dincolo de granițele țării, și acorda pentru prima dată mai-marilor imperiului și nobilimii dreptul ca, în caz că el nu guvernează conform legii, să-i opună rezistență armată (*ius resistendi*). Acest drept de a opune rezistență a rămas în vigoare până la 1687, ca un drept special al *natio Hungarica*. Regele a promis, de asemenea, să renunțe la orice bir și să-și anuleze reformele financiare, deci, de pildă, să nu le dea în arendă camergravilor evrei și musulmani drepturi în domeniul vamal, al baterii de monedă și al sării și fără acordul consiliului regal să nu repartizeze străinilor nici funcții, nici proprietăți.

Deviza exuberantului şi uşuraticului András II a fost: „Măsura donaţiei regale este lipsa de măsură". Acum, această deviză urma să aparţină trecutului.

Întrucât a fost emisă la numai şapte ani după Magna Charta a englezilor, Bula de Aur — codex al libertăţilor şi drepturilor cetăţeneşti —, a devenit în cursul secolelor una dintre coloanele mândriei naţionale — şi chiar şi clişeu, în expresia „noi şi englezii"

Deosebirea principală dintre cele două documente a constat, fireşte, în faptul că în Anglia primii care au înlăturat irevocabil absolutismul regal au fost baronii, în timp ce în Ungaria întâietatea în această privinţă au avut-o persoanele libere de obligaţii publice. Acolo a fost vorba de concesii pe seama coroanei — consfinţite în documente — făcute magnaţilor, în Ungaria, dimpotrivă, a fost vorba de concesii pe seama magnaţilor făcute persoanelor libere de obligaţii publice. Bula de Aur prevede aceleaşi drepturi politice pentru toţi locuitorii liberi ai ţării, pentru toţi oamenii liberi ai „naţiunii", adică nobilii. Puterea covârşitoare a oligarhiei nu a fost înfrântă, ce-i drept, dar în 1222 s-au creat premisele apariţiei nobilimii mijlocii, unitară din punct de vedere juridic şi care avea să rămână până în secolul al XIX-lea pilonul aşa-zisei naţiuni politice.

Slăbirea puterii regale avusese loc ca efect al formării marii proprietăţi funciare independente de regalitate. Pe acest fundal trebuie văzută şi semnificaţia politică a documentului întocmit de personajul cunoscut numai ca Anonymus, fost notar al regelui Béla III. Este vorba de amintitele *Gesta Hungarorum*. Ceea ce s-a afirmat aici ca fabulaţie mitică despre recucerirea moştenirii lăsate de regele hun Attila a servit ca alibi generaţiilor de mai târziu. În epoca genezei sale, această cronică trebuia ca, prin recurgerea la descălecat, să consolideze drepturile marilor latifundiari şi nobili, urmaşi cu toţii ai căpeteniilor tribale, şi să le asigure pentru totdeauna satisfacerea pretenţiei la funcţii şi locuri în consiliul regal. Reproiectarea jurămintelor contractuale reciproce asupra unor evenimente mai vechi şi care nu mai pot fi constatate exact nu a fost deci decât un mijloc sigur pentru atingerea scopului.

Spre deosebire de Andrei II care, în lipsa lui de măsură şi în goana lui după fast, pierduse comitate întregi şi cetăţi pe care le dăruise cadou unor nobili avizi de avere, fiul şi succesorul său, Béla IV (1235–1270), a încercat să restabilească puterea regalităţii. Om serios şi evlavios,

el a început, imediat după ce a urcat pe tron, să recupereze numeroase donații, chiar şi de la biserică. Dar măsurile sale și, desigur, şi atitudinea sa aspră, aproape sumbră, au provocat răceală, antipatie, ba chiar ostilitate tocmai din partea straturilor superioare şi mijlocii, posesoare de terenuri, deci tocmai din partea celor care jucau un rol important în apărarea țării. Inaccesibilitatea regelui a condus, de pildă, la situația în care nu mai erau luate în considerare decât cereri prezentate în scris. Nenorocirea a făcut ca tensiunile politice interne să crească tocmai într-o vreme când regalitatea creştină din bazinul Carpaților se vedea amenințată de pericolul cel mai grav din scurta, dar glorioasa ei istorie: invazia iminentă a nomazilor mongoli porniți călări să cucerească lumea.

5
Năvălirea mongolă din 1241 și urmările ei

La anul 1241, Hermann din Niederaltaich făcea în analele mânăstirii sale constatarea lapidară: „În acest an, după 350 de ani de existență, regatul Ungariei a fost distrus de tătari.“ Călugărul bavarez era la fel de zguduit ca și împăratul Frederic II, care, aproape în același timp, îi spunea regelui englez într-o scrisoare: „Întreg acel nobil regat a fost depopulat, devastat și transformat într-un pustiu.“ Martorii din acea vreme și cronicarii îi numeau pe năvălitorii asiatici tot „tătari“, deși aceștia își ziceau ei înșiși mongoli.[1]

Ce-i drept, în Asia și Europa de răsărit „asaltul mongolilor“ era în desfășurare de aproape un deceniu și deja le pricinuise necazuri rușilor, cumanilor și polonezilor, dar lovitura principală a urmașilor lui Gingis Han s-a abătut cu toată puterea în primul rând asupra Ungariei. La 11 aprilie 1241, la Mohi, la confluența râurilor Sajó și Hernád, călăreții mongoli conduși de Batu Han au nimicit oastea ungară, numeric superioară, dar prost condusă, baricadată într-o tabără de care și, într-un haos de nedescris, au măcelărit majoritatea demnitarilor bisericești și mireni ai țării. Ca printr-o minune, s-au putut salva regele și câțiva tineri cavaleri. Dar mongolii l-au urmărit pe Béla până la Klosterneuburg și au asediat, în cele din urmă, orașul-insulă dalmațian Trogir (Trau), unde el își găsise ultimul refugiu. Mongolii nu considerau o țară ca definitiv cucerită atâta timp cât conducătorul ei legitim mai era în viață.

Salvarea regelui încolțit de luni de zile la Trogir — și, cu el, a Ungariei, ba poate că și a Occidentului — a venit de la moartea subită a marelui-han în îndepărtatul Karakorum. Când, în primăvara lui 1242, această știre împreună cu chestiunea aferentă a succesiunii i-a parvenit lui Batu, mongolii au făcut numaidecât cale-ntoarsă. S-au retras din Ungaria cu pradă bogată și numeroși prizonieri. Treisprezece ani mai târziu, misionarii Carpini și Rubruk, în călătoria lor prin Karakorum, încă au mai întâlnit robi unguri.

Anul asaltului mongol a însemnat pentru populația maghiară o rană adâncă. Cunoscători ai lumii medievale, cum este istoricul György

Györffy, afirmă că ungurii nu şi-au mai revenit pe deplin niciodată din acel groaznic măcel.

După calculele lui Györffy, circa 60 la sută dintre aşezările de pe întinsul marelui şes au fost distruse. Locuitorii care au putut să scape netârâţi în robie sau necăsăpiţi de mongoli au fost în pericol să piară de foame sau răpuşi de molime. La acestea, s-a adăugat o perioadă catastrofală din punct de vedere agricol, ce a durat chiar peste doi ani, când totul a fost distrus, iar terenurile nu au mai putut fi cultivate.

Ceva mai bună era situaţia în ţinuturile de la vest de Dunăre, întrucât pe acestea mongolii nu le-au jefuit şi pârjolit decât în trecere şi nu le-au ocupat complet niciodată. În aceste regiuni, pierderile de populaţie s-au ridicat la circa 20 la sută. Populaţia slavă din Ungaria de Sus, precum şi secuii şi românii din zona muntoasă a Transilvaniei au scăpat în mare măsură neatinşi. Una peste alta, se pare — după estimări mai vechi — că aproape jumătate dintre cei aproximativ două milioane de locuitori câţi număra Ungaria în jurul anului 1240 au căzut victimă urmărilor directe sau indirecte ale asaltului mongol.[2]

Pentru Béla IV, acest atac nu a venit ca o surpriză. Regele — probabil singurul din Ungaria, poate chiar din întregul Occident — sesizase pericolul mortal pe care-l reprezenta pentru lumea apuseană expansiunea mongolilor posedaţi de ideea dominării lumii. Datorită relaţiilor niciodată rupte complet cu cnezatele ruseşti, în Ungaria existau oameni informaţi rapid şi exact despre evenimentele din răsărit, ca şi despre înfrângerea zdrobitoare suferită de ruşi şi cumani în anul 1223 în lupta cu călăreţii nomazi veniţi din podişul Mongoliei.

În plus, Béla trimisese, încă în calitate de principe moştenitor, un grup de călugări dominicani în răsărit ca să-i convertească la creştinism pe cei de acelaşi neam cu el, rămaşi, potrivit legendei, în patria de obârşie. În căutarea acelei *Magna Hungaria*, ţara vechilor maghiari, călugărul Iulianus a întâlnit pe Volga efectiv oameni cu care a putut să se înţeleagă în limba maghiară. El a auzit de la aceste „rubedenii“ despre irezistibila înaintare spre vest a înspăimântătorilor mongoli. După întoarcerea sa în anul 1237, un călugăr din acelaşi ordin a întocmit nişte note de călătorie pe care le-a transmis mai departe Curiei Romane. Când s-a aventurat a doua oară într-o călătorie spre răsărit ca să afle intenţiile mongolilor, Iulianus nu a mai putut să ajungă în patria pustiită între timp a îndepărtatelor neamuri ale maghiarilor, deoarece acestea fuseseră deja înrobite. Cu această veste groaznică şi cu informaţii exacte despre pregătirile de război, Iulianus s-a grăbit să

se întoarcă în Ungaria. El a adus şi o scrisoare a lui Batu Han către regele Béla, prin care acesta era somat să se supună şi să-i predea pe „robii cumani“, care-şi găsiseră adăpost în Ungaria. Béla nu a răspuns ultimatumului. Spre deosebire de Papă şi de împărat, încurcaţi de ani de zile într-o înfierbântată controversă despre primatul Romei, regele a luat însă în serios ameninţările mongolilor. El ştia că acuzațiilor şi somațiilor, dacă erau ignorate sau respinse de învinuiți, le urmează, de fiecare dată, o campanie pustiitoare.

Béla IV bănuia deci ce se putea întâmpla cu ţara lui şi s-a pregătit pentru război. A inspectat personal ţinuturile de graniţă; la trecători, a pus să se ridice dispozitive de apărare şi a încercat să înjghebeze o oaste puternică. Faptul că apoi, în ciuda măsurilor luate de el şi a avertismentelor pe care le-a dat nobililor maghiari, precum şi în pofida apelului său către Papă, către împăratul Frederic II şi către regii din Europa de vest, năvălirea mongolilor s-a abătut ca o stihie asupra Ungariei, iar faptul că mongolii, după victoria lor de la Mohi, au putut să pustiască ţara în lung şi-n lat şi după cum le-a fost pofta, erau imputabile nu în primul rând regelui. În ciuda inteligenţei şi vitejiei sale, Béla nu a fost un bun strateg. Şi nici nu a avut la dispoziţie o armată profesionistă eficace. Încă înainte de Bula de Aur a tatălui său, combatanţii de profesie, odinioară oricând gata de luptă, deveniseră nişte „latifundiari comozi“[3]. Pentru cetele de călăreţi mongoli, care operau cu precizie uimitoare şi cu cruzime într-adevăr sistematică, ei nu mai erau nişte adversari pe măsură.

Au mai fost însă şi alţi factori care au jucat un rol hotărâtor şi pe care istoricii occidentali necunoscători ai limbii maghiare i-au subestimat mai totdeauna. Şi aceasta, deşi, chiar şi mai târziu factorii în chestiune au provocat, împreună cu alţii asemenea, marile falii din istoria ungară — înfrângerile în faţa turcilor şi a Habsburgilor.

Este vorba de acea atitudine ambivalentă faţă de orice prezenţă străină, atitudine care, chiar la începuturile statului maghiar, s-a dovedit, atât de pregnant, generatoare de efecte.

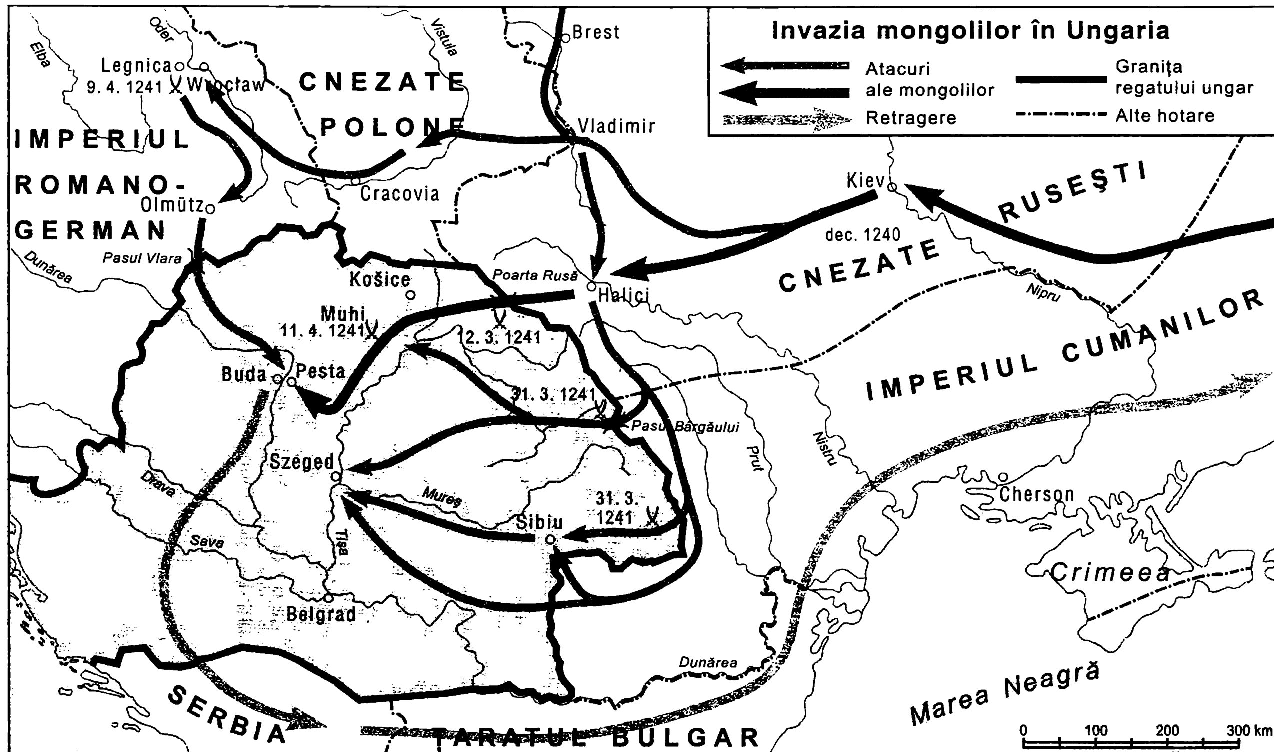
Oscilarea între deschidere către lume şi închidere în sine, între toleranţă generoasă şi neîncredere aprehensivă a fost, desigur, motivul principal al conflictului de-a dreptul tragic cu acel grup etnic care cândva avea să constituie coloana vertebrală a armatei ungare. Cumanii, un popor turanic, atacaseră, ce-i drept, în trecut de repetate ori Ungaria, dar mai târziu — şi, mai ales, în faţa presiunii irezistibile a mongolilor — au căutat adăpost şi sprijin la maghiari. Încă de când era numai moştenitor al tronului, Béla încurajase convertirea cumanilor

de către dominicani şi primise jurământul de credinţă al unui principe care s-a botezat împreună cu 15 000 de cumani. S-a întemeiat până şi o episcopie pentru aceşti aşa-zişi cumani „apuseni“. Zece ani mai târziu, din faţa mongolilor au fugit peste Carpaţi şi cumanii „răsăriteni“ Regele Béla a dispus ca, înainte de a fi primiţi, să fie botezaţi şi a contat din partea lor pe sprijinul a 40 000 de luptători călare împotriva invaziei ameninţătoare din Asia. Dar integrarea poporului nomad în societatea ungară, care dobândise între timp o coloratură creştin-occidentală, a condus la excese sângeroase şi la tensiuni. Tocmai în momentul când ofensiva mongolă era deja în plină desfăşurare, principele cuman Kuthan a fost atacat şi ucis de nişte nobili unguri, care-şi pierduseră încrederea în el. În această situaţie, luptătorii lui, jurând răzbunare, ucigând şi făcând totul una cu pământul, au plecat spre Bulgaria. Cu patru săptămâni înainte de bătălia decisivă de la Mohi, regele şi-a pierdut astfel aliaţii cei mai puternici.

Tocmai grupurile de nobili care, în faza timpurie a asimilării cumanilor, făcuseră ca tensiunile efectiv existente să devină insuportabile au fost cele care mai apoi, chemate de rege să-şi menţină, împreună cu rezervele lor, capacitatea de a interveni în orice moment, nu au răspuns decât ezitant şi fără tragere de inimă. Cei doi — cei mai importanţi — martori principali ai năvălirii mongolilor, Magister Rogerius şi Thomas din Split, au oferit prin însemnările lor informaţii clare privind faptul că între rege şi o parte a magnaţilor existau dezacorduri profunde. După cum relatează un cronicar francez contemporan, înainte de bătălia de la Mohi, Batu chiar şi-a încurajat soldaţii, adresându-li-se cu următoarele cuvinte de încurajare: „N-o să vă biruie pe voi ungurii stăpâniţi de duhul dihoniei şi al semeţiei.“

Baronii, după cum am menţionat, erau indignaţi mai ales de faptul că Béla voia să anuleze donaţiile nechibzuite făcute de tatăl său şi că-i adusese în ţară pe cumani ca să înfrângă rezistenţa nobilimii. Geloşi, ei îi reproşau regelui că-i preferă pe străini ungurilor. Au mers până acolo, încât au răspândit zvonul că aceşti cumani au venit în Ungaria ca aliaţi ai mongolilor, pentru ca apoi, la prima ocazie, să le sară ungurilor în spate.

Cronicarul Rogerius, care a trăit el însuşi experienţa momentului năvălirii mongole, vede lucrurile, desigur, altfel. El îl laudă pe Béla IV ca pe unul dintre cei mai importanţi suverani ai Ungariei. Şi spune cronicarul că regele, trimiţând misionari la unele popoare păgâne şi-a dobândit mari merite faţă de Biserică şi că pe bună dreptate a încercat să strunească „marea neobrăzare“ a baronilor săi, care, în

Invazia mongolilor în Ungaria
Atacuri
ale mongolilor
Retragere
Granița
regatului ungar
Alte hotare
Elba
Oder
Vistula
Brest
Legnica
9. 4. 1241
Wrocław
CNEZATE
POLONE
Vladimir
IMPERIUL
ROMANO-
GERMAN
Olmütz
Cracovia
Kiev
RUSEȘTI
dec. 1240
CNEZATE
Dunărea
Pasul Vlara
Košice
Poarta Rusă
Halici
Nipru
Muhi
11. 4. 1241
12. 3. 1241
IMPERIUL CUMANILOR
Buda
Pesta
31. 3. 1241
Pasul Bârgăului
Prut
Nistru
Szeged
Drava
Mureș
31. 3.
1241
Sibiu
Cherson
Sava
Tisa
Crimeea
Belgrad
Dunărea
SERBIA
ȚARATUL BULGAR
Marea Neagră
0
100
200
300 km

insubordonarea lor, nu se dădeau înapoi nici de la crima de înaltă trădare. Rogerius îi ia apărarea lui Béla şi împotriva reproşului că acesta n-ar fi luat la timp măsurile potrivite pentru înlăturarea primejdiei ce venea dinspre mongoli. El mai spune că, de fapt, mai-marii ţării au fost deja de timpuriu şi de repetate ori îndemnaţi să-şi adune rezervele şi să se grăbească să ajungă cu ele sub drapelul regelui. În ciuda incapacităţii evidente a regelui de a face ordine în armată, vina principală pentru înfrângere Rogerius le-o atribuie acelor nobili unguri care, din duşmănie faţă de rege, nu numai că au refuzat să lupte sub comanda lui Béla, ci chiar au dorit să-l vadă înfrânt, „căci credeau că înfrângerea îi va afecta numai pe câţiva dintre ei, nu însă pe toţi"

La neîncrederea faţă de străini şi la dihonia şi gâlceava din propriile rânduri s-a adăugat şi indiferenţa lumii apusene, care n-a scos un cuvânt. Clericul-cronicar le reproşează principilor europeni ai creştinătăţii faptul de a se fi blocat, de a nu fi răspuns la strigătele de ajutor ale regelui maghiar. Ungaria, lovită de nenorocire, nu a primit ajutor dc la nici unul dintre prietenii ei, mai spune cronicarul. Rogerius îi aşază pe banca acuzaţilor şi pc Papă, şi pe împărat, căci, zice el, toţi s-au comportat lamentabil. „Din toate părţile, am primit [...] doar vorbe. [...] La marea ananghie în care ne-am aflat, nu am primit sprijin de la nici un suveran şi de la nici un popor creştin din Europa" — spunea Béla la 1253 într-o scrisoare către Papa Vincenţiu IV.

Coşmarul mongol a stat, conştient sau nu, la baza corespondenţei regelui cu diverşi Papi, precum şi a acţiunilor lui de politică externă. Efectul psihologic de departe cel mai important şi mai durabil al asaltului mongol a fost concluzia istorică: „Noi, ungurii, suntem singuri" Conştiinţa izolării, atât de caracteristică pentru unguri, s-a condensat cu timpul într-un complex al singurătăţii şi a devenit o componentă determinantă în peisajul istoriei maghiare. În timpul catastrofelor din secolele al XVI-lea, al XIX-lea şi al XX-lea, acest sentiment al ungurilor s-a întărit, într-adevăr, extraordinar de mult.

Teama de o a doua năvălire mongolă şi-a găsit o reflectare bizară până şi în politica matrimonială dinastică a regelui Béla. Iată ce spunea el într-o scrisoare către Papa: „În interesul creştinătăţii şi cu preţul umilirii maiestăţii noastre regale, pe două dintre fiicele noastre le-am măritat cu cneji ruteni, iar pe a treia cu unul polonez, pentru ca, prin aceştia şi prin alţi străini din răsărit, să primim ştiri despre misterioşii tătari." Un sacrificiu şi mai greu a fost, evident, un lucru menţionat în aceeaşi scrisoare, anume căsătoria fiului prim-născut cu o fată cumană. Deja la câţiva ani după atacul mongol, cumanii, aceşti călăreţi

nomazi și războinici, fuseseră rechemați în ținuturile depopulate ale câmpiei dintre Dunăre și Tisa. Prin această căsătorie, legătura lor cu dinastia árpádiană devenea mai strânsă, iar asimilarea lor în comunitatea creștină apuseană se accelera.

Neîncrederea față de străini, chiar și când aceștia erau imperios necesari ca aliați, disensiunile din propriile rânduri, chiar în momente de cea mai mare primejdie, și, în sfârșit, îndreptățitul sentiment de a fi singuri și abandonați au format fundalul primei mari catastrofe din istoria regatului creștin al maghiarilor. Faptul că ungurii se simțeau ignorați, vânduți și împresurați de dușmani era însă legat probabil, poate chiar în primul rând, de un „șantaj rușinos", unanim criticat în istoriografia internațională: ducele austriac Frederic II de Babenberg, văr și vecin al regelui ungar aflat în bejenie, l-a atras pe acesta într-o cursă, l-a jefuit și l-a făcut prizonier. Pe austriac chiar contemporanii l-au poreclit „bătăiosul", pentru că se certase cu aproape toți vecinii, iar în 1236, temporar, chiar împăratul îl deposedase de feudă și-l surghiunise.

Clericul italian Magister Rogerius, care trăise ca martor ocular experiența invaziei mongole și petrecuse el însuși un an în captivitate, a descris în capitolul 32 al însemnărilor sale această infamie:

> După ce a fugit de la oaste, regele a călătorit călare ziua și noaptea, până a ajuns în ținutul de graniță polonez; de acolo, cât mai repede cu putință a ținut drumul drept la regină, care zăbovea în regiunea de graniță cu Austria. La această veste, ducele de Austria, cumpănind ce răutate să facă, dar sub masca prieteniei, i-a venit în întâmpinare. Regele tocmai își pusese deoparte armele și, până să se pregătească micul dejun, se așezase să doarmă pe malul unei ape, când se văzu trezit din nou. Aceasta, după ce numai printr-o dumnezeiască potrivire a lucrurilor și luând calea unei lungi bejenii scăpase de atâtea săgeți și săbii ucigătoare. Îndată ce l-a văzut pe duce, mare i-a fost bucuria. Ducele însă, printre alte cuvinte mângâietoare, le-a rostit față de rege și pe acelea cu care l-a rugat să treacă Dunărea ca să se odihnească în mai mare siguranță pe malul de dincolo. Auzind acestea, regele, nebănuind nimic rău, a luat de bune cuvintele ducelui. Căci acesta susținea sus și tare că are dincolo un castel și poate să-l găzduiască acolo în condiții mai onorabile. Dar el nu avea de gând să-l găzduiască pe rege, ci plănuia să-i facă de petrecanie. În timp ce regele încă mai credea că poate scăpa de Scylla, îi căzu victimă Charybdei. Și, precum peștele care, vrând să scape din vasul cu gheață ca să nu înghețe, sare în jeratic și se prăjește, tot așa și el, crezând că a ocolit necazul, a nimerit într-o situație și mai grea. Căci ducele de Austria a pus prin vicleșug mâna pe rege, pe care l-a tratat după bunul său plac. I-a cerut o sumă de bani

pe care, afirma el, regele i-o storsese cândva lui însuşi. Ce avea să urmeze? Regele nu a putut să scape până nu i-a plătit acei bani: o parte în monedă sunătoare, o parte în vase de aur şi argint şi, în sfârşit, pentru rest i-a dat ca zălog trei comitate învecinate ale regatului său.[4]

În plus, ducele, potrivit lui Rogerius, i-a jefuit şi pe refugiaţii unguri şi, sprijinindu-se pe forţa armelor, a invadat ţara lipsită de apărare. Frederic II, cel din dinastia Babenberg — a nu se confunda cu împăratul din dinastia Staufer —, a încercat să-şi întindă stăpânirea chiar şi asupra oraşelor Bratislava şi Győr, dar acestea au putut să se apere. Cronicarul nu ştia că între Frederic II şi Béla IV se reglau nişte conturi mai vechi. Încă din 1233, Babenbergerul atacase de mai multe ori Ungaria şi sprijinise o răscoală a magnaţilor unguri împotriva regelui lor. Când Andrei II şi fiii săi, Béla şi Coloman, l-au alungat pe duce şi l-au urmărit până la Viena, ducele Frederic II nu a putut să obţină o încheiere a păcii decât contra unei mari sume de bani. El n-a uitat niciodată această umilire şi, nu tocmai în sensul solidarităţii apusene şi în răspăr cu avertismentele papei Grigore IX, a exploatat situaţia disperată a ungurilor.

Istoricul Günther Stökl a evocat „impresia, bineînţeles, foarte negativă“ pe care „trădarea vecinului de la apus a lăsat-o în conştiinţa istorică ungară“[5]. După cum se ştie, în toate statele din centrul şi răsăritul Europei, cărţile de şcoală nu sunt un exemplu tocmai luminos de abordare echilibrată a istoriei proprii şi regionale. Dar prăpastia care desparte două puncte de vedere rar apare atât de clar ca în interpretarea episodului înfăţişat de Rogerius. Astfel, la istoricul maghiar Bálint Hóman (1935) citim că „ruşinoasa violare a dreptului ospitalităţii, Frederic, spre mai marea glorie a solidarităţii creştine, a încoronat-o cu un atac asupra ţării care suferea sub tătari.“ Cu totul altfel vede istoricul austriac Hugo Hantsch (1947) rolul Babenbergerului: „[...] Frederic [...] le barează tătarilor drumul spre Germania. [...] Austria se dovedeşte din nou a fi un bastion al Occidentului, o pavăză a imperiului.“

A fost o ironie a destinului că regatul declarat mort a avut succes tocmai împotriva noilor încercări expansioniste ale ducelui Frederic al Austriei. După moartea lui Frederic în bătălia din iunie 1246 de la Leitha, Béla a intervenit chiar în lupta pentru moştenirea Babenbergerilor şi şi-a extins temporar controlul asupra Stiriei. Fiul şi succesorul lui Béla a devenit pentru câţiva ani principe domnitor al Stiriei.

Dar după o grea înfrângere în faţa lui Ottokar II al Boemiei, suferită la Marchegg în Austria, ungurii nu au mai putut să-şi revină.

La „distrugerea regatului Ungariei", aşa cum a constatat în scurta sa notiţă călugărul bavarez citat la începutul capitolului, desigur, nu s-a ajuns. Ba mai mult, după întoarcerea sa, regele Béla IV a abordat cu mare energie, cu remarcabilă inteligenţă, cu consecvenţă de fier şi cu curaj impresionant uriaşa sarcină de a reclădi ţara pustiită. Dar aceasta privea mai ales partea depopulată din marea câmpie joasă şi din răsărit.

Béla a mai avut, după retragerea mongolilor, încă 28 de ani de domnie şi, prin realizările sale în materie de artă a conducerii statului, şi-a câştigat titlul onorant de al doilea întemeietor de ţară, după Ştefan cel Sfânt. Ca şi Ştefan, Béla a fost un rege al deschiderii către lume şi un creator al unei politici de colonizare de mare anvergură. Suveranitatea sa se extindea asupra întregului bazin carpatic şi, în plus, asupra Croaţiei–Slavoniei şi Dalmaţiei, precum şi asupra unei părţi din Bosnia.

Faptul că regele şi-a redobândit extraordinar de repede capacitatea de acţiune politică se explică parţial prin aceea că tocmai regiunile vestice cele mai dens colonizate ale ţării au fost cel mai puţin afectate de distrugerile provocate de mongoli. Cu toate acestea, în toată politica sa internă şi externă, el pare a nu mai fi scăpat niciodată de coşmarul unui nou potop mongol asupra ţării. Prioritatea forţei armate a ţării a condus la organizarea unui sistem de apărare complet nou. Că numai unele cetăţi au fost capabile să reziste atacurilor mongole a arătat-o cu toată claritatea faptul că doar localităţile puternic întărite au oferit suficientă siguranţă, motiv pentru care regele voia să vadă în regatul său cât mai multe oraşe şi localităţi înconjurate de ziduri de piatră. Din acel moment, el a pus pe picioare o armată nouă, eficace şi pe arcaşii cei uşori i-a înlocuit cu cavaleria grea.

În plus, el a reuşit să-i recolonizeze pe cumani în marea câmpie joasă. Rolul acestui grup etnic străin a fost remarcabil tocmai în armata reorganizată. În deja citata lui scrisoare către Papa Inocenţiu IV, Béla IV a semnalat acest fapt: „Din păcate, acum cu păgâni ne apărăm ţara şi cu ajutorul lor îi stăvilim pe duşmanii Bisericii." Cu cumanii au devenit sedentari şi iazigii alani, iniţial şi ei războinici din stepele răsăritului (ung. *jászok*).

Un hrisov din 1267 al regelui arată că acesta a chemat din toate colţurile lumii ţărani şi soldaţi ca să populeze Ungaria. Astfel, în Ungaria de Sus (Slovacia de azi), în afară de colonişti germani, s-au aşezat

şi slovaci, polonezi şi ruteni; în Transilvania, au venit germani şi români, dar şi mulţi unguri. Oraşele s-au populat curând şi cu francezi — în special cu valoni — italieni şi greci. După 1250, s-a produs o imigraţie de evrei din Austria. Comunităţile evreieşti din Buda, noul oraş de reşedinţă fortificat, din Esztergom şi Bratislava au fost puse sub protecţia personală a regelui. Potrivit *Cronologiei istorice a Ungariei* de Kálmán Benda, Esztergom era deja la 1050 un centru al negustorilor evrei care dădeau substanţă relaţiilor de afaceri dintre Rusia şi Regensburg şi despre care se spune că au construit şi o sinagogă. Baterea de monedă a fost lăsată în seama arhiepiscopiei Esztergom, care, la rândul ei, l-a însărcinat cu problema aceasta pe un evreu pe nume Henschel, venit de la Viena.

Pentru uimitor de rapida reconstrucţie, pentru promovarea dezvoltării urbane şi pentru crearea unei armate noi, socotită de el ca prioritate absolută, regele Béla a trebuit, bineînţeles, să le plătească un preţ foarte mare oligarhilor — cu puţine excepţii — obtuzi şi egoişti. Nefasta concentrare a puterii în mâinile marilor seniori a continuat. Contracarând flagrant măsurile radicale ale lui Béla şi reformele, care nu au mai fost efectuate decât parţial înainte de năvălirea mongolilor, ei au reuşit să-şi păstreze vechile privilegii; de asemenea, nici n-au mai trebuit — fapt şi mai plin de consecinţe — să restituie posesiunile şi castelele regale, ci pe deasupra au beneficiat chiar şi de donaţii noi. Peste puţin timp, toate aceste lucruri aveau să conducă la haos.

Deja în ultimul deceniu al domniei sale, regele Béla a fost implicat într-un conflict grav cu viitorul Ştefan V, fiul său, ce-i drept talentat comandant de oşti, dar mult prea avid de putere. Domnia acestuia ca rege autoritar nu a durat decât doi ani. El nu a mai putut să contracareze tensiunile crescânde dintre oligarhi, care beneficiau de putere deplină, şi nobilii de jos. Aceasta se întâmpla în condiţiile în care primii, împreună de altfel cu mulţi înalţi clerici, erau prinşi în sângeroase conflicte chiar între ei, iar ceilalţi erau stimulaţi de regele Béla să acţioneze ca o contrapondere, drept pentru care-i încuraja în mod expres prin privilegii. Dar, o dată mai mult, exploziva şi încă nerezolvata problemă a integrării călăreţilor cumani în societatea maghiară a fost aceea care a răbufnit devastator chiar în familia regală. Călăreţii cumani au fost, ce-i drept, un sprijin indispensabil pentru armata de curând reorganizată, mai ales în campaniile dincolo de graniţele Ungariei, dar asimilarea lingvistică şi social-religioasă completă a zeci de

mii de foşti călăreţi nomazi a mai durat până la urmă încă două până la trei secole.

Căsătoria lui Ştefan, fiul lui Béla, cu Elisabeta, fiica lui Kuthan, cneazul cuman ucis mişeleşte, trebuia să pecetluiască o împăcare durabilă cu acest grup etnic. Se avea în vedere echivalarea cumanilor cu nobilimea. Dar moartea timpurie a lui Ştefan a curmat brusc toate aceste eforturi.

Ladislau IV (1271–1290), fiul lui Ştefan, era încă un copil, iar regina-mamă Elisabeta, care-şi zicea „regină a Ungariei, fiică a împăratului cumanilor", s-a dovedit ca regentă complet excedată, ajungând o marionetă în mâinile unor oligarhi avizi de putere şi ale unor favoriţi gata de orice. În fond, ea şi fiul ei nu au avut încredere decât în cumani şi, prin preferinţa exagerată şi ostentativă pe care au arătat-o războinicilor stepei, mai curând au împiedicat decât au încurajat delicatul proces al integrării.

Numai o singură dată s-a remarcat printr-o faptă istorică tânărul rege Ladislau IV, într-un moment decisiv pentru viitorul Austriei. Aceasta s-a petrecut pe câmpul de luptă de la Dürnkrut, unde armata ungurilor şi cumanilor — estimată la 15 000 de oameni — a hotărât rezultatul luptei dintre Rudolf de Habsburg şi Ottokar II al Boemiei. După cum spune istoricul budapestan Péter Hanák, „în bătălia de la Marcfeld, armele ungare au ajutat la întemeierea dinastiei şi a autorităţii imperiale a Habsburgilor".

În afară de acest eveniment istoric, viaţa tânărului rege, căruia chiar din timpul vieţii i s-a spus „Ladislau Cumanul" (Kun László), a fost un lanţ neîntrerupt de scandaluri, aventuri amoroase, intrigi, dispute sângeroase. Pasionalul, temperamentalul şi, după cum spune legenda, veşnic îndrăgostitul rege a refuzat categoric, nu se ştie din ce motiv, să aibă un moştenitor al tronului cu prinţesa Isabela de Anjou din Neapole. Ba chiar a închis-o în mânăstire. Când stilul lui de viaţă, numeroasele iubite şi anturajul său păgân i-au atras o mustrare din partea Papei, impetuosul crai a ameninţat că „întregii găşti, începând cu arhiepiscopul de Esztergom şi cu episcopii săi până sus la Roma, îi [va] reteza capul cu săbiile tătarilor". În orice caz, aşa spune arhiepiscopul într-o scrisoare către Papa. Se spune de altfel că, până şi în timpul unei reuniuni a Consiliului regal, deci în prezenţa demnitarilor şi a înaltului cler, Ladislau IV a realizat un act sexual cu una dintre amantele lui cumane. Regele a fost excomunicat şi, la vârsta de 28 de ani a fost omorât la porunca unui magnat ungur.

Deoarece Ladislau a murit fără să lase copii, țara s-a prăbușit în anarhie. Oligarhii și-au guvernat zonele de influență ca pe niște posesiuni familiale, iar țara au împărțit-o practic între ei. Ultimul rege árpádian Andrei III nu a putut să restabilească autoritatea centrală și să oprească destrămarea. A murit în 1301 și a lăsat în urma sa numai o fiică. În felul acesta, dinastia árpádiană s-a stins pe linie bărbătească și au urmat alți ani de lupte interne pentru râvnitul tron al Ungariei, recunoscută între timp ca membru în devenire al lumii statelor europene de atunci. Finalmente, în 1308, din aceste lupte a ieșit învingător, sub numele de Carol Robert de Anjou, nepotul reginei Maria a Neapolelui, sora lui Ladislau IV.

Una dintre moștenirile din timpul lui „Ladislau Cumanul" este „noua imagine istorică" a maghiarilor, inventată de la A la Z de Simon Kézai, predicatorul de la Curtea lui. Pe termen lung, această moștenire a fost cea mai importantă din punct de vedere istoric, politic și mai ales psihologic. În 1252, în celebra lui scrisoare către Papa, regele Béla îi compară pe mongoli cu regele Attila și cu hunii săi, făptuitori de omoruri și pârjoluri. Nu mai târziu de o generație, între 1282 și 1285, grămăticul de la Curtea nepotului îi vede pe huni cu totul altfel: plăsmuitor talentat de legende, maestrul Simon Kézai îl descoperă pe Attila ca pe un mândru strămoș al regilor creștini. Din izvoare pe care le-a găsit „peste tot în Italia, Franța și Germania", clericul curtean — care se trăgea dintr-o familie de oameni simpli și care, în prefață, se declara adept entuziast al regelui Ladislau IV — a închegat imaginea istorică evident așa cum era dorită.

Grămăticul Curții ne servește surprinzătoarea teorie a unui „dublu descălecat": cele 108 triburi primitive ar fi format, încă din negura timpurilor, unul și același popor, numit atunci huni, astăzi unguri. Venind din Sciția, ei — spune el — ar fi ocupat Pannonia o dată în jurul anului 700, iar apoi sub Attila ar fi cucerit jumătate din lume. După care s-ar fi retras spre Sciția, ca să se stabilească definitiv în Pannonia. Cele 108 triburi din anul 1280 sunt deci, după Simon Kézai, urmașele comunității primitive — fără nici cel mai mic amestec. În felul acesta, se realizează o continuitate istorică, numai că ea nu a existat niciodată în forma astfel prezentată.

Acest „fantast inventiv", observă Jenő Szűcs, furnizează o fundamentare istorică, juridică, ba chiar „morală" pentru „dreptul istoric" al maghiarilor asupra bazinului carpatic și pentru voința de autoafirmare a nobilimii de jos în lupta ei pe viață și pe moarte împotriva

oligarhilor. În mica nobilime ambițioasă se întruchipează voința comunității oștenilor liberi, voință ca izvor al oricărei puteri princiare.

În eseul său *Națiune și istorie*, Szűcs[6] demolează noul concept național al clericului cu credință față de rege. Potrivit acestui concept, națiunea nobiliară este un sprijin al puterii regale legitime pe care o amenință magnații. În opoziție cu concepția occidentală, Kézai îl reabilitează, ca să zicem așa, tardiv pe Attila. Ba el reabilitează în același mod și întreaga epocă a hunilor. Peste această denaturare, am putea trece ridicând din umeri, dacă poveștile inventate cu fantezia unui romancier nu ar fi determinat până în epoca modernă conștiința de sine istorică a nobilimii ungare și istoriografia națională. Publicistul austro-ungar Ladislaus Rosdy a evocat într-un eseu despre Ungaria această îngrijorătoare influență pe termen lung a ficțiunii istorice devenite curând bun obștesc:

> De aceea, nu există în această lungă perioadă nici un ungur — lăsând la o parte o minoritate de fiecare dată cu înclinații spre critică și istoricește deosebit de cultivată — care să nu fie convins de saga despre huni certificabil falsificată a maestrului Kézai; și chiar dintre poeții maghiari ai secolului al XX-lea, de altfel atât de sensibili, nu puțini se declară mândri de această tradiție, care însă în realitate nu este altceva decât o expresie a sentimentului de superioritate amestecat cu resemnare al „ultimului nomad“.[7]

Teoria despre „dublul descălecat“ a fost izvorul la care vreme îndelungată s-au adăpat după pofta inimii istorici, oameni de știință și politicieni naționali. Caracterul romantic și eroic al legendelor despre huni ale lui „Anonymus“ și mai ales ale lui Kézai au exercitat asupra generațiilor de politicieni și scriitori o atracție de-a dreptul irezistibilă, a cărei intensitate până astăzi unii nu o mărturisesc decât pe ascuns. Iată ce scria, de pildă, la 21 noiembrie 1814, într-o însemnare de jurnal concepută în nemțește, chiar contele István Széchenyi, politicianul criticat la 1848 de revoluționari din cauza ideilor sale moderat proregaliste:

> Că probabil mă trag din cea mai hulită dintre rase, din cea a hunilor, este cu îndestulare dovedit de faptul că în cei mai frumoși Alpi ai Elveției sau în cele mai luxuriante văi și ținuturi ale Italiei nu mă pot simți niciodată așa de bine, niciodată așa de exaltat și entuziasmat ca în pusta patriei mele. [...] În mine se află [...] o pasiune cu totul specială pentru războaiele pustiitoare, potopitoare [...], oricare dintre nenumărații călăreți ai lui Attila, cu care

> acesta a pustiit toate țările, mi se pare a fi fost, de pildă, un om foarte fericit.[8] Așa îmi spune mie simțul meu natural, când fac totală abstracție de orice cultură și raționament.

Aceste cuvinte, publicate, bineînțeles, la decenii după sinuciderea lui Széchenyi (cariera și rolul lui le vom discuta mai târziu), sunt foarte concludente din perspectiva psihologiei abisale. Ele arată cât de mult sunt considerate ca însușiri ale ungurilor avântul către libertate, vitejia și virtuțile ostășești și cât de des sunt trecute cu vederea altele ca, de pildă, inteligența politică și toleranța, care făceau parte — fapt demonstrabil — dintre însușirile celor mai mulți regi Árpádieni.

În orice caz, se poate spune fără exagerare că puține sunt națiunile (poate cu excepția sârbilor) cărora să li se potrivească mai mult decât ungurilor cuvintele lui Ernest Renan: „Nici o națiune fără falsificarea propriei ei istorii.“

6
Ascensiunea Ungariei la rangul de mare putere sub regi străini

Cu stingerea dinastiei árpádiene în 1301, în Ungaria a început domnia regilor străini veniți din țări îndepărtate: dintre care patru napolitani din casa de Anjou, unul din Luxemburg, doi Habsburgi și trei Jagielloni din Polonia și Boemia. În cei 225 de ani până la catastrofa de la Mohács, nu a existat decât un singur rege de baștină din Ungaria: Mátyás (Matei) Hunyadi, numit Corvinul. Și chiar și acest — după legendă — foarte popular ungur era, pe linie paternă, român.

Cei aproape optzeci de ani de domnie a dinastiei franco-italiene de Anjou au însemnat o perioadă de înflorire politico-economică. Din nemaipomenita anarhie sângeroasă determinată de luptele cu oligarhii a apărut un stat centralizat, condus cu mână viguroasă, a cărui politică economică și financiară a creat bazele pentru accederea ei la rangul de mare putere în Europa medievală.

Cu ajutorul nobilimii de jos și al populației parțial germane a orașelor minerești, precum și datorită sprijinului hotărât acordat de trimisul papal, cardinalul Gentile, Carol I, așa cum i s-a spus lui Carol Robert ca rege, a reușit să-i izoleze pe oligarhii cei mai puternici și să zdrobească într-o bătălie hotărâtoare (1312) clanurile familiale cele mai periculoase. Totuși, regelui i-au trebuit mai mult de zece ani până să îndrăznească să-și mute reședința din cetatea Timișoarei din sudul Ungariei în mai centralul Visegrád. Reședința temporar periferică nu l-a împiedicat însă pe Carol I să pregătească o radicală reformă financiară și să încurajeze prin privilegii speciale întemeierea de noi comunități urbane. Locul oligarhilor deposedați de putere l-au ocupat cincizeci până la o sută de familii nobiliare pe a căror loialitate suveranul putea să se bizuie.

Bunăstarea crescândă a Ungariei medievale a avut ca bază, pe lângă comerț, înainte de toate bogatele zăcăminte de metale nobile. Potrivit evaluărilor, o treime din producția de aur a lumii de atunci provenea din Ungaria și două treimi din Africa. În timp ce aurul african rămânea aproape în totalitate în Orientul islamic, necesarul de aur al Europei

era acoperit în proporție de 80 la sută din Ungaria. Extracția de argint a țării a sporit și ea în importanță. În sfârșit, se pare că ea forma circa un sfert din întreaga extracție europeană. Prin înființarea de noi orașe de mineri și prin liberalizarea dreptului de minerit, producția de aur a primit un impuls puternic. Dincolo de toate acestea, patrimoniul privat al regelui s-a majorat prin încasări de taxe vamale și de impozite, precum și prin introducerea monopolului metalelor nobile și al baterii de monedă. După modelul florentin, Carol I a dispus să se bată monedă de aur (forint) care a devenit un mijloc de plată râvnit și general acceptat în întreaga Europă.

Regele a dat cea mai mare atenție înviorării procesului de colonizare. Au fost aduși în țară slovaci, cehi, ruteni, polonezi, români și, nu în ultimul rând, mineri germani. Deși evaluările demografice pentru secolele al XIV-lea și al XV-lea sunt supuse și astăzi, în ciuda metodelor perfecționate, unor mari oscilații, se poate presupune că numărul locuitorilor sub Carol I a atins din nou nivelul dinainte de năvălirea mongolilor, deci circa două milioane. Un succes incontestabil!

Dintre orașe, au fost încurajate în special cele ce se găseau la încrucișările marilor drumuri comerciale internaționale. Esztergom și Székesfehérvár, cele mai importante orașe din epoca árpádiană, au trebuit să cedeze întâietatea Budei, devenită capitală, după ce aceasta se afirmase ca piață comercială în zona situată la sudul marelui cot al Dunării, ce taie aici un lanț de munți de înălțime medie și coboară spre Câmpia Dunării de Mijloc.

În anul 1335, la Visegrád, localitate situată la 60 de kilometri nord de Buda, a avut loc, la invitația regelui Carol I, o întâlnire istorică cu regii Ioan al Boemiei și Cazimir al Poloniei, în prezența lui Heinrich von Wittelsbach, duce al Bavariei de Jos. La această consfătuire a celor trei regi, au fost aplanate niște diferende polono-boemiene și s-a hotărât ca traficul de mărfuri spre vest, să fie deviat — prin excluderea Vienei, care se prevala de drepturile de suveranitate lucrative — pe drumul Praga–Brno, respectiv, pentru Ungaria de est, să treacă prin Cracovia. A fost deci un recurs la istorie profund simbolic când, cu aproape 660 de ani mai târziu, șefii de stat și de guvern ai Cehoslovaciei de atunci și ai Poloniei s-au întâlnit, la invitația guvernului ungar, în orășelul Visegrád — din fostul castel regal au mai rămas doar ruine —, ca să pună în mișcare mecanismele colaborării lor de după prăbușirea comunismului. Astfel a apărut și denumirea de „state de la Visegrád", devenită uzuală în limbajul conferințelor internaționale. Filiațiile istorice ale acestei denumiri par să nu fi devenit clare decât unui foarte mic număr de comentatori.

Nu numai prin promovarea de relații economice și prin diplomație a păcii a asigurat regele Carol I poziția Ungariei în concertul de atunci al puterilor europene. Politica sa inteligentă de extindere a relațiilor familiale a servit şi ea acestui scop. Astfel, prima sa soție era fiica unui cneaz rus din Galiția, a doua provenea din Boemia, a treia era sora regelui Ioan al Boemiei din dinastia de Luxemburg, iar a patra, Elisabeta, era fiica lui Wladislaw Lokietek, regele Poloniei. Dinastiei de Anjou i s-a asigurat astfel succesiunea la tronul polonez. Altor ambiţii dinastice în nord şi în sud trebuia să le fie de folos căsătoria lui Ludovic și al lui Andrei, fiii lui Carol. Cu eficienta sa politică externă şi matrimonială având ca scop pacea, Carol I a sădit în acelaşi timp sămânța unor viitoare disensiuni, dar el nu putea să prevadă acest fapt. În orice caz, regele, în lunga sa domnie, a reuşit să consolideze graniţele în nord şi vest şi să redobândească Bratislava de la Habsburgi.

Printr-un incident misterios, tocmai asupra acestui suveran, doritor mai curând de aplanare decât de confruntare, a căzut o umbră de rău augur. Acest fapt avea să preocupe spiritele şi peste secole. Astfel, marele poet János Arany a scris în jurul anului 1860 o celebră baladă în legătură cu acest episod, în centrul căruia se afla o foarte frumoasă doamnă de onoare a reginei poloneze. Klara Zách, cum se numea tânăra, a fost — se spune — răpită sau chiar violată de fratele reginei, de Cazimir, care mai târziu s-a urcat pe tronul Poloniei. Apoi, tatăl ei, Felician Zách, un magnat bogat (înalt demnitar nobil), a dat năvală cu sabia în sufrageria castelului de la Visegrád, unde familiei regale tocmai i se servea masa de prânz. Bătrânul Zách, până să fie el însuşi ucis de străji, i-a retezat patru degete de la mână reginei Elisabeta, care i s-a împotrivit. Poetul a descris urmările:

„Scumpă soaţă“, a zis craiul,
„ah, la mână patru degete-ți lipsesc!
Nu le mai plânge zadarnic!
Spune, cum să te despăgubesc?“

„Cât pentru arătător,
moartea fiică-sii să-mi fie plata,
iar pentru cel mijlociu,
să moară fii-su şi gata!

Pentru celelalte două
nu-i decât o răzbunare:
ucişi să fie-ai lui Felician
cu toţii, cu mic, cu mare!“

Aşa s-a întâmplat — cel puţin aşa spune legenda — dar, ca de atâtea ori, motivele adevărate rămân necunoscute. Este, de asemenea, pe deplin posibil ca să fi fost vorba de un conflict politic dintre cel mai temut oligarh al epocii şi rege, conflict în care fiica lui Zách să nu fi servit decât ca pretext sau imaginaţia poporului a făcut din ea aşa ceva. Oricum ar fi, reproşul la adresa fratelui unei regine străine trebuie să le fi apărut multora (ca în cazul reginei germane Gertrud un secol mai înainte) ca ruşine naţională; răzbunarea îndreptăţită a rămas apoi vie ca bun ce trebuie păstrat în memoria poporului şi ca temă a literaturii.

În anul 1326 s-a născut, în cetatea Visegrád, Ludovic (Lajos) I, fiul mai mare şi succesorul lui Carol I. Printre purtătorii coroanei ungare, acest Ludovic este singurul pe care legenda şi istoriografia l-au distins cu supranumele de „cel Mare“ Până la mijlocul secolului al XX-lea, cele patru decade ale erei lui Ludovic cel Mare au fost considerate ca „epoca cea mai glorioasă“ sau ca „perioada de strălucire“ a istoriei ungare. El a realizat „visul de politică externă al Árpádienilor — marea putere maghiară medievală“, constată, de pildă, Bálint Hóman, istoricul de frunte al perioadei Horthy. Astăzi suntem mai sceptici în ce priveşte ambiţiile lui de politică externă („puterea dinastiei de Anjou stând călare pe Adriatica“) şi îndeosebi costisitoarele şi frecventele campanii în Balcani, precum şi în nordul Europei. Cronicarii de curte şi contemporanii nu vedeau decât succesele de pe câmpurile de bătaie şi temporara expansiune teritorială a marii puteri ungare. Cercetarea istorică din zilele noastre, dimpotrivă, evidenţiază mai curând caracterul nerealist al conceptelor de odinioară şi consecinţele lor nefaste — chiar şi din unghiul de vedere al stăpânirii turceşti de mai târziu.

În interiorul ţării de atunci de circa 300 000 de kilometri pătraţi şi cu — se spune — deja circa trei milioane de locuitori domnea, în linii mari, după eliminarea oligarhilor, liniştea. De asemenea, în timpul domniei lui Ludovic — se spunea într-un studiu de la sfârşitul secolului al XIX-lea —, „nici un duşman n-a pus piciorul pe pământ maghiar“. Printr-un şir pestriţ de aventuri spectaculoase, Ludovic a reuşit să construiască temporar chiar un imperiu uriaş de la Marea Baltică până la Adriatica. Nu trecea an fără campanii în străinătate. El a fost din nou în stare să creeze o centură de state vasale de la Bosnia până la Ţara Românească. Pentru câţiva ani, chiar dacă numai de formă, l-au recunoscut ca suzeran suprem până şi suveranii Serbiei, Bulgariei de nord şi conducătorii Veneţiei. Cel mai mare succes militar al lui Ludovic a fost, fără îndoială, cucerirea Dalmaţiei. A reuşit, în

pofida împotrivirii Veneției, să-și mențină supremația și să aducă pentru mai multe decenii sub stăpânire maghiară coasta de la Raguza (Dubrovnikul de azi) până la Fiume (Rijeka) împreună cu insulele cele mai apropiate de litoral.

Războaiele cele mai costisitoare, deși până la urmă zadarnice, le-a dus Ludovic I în sudul Italiei, unde, în fond, era vorba de coroana Neapolelui. Ca s-o câștige pentru Ungaria, Carol I îl însurase pe fiul său mai mic Andrei cu Ioana, moștenitoarea regatului după tatăl ei, Robert: acesta pornind de la premisa că, după moartea lui Robert, Andrei urma să urce pe tron. Mama lui Andrei, dând o mită însemnată, a obținut o dispensă papală, astfel că cei doi au putut să se căsătorească. Totuși, când s-a ajuns la momentul ca Andrei să devină rege, nu au fost dispuși nici Ioana, nici papa, necum poporul să-l accepte ca suveran pe străin. Apoi, cu ajutorul activ al Ioanei, unul dintre numeroșii ei admiratori l-a omorât în 1345 pe Andrei, primul dintre cei patru soți ai ei. Regele Ludovic I, care se considera moștenitor legitim al fratelui său și era hotărât să-i răzbune moartea și să-i asigure copilului său cel mic tronul, a întreprins în 1347 și 1350 două mari campanii împotriva Neapolelui: o dată pe uscat, o dată pe mare. A învins, ce-i drept, în ambele cazuri, dar papa a refuzat s-o destituie pe Ioana, iar îndată ce Ludovic a părăsit Neapole, domnia fictivă cucerită prin mercenari unguri și germani s-a destrămat. Până la urmă, după mari sacrificii omenești și costuri enorme, el a abandonat ideea de a se instala durabil la Neapole. Ruda sa, Carol de Durazzo, a reușit abia în 1382 să cucerească Neapole, cu ajutorul unui alt papă — era pe timpul marii schisme occidentale, când păstoreau contestându-se reciproc doi până la trei papi — și al trupelor unguorești. Știrea că perfida Ioana a fost sugrumată i-a parvenit lui Ludovic cel Mare în momentul în care acesta, după ani de boală, se afla pe patul de moarte.

Ludovic I s-a întins însă și spre nord: deoarece Cazimir III cel Mare a murit (în 1370) fără moștenitor bărbat, Ludovic, în conformitate cu contractul familial încheiat deja cu trei decenii înainte, succesor al cumnatului său, a fost ales rege al Poloniei. Faptul că mama sa era poloneză și că el sărise de trei ori în ajutorul unchiului său în războaiele cu Lituania i-a netezit drumul spre tronul polonez. Nu a fost însă în nici un caz o încorporare a Poloniei în statul ungar, așa cum au prezentat-o uneori istoricii naționaliști ai Ungariei. În fața pericolului turcesc, dar și a marilor probleme de politică internă și externă ale Poloniei, uniunea personală a fost în realitate mai curând o povară decât un succes pentru suveranul bolnav. Doisprezece ani mai

târziu, după moartea lui Ludovic I, uniunea personală Polonia–Ungaria s-a dezagregat rapid, deşi au existat şi în continuare legături speciale între cele două ţări. Fiica mai mică a lui Ludovic, Hedwig, se măritase cu Jagiello, marele-principe al Lituaniei, care apoi, convertit la credinţa catolică, a devenit, sub numele de Wladislaw II, rege al Poloniei. Sub dinastia nou întemeiată a Jagiellonilor — cu regina Hedwig ca strămoaşă — a început ascensiunea Poloniei spre condiţia de mare putere.

Faptul că Ungaria sub Ludovic I a jucat uneori un rol important nu numai în Polonia şi la Neapole, în Dalmaţia şi în Ţara Românească, ci şi în Bosnia, a fost şi el posibil datorită unor relaţii de rudenie şi unui contract matrimonial: regele rămas văduv se căsătorise cu sârboaica Elisabeta Kotromanovici, fiica banului Bosniei, înrudit cu Árpádienii. Din acel moment, profund religiosul rege voia să-i combată acolo pe bogomili, o sectă gnostică pornită împotriva lumii, pe care o detesta ca operă a diavolului.

Ca expresie a credinţei sale necondiţionate în „adevărata religie“ şi ca gest faţă de Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană, el a pus să se construiască la Aachen, lângă domul imperial, o capelă ungurească, în care urmau să fie adăpostite relicve ale lui Cristos, depozitate până atunci în vistierie. Europa îl percepea pe regele maghiar ca pe „cel Mare“ cu adevărat, ca pe un om sfânt.

Mai important pentru poporul său pare să fi fost însă înfiinţarea primei universităţi maghiare la Pécs, în 1367. Ce-i drept, aceasta nu a avut decât o viaţă relativ scurtă.

În memoria supuşilor şi a contemporanilor săi străini, amintirea lui Ludovic cel Mare a supravieţuit ca aceea a unui autentic, unanim iubit cavaler, care se remarcase în permanenţă prin extraordinarul lui curaj în bătălie. Dar lucrurile acestea pot fi văzute şi altfel: lui Ludovic, în afară de vânătoare, războiul i-a fost modalitatea preferată de a-şi petrece timpul. Lui, ca rege-cavaler, pare să i se potrivească exact ceea ce istoricul Georges Duby a caracterizat ca ideal şi spirit al Evului Mediu: „[...] beţia măcelului, plăcerea vărsării de sânge, a distrugerii — iar seara un câmp de luptă presărat de cadavre. [...] Aceasta aduce în prim-plan figura atotcopleşitoare a cavalerului. [...] Un sistem al valorilor, întemeiat totalmente pe plăcerea de a jefui şi de a da, şi pe atac.“[1] Prilejuri pentru acestea se iveau cu grămada, mai ales pentru că, în ciuda blândeţii ce i se atribuia în mod stăruitor, el era iute la mânie. În 1362, de pildă, s-a mâniat o dată din cauză că împăratul Carol IV se exprimase dispreţuitor despre mama sa, regina Elisabeta.

Ungaria în timpul regelui
Ludovic I cel Mare de Anjou
1342–1382
stăpânire temporară
influenţă ungară
Marea Baltică
Ordinul Teutonic
Bug
Elba
Oder
MARELE DUCAT AL LITUANIEI
SFÂNTUL IMPERIU ROMANO-GERMAN
Dunărea
Prut
Siret
Nistru
Iaşi
Moldova
Drava
Sava
Ţara Românească
Dunărea
BOSNIA
REG. SERBIEI
BULGARIA
Marea Neagră
Ragusa
1389
Câmpia Mierlei
IMPERIUL
OTOMAN
Marea Adriatică
1348-1351
stăpânire ungară
REG.
SICILIEI
0
100
200
300
400
500 km

Drept pentru care Ludovic a dispus imediat o mobilizare generală şi, în fruntea trupelor sale, a atacat Moravia.

Totuşi, este de mirare că unii observatori contemporani l-au admirat ca pe un om al păcii. Trimisul venețian scria despre regele Ludovic I: „Martor mi-e Dumnezeu că niciodată n-am văzut un monarh mai maiestuos sau mai puternic, care să dorească pacea şi liniştea mai mult decât el." Un alt contemporan, citat de Macartney, notează: „Nu a existat nimeni care să fi fost aşa de blând şi nobil, aşa de virtuos şi mărinimos, aşa de prietenos şi deschis."[2]

Strălucirea culturii de Curte, marcate de influențe italiene şi franceze, generoasele donații făcute baronilor loiali şi, nu în ultimul rând, posibilitatea oferită de numeroase campanii micii nobilimi de a se distinge şi poate de a se îmbogăți le-au înlesnit ambilor regi de Anjou să guverneze țara practic după propria lor inspirație şi, timp de şaizeci de ani, să nu se mai consulte cu nimeni. Pe de altă parte, Ludovic I a reînnoit Bula din 1222 şi a acordat tuturor nobililor „una şi aceeaşi libertate". În plus, a confirmat vechiul drept succesoral al celor de neam nobil asupra tuturor posesiunilor membrilor lor. Această legătură, desemnată cu vocabula latină *aviticitas*, rămasă în vigoare până la 1848, s-a dovedit pe termen lung a fi devastatoare, deoarece cimentarea proprietății funciare nobiliare în familie a blocat dezvoltarea agriculturii şi a ridicat bariere insurmontabile între cei care sunt liberi şi cei care nu sunt liberi.

La sfârşitul domniei regelui Ludovic I, aproximativ cincizeci de familii dețineau o treime din teritoriul maghiar. Poziția lor s-a întărit în continuare prin sistemul introdus de dinastia de Anjou privitor la prestarea serviciului militar. Nobilii scutiți de impozite trebuiau să facă armată. Magnații puteau să se adune cu vasalii lor (aşa-zişii *familiares*) sub propriul lor steag. O formațiune de cincizeci de oameni servea sub steagul stăpânului ei şi purta denumirea de *banderium* (din italiană). Mulți membri ai micii nobilimi serveau acum în aceste unități. Din cauza acestor inovații, o parte considerabilă a micii nobilimi, printre care tocmai vasalii prestatori de serviciu militar, a devenit dependentă direct de oligarhi.

După moartea regelui Ludovic, istoria păru să se repete. Întrucât el n-a lăsat în urmă nici un fiu, s-a creat un vid de putere asemenea, celui ivit după stingerea Árpádienilor, pe care puternicii oligarhi l-au folosit în propriile lor scopuri.

Ca moştenitori ai celor două regate ale sale, Ludovic I i-a desemnat pe fiica sa Maria şi pe logodnicul ei crescut la Curtea regală ungară, Sigismund, margrav de Luxemburg, fiul împăratului Carol IV. Dar când polonezii au pus capăt uniunii personale cu Ungaria şi au încoronat-o regină pe fiica mai mică, Hedwig, în Ungaria s-a ajuns la o luptă înverşunată între magnaţii rivali. Astfel Maria, la cei unsprezece ani ai ei, a fost încoronată ca „rege“, iar impulsiva, despotica şi apriga regină-mamă Elisabeta din Bosnia a preluat regenţa. Părerile nobililor unguri cu privire la succesiunea pe linie feminină erau împărţite. Cercuri largi o urau pe regina văduvă. Tutela exercitată de ea s-a izbit de rezistenţă puternică. Un grup de unguri a impus încoronarea vărului fetei, a napolitanului Carol de Durazzo, numit „cel Mic“ Cu aceasta, a început un lanţ de sângeroase ostilităţi, asasinate şi campanii de răzbunare între magnaţii avizi de putere şi avere. Intrigile şi confruntările reciproce ale acestora erau la fel de complicate ca şi libretul unei opere de Verdi.

La prima întâlnire a „micului“ rege cu Maria şi cu mama ei, regenta, la castelul regal de la Visegrád, aceasta din urmă i-a înmânat lui Carol un document. Când el, în timpul conversaţiei prieteneşti, s-a adâncit în studiul textului, un magnat din suita reginelor l-a atacat cu un baltag. După câteva zile, grav rănitul Carol a murit. Nu „domnise în total decât 39 de zile“ — izvor de inspiraţie pentru numeroase balade. Însoţitorii lui Carol au fugit la grupul de oligarhi stabiliţi în sud, grup care, după tratative aparent conciliante, le-a atras pe cele două regine împreună cu suita în sud, unde s-a răzbunat groaznic. Însoţitorii reginelor au fost daţi jos din caleaşcă şi omorâţi. Agresorii le-au răpit pe Maria şi pe regina-mamă şi le-au dus la castelul căpeteniei tribale şi totodată ban al Croaţiei. Acesta, se spune, cu propriile lui mâini a sugrumat-o pe regina-mamă în faţa fiicei ei. Maria, regina nominală, a fost ţinută ca ostatic aproape un an în Dalmaţia.

Până la urmă, Sigismund a reuşit prin forţă să devină soţul Mariei. După o înţelegere formală cu cei mai puternici oligarhi şi prelaţi, a fost ales rege în 1387. În ciuda promisiunilor sale, a dispus executarea adepţilor de frunte ai lui Carol. Presupusul asasin al reginei-mamă a fost torturat, ucis şi făcut bucăţi. În ce o priveşte pe Maria, ea a murit la 24 de ani, gravidă, după un accident de călărie.

Sigismund (Zsigmond) a domnit cincizeci de ani bătuţi pe muchie: din 1387 până în 1437. Dar, fără îndoială, nu numai în Ungaria, unde nu s-a lăsat văzut prea de multe ori. El a fost un tactician versat,

stăpânit de ambiție și de mania de a se impune, un maestru al mituirii active și pasive, un om talentat, însuflețit de proiecte europene. Sigismund era prin naștere și prin educație un european *par excellence*. Limba lui maternă era franceza, dar vorbea excelent și latina, germana, ceha, maghiara și italiana. Se zice că, făcând un comentariu privitor la talentul său în materie de limbi, Sigismund însuși a spus că el vorbește cu papa în latinește, cu poeții și pictorii în italienește, cu magnații politici în ungurește sau cehește, cu caii săi în nemțește, dar cu sine însuși în franțuzește.

Imaginea lui în istorie a avut de suferit, din cauză că și-a încălcat cuvântul dat în cazul clericului rebel ceh Jan Hus. Ca rege roman, îi promisese liberă trecere spre Conciliul de la Konstanz. Cu toate acestea, Hus și însoțitorii săi au fost condamnați și arși pe rug ca eretici. Perioada domniei lui Sigismund a rămas umbrită de lupta împotriva răspândirii învățăturii husite în Boemia și mai ales în Transilvania, precum și în alte părți ale Europei Centrale.

Sigismund concepea Ungaria ca pe o trambulină pentru realizarea planurilor sale ambițioase: cucerirea coroanei regale și a coroanei imperiale cehe. Baza de putere pentru aceasta putea să devină Ungaria, dar numai ca stat administrat centralist.

În interiorul țării, Sigismund a fost, ce-i drept, extraordinar de nepopular. În Ungaria, a fost considerat intrus și străin. Aceasta, din cauza frecventelor sale șederi în străinătate, a angajamentelor sale începând din 1410 ca rege roman în imperiu și din cauza luptelor în și pentru Boemia. În ciuda construirii unei somptuoase reședințe în cetatea Budei și în ciuda dispoziției lui testamentare să fie îngropat nu în imperiu, ci „la picioarele Sfântului Ladislau“ în catedrala de la Oradea, mulți unguri se plângeau de faptul că regele neglijează interesele Ungariei. La sfârșit, Sigismund a purtat cinci coroane, dar mulți ani de zile domnia lui în Ungaria și chiar în Boemia a rămas numai nominală. Una dintre victimele lui i-a adresat o dată aceste cuvinte grele: „Eu sunt servitorul lui Dumnezeu, nu al tău, mă, porc ceh!“

Din perspectiva maghiară, bilanțul de politică externă a fost sumbru. Greaua înfrângere suferită la Nicopole (1396) în fața turcilor de către cruciații conduși de însuși Sigismund, tot mai desele incursiuni în sud ale turcilor, pierderea definitivă a Dalmației în favoarea Veneției și atacurile husiților în Ungaria de Sus au provocat tensiuni și în interiorul țării.[3]

Unul dintre evenimentele cele mai bizare a fost faptul că temporar, în 1401, un grup de nobili l-a ținut pe rege arestat. Baronii și prelații,

reuniți în Consiliul Regal, au condus țara în numele Sfintei Coroane, dar, prin goana lor după putere și bani, erau ei înșiși scindați în diverse grupuri, care, în funcție de interesele de moment, se războiau sau se sprijineau între ele. Această rivalitate a marcat instabilitatea politică a țării până târziu după anii de domnie ai lui Sigismund. Regele și-a răscumpărat libertatea, respectiv sprijinul elitelor, prin concesii politice și financiare. El a reușit să-și întărească poziția mai ales prin a doua căsătorie, de data aceasta cu Barbara de Cilli, frumoasa, bogata și frivola fiică a căpeteniei unui neam de conți originar din Stiria, neam care între timp dobândise mari proprietăți și în Ungaria și-și crease strânse relații de rudenie cu neamul nu mai puțin puternic al fostului palatin Garai.

În ciuda unor utile reforme economice și administrative, el nu a fost niciodată cu adevărat stăpân în propria lui țară, pe care câțiva zeci de oligarhi avizi de putere o exploatau fără milă pe contul țăranilor complet deposedați de drepturi. În ultima lună a perioadei de domnie a lui Sigismund, a izbucnit prima mare răscoală țărănească din Transilvania. Părți ale micii nobilimi secuiești îl sprijineau pe instigatorul răscoalei Antal Budai Nagy. Revolta n-a putut fi înăbușită decât printr-o uniune formată în condiții de mare panică: „uniunea celor trei națiuni“ ale Transilvaniei, adică alianța între nobilimea ungară, secui (țărani liberi asimilați nobilimii) și sași.

În monarhia electivă ungară, așa-zisa „voință a națiunii“ nu era reprezentată decât de circa șaizeci de familii de magnați, cărora le aparțineau deja două cincimi din solul țării. Proprietatea bisericească de sub controlul prelaților care colaborau strâns cu baronii forma douăsprezece procente, în timp ce cetățile și posesiunile regale însumau numai cinci procente din solul țării.

După moartea lui Sigismund, în 1437, ginerele său Albrecht de Habsburg a fost ales rege al Ungariei, dar după nici doi ani a murit. Astfel, a izbucnit din nou o criză dinastică. În ciuda absolutei gravități a pericolului turcesc, care eclipsa toate celelalte probleme, cearta pentru succesiune a produs în țară din nou mari convulsii. Și de data aceasta, în luptă au fost atrase și casa de Habsburg și dinastia poloneză a Jagiellonilor.

În centrul crizei pentru succesiunea la tron s-a aflat Sfânta Coroană. Competențele jurisdicționale regale treceau asupra urmașului îndreptățit la tron abia prin ceremonia de la biserică, unde aveau loc încoronarea cu coroana lui Ștefan cel Sfânt și miruirea, precum și prin

aclamarea de către poporul strâns aici ca apele la confluență. Începând din secolul al XV-lea, regele, înainte de a i se fi pus pe cap Sfânta Coroană, trebuia în plus să jure pe condițiile formulate de Parlamentul imperial și să-și consemneze solemn într-un document promisiunea de a guverna în conformitate cu legile. Deci fără coroană nu putea să existe rege legitim al Ungariei.

Ca să asigure tronul pentru copilul ce urma să se nască, Elisabeta, fiica lui Sigismund și văduva lui Albrecht, gravidă în luna a cincea, a pretins regența pentru ea. Cu două zile înainte să-l nască pe viitorul Ladislau V, subreta ei, Ilona Kottaner, cu câțiva complici, a sustras Sfânta Coroană păstrată în castelul de la Visegrád și, la indicația reginei, a dus-o pe ascuns în Austria. Regina Elisabeta a reușit să-l atragă pe Dénes Szécsi, cardinalul și arhiepiscopul de Esztergom, în acțiunea de a-l încorona rege la Székesfehérvár, cu Sfânta Coroană furată, pe sugarul în vârstă de trei luni. Cu aceasta s-a realizat consacrarea, devenită, de la stingerea din viață a ultimului rege árpádian, condiție indispensabilă a legitimității.

Între timp, stările maghiare îl aleseseră ca rege ungar sub numele de Vladislav (Ulászló) I pe regele polonez Wladislaw I Jagiello, aflat la vârsta de numai șaisprezece ani. Sfânta Coroană se găsea însă, împreună cu micul Ladislau, strașnic păzită la Curtea de la Wiener Neustadt a împăratului de mai târziu Frederic III. (A durat aproape un sfert de secol până ce, la un preț foarte ridicat, a fost restituită Ungariei.)

În fața pericolului turcesc, politica realistă îmbrățișată de majoritatea stărilor s-a dovedit mai puternică decât principiul sacru al legitimității. Același cardinal Szécsi, care la mijlocul lunii mai îl învestise pe sugar cu demnitatea regală, a fost dispus trei luni mai târziu ca, în aceeași biserică a încoronării de la Székesfehérvár, să-l încoroneze ca rege al Ungariei pe alesul Wladislaw I. Stările au declarat deci solemn ca nevalabilă încoronarea lui Ladislau.

Dar fără coroana lui Ștefan cum era să devină Wladislaw rege legitim? S-a recurs la o coroană dintr-un vas cu relicve din biserică, iar prelații, baronii și nobilii prezenți la ceremonie au transferat pur și simplu asupra coroanei folosite acum în lipsă de ceva mai bun „eficiența și forța" Sfintei Coroane sustrase de regina Elisabeta, coroană „care oricum depinde de acordul locuitorilor țării". Între tabăra reginei și cea a noului rege a izbucnit imediat un război civil, care a durat aproape doi ani, fără să se țină seama de faptul că Ungaria era tot mai puternic încolțită de turci.

Tânărul rege din dinastia Jagiello a reacţionat, ce-i drept, energic la acest pericol din sud, dar deja în noiembrie 1444 a căzut în luptă. Din cauza pripitului său asalt curajos, dar nesocotit şi fatal pentru deznodământul bătăliei, el şi-a pierdut la Varna şi armata, şi viaţa. Acum, stările maghiare s-au pus totuşi de acord tot asupra regelui Ladislau, care însă continua să fie reţinut de împăratul Frederic III la Curtea sa. Cu aceasta a bătut ora genialului comandant de oşti János Hunyadi (Iancu de Hunedoara) pe care stările l-au numit în 1446 regent (guvernator) pe durata interregnului.

7
Epoca eroică a Huniazilor pe fundalul pericolului turcesc

În perioada critică a dublului pericol al unei anarhii feudale și, prin aceasta, al favorizării atacurilor turcești, Ungaria, după opinia generală, s-a salvat și și-a amânat cu șaptezeci de ani prăbușirea ca stat independent, mai ales datorită geniului și curajului unui singur om: Iancu de Hunedoara. Este una dintre cele mai strălucite și mai enigmatice, totodată una dintre cele mai atrăgătoare și mai populare figuri din istoria maghiarilor.

Se înscrie, desigur, printre multele contradicții uimitoare din istoria acestei țări faptul că în momente cruciale s-au ivit strategi, oameni de stat sau poeți al căror „arbore genealogic" și a căror devenire nu se pretează nicicum la teorii naționaliste și cu atât mai puțin la unele rasiste. Astfel, Hunyadi se trage și el dintr-o familie românească (după unele izvoare, și slavă) emigrată din Țara Românească în Transilvania. Numele unguresc vine de la cetatea Vajdahunyad (astăzi Hunedoara, în România) din Transilvania. Această cetate împăratul Sigismund i-o făcuse cadou tatălui lui Iancu, Voicu, un român din mica nobilime. Tânărul Hunyadi a devenit soldat de meserie, manifestând de timpuriu un talent militar atât de extraordinar, încât Sigismund l-a luat cu sine în toate campaniile lui ca pe ofițerul său preferat și l-a adus să-i fie camerist la Curtea sa de la Praga. Într-adevăr, ascensiunea lui Hunyadi la condiția de comandant de oști cunoscut pe plan internațional și la cea de cel mai bogat latifundiar al Ungariei a fost atât de vertiginoasă, încât s-a născut zvonul persistent că el este un fiu nelegitim al regelui Sigismund.

Datorită nu în ultimul rând faptelor eroice ale lui Hunyadi împotriva turcilor, „ungurii" — din perspectivă occidentală „sălbaticii" — au devenit ocrotitorii nobili ai creștinismului, *athletae* ai lui Cristos, iar din sinonim pentru barbarie aptitudinea lor pentru război s-a transformat în virtute. „Sciții sângeroși, înspăimântători" au devenit dintr-odată adevărați ostași ai lui Cristos. În întreaga Europă, se țineau lanț laudele la adresa rolului Ungariei ca „șanț de apărare, perete de stâncă, stâlp și pavăză". O singură însușire națională și-a lăsat pecetea

pe această imagine: vitejia. Chiar sultanul Baiazid, se zice, i-a caracterizat pe unguri ca fiind, alături de francezi, „națiunea cea mai vitează dintre popoarele pământului".[1]

Elogiul pentru maghiari ca șanț de apărare a provocat uneori, bineînțeles, și ironii. Astfel, de pildă, Friedrich Hebbel era de părere că ungurii au apărat Ungaria, nu Europa. „Nici cetățeanul care, după ce a căzut în apă, s-a salvat înotând nu merită o recompensă specială numai pentru că, salvându-se pe sine însuși, a ferit statul de pierderea unui cetățean", scrie el într-o epigramă despre unguri.

Așadar, nu există nici o îndoială că maghiarii, opunând rezistență în fața turcilor, au luptat în primul rând pentru ei înșiși, pentru țara lor, pentru libertatea lor. Dar Hunyadi trecea drept erou aproape mitic nu numai în ochii ungurilor, căci și celelalte popoare amenințate vedeau în el un dătător de speranță. Cu toate acestea, Ungaria, după cum amarnic se plângea odată Hunyadi Papei, de șaizeci de ani lupta practic singură împotriva superputerii turcești. În această luptă, Hunyadi a fost însă acel conducător de oști care cu un curaj nemaipomenit și cu perseverență remarcabilă, în ciuda unor insuccese și înfrângeri, și-a trecut la activ realizări unice în materie de artă a războiului. Doi factori se pare că au fost în această privință determinanți. În primul rând, el a fost un tactician și un strateg genial, care credea cu tărie în el însuși. În al doilea rând, a înțeles foarte de timpuriu că pe termen mai lung nu se puteau obține succese militare cu niște cavaleri nobili care se prezentau după toane sau nici nu se prezentau la serviciul militar. Pentru aceasta, era nevoie de mercenari bine instruiți și plătiți regulat, precum și de voluntari entuziaști. Cu ajutorul dinamizantului preot franciscan Johannes de Capistrano, care-i înflăcăra pe soldați, Hunyadi a reușit în 1456 la Belgrad să le provoace turcilor, cu toată superioritatea lor copleșitoare, o înfrângere atât de usturătoare, încât pericolul turcesc a fost lichidat pentru șaizeci de ani, nu numai pentru Ungaria, ci și pentru întregul continent. În aceasta a constat semnificația istorică a lui Hunyadi. De această grandioasă victorie aduc aminte zilnic, la amiază, sunetele clopotelor bisericilor din zonele catolice ale Europei.

După cum se spune într-un hrisov de donație emis de regele Ladislau V la 30 ianuarie 1453, Hunyadi a creat prin „sudoarea, virtutea, talentul și munca sa proprie" ceea ce alții realizează „cu ajutor străin și cu titlul juridic al strămoșilor lor" De aceea, regele Albrecht l-a ridicat, „în virtutea marilor lui merite, de la starea de soldat la rangul de baron imperial" De asemenea, ca voievod al Transilvaniei, în

calitate de conte de Timiş şi de general-căpitan al Belgradului, Hunyadi a repurtat „victorii strălucite"

„Outsiderul", „parvenitul", perceput ca atare de mai vechii mari nobili dintre oligarhi, a fost bineînţeles genial şi în ce priveşte propria-i îmbogăţire. La apogeul carierei sale, el se putea numi stăpân a 2,3 milioane hectare de teren, a 28 de cetăţi, a 57 de oraşe şi a circa o mie de sate. După fiecare victorie, primea donaţii regale pe care, se pare, le administra foarte competent.

Evident, mai puţin se pricepea mult cântatul erou al războaielor cu turcii — ca şi alţi mari comandanţi de oşti dinainte şi de după el — la arta conducerii treburilor statului. În orice caz, în timpul celor şase ani şi jumătate cât a funcţionat ca regent, el n-a putut să realizeze nici reforma fundamentală a statului, nici întărirea autorităţii centrale prin stăvilirea puterii baronilor şi prin lărgirea dreptului nobilimii obişnuite de a avea şi ea un cuvânt de spus. Ce-i drept, el nu a mai avut prilejul pentru alte încercări, căci Hunyadi, la scurt timp după triumful de la Belgrad — ca de altfel şi predicatorul Capistrano — a murit, probabil de ciumă. Moartea lui Hunyadi, cel care la trei ani de la căderea Bizanţului făcuse ca Occidentul să spere din nou, a îndoliat profund întreaga Europă.

Moartea lui Hunyadi a inaugurat o nouă fază sângeroasă în luptele surde pentru putere ale magnaţilor. Adversarii răposatului comandant de oşti voiau să-i înlăture familia, mai ales pe fiii Ladislau (László) şi Matei (Mátyás), şi să-şi însuşească moşiile lui. Partida anti-Hunyadi a primit sprijin îndeosebi de la regele Ladislau, care împlinise între timp treisprezece ani, rege pe care împăratul Frederic III, sub presiunea comună a stărilor austriece, cehe şi maghiare, trebuise, cu câteva luni înainte de căderea Constantinopolului, „să-l restituie" În orice caz, Ladislau, fără o nouă încoronare, a fost recunoscut la începutul lui 1453 ca rege al Ungariei şi, ceva mai târziu, la Praga, încoronat şi ca rege al Boemiei. Sub influenţa unchiului său Ulrich de Cilli, tânărul rege s-a pronunţat împotriva fiilor lui Hunyadi şi l-a numit pe Cilli general-căpitan.

Sângerosului conflict i-a căzut victimă mai întâi odiosul Cilli. L-au căsăpit în timpul unei altercaţii la Belgrad fiul mai mare al lui Hunyadi şi adepţii acestuia. Regele, ajuns între timp la vârsta de şaptesprezece ani, l-a confirmat cu calm aparent pe fiul lui Hunyadi ca nou general-căpitan şi s-a jurat că nu-l va pedepsi pentru uciderea lui Cilli. Însă după câteva săptămâni, ambii fii ai lui Hunyadi cu

consilierul lor cel mai apropiat, influentul episcop János Vitéz, și însoțitorii lor au fost totuși arestați din ordinul lui Ladislau V. Patruzeci și opt de ore mai târziu, László Hunyadi a fost decapitat în piața principală din Buda, în fața întregii Curți. Celelalte sentințe de condamnare la moarte nu au fost executate.

Între timp, a izbucnit un război civil între rege și partida Hunyadi, condus de văduva lui Hunyadi și de cumnatul ei, Mihály Szilágyi. Fiul mai mic al lui Hunyadi, Matei, de cincisprezece ani, prizonier personal al regelui Ladislau, mai vârstnic cu numai doi ani, a fost dus cu forța mai întâi la Viena și apoi la Praga. Însă când, apoi, la Praga, tânărul rege a fost secerat de ciumă pe neașteptate și fără moștenitori, s-a creat o situație complet nouă. Cele două partide ale magnaților au încheiat un compromis — firește numai temporar — care i-a deschis tânărului Hunyadi drumul spre tron.

Cele mai multe dintre rarele lucrări de referință despre Ungaria menționează doar acest fapt în sine, fără a discuta bilanțul sângeros al perioadei de abia doi ani dintre moartea lui Hunyadi și urcarea pe tron a fiului său mai mic. Totodată, această perioadă dinainte și de după alegerea tânărului rege aparține unuia dintre cele mai cântate și mai dramatizate cicluri tematice din literatura și muzica maghiară. Nenumărate poezii și epopei, drame și opere descriu viața regelui Matei I (1458–1490), o viață vijelioasă și — din perspectivă maghiară — mai ales glorioasă.

Felul în care Matei a devenit rege și apoi cel în care, ca suveran foarte tânăr, a ținut piept intrigilor unor dușmani puternici au înaripat fantezia literaților și în secolul al XIX-lea. Numele Hunyadi suna pentru mica nobilime și pentru popor de-a dreptul magic. Matei împlinise șaptesprezece ani. La vârsta aceasta, eliberat din prizonieratul de la Praga, el a dovedit curând nu numai că era plămădit din același aluat ca și tatăl său, ci și că îl întrecea cu mult pe acesta și ca tactician politic, ca diplomat abil, și ca om de stat plin de hotărâre. A devenit un tipic principe renascentist, care în funcție de capriciu și interes putea să fie necruțător sau conciliant, răzbunător sau generos — purtător al tradiției naționale și în sensul „zămislirii istoriei“ și totodată cel mai cosmopolit suveran pe care l-a avut Ungaria.

Faptul că într-adevăr a supraviețuit sângeroasei reglări de vechi conturi dintre familia sa și ostilii oligarhi sprijinitori ai regelui Ladislau a fost aproape de domeniul miraculosului. Punerea sa în libertate, pactul cu adversarii lui Hunyadi și, în sfârșit, urcarea pe tron — pe toate

acestea le-a datorat tenacității versatului său unchi Mihály Szilágyi și talentului de negociator al educatorului și prietenului său părintesc, episcopul János Vitéz. Acesta încheiase cu regentul ceh și viitorul rege Gheorghe de Poděbrad un pact secret privind eliberarea lui Matei și logodirea lui cu Katalin, fiica lui Poděbrad. Aproape în același timp, mama lui Matei și unchiul său au încheiat pace cu palatinul ostil Garai, care, cu câteva luni înainte, îl condamnase la moarte pe fiul mai mare al lui Hunyadi. Acum, clanul Garai era dispus să suporte urcarea pe tron a fiului mai mic — cu condiția ca acesta să se căsătorească cu Anna, fiica palatinului, și să nu se răzbune pe ucigașii fratelui său. Magnații și prelații s-au pus de acord asupra alegerii lui și, la 24 ianuarie 1458, reprezentanții micii nobilimi adunați pe Dunărea înghețată — potrivit tradiției literare, vreo 40 000 de oameni înarmați — l-au proclamat rege pe tânărul de cincisprezece ani. Pentru cinci ani, Dieta i l-a pus alături pe unchiul său Szilágyi ca regent.

Eliberat de sub protecția viitorului său socru, tânărul Matei a fost adus la Buda, unde, în aclamația unanimă a poporului, a urcat pe tron. Încoronarea a avut loc însă abia după șase ani, după ce împăratul Frederic III a restituit coroana. Dar, după câteva luni, primul „rege popular" din istoria națiunii ungare și-a probat deja calitățile de conducător, ieșind de sub orice tutelă a oligarhilor care-l urcaseră pe tron. La nici cinci luni după alegerea sa, oligarhii, sprijiniți de regentul Szilágyi, începuseră deja să conspire contra mult prea ambițiosului tânăr rege. Matei I a reacționat fulgerător. Pe principalii conspiratori, deci pe palatin și pe voievodul Transilvaniei, i-a destituit din funcții; unchiul său Szilágyi a trebuit, în vara lui 1458, să demisioneze din postul de regent și, câteva săptămâni mai târziu, a fost arestat pentru acțiuni complotiste. În aceste condiții, douăzeci și cinci de magnați, conduși de revocatul palatin Garai, l-au ales la Güssing, în februarie 1459, pe împăratul Frederic III ca rege al Ungariei. Habsburgul, oricum, avea de la 1440 în posesie Sfânta Coroană, ceea ce le-a folosit ca argument conspiratorilor: „Cine are coroana, aceluia îi aparține țara." Împăratul a acceptat cu bunăvoință oferta și, printre lucrurile pe care n-a uitat să le facă, a fost și referirea la „originea joasă" a lui Matei. Revolta însă s-a potolit repede de la sine.

Conflictul dintre Frederic III și Matei I a mai durat încă cinci ani, până la încheierea păcii de la Wiener Neustadt, la 19 iulie 1462. Cinci zile mai târziu, în sfârșit, împăratul a putut fi determinat să restituie coroana lui Ștefan. Ce-i drept, prețul a fost în toate privințele atât

de ridicat, încât unii istorici maghiari l-au considerat pe împăratul Frederic ca pe adevăratul învingător. Astfel, pentru Sfânta Coroană şi pentru oraşul Sopron, ipotecat cu 22 de ani în urmă tot de regina Elisabeta, Matei a trebuit să plătească 80 000 de guldeni de aur (circa două cincimi din venitul regal provenit din drepturile de suveranitate pe anul 1454). Pe deasupra, Frederic şi-a păstrat posesiunile din Ungaria de vest. În plus, el a purtat, ca şi Matei, titlul de rege al Ungariei şi urma să moştenească tronul acestei ţări în caz că Matei murea fără urmaşi legitimi. Faptul că împăratul era cu 27 de ani mai bătrân decât tânărul rege maghiar dădea acestei clauze a tratatului o tentă mai curând ridicolă, totuşi Frederic i-a supravieţuit, într-adevăr, cu trei ani tânărului rival! A fost o slabă consolare pentru faptul că împăratul l-a acceptat pe Matei ca fiu.

În primăvara următoare, Matei I Corvinul a fost încoronat cu solemnitate. El a primit numele de Corvinul de la corbul de pe blazonul său. Mai târziu, istoricul său de curte Antonio Bonfini a inventat pentru blazonul de familie al Huniazilor o legătură familială cu un Valerius Corvinus, un remarcabil cavaler roman, care — se spune — a învins cu ajutorul unui corb un uriaş din Gallia şi care putea să se prevaleze până şi de o „descendenţă din Iupiter“... Pe scurt: era vorba de legitimarea unui „parvenit“, pe care Habsburgul şi Jagiello îl considerau a fi de condiţie inferioară. Aici, în orice caz, ambiţiile imperiale în politica externă a regelui erau puse în concordanţă cu nevoia lui personală de a se impune.

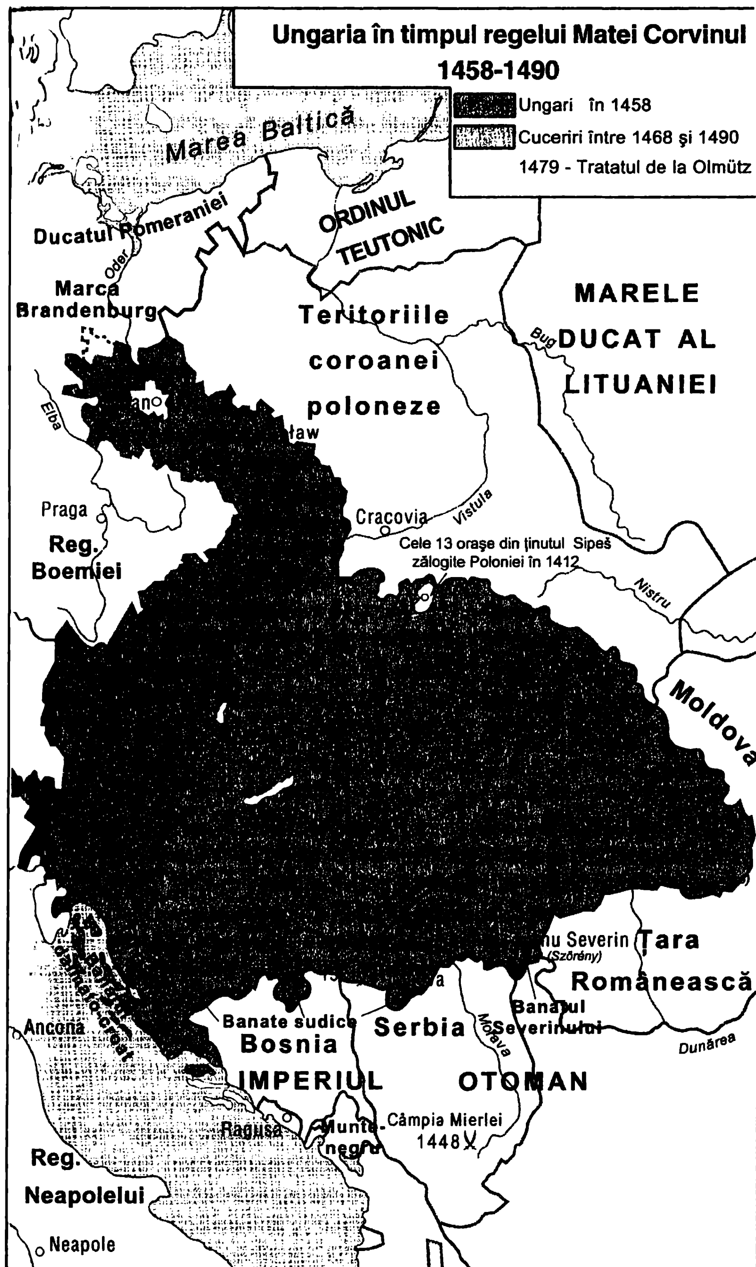
La solemnitatea încoronării, cu prilejul adunării Dietei, la Székesfehérvár, Matei, călare, a urcat pe un deal, unde a jurat, sub cerul liber, cu mâinile ridicate spre bolta albastră, să respecte constituţia. Apoi, a pornit în galop pe deal, ca să spintece aerul cu sabia în cele patru puncte cardinale. Constituţia însemna două legi fundamentale: Bula de Aur din 1222 a lui Andrei II şi Legea din 1351 a lui Ludovic cel Mare, pe scurt privilegiile nobilimii. Cu cele patru lovituri de sabie, regele a dat de veste că va apăra ţara împotriva oricărui duşman, de oriunde ar veni acesta.

În primii cinci ani ai domniei sale, deci înaintea încoronării, Matei I a creat însă deja premisele în vederea retragerii puterii absolute a domniei sale şi în vederea retragerii privilegiilor marilor latifundiari feudali. În aceşti cinci ani s-a eliberat de sub tutela unchiului său (Szilágyi a căzut la sfârşitul lui 1460 prizonier la turci şi, din ordinul sultanului, a fost decapitat); a zdrobit opoziţia internă a vechii nobilimi, i-a învins pe turci, l-a respins pe vestitul Jan Giskra, căpetenia

mercenarilor boemieni, care jefuise vreme îndelungată regiunile de la granița de nord, și, ca punct culminant al seriei de succese, le-a luat turcilor fortăreața Jajce din Bosnia și, prin aceasta, a asigurat liniștea la granițele de sud. A fost nu numai eficient, ci și foarte popular, un adevărat „rege-soldat", care intra în bătălie împreună cu luptătorii săi, iar noaptea dormea pe propria manta în mijlocul lor.

Oare mai târziu a subapreciat el totuși pericolul turcesc pentru Ungaria și pentru Europa? Sau războaiele, care tot izbucneau, și conflictele grave cu Boemia, Polonia și Austria erau legate de ambițiile sale imperiale? Îl ispitea oare coroana Sfântului Imperiu Roman? În orice caz, era interesat în primul rând să domine Europa Centrală. Reformele administrative, politice și financiare serveau mai ales asigurării bazei politice interne a riscantei sale politici externe, contestate chiar și de unii dintre adepții săi cei mai credincioși. Acesta a fost motivul pentru care s-au răcit relațiile regelui cu fostul său educator și apropiat consilier János Vitéz, numit între timp arhiepiscop și cancelar, precum și cu nepotul acestuia, Ianus Pannonius (János Csezmicei), celebrul poet și episcop de Pécs. Ambii au vrut, în 1471, împreună cu alți nobili și prelați, să-l răstoarne pe rege și să-l aducă pe tron pe regele polonez Cazimir IV. Dar Matei a reușit să înăbușe în fașă conspirația, precum și alte câteva revolte. Odată cu reconstruirea întregului sistem de impozite și cu încurajarea așa-zisei nobilimi din comitate, ai cărei reprezentanți erau aleși în circa optzeci de circumscripții, regele și-a creat un fel de „domeniu" politic și, în același timp, baza pentru organizarea și întreținerea celebrei „armate negre", numite așa — se spune — după culoarea neagră a scuturilor și a coifurilor ei. Această armată de mercenari, subordonată direct regelui, îi asigura lui Matei, pe de o parte, independența față de armatele personale ale magnaților; pe de altă parte, ea a devenit, prin verificarea permanentă a disciplinei și echipării ei, precum și prin înzestrarea ei cu comandanți talentați, poate cea mai combativă armată a Europei. În orice caz, titlul de rege al Boemiei, precum și superioritatea sa militară și diplomatică l-au ajutat pe Matei și în acțiunea de cucerire a Moraviei, Sileziei, Stiriei, Carintiei și Austriei Inferioare, cu Viena (1485) și, doi ani mai târziu, a reședinței de la Wiener Neustadt a lui Frederic III.

„Mare talent în toate privințele, el a fost un soldat destoinic, un administrator excelent, foarte înzestrat în materie de limbi — stăpânea șase limbi —, un astrolog învățat, un mecena luminat și un cunoscător remarcabil în domeniul artei", așa l-a descris Macartney pe rege.[2] În

Ungaria în timpul regelui Matei Corvinul
1458-1490
Ungari în 1458
Cuceriri între 1468 şi 1490
1479 - Tratatul de la Olmütz
Marea Baltică
Ducatul Pomeraniei
Oder
ORDINUL TEUTONIC
Marca Brandenburg
Teritoriile coroanei poloneze
MARELE DUCAT AL LITUANIEI
Bug
Elba
Praga
Reg. Boemiei
Cracovia
Vistula
Cele 13 oraşe din ţinutul Sipeš zălogite Poloniei în 1412
Nistru
Moldova
Severin
(Szörény)
Ţara Românească
Banatul Severinului
Dunărea
Morava
Banate sudice
Serbia
Bosnia
IMPERIUL OTOMAN
Ancona
Ragusa
Munte-negru
Câmpia Mierlei
1448
Reg. Neapolelui
Neapole

1476, el s-a căsătorit a doua oară, de data aceasta cu Beatrix, fiica regelui Ferdinand al Neapolelui. Prin aceasta, Ungaria s-a deschis către Renaşterea italiană. Influenţa culturală şi artistică a Italiei nu a fost niciodată înainte, şi probabil niciodată după, atât de intensă ca în ultimii cincisprezece ani ai domniei acestui autentic principe renascentist.

Antonio Bonfini, istoricul de curte italian, afirmă în lucrarea sa despre Ungaria că, după sosirea reginei Beatrix, regele şi-a schimbat complet stilul de viaţă:

> După sosirea reginei Beatrix, regele a făcut ca în Ungaria să sălăşluiască arte care înainte erau necunoscute aici şi cu mari costuri a adus la Curtea sa artişti importanţi. Oferind remuneraţie bună, a atras din Italia pictori, sculptori, gravori, dulgheri, meşteri aurari, pietrari şi constructori. Pentru oficierea serviciului divin la capela palatului regal, erau angajaţi cântăreţi din Germania şi din Franţa. Da, a chemat la Curtea sa până şi horticultori, pomicultori şi agricultori care preparau brânză după reţetă italienească, franţuzească şi siciliană. În plus, au venit bufoni şi actori pentru care avea mare slăbiciune îndeosebi regina; au venit, de asemenea, cântăreţi la instrumente de suflat, cântăreţi la ţiteră şi alţi muzicanţi. Darurile pe care le făcea îi atrăgeau pe poeţi, oratori şi lingvişti. Matei iubea şi sprijinea cu admirabilă dărnicie toate aceste arte; el năzuia să facă din Ungaria o a doua Italie. Ungurii însă îl condamnau pentru marea lui risipă; ei o învinuiau pe Alteţa Regală că se joacă zilnic şi uşuratic cu banii, că risipeşte pentru lucruri inutile impozitele destinate unor scopuri mai bune, că se abate de la politica de economii a vechilor regi, că neglijează vechile obiceiuri austere, că uită vechile datini şi pune în locul lor obiceiuri depravate şi distracţii luate de la italieni şi spanioli. Divinul principe, dimpotrivă, se străduia, precum orice ocrotitor al artelor şi precum orice promotor al talentului, să se familiarizeze treptat cu cultura; pe marii şi micii nobili îi îndemna să trăiască civilizat. Le cerea ca, potrivit cu averea lor, să ridice construcţii grandioase, să dovedească prin felul de trai că sunt cetăţeni şi să intre în relaţii mai bune cu străinii pentru care mai înainte nu avuseseră decât dispreţ. Îi îndemna pe toţi în primul rând prin propriul său exemplu.[3]

Curtea regală mişuna de străini, iar regele cheltuia, într-adevăr, sume enorme pentru costisitoarea ei întreţinere, nu în ultimul rând pentru manuscrisele înluminate realizate de artişti italieni, pentru cele în total 2 500 de volume de la *Bibliotheca Corviniana* vestită în toată lumea. Colecţiile lui Matei conţineau tablouri, sculpturi, bijuterii, lucrări în aur şi alte obiecte de artă. În reşedinţele de la Visegrád şi Buda şi, după cucerire, şi la Viena, în jur de douăzeci de arhitecţi, cei mai buni ai epocii, au proiectat grădini şi lacuri, au amenajat splendide

pasaje şi galerii, turnuri, porticuri şi fântâni arteziene din marmură roşie, acoperişuri placate în argint, splendide săli de recepţie şi sufragerii. Bonfini menţionează şi un monument de mari dimensiuni în Curtea palatului din Buda: în mijloc, Matei, cu coif, rezemat în scut şi lance, cufundat în gânduri; în dreapta, tatăl său, în stânga fratele său László. „Palatele sale nu trebuiau să rămână, în ceea ce privea pompa, în urma luxului celor romane", spunea Bonfini.

Sub Matei s-a înfiinţat universitatea maghiară de la Bratislava: era a doua după cea de la Pécs, dar ca şi aceasta la vremea ei, nu a durat mult. Istoricii italieni şi umaniştii maghiari scriau în limba latină. Nu existau decât puţine tiparniţe, deşi în acest timp lucra deja la Buda prima tipografie a lui András Hess. Limba culturii era, ce-i drept, latina, dar au fost făcute şi primele traduceri maghiare ale unor părţi din Vechiul Testament şi ale unor scrieri religioase. „Linia" antic-romană şi italiană, simbolizată prin cognomenul „Corvinus", a fost însă numai o parte a cultului înfloritor al lui Matei. Întrucât nici un adversar nu se putea măsura cu personalitatea puternică a regelui, supranumele curente ca *secundus Attila* sau *Mars Scythus* veneau şi mai mult în întâmpinarea patriotismului şi nevoii de a se impune a lui Matei. Pe atunci, hunii treceau drept strămoşi ai maghiarilor. Glorificarea lui Attila şi a hunilor săi, apreciată de Macartney drept „un absurd fenomen însoţitor", era expresia conştiinţei misionare, care a marcat atât de mult timp, mai ales prin tradiţia literară, imaginea politică globală a nobilimii şi a maselor.

Pe de o parte, Matei a mărit impozitele şi a cheltuit venitul regal — de cinci ori mai mare în comparaţie cu cel din vremea lui Ladislau V — pentru întreţinerea Curţii şi a celor 30 000 de mercenari majoritar străini ai „armatei negre"; pe de altă parte, tocmai regele a devenit prin duritatea sa faţă de nobili şi prin succesele sale militare, eroul adesea cântat, „Matei cel Drept" Se spune că-i plăcea să se amestece, adesea incognito, printre oamenii de rând. Îi apăra pe săraci împotriva nedreptăţii şi a exploatării, punând să fie pedepsite pe loc abuzurile potentaţilor. Se spune, de asemenea, că faţă de umanistul italian Aurelius Brandolini, care lucra la Curtea regală, regele a declarat următoarele:

> La noi, nimeni nu trebuie să fie prea sigur de puterea sa, dar nu trebuie ca, din cauza neajutorării, să-şi piardă cu totul încrederea; fiecare poate să-şi afirme dreptul, dacă este nevoie, chiar şi faţă de noi. [...] La noi, guvernatorii nu îndrăznesc să împingă poporul în nici un fel de robie, pentru că ei ştiu că ei nu sunt decât nişte slujitori revocabili. Nu legile sunt izvorul

şi garantul acestor drepte rânduieli, ci regele, care nu este un slujitor sau o unealtă a legilor, ci stă deasupra lor şi decide asupra lor.[4]

Lucrul negativ pe care contemporanii i l-au pus la socoteală, ceea ce nu a rămas fără urmări pentru ţara sa, a fost faptul că din cele două căsătorii ale sale nu au rezultat copii. De aceea, a încercat să şi-l desemneze ca succesor pe fiul nelegitim Ioan Corvin. Acest plan al unei monarhii ereditare a eşuat însă prin moartea lui Matei, survenită, în 1490, la Viena.

Importanţa lui reală pentru istoria Ungariei constă nu în succesele militare şi în eforturile sale de a reforma viaţa politică internă, ci, mai ales, în aura spirituală vie şi persistentă a personalităţii şi epocii lui. Matei a fost suveranul maghiar cel mai aristocratic în stilul său de viaţă şi, totodată, în amintirea multor generaţii, cel mai popular. De aici zicala: „A murit Matei, a murit dreptatea!“

Matei, „regele poporului“, a întrupat strălucirea naţiunii ungare şi apogeul puterii ungare. Este deci de înţeles că mai multe generaţii de istorici maghiari au înclinat spre glorificarea epocii sale. De-a lungul secolelor de divizare, dominaţie străină şi decădere, poeţii — în tradiţia orală şi scrisă — au deplâns grandoarea apusă. Jenő Szűcs a sintetizat cu luciditate motivul acestei nostalgii: „Începând cu campaniile lui Matei, istoria maghiară cunoaşte multe bătălii victorioase, dar nici un singur război victorios. Începând din 1485, nu înregistrăm decât războaie pierdute — afară de o campanie de eliberare de la sfârşitul secolului al XVII-lea împotriva turcilor, pe care însă n-a dus-o în primul rând o armată ungară. Succesele lui Bocskai, Bethlen şi Rákóczi sunt, până la urmă, bătălii victorioase pe parcursul unui război îndelungat şi în 1711 pierdut.“

În orice caz, este de remarcat că la două sondaje reprezentative de la sfârşitul lui 1994 şi de la finele lui 1996, deci la mai bine de cinci sute de ani de la moartea sa, regele Matei a fost caracterizat ca personalitatea cea mai preţuită, situându-se în această privinţă înaintea lui Ştefan cel Sfânt şi a eroilor revoluţiei de la 1848, Széchenyi şi Kossuth.

8
Lungul drum spre catastrofa de la Mohács

După moartea regelui Matei, Ungaria a fost lovită de flagelul discordiei, de egoism, aviditate de putere şi rivalităţi. Luptele de interese dintre marea şi mica nobilime au împins ţara până foarte aproape de marginea prăpastiei.

Ceea ce a zguduit din temelii sistemul politic, militar şi social edificat de Matei au fost mai ales intrigile şi conflictele de interese în jurul reglementării succesiunii la tron. Fiul său nelegitim Ioan Corvinul era prea slab şi prea împăciuitor ca să se poată impune. Regele habsburgic (mai târziu împăratul) Maximilian era, în schimb, prea puternic, or magnaţii voiau un „rege pe care să-l putem ţine din scurt“ Astfel, alegerea a căzut asupra regelui Boemiei, Jagiellonul Wladislaw II (1490–1516), care a corespuns atât de bine aşteptărilor aristocraţiei feudale, încât mai târziu i s-a adăugat la nume epitetul de *Dobře*, ceea ce înseamnă ceva în genul lui „în ordine“ sau „în regulă“. Succesorul marelui Matei a intrat în istoria Ungariei ca Dobře László, ca regele care nu obiecta la nici o propunere.

Ca o contrapondere la aşa-zisul partid „curtean“ al baronilor, care-l manipulau după bunul lor plac pe indolentul şi slabul rege, a apărut o partidă „naţională“ sprijinită pe nobilimea mijlocie şi mică. Cea care dădea tonul aici era familia Zápolya, mai ales ambiţiosul János (Ioan), viitorul voievod al Transilvaniei. Figura-cheie a dramei era cel care deja sub regele Matei fusese numit secretar şi episcop, apoi avansase la rangul de arhiepiscop de Esztergom şi, în calitate de cancelar al noului rege, devenise atotputernicul Tamás Bakócz. Acest om irezistibil şi viclean, aliat cu Habsburgii, aflat în fruntea fracţiunii „curtene“, voia să eludeze hotărârea Dietei din 1505, potrivit căreia pe viitor „nici un străin, oricărei naţii sau limbi ar aparţine“ nu mai poate fi ales ca rege. În fapt, tratatul succesoral de la Bratislava dintre Jagielloni şi Habsburgi asigurase încă de la 1439 succesiunea pentru împăratul Maximilian I ca rege al Ungariei, în caz că Wladislaw rămânea fără copii. Însă acest tratat nu fusese niciodată prezentat stărilor ungare şi, de aceea, nu fusese niciodată aprobat de acestea.

Cu naşterea, în anul 1506, a lui Ludovic, moştenitorul tronului, s-a creat, într-adevăr, o situaţie nouă. O aşa-zisă logodnă dublă a familiei lui Wladislaw cu nepoţii lui Maximilian a fost convenită încă din 1507 şi apoi, în iulie 1515, pecetluită la Viena printr-o căsătorie formală. La nunta dublă celebrată în Stephansdom, copilul de nouă ani Ludovic s-a căsătorit cu Maria, sora arhiducelui Ferdinand, care, la rândul lui, s-a căsătorit cu Anna, sora mai mare a regelui Ungariei. Principele moştenitor Ludovic nu avea decât zece ani la moartea regelui Wladislaw (1516). El a putut să urce pe tron, ce-i drept, fără să întâmpine vreo rezistenţă semnificativă. Până la majoratul regelui, guvernarea a fost însă de resortul unui consiliu de regenţă. Şi în această instanţă, cuvântul hotărâtor îl avea Tamás Bakócz, numit între timp cardinal.

Cu câţiva ani înainte, acest om, provenit dintr-o ambianţă socială modestă şi mânat de o ambiţie nemăsurată, voise să devină chiar *Pontifex Maximus*, dar la alegerea din 1513 a papei a fost întrecut — nu cu mult — de Giovanni de Medici, viitorul Leon X. Poate ca o consolare pentru dezamăgirea legată de acest insucces, multilateralul cardinal, întors în ţară, a putut să anunţe din însărcinarea noului Papă o cruciadă de mare anvergură împotriva crescândei primejdii turceşti — ceea ce avea să se dovedească a fi pentru Ungaria începutul sfârşitului unităţii sale.

Ţăranii, recrutaţi de călugării franciscani, odată înarmaţi şi deveniţi conştienţi de superioritatea lor numerică, au folosit ocazia mai ales pentru propriile lor scopuri şi s-au întors împotriva marilor latifundiari. În loc să dea curs ordinului de reîntoarcere la vatră emis de cardinal şi de rege, ei au ales conducător pe un viteaz ofiţer secui, György Dózsa (Gheorghe Doja). Mai mulţi preoţi şi călugări s-au alăturat răscoalei şi s-au pus în fruntea maselor rebele. Castelele nobilimii au fost luate cu asalt, s-au comis jafuri şi omoruri. Abia în 1514, după luni întregi de lupte, mai ales în Ungaria de Răsărit şi în Transilvania, a reuşit János Zápolyai, voievodul Transilvaniei, să înăbuşe cu cruzime răscoala ţăranilor.

Răzbunarea magnaţilor a fost îngrozitoare. Doja a fost legat de un tron de fier înroşit în foc, iar pe cap i s-a pus o coroană înroşită în foc. Ceilalţi conducători, care timp de două săptămâni nu primiseră nici un fel de hrană, au fost forţaţi să smulgă carne din trupul lui Doja încă viu şi să o mănânce. Cruzimea inimaginabilă, manifestată şi la executarea preotului franciscan Lőrinc, trebuia să învedereze poporului lipsa de perspectivă a protestelor viitoare şi să prevină orice altă răscoală. Nobilimea i-a condamnat apoi la „iobăgie perpetuă“

pe toți țăranii pentru „necredința“ lor. Li s-a contestat orice proprietate: din acel moment, nici o lege și nici un tribunal nu-i mai apăra pe iobagi în fața nobilimii.

Cu timpul însă, chipul lui Doja s-a transfigurat: mai întâi în tradiția orală, apoi în cântece, poezii și drame, el a devenit simbolul răzvrătirii împotriva celor care duc o viață de plăceri, împotriva latifundiarilor cei răi și brutali. De aceea era, într-adevăr, logic ca în epoci de răscruce amintirea lui Doja să fie evocată mereu cu subtext amenințător, așa cum o făcea, de pildă, în anul revoluționar 1848, poetul național Sándor Petőfi:

Acest popor încă vă roagă, nu fiți neînduplecați!
Fiți cu luare-aminte și nu-l aduceți, zău, în stare
Să-și ia cu violență ceea ce voi îi refuzați!
O, mari seniori, de Doja voi n-auzit-ați oare?
Pe-un tron de fier l-ați pus să ardă,
Credeți c-ați reușit așa să-i ștergeți amintirea?
E duh de foc: el poate — și nu uitați acest cuvânt! —
Din voi să facă-n orice clipă cenușă spulberată-n vânt![1]

Un avertisment asemănător către cei bogați conține și poezia *Nepoții lui Gheorghe Doja*, compusă de Endre Ady cu exact șaptezeci de ani mai târziu:

Lui Doja, căpetenia de țărani, îi sunt nepot,
Un conte opincar ce plânge cu poporul.
[...]
Ce se va întâmpla când poporul lui Doja se va strânge
Și furios se va dezlănțui ca o stihie?

Osânda pentru răscoala țăranilor, deci hotărârea Dietei cu privire la transformarea țăranilor în iobagi „pentru toți vecii“, a fost inclusă în culegerea de drept cutumiar maghiar alcătuită aproape concomitent de conducătorul micii nobilimi István Werbőczy. Numită *Tripartitum*, „Codul tripartit“, această culegere împărțea societatea ungară într-o atotputernică așa-zisă „națiune politică“ și un popor lipsit de orice drepturi. Teza lui Werbőczy era pe cât de simplă, pe atât de genială: ea făcea din nobilimea obișnuită (deci nicidecum numai din magnați și din clerul înalt) „trupul sacru“ personalizat și „componentă a Sfintei Coroane“. Ficțiunea despre *una et eadem libertas* „una și aceeași libertate“ a tuturor privilegiaților, ca și definirea coroanei ca nucleu esențial al națiunii nobile și izvor al autorității regale au devenit, în planul

dreptului de stat, baza identității națiunii ungare. Fiecare nobil, chiar și cel mai sărac, este — se spunea — un membru al Sfintei Coroane a lui Ștefan. Deci țăranilor și orășenilor li se interzicea dreptul de a se considera membri ai țării sau ai coroanei.

Pe bună dreptate, istoricii unguri au arătat că doctrina lui Werbőczy a ridicat o stavilă rigidă în calea influenței europene asupra societății ungare. Deși nu a fost niciodată semnat de rege și deci nu a devenit niciodată lege, *Tripartitum* a fost considerat până în 1848 ca bază a ordinii juridice. Mai exact spus, abisul politic, social și psihologic ce se căscase între nobilime și restul poporului a dăinuit până la răsturnările sociale de după cel de-al Doilea Război Mondial.

În importanta sa lucrare *Cele trei regiuni istorice ale Europei*, Jenő Szűcs[2], referindu-se la marele gânditor István Bibó, subliniază că, în primii 500 de ani ai mileniului doi, Ungaria a fost „structural", adică în textura ei socială, parte a Occidentului sau s-a apropiat de acesta; apoi, pentru următorii 400 de ani, catastrofele istorice au împins țara într-o structură de tip est-european. Un alt fapt important a fost efectivul numeric al nobilimii: la sfârșitul Evului Mediu, în Ungaria fiecare al douăzecilea până la al douăzeci și cincilea locuitor era nobil, în Franța, dimpotrivă, numai fiecare al o sutălea. Invers, în Ungaria, numai fiecare al patruzeci și cincilea sau al cincizecilea era cetățean liber, în Franța fiecare al zecelea!

Astfel, în Ungaria, Evul Mediu a lăsat epocii moderne o pătură nobiliară extraordinar de numeroasă, reprezentând patru până la cinci procente din populație. În această pătură era cuprinsă și acea mică nobilime necioplită și incultă, dar înzestrată cu privilegii, ce constituia „fenomenul cel mai dăunător al evoluției sociale ungare din epoca modernă", după cum aprecia Bibó — și, odată cu el, Szűcs. Nu-i de mirare deci că *Tripartitum* în calitatea ei de colecție sintetică de prevederi referitoare la privilegiile juridice a devenit, ca să zicem așa, biblia nobilimii, biblie care numai în secolul al XVI-lea a apărut în paisprezece ediții, iar în epoci mai târzii în peste șaptezeci.

Ai senzația netă că rătăcești printre fantome când citești în detaliata *Cronologie a istoriei ungare* (în patru volume) despre perioada dinainte și despre consecințele dureroase ale tragediei de la Mohács. Oare despre ce discutau și de ce se înfruntau nobilii în Dietă chiar în momentul în care sultanul Soliman II Magnificul pregătea lovitura decisivă împotriva țării dezbinate, transformate într-un tărâm al nesfârșitelor frământări? Nobilimea mică și mijlocie era preocupată mai ales de

îmbunătățirea propriei ei situații financiare prin scutirea de datorii, respectiv prin dispensarea de la plată a impozitului pentru casele ei de la oraş. S-a iscat o luptă vehementă pentru dreptul de a controla executivul între magnați și micii nobili, ajunşi în poziții înalte sub conducerea iscusită a lui Werbőczy. El și cei asemenea lui erau principalii inițiatori ai hotărârilor îndreptate contra străinilor. Privilegiile orașelor germane cu dreptul lor separat și cu jurisdicția lor separată au devenit ținta atacurilor micii nobilimi. Decenii de-a rândul, în orașele locuite majoritar de germani, ungurii (inclusiv slovacii) nu aveau drepturile de care cetățeanul german beneficia dintotdeauna. La Buda, în capitală deci, judecător municipal nu putea fi ales „decât un german după toți cei patru strămoși ai săi". Din rândurile cetățenilor germani se alegeau și judecătorul cu problema impozitelor, secretarul primăriei și majoritatea juraților. Nici la tribunal mărturia unui ungur împotriva unor germani nu avea valoare decât dacă era sprijinită și de germani. La Besztercebánya (Banská Bystrica) și la Pesta, achiziționarea de terenuri, de exemplu, nu era permisă decât cetățenilor germani cu depline drepturi. Teama de o prea puternică influență germană condusese încă din 1439 la ciocniri între ungurii și germanii din Buda.[3]

Faptul că și în secolul al XVI-lea, înaintea catastrofalei bătălii de la Mohács și a ocupării Budei de către turci, adunările Dietei continuau să se ocupe atât de intens de combaterea influenței străine, mai ales germane, este firește și un indiciu clar că în orașe și în împrejurimile imediate apăruseră tensiuni naționale, care deveniseră virulente nu atât sub semnul unui naționalism lingvistic, cât din cauza unor conflicte economice și sociale. Pentru „băștinașii" germani ai orașelor, străinii însemnau o concurență nedorită, ba chiar periculoasă. Astfel, un fir roșu conduce de la lupta defensivă pe care burghezia germană și săsească o ducea împotriva imigrării de unguri, slavi și, mai târziu, români până la pogromurile sângeroase ale industriașilor și meseriașilor germani împotriva evreilor din Bratislava și Pesta în timpul evenimentelor revoluționare din anul 1848.

Pe fundalul acestor tensiuni politice, sociale și parțial național-religioase (protestanții aveau înainte de 1526 o pondere decisivă printre germanii din Ungaria) trebuie deci văzute pregătirile tânărului rege Ludovic II pentru stăvilirea înaintării turcești — pentru zăgăzuirea unei agresiuni a cărei țintă în definitiv nici măcar nu era Ungaria, ci Viena și Austria. Ludovic II, cel căsătorit cu Maria din familia Habsburgilor, nu avea nici forța, nici mijloacele, cu atât mai puțin o suficientă acoperire internațională, ca să se pregătească din timp

împotriva amenințării din sud. În plus, rivalitățile dintre magnați și mica nobilime atinseseră în acel moment un nou apogeu. Werbőczy, ca șef al grupului (temporar) victorios, și-a aranjat alegerea ca palatin. Ca una dintre primele sale măsuri, el i-a anunțat pe Fuggeri, care reprezentau interesele Habsburgilor, că le-a reziliat contractul de arendă asupra minelor de metale nobile de la Besztercebánya (Banská Bystrica) din Ungaria de Sus. Prin aceasta, el a provocat însă o răscoală a celor aproximativ 4 000 de mineri rămași fără loc de muncă. Tulburările au fost înăbușite în sânge, dar Ungaria n-a mai avut niciodată acces la creditele Fuggerilor, și aceasta chiar în ajunul iminentului atac turcesc.

După aceasta, prin scrisori și prin trimiși la Roma și Veneția, la Viena și Londra, ungurii au cerut disperat ajutor. Pentru Papa Clement VII, adevăratul dușman al credinței se afla, firește, nu la Dunăre; adevăratul inamic era Martin Luther, reformatorul. Carol V, împăratul habsburgic al Spaniei, a fost și el ținta mustrărilor papale și, în final, a unei alianțe franco-italiene înjghebate de Papă. În realitate, agresiunea turcească împotriva Ungariei era poate încurajată și de alianța dintre „cel mai creștin rege“ de la Paris — regii francezi primiseră acest titlu de onoare în secolul al XV-lea de la Papa Paul II — și exponentul sfidării păgâne la adresa Occidentului creștin. În orice caz, Ferdinand nu a putut sau nu a vrut să-și ajute cumnatul aflat la ananghie.

Atunci, Ungaria a fost cuprinsă de mâhnire — sentiment care mai târziu a devenit și mai intens — din cauză că Habsburgii austrieci și-au concentrat forțele mai ales pe lărgirea pozițiilor lor în vest și au neglijat lupta împotriva turcilor în sud-est, firește mai ales în Ungaria. Pe scurt, ungurii erau pretutindeni întâmpinați sărbătorește și încurajați, ba la Roma chiar binecuvântați, în perspectiva luptei cu turcii, dar lăsați mereu cu mâinile goale.

Fără să aștepte trupa de 10 000 de oameni a voievodului Zápolya din Transilvania, tânărul rege Ludovic II, în fruntea unei armate de aproape 25 000 de oameni, alcătuită în grabă, prost instruită și condusă diletant, se înfruntă la 29 august 1526 la Mohács, un orășel în apropiere de Dunăre, cu forțele de circa trei până la cinci ori mai mari ale sultanului. Ungurii aproape că nu dispuneau nici de tunuri, și nici de infanterie, deoarece teama demnitarilor bisericești și laici față de propriii lor țărani, deposedați de drepturi și pedepsiți de la răscoala lui Doja încoace, era probabil mai mare decât cea față de luptătorii lui Soliman. Tactic și tehnic, mai ales în ce privește artileria, turcii le erau superiori ungurilor.

Într-o oră şi jumătate, sultanul Soliman a obţinut o victorie uşoară şi rapidă. După o luptă scurtă, eroică, majoritatea demnitarilor bisericeşti şi laici, printre care şapte episcopi, împreună cu 15 000 de soldaţi (majoritatea mercenari germani, polonezi şi cehi), şi-au găsit moartea pe câmpia de la Mohács. Regele, fugind cu armura completă pe el, surprins de o cumplită ploaie torenţială, s-a înecat împreună cu calul său în apele umflate ale unui râu. Curând după aceea, s-a şi răspândit zvonul că, după luptă, regele fugar ar fi fost înjunghiat de nişte nobili unguri, ca să-i poată oferi lui Ferdinand tronul Ungariei. Dovezi în sensul acesta nu există. Într-adevăr, împrejurările morţii tânărului rege din dinastia Jagiellonilor nu au fost niciodată elucidate pe deplin sau au fost elucidate la fel ca şi bănuielile apărute la vremea respectivă că, în mod conştient, voievodul Zápolya, cu trupa lui, ar fi aşteptat la distanţă sigură rezultatul bătăliei. La mai puţin de trei ani, exact pe acelaşi câmp de bătălie de la Mohács, Zápolya, aflat în luptă cu Ferdinand pentru succesiunea la tron, i-a făgăduit sultanului credinţă veşnică. Acest fapt a alimentat ulterior suspiciunea cu privire la conduita sa în timpul bătăliei de la Mohács.

De netăgăduit au rămas, desigur, ruşinoasele fenomene adiacente precum jafurile, dihonia şi dezordinea totală sub semnul necontenitei împuţinări a forţelor. Luând cu sine comorile cele mai de preţ ale Curţii, regina Maria, însoţită de cincizeci de călăreţi, a fugit din Buda, mai întâi la Bratislava şi apoi la Viena, la fratele ei — şi aceasta nu numai de teama turcilor, ci şi de cea a ungurilor. Ungurilor nu le plăcuseră niciodată această odraslă a Habsburgilor şi curtenii ei. Regina şi oamenii ei de la Curte trăiau închişi în lumea lor, şi apariţia ei în capitală — şi nu numai acolo — nu făcea, se zice, decât să aţâţe din ce în ce mai mult ura împotriva germanilor.

După fuga la momentul potrivit de la Mohács, palatinul Ştefan Báthory — fără legături de rudenie cu principele omonim de mai târziu al Transilvaniei —, împreună cu prietenul său contele Batthyány, şi-a petrecut timpul cu jefuirea canonicilor care fugeau de turci: cu străvechile comori ale palatului episcopal din Pécs le-a căzut în mâini pradă bogată. Alţi nobili şi ofiţeri unguri au jefuit vistieriile arhiepiscopiei din Esztergom, au atacat nava reginei şi i-au violat doamnele de onoare. „Încă mai sângerau rănile, încă mai fumegau oraşele pârjolite, încă nu-şi porniseră miile de prizonieri unguri nici măcar marşul către tărâmuri îndepărtate, când pe nobilii distraţi nu-i anima decât un singur sentiment: mare bucurie mare că a căzut Curtea germană, că a fugit regina nemţoaică“, scria istoricul Szekfü şi adăuga că în

primul rând agitația micii nobilimi a fost aceea care dezlănțuise ura împotriva „germanilor" și-i silise pe negustorii, meseriașii și medicii germani să se ascundă pentru un timp.[4]

Nu există deci nici un motiv să punem la îndoială credibilitatea unei relatări făcute la două luni după Mohács de trimisul polonez, care explica: ungurii sunt aproape ca niște nou-născuți. O bucurie foarte mare a cuprins largi cercuri ale nobilimii, după ce acum domnia străină s-a sfârșit. Poate că domnii amintiți erau aceiași care înainte de bătălie se făleau: „Numai cu șevalierele noastre punem la pământ întreaga armată turcă" Atmosfera de „bucurie în loc de tristețe" a fost, ca de atâtea ori în istoria Ungariei, o iluzie. În următorul secol și jumătate, mica nobilime, și nu numai ea, a putut să simtă pe propria piele ce înseamnă cu adevărat jugul străin.

Armata turcă biruitoare a ocupat și a jefuit reședința regală, orașul și fortăreața Buda, a pustiit ținutul transdanubian și șesul dintre Dunăre și Tisa și apoi s-a retras pentru moment din Ungaria cu zeci de mii de prizonieri. Pe atunci, Ungaria era cam de trei ori mai mare ca astăzi. Din cauza catastrofei de la Mohács, situația ei internă și externă se schimbase însă complet și irevocabil din punct de vedere politic, geografic și, în cele din urmă, demografic. Abia generațiile care au urmat au înțeles amploarea și consecințele acestei înfrângeri.

„Mohács" a devenit pentru toate generațiile viitoare sinonim cu „catastrofă națională" și aceasta nu era o exagerare: Ungaria ca forță politică independentă a dispărut pentru aproape 400 de ani de pe harta politică a Europei. Ungurii păreau a fi fost rași de pe fața pământului.

Până și temperamentul maghiarilor, acest „caracteristic amestec de trăsături sanguine, flegmatice și melancolice" (Jókai), poate fi explicat prin acest profund înrădăcinat și istoricește marcat sentiment al trăirii sub asediul primejdiilor. Obsesia „morții poporului maghiar", pesimismul ca stare de spirit fundamentală, singurătatea națiunii, speranța sfidând disperarea, amenințarea ce planează asupra individului devin marile teme ale literaturii. Numeroase poezii se ocupă cu destinul național.

Școală la graniță (1950), capodopera scriitorului Géza Ottlik, este aproape necunoscută în afara Ungariei. În ea, autorul, pornind de la exemplul unei clase de școlari, schițează cu o mână foarte sigură această relație unică în felul ei dintre maghiarime și înfrângerile ei:

> Se apropia aniversarea a patru sute de ani de la bătălia de la Mohács. Pare o ciudățenie sărbătorirea unei înfrângeri, dar cel care acum ar putea

sărbători victoria, puternicul Imperiu Otoman, nu mai există. Mongolilor, şi lor li s-a pierdut orice urmă, aşa cum între timp s-a întâmplat, aproape sub ochii noştri, până şi cu tenacele Imperiu Habsburgic. Ne-am obişnuit, aşadar, ca numai noi să ne sărbătorim marile bătălii pierdute cărora le-am supravieţuit. Poate că ne-am obişnuit şi cu faptul că socotim înfrângerea ca pe ceva incitant, făcut din material mai dens, ca pe ceva mai important decât victoria — în orice caz, ca pe posesiunea noastră (mai reală).[5]

9
Bilanțul catastrofal al stăpânirii turcești

Catastrofa națională de la Mohács a însemnat o cezură nu numai în istoria ungară, ci și în cea est- și central-europeană. Papa Pius II a spus despre Ungaria că era „meterez și scut al creștinătății". Acum, din marea putere central-europeană, care timp de aproape 150 de ani formase o barieră în calea expansiunii turcești și acționase în Balcani totdeauna ca vârf de lance al rezistenței împotriva stăpânirii otomane, s-a ales o țară a nimănui la porțile Vienei și totodată un câmp de bătălie pentru lupta dintre Habsburgi și otomani, luptă permanentă, în care balanța victoriei a înclinat când într-o parte, când în cealaltă. Ce-i drept, armata turcă, luând cu sine o pradă bogată, a părăsit deja la începutul lui octombrie Ungaria, dar cele două mari grupuri nobiliare rivale nu învățaseră nimic din înfrângerea nimicitoare. Din contră, și-au continuat cu înverșunare, pe ruinele țării, lupta oarbă pentru tronul gol. După nesperata (firește, doar temporară) retragere a turcilor, cocoșii luptători au crezut că pericolul turcesc s-a îndepărtat și s-au prins într-un nefast război civil, care, în final, a condus la compromiterea definitivă a ideii de stat maghiar, la o sângerare fără precedent a maghiarimii și la împărțirea în trei a bazinului carpatic.

În loc de o luptă cu forțe unite împotriva pericolului din afară, a izbucnit una pe viață și pe moarte între doi antiregi: Ioan Zápolya și Ferdinand I de Habsburg. Primul era cel mai bogat moșier al Ungariei, în 1514 înăbușise în sânge răscoala țăranilor, se sprijinea pe mica nobilime și se înfățișa acum ca reprezentant al maghiarimii, ca fiind pur și simplu figura națională conducătoare. Al doilea se prevala de tratatele succesorale încheiate cu Jagiellonii. Ceea ce a urmat a fost o repetare a scenelor din anul 1440. Din nou ambii rivali au fost încoronați în aceeași biserică de la Székesfehérvár; mai întâi, Zápolya, iar un an mai târziu, Ferdinand. Din nou același demnitar bisericesc a pus coroana pe capul regelui. La încoronarea lui Ferdinand, au asistat și mulți dintre marii seniori care fuseseră de față cu un an înainte și la încoronarea celuilalt rege. Nici unul dintre cei doi regi nu era destul de puternic ca să-l forțeze pe celălalt să capituleze definitiv,

cu atât mai puțin ca să dea o ripostă sultanului. Regele Ioan era rivalul mai slab: el n-a putut să se întoarcă în Ungaria după un scurt exil în Polonia și să continue lupta împotriva lui Ferdinand decât cu ajutorul Înaltei Porți și al Franței. Deoarece încă din 1529 la Mohács îl recunoscuse ca suveran al său pe sultanul Soliman și-i jurase credință, Ioan trecea în ochii adversarilor drept un vasal al turcilor capabil de orice.

Faptul că în 1538 a existat totuși o șansă pentru o împăcare între antiregi și pentru împiedicarea sciziunii se leagă de eforturile uneia dintre figurile cele mai capabile, cele mai strălucite și totodată cele mai tragice din aceste vremuri agitate. Omul era croat get-beget și se numea Georgius Utješenić-Martinuzzi, dar a intrat în istorie sub numele de Fratele György. Ca să-i înțelegem importanța și rolul, trebuie să avem în vedere că, timp de un secol și jumătate, maghiarii au luptat pe două fronturi — contra turcilor și contra Habsburgilor. În acest război adesea derutant și care uneori lua fulgerător întorsături neașteptate, ambele fronturi și-au avut eroii, trădătorii și martirii lor.[1]

Fratele György, născut pe la 1480, provenea din mica nobilime croată și, după serviciul militar, a devenit călugăr paulin. Hirotonisit preot, el a ocupat la Curtea regelui Ioan funcții importante, în cele din urmă pe cel de administrator al finanțelor. Fratele György s-a dovedit nu numai un consilier indispensabil și un om de integritate morală absolută, ci și un luptător convins pentru unitatea Ungariei. (Potrivit lui Szekfü, el „i-a îndrăgit pe unguri și i-a urât pe germani".) A fost meritul său că la 1538 cei doi regi au încheiat la Oradea un acord care asigura pacea și conținea totodată un tratat succesoral secret în favoarea Habsburgului. Fratele György a fost răsplătit cu importanta episcopie a Oradei, mai târziu a ajuns arhiepiscop de Esztergom și, în sfârșit, chiar cardinal.

Acum, el năzuia, ce-i drept, să unifice Ungaria sub Ferdinand, dar era hotărât în același timp să nu-i dea Habsburgului Transilvania decât dacă ia măsuri să apere efectiv contra turcilor și Ungaria de răsărit, și zona centrală a Transilvaniei. Rolul Fratelui György a devenit determinant atunci când, cu puțin înainte de a muri (1540), regelui Ioan i s-a născut încă un fiu, Ioan Sigismund, dintr-o căsătorie târzie cu Isabella, fiica regelui polonez din dinastia Jagiellonilor. Regele muribund i l-a încredințat pe sugar Fratelui György. Episcopul l-a proclamat pe copil imediat rege și a plecat cu el și cu regina văduvă la Buda.

În timp ce antiregii se războiau pe ruinele statului între ei, turcii au ocupat pas cu pas partea mănoasă a țării, ținutul propriu-zis de așezare a maghiarilor, șesul dintre Dunăre și Tisa, împreună cu zonele mărginașe. Prin tot felul de tertipuri, Soliman a reușit în 1541, după două scurte campanii de cucerire, să ocupe definitiv, fără un foc de armă sau o lovitură de sabie, și capitala Buda: sub pretextul ocrotirii lui Ioan Sigismund, ajuns la vârsta de un an, și a mamei sale. Ungaria a fost tranșată în trei părți. Regatul propriu-zis al Ungariei se reducea la câteva comitate vestice și la Ungaria de Sus (Slovacia de astăzi) și era guvernat ca o provincie austriacă de către Viena.

Faptul însă că Transilvania a putut să apară și să existe ca principat de sine stătător, chiar dacă sub protecția sultanului, s-a datorat în primul rând eforturilor neobosite ale Fratelui György. Timp de zece ani, călugărul taciturn și incoruptibil încearcă, în acest triunghi bizar între turci, Habsburgul Ferdinand și capricioasa regină-mamă poloneză, să promoveze o politică acceptabilă pentru toate părțile, o politică însă care, în fond, să servească intereselor elementare ale maghiarimii și să aibă ca obiectiv unitatea țării. Dușmanca lui de moarte a devenit în mod bizar regina-mamă, care, din antipatie, iar mai târziu din ură necontrolată, punea în pericol chiar și interesele fiului ei și ale familiei dacă o propunere venea de la mult prea puternicul, totdeauna seriosul și oricărei plăceri potrivnicul Frate György. Intrigile reciproce la turci, asediile și ciocnirile între unități rivale, urmate de scuze lacrimogene de ambele părți și de gesturi de împăcare pe termen scurt între călugărul ascet, omul forte al principatului, și frivola regină-mamă înconjurată de cavaleri polonezi și sprijinită de unii magnați, reflectau suișurile și coborâșurile dintr-un raport tensionat, marcat de neîncredere din ambele părți. Dar tocmai aptitudinile diplomatice remarcabile ale poliglotului Frate György, contactele lui multiple și atitudinea sa diferențiată față de comandanții turci de origine sud-slavă l-au făcut până la urmă — ținând cont și de loialitatea lui principială față de etern șovăitorul rege Ferdinand — să le apară tuturor ca un personaj nesigur și impenetrabil. În ochii magnaților și ai nobililor, omul politic aproape septuagenar, mânat de energie debordantă și mereu îmbrăcat într-o sutană de postav, inspira de-a dreptul spaimă.

În vara lui 1551, Fratele György, numit între timp voievod al Transilvaniei de către Ferdinand, a mijlocit o nouă înțelegere între Habsburg și Isabella: regina-mamă părăsea țara, iar fiul ei Ioan Sigismund, pentru renunțarea lui la tron, urma să fie despăgubit cu ducatul silezian

Oppeln. Feudalii Transilvaniei l-au recunoscut ca rege pe Ferdinand. Sfânta Coroană, deținută din 1532 de familia Zápolya, a fost adusă cu impresionante manifestări de bucurie la Bratislava, în noua capitală a Ungariei regale, cum s-a numit oficial sub Habsburgi restul de regat maghiar. Între timp, a intrat în Transilvania și Giovanni Castaldo — general mercenar al lui Ferdinand — cu o mică armată germano-spaniolă. Deocamdată, turcii n-au luat cunoștință de toate aceste lucruri. Ceva mai târziu, sultanul a organizat însă o expediție punitivă. Fratele György, care, la propunerea lui Ferdinand, primise între timp pălăria de cardinal, a încercat din nou, cu bani, prin contacte personale și prin capacitatea de a pătrunde psihologia celeilalte părți, ajutat bineînțeles și de diplomația secretă și de ipocrizie, să pareze iminentul atac turcesc. De aceea, dușmanii săi îl bănuiau din nou pe Fratele György că, în realitate, nu vrea decât ca, folosindu-se de ajutorul Habsburgilor, să se debaraseze de familia Zápolya și apoi, cu sprijin turcesc, să se descotorosească și de Ferdinand, pentru ca, în final, să devină el stăpân exclusiv și absolut al Transilvaniei. Se spune că la o audiență nocturnă secretarul Fratelui György l-a prevenit pe generalul Castaldo — făcut să se simtă în nesiguranță — asupra unei capcane mortale. După aceea, Castaldo, printr-o scrisoare dramatică, l-a rugat pe regele Ferdinand să-l autorizeze ca — de va fi nevoie — să-l elimine pe sinistrul călugăr.

La 17 decembrie 1551, în timpul rugăciunii de dimineață, Fratele György a fost atacat în castelul său și ucis cu cincizeci de lovituri de pumnal de către Sforza Pallavicini, precum și de opt ofițeri spanioli și italieni. Cadavrul a rămas șaptezeci de zile în castelul prădat. Este foarte posibil ca zvonurile stăruitoare că motivul cel mai important al asasinatului ar fi fost comorile de aur și argint ale cardinalului să fie adevărate. Întrucât victima era o căpetenie bisericească, procesul a avut loc la Vatican. A durat trei ani și nu a produs nici un fel de dovezi privind pretinsa trădare a călugărului. În sfârșit, pe Ferdinand, pe Castaldo și pe ceilalți părtași la omor, Papa, sub presiunea împăratului, i-a achitat.

Pumnalul s-a înfipt nu numai în trupul călugărului paulin, ci și în cel al Ungariei, trăgea Szekfü amara concluzie. În fapt, cei mai mulți istorici maghiari înclină să privească asasinarea singurului om care ar fi putut realiza o reunificare a Ungariei de răsărit cu Ungaria regală de sub Habsburgi nu numai ca reprobabilă din punct de vedere moral, ci și ca nemotivată și absurdă din punct de vedere politic. Marea ofensivă demarată de turci curând după aceea și luptele violente ulterioare

dintre Habsburgi şi Ioan Sigismund, înscăunat între timp ca principe al Transilvaniei, dau impresia că şi pentru cazul tragic al fascinantei personalităţi a Fratelui György ar putea fi valabil ceea ce, zice-se, a spus Talleyrand după împuşcarea ducelui de Enghien: „A fost mai mult decât o crimă; a fost o eroare!“

Reizbucnite după asasinat, luptele pentru delimitarea Ungariei regalo-habsburgice şi a ţinutului de sub stăpânire turcească extins în toate direcţiile nu numai că nu au adus în anii următori nici o întorsătură în favoarea reunificării Ungariei, dar au condus până la urmă la pierderea definitivă a Transilvaniei. Instalat de Înalta Poartă şi proclamat principe, Ioan Sigismund Zápolya a preluat în 1559, după moartea mamei sale Isabella, treburile guvernării şi a continuat lupta şi împotriva împăratului Maximilian II (1564–1576).

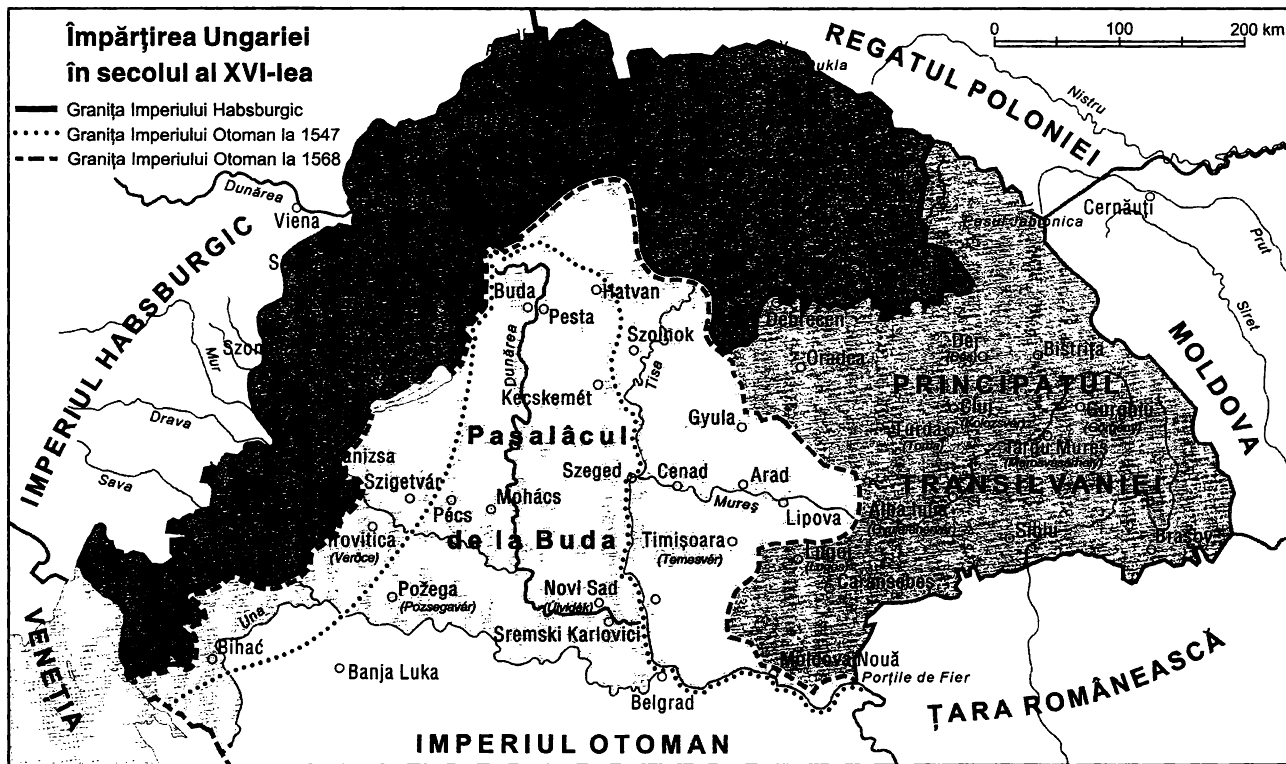
În acest timp, sultanul Soliman a făcut o ultimă încercare de a cuceri Viena. O puternică forţă armată turcească, plecând de la Esseg şi traversând Dunărea, a ajuns în faţa cetăţii Szigetvár, pe care a cucerit-o după un asediu de o lună de zile. Cu câteva sute de soldaţi, Miklós (Nicolaus) Zrínyi, banul Croaţiei, care trece drept erou legendar al luptelor cu turcii atât pentru unguri, cât şi pentru croaţi, a apărat cetatea până la ultimul om. Într-o ultimă încercare de ieşire din încercuire, el a murit luptând împotriva colosului otoman. Soliman „Magnificul“ murise cu puţin înainte de cucerirea cetăţii; dar, pentru moment, ştirea nu a fost difuzată. În acele zile, în apropiere de Győr, împăratul Maximilian, comandant suprem al unei armate de 80 000 de oameni, nu a profitat de împrejurări: nici nu a pornit un atac de degajare spre Esztergom pentru salvarea cetăţii Szigetvár, nici nu a exploatat confuzia provocată prin moartea lui Soliman, adică nu a folosit ocazia pentru a lichida dominaţia turcească asupra Ungariei. În loc să acţioneze hotărât, Maximilian a acceptat, în 1568, într-un acord de pace încheiat la Adrianopol cu noul sultan, divizarea Ungariei, recunoscând teritoriilor cucerite de Soliman statutul de părţi constitutive ale Imperiului Otoman. Ioan Sigismund a renunţat la titlul de rege al Ungariei şi s-a numit din acel moment *princeps Transsylvaniae ac partium regni Hungariae* „principe al Transilvaniei şi al părţilor regatului Ungariei“, adică peste comitatele situate la răsărit de Tisa. Principatul a rămas obligat să plătească în continuare tribut sultanului. Tratatele de pace au pecetluit deci formal pentru mai bine de un secol şi jumătate împărţirea spaţiului carpatic în trei regiuni separate.

Astăzi, este inutil să speculăm pe marginea chestiunii dacă înfrângerea de la Mohács sau căderea Budei a reprezentat punctul cel mai de jos al declinului Ungariei istorice, declin înțeles ca divizare definitivă în trei părți. Istoricii unguri sunt însă unanimi în a considera că cei circa 170 de ani ai stăpânirii otomane au însemnat cea mai mare catastrofă din istoria ungară, cu fatale consecințe demografice, etnice, economice și sociale. Se poate spune fără exagerare că rădăcinile acestei evoluții, încheiate cu amputarea Ungariei istorice în urma tratatului de pace impus la Trianon după Primul Război Mondial, pornesc din epoca dominației otomane de acum mai bine de 400 de ani.

Pentru viitorul Ungariei, a fost cu adevărat tragic faptul că ținuturile populate aproape exclusiv de maghiari, deci Câmpia Tisei (*Alföld*) și zona colinară transdanubiană, au trebuit să sufere pierderile cele mai grele, în timp ce orașele locuite de germani precum și ținuturile colonizate cu slovaci, români și ruteni în Ungaria de Nord și în Transilvania au scăpat relativ ușor. Ținutul sudic al Ungariei, înainte vreme cel mai bogat, și șesul central au suferit cele mai mari pustiiri în primele lupte, iar populația a fost exterminată chiar la mijlocul secolului al XVI-lea. Înainte de Mohács, maghiarii formau aproximativ 75 până la 80 de procente din populația totală estimată la 3,5 până la 4 milioane. În jurul anului 1600, era estimată doar la ceva peste 2,5 milioane. După retragerea turcilor, numărul estimat al locuitorilor se ridica la circa 4 milioane; adică, în jurul anului 1720, acest număr a depășit cu puțin nivelul din Evul Mediu târziu.[2]

La aceste cifre, trebuie luați în considerare doi factori importanți. În condiții normale, opinează Thomas von Bogyay, în 200 de ani populația ar fi trebuit cel puțin să se tripleze. După estimările sale, creșterea naturală de opt până la zece milioane de oameni s-a pierdut însă complet — aproape exclusiv pe seama populației maghiare. Szekfü a mers chiar până la a afirma că fără intervenția turcească populația ar fi putut, până la sfârșitul secolului al XVII-lea, să se ridice la 15 până la 20 de milioane. Ponderea ungurilor ar fi fost atunci de 80 până la 90 de procente. Estimări mai prudente pornesc de la o pierdere netă de un milion de oameni. După această socoteală, Ungaria de după epoca stăpânirii turcești ar fi trebuit să aibă cam tot atâția locuitori cât și Anglia.

Și mai gravă a fost însă modificarea radicală a compoziției etnice în defavoarea ungurilor. Ei purtaseră povara principală a luptelor. Înainte de toate, robii unguri erau foarte ceruți în Imperiul Otoman și se vindeau la prețuri mari pe piețele de sclavi ale Orientului. Ungurii

Împărţirea Ungariei
în secolul al XVI-lea
Graniţa Imperiului Habsburgic
Graniţa Imperiului Otoman la 1547
Graniţa Imperiului Otoman la 1568
0
100
200 km
REGATUL POLONIEI
IMPERIUL HABSBURGIC
MOLDOVA
PRINCIPATUL TRANSILVANIEI
Paşalâcul de la Buda
ŢARA ROMÂNEASCĂ
IMPERIUL OTOMAN
VENEŢIA
Dunărea
Viena
Nistru
Cernăuţi
Prut
Siret
Mur
Drava
Sava
Una
Buda
Pesta
Hatvan
Szolnok
Tisa
Kecskemét
Gyula
Szeged
Cenad
Arad
Mureş
Lipova
Szigetvár
Pécs
Mohács
Timişoara
(Temesvár)
(Verőce)
Požega
(Pozsegavár)
Novi Sad
Sremski Karlovici
Bihać
Banja Luka
Belgrad
Porţile de Fier
Oradea
Bistriţa
Sibiu
Braşov
Caransebeş

au suferit mai mult decât, de pildă, locuitorii țărilor balcanice și din cauză că ei n-au putut să se ascundă în regiuni muntoase greu accesibile. În plus, printre ei numărul convertiților la islam era minimal în comparaţie cu cel al convertiților din Balcani.

Fuga permanentă a sârbilor spre nord şi a slovacilor spre sud, precum şi masivul aflux de români din Țara Românească au făcut ca ponderea ungurilor în totalul populației să scadă la circa jumătate. Numai în 1690/91, în jur de 200 000 de sârbi fugiţi din fața unei contraofensive turceşti au fost primiţi, din dispoziția împăratului Leopold, în Ungaria. Dacă amintim anticipat şi de politica deliberată şi de mare amploare privind colonizarea cu germani şi slavi în secolul al XVIII-lea, atunci nu mai este surprinzător că recensământul din 1787 evidențiază la un număr de locuitori de 8,5 milioane, o pondere a ungurilor de numai 39 de procente. În spatele acestor cifre aride se ascunde o evoluție naţională tragică.

Prin pustiire, depopulare şi despădurire, marea câmpie (Câmpia Dunării de Mijloc şi Câmpia Tisei) situată la sud de linia Győr–Buda–Debrețin (Debrecen) s-a transformat în cursul deceniilor într-o pustă fără arbori, asemănătoare stepei. După fuga țăranilor, sate cândva înfloritoare au rămas pustii. Chiar la Vác, nu departe de Buda, un călător a întâlnit la 1605 o mână de țărani care numai din auzite ştiau că în locul unde se aflau cocioabele lor sărăcăcioase fusese mai înainte un oraş bogat. Edward Brown, un călător englez, relatează la 1669/70 că de la Viena până la Belgrad el a străbătut doar o savană de un verde închis, ce i s-a părut nesfârşită; peisajul i-a făcut impresia unei mări netărmurite.

În drum spre Constantinopol, cu soțul ei numit ministru plenipotențiar britanic pe lângă Înalta Poartă, lady Mary Wortley Montagu îi scria, la 16 ianuarie 1717, prietenei ei din Viena:

> Prințul Eugen a fost atât de amabil, încât mi-a spus totul spre a mă convinge să aştept să se dezgheţe Dunărea şi să călătoresc comod pe apă. El m-a asigurat că în Ungaria casele nu-ți oferă adăpost adecvat nici măcar în cazul unei vremuieli obişnuite şi că de la Buda până la Esseg ar trebui să călătoresc timp de trei sau patru zile fără să întâlnesc o casă, prin nişte câmpii pustii, înzăpezite, unde frigul este atât de cumplit, încât pe mulți i-a ucis. Mărturisesc că aceste grozăvii au făcut o impresie profundă asupra sufletului meu...[3]

Stăpânirea turcească în Ungaria centrală, precum şi în părțile transdunărene s-a soldat cu secătuirea completă a unor întregi regiuni. În ținuturile ocupate de turci, 90 de procente din zonele de câmpie, două

treimi din terenul arabil cerealier şi jumătate din şeptel se transformaseră, la mijlocul secolului al XVII-lea, într-o imensă ruină. Dar mai mult decât atât. După ocuparea Ungariei de sud şi centrale, trupele sultanului au pustiit nu numai în cursul „marilor" războaie tot ce le-a ieşit în cale, ci şi în permanentele mici conflicte din aşa-zisele perioade de pace, când au pustiit până şi sate întregi. Deosebit de temuţi erau tătarii din Crimeea, care, ca trupe auxiliare, hălăduiau prin Ungaria şi Transilvania şi lăsau peste tot şuvoaie de sânge.

Chiar în districtul administrativ Buda, deci în jurul mai vechii capitale, funcţionarii turci au înregistrat diminuarea numărului de contribuabili de la 58 742 în anul 1577/78 la numai 12 527 în anul 1662/63. Operaţiunile militare, molimele, deportările şi, nu în ultimul rând, uciderea a numeroşi fugari, împreună cu perioadele de foamete au depopulat ţinuturi cândva înfloritoare. În acest timp, pătrund aici sau sunt colonizaţi români şi sârbi, care trăiesc adesea în colibe de lemn primitive, pe jumătate îngropate în pământ, pe care în caz de transformare în păşuni a terenului arabil sau de pericol de incidente la graniţă le părăseau imediat.

Nimic nu ar putea să ilustreze mai bine dimensiunile pustiirii ca faptul că, la o generaţie după retragerea turcilor, oraşul Debrecen, cel mai mare din Ungaria de răsărit, număra doar 8 000 de locuitori, iar oraşul Szeged, din sud, numai 5 000. Pe o rază de circa 40 de kilometri în jurul acestor centre nu mai exista nici o aşezare. Partea transdunăreană a fost şi ea lovită crunt. La sfârşitul Evului Mediu, în jurul anului 1490, acest ţinut era locuit aproape numai de unguri. Număra, atunci 900 000 de locuitori. Sub stăpânire turcească, populaţia a scăzut la o treime, şi chiar şi în 1720 abia mai atingea vreo jumătate de milion, condiţii în care ponderea maghiarilor scăzuse cu aproximativ 50 la sută.[4]

Cuceritorii turci au împărţit ţara în cinci paşalâcuri sub controlul beglerbegului, care era paşă al Budei. Proprietar al întregului sol a devenit statul, care, ce-i drept, administra „pentru Allah", deci direct, numai o cincime din aşa-numitele moşii „khas" În timp ce moşiile statului ofereau o anumită securitate juridică şi o anumită stabilitate în administrare, iar ţăranii trebuiau să suporte adesea mai puţine poveri decât la moşierii de mai înainte, militarii de carieră (spahiii) şi funcţionarii turci voiau să scoată într-un timp cât mai scurt un câştig cât mai mare din moşiile care le erau repartizate ca feude de probă. Urmarea a fost o exploatare nemiloasă şi, legat de aceasta, părăsirea satelor de către ţărani. Celebra pustă din Ungaria de răsărit, unde creşterea

vitelor mari are un caracter extensiv, este înainte de toate o moştenire a acelui timp.

Administraţia treimii din teritoriul ungar ocupate de turci a rămas în toate privinţele un corp străin. Singurul scop al cuceritorilor a fost să-şi asigure dominaţia în ţinuturile ocupate. Desele schimbări în funcţii şi învestiri de vasali serveau şi ele acestui scop. Cu cât rangul funcţionarului era mai înalt, cu atât şederea lui în Ungaria era mai scurtă — cu această regulă dură se reuşea la Constantinopol (Istanbul) să se împiedice legăturile personale. Nouăzeci şi nouă de persoane s-au succedat în înalta funcţie de paşă în cei 145 de ani cât Buda a fost ocupată de turci.

Relativa libertate naţională şi religioasă a fost urmarea naturală a unei administraţii care ignora instituţiile locale şi, tocmai prin aceasta, îşi consolida existenţa. Atâta timp cât obligaţiile faţă de ocupanţi erau îndeplinite, turcii nu se amestecau în treburile interne ale supuşilor creştini. Nu au existat tendinţe spre o contopire sau asimilare a populaţiei ungare, al cărei număr sub stăpânire turcească directă a oscilat — potrivit diverselor estimări — între un milion şi un milion şi jumătate.

Mai mult decât atât, turcii nu făceau nici o deosebire între nobili şi iobagi. Nu numai simplii soldaţi de pe câmpul de bătălie, ci şi ţăranii loiali puteau obţine relativ uşor diploma de înnobilare. Înainte de toate, ridicarea la rangul de nobil era adesea o vorbă goală şi probabil de aceea se obţinea aşa de uşor. O creştere puternică a numărului de mici nobili săraci a existat nu numai în Ungaria regală şi în principatul Transilvaniei, ci şi în ţinutul stăpânit de turci. Turcii tolerau ca ţăranii şi comunele să plătească dări statului ungar, respectiv latifundiarilor lor, care erau absenţi pentru că fugiseră la timp, şi chiar să se prezinte cu proiecte comunale şi litigii juridice la autorităţile judeţene care funcţionau în partea regalo-habsburgică a ţării. Faptul că nu au existat graniţe închise şi că negustorii, clericii şi predicatorii puteau să călătorească, respectiv să se întoarcă nestingheriţi dintr-un ţinut de sub o suveranitate într-altul de sub o altă suveranitate a dat sentimentului naţional şi voinţei de supravieţuire un impuls extraordinar de important pe termen lung.

Pe acest fundal poate fi înţeleasă şi relevanţa glumelor politice din Ungaria guvernată de comunişti 400 de ani mai târziu:

De ce a făcut mai deunăzi şeful de stat (sovietic) Nikolai Podgornâi o vizită oficială în Turcia?

Ca să afle cum au putut, la vremea lor, trupele turcești să rămână în Ungaria peste 150 de ani...

Sau o altă variantă, cu privire la nelipsita sărbătorire a aniversării „eliberării“ de către Armata Roșie, „eliberare“ considerată ca robie de majoritatea ungurilor: un emisar al Moscovei a plecat la Ankara ca să obțină o informație de la autoritățile de resort ale Turciei. Cum au reușit turcii, la vremea lor, să-i stăpânească timp de 150 de ani pe acești unguri recalcitranți?
Răspunsul înaltului funcționar (nu i se dă numele) din capitala turcă: Nu vă pot spune decât că noi nu i-am pus să sărbătorească aniversarea bătăliei de la Mohács...

Sistemul turcesc a fost în timpurile sale cele mai bune complet neproductiv, iar în frecventele sale perioade foarte rele, catastrofal — este de părere Macartney, care mai adaugă că, în afară de unele băi și fortificații, turcii nu au adus nimic în Ungaria, în schimb au distrus sau au lăsat pradă degradării ceea ce au găsit în această țară.

Motive turcești revin, bineînțeles, în versurile primului mare poet maghiar, Bálint Balassi, care a căzut la asediul cetății Esztergom, în 1594, împotriva turcilor, și a cărui lirică, spre a folosi cuvintele istoricului literar maghiar György Mihály Vajda, reflectă „religiozitate autentică“ precum și „desfrâu al simțurilor“ Trăgându-se dintr-o familie de cavaleri briganzi medievali și aventurieri renascentiști, el cunoștea — scris și vorbit — nouă limbi. Balassi când deplângea „pieirea națiunii ungare“, când cânta laude vienezelor Suzana și Ana-Maria din „orășelul cu tranșee adânci“. Balassi a devenit celebru ca urmare a aventurilor sale galante, dar și mai mult ca luptător pe câmpul de bătaie. Poeziile lui de dragoste cele mai frumoase, ce-i drept, au fost găsite și publicate abia în 1879 (!).

Balassi nu a fost singurul liric genial care a murit ca un erou. Aceeași moarte a avut-o și Sándor Petőfi, în 1849. Atunci și mai târziu, ciocnirile din jurul fortificațiilor de la frontieră de-a lungul ținuturilor mărginașe ale Ungariei regalo-habsburgice și ale principatului Transilvaniei, temerarele încercări de spargere a încercuirii în situații de asediu, atacurile fulgerătoare în țara dușmană și legendarele dueluri între războinici celebri au furnizat material pentru poeți și compozitori.

Prin cutezanța lor, comandanții-eroi ai cetăților și fortificațiilor de graniță, precum Miklós Jurisich la Kőszeg, György Szondi la Drégely, István Dobó la Eger și, mai ales, Miklós Zrínyi la Szigetvár, nu numai

ca au împiedicat în repetate rânduri ample atacuri turceşti împotriva Vienei, dar au intrat şi în istoria literaturii maghiare şi a celei de limbă germană. Astfel, aproape o sută de ani mai târziu, celebrul comandant de oşti şi poet Miklós Zrínyi a scris despre străbunicul său omonim şi despre moartea sa eroică epopeea *Primejdia de la Sziget*. Un secol şi jumătate mai târziu, poetul Theodor Körner a folosit aceeaşi temă în drama sa *Zrinyi*, prezentată în premieră la Viena în 1812. Un luptător din drama scrisă de Körner spune: „Un ungur liber nu se pleacă decât în faţa lui Dumnezeu şi a regelui său!" Se spune că vienezii, având în minte lupta pentru libertate împotriva lui Napoleon I, au aplaudat furtunos imnul închinat eroismului unguresc şi credinţei ungurilor faţă de suveranul lor.[5] (Asupra raportului, în realitate cu totul altul, dintre familia Zrínyi şi Habsburgi, vom mai reveni.)

Încă din vremea luptelor cu turcii, vitejia ungurilor dobândise faimă europeană. Aeneas Sylvius Piccolomini, Papa Pius II de mai târziu, notează într-o scrisoare particulară că dacă ungurii nu şi-ar vărsa sângele lor, atunci acest lucru ar trebui să-l facă celelalte naţiuni europene. Observatori contemporani germani, francezi şi italieni laudă şi ei virtuţile ostăşeşti ale ungurilor. Croatul Georgievitz, care îşi zice *peregrinus Hungaricus*, exclamă la 1554: „Ce naţiune este mai vitează decât cea ungară?"

Într-un eseu fundamental despre imaginea europeană a ungurilor, Sándor Eckhardt observă că în această glorificare se amestecă uneori şi compasiune, ca, de pildă, la Voltaire: „Dintre toate popoarele care în cursul istoriei ne-au trecut prin faţa ochilor, nici unul nu a fost atât de nefericit precum cel maghiar. [...] Degeaba a făcut natura ca în mijlocul lui să se nască oameni viguroşi, frumoşi, inteligenţi." Eckhardt îl citează şi pe Jean Bodin, care crede că găseşte în factorii meteorologici la care se referă ştiinţa antică despre climă explicaţia aptitudinilor ostăşeşti ale maghiarilor: „Ungaria este o ţară bătută de vânturi; de aceea locuitorii ei sunt şi mai vioi, şi mai războinici." În schimb, spune el, francezul este politicos şi cu moravuri plăcute pentru că traieşte într-o zonă temperată...[6]

10
Transilvania ca reazem al statalității ungare

Nu există nici o îndoială că Transilvania autonomă, și ea creație a Fratelui György, a acestui neobosit luptător pentru unitatea Ungariei, a devenit un centru extrem de important al statalității ungare între Imperiul German și cel Otoman și, în plus, un loc de refugiu al culturii și ideii de stat ungare, spațiu foarte important pentru viitorul națiunii.

Împărțirea în trei a Ungariei a adus cu sine și o scindare a națiunii în două tabere, la care s-a adăugat și, în aceste împrejurări, deosebit de exploziva separare după religii. Sub stăpânirea unor principi unguri înscăunați de sultan sau confirmați de el, principatul Transilvaniei a fost, fără îndoială, o trambulină pentru strategia de politică internațională a Imperiului Otoman. Deoarece izolarea și slăbirea Habsburgilor servea intereselor turcești, Transilvania, mai ales sub Ștefan Báthory (care a fost ales rege al Poloniei), Ștefan Bocskai și Gabriel Bethlen — toți principi de format european — a putut să devină bastionul dublei rezistențe împotriva Habsburgilor și a Contrareformei impuse cu forța de Casa de Habsburg.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, Transilvania era, ca suprafață, mai mare decât Ungaria de azi: 100 000 de kilometri pătrați față de 93 000 de kilometri pătrați. Principatul cuprindea și așa-numitul Partium*, comitatele de la granița de nord-est și sud-est pe care un puternic intrând controlat de turci le despărțea de trunchiul regatului maghiar. Aceste ținuturi mărginașe, roditoare și dens populate au contribuit decisiv la precumpănirea elementului maghiar. Potrivit estimărilor, trăiau atunci în principatul Transilvaniei 955 000 de oameni; la aproximativ o jumătate de milion de unguri — dintre care 250 000 de secui —, se adăugau 280 000 de români, 90 000 de sași și cam 85 000 de „alte neamuri", în majoritate sârbi și ucraineni. Trebuie,

---

* *Partium* (din sintagma *partium regni Hungariae*) — genitiv plural al substantivului *pars*, *-tis*, folosit ca nominativ singular; în această formă, denumește comitatele Crasna, Solnocul de Mijloc și Zarand și înseamnă „părți-anexă", „părți dependente de", „părți ținând de" (*cf.* Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*, Teubner, Leipzig, 1901, p. 173 — *n. ed.*)

bineînţeles, arătat că Transilvania propriu-zisă, adică fără comitatele sau oraşele ţinând de Partium, nu era decât de circa 60 000 de kilometri pătraţi, iar numărul locuitorilor ei nu se ridica nici el decât la cel mult 650 000. Această precizare este importantă pentru că în secolul al XVII-lea, în cursul tulburărilor politice interne şi al atacurilor din afară, ţinuturile bogate ţinând de Partium au fost din nou ocupate temporar de turci.[1]

Numai pe acest fundal multinaţional şi multicultural putem înţelege ce importanţă i-a revenit tocmai în acel timp acestui principat relativ mic. Atunci când viaţa spirituală a ungurimii din teritoriile stăpânite de Habsburgi şi de turci s-a stins şi existenţa naţiunii şi a culturii ei a fost expusă unui pericol mortal, Transilvania s-a dovedit a fi bastion al culturii naţionale şi al toleranţei.

În istoria secolului al XVI-lea până în al XVIII-lea, cauza libertăţii religioase şi lupta dintre Reformă şi Contrareformă erau inseparabile de chestiunea dreptului la autodeterminare politică şi a aspectelor politice ale sistemului de stat vasal faţă de turci.

În linii mari, Imperiul Otoman era indiferent faţă de conflictul religios, dar toate poziţiile lui conţineau şi o problematică de politică externă. În acelaşi timp, în politica externă a principatului, mai ales în secolul al XVI-lea, dorinţa de reunificare cu Ungaria regală a jucat însă un rol remarcabil. Bineînţeles, Înalta Poartă a identificat poziţia catolică, în cazul de faţă, cu Habsburgii, deci cu adversarul cel mai periculos, iar pe cea protestantă cu aceea a protectoratului transilvan. Faptul că mai târziu s-a ajuns, cu sprijinul binevoitor al sultanului, şi la alianţe temporare între principii transilvani care se răsculau împotriva Habsburgilor şi regii francezi se explică pur şi simplu prin aceea că turcii îi considerau prieteni pe duşmanii duşmanilor lor de moarte.

Timp de aproape două secole, între tragedia din 1526 de la Mohács şi pacea forţată din 1711 de la Satu Mare, în urma luptei pentru libertate pierdute de Francisc II Rákóczi, cei mai mari şi mai curajoşi principi şi magnaţi, luptători şi gânditori, dar şi clerici şi studenţi, soldaţi şi poeţi au încercat ca, prinşi între cei doi suverani puternici, adică între împărat şi sultan, să salveze existenţa naţională a ungurimii. A fost un conflict permanent, o balansare deconcertantă între realism şi iluzie, între recunoaşterea situaţiei şi neabandonarea pretenţiei la vechea măreţie. În epoca dominaţiei străine şi a anarhiei interne, concepte precum credinţă şi trădare, libertate şi asuprire nu puteau fi separate net, adică după schema negru-alb: aici creştinism, acolo islam păgân. De exemplu, chiar în perioada Reformei şi a Contrareformei, sentimentul apartenenţei la comunitatea creştină nu a fost totdeauna

mai puternic decât antipatia, ba chiar decât ura împotriva „germanilor“, a „Habsburgilor“. La nevoie, atleții lui Cristos, ocrotitorii creştinătăţii, se aliau chiar cu duşmanul de moarte, cu turcii, împotriva Vienei, împotriva exagerărilor Contrareformei de nuanță habsburgică, împotriva atrocităților săvârşite de mercenarii străini.[2]

În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, tocmai în lupta împotriva tendinţelor catolico-germanizante s-au împletit inseparabil între ele naţionalitatea ungară şi libertatea religioasă. Alegerea între împăcarea temporară cu turcii şi lupta fără compromisuri împotriva păgânilor a constituit o problemă care, în alte împrejurări şi sub o altă formă, a divizat nu o dată elita politică şi intelectuală a Ungariei. Când a fost vorba de supravieţuirea naţiunii, culturii şi statalităţii maghiare, marele obiectiv național a constat în reunificarea celor trei părți ale Ungariei. Opțiunea între acţiune de sine stătătoare şi acţiune mai puţin independentă, între sloganuri inspirate şi mai puţin inspirate, între răul mai mare şi răul mai mic cerea dramatice schimbări de direcţie, uneori tragice întorsături şi neîngrădită capacitate de a manevra. Pentru maghiarimea divizată, otomanii şi Habsburgii erau în acelaşi timp duşmani şi aliați. Ungurii care luptau în cele două tabere au purtat de mai multe ori lupte sângeroase şi între ei înşişi. Contemporanii interpretau foarte diferit conceptele de prieten şi duşman. În ambele tabere erau susţinători ai „adevăratei cauze a patriei iubite“, cei dintr-o tabără considerându-i în orice moment trădători pe cei din cealaltă. Mai ales în timpul Reformei şi Contrareformei, eroii şi apostolii libertății religioase din Transilvania erau înfierați ca „vinovați de înaltă trădare“, ca „aventurieri avizi de putere“, ca „mercenari ai turcilor“ şi ca „duşmani ai creştinătății“ nu numai în Ungaria regalo-habsburgică, ci şi în literatura germană a vremii.

În Ungaria, Reforma s-a răspândit fulgerător după bătălia de la Mohács. Cu un an înainte de fatala înfrângere, Dieta ceruse arderea pe rug ca pedeapsă capitală pentru adepţii confesiunii luterane (atunci aproape numai germani). Propagatorii protestantismului erau studenţi unguri şi germani din Ungaria. Numai la Universitatea din Wittenberg erau, în anul 1616, de pildă, 340 de studenţi din Ungaria. Alții studiau la Basel şi Geneva, la Leiden şi Utrecht, ba chiar şi la Oxford. La universitățile străine, s-a înregistrat până la sfârşitul secolului al XVI-lea în total 2 850 de studenţi din Ungaria; ce-i drept, pe-atunci nu existau nici un fel de date despre apartenenţa etnică.[3]

Cert este, în orice caz, că în districtele şi oraşele din Ungaria de Sus şi din zona transdunăreană locuite de germani şi, în parte, de slovaci predomina luteranismul, în timp ce ungurii, mai ales cei din

Transilvania, au trecut la calvinism. Cine se simțea ungur a devenit calvinist. Confesiune religioasă și naționalitate se suprapuneau, și așa s-a format un bastion împotriva islamismului, deci împotriva turcilor, împotriva catolicismului, deci împotriva Habsburgilor, și împotriva ortodoxiei, deci împotriva românilor și sârbilor. Reforma primește astfel o coloratură națională. Clerul a devenit avangarda și reazemul ideii naționale. Studenții întorși din Elveția și Olanda au devenit și ei creatori ai unei literaturi naționale formate, în primul rând, din scrieri religioase și traduceri din Biblie.

În deja citata lui lucrare *Cele trei regiuni istorice ale Europei*, Jenő Szűcs a arătat cauzele care au determinat trecerea târzie de la limba latină la cea maghiară: „Absența curților feudale și a mediului cavaleresc a avut finalmente drept consecință faptul că limba maghiară, în comparație cu ceea ce se întâmplase în vest, a întârziat cu aproape trei secole până să devină limbă scrisă.“ Într-un codice latin de la sfârșitul secolului al XII-lea se găsește primul text coerent — o cuvântare funebră — în limba maghiară. *Veteromaghiara tânguire a Maicii Domnului*, una dintre cele mai frumoase poezii în limba maghiară, datează, într-adevăr, de pe la 1300; *Legenda (sfintei) fiice regești Margareta* și *Legenda sfântului Francisc* au fost și ele consemnate pe la 1310 și 1370; amândouă ni s-au transmis însă numai în cópii mai târzii. Se pare că ele sunt unele dintre cele mai vechi traduceri ungurești. Abia la sfârșitul secolului al XV-lea au început autorii să compună în ungurește texte și poezii religioase.

Primele cărți ungurești au fost tipărite la Cracovia (1527) și la Viena (1536). Prima tiparniță ungurească a apărut la sfârșitul anilor ’30 ai secolului al XVI-lea. Cartea poate cea mai importantă a fost prima traducere maghiară completă a Bibliei, terminată de Gáspár Károli la 1590. Faptul că multe dintre cele mai luminate capete care s-au afirmat între secolele al XVI-lea și al XIX-lea au fost de origine croată și germană, slovacă și evreiască ține de categoria fenomenelor fascinante, care au însoțit nașterea și avântul culturii ungare. Maghiarismul lor stătea sub semnul propriei voințe și nu al unei nașteri întâmplătoare. Acest lucru a fost valabil, de exemplu, pentru preotul luteran Kaspar Helth, care a activat în Cluj, oraș deja majoritar unguresc. Clericul sas a învățat ungurește abia ca adolescent, și luteranul entuziast a devenit, din dragoste față de limba maghiară, primul mare stilist și, în același timp, tipăritor și editor al traducerilor ungurești din Biblie și al altor opere (1552–1566). El a intrat, sub numele de Gáspár Heltai, în istoria literaturii maghiare. Primul episcop al calviniștilor unguri

din Cluj s-a numit inițial Franz Hertel; ca gânditor și predicator protestant, a devenit cunoscut apoi ca Ferenc Dávid.

În Transilvania nu numai că nu a existat niciodată persecuție religioasă: principatul a devenit, ca bastion al toleranței religioase, chiar o raritate în Europa de-atunci. Primul principe, Ioan Sigismund, și-a schimbat de patru ori credința. Marii săi succesori s-au îngrijit de conviețuirea pașnică a religiilor. Mai multe diete (1550, 1564, 1572) au proclamat dreptul la liberă practică a religiei mai întâi pentru catolici și protestanți, mai târziu, după scindarea protestanților în luterani, calviniști și unitarieni, și pentru celelalte confesiuni. În timpul „epocii de aur" a lui Gabriel Bethlen (1613–1629), Transilvania a oferit chiar un exemplu de toleranță unic în felul lui. Astfel, Bethlen i-a adus înapoi pe iezuiții alungați din principat și a sprijinit și financiar traducerea Bibliei, întreprinsă de iezuitul Gabriel Káldi. Principele a înființat, pentru propria sa confesiune reformată, o școală superioară, o tipografie și o bibliotecă. În același timp, le-a aprobat însă catolicilor un vicar general, românilor ortodocși un episcop, pe clericii români i-a scutit de „prestațiile iobăgești", pe evrei de purtarea stelei galbene a lui David. Un grup de anabaptiști persecutați pretutindeni a fost colonizat de el în Transilvania. Credința ortodoxă a românilor trecea drept religie „tolerată", pentru că românii nu formau o națiune reprezentată în Dietă (așa cum, începând din 1437, era cazul nobililor unguri, al secuilor și al sașilor); adică ortodoxia putea fi într-adevăr practicată liber, dar adepților ei li se refuza egalitatea de drepturi politice.[4]

În regatul Ungariei, Contrareforma habsburgică era însă în toi. Figura centrală și arhitectul recatolicizării rapide a fost iezuitul Péter Pázmány, arhiepiscop de Esztergom și cardinal (1570–1637). Pentru a-și atrage adepți, el și-a încrucișat cu predicatorii protestanți spadele în latinește și ungurește și a recâștigat pentru catolicism treizeci de familii de magnați unguri. Adesea, conform drasticului principiu *cuius regio eius religio* „cel căruia îi aparține țara, acela determină religia", regulă dură instituită după pacea religioasă din 1555 de la Augsburg, acestora trebuia să le urmeze întregul popor de pe domeniile lor. Pázmány a întemeiat în 1635 la Nagyszombat (Trnava, în Slovacia) universitatea care ființează și astăzi, la Budapesta.

Recatolicizarea a adâncit sciziunea dintre ungurii din vest și cei din est, atât confesional, cât și în privința atitudinii față de turci. Secolul al XVII-lea a fost numit de poeții, filozofii și politicienii unguri „secolul decadenței maghiare". Chiar dacă perioada dominației turcești

a fost factorul hotărâtor în declinul Ungariei, nu trebuie trecute cu vederea nici gravele efecte ale stăpânirii intolerante, adesea atroce a Casei de Habsburg în regatul Ungariei, ca şi în Transilvania. Protestanţii din regatul Ungariei, încolţiţi de împuterniciţii Contrareformei, spuneau uneori despre prigonitorii lor că sunt „mai răi decât turcii“ Aşa-numitul război de cinci ani, care a izbucnit în 1591 între Habsburgi şi Imperiul Otoman, a aruncat şi Transilvania într-o confuzie uriaşă şi o mizerie înspăimântătoare. Cu forţe unite, împăratul Rudolf şi tânărul principe Sigismund (Zsigmond) Báthory (1581–1597), nepot al lui Ştefan Báthory, primul principe ales şi viitor mare rege al Poloniei, au repurtat la început mari succese împotriva turcilor.

Curând însă, curajosul şi atleticul tânăr principe s-a dovedit a fi o figură sumbră şi anormală, ca desprinsă dintr-o dramă shakespeariană. Mintea i se întunecă şi devine un psihopat complet imprevizibil şi barbar fenomen accelerat prin căsătoria nefericită cu prinţesa Maria Christina din Casa de Habsburg. Sigismund era impotent, din care cauză, în fapt, căsătoria nu a avut loc niciodată. Pentru a ascunde şi, în acelaşi timp, pentru a minimaliza efectul acestui lucru, principele o evita permanent pe soţia sa şi lipsea deseori din ţară. Escapadele sale bizare au aruncat principatul într-un haos de nedescris. Nu mai puţin de cinci ori imprevizibilul despot şi-a anunţat retragerea, şi tot de atâtea ori a revenit curând după aceea. Astfel, Transilvania a fost lăsată de Sigismund mai întâi pe seama domniei îngrozitoare a generalului Giorgio Basta, comandantul imperial, apoi, nu mai puţin groaznicei intervenţii a lui Mihai Viteazul, voievodul Ţării Româneşti, şi în sfârşit şi pe seama turcilor setoşi de răzbunare.[5]

Prin violenţă, mai ales prin convertiri silite şi prin deposedarea de bunuri a presupuşilor vinovaţi de înaltă trădare, împăratul Rudolf II a încercat între timp să forţeze recatolicizarea Transilvaniei devenite preponderent protestantă. Generalul său, Basta, a instaurat o adevărată domnie a terorii împotriva ungurilor din Transilvania. Trupele de mercenari recrutate în cea mai mare parte dintre valoni, italieni şi spanioli au fost o calamitate şi un dezastru pentru populaţia greu încercată. Desigur, mercenarii străini nu s-au purtat mult mai bine nici în Europa de Vest în timpul Războiului de Treizeci de Ani, dar oamenii din Transilvania şi din Regatul Ungariei au avut de suferit acest tratament vreme de peste un secol. Ce-i drept, locuitorii oraşelor germane din Ungaria de Sus cinsteau şi ei în principii Bocskai, Bethlen, Rákóczi pe campionii libertăţii confesionale, dar comportamentul abominabil

al armatelor mercenare şi al generalilor lor a făcut să crească antipatia şi, mai târziu, ura ca atare împotriva germanilor pur şi simplu, deci şi împotriva Habsburgilor.

Deja menţionatele pedepse barbare şi domnia prin violenţă a autorităţilor imperiale au fost acelea care au dezlănţuit răscoala sub conducerea generalului Ştefan Bocskai, fostul adept al împăratului Rudolf şi unchi al principelui Sigismund. Latifundiarul calvinist, înzestrat cu un talent militar extraordinar, a înjghebat în mijlocul haosului inuman o armată de luptători temerari, numiţi haiduci. Aceştia au fost iniţial nişte simpli păstori slavi de la şes, mai târziu însă preponderent fugari unguri, izgoniţi de prin locurile lor de baştină. Chiar dacă răspândirea credinţei luterane a trezit antipatia ungurilor faţă de influenţa germană, nemiloasa Contrareformă a Habsburgilor i-a lovit deosebit de dureros pe cetăţenii de limbă germană ai oraşelor din Ungaria de Sus. Lupta lui Bocskai pentru libertate politică şi religioasă a câştigat de aceea nu numai sprijinul ungurilor, ci şi pe cel al cetăţenilor germani şi al micii nobilimi.

Întrucât la început Bocskai a fost considerat drept unul dintre cei mai credincioşi vasali ai Habsburgilor şi duşman al turcilor, trecerea în tabăra adversă şi înflăcăratele sale chemări adresate nobililor şi din zona transdunăreană au furnizat cele mai convingătoare argumente pentru teza că în interesul apărării patriei, a maghiarimii şi a libertăţii religioase un patriot poate face cauză comună până şi cu turcii. Faptul că atacul organizat de noul comandant Barbiano împotriva proprietăţilor lui Bocskai a declanşat hotărârea nemijlocită a acestuia din urmă de a trece în tabăra adversă nu modifică nimic în ce priveşte consecinţele istoriceşte importante. Haiducii unguri l-au părăsit pe împărat şi au trecut de partea lui Bocskai, care a repurtat curând, împreună cu unităţi turceşti şi tătăreşti, victorii zdrobitoare. Ales în 1605 principe al Transilvaniei şi al Ungariei — el a refuzat coroana ce i s-a oferit —, Bocskai a impus încheierea unei păci cu împăratul. Prin aceasta, recalcitrantul magnat a fost recunoscut pe viaţă drept principe al unei Transilvanii mărite cu patru comitate. În plus, partea imperială a trebuit să acorde o largă libertate religioasă pentru marea şi mica nobilime, ca şi pentru oraşele şi târgurile libere, apoi să accepte restabilirea funcţiei de palatin şi lărgirea dreptului nobilimii de a avea un cuvânt de spus în politica ţării.

În noiembrie 1606, a mijlocit şi pacea de la Zsitvatorok dintre împărat şi Poartă pe baza *statu quo*-ului. La scurt timp după încheierea păcii, Bocskai a murit, probabil otrăvit de ambiţiosul său cancelar, care, câteva zile mai târziu, a fost omorât de haiducii lui Bocskai.

Succesele diplomatice şi victoriile lui Bocskai au inaugurat o fază nouă în istoria Ungariei. Într-un testament impresionant, publicat cu o întârziere de vreo două sute de ani, principele îi îndemna „pe transilvăneni [...] să nu se rupă niciodată de unguri, chiar dacă au un alt principe, ungurii să nu şi-i îndepărteze însă pe transilvăneni, ci să-i considere ca fraţi ai lor, ca sângele lor, ca mădularele lor". El socotea că echilibrul dintre Imperiul German şi cel Otoman este vital pentru Ungaria, şi astfel se pronunţa clar şi univoc pentru un puternic principat al Transilvaniei sub protecţia sultanului: „Atâta timp cât coroana ungară se găseşte acolo sus, în mâinile unei naţiuni mai puternice, naţiunea germană, şi atâta timp cât şi monarhia ungară depinde de germani, va fi totdeauna necesar şi util să avem în Transilvania un principe maghiar, deoarece el le va fi maghiarilor scut şi pavăză." Transilvania ca reazem al statalităţii ungare, până se naşte o monarhie ungară, şi apoi o confederaţie între Ungaria şi Transilvania, aşa suna concepţia de bază a lui Ştefan Bocskai. Statuia lui poate fi văzută la monumentul Reformei din Geneva alături de aceea a lui Calvin.[6]

Habsburgii au reuşit, ce-i drept, să recatolicizeze Ungaria regală, dar Reforma a rămas aproape neatinsă la răsărit de Tisa, sub semnul convieţuirii paşnice a celor trei naţiuni recunoscute şi al respectării diverselor lor confesiuni. După cum s-a exprimat un autor necunoscut într-un pamflet, *Strigăt de vai şi-amar*, de la sfârşitul secolului al XVII-lea, Habsburgii nu au reuşit să-i îmbrace pe unguri în „pantaloni de Boemia"[7]...

11
Gabriel Bethlen — vasal, patriot și european

„Ah, de nu s-ar fi născut, ori de-ar fi trăit veșnic!“ Cu aceste cuvinte amare îl regreta în amintirile sale János Kemény pe principele Transilvaniei Gabriel (Gábor) Bethlen (1613–1629), căruia îi fusese adept și partizan credincios. Bethlen, numit de unii „Machiavelli maghiar“, a fost unul dintre cei mai impenetrabili, mai uimitori și mai importanți oameni de stat ai istoriei maghiare, fiind în același timp cel mai strălucit și, chiar pe plan internațional, cel mai prestigios suveran al Principatului Transilvaniei.

Omului care trece drept întemeietor și simbol al „vârstei de aur“ din relativ scurta istorie a Transilvaniei autonome Golo Mann îi face în al său *Wallenstein*[1] o schiță de portret sumbră și, în parte, extrem de superficială. Bethlen a fost, după istoricul german, un „vasal aproape iobag al turcilor“, „un maghiar și un calvin asimilabil unui factor hotărâtor... însă în lucruri lumești schimbător ca vremea, urzind mereu în mintea sa noi proiecte de guvernare“, „nesigur“, alergând — „din ambiție rătăcind printre ținte precum și din teamă“ — după „o nălucă“, după o „absolut inedită structură de guvernare“; în sfârșit, unul „care apărea rapid cu barbarii săi, trezea speranțe, dădea spre dezlegare ghicitori și dispărea din nou“

Afară de aceasta, Golo Mann face haz de cărțile în care Bethlen a fost prezentat ca „barbar străin de Europa“, ca „mahomedan circumcis și ascuns“, ba chiar ca „tătar sau mai știu eu ce“, și arată că prințul se trăgea dintr-o „veche familie de nobili maghiari“ și că în a doua căsătorie soție i-a fost Katharina de Brandenburg. Această din urmă precizare corespunde adevărului, dar afirmația că Bethlen a vrut să creeze un „imperiu maghiaro-slav“, un „regat al Daciei, inclusiv al Moldovei, al Țării Românești, pe jumătate protestant, pe jumătate ortodox“ este un produs al fanteziei istoriografice. Nici în cele 1 500 de scrisori păstrate, nici în numeroasele studii despre epoca sa nu există indicii de luat în serios cu privire la asemenea planuri.

Mai degrabă două hotărâri neobișnuite — mult discutate în istoriografia ungară și internațională — ale prințului arată că el a fost

călăuzit în permanență de un simț acut al realităților legate de putere: o dată în noiembrie 1619, când, în locul unui temut de toți contraatac asupra Vienei, a ordonat trupelor sale să se retragă spre Bratislava, şi, un an mai târziu, când în cele din urmă a refuzat încoronarea ca rege al Ungariei, încoronare oferită şi aprobată şi de protectorii săi turci. Acest suveran al unui mic stat „din cel mai profund sud-est al Europei" (sunt cuvintele lui Golo Mann) s-a impus cu mult peste fruntariile minusculului principat şi, în prima fază a Războiului de Treizeci de ani, a amestecat din nou cărțile prin trei atacuri împotriva Habsburgilor întreprinse împreună cu inconstanți parteneri de alianță. Acest fapt probează univoc neobişnuitele sale aptitudini de strateg neînvins şi de diplomat strălucit. În fond, Bethlen a fost un tactician cinic al puterii, un tactician care chiar şi în timpul campaniilor îşi ținea țara sub un control ferm.

Unul dintre capriciile istoriei ungare a fost apariția intermitentă a unor personalități carismatice, care, după acumularea unui material inflamabil, declanşau explozia sau, invers, prin arta paşilor mărunți ştiau să stăpânească o situație aparent fără ieşire. Gabriel Bethlen nu s-a bucurat de simpatie şi a fost contestat, nu a inspirat încredere şi a fost combătut, dar într-o privință nu a existat nici o deosebire între adepți şi duşmani, între cei care l-au proslăvit şi cei care l-au criticat: toți i-au recunoscut, deşi adesea călcându-şi pe inimă, statura de om de stat şi de om politic.[2]

Împrejurările în care a pus mâna pe putere au fost şi ele unice în felul lor. Bethlen, născut în 1580, a fost mai întâi consilierul diplomatic a trei principi, a luptat în 34 de bătălii, a fost rănit de mai multe ori şi, după două plecări în exil, la numai 33 de ani veteran abil al intrigilor de palat şi al luptelor pentru putere, s-a pregătit pentru saltul hotărâtor spre cea mai înaltă treaptă a conducerii statului. După diverse escapade, principele guvernator Báthory voise să se aranjeze cu Habsburgii. Bethlen, dimpotrivă, s-a menținut în permanență pe linia păstrării autonomiei Transilvaniei sub protecție turcească. Ce-i drept, el îl ajutase pe Báthory la timpul său să ajungă ce ajunsese, dar, ca urmare a răcirii relațiilor dintre ei şi a unui pretins complot pus la cale de principe pentru asasinarea consilierului său turcofil, Bethlen, împreună cu cincizeci de adepți, a fugit la turci. În felul acesta, i s-a oferit şi ocazia să se consulte cu paşa de la Timişoara şi cu cel de la Buda, cu cel de la Belgrad şi cu cel de la Adrianopol, să țeasă intrigi împotriva nestatornicului şi mereu nesigurului Báthory şi, mai ales, să câştige încrederea marelui-vizir şi a sultanului.

Totul a mers strună: Bethlen, ca om de încredere al Porții, a fost însărcinat cu înlocuirea nenorocosului Báthory. Cu el au venit, din toate direcțiile, trupe turco-tătaro-române. Pentru prima dată în istoria Transilvaniei, un comandant turc, Skender Pașa din Kanizsa, a dispus convocarea la Cluj a Dietei principatului pentru „alegerea" ca principe a candidatului Înaltei Porți, anume pe Bethlen. Vreo 80 de soldați străini au creat atmosfera necesară pentru satisfacerea pretenției lui Bethlen de a obține puterea. Se apreciază că niciodată înainte n-au staționat în principat atâția turci și tătari ca în acele luni pline de consecințe ale anului 1613. Cu toate acestea, alegerea, *nota bene*: după serioase amenințări din partea pașei, s-a desfășurat în ordine, pentru a se păstra aparența legalității. Deja la alegerea principelui, Bethlen a dat dovadă elocventă de iscusință diplomatică. Din ordinul lui Skender Pașa, el a rugat stările convocate să-i anuleze dispoziția prin care, după fuga din 1612, fusese condamnat la surghiun. Apoi, a părăsit sala: o plecăciune politicoasă în fața nobilimii transilvănene, în momentul umilirii fără precedent a acesteia.[3]

Scundul, bărbosul om lipsit de o pregătire înaltă a trebuit să vadă însă și faptul că trupele care-l aduseseră la putere, lăsau în urmă semnele banditești ale jafului și pustiirii. Nici pașalele nu mai puteau stăvili soldățimea dedată la înspăimântătoare orgii. Principele a exprimat, desigur, tot atât de puține regrete pentru faptele rușinoase ale trupelor protectorilor săi pe cât de puțin se îngrijise el, înainte de „alegere", de înființarea unui grup sau partid al nobilimii sau de sprijinul regelui sau magnaților din Ungaria regală. Opinia publică părea să nu-l intereseze pe Bethlen. Rivalul principelui în exercițiu a mizat literalmente în toate pe Înalta Poartă, pentru că el știa că soarta Transilvaniei se decide acolo și numai acolo.

La patru zile după alegerea lui Bethlen, destituitul Báthory a fost omorât de mai mulți haiduci în plină stradă, în împrejurări neelucidate. Zvonurile persistente despre Bethlen ca mandant în această afacere nu au putut fi confirmate niciodată. În ultimul său an de viață, Bethlen l-a angajat ca profesor de dans la Curtea sa pe nobilul spaniol Don Diego de Estrada. În memoriile sale, care au fost tipărite la Madrid abia după 300 de ani, spaniolul spune că Bethlen i-a povestit că Báthory a trebuit să plătească, întrucât, în absență, îi violase prima soție.

În ciuda loialității principelui înscăunat de turci, principe care a găsit foarte repede un drum al împăcării cu adversarii săi sași și unguri, și în ciuda compromisurilor curajoase, Bethlen nu a putut să-și exercite

puterea nestingherit. Protectorii săi voiau dovezi concrete suplimentare ale dependenţei lui. Ceea ce voiau ei era însă deosebit de penibil pentru prestigiul vasalului.

Prin emisari de rang înalt, Poarta cerea imperios să i se predea două fortificaţii, care de mai mulţi ani erau ocupate de luptători unguri. După tratative îndelungate, Bethlen a reuşit să reducă numărul la unu, aşa încât turcilor nu a trebuit să le lase decât cetatea Lipova din ţinutul mărginaş de sud-vest. Dar garnizoana a opus rezistenţă. Astfel, Bethlen a fost constrâns să ocupe fortificaţia împotriva propriei sale voinţe şi s-o predea turcilor după treisprezece zile de lupte sângeroase. Nu se mai întâmplase ca un domnitor ungur să predea de bunăvoie o cetate puterii turceşti. Cazul a însemnat poate punctul cel mai de jos din cariera principelui.

În *Istoria Transilvaniei*, editată în 1986 de Academia Ungară de Ştiinţe, cedarea Lipovei este judecată în mod foarte univoc:

> Dacă Gábor Bethlen ar fi murit atunci, l-am trece printre figurile cele mai întunecate ale istoriei ungare. Întrucât însă nu s-a întâmplat aşa, ci i-au rămas încă treisprezece ani de domnie, el a urcat pe treapta celor mai mari personalităţi istorice.

Dar cum i-a reuşit oare lui Bethlen acest miracol politic, extraordinara cumpănire între nobilimea suspicioasă şi poporul neîncrezător al Transilvaniei, pe de o parte, şi Înalta Poartă, permanent vigilentă şi, din când în când, încurcată în propriile ei lupte surde pentru putere, pe de altă parte, şi pe deasupra angajat în complicate negocieri cu şovăitorii magnaţi unguri din Ungaria regalo-habsburgică? Într-un interesant studiu, scriitoarea maghiară Ágnes Hankiss[4] a arătat că Bethlen a căutat să micşoreze dependenţa naţională şi că, pentru aceasta, sprijinindu-se pe o putere străină, lupta pe ascuns împotriva unei alte puteri străine. A fost, spune ea, un dans pe frânghie între finalitate istorică şi oportunism forţat.

Pentru Bethlen, scopul scuza mijloacele. În acest sens, poate că el a fost un Machiavelli maghiar de factură calvinistă. La el, fatalismul florentinului şi predestinarea divină calvinistă nu erau în raport de contrarietate. Dar care era scopul? Realizarea pas cu pas a unui concept îndrăzneţ, de-a dreptul temerar în dimensiunea lui general-europeană. Punctele cele mai importante ale acestui concept erau următoarele:

- asigurarea autonomiei Transilvaniei cu ajutor turcesc împotriva expansiunii politice şi intoleranţei religioase a Habsburgilor,

- alianța cu păturile sociale protestante din Boemia și Moravia, iar, după înfrângerea lor în 1620, alianța cu Suedia, Olanda și Anglia, pentru a deschide calea refacerii unei Ungarii unificate,
- înscăunarea unui rege național,
- formarea unei coaliții antihabsburgice general-europene, care să ofere și o anumită garanție împotriva pericolului dependenței totale față de Imperiul Otoman.

Bethlen visa deci la refacerea Ungariei lui Matei, acest lucru cu ajutorul aceleiași puteri turcești care o distrusese cu aproape un secol în urmă. A-l condamna global pentru aceasta, așa cum au făcut unii istorici (printre care și Golo Mann), apreciez că este greșit. Sigur, planurile general-europene îndrăznețe ale lui Bethlen se bazau, în parte, pe estimări eronate nu numai ale echilibrului forțelor dintre marile puteri și propriile lui posibilități; Bethlen nutrea și iluzii cu privire la atitudinea magnaților și nobilimii din Ungaria regală. Dar retrospectiv și cunoscând desfășurarea evenimentelor, un experiment poate fi minimalizat fără dificultate. Din perspectiva de atunci, aceste planuri nu erau chiar atât de rupte de realitate — și cel puțin o încercare meritau. După Szekfü, tragedia lui Bethlen a constat în aceea că a venit pe lume prea devreme, când ungurii din vest încă mai credeau că pot să-și impună fără arme dorințele la Viena. O jumătate de secol mai târziu, lucrul acesta ar fi fost mai ușor. Apoi, în persoana principelui Mihály Apafi a domnit, fără îndoială, chiar un vasal adevărat, slab în politica externă, vasal care, ce-i drept, prin zigzaguri iscusite a dăruit supușilor săi o lungă perioadă de pace.

Politica europeană a lui Bethlen a fost un adevărat foc de artificii, jerbă de acțiuni fulgerătoare, de idei și intrigi care adeseori i-au derutat pe contemporani și, de aceea, au provocat un efect contrar. Acest geniu al puterii politice nu a fost nicidecum o unealtă a Înaltei Porți și nici nu a acționat numai în interesul Imperiului Otoman. A fost „un echilibrist în arta pașilor mărunți“ (Hankiss). Dacă și-ar fi dezvăluit adevăratele intenții, mai devreme sau mai târziu s-ar fi ivit amenințarea unei contralovituri turcești; dacă însă le-ar fi ascuns prea bine, cu greu ar mai fi câștigat încrederea poporului și a partenerilor săi de alianță, încredere pe care cu atât mai puțin ar fi putut s-o păstreze pe termen lung. Judecata unui demnitar turc căruia nu i se spune pe nume suna în felul următor: „Acest necredincios nu a ajutat niciodată armatele Islamului. El s-a gândit totdeauna numai la propria lui țară.“ Desigur, Sir Thomas Roe, plenipotențiarul englez la Înalta Poartă, nu

vedea nicidecum lucrurile în acest fel. El l-a admirat pe şiretul principe, dar niciodată nu i-a înţeles caracterul, iar rapoartele lui către Londra şi le-a încheiat totdeauna cu cuvintele: *...but all this is dissimulation* „...dar toate acestea nu sunt decât prefăcătorie“.[5]

Voluminoasa corespondenţă a lui Bethlen, ca şi memoriile şi mărturiile contemporanilor nu lasă nici un dubiu cu privire la adevăratele lui opinii: el nu credea că Habsburgii pot să-i alunge pe turci din întreaga Ungarie sau că, în general, vor acest lucru. După concepţia lui, numai un regat naţional reînviat al Ungariei oferea calea spre independenţă, mai întâi sub protecţia Porţii, dar mai târziu, într-o bună zi, după o mutaţie în raporturile de forţă, şi împotriva „puterii protectoare“. Spre deosebire de cei mai importanţi adversari ai săi din tabăra imperialo-catolică, printre care se numărau primatul Péter Pázmány, purtătorul de cuvânt al Contrareformei, şi puternicul guvernator Miklós Esterházy, Bethlen îşi subordonase întreaga sa politică primului scop apropiat, anume stăvilirii expansiunii habsburgice spre est. Sistemul turcesc al statelor vasale i-a lăsat până la urmă nu numai lui Bethlen, ci şi succesorului său Gheorghe I Rákóczi suficientă libertate de acţiune pentru propria lor politică, şi anume atâta încât amândoi au putut să încheie până şi o alianţă cu Suedia şi Brandenburgul împotriva împăratului.

Bethlen a înţeles imediat importanţa răscoalei de la Praga împotriva Habsburgilor şi nu a vrut să rămână neutru sub nici un motiv. Cu încuviinţarea protectorilor săi turci, a stabilit contacte cu aristocraţi unguri protestanţi şi cu răsculaţi cehi. În vara târzie a lui 1619, principele oferea Boemiei ajutorul său şi, după o incredibil de rapidă străbatere a unor mari distanţe, a intervenit în Războiul de Treizeci de Ani. Cu o rafinată manevră de diversiune, urmată de un atac de mare anvergură, trupele sale au cucerit într-o mişcare de încercuire oraşul Košice din partea de nord-est a Ungariei de Sus şi capitala de atunci a Ungariei, Bratislava, unde palatinul i-a înmânat coroana lui Ştefan păstrată la castel. În scurt timp, Bethlen a ocupat aproape în întregime Ungaria regală şi, în fruntea unei armate estimate la 50 000 de oameni şi alcătuite din cete de luptători boemieni, moravi şi unguri, a apărut, cum am menţionat deja, în faţa Vienei.

Faptul că apoi s-a hotărât totuşi să se retragă spre Bratislava s-a datorat probabil mai multor motive. Oficial, principele a explicat întreruperea asediului Vienei prin atacul prin surprindere al unor mercenari polonezi asupra Ungariei de Sus, mercenari care traversaseră Carpaţii, făcuseră cauză comună cu duşmanul lui de moarte, magnatul

catolic Homonnai, şi-i ameninţau domnia asupra Transilvaniei. Mult mai probabil este că, între timp, îşi dăduse seama de zădărnicia unei asedieri a Vienei. Bethlen a preferat înfrângerea morală uneia militare, ceea ce, de altfel, nu i-a micşorat popularitatea în Ungaria.

Un an mai târziu, Bethlen se afla deja cu cavaleria sa uşoară din nou în Ungaria regală. Confruntată cu pericolul unei puteri centrale habsburgice consolidate, majoritatea magnaţilor unguri îl sprijineau acum pe Bethlen, ce-i drept, să candideze pentru tronul maghiar, dar preţul ar fi fost totala lui deposedare de putere şi transformarea noului stat într-un teren pentru privilegii neîngrădite ale nobilimii. La 25 august 1620, la Besztercebánya (Banská Bystrica, în Slovacia), chiar a avut loc alegerea regelui, dar cu încoronarea Bethlen voia să mai aştepte până la sfârşitul războiului, respectiv până la un acord cu împăratul Ferdinand II.

Între timp, pe Bethlen îl sâcâiau tot felul de necazuri, pentru el fiind plin de consecinţe mai ales faptul că-l discredita paşa de la Buda. În loc să sprijine armata angajată în luptă a principelui, turcul asediase şi ocupase cetatea Vác. Apoi, la 8 noiembrie 1620, stările boemiene au suferit la Muntele Alb, lângă Praga, o grea înfrângere. Confruntate cu prăbuşirea din Boemia şi cu represaliile groaznice care au urmat, stările din Ungaria regală nu au vrut niciodată să-şi mai asume un risc cu Bethlen. Lupta a continuat-o de unul singur. Nu a capitulat şi a primit în ţinuturile controlate de el numeroşi refugiaţi protestanţi. În legătură cu această epocă, Leopold Ranke observa că principele Bethlen devenise o căpetenie puternică a unei mişcări internaţionale.

În acest timp, Bethlen bombarda Înalta Poartă cu scrisori în care făcea propuneri concrete pentru acţiuni militare împotriva Vienei. Cu 11 000 de tătari şi 4 500 de infanterişti ca întărire pentru trupele sale, el poate să ocupe chiar Praga şi Cracovia, le scria, de pildă, el despre el însuşi la 10 februarie 1621 celor de la Constantinopol. Stările ungare au capitulat, au obţinut de la împăratul Ferdinand o amnistie deplină şi importante înlesniri în materie de impozite. Până la urmă, în tratatul de pace de la Nikolsburg, de la sfârşitul lui 1621, Bethlen a acceptat să renunţe la titlul de rege şi să restituie coroana lui Ştefan. În schimb, a reuşit să-şi subordoneze şapte comitate din Ungaria de Sus, precum şi să asigure în Ungaria regală autoadministrarea social-politică şi libertatea credinţei pentru protestanţi. În 1623, a intrat din nou în război de partea protestanţilor germani, după care, prin mijlocirea palatinului ungar, s-a ajuns la un nou tratat de pace.

În 1626, Bethlen, ca aliat al coaliției anglo-olandezo-daneze, i-a atacat din nou pe Habsburgi. Trupe din Brandenburg și Franța, completate printr-o coaliție turco-rusă împotriva Poloniei, urmau să declanșeze un mare atac de încercuire, menit să-l ferească pe regele Gustav Adolf al Suediei de o lovitură din spate. Dar acest atac — ca și alte planuri ale lui Bethlen — nu s-a mai realizat. La vremea aceea, principele era deja marcat de o boală gravă.

Aceste ultime proiecte îndrăznețe deveniseră posibile abia prin căsătoria sa cu Katharina, sora principelui elector al Brandenburgului. Ca urmare a acestei legături dinastice, Bethlen se înrudea acum prin alianță și cu regele Suediei. Într-o scrisoare către principele elector al Brandenburgului, Bethlen demonstra că dinastia domnitoare în Austria nu va înceta niciodată să uneltească și că, de aceea, ea trebuie distrusă complet sau cel puțin umilită la maximum.

Puțini știau atunci că același principe Bethlen voise, cu doi ani înainte, să intre într-o cu totul altă legătură dinastică. Ceruse mâna fiicei lui Ferdinand II și voia, ca regent al Ungariei și cu sprijinul împăratului, să pornească împotriva turcilor. Se spunea că era posibil ca în patru până la cinci ani turcii să fie alungați din întreaga Ungarie. Neașteptata ofertă a nedumerit și, până la urmă, a fost respinsă ca neserioasă. Abia după această eșuată încercare de a schimba alianța, principele a cerut mâna Katharinei.

Tocmai pentru că Gabriel Bethlen a fost unul dintre cei mai mari epistolografi din istoria maghiară și, ca principe, compunea aproape în fiecare zi o scrisoare, pe care o scria adesea chiar cu mâna lui, se știu astăzi atâtea și despre tactica sa uneori duplicitară, despre argumentele sale false și despre prefăcătoria sa dusă la extrem. Bethlen nu voia nici mai mult teritoriu, nici mai multă putere în sens convențional, ci restabilirea regatului Ungariei divizat în trei părți — se înțelege, sub sceptrul său. El folosea — sau, în orice caz, încerca să folosească — toate părțile pentru scopurile sale. Deși atunci puteau fi ținute secrete incomparabil mai multe tratative și manevre diplomatice decât astăzi, totuși au devenit cunoscute relativ multe lucruri despre șiretlicurile și despre promisiunile făcute de Bethlen concomitent în mai multe direcții. Nenumărații soli tainici, care atunci erau permanent la drum prin Europa și parcurgeau distanțe incredibil de mari ca să remită multele sute de mesaje ale lui Bethlen, erau destul de frecvent prinși sau, pur și simplu, mituiți de adversari.

Scrisorile autodemascatoare, tipărite, de pildă, în Olanda sau publicate într-un periodic din Köln, au afectat, ce-i drept, prestigiul lui Bethlen într-un cerc limitat, fără îndoială important din punct de vedere politic, dar acest lucru nu a schimbat cu nimic faptul că el până la moartea sa, în 15 noiembrie 1629, a asigurat micului principat al Transilvaniei o poziție puternică și semnificativă. Armata sa n-a fost niciodată învinsă. Însuși Wallenstein a evitat o bătălie decisivă cu principele transilvan. În cei șaisprezece ani ai domniei sale, Transilvania, după cum sublinia el în testamentul său, nu a fost călcată de nici un dușman.

Afară de acestea, Bethlen, după cum am menționat deja, a fost nu numai un campion convins al toleranței confesionale, ci și un promotor mărinimos al culturii și științei. Din cei 22 de studenți din Transilvania care studiau în 1617 la Heidelberg, șase erau bursieri ai principelui. Astfel, într-o scrisoare către biograful său postum Gáspár Bojti, Bethlen s-a declarat, de pildă, gata să preia pentru patru ani cheltuielile legate de studiul întreprins de acesta. Să studieze și la Padova și la Paris, i-a recomandat el, și anume nu numai teologia, ci și filozofia, astfel încât mai târziu să-i fie de folos lui și țării sale în materie de Biserică, precum și de interese lumești. A înființat o școală superioară și o bibliotecă și a invitat la Alba Iulia poeți și muzicieni germani, aurari vienezi, precum și artiști de la Veneția.

Istoricii maghiari îl consideră de aceea pe Bethlen drept cel mai reușit domnitor de la regele Matei încoace, care și-a desăvârșit puterea după principiile unui absolutism modern, de coloratură mercantilistă. În timpul războaielor sale, nu s-a întâmplat nimic de natură să afecteze negativ principatul. Dimpotrivă! Pentru Transilvania, a fost o „vârstă de aur“. Bethlen a încurajat cu generozitate comerțul, meșteșugurile, mineritul și exporturile, ceea ce a dat roade uimitor de repede. Creșterea nivelului de trai și dublarea veniturilor statului au creat baza pentru ambițioasa lui politică externă și, mai târziu, pentru etalarea luxului princiar.

Bethlen citea mult. În campanii, i se cărau cărți după el, iar în cort i se aranja o masă de scris. Deja la 1620 strălucirea de la Curtea lui îl uimea pe prințul d'Angoulême, care nota că în cursul acestei vizite nu i-a ieșit în cale *rien de barbare*. Principele, mai ales după căsătoria cu Katharina de Brandenburg, a majorat cheltuielile pentru întreținerea curții, cheltuieli care în ultimii ani de viață au crescut de la zece la 50 la sută din venitul său. Deși din mobilierul palatului princiar nu se mai păstrează aproape nimic, știm totuși din inventare

și din amintirile contemporanilor că în materie de lux și pompă Curtea lui era rivala Curților princiare caracterizate prin barocul lor risipitor. Din aceleași surse, aflăm că principele numai în anul 1624 a comandat aproximativ o mie de covoare prețioase, iar la începutul anului următor, 31 de inele scumpe.

În scrierea sa *Laudă principelui G. Bethlen*, șeful arhivei Transilvaniei, János Szalárdi, nota, la trei decenii de la moartea lui Bethlen:

> El a introdus în țară libertăți și, cu aceasta, serviciul divin și practicarea liberă a sfintei religii evanghelice, astfel încât bunul său renume și prestigiul său i-au sporit în întreaga creștinătate; Poarta și națiunea turcă au avut încredere în el și l-au respectat în toți anii vieții lui. Aceasta înseamnă că, în timpul întregii lui domnii, țara a trăit în binecuvântată pace și a fost ferită de orice dușman din afară, că fiecare pătură socială a sporit numeric, a devenit mai importantă, și că populația țării a crescut; și-a ocrotit poporul și în timpul numeroaselor lupte și a făcut în așa fel ca luptele grele, în ținuturi depărtate, să fie duse de mercenari, pentru că el nu voia să-și lase norocul și poporul să se măsoare cu marea oaste înarmată a împăratului, lucru care nu i se părea a fi nici de dorit, nici de folos, și în felul acesta s-a ținut departe de lupte înverșunate. Din țări străine a pus să se aducă în țara sa, fără să țină seamă de cheltuieli, meșteșugari buni, inventatori învățați, pietrari [...]. Cu alte cuvinte, el a început construcția casei, iar dacă viața lui ar fi fost ceva mai lungă, el ar fi lăsat posterității opere glorioase durabile, spre folosul și spre răspândirea religiei și spre binele statului și al comunității.[6]

La sute de ani după moartea lui, Bethlen, conceptele sale, năzuințele și cuceririle sale politice continuă să fie controversate în istoriografia și în judecata posterității. În scrisorile sale, Bethlen n-a încetat niciodată să blameze lașitatea, ba chiar trădarea de către nobilii maghiari a cauzei eliberării și unificării naționale. Pentru magnații și nobilimea din Ungaria regală, păstrarea și, pe cât posibil, extinderea privilegiilor lor constituiau problema cea mai importantă. Ei nu doreau restabilirea unității politice a Ungariei sub conducerea lui. Nobilii recatolicizați mizau pe Habsburgi. Pe scurt, nobilimea a fost și a rămas scindată, iar Bethlen acționa prin campaniile sale și prin mașinațiile sale diplomatice nu ca un om al concilierii, ci al polarizării. El, campionul hotărât al neatârnării maghiare, a făcut totul ca să zădărnicească realizarea unității politice sub domnia Habsburgilor. Ungaria, până atunci cruțată mai mult sau mai puțin de conflictele religioase, el, campionul convins al toleranței confesionale, a implicat-o pentru decenii în înfruntarea armată dintre Reformă și Contrareformă.

Multe persoane active din partea cealaltă, catolico-habsburgică, a baricadei, ca, de pildă, vestitul primat Péter Pázmány sau guvernatorul regal Miklós Esterházy, erau şi ele, în felul lor şi în ciuda favorurilor concrete acordate de împăratul Ferdinand, animate de patriotism maghiar, chiar dacă, iată, conceptul lor s-a realizat abia peste două generaţii de către Habsburgi şi cu totul altfel decât îşi imaginaseră ele iniţial acest lucru. După cum a evidenţiat istoricul maghiar Domokos Kosáry într-un studiu despre *Pericolele istoriei*, situaţia generală prezenta mai multe straturi: pe de o parte, Habsburgii nu voiau să imobilizeze forţe prea mari în Ungaria; urmarea era că ei nu se străduiau suficient de mult şi de hotărât să-şi asigure întreaga Ungarie, ci numai un ţinut care apărea ca necesar pentru apărarea Austriei. Pe de altă parte, a fost naivitate — s-a spus — să se creadă că Ungaria nevătămată şi mai mult sau mai puţin independentă putea să acţioneze ca întreg de partea Turciei; turcii voiau cucerirea directă sau — într-o variantă mai favorabilă — un stat vasal.

Pentru Ungaria, chestiunea „cu cine împotriva cui?“ a rămas, în ciuda tuturor răsturnărilor până spre finele secolului al XX-lea, la fel de actuală ca şi problematica opţiunii între revoluţie şi reformă, între răscoală şi adaptare. Acest lucru este valabil mai ales pentru acele personalităţi care, într-o anumită situaţie sau perioadă, au jucat un rol-cheie. Astfel, şi în faza târzie a regimului Kádár în anii '80 ai secolului al XX-lea, după sărbătorile legate de a 400-a aniversare a naşterii lui Gabriel Bethlen, s-a ajuns la comparaţii speculative între principele transilvan şi secretarul general comunist. Mai ales citatul studiu[7] foarte interesant semnat de Ágnes Hankiss despre „dansul pe frânghie“ şi „arta paşilor mărunţi“ ale lui Bethlen a prilejuit, *nota bene*, comparaţii, nu deschise sau chiar publice, ci încifrate, mai ales că şi János Kádár a fost instalat ca vasal în slujba cuceritorilor (după zdrobirea răscoalei din octombrie de către puterea militară directă şi necamuflată a Sovietelor). Faptul că apoi, în anii '60, el a apucat pe un drum al concilierii şi al micilor reforme, fără a periclita dominaţia sovietică, întregeşte lista asemănărilor. În realitate, nici eseul din 1983 al lui Hankiss, nici *Emoţionant adio de la principe*, scenariul de film compus doi ani mai târziu, împănat cu motive mai curând erotice decât politice, nu au fost, desigur, o parabolă cu privire la Kádár, m-a asigurat autoarea. Faptul că totuşi aşa a fost perceput acest lucru în unele cercuri de intelectuali arăta efectul spontan al realelor sau presupuselor asemănări

în unele detalii ale exercitării şi păstrării puterii în umbra marii despoţii (Golo Mann).

De fapt, şi Kádár a venit la putere într-o situaţie aparent disperată şi a reuşit, printr-un amestec de asuprire brutală şi iscusite concesii periferice, să meargă pe muchia ascuţită dintre asupritorul mereu vigilent şi asupriţii dezamăgiţi şi apoi resemnaţi ca urmare a lipsei de sprijin occidental. De putut a putut şi el să impulsioneze economia şi să ofere o modestă bunăstare şi un fel de stabilitate aparentă după o perioadă de tulburări sângeroase.

În realitate, deosebirile erau însă mult mai mari decât lasă să se bănuiască aceste comparaţii aşa de nimerite la prima vedere. Comparat cu sistemul de dominaţie al comunismului şi al colonialismului sovietic, Imperiul Otoman a fost, dacă facem abstracţie de atacurile periodice, un imperiu al diversităţii multiculturale şi al toleranţei. Spaţiul de acţiune în materie de politică externă a lui Bethlen, cu ofertele şi contactele sale în toate direcţiile, nici măcar în vis n-ar fi fost de întrezărit pentru un şef de partid comunist aflat nemijlocit în sfera de influenţă a Uniunii Sovietice. Deosebirea dintre mecanismul de control al otomanilor şi cel al ruşilor era ca deosebirea dintre abac şi computer. În plus, cele două personalităţi, Bethlen şi Kádár, reprezintă două lumi cu totul diferite, precizare care priveşte nu numai intervalul de peste trei sute de ani dintre ei.

Bethlen a avut, în toate privinţele, o viaţă plină; totdeauna i-au făcut plăcere tratativele diplomatice sau chiar războaiele. A fost un principe baroc ale cărui pietre preţioase valorau o avere şi care se înconjura cu muzicieni, cântăreţi şi actori. Se îmbrăca zi şi noapte în culori ţipătoare. A fost un gurmand pentru care se importau stridii, peşte de mare şi fructe din ţările meridionale. Puţinele lucruri pe care le ştim despre omul János Kádár spun despre el exact contrariul. În fond, el a fost şi a rămas chiar şi în perioada popularităţii sale relativ mari un om absolut incolor, introvertit, pe care în afară de şah, pescuit şi vânătoare nu-l interesa nimic. Într-o singură scrisoare a lui Bethlen există o cantitate mai mare de sarcasm ucigător, de ironie fină, de fulgere mânioase, de cordialitate revărsată sau de solidaritate luminată decât în toate cuvântările şi declaraţiile, scrisorile şi interviurile stereotipe, curăţate cu grijă înainte de publicare de orice întorsătură mai colorată ale fostului şef de partid maghiar.

Ceea ce rămâne ca element în plus, respectiv ca element relevant la aceste comparaţii poate fi rezumat sub două aspecte: de fiecare dată, libertatea de acţiune pentru un mic stat din Europa Centrală şi de Est

nu se evaluează decât în cadrul raportului de forțe european, iar rolul personalității în situații de criză, atât în secolul al XVII-lea, cât și în al XX-lea, poate fi extraordinar de important, uneori chiar decisiv. Fără îndoială, în cursul istoriei maghiare mai târzii, contrastele dintre susținătorii unei înaintări și susținătorii unei retrageri, dintre luptători și împăciuitoriști, dintre inflexibili și maleabili devin, în această privință, și mai pregnante decât comparațiile artificiale și, de aceea în fond, înșelătoare făcute între o mărime istorică precum Bethlen și o figură tragică a tranziției precum Kádár, pe scurt, între un factor activ și un factor pasiv al istoriei.

12
Zrínyi, sau Zrinski? Erou a două națiuni

Când croații din Iugoslavia lui Tito au început să se opună „serbizării" ce se strecura pe furiș în teatru, radio, universitate și economie, s-a ajuns deodată la acțiuni sporadice de difuzare de manifeste de către tineri. În timpul uneia dintre primele mele călătorii la Zagreb — aceasta era încă în anii '60 — aplauzele înfocate ale publicului după prezentarea operei naționale croate *Nikola Šubić Zrinski* s-au transformat însă într-o imensă și tumultuoasă demonstrație. „Ce Dumnezeu", m-am întrebat eu pe mine și, mai târziu, pe profesorul de germanistică Zdenko Skreb, „caută un erou național ungar în conflictul dintre tendința hegemonistă velicosârbă și conștiința națională croată?" Învățatul a fost mai curând amuzat decât indignat de ignoranța mea. Cu multă răbdare și pe bază de exemple concrete, m-a lămurit în legătură cu tendințele așa-numitului „iugoslavism" al sârbilor și ale voinței de autoafirmare națională a croaților, tendințe contrare mergând pe linii paralele.

Miklós Zrínyi apărase eroic mica cetate Szigetvár din sud-vestul Ungariei și, într-o încercare de spargere a încercuirii, a căzut în lupta cu colosul turcesc. El a fost pentru mine, ca și pentru generații de copii de școală, un autentic patriot ungar. Numeroase cărți de istorie i-au prezentat și ele pe cei doi Zrínyi, pe eroul din anul 1556 și pe strănepotul cu același nume, ca pe luptători unguri pentru libertate. Cine știa în Ungaria că tot așa de multe generații de școlari croați și tot așa de multe cărți de școală croate i-au cunoscut, respectiv i-au recomandat pe cei doi Zrinski ca pe eroii probabil cei mai mari ai istoriei croate?

De fapt, ambele părți aveau dreptate. Familia Zrinski — numele originar era Šubić — aparținea acelor foarte vechi neamuri croate, care la începutul secolului al XII-lea încheiaseră așa-numitul tratat de guvernare cu regele ungar Kálmán (Coloman). Numele de Zrinski au început să-l poarte abia de la mijlocul secolului al XVI-lea, când au primit de la împăratul Ferdinand I marea proprietate situată înainte de confluența râurilor Mur și Drava (Muraköz) cu fortăreața Csáktornya

(Čakovec). Zrínyi (Zrinski) era şi ban, deci vicerege al Croaţiei, şi nu se poate pune la îndoială că limba sa maternă era croata. Pe de altă parte, Croaţia atunci era deja de 400 de ani parte integrantă a Ungariei, chiar dacă sub administraţie aparte. Ca membru al marii nobilimi, Zrínyi aparţinea deci de *natio Hungarica*, de naţiunea politică a Ungariei, naţiune care însă nu era o categorie etnică, ci una juridico-politică. Zrínyi/Zrinski a căzut ca nobil croat în lupta împotriva turcilor, pentru împăratul Ferdinand, care în acelaşi timp era domn încoronat al Ungariei regale. El a murit ca nobil croat pentru Ungaria. Apartenenţa sa etnică nu avea atunci nimic de-a face cu problema privind limbile şi naţionalităţile din Ungaria epocii moderne.

Cu toate acestea, aşa-numita apartenenţă naţională a eroului de la Szigetvár continuă să rămână o temă iritantă în dezbaterile istoricilor, mai ales în lupta dintre „nihilismul naţional“ şi „patriotism“. În virtutea conceptului naţional nobiliar, orice nobil care trăia în interiorul graniţelor ţării era considerat, independent de limba sa maternă — limbă de comunicare era şi aşa latina —, ca membru al *natio Hungarica*. Mai târziu, în secolul al XIX-lea, acest concept s-a aplicat şi societăţii burgheze în devenire şi apoi oricărui cetăţean al statului. Astfel, în legea fundamentală din 1868 s-a consfinţit faptul că fiecare cetăţean al Ungariei este membru egal în drepturi al naţiunii ungare indivizibile, unitare. În literatura politică germană, dimpotrivă, şi mai târziu şi în alte limbi europene, a devenit uzuală deosebirea dintre „ungur“ (*hungarus*) şi „maghiar“, în timp ce ceea ce este unguresc nu cunoaşte decât denumirea mai de pe urmă. Ne vom ocupa mai târziu în amănunt de problematica explozivă a procesului de asimilare, a maghiarizării. Denumirea de „ungur“ pentru ungurime în sens mai îngust, deci pentru acei cetăţeni care vorbesc limba maghiară şi aparţin etnic naţiunii ungare, este în uz de la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Prin urmare, problema delicată şi mereu actuală a apartenenţei naţionale nu a apărut în epoca lui Zrínyi/Zrinski, ci, smulsă din contextul intern, a apărut, ca să zicem aşa, retroactiv: deşi era de origine croată, Zrínyi/Zrinski vorbea şi ungureşte; nu poate fi clasificat deci nici ca croat, nici ca ungur, era de părere Jenő Szűcs, care a semnalat şi pericolele „adaptării“ arbitrare de personalităţi şi evenimente istorice. Pentru Hugo Baladić şi Ivan Zajc, libretistul şi compozitorul operei naţionale *Nikola Šubić Zrinski* prezentate pentru prima dată în 1876, eroul a fost, se înţelege de la sine, croat. Theodor Körner vedea în el, după cum s-a menţionat deja, un ungur liber şi fidel regelui.

Şi, se înţelege de la sine, poeţii şi dramaturgii unguri aşa vedeau lucrurile şi ei. Chiar remarcabilul istoric al perioadei interbelice Gyula Szekfü a stabilit ultimativ: „În ciuda faptului că după tată şi după mamă era croat, el se considera ungur. *Dulcis patria* (patria iubită) însemna pentru el nu Croaţia, ci Ungaria“

Istoria familiei Zrínyi/Zrinski a străbătut drumuri întortocheate şi a fost plină de dramatism: victorii militare şi înfrângeri politice, iubire şi suferinţă, nechibzuinţă şi intoleranţă, trădare şi moarte s-au legat aici indisolubil cu destinul trist al Ungariei, ţară cu multe răni sângerânde, deznădăjduită, jefuită şi divizată în trei. Până la urmă, chestiunea dacă ei se declarau croaţi sau unguri nu era importantă pentru ascensiunea şi prăbuşirea femeilor şi bărbaţilor acestei familii de nobili.

Personalitatea cea mai cunoscută şi mai prestigioasă, figura-cheie a dramei politice şi totodată umane a fost contele Miklós Zrínyi, strănepotul eroului cu acelaşi nume de la Szigetvár. Acest soldat şi poet, om de stat şi gânditor strălucit şi încă fascinant şi după secole, era mândru de faptul că i-a fost dat să-şi înscrie numele cu sabia în cartea istoriei. Cu victoriile sale împotriva turcilor, a dobândit glorie europeană.

Încă în timpul vieţii lui, a apărut la Londra o carte despre faptele eroice ale contelui „Serini“; sub acest nume era cunoscut atunci în Vest. În realitate, el ţinea numai într-o mână sabia, în cealaltă avea pana. Ce-i drept, epopeea lui despre apărarea Szigetvárului, scrisă de el ca general în vârstă de 26 de ani, şi scrierea lui strălucită ca stil şi argumentare *Leac împotriva otrăvii turceşti* nu au avut nici un efect asupra contemporanilor săi, cele mai multe poezii şi scrieri fiind publicate abia la patru decenii de la moartea lui. Pentru un public mai larg, ele au fost de fapt descoperite abia la începutul secolului al XIX-lea. Dar apoi viaţa şi operele lui, acest amestec din două tipuri umane, din „poetul vizionar mitic şi politicianul pragmatic machiavellic după modelul unui Wallenstein sau Gabriel Bethlen“, şi-au exercitat vraja asupra unor întregi generaţii de intelectuali şi politicieni unguri, după cum constată Antal Szerb.

Ce a fost, aşadar, acest al doilea Nikolaus Zrínyi: croat sau ungur? Născut în 1620 ca fiu al lui Georg Zrinski (pentru unguri: György Zrínyi), banul Croaţiei, el a fost educat de iezuiţi la Graz şi Viena; apoi a studiat în Italia. Ca tânăr de optsprezece ani, participă la incursiuni împotriva fortificaţiilor de graniţă ale turcilor. La vârsta de 26 de ani,

după strălucite succese militare, este avansat de împăratul Leopold general şi, un an mai târziu, ban al Croaţiei. Că toţi strămoşii săi au fost croaţi şi deci, prin naştere, şi el este mai presus de orice îndoială. Dar chiar opere de referinţă croate menţionează că el şi-a scris în ungureşte epopeea despre străbunicul său şi despre asedierea Szigetvárului. În fapt, soldatul-poet a fost 100 la sută bilingv. Singurul volum de versuri publicat în timpul vieţii lui a fost tradus în croată de fratele său Péter: în epopeea lui Zrínyi se găsesc motive croate alături de întorsături de frază din Ungaria de Sus, în aşa-numitul dialect Göcsej, alături de expresii turceşti şi latineşti.

Literar, poeziile şi proza lui Zrínyi, cu siguranţă, nu sunt aşa de elegante şi artistice ca, de exemplu, operele, admirate de el, ale lui Tasso sau Machiavelli, dar ele trec drept creaţii politice, morale şi naţionale, şi sunt încă lizibile şi captivante şi pentru noi, pentru că autorul însuşi a fost un erou epic, care a trăit pe propria-i piele scenele de luptă şi ciocnirile cu turcii descrise de el. Zrínyi a scris simplu şi firesc în ungureşte, fiindcă se revendica în mod conştient de la poporul maghiar, după cum subliniază Antal Szerb:

> Înseşi sentimentele sale maghiare sunt rezultatul propriei voinţe. Nu este necesar să se escamoteze faptul că Zrínyi este croat din naştere. Fratele lui mai tânăr este patriot croat şi poet croat. ... Dar naţionalitatea lui Zrínyi este aceea căreia vrea el să-i aparţină; astfel, el a devenit cel mai ungur dintre unguri. Exemplul său arată că naţionalitatea omului este o chestiune nu de sânge, ci de decizie.[1]

În poezie, preferinţa lui Zrínyi se îndrepta spre limba maghiară, şi el a făcut mai mult decât toţi ceilalţi contemporani ca să-i unească pe unguri. În acelaşi timp, formaţia lui era însă profund cosmopolită. Acest umanist şi ostaş era fluent în şase limbi: în afară de maghiară şi croată, cunoştea şi germana şi italiana, latina şi franceza. Eseiştii unguri au subliniat în permanenţă că Zrínyi a fost european în adevăratul sens al cuvântului, respectiv un ungur european până în măduva oaselor. Spre deosebire de poetul Balassi sau de tutorele său, vehementul cardinal Pázmány, Zrínyi privea spre Italia şi nu considera ca model literatura latină sau cea germană. În literatura politică, îl fascina ca model, în ciuda intervalului de un secol şi jumătate dintre ei, Machiavelli; dintre poeţi, îl entuziasmau Tasso şi Marino.

Pentru contemporanii săi, Zrínyi pare să fi fost un personaj neobişnuit, chiar ciudat: era, pe de o parte, un ostaş temerar, care se ţinea departe de beţiile nesfârşite ale celor de acelaşi rang social cu el şi,

prin manierele sale aristocratice, se distingea de mica nobilime; care între incursiunile împotriva turcilor citea în original în galeria sa de tablouri şi în bogata sa bibliotecă din fortăreaţa-castel Csáktornya cărţile italieneşti importate de la Veneţia sau îşi consemna în scrisori sau în studii redactate în ungureşte, latineşte şi franţuzeşte ideile despre căile de eliberare a Ungariei. Pe de altă parte, încăpăţânatul şi genialul strateg, în ciuda profundei sale religiozităţi şi credinţe faţă de familia domnitoare, punea Curtea de la Viena într-o mare încurcătură, deoarece aceasta îi dezaproba incursiunile împotriva turcilor. Casa de Habsburg dorea mai curând o coexistenţă liniştită şi o pace pe termen lung cu Înalta Poartă: mai întâi, din cauza Războiului de Treizeci de Ani, mai târziu în interesul luptei sale pentru putere cu Franţa. Deşi recatolicizarea promovată cu atâta succes de Pázmány i-a legat extraordinar de mult pe magnaţi de dinastie, neîncrederea armatei era profundă: mai ales faţă de nişte generali care operau aşa de independent precum banul Croaţiei. Vestitul general imperial Raimondo Montecuccoli, care considera că pentru purtarea victorioasă a războiului nu este nevoie decât de bani, bani şi iar bani, îi ura pe unguri, fie ei catolici sau calvinişti.

> Firea nestatornică, ingrată, recalcitrantă şi rebelă a ungurilor nu poate fi nici ţinută în frâu cu argumente raţionale, nici câştigată cu calm, nici guvernată cu legi. Trebuie să te temi de un popor care nu ştie ce este teama. De aceea, voinţa sa trebuie frântă cu ranga şi pusă la punct cu severitate. [...] Nici neastâmpărul unui cal nărăvaş nu poate fi strunit cu un căpăstru de mătase, ci numai cu un dârlog de fier.[2]

Aşa gândea deci comandantul imperial despre acea ţară pe care el ar fi trebuit s-o apere de turci. O opinie despre rebelii, tâlharii şi nelegiuiţii unguri, pe care o împărtăşeau şi alte personalităţi influente din consiliul de război al Curţii şi de la locurile de comandă ale puterii centrale. De aceea, era absolut logic ca ea, Curtea, să zădărnicească în ultimul moment, în ciuda sentimentului naţional, alegerea lui Zrínyi ca palatin al Ungariei, regele însuşi ştergându-l de pe lista de candidaţi.

Vorbind exact, viaţa acestui om atât de neobişnuit a fost un şir de eşecuri. Banul Croaţiei, ca atâţia alţi unguri, îşi punea speranţele în principele aflat la cârma Transilvaniei, Gheorghe II Rákóczi, ca posibil rege naţional al unei Ungarii eliberate. Acesta era sensul mai profund al cărţii lui Zrínyi despre regele Matei (1656), carte în care autorul opina că numai un erou nou, principele Rákóczi sau poate el, Zrínyi, ar fi în stare să elibereze Ungaria de jugul turcesc. Dar şi acest vis

s-a spulberat când principele, mânat de o ambiție nemăsurată, a pornit în marș, în fruntea armatei, spre Polonia, ca să devină rege al acestei țări și finalmente a pierdut totul, adică și viața, și țara. Turcii victorioși au cucerit cele mai importante fortificații, au pustiit Transilvania, au separat din nou comitatele bogate ale Partiumului și l-au pus pe vasalul obedient Mihály Apafi în fruntea principatului rămas numai cu trunchiul. Cu aceasta, Transilvania ca factor de sine stătător a ieșit din combinațiile temerare ale lui Zrínyi.

Între timp, Zrínyi repurta noi victorii în sud și campania lui de iarnă a electrizat atmosfera în întreaga Europă. A stârnit admirație mai ales succesul lui la distrugerea unui pod vital pentru armata turcă, podul lung de la Osijek peste Drava. Dar Zrínyi, la ordinul consiliului de război al curții, a trebuit să se retragă și de data aceasta tot în ultimul moment, să-și abandoneze propria fortăreață și, după intrigile dușmanului său de moarte Montecuccoli, să renunțe la aplicarea unor lovituri hotărâtoare împotriva turcilor.

Sub presiunea unor multiple strigăte de ajutor din Transilvania și din Ungaria ocupată, dar și ca urmare a apelurilor din Occident, împăratul Leopold, forțat de împrejurări, a intervenit în conflict. La Szentgothárd, în fața graniței cu Stiria, Montecuccoli, în fruntea unei armate plurinaționale, a repurtat o victorie categorică asupra armatei turcești. Însă în locul așteptatei mari ofensive pentru eliberarea cel puțin a unei părți din Ungaria ocupată, împăratul a încheiat pace: acordul de la Vasvár urma să fie valabil timp de douăzeci de ani; acest document recunoștea toate cuceririle turcilor și conceda învinșilor până și o generoasă despăgubire de război. Știrea despre cedarea de neînțeles a învingătorului față de cei înfrânți a produs consternare în Ungaria, ba chiar și în întreaga Europă. Cercurile Curții de la Viena, în frunte cu, bineînțeles, principele Lobkowitz, consilierul cel mai apropiat al lui Leopold, erau mulțumite, dintr-o lovitură împușcaseră doi iepuri: împăratul avea mână liberă spre vest și o anumită siguranță în sud-est; cel puțin era aproape exclusă posibilitatea ca nobilimea ungară cu ajutor turcesc să întreprindă ceva contra Vienei.

Supărarea pentru trădarea de către Curte a intereselor Ungariei era atât de mare, încât chiar magnații catolici până ieri loiali, inclusiv Zrínyi, începuseră să se distanțeze de Casa de Habsburg. Niște ofițeri și trimiși francezi ai lui Ludovic al XIV-lea au stabilit contacte cu Zrínyi, care, într-un memorandum către împărat, dădea curs liber indignării sale în legătură cu falsa strategie. Într-o scrisoare găsită cu secole mai târziu într-o arhivă franțuzească, Ludovic scria în 1664: „Am fost

în legătură secretă cu contele Serin (Zrínyi), pentru a provoca tulburări în Ungaria în cazul că aş începe un război cu împăratul."[3]

Expertul francez în problemele Europei Centrale V. L. Tapié, care citează această scrisoare în cartea sa *Popoarele de sub vulturul bicefal*, vede în aceasta „dovada clară a politicii instigatoare franceze care subordona chestiunea ungară prieteniei sau ostilităţii faţă de dinastia austriacă". În fapt, lui Ludovic XIV libertatea nobilimii ungare îi era complet indiferentă. Prin contacte cu conspiratori şi rebeli, el a aţâţat cu râvnă în deceniile următoare nemulţumirea faţă de Habsburgii austrieci, dar din aceasta în afară de puţini bani şi multe cuvinte prieteneşti nu a ieşit nimic pentru unguri. Zrínyi înţelegea realitatea disperată şi totuşi era însufleţit de speranţa îndrăzneaţă că într-o bună zi Ungaria poate să se elibereze prin propriile ei forţe...

Această credinţă că viitorul Ungariei se va naşte din cea mai mare disperare, această „trecere bruscă de la disperare raţională la încredere iraţională" în viitor (Szerb) a rămas de la Zrínyi încoace ca o trăsătură caracteristică a poeziei ungare. Ea capătă expresie, de pildă, în concluzii optimiste, uluitoare şi de neînţeles pentru mulţi cititori, concluzii aflate la sfârşitul unor creaţii literare marcate de pesimism abisal. Este cazul poeziei *Gânduri în bibliotecă* (în jurul lui 1850) de Mihály Vörösmarty sau al dramei *Tragedia omului* (în jurul lui 1860) de Imre Madách. Sunt pasaje care se numără printre lucrurile cele mai grandioase scrise vreodată în limba maghiară.

În acest cadru se înscrie şi usturătoarea flagelare a depravării morale a nobilimii, flagelare camuflată ca introducere în ultima mare scriere a lui Zrínyi — *Leac împotriva otrăvii turceşti*. Concepută într-un stil captivant, chemarea lui la înfiinţarea unei armate naţionale şi la mobilizarea întregului popor începe şi se încheie cu înflăcărata lui profesiune de credinţă în ceea ce este unguresc:

> Nu te atinge de ungur! Sărmană naţiune ungară, stai aşa de prost, încât nimeni nu mai ţipă ca să-ţi atragă atenţia asupra ultimului pericol care te paşte? Încât inima nimănui nu se revoltă de nenorocirea ta? Încât nimeni nu spune nici măcar un cuvânt de încurajare la ultima ta luptă? Numai eu sunt păzitorul tău şi-ţi vestesc primejdia în care te afli? Ce-i drept, sarcina aceasta îmi cade greu, dar dacă Dumnezeu m-a înzestrat cu dragoste pentru patria mea, uite, aceasta-i chemarea mea, uite, acesta-i strigătul meu: auzi-mă, ungur care trăieşti, iată primejdia, iată focul mistuitor! Depun mărturie în faţa Ta, Dumnezeule mare, tot ceea ce ştiu, strig în gura mare, pentru ca Tu, din cauză că sunt trândav, să nu ceri iarăşi de la mine sângele poporului meu.[4]

După ce descrie suferințele poporului ungar pricinuite de ultima campanie pustiitoare întreprinsă în Transilvania de „monstrul îngrozitor, care este turcul", el trage concluzia că de la creştinătate nu poate fi aşteptat nici un ajutor. Ceea ce le este de trebuință ungurilor se rezumă la „arme, arme, arme şi vitejie şi fermitate". El face să reînvie amintirea faptelor eroice ale strămoşilor, pentru ca apoi să constate cu amărăciune că ungurii de azi nu mai au, în afară de limbă, nimic comparabil cu ceea ce aveau înaintaşii lor. Şi de ce? întreabă autorul.

> Pentru că noi nu am respectat disciplina luptei, pentru că suntem bețivi şi leneşi şi ne urâm între noi. [...] Nu există națiune care să se fălească atât de mult cu titlurile ei nobiliare precum o face cea ungară şi care să facă aşa de puțin, Dumnezeu mi-e martor, pentru a păstra această nobleţe şi pentru a o dovedi.

Şi, cu toate acestea, după o listă a greşelilor, slăbiciunilor, păcatelor nobililor unguri, Zrínyi strigă deodată:

> Dacă mă întrebi ce popor îmi doresc şi cărei națiuni aş vrea să mă încredințez: celei ungare! Şi de ce? Pentru că ea este națiunea cea mai potrivită, cea mai viguroasă, cea mai iute şi, dacă vrei, cea mai vitează. De acum sunt două sute de ani de când ungurul se luptă cu turcul. De atâtea ori au venit împărații turci personal, cu multe sute de mii de oameni, în țara noastră, numai sultanul Soliman, cel mai viteaz împărat al națiunii otomane, a întreprins cinci expediții împotriva noastră, şi totuşi Dumnezeu nu ne-a lăsat să pierim cu toții; şi ce s-a stricat — s-a stricat în mare parte în timp de pace, atunci când noi am încheiat alianțe aparente, şi nu în timp de război. Şi de aceea doresc să fiu protejat de unguri, nu de indieni sau de germanici, nu de italieni sau de germani sau de spanioli.

El încheie cu avertismentul că „dacă nu recucerim Oradea pentru Ungaria şi pierdem Transilvania, atunci noi nu mai existăm: acoperiţi de ruşine, vom fugi din țară. În Brazilia există destul teritoriu. Să-i cerem regelui spaniol o provincie, să înființăm o colonie, să devenim acolo cetățeni!" Dar cine are încredere în Dumnezeu şi-şi iubeşte patria şi mai are în el o picătură de sânge maghiar, spune Zrínyi, nu cedează, ci pune mâna pe armă. În acest spirit sună ultima lui frază: *Volenti nihil difficile* „Pentru cel ce vrea, nimic nu este greu"

Acest mare strateg, poet şi totodată gânditorul cel mai plin de idei al Ungariei din secolul al XVII-lea încercase zadarnic să găsească o a treia cale, o soluție proprie, cum se exprima el, „între stupefiantul turcesc şi momeala germană". Nu i-a mai rămas timp; la 18 noiembrie 1664, la vânătoare, a căzut victimă unui mistreț deja rănit. Moartea „maestrului

micului război", se spune în *Manualul de istorie a Austriei* al lui Krone[5], a fost percepută atât de mult ca o întregire perfectă a tragediei naționale, încât în Ungaria nimeni nu și-o putea imagina ca întâmplare tragică. Acest accident de vânătoare a rămas un „mister veșnic" chiar pentru un istoric literar de rangul lui Antal Szerb. Astfel, în a sa istorie a literaturii, el relatează, făcând o aluzie la complotul pus la cale de Curte pentru asasinarea lui Wallenstein, că la Viena se spune că se păstrează o armă cu inscripția: „Acest mistreț l-a omorât pe Miklós Zrínyi." Efectul șocant al contrariantei păci de la Vasvár a continuat și după moartea strategului Zrínyi să se facă simțit asupra magnaților, care se înstrăinaseră de curte. Demnitarii cei mai înalți ai țării, palatinul Ferenc Wesselényi și primatul György Lippay, arhiepiscopul de Esztergom, au fost conducătorii cei mai importanți ai unei conspirații. Aceștia se amăgiseră cu iluzii privind un sprijin concret din partea Franței și chiar stabiliseră legături cu trimisul francez de la Veneția. Într-o scrisoare, bolnăviciosul palatin Wesselényi îl ruga pe regele Ludovic XIV să-l sprijine financiar. Alți magnați unguri și croați l-au contactat pe Gremonville, trimisul francez la Viena, și i-au prezentat planuri ce păreau fantastice ca, de pildă, crearea unei alianțe între Ungaria, Croația, Transilvania și Țara Românească. Péter Zrínyi (Petar Zrinski), fratele strategului decedat și, de asemenea, ban al Croației, a propus, de exemplu, într-o scrisoare din septembrie 1666, debarcarea a 2 000 de francezi cu arme și experți tehnici pe coasta Adriaticii. În acest caz, potrivit lui Zrínyi, „întreaga Ungarie s-ar răscula împotriva Vienei". Zrínyi mai spunea că, pentru a garanta onorarea promisiunilor sale, era pregătit să-l pună la dispoziție ca ostatic chiar pe un fiu de-al său! În acest complot de operetă, au fost atrași și împinși la pierzanie din ce în ce mai mulți nobili din Ungaria și Croația. S-a corespondat și negociat până când s-a prins de veste nu numai la Paris, ci și la Constantinopol, Veneția, Varșovia și, în sfârșit, și la Viena că era în desfășurare o conspirație.

În timp ce soția lui Péter, Ana Katarina Frangepan, ducea tratative la Veneția cu trimisul francez, colegul său vienez Gremonville, travestit în negustor, s-a întâlnit într-un han sătesc de lângă Viena de mai multe ori cu Ferenc conte Nádasdy, judecător suprem al Ungariei, și cu Péter Zrínyi. După moartea lui Wesselényi și a lui Lippay, conducerea operativă a grupului a fost preluată de Nádasdy, care voia să devină palatin, și de Zrínyi. Primul zorea o răscoală armată, în timp ce al doilea făurea planuri aventuriste: anume să-l prindă pe împărat la o partidă de vânătoare și să-l țină captiv până când va fi dispus să

le satisfacă cererile. Au fost trimişi emisari la Varşovia şi Adrianopol ca să solicite sprijin. Marele-vizir voia, ce-i drept, să păstreze pacea cu Austria, şi tălmaciul în solda Vienei încunoştinţase Curtea despre contacte mai devreme decât comitenţii lui ungaro-croaţi. Împăratul a fost informat nu numai de iscoade, ci poate şi de Înalta Poartă.

Independent unul de celălalt, Nádasdy şi Zrínyi, în plus, îşi trădaseră planurile şi complicii şi ceruseră iertare, apoi însă, în ciuda acestor antecedente, îşi continuaseră acţiunile şi în sfârşit, mult prea târziu, îl rugaseră încă o dată pe împăratul Leopold să-i ierte. În realitate, în afară de conspiraţii şi intrigi încâlcite şi zgomotoase, nu se întâmplase nimic serios. Timp de mai multe ore, contele Nádasdy îi povestise personal împăratului totul. Conspiratorii au fost arestaţi, găsiţi vinovaţi de înaltă trădare şi executaţi: Nádasdy la Viena, ceilalţi — Péter Zrínyi, Franjo Kesto Frangepan şi contele stirian von Tattenbach — la Wiener Neustadt. Ana Katarina, soţia lui Zrínyi, a fost internată la Graz, în mânăstirea dominicanelor, unde a murit nebună.

Ginerele lui Zrínyi, principele Francisc I Rákóczi, a devenit capul tratativei de răscoală din Ungaria de Sus, încercare care de asemenea, a eşuat repede. Mama lui, Zsófia Báthory, care avea legături strânse cu iezuiţii de la curte, a obţinut graţierea fiului ei. Acesta, ce-i drept, a trebuit să plătească şi o mare amendă. Bunurile celor executaţi şi ale mai multor condamnaţi la lungi pedepse cu închisoarea au fost confiscate. Numai averea lui Nádasdy a adus Curţii 200 000 de guldeni. După un mare număr de ani de contacte directe cu magnaţii diletanţi, Ludovic XIV a mers, în cinismul său, până acolo, încât — ca să-l salveze pe Gremonville — l-a felicitat cordial pe împăratul Leopold pentru „descoperirea acestei periculoase conspiraţii“

Regatul Ungariei a fost tratat de-atunci înainte ca o provincie duşmană cucerită. Faptul că aceşti conspiratori au fost aduşi nu în faţa unui tribunal maghiar, ci, în contradicţie cu constituţia, în faţa unuia austriac, era deja un semn prevestitor al „teoriei decăderii din drepturi“, teorie contraproductivă în toate privinţele. După aceea, ungurii, din cauza recalcitranţei şi a rebeliunilor lor, au fost „decăzuţi“ din dreptul de a se autoadministra şi de a fi liberi. Leopold I a suspendat constituţia şi a început să-i ia pe unguri mai din scurt. Administraţia a fost încredinţată unui directoriu instituit la Bratislava şi prezidat de marele maestru al ordinului german. Acest mare maestru a fost cel care a iniţiat recatolicizarea violentă în Ungaria de Sus şi a organizat o vânătoare de vrăjitoare împotriva „elementelor nesigure“.

Sute de preoţi protestanţi au fost reprimaţi sângeros; ei au trebuit fie să se convertească, fie să devină sclavi la galere. Ungurii au trebuit să suporte 40 la sută din cheltuielile de staţionare a trupelor imperiale detaşate în Ungaria. În plus, dintre cei 11 000 de soldaţi unguri „suspecţi" din fortificaţiile frontaliere, în jur de 8 000 au fost lăsaţi la vatră.

Măsurile violente de aducere la acelaşi numitor au dat impuls puternic tensiunilor permanente dintre monarhia absolută şi statul feudal şi totodată au pregătit terenul pentru o nouă răscoală a micilor nobili şi a ţăranilor, aceştia fiind în cea mai mare parte protestanţi şi cunoscuţi sub denumirea de kuruţi. Sub conducerea tânărului conte Imre Thököly, partizanii au obţinut curând mari succese în Ungaria de Sus. Fiica lui Péter Zrínyi, cel executat la Wiener Neustadt, Ilona, între timp văduvă a principelui Francisc I Rákóczi, s-a îndrăgostit de chipeşul şi cutezătorul conte Thököly, cu paisprezece ani mai tânăr decât ea. În căsătoria încheiată câţiva ani mai târziu, ea a adus nu numai o mare avere, ci şi pe micul ei fiu Francisc II Rákóczi. Astfel, cercul purtătorilor numelui de Zrínyi/Zrinski, Báthory şi Rákóczi s-a închis şi rău famata „teorie a decăderii din drepturi" s-a dovedit curând ca idee extrem de nefericită atât pentru promotorii, cât şi pentru victimele ei.

13
Thököly, conducătorul kuruților: aventurier, sau trădător?

Către sfârșitul secolului al XVII-lea, ungurii erau o națiune exasperant de scindată. În vest, elita nobilimii de acum majoritar catolică, precum familiile Pálffy, Batthyány, Széchenyi și înaintea tuturor familia Esterházy, ajunse grație Habsburgilor la averi și mai mari, se simțea îndatorată împăratului și acelei tradiții ungurești care privea țara ca bastion și pavăză a creștinătății apusene. Ele așteptau de la Curte eliberarea întregii Ungarii și erau de aceea dispuse la colaborare, ce-i drept, în condițiile păstrării vechilor ei privilegii, ceea ce însă atunci era sinonim și cu apărarea autodeterminării naționale ungare, respectiv cu statalitatea propriei ei națiuni. Gyula Szekfű vedea de aceea tragismul istoriei ungare mai noi în faptul că această latură națională a feudalismului maghiar nu era recunoscută și nici măcar luată în considerație de către Habsburgi. Astfel, de exemplu, în aparatul funcționăresc al administrației averii Curții și al consiliului de război, timp de secole nu a existat nici un ungur.

Independent de deplasările de accent subiective din politica maghiară sub diferiți Habsburgi, contrastele, chiar și după recatolicizarea reușită în vest, dintre absolutismul de factură vieneză și pretențiile de suveranitate ale nobilimii maghiare nu prea au putut fi depășite. Că aici era vorba nu numai de principii, ci mai ales și de mari interese privind întreținerea fortificațiilor frontaliere și a mercenarilor, de împărțirea mijloacelor financiare și de repartizarea moșiilor în ținuturile pustiite și finalmente părăsite de turci, s-a putut observa în mod constant în deceniile următoare, după alungarea turcilor. Jenő Szűcs a fost acela care, în *Cele trei regiuni istorice ale Europei*, a dezvăluit ambele laturi ale ipocriziei:

> Dinastia afirma sus și tare că ea nu voia decât să facă bine „popoarelor" ungare și că numai răscoalele au împiedicat-o în această privință. Aceasta era o minciună. Nobilimea vorbea despre suferințele neîncetate ale „națiunii ungare", ceea ce cu timpul a devenit o dublă minciună, deoarece când vorbea de națiune, nobilimea se avea în vedere exclusiv pe ea însăși (context în care în arcul european de timp punerea semnului de egalitate

între asemenea termeni a fost considerată deja categoric ca minciună) şi ea însăşi nu a suferit deloc aşa de mult.[1]

Transilvania, chiar dacă micşorată şi obligată la plata unor tributuri mai mari către Poartă, s-a bucurat de o stabilitate relativă sub principele vasal Apafi. În anii '70 şi-au găsit acolo refugiu numeroşi nobili care fugeau de represalii. În acest timp, Ludovic XIV a tot încercat să-i sprijine pe adversarii din sud-est ai Habsburgilor. În mai 1677, s-a semnat la Varşovia chiar un acord asupra unei alianţe între Franţa, Polonia şi Transilvania. În toamnă au venit deja în jur de 2 000 de soldaţi şi experţi militari francezi din Polonia în Transilvania.

Măsurile draconice împotriva nobililor şi clericilor protestanţi, ca şi duritatea excesivă a regimului militar instalat de Leopold au alimentat această nouă răscoală din Ungaria de Sus, răscoală sprijinită din Polonia şi Franţa şi, mai ales, din Transilvania. Sub conducerea tânărului Imre Thököly, această rebeliune a repurtat temporar unele succese spectaculoase, dar niciodată realmente durabile. Rebelii se numeau „kuruţi", nu însă aşa cum se afirmă de cele mai multe ori, după crucea (lat. *crux*) pe care o purtau la 1514 ţăranii răsculaţi ai lui Doja, ci mai curând după cuvântul turcesc *kuruds* (rebel sau răsculat).

Kuruţii au fost la început mici şi nedisciplinate cete de călăreţi pe care însă la cei abia douăzeci de ani ai săi, Thököly, cu mână de fier şi talent de tactician, le-a transformat în unităţi de mare eficacitate. Thököly însuşi provenea dintr-o familie de negustori înnobilaţi. După moartea tatălui său, care fusese implicat în conspiraţia Wesselényi–Zrínyi, şi după ocuparea cetăţii sale din Árva din partea de nord a Ungariei de Sus, el a fugit în Transilvania. Succesele sale militare, precum şi rapida ocupare a oraşelor miniere din Ungaria de Sus şi îndrăzneţele incursiuni ale cetelor sale de călăreţi în Moravia i-au făcut numele cunoscut pe plan european şi, în cele din urmă, l-au silit şi pe împărat la o schimbare a politicii faţă de Ungaria. În 1681, după o pauză de nouăsprezece ani, Leopold I a convocat Dieta la Sopron, a suprimat apăsătoarele impozite punitive şi a restabilit, cu unele limitări, libertatea religioasă a protestanţilor. Totodată, prin alegerea lui Pál Esterházy (cumnatul lui Thököly!), Dieta a putut să numească un nou titular în funcţia de palatin. Kuruţii însă nu s-au prezentat la Sopron şi nu au răspuns la oferta de amnistie a împăratului. Thököly, cu sprijin turcesc, a continuat lupta.

Dacă ne întrebăm, aşadar, de ce atunci atâţia unguri au fost cel puţin temporar de partea lui Thököly şi nu s-au alăturat imediat cauzei creştinătăţii, trebuie să ne amintim o constatare pe care o face Macartney

în cartea sa despre Ungaria: este, spune el, un secret al lui Polichinelle că „trei sferturi din numărul total al ungurilor considerau Casa de Habsburg şi Austria ca pe duşmanii lor de moarte“[2]. Un călător francez relata, de pildă, după conspiraţia eşuată a nobilimii: „Această naţiune ciudată şi excentrică nutreşte o ură incredibilă faţă de domnia germană şi-şi doreşte alegerea unui rege propriu al ei. După cum se pare, privilegiile o îndreptăţesc la aceasta.“[3]

Istoricii menţionează şi faptul că, în timpul acţiunilor de luptă împotriva turcilor, şi mai ales după aceea, în Ungaria eliberată, trupele imperiale s-au comportat permanent ca într-o ţară duşmană cucerită. Ungurii s-au plâns mereu că trupele imperiale au săvârşit tot atâtea atrocităţi ca turcii, ceea ce, spuneau ei, este cu atât mai rău, cu cât ele îşi ziceau creştine.

Acţiunile kuruţilor, mai ales ale călăreţilor, erau adesea magistrale, dar nedisciplinate. Ei luptau vitejeşte în atac şi se dovedeau abili şi ingenioşi în retrageri bruşte. Thököly îşi conducea cu mână de fier trupa şi a devenit popular mai ales datorită faptului că în incursiuni împărţea acelaşi cort cu soldaţii. Numeroase lupte s-au dat pentru minunatele podgorii ale Ungariei de Sus. Ambele părţi, trupele imperiale şi kuruţii, au suferit acolo înfrângeri uneori numai din cauză că soldaţii erau pur şi simplu beţi. Atacurile prin surprindere deveniseră o obişnuinţă. În acest fel, Thököly a trebuit de mai multe ori literalmente să sară din pat şi să fugă mâncând pământul: fără cufăr, fără corespondenţă de război.

Tăiosul conducător al kuruţilor era şi un bun organizator care în ţinuturile controlate de el şi-a folosit prestigiul pentru construirea unei administraţii financiare. Prin căsătoria sa cu Ilona Zrínyi, care dispunea de enormele domenii ale familiei Rákóczi, Thököly, ajuns între timp abia la 26 de ani, şi-a asigurat baza materială pentru o extindere a răscoalei kuruţilor. Înalta Poartă era vizibil dezamăgită de atitudinea prudentă, şovăitoare a principelui Apafi al Transilvaniei cu privire la atacurile recomandate a se întreprinde contra Habsburgilor şi miza din ce în ce mai mult pe aparent atât de eficacele Thököly. Ca răsplată pentru cucerirea localităţii Košice şi a fortăreţei Fülek, sultanul l-a întronat ca principe al Ungariei de Sus. Acest pas a dus practic la o împărţire în patru a regatului: pe lângă regatul Ungariei, Transilvania şi paşalâcurile turceşti exista acum şi Ungaria de Sus controlată de Thököly.

În istoriografia ungară, s-a discutat amănunţit despre politica lui Thököly. Nu ar fi fost mai rezonabil să se accepte compromisul oferit de

guvernul de la Viena, în loc să se meargă pe calea alianței cu Turcia? Pentru Viena, lupta ce se contura împotriva expansiunii franceze și împotriva crizei succesorale spaniole părea să fi fost mai importantă decât activitățile tânărului conducător al kuruților sprijinit de turci. În timp ce, de pildă, Szekfü considera alianța cu turcii un pas fatal al lui Thököly, adepții mișcării kuruților vedeau în aceasta continuarea acelei direcții care a dus de la Zápolya și Bocskai prin Bethlen până la Rákóczi și, în cele din urmă, până la lupta pentru libertate din 1848.

Faptul că pașa din Buda i-a conferit titlul de rege nu înseamnă că Thököly era exclusiv și din capul locului un simplu satelit al Imperiului Otoman. După cum ne dezvăluie o însemnare de jurnal din noiembrie 1681 a soției sale Ilona Zrínyi, tânărul conducător al kuruților, atunci în vârstă de cincisprezece ani, visa ca, după alungarea prin forțe proprii a Habsburgilor, „să elibereze patria noastră de sub turci". Thököly voia să realizeze totul, dar a devenit mai întâi un pion și, în cele din urmă, o victimă a unor parametri pe care el i-a evaluat complet greșit, adică a raporturilor de forță dintr-o Europă aflată tocmai în anii aceia într-o rapidă schimbare.

Biograful său, Dávid Angyal, a scris că, în politică, precum și pe câmpul de luptă, Thököly nu a fost decât un maestru al „micului război" El nu avea la dispoziție un aparat diplomatic și surse de informare, nu acționa decât împins de o uriașă ambiție.

Greșeala lui cea mai gravă, care s-a dovedit, ce-i drept, o binecuvântare pentru creștinătatea apuseană, a fost îndemnul dat Înaltei Porți de a întreprinde un mare atac împotriva Vienei. Thököly a supraestimat puterea turcească și nu a dat atenție efectului șocant internațional al colaborării sale cu turcii. Dar nu numai Thököly, ci și alți magnați unguri i-au jurat credință marelui-vizir Kara Mustafa în timpul expediției sale spre nord. Oricum, el comanda o puternică armată otomană numărând 150 000 de oameni. Având în vedere dimensiunea acestei forțe militare, principele Transilvaniei Mihail I Apafi ca vasal al sultanului a socotit și el necesar ca, împreună cu armata lui, să-i facă o vizită de curtoazie marelui-vizir. Duminică, 22 august 1683, s-a petrecut, în fața Vienei, în tabăra de corturi a lui Kara Mustafa, o scenă pe care maestrul de ceremonii al Înaltei Porți o relatează în felul următor:

> Regele [principele Apafi] cu câțiva dintre oamenii săi cei mai apropiați a intrat în cortul cu trei prăjini, unde el s-a așezat pe scaunul amplasat lângă un perete; tălmaciul divanului a rămas pe partea lui și a vorbit o vreme cu regele ca să-l informeze asupra punctelor principale ale ceremonialului. În timpul acesta, au apărut din interior cancelarul și mareșalul Porții

> purtând turban de curte şi blană de paradă şi în urma lor augustul şi preaputernicul, victoriosul comandant suprem cu turban de vizir şi cu o mantie din camelot tivită cu hermină. El a intrat cu o prestanţă infinită, a adresat un *selam* [formulă de salut] în arabă şi s-a lăsat pe sofa. [...] Apoi regelui i s-a oferit posibilitatea onorantă de a-i săruta milostivului mare-vizir poala hainei şi de a fi invitat de acesta să ia loc; regele însă nu s-a aşezat imediat, ci s-a apropiat din nou de marele-vizir şi şi-a lipit faţa de poala hainei acestuia. Când după aceea marele-vizir l-a invitat încă o dată să se aşeze, el a făcut o plecăciune şi a luat loc. Şi între diferitele întrebări şi răspunsuri el se ridica din nou, săruta poala hainei milostivului mare-vizir şi îndeplinea toate ceremoniile necesare jurământului de credinţă. S-au servit cafea, şerbet şi pipe.[4]

Trebuie amintit, desigur, că în timp ce principele Apafi săruta cu mare devotament poala hainei marelui-vizir şi concomitent punea să i se ofere acestuia daruri constând dintr-o trăsură cu şase cai, şase pocale de argint aurit, un cal de călărie înşeuat precum şi patru trăpaşi, asediul Vienei continua. Şi tot în vremea aceasta, Thököly opera cu atâta succes în Ungaria de Sus. Principele transilvan, în fruntea unei trupe de 5 000 de oameni, s-a dus la tabăra de corturi a lui Kara Mustafa înainte de toate pentru că avea motive să se teamă că protectorii săi îi vor atribui lui Thököly şi Transilvania, iar lui, vasalul domnitor de două decenii, îi vor face cunoştinţă cu tăişul spadei. Thököly, cu cei 20 000 de kuruţi ai săi, s-a ţinut departe de asediu. A preferat incursiuni în ţinuturile transdunărene şi în sudul Ungariei; şi, în strădania lui de a-şi extinde „imperiul“, a cucerit la sfârşitul lui iulie 1683, desigur numai temporar, chiar Bratislava.

Nici Thököly, nici Apafi nu bănuiau că numai la trei săptămâni după umilitorul jurământ de credinţă făcut în cortul marelui-vizuir, „victoriosul strateg“ avea să sufere o înfrângere zdrobitoare la Viena. În bătălia din 12 septembrie 1683 de la Kahlenberg, Carol de Lotaringia şi Jan Sobieski, regele Poloniei, au silit armata otomană să se retragă precipitat. Cu aceasta începea un nou capitol în istoria europeană. Chiar cu contribuţia modestă a acelor trupe ungureşti, care sub conducerea palatinului Pál Esterházy au luptat alături de armata ducelui Carol de Lotaringia.

În condiţiile neaşteptatei întorsături istorice de la Viena şi ale contraofensivei internaţionale finanţate de Papa Inocenţiu XI în Ungaria, Thököly a devenit o figură nefericită. Ilona Zrínyi a apărat eroic fortificaţia Munkács din nord-estul Ungariei. Acest fapt a pus în umbră

rolul soțului ei. A fost un eveniment incredibil. O contesă catolică, crescută în tradiții antiturcești, provenită din una dintre cele mai vechi familii nobiliare croate, a luptat în alianță cu turcii trei ani de zile împotriva trupelor imperiale, deci împotriva acelei armate care la 2 septembrie 1686 eliberase și capitala ungară Buda după 145 de ani de ocupație turcească. A făcut ea acest lucru din ură față de Habsburgi, care-i executaseră tatăl și unchiul, sau din dragoste fierbinte pentru Thököly, care continua să lupte? Nu știm.

Ilona Zrínyi s-a dat bătută abia în 1688. Curtea i-a interzis orice contacte cu soțul ei. Fiul ei, care trăise și el cei trei ani de asediu, i-a fost luat, la fel și fiica. Dar cu aceasta povestea aventuroasă a cuplului Thököly–Zrínyi încă nu s-a sfârșit.

Thököly a trebuit să bată neîncetat în retragere din fața trupelor imperiale, în rândurile cărora luptau chiar mulți foști kuruți, și să cedeze o cetate după alta. O mulțime de magnați, de orașe și de comitate au acceptat amnistia dată de împăratul Leopold. Turcii îl considerau acum mai curând o povară și l-au folosit ca țap ispășitor în târguielile pentru condiții de pace mai bune. La 15 octombrie 1685, pașa de Oradea l-a invitat pe Thököly la dejun și, folosindu-se de ocazie, a poruncit ca oaspetele să fie pus în lanțuri și dus la Belgrad.

Conducătorul kuruților continua să inspire teamă, iar cea mai mare parte a opiniei publice europene îl considera totuși trădător al creștinătății. Vestea despre căderea lui a avut efectul unei bombe. În toată Europa se relata cu mare bucurie dublată de răutate despre „necredința pedepsită“ sau despre „pedeapsa justă“ pentru rebel. Turcii, ce-i drept, au înțeles repede că săvârșiseră o gravă greșeală: încă la începutul lui 1686, Thököly a fost pus din nou în libertate și „reabilitat“ Dar era prea târziu. Între timp, kuruții săi trecuseră masiv în tabăra cealaltă și abandonaseră orașul Košice. Cei mai mulți dintre cei 15 000 de soldați unguri care participaseră și ei la asedierea și eliberarea Budei fuseseră inițial kuruți de-ai lui Thököly.

Thököly a rămas, ce-i drept, ofițer superior în armata turcă, dar la 1687 îi scria regelui Ludovic XIV: „duc o viață jalnică și mizerabilă în iadul otoman“. În 1690, „regelui kuruților“ i s-a dat o ultimă șansă. După moartea lui Apafi, Înalta Poartă l-a numit pe Thököly principe al Transilvaniei. Dieta l-a ales și ea principe, după ce el, în fruntea unei armate de 20 000 de oameni, bătuse trupele imperiale la Zărnești. Cei mai mulți unguri și secui, indignați de jafurile și tensiunile provocate de armata imperială, au trecut de partea lui Thököly. După

nici două luni, marchizul Ludwig Wilhelm von Baden, „Ludovicul turcesc“, l-a alungat însă din Transilvania pentru totdeauna.

În bătălia victorioasă de la Zărnești, generalul imperial Donat Heister a căzut prizonier la turci. Aceasta i-a oferit lui Thököly, în 1690, ocazia de a obține ca soția sa Ilona, la schimb cu generalul, să fie pusă în libertate de Curtea de la Viena. După pacea de la Karlowitz, care a pecetluit, la 29 ianuarie 1699, cucerirea Ungariei de către Casa de Habsburg, Thököly a fost internat la Nicodemia, în Asia Mică. Ilona Zrínyi a rămas alături de el până la moartea ei, în 1703. Thököly a murit în 1705, la vârsta de 48 de ani.

În niște note de călătorie redactate în franceză, un diplomat pe nume La Motraye, aflat în serviciul Angliei, și-a descris vizita la Thököly, care era acum un om bolnav, suferind de gută. Ungurul era foarte revoltat, constata el, că în vara lui 1701 nu i se permisese să-i înmâneze un memoriu sultanului din Adrianopol și că, în loc de aceasta, i se poruncise să se stabilească în Nicodemia. Numai eroismul principesei, mai constata vizitatorul, îl mai ajuta să reziste. Totuși, Thököly l-a rugat de mai multe ori pe diplomat să intervină pentru el și l-a implorat să facă demersuri pentru a se pune capăt exilului său. Aflăm că Thököly se considera victimă a Curții franceze, pentru că, zicea acesta, din cauză că a ascultat de francezi trăiește acum în exil, disprețuit și părăsit...

Un alt călător, negustorul francez de antichități Paul Lucas, l-a vizitat pe Thököly în iunie 1705, cu puțin înainte de moartea acestuia. După o convorbire, suferindul principe l-a invitat și la cină. „Mâncarea a fost excelentă, s-a băut mult vin, în aceasta ungurii asemănându-se cu germanii; se spune că mâncarea și băutura sunt singurele lucruri prin care ungurii și germanii n-ar vrea să se deosebească unii de alții. Principele m-a primit și a doua zi într-o audiență de o oră. [...] Îl interesa, voia să afle totul, era plin de spirit.“[5]

Ultima dorință a lui Thököly a fost să fie îngropat în Transilvania sau în Ungaria. Sultanul a refuzat să i-o împlinească. „Eroul tragic“, căruia i-a lipsit capacitatea omului de stat de a vedea în perspectivă, a fost transferat abia după mai mult de 200 de ani în orașul său natal Késmárk (Kežmarok) din Ungaria de Sus.

Faptul că în 1688 i-a ajutat pe turci să înăbușe o răscoală populară în Bulgaria ține, fără îndoială, de laturile întunecate ale acestei vieți aventuroase. Fiul său vitreg, eroul de mai târziu al libertății, Francisc II Rákóczi, l-a numit „un șarpe care s-a furișat în patul mamei

mele". Dar astăzi, minunatul bulevard Lajos Kossuth din Pesta duce de la podul Elisabeta de pe Dunăre drept la strada Rákóczi şi apoi la strada Thököly. În panteonul eroilor înfrânţi ai libertăţii a fost primit deci şi acel conducător al kuruţilor în a cărui scurtă şi aventuroasă viaţă grandoarea umană şi josnicia morală se împletesc atât de strâns, încât nici în ziua de azi nu este posibilă o judecată dreaptă asupra lui.

14
Lupta pentru libertate a lui Francisc II Rákóczi

După victoria categorică din 11 septembrie 1697 repurtată de prințul Eugen de Savoya la Zenta asupra armatei turcești, Înalta Poartă a trebuit ca, după Ungaria și Transilvania, să evacueze și cea mai mare parte a Slavoniei; sub control turcesc a rămas Banatul: împrejurimile Timișoarei. Tratatul de pace încheiat la Karlowitz la 26 ianuarie 1699 a însemnat deci practic sfârșitul stăpânirii turcești de mai bine de 150 de ani asupra Ungariei și a marcat totodată ascensiunea Austriei la condiția de mare putere europeană. Casa de Habsburg „dispunea acum de un teritoriu închis, bine rotunjit, a cărui axă o forma Dunărea și care cuprindea spațiul Alpilor răsăriteni, al ținuturilor sudete și carpatice“[1].

Spre deosebire de bilanțul pozitiv pentru Austria și având în vedere faptul că și după aventurile lui Thököly soldații unguri apăreau numai ca trupe auxiliare, rezultatul luptelor pentru libertate nu arăta nicidecum pozitiv pentru unguri. Țara le rămânea sub stăpânire străină. Bogyay a scris limpede și exact: „Alungarea turcilor nu le-a adus ungurilor nici eliberare autentică, nici satisfacție.“[2]

Încă după recucerirea Budei, în 1686 — această dată este socotită și în ziua de azi drept sfârșitul perioadei turcești în Ungaria, și nu 1699 —, Dieta de la Bratislava a recunoscut „din gratitudine“ dreptul de moștenire pe linie bărbătească al Casei de Habsburg și a renunțat la dreptul de rezistență al nobilimii prevăzut de Bula de Aur din 1222. Renunțarea la libera alegere a regelui și la *ius resistendi* a fost un pas important în direcția monarhiei absolute. Înainte de încoronare, regele s-a legat prin jurământ scris să păstreze vechile libertăți ale stărilor. Acestei promisiuni i s-a adăugat clauza următoare: „...în măsura în care regele și stările cad de acord asupra interpretării și aplicării“. Leopold, bineînțeles, nu a mai convocat Dieta. Guvernarea lui „a fost de fapt o cruntă dictatură exercitată de Curte prin consiliul ei de război, de cameră (în care erau mai ales germani) și de Kollonics, primatul Ungariei“[3].

La 4 decembrie 1691, Transilvania, în condițiile în care-și menținea autonomia față de Ungaria, a fost declarată, prin Diploma Leopoldină, țară a coroanei. Din cauza administrației imperiale directe și ca urmare a politicii de recatolicizare, au izbucnit contradicțiile religioase și parțial naționale. Sub presiunea conflictelor dintr-o societate multistratificată, s-a dezvoltat așa-numitul transilvanism, conștiința unei anumite autonomii politice și a unei poziții religioase speciale sub semnul slăbirii temporare a sentimentului panmaghiar de apartenență la una și aceeași națiune.

Din ordinul cardinalului Leopold Kollonics, descendent al unei familii nobiliare croate, s-a elaborat un plan de mare anvergură, „lucrarea" celebră și de pomină „privind amenajarea" în vederea reconstruirii Ungariei pustiite și rămase cu zone întregi fără oameni. Nu există, ce-i drept, o dovadă sigură că Leopold Kollonics ar fi pronunțat următoarele cuvinte citate des în Ungaria: „Din unguri fac mai întâi cerșetori, apoi catolici și, în sfârșit, germani ." Ceea ce conta însă din punct de vedere politico-psihologic era convingerea larg răspândită că atitudinea cardinalului și măsurile sale concrete făceau ca asemenea afirmație să pară pe deplin credibilă. Comisia specială vieneză condusă de el, așa-numita *Neoquistica Commissio*, s-a îngrijit de o colonizare în forță, prin repartizarea de uriașe latifundii către militari imperiali (nemaghiari) și magnați fideli regelui; în satele nou-înființate au fost aduși țărani germani și sârbi. Curtea a instituit prin consiliul ei de război așa-numita graniță militară, o zonă largă, nou-colonizată majoritar cu sârbi, zonă în care nu era permisă decât administrația militară. De-a lungul zonei de sud a Ungariei istorice, se găsea deci o masă compactă de nemaghiari, ba chiar mai rău: de grupuri etnice a căror cealaltă jumătate trăia dincolo de graniță sub o altă stăpânire. Însuși Szekfű, mai curând filohabsburgic, constata în a sa *Istorie a Ungariei*:

> Maghiarimea a nimerit într-o situație în care dușmanii ei, care de-a lungul secolelor au putut fi asmuțiți de fiecare dată împotriva ungurilor, s-au cuibărit pe teritoriul statului ei într-o poziție ocrotită, privilegiată. N-am putea să ne imaginăm o amenințare mai gravă la adresa independenței statale ungare; nici un popor din Europa Apuseană și Centrală nu a cunoscut probabil așa ceva.[4]

Amintita comisie specială a găsit o metodă iscusită ca, sub pretextul „recuperării costurilor eliberării", să ceară mari sume de bani de la latifundiarii vechi, deci legitimi, din Ungaria centrală, ocupată anterior de turci. Aceste sume, firește, nu au putut fi achitate decât de foarte

puţini nobili. Preţul pe care ungurii au trebuit să-l plătească în cei şaisprezece ani ai războiului de eliberare şi ulterior a fost nerealist de mare.

La pierderile de vieţi omeneşti şi la distrugerile săvârşite de turci în timpul înaintării şi apoi al retragerii lor, s-a adăugat curând jaful săvârşit de „trupele eliberatoare“. Nu era vorba numai de faptul că, de pildă, trunchiul de Ungarie secătuită a trebuit să suporte în 1685 aproximativ 70 la sută, iar în 1686, 51 la sută din cheltuielile pentru trupele care luptau împotriva turcilor. În plus, staţionau acum în Ungaria 40 000 până la 50 000 de soldaţi străini. Nu erau încazarmaţi, ci încartiruiţi mai ales la ţărani, dar şi la orăşeni şi la nobili. Palatinul Pál Esterházy scria că Ungaria nu le-a plătit turcilor în o sută de ani atâta cât trebuie să plătească acum în doi ani armatelor imperiale. Generalii şi ofiţerii, deci nicidecum numai soldaţii, comiteau fapte de o cruzime inimaginabilă împotriva populaţiei civile pe care o „eliberaseră“.

Una dintre cele mai odioase figuri a fost Antonio Caraffa, un general care se trăgea dintr-o distinsă familie napolitană. În 1685/86, prin metode barbare de tortură, el, în calitate de „comisar general de război“, a stors, mai întâi la Debrecen în Ungaria de răsărit, bani şi alimente de la diferiţi orăşeni. Un an mai târziu, această căpetenie de tâlhari a inventat până şi o „conspiraţie“ cu vaste ramificaţii pentru ca, la sfârşit, la ordinul lui, să fie executaţi după torturi groaznice în oraşul Eperjes (Préšov) din Ungaria de Sus douăzeci de orăşeni şi nobili înstăriţi, atât germani, cât şi unguri. Caraffa a confiscat imediat întreaga avere a acestor oameni absolut nevinovaţi.

Incapacitatea, corupţia şi arbitrariul administraţiei militare, care acoperea întreaga Ungarie, au avut urmări fatale pentru atitudinea viitoare a ungurilor faţă de domnia Habsburgilor. Tribunalul criminal de la Eperjes al lui Caraffa a făcut — asemenea tribunalelor speciale instituite de Kollonics, care au condamnat sute de clerici reformaţi — ca mulţi „eliberaţi“ să dorească reîntoarcerea turcilor. Spre sfârşitul secolului al XVII-lea, ungurii — suferind sub regimul aspru, absolutist şi totodată corupt — i-au blestemat mai mult ca oricând pe stăpânii lor germani. Faptul că sângeroşii generali şi ofiţeri erau belgieni, italieni sau spanioli nu schimba cu nimic indignarea crescândă şi aversiunea tot mai accentuată faţă de germani.

Ura în creştere a făcut ca vâlvătaia să se aprindă însă abia sub presiunea politicienilor şi a prelaţilor absolutişti. Soldaţi lăsaţi la vatră din fostele cetăţi de graniţă, haiduci rătăcitori, protestanţi prigoniţi şi mici nobili păgubiţi sau chiar expropriaţi de comisia specială de la Viena

au fost, la cumpăna dintre veacuri, permanent în situația de a-și manifesta nemulțumirea prin declanșarea unor revolte locale. Nevoia genera răscoale țărănești spontane în Ungaria de nord-est. Tensiunile creșteau și explozia trebuia să se producă dintr-o clipă în alta.

Faptul că tulburările sporadice, care oricând puteau fi înăbușite fără dificultate, s-au transformat în 1703 într-un vast și periculos incendiu cu reverberație europeană s-a asociat cu apariția unei personalități deosebite într-o situație deosebită: implicarea Imperiului Habsburgic în războiul spaniol de succesiune a creat condițiile generale pentru o nouă răscoală a kurutilor, extinsă asupra întregului teritoriu, răscoală ce depășea de departe acțiunile lui Thököly și care, în scurtă vreme, a adus sub control ungar întreaga Ungarie și Transilvanie. Dar toate acestea ar fi fost de neimaginat și imposibil de realizat fără un conducător carismatic. Principele Francisc II Rákóczi s-a pus la dispoziția poporului său exact la momentul când a fost necesar.

În ale sale *Considerații pe marginea istoriei universale*, Jacob Burckhardt scria despre „grandoarea istorică“:

> Istoriei îi place uneori să se condenseze pe neașteptate într-un om pe care apoi lumea îl urmează. Acești mari indivizi reprezintă întâlnirea dintre ceea ce este general și ceea ce este particular, dintre ceea ce este statornic și ceea ce este vremelnic într-o personalitate. [...] Esența ei rămâne un adevărat mister al istoriei universale; raportul pe care-l are cu timpul ei este o unire sacră, realizabilă aproape numai în timpuri de restriște, care dau singura, suprema măsură a grandorii și care sunt și singurele care au exclusiv nevoie de grandoare.[5]

Burckhardt se ocupă apoi de criteriile grandorii „relative“, „momentane“ și „istorice“, ca să sublinieze imediat:

> Imponderabilul cel mai rar la indivizii făuritori de istorie universală este însă grandoarea sufletească. Ea constă în capacitatea de a renunța la avantaje și a prefera ceea ce este moral, în limitarea benevolă nu neapărat din deșteptăciune, ci din bunătate interioară, în timp ce grandoarea politică trebuie să fie egoistă și vrea să exploateze toate avantajele.

Tocmai în aceasta, în „grandoarea sufletească“ și în „ceea ce este moral“ rezidă explicația faptului că principele Francisc II Rákóczi, acest rebel mai întâi indocil și apoi insolit, a rămas până astăzi o personalitate transfigurată romantic. Transformări și contradicții bruște, uluitoare au marcat viața acestui personaj, poate cel mai pur și mai nobil din istoria maghiară: eroism și ezitare, dragoste și patimă a jocului,

credulitate şi logică de fier, bogăţie incomensurabilă şi mizerie a exilului. A fost un cosmopolit şi un european cu credinţă nezdruncinată în patrie şi în poporul simplu. Francisc II Rákóczi a trăit 59 de ani, dintre care, ca adult, a petrecut numai doisprezece în patria sa, aproape patru în Polonia, peste patru ani în Franţa şi optsprezece în Turcia. Scriitorul Zoltán Szabó, mort, ce-i drept, tot în exil (200 de ani mai târziu), a arătat într-un eseu că Rákóczi a fost în Ungaria la fel de european ca şi în afară, iar în afară a fost la fel de ungur ca şi în Ungaria.

Destinul familiei sale oglindeşte suişurile şi coborâşurile din istoria maghiară. Francisc II Rákóczi s-a născut în martie 1676. Printre strămoşii săi pe linie paternă se numără patru principi ai Transilvaniei, iar familia bunicii sale număra şi ea patru principi, printre ei Ştefan Báthory, unul dintre cei mai mari regi ai Poloniei. Francisc era nepotul executatului Péter Zrínyi şi fiu al eroinei din fortificaţia de la Munkács, al Ilonei Zrínyi cea despărţită de copiii ei şi nevoită să plece în exil. La vârsta copilăriei, Rákóczi a trăit experienţa confruntărilor militare ale tatălui său vitreg Imre Thököly şi a celor trei ani ai asediului de la Munkács.

Împăratul Leopold l-a dat pe tânărul Rákóczi, ca fiu adoptiv, să fie educat, sub directa supraveghere a cardinalului Kollonics, de către profesori iezuiţi în colegiul de la Neuhaus şi la Universitatea din Praga. Pe lângă latină şi franceză, Francisc s-a ocupat mai ales de matematică şi de ştiinţele naturii. În palatul de la Viena al feldmareşalului-locotenent conte Aspremont, care era cumnatul său, precocele şi chipeşul tânăr s-a obişnuit foarte repede cu stilul de viaţă al unui magnat. Din programul lui nu au lipsit nici lungi călătorii în Italia, nici strălucite recepţii, călărie, vânătoare şi pătimaş joc de cărţi, uneori cu mari pierderi. Acestea, fireşte, au fost posibile doar datorită faptului că împăratul nu permisese confiscarea imenselor moşii ale familiei.

Numit comite al comitatului Sáros şi principe al Sfântului Imperiu Romano-German, Rákóczi a preluat la vârsta de optsprezece ani domenii cu o suprafaţă totală de aproape 700 000 de hectare. Cu puţin timp înainte, tânărul se căsătorise cu Charlotte Amalie, o fată de cincisprezece ani, frumoasă ca o cadră. Fiică a ducelui-guvernator Karl von Hessen-Rheinfels, ea era în linie directă urmaşă a marchizului turingian Ludovic IV şi a Sfintei Elisabeta, fiica regelui árpádian Andrei II (1205–1235). Cel mai bogat şi totodată primul om al Ungariei de Sus, el vorbea greu ungureşte şi voia să se ţină departe de politică.

Izbucnind în împrejurimile localității Tokaj o răscoală și rebelii vrând să le fie conducător, el a fugit la Viena și i-a solicitat chiar împăratului să-i repartizeze într-o altă parte a imperiului moșii în schimbul proprietăților lui din Ungaria de Sus. Dar împăratul i-a respins cererea. Speranța că putred de bogatul, tânărul cap de familie — soții Rákóczi aveau atunci deja trei copii — va rămâne loial Curții și nu va da atenție suferințelor poporului său a fost înșelătoare.

Impresionat de pauperizarea crescândă a populației și de aroganța administrației militare imperiale, Rákóczi a legat o strânsă prietenie, prietenie pe viață, cu răzvrătitul său vecin, contele Miklós Bercsényi, om cult, cu un temperament sangvin, și cu unsprezece ani mai în vârstă. Acesta intenționa, cu ajutorul unor prieteni polonezi și al unor contacte franțuzești, să pregătească o nouă răscoală împotriva Vienei. Relația strânsă cu Bercsényi l-a ajutat pe tânărul principe să-și însușească din nou limba maternă, maghiara. Desigur, în exil și-a scris memoriile în franceză, iar confesiunile în latină.

În sfârșit, în anul 1700, Rákóczi a luat inițiativa de a-i contacta direct pe regele francez Ludovic XIV și pe ministrul său Barbesieux: și-a trimis confidentul, un anume căpitan Longueval, cu o scrisoare la Paris. Dar regele nu a reacționat, iar răspunsul ministrului a fost rezervat. Pentru ca măcar personal să poată profita de această ocazie, trimisul dezamăgit l-a denunțat pe Rákóczi la curte imediat după întoarcerea sa. Principele a fost arestat în aprilie 1701 și aruncat în aceeași închisoare de la Wiener Neustadt, de unde bunicul său pornise la drum spre eșafod. În timpul interogatoriilor, Longueval a aruncat apoi de mai multe ori vini grele asupra deținutului. Căpitanul a fost primul dintre numeroșii agenți, șarlatani și escroci, care în cursul vieții prințului și mai ales în exil i-au captat încrederea.

Faptul că la 7 noiembrie 1701 Rákóczi, cel sortit morții, a putut să evadeze din închisoare a fost opera exuberantei și energicei sale soții, care se trăgea din înalta nobilime renană francofilă. Charlotte și-a concentrat farmecul și puterea de convingere asupra căpitanului Gottfried Lehmann, comandantul cetății. Acesta era un prusac convins. Și astfel, niște scrisori adresate de regele prusac și de moștenitorul tronului englez soției valorosului deținut și-au făcut efectul. Lehmann se declară gata să înlesnească și el evadarea. În sfârșit, Rákóczi reuși să taie gratiile și, travestit în soldat, să părăsească închisoarea. Mai întâi, din cauza emoției, greși drumul. Când își dădu seama de eroare, făcu pe soldatul beat și, cântând și urlând, trecu pe poarta cetății, pentru

ca afară să urce în trăsura care-l aştepta. Lehmann a fost executat; duhovnicii iezuiţi de la curte au fost învinuiţi şi ei, iar Charlotte cu copiii ei au fost reţinuţi ca ostatici la Viena.

Cinci zile mai târziu, Rákóczi a trecut graniţa poloneză şi s-a întâlnit cu Bercsényi, care, fugind în Polonia împreună cu câţiva credincioşi, putuse să scape la timp de o arestare iminentă. Curând a cunoscut-o la castelul din apropierea graniţei şi pe prinţesa Sieniawska, iubirea romantică a vieţii lui. După aproape doi ani, la 16 iunie 1703, Rákóczi a părăsit într-o seară foarte ploioasă castelul prinţesei şi, însoţit numai de doi servitori, a păşit pe pământ unguresc. Aceasta a fost clipa când a început, de fapt, marea luptă de eliberare de sub Habsburgi, luptă care a durat aproape opt ani.

Începutul nu a fost foarte promiţător. Rákóczi însuşi relatează în memoriile sale cum în acea seară, în loc de cei 5 000 de pedestraşi şi 500 de călăreţi promişi nu l-au aşteptat decât 250 de infanterişti şi 50 de călăreţi cu săbii, precum şi ţărani unguri, slovaci şi ruteni înarmaţi rudimentar cu furci şi coase. A fost o întâlnire unică în felul ei şi care i-a schimbat: cel mai mare proprietar funciar, cel mai distins aristocrat al ţării, s-a întâlnit cu cei mai săraci ţărani, toţi epuizaţi, disperaţi, în stare de orice.

Din conspiraţia pusă la cale în mod deliberat de o mână de magnaţi a putut să se nască o mişcare de masă, o mişcare naţională, pentru că, în persoana lui Rákóczi, un magnat a văzut, pentru prima dată în istoria Ungariei, în poporul sărac, plătitor de impozite şi prestator de zile de clacă, un aliat în lupta pentru apărarea naţiunii şi l-a tratat ca atare. Francisc II Rákóczi a fost singurul comandant aristocrat care pe toată durata răscoalei s-a preocupat de suferinţele şi necazurile iobagilor şi i-a ajutat în mod concret. Timiditatea, modestia şi abnegaţia lui naturală confereau personalităţii sale fermecătoare o notă cu totul deosebită. Era un orator strălucit, care putea să improvizeze în maghiară, latină şi franceză şi să vorbească şi să citească şi în germană, italiană şi cehă. Dar Rákóczi nu era un strateg, şi memoriile sale sunt în fond povestirea unor bătălii pierdute. Faptul că, în ciuda superiorităţii lor numerice, cel puţin până în 1708, şi în ciuda spiritului lor combativ, kuruţii nu au putut să câştige nici o singură bătălie importantă a ţinut de incapacitatea generalilor şi ofiţerilor lor, de lipsa talentului în materie de tactică, de indisciplina şi defectuoasa colaborare dintre unităţile trupei. Principele însuşi acuză în memoriile sale cu

cea mai mare severitate stările de lucruri din armata sa şi concepţia naţională moştenită şi de la Thököly cu privire la purtarea războiului:

> Cel mai bine este ca tabăra să fie instalată departe de duşman, să nu se pună santinele, să se bea şi să se mănânce mult, iar după ce oamenii şi caii s-au odihnit bine, să se facă în aşa fel, încât în două sau trei zile de marş forţat duşmanul să fie ajuns din urmă. Să fie atacat cu înverşunare şi sălbăticie; dacă fuge, poţi să te ţii după el, dacă nu, atunci repede să urmeze retragerea. [...] Nu tăgăduiesc că, din cauza neştiinţei mele, în lupte am făcut posibilă săvârşirea multor erori; şi că şi alţii au făptuit multe lucruri nedorite; dar e la mintea omului că lipsa banilor şi necunoaşterea generală în domeniul purtării luptei au fost factorii care au pus capăt războiului început bine şi vitejeşte.[6]

Pe de altă parte, datorită lui Rákóczi, marelui său talent organizatoric şi strădaniilor sale pline de abnegaţie, a devenit posibil ca, pentru prima dată de la regele Matei încoace, din nimic să se pună pe picioare, să se echipeze, să se asigure cu întăriri şi să se îmbrace o armată naţională ungară. Între 1704 şi 1710, el şi-a înzestrat trupele, de pildă, între altele, cu 51 000 de perechi de cizme şi cu 46 000 de mantale.

Faptul că kuruţii au putut să preia atât de repede controlul aproape asupra întregii Ungarii şi că, în fond, până la 1708 au ţinut multă vreme sub ocupaţie cea mai mare parte a ţării, mai ales şesul dintre Dunăre şi Tisa şi Ungaria de Sus, apoi alternativ zona transdunăreană sau Transilvania, s-a datorat, desigur, nu numai sprijinului dat de popor. Din cauza implicării Imperiului Habsburgic în războiul spaniol de succesiune, Viena s-a văzut nevoită să retragă din Ungaria grosul regimentelor imperiale. Era deci cel mai potrivit moment pentru declanşarea luptei kuruţilor pentru libertate. Rákóczi a mizat de la început totul pe o alianţă cu Ludovic XIV şi cu principele moştenitor bavarez Max II Emanuel, căruia Dieta din 1707 de la Onod i-a oferit, pentru cazul detronării Habsburgilor, chiar coroana ungară.

Deşi luptele au mai durat ani de zile, iar eforturile internaţionale de mediere au avut ca rezultat numeroase întâlniri cu Rákóczi, sorţii au decis pentru luna august 1704, când, la Höchstädt, prinţul Eugen şi ducele de Marlborough au obţinut, în fruntea trupelor unificate imperiale şi engleze o victorie hotărâtoare asupra armatei franco-bavareze. Rákóczi, care din 1704 purta titlul de principe elector al Transilvaniei, iar din 1705 şi pe cel de „principe guvernator al Ungariei", a suferit în bătălia de la Trencsén (Trenčin) din 1708 o grea înfrângere. Dintre kuruţi, 2 500 au murit şi 400 au căzut prizonieri, în timp ce

pierderile imperialilor s-au ridicat la numai 160 de oameni. Trencsén a fost un punct de cotitură în măsura în care din acel moment — mai ales sub impresia victoriilor Habsburgilor pe frontul de vest — din ce în ce mai mulți soldați au început să părăsească armata kuruților. Legendarul brigadier László Ocskay a trecut, la câteva săptămâni după Trencsén, cu întregul său regiment în tabăra dușmanului. O pierdere care a atârnat foarte greu, chiar dacă încă la începutul lui 1710 trădătorul a fost prins și executat două zile mai târziu de o unitate de kuruți.

Voința de a rezista se diminuase din ce în ce mai mult și din cauză că mulți nobili, contrar dispozițiilor principelui, le interziceau iobagilor lor să intre în armată. Pe de altă parte, țăranii săraci nu percepeau nici o îmbunătățire a situației lor și, în ultimii ani ai luptei, erau din ce în ce mai puțin dispuși să pună mâna pe arme. În plus, răspândirea ciumei începând din 1708 a contribuit la o nouă subțiere a rândurilor în unitățile combatante. După estimări oficiale, ciuma a făcut în timpul răscoalei 410 000 de victime omenești, pe când ciocnirile armate au secerat 80 000 de vieți.

Situația militară devenea disperată. Totuși, principele a respins ofertele de pace transmise prin soția și prin sora sa din partea împăratului. Aceeași reacție a avut-o față de diferitele demersuri de mediere engleze și olandeze. Împreună cu Bercsényi, el punea la îndoială sinceritatea promisiunilor de la Viena și a insistat până la sfârșit pe independența principatului Transilvaniei. Mai ales Rákóczi contase însă până în ultima clipă și pe ajutor rusesc. Țarul Petru I nu numai că se întâlnise cu el de mai multe ori, ci îi oferise chiar coroana poloneză. Franța i-a sprijinit pe kuruți, ce-i drept, temporar, cu bani și cu ofițeri. Acest ajutor a fost însă, de fapt, foarte limitat; el n-a ajuns niciodată pentru mai mult decât solda a 4 000 de soldați, iar la apogeul colaborării nu se găseau în Ungaria decât 86 de ofițeri francezi. Dincolo de aceasta, Ludovic XIV era împotriva alianței cu Rusia, alianță foarte dorită de Rákóczi, și-i recomanda mai curând un pact cu Suedia și cu Turcia. Ajutorul diplomatic dat de Franța a fost deci insignifiant, fiind totuși mai consistent decât al celorlalte țări.

Într-o caricatură contemporană, politica de alianțe a lui Ludovic XIV a fost prezentată în felul următor: regele stă pe malul râului și aruncă undița; în fața lui, se văd în apă diferite capete, iar Rákóczi tocmai mușcă din momeală. Dar această impresie era falsă. Istoricii unguri și francezi sunt astăzi unanimi în a considera că inițiativa pornise de la partea ungară, adică de la Rákóczi. În orice caz, în hățișul intrigilor

şi tratativelor pentru dominaţie în Spania şi în nordul Europei, toate eforturile principelui maghiar de a găsi aliaţi energici şi siguri au rămas zadarnice.

În scrierea sa foarte emoţionantă, profund religioasă, *Confesiunea unui păcătos*, el însuşi descrie ultimele zile ale tot mai disperatei lupte împotriva unui duşman copleşitor de puternic:

> Din zi în zi, eram tot mai strâmtorat. Puţinele comitate, aflate în spatele nostru, erau suficiente, ce-i drept, pentru aprovizionarea trupei călare, dar magnaţii porniţi în pribegie, nobilii şi marele număr de familii ale soldaţilor, rămase credincioase alianţei noastre şi care părăsiseră din proprie iniţiativă comitatele ocupate de duşmani şi ne urmau pe noi, îngreunau extraordinar situaţia poporului strâmtorat. Bântuia iarna, troiene uriaşe de zăpadă acopereau pământul, aşa încât călăreţul nu putea folosi decât drumurile; masa pornită în pribegie, cu căruţele încărcate, rătăcea din sat în sat şi căuta fie mijloace de subzistenţă, fie siguranţă în munţi şi în ascunzătorile din ţinuturile mlăştinoase. Soldatul părăsea drapelul ca să-şi poată salva şi întreţine familia, iar tânguirea poporului şi a pribegilor îmi răsuna neîncetat în urechi. Soldaţii aproape desculţi, siliţi de frig, îşi părăseau poziţiile; apoi unul îşi pierdea arma, altul calul, toţi însă solda. Ei mă întâmpinau cu plângerile lor îndreptăţite; se lepădau de calitatea de soldat nu din necredinţă sau din rea-voinţă, ci mai degrabă din cauză că situaţia devenise insuportabilă... mă înspăimântau şi mă nelinişteau soarta şi necazurile acelora care în cursul vieţii mele îmi rămăseseră credincioşi, nu însă situaţia persoanei mele; nu mă neliniştea faptul că trebuia să părăsesc ţara, faptul de a fi surghiunit din patria mea, ci acela că nu-i asigurasem nici unuia dintre ei posibilitatea de a trăi [...][7].

Pe acest fundal sumbru au început, cu acordul principelui, tratative pentru un armistiţiu şi o încheiere a păcii. De fapt, iniţiativa în sensul acesta fusese luată de comandantul trupelor imperiale, contele de origine maghiară János Pálffy, încă de la sfârşitul toamnei lui 1710, printr-o scrisoare personală către generalul kuruţilor, contele Sándor Károlyi. Nimicirea definitivă a kuruţilor împinşi înapoi, împresuraţi şi decimaţi în zona localităţilor Munkács şi Košice din Ungaria de nord-est nu mai era decât o chestiune de timp. Condiţiile tratatului de pace negociat între Pálffy şi Károlyi şi semnat la 30 aprilie 1711 la Satu Mare erau, bineînţeles, mai puţin favorabile decât în oferta făcută cu cinci ani în urmă de împăratul Iosif I. În timp ce, în ultimul moment, Rákóczi respingea condiţiile, îl destituia pe Károlyi din funcţia de comandant şi îi chema într-o proclamaţie pe kuruţi la continuarea luptei, adunarea stărilor l-a împuternicit pe Károlyi să

semneze tratatul de pace şi, cu aceasta, să capituleze. La 1 mai 1711, kuruţii au predat 149 de steaguri. 12 000 de soldaţi au depus după Károlyi jurământul de credinţă faţă de împăratul Iosif I. Ei n-au ştiut că Sándor Károlyi era mort de două săptămâni, căci asupra acestei morţi se păstrase secretul cel mai strict. Rákóczi, Bercsényi şi numeroşi credincioşi au respins amnistia oferită şi au plecat în exil.

15
Mit şi istoriografie: un idol în succesiunea epocilor

A trădat oare Károlyi cauza kuruţilor atunci când, în absenţa principelui, aflat la tratative în Polonia cu ţarul Petru I, a încheiat pace şi aceasta chiar împotriva voinţei principelui? Sau era vorba de cea mai de pe urmă şansă de a împiedica răul maxim şi de a lăsa, printr-un compromis, o pauză de respiraţie ţării pustiite şi naţiunii secătuite? Generaţii de istorici, politicieni şi intelectuali au polemizat pe marginea acestor chestiuni.

Decanul istoricilor din Ungaria de astăzi, Domokos Kosáry, consideră în cartea sa *Reconstrucţie şi afirmare a burgheziei 1711–1867* „trădarea" lui Károlyi drept una dintre acele legende cu care romantismul naţionalist al secolului al XIX-lea obişnuia să explice unele dificultăţi. În împrejurările de atunci, spune el, pur şi simplu nu exista alternativă la acel compromis, care, până la urmă, în ciuda oricărei obiecţii, i-a asigurat ţării pace, stabilitate şi condiţii mai bune de pornire pentru revigorare.[1] Împăratul Carol VI, care s-a încoronat sub numele de Carol III ca rege al Ungariei, nu nutrea resentimente aşa de puternice contra ungurilor precum tatăl său. El era convins că eliberarea Ungariei este foarte importantă şi-şi dădea seama că „ungurii ar trebui eliberaţi de credinţa că sunt guvernaţi de germani".[2]

Faptul însă că amintirea luptei lui Rákóczi pentru libertate a dăinuit atât de mult şi atât de puternic în toate straturile poporului, în literatură ca şi în publicistică, s-a datorat imaginii tradiţionale a personalităţii inconfundabile a tânărului, nobilului şi altruistului principe. Destinul său tragic, deceniile de exil şi seria dureroasă a insucceselor politice au înaripat totdeauna fantezia ungurilor mai mult decât aprobarea rece pentru negociatorii compromisului de la Satu Mare. În această ordine de idei, un publicist de la începutul secolului al XX-lea, discutând despre prima mare biografie a lui Rákóczi, a făcut următoarea remarcă: „Navigaţiile reuşite merită adesea mai puţin respect decât multe naufragii."

Magia exercitată de Rákóczi şi-a făcut efectul şi la Versailles, la Curtea Regelui-Soare. Chiar ironicul duce de Saint-Simon, în celebrele

sale memorii, scrie apreciativ despre personalitatea ungurului. El a fost, spune franţuzul, un om înţelept, modest, chibzuit, chiar dacă nu foarte plin de spirit — de o rară seriozitate, fără aroganţă, cinstit, sincer, nemaipomenit de curajos.[3]

În anul morţii lui Ludovic XIV, principele s-a retras într-o casă la Grosbois lângă mânăstire, şi-a scris memoriile şi a dus o viaţă liniştită, profund religioasă. Dar când, în 1717, Înalta Poartă i-a deschis perspectiva unui ajutor în arme şi bani pentru un nou război împotriva Habsburgilor, Rákóczi a văzut în această ofertă o şansă neaşteptată. În ciuda punerilor în gardă din partea regentului francez, a ţarului rus şi a altor personalităţi, el a pornit pe un velier francez în călătorie spre Turcia. Între timp însă, prinţul Eugen repurtase victorii categorice asupra armatei turceşti. În timpul războiului, în jur de o mie de kuruţi din exil au pătruns de mai multe ori din Banat şi Ţara Românească în Transilvania, dar n-au obţinut succese durabile. În acelaşi timp, în faţa Belgradului, în cadrul armatei austriece, husarii generalului Pálffy luptau deja contra turcilor. Dar rolul unităţilor ungare a fost, de ambele părţi, marginal.

La tratativele de pace, negociatorii împăratului au cerut ca Rákóczi să fie pus în lanţuri şi predat. Pretenţia aceasta a fost, ce-i drept, respinsă cu cea mai mare hotărâre, dar punctul 15 din tratatul de pace de la Passarowitz (Pojarevaţ) din 1718 prevedea ca principele şi generalii săi să fie cazaţi departe de graniţa ungară. Mai întâi au fost încartiruiţi în 22 de case în mica localitate Jenikő, pe malul european al Bosforului, din 1720 însă deja la Rodostó (Tekirdag), pe malul nordic al Mării Marmara, adică la o distanţă de Constantinopol de două zile de mers călare.

Acolo, principele şi-a petrecut zilele în meditaţie religioasă, redactându-şi confesiunile scrise după exemplul Sfântului Augustin, cu pasiunea lui pentru tâmplărie şi, nu în ultimul rând, cu sporadice activităţi diplomatice. Aproape toţi secretarii şi asistenţii săi străini, de la primul său tălmaci până la ultimul său confident au fost spioni şi escroci, aflaţi de cele mai multe ori în soldă imperială, care însă îşi vindeau adesea informaţiile atât ruşilor, cât şi olandezilor.

Ceea ce a lăsat în istoria Franţei o urmă existentă până azi a fost înfiinţarea unui regiment de husari, operă datorată fiului contelui Bercsényi; în această trupă au intrat mulţi refugiaţi maghiari. László Bercsényi, care din 1712 a fost în serviciul părţii franceze, a devenit mai târziu mareşal al Franţei. Regimentul său a devenit nucleul

„husarilor Berchenyi“, care există sub acest nume şi în ziua de azi şi care de altfel au fost folosiţi de curând ca paraşutişti în Bosnia.

Pentru generaţiile viitoare de unguri şi pentru dezvoltarea literaturii ungare, important a devenit, fără îndoială, un om ignorat atunci de toată lumea, un nobil de curte al principelui. Tânărul, pe nume Kelemen Mikes, din Transilvania, a petrecut în total 44 de ani de surghiun şi a conceput în acest timp peste 200 de scrisori[4] niciodată expediate, scrisori către un personaj fictiv, chipurile, din Constantinopol, o inexistentă „mătuşă în carne şi oase“. Aceste scrisori despre viaţa aparent monotonă de la Rodostó, despre speranţele şi dezamăgirile surghiuniţilor, despre activităţile şi despre moartea principelui solitar, inabordabil şi adâncit în meditaţiile sale, dar şi despre propria existenţă a celui căruia împărăteasa Maria Tereza i-a respins o cerere de graţiere şi despre disperarea extremă a surghiuniţilor reprezintă o operă literară unică — unică nu numai în literatura maghiară a secolului al XVIII-lea. Abia la patru decenii după moartea lui Mikes au fost publicate relatările acestuia, şi a durat şi mai mult până ce ele au putut ajunge la numeroşi cititori.

„Este oare ironie sau un simbol pentru destinul unguresc faptul că acest prim autor social al nostru este cel mai singur dintre toţi, un autor fără cititori, un expulzat, un surghiunit, care joacă într-o ambianţă imaginară rolul amabil al mondenului literat?“ întreba Antal Szerb în eseul său despre micul nobil secui care, în „castelul utopic al unei lumi literare fictive“ a eternizat literar tragedia imigraţiei lui Rákóczi şi care, în afară de aceasta, a tradus şi mii de pagini de texte franceze.

Legea care-l pedepsise pe Rákóczi pentru crima de înaltă trădare a fost declarată nulă şi neavenită de către Parlamentul ungar abia în 1906. După o dispoziţie din 1904 a împăratului, acelaşi Parlament a hotărât ca rămăşiţele pământeşti ale principelui şi ale credincioşilor săi să fie aduse acasă din Turcia. Potrivit relatărilor de presă, ţărani, unguri şi „saşi“, români şi şvabi, sârbi şi slovaci, rugându-se lângă terasamentul căii ferate, au îngenuncheat peste tot pe unde a trecut trenul special. La 28 octombrie 1906, zeci de mii de oameni au adus ultimul omagiu la catafalcul defuncţilor, expus în bazilica budapestană Sfântul Ştefan, înainte ca sicriele lui Rákóczi, al mamei sale şi al fiului său, precum şi ale membrilor familiei Bercsényi să fie duse şi înmormântate la Košice. Numai unul lipsea: Kelemen Mikes. Delegaţia nu a putut găsi mormântul „celui mai credincios dintre credincioşi“

Când, în 1976, cu prilejul împlinirii a 200 de ani de la naşterea lui Rákóczi, un grup de emigranţi unguri a plecat din Germania la Rodostó, ei nu au mai descoperit acolo urme ale surghiuniţilor de odinioară. Exilul lui Rákóczi devenise de mult o saga, şi nu întâmplător s-a definit drept o componentă ţinând de substanţa romantismului naţional. Numai aşa se poate înţelege faptul că dezvăluirea extrem de prudentă a slăbiciunilor omeneşti ale eroului libertăţii, la aproape 200 de ani de la moartea sa, însă ce-i drept la numai câţiva ani de la recuperarea rămăşiţelor sale pământeşti, a stârnit scandalul poate cel mai mare din istoriografia ungară. Era vorba de lucrarea puţin cunoscutului pe-atunci (1913) tânăr istoric maghiar Gyula Szekfü, care (din 1908 până în 1925) a fost angajat la Viena, la arhiva dinastiei, a Curţii şi a statului. *Rákóczi în exil* era o prezentare fără menajamente, uneori ironică, excelent documentată a poveştilor cu femei, a pasiunii pentru jocuri şi a naivităţii politice ale principelui. Ceea ce a declanşat un val de dezamăgire a fost, în primul rând, divulgarea faptului că Rákóczi, chinuit de lipsa de bani, îl însărcinase pe abatele Brenner cu înfiinţarea unui tripou în *Hôtel de Transylvanie* la Paris. Acest stabiliment de pe Quai Malaquais 15 a adus ani de zile câştiguri din care Rákóczi şi-a asigurat un venit considerabil (se vorbeşte de 40 000 de lire anual). Principele — spune istoricul — a părăsit ţara şi, în momente importante ale luptei de eliberare, ca „să-şi satisfacă plăcerea de viaţă în Polonia“, împreună cu Bercsényi a petrecut la dans nopţi întregi şi a făcut excursii cu sania în compania unor frumoase poloneze, şi-a părăsit chiar soţia gravidă ca să meargă la o amantă într-un castel învecinat. Aceste detalii au făcut să se umple paharul. Szekfü a fost învinuit că discreditează eroul şi că, instigat de cercuri ale Curţii de la Viena, discreditează emigraţia politică şi orientarea ei spre independenţă.

Naţionalişti furioşi au ars în public cartea lui Szekfü. Acesta s-a apărat şi a demonstrat într-o carte nouă că datele şi izvoarele sale erau complet inatacabile. Rákóczi, scrie istoricul, a acceptat să aibă un cazinou (care de altfel este menţionat în *Manon Lescaut* de Puccini), pentru a nu-şi lăsa „compatrioţii să moară de foame“. Acelaşi istoric observă că principele, în *Confesiunile unui păcătos*, a scris el însuşi cu maximă sinceritate despre poveştile lui cu femeile. Scrierea prin care Szekfü se justifică a apărut, cu sprijinul a numeroşi istorici, în 1916, aşadar în toiul Primului Război Mondial.

Şocul scandalului s-a resimţit, probabil, direct sau indirect, conştient sau inconştient, şi în avatarurile vieţii celui mai prestigios istoric

din perioada interbelică. El a petrecut şaptesprezece ani la Viena. După revoluţia din 1918, guvernul comunist i-a oferit o catedră universitară la Budapesta, catedră pe care el, ce-i drept, nu a refuzat-o, dar nici nu a luat-o în primire. Tot la Viena s-a însurat cu o evreică văduvă, proprietara unei cafenele. Au venit amândoi la Budapesta în 1925, când Szekfü a preluat o catedră la universitate. În 1920, i-a apărut însă lucrarea *Trei generaţii*, cartea sa cea mai cunoscută şi mai influentă. Aceasta a fost o nimicitoare încheiere de conturi cu nobilimea şi cu evreimea asimilată, asupra cărora autorul arunca vina principală pentru declinul Ungariei istorice. Szekfü a devenit ideologul acelui „fin" antisemitism al clasei de mijloc, antisemitism care a pregătit terenul şi pentru varianta sângeroasă. După aceea, împreună cu Bálint Hóman (ministru al învăţământului timp de mulţi ani, condamnat după 1945 la închisoare pe viaţă) a redactat o *Istorie a Ungariei* în cinci volume. Dar, spre deosebire de coautorul său, Szekfü a luat, încă din 1941, atitudine în mod public împotriva politicii de dreapta, prohitleriste a guvernului.[5]

După 1945, el a trecut cu arme şi bagaje de partea noului regim. Între ianuarie 1946 şi septembrie 1948, deci în perioada hotărâtoare a preluării puterii de către comunişti, a funcţionat chiar ca ambasador al Ungariei la Moscova. Sub titlul *După revoluţie,* a publicat în 1947 o culegere în care, după o critică ascuţită a regimului lui Horthy şi a persecuţiilor antievreieşti, preamărea sistemul sovietic şi, mai cu seamă, pe Stalin. El scria că Stalin este „obiectul celei mai mari stime şi iubiri", că oamenii sovietici îl iubesc pe Stalin pentru că ştiu că, în felul său simplu de a trăi, aproape ca un „eremit de ieri, de azi şi de mâine", acesta lucrează pentru binele lor.[6]

După întoarcerea sa, Szekfü a fost desemnat de PC, în 1953, ca deputat în Parlament, iar un an mai târziu a avansat chiar în Consiliul prezidenţial al statului. Hóman a murit în închisoare, iar Szekfü a murit ca membru al conducerii colective a statului. De la Rákóczi până la Stalin — transformările din viaţa unui mare şi controversat istoric învederează experienţa mereu retrăită a şovăielilor elitei intelectuale maghiare în vălmăşagul timpurilor schimbătoare.

16
Ungaria în umbra monarhiei habsburgice

Secole de-a rândul, istoricii maghiari au polemizat pe marginea chestiunii dacă pacea de la Satu Mare din anul 1711, condamnată pătimaş de principele Rákóczi, a inaugurat sau poate a determinat transformarea Ungariei într-o provincie austriacă, poate chiar într-o colonie, şi decăderea Ungariei de la condiţia de ţară a unui popor la statutul de ţară multinaţională a Sfintei Coroane a lui Ştefan. În opoziţie cu această ipoteză, istoricul Domokos Kosáry este de părere că nu poate fi vorba de o „eşuare lamentabilă“ şi de o „nenorocire naţională“ El respinge şi opinia că secolul al XVIII-lea, în comparaţie cu secolul al XVII-lea eroic, a fost o epocă a declinului şi a deznaţionalizării. În introducerea la cuprinzătoarea sa analiză a intervalului de la 1711 până la 1867, Kosáry subliniază că secolul al XVIII-lea a adus mai curând revigorarea treptată a unei ţări pustiite şi deci a fost mai degrabă o perioadă a regenerării şi a regrupării interne a forţelor. Tot Kosáry spune că nobilimea a încercat să-şi apere drepturile speciale şi că autodeterminarea naţională a fost unul dintre aceste drepturi. Pe scurt, a fost vorba — spune el — de o „evadare relativ reuşită dintr-o situaţie rea“.[1] În ce a constat deci compromisul care mai mult de două generaţii, dacă nu a aplanat durabil, a redus totuşi în mod sensibil tensiunile dintre statul feudal şi monarhia absolută? Carol a promis la încoronarea sa să respecte legile Ungariei şi să guverneze această ţară în înţelegere cu Parlamentul. Făcând abstracţie de dreptul de împotrivire anulat deja în 1687, regele recunoştea toate drepturile speciale politice, sociale şi economice ale nobilimii, inclusiv dreptul de a nu fi arestat fără titlu juridic valabil, de a fi supus numai regelui şi de a beneficia de deplină scutire de impozit. Însă deoarece scutirea de impozit începând din Evul Mediu se baza pe obligaţia nobililor de a presta serviciu militar, stările se cramponau de principiul devenit între timp absolut desuet al mobilizării, al aşa-numitei insurecţii. În secolul al XVI-lea, armata nobililor deja nu mai era capabilă să apere ţara împotriva turcilor. Serviciile pe care nobilimea le prestase cândva în materie de apărare aparţineau, aşadar, de multă vreme trecutului. Eliberarea Ungariei

se datora, după cum s-a menţionat, nu nobililor, ci trupelor de mercenari ale Habsburgilor. În acelaşi timp, ei au fost însă de acord cu înfiinţarea unei armate permanente chezaro-crăieşti. Finanţarea, adică impozitul de război de fiecare dată necesar, trebuia să fie aprobată de Dietă. De plătit îl plăteau, bineînţeles, deposedaţii de drepturi şi ţăranii exploataţi de moşierii laici şi ecleziastici.

Nobilimii i s-au asigurat în continuare dreptul neîngrădit de a dispune asupra iobagilor şi autonomia administrativă a comitatelor stăpânite de stările feudale. Curtea a respectat cu stricteţe amnistia generală acordată la încheierea păcii de la Satu Mare. Nici principiul de drept al aviticităţii, ridicat la rangul de lege încă de Ludovic cel Mare, nu a fost atins. Potrivit acestei reglementări, solul aparţinea nu posesorului nobil individual, ci familiei; pământul putea fi moştenit, nu însă vândut.

Istoricul austriac Moritz Csáky, de altfel el însuşi descendent dintr-o veche familie de nobili unguri, opinează în această privinţă[2] că, cu pacea de la Satu Mare, Habsburgii au garantat dăinuirea structurii sociale feudale, adică au ratat ultima şansă de înlăturare a structurilor politice şi sociale percepute încă de-atunci ca anacronice.

Din aşa-numita Cameră a Magnaţilor din consiliul imperial, fără acordul căreia nu puteau fi luate nici un fel de hotărâri, făceau parte la vremea aceasta 108 membri ai marii nobilimi: doi principi, 82 de conţi şi 24 de baroni, care posedau o treime din pământul ţării. Împărţirea — efectuată încă sub Ferdinand I — a Dietei în Camera superioară a magnaţilor şi episcopilor pe deoparte şi Camera inferioară a nobilimii mijlocii şi mici, a oraşelor libere regale şi a clerului inferior pe de altă parte, a fost legiferată în 1608. Marii moşieri au jucat, se înţelege de la sine, dintotdeauna, dar mai ales după Contrareforma încheiată cu succes, rolul hotărâtor. Cea mai mare parte a marii nobilimi şi-a schimbat credinţa de două ori în decurs de 120 de ani şi, până la sfârşitul secolului al XVII-lea, a revenit la catolicism.

Nobilimea mijlocie şi mică, rămasă majoritar protestantă, reprezenta numai 5 la sută din populaţie. Din 9,3 până la 9,5 milioane de locuitori ai Marii Ungarii, deci inclusiv ai Transilvaniei şi Croaţiei, ca şi ai zonei de graniţă militară, aproximativ 400 000 contau ca nobili. Conceptul colectiv era, desigur, înşelător în măsura în care exista o prăpastie de netrecut între marea nobilime şi aşa-numiţii „nobili opincari“ (eternizaţi literar ca *bocskoros nemesek*). Cele aproximativ 200 de familii de magnaţi înrudite între ele — din care, ce-i drept, numai jumătate erau maghiare —, inclusiv episcopii şi arhiepiscopii proveniţi

din rândurile acestora, dispuneau de latifundii incomensurabile.[3] Despre familia Esterházy a relatat la vremea lui (1839) autorul de însemnări de călătorie John Paget, care vizitase castelul de la Eisenstadt, nelocuit atunci:

> Pe cât este de mare strălucirea unor pairi englezi, aproape pe atât mă tem eu că mi se va reproşa că fac uz de libertatea călătorului, când povestesc despre bogăţia lui Esterházy. Şi, în plus, el mai are la câteva mile de aici încă trei palate de aceeaşi mărime. [...] Anglia este celebră datorită castelelor nobiliare şi bogatelor ei reşedinţe, dar cu greu ne putem face o idee despre luxul pe care un astfel de Esterházy trebuie să-l fi afişat anterior. Dacă cele mai frumoase femei din patru ţări făceau cerc în jurul lui, dacă cele 360 de camere de rezervă ale sale erau pline cu oaspeţi, dacă concertele sale erau dirijate de un Haydn, dacă operele sale erau jucate de artişti italieni, dacă grădinile sale erau populate de o mulţime veselă de vizitatori, dacă anticamerele sale erau păzite de servitori bine îmbrăcaţi şi dacă porţile sale erau supravegheate de grenadierii domnului principe, atunci grandoarea sa trebuie să o fi întrecut pe aceea a jumătate dintre curţile regale ale Europei! Eu nu cunosc decât Versailles-ul, care dă precum Esterházy o idee aşa de înaltă despre strălucirea desăvârşită a unei epoci apuse. [...] Turma de merinos la iernat numără mai bine de 250 000 de capete, şi pentru fiecare o sută de capete există câte un cioban, ceea ce dă un total de 2 500 de ciobani! Dar, aşa cum a remarcat o călugăriţă din apropiere, atunci când noi vorbeam despre aceste efective: *Les Esterházys font tout en grand: le feu prince a doté deux cents maîtresses et pensionné cent enfants illégitimes.*[4]

Sub Habsburgi, mulţi magnaţi au primit titluri succesorale şi au format curând o clasă închisă. Astfel, între 1670 şi 1780, 160 de familii au fost ridicate la rangul de familii de conţi, respectiv de baroni. Acestora li s-au mai adăugat 249 de familii străine înalt nobiliare, care au fost incluse în lista nobilimii ungare. Întrucât în cursul războaielor neîntrerupte Curtea de la Viena contractase datorii, unii furnizori ai ei şi ofiţeri au primit şi ei mai întâi pământ şi apoi titluri nobiliare. A existat, de pildă, un meşter brutar extrem de şiret. Acesta era din Linz şi se numea Franz Harruckern. Mai întâi, el s-a ocupat de aprovizionarea cu alimente, apoi a ajuns curând comisar principal, mai târziu a fost înnobilat ca baron şi a administrat mari moşii în comitatele Békés şi Csongrád; în sfârşit, regele l-a numit şef al administraţiei la Békés, şi între altele, familia cândva modestă din Linz a intrat prin căsătorie în neamul lui Károlyi.[5] La rândul lui, acest neam a tras profit din virajul feldmareşalului Sándor Károlyi care, împotriva voinţei lui Rákóczi, negociase şi semnase pacea de la Satu Mare cu compatriotul lui de pe

cealaltă latură, contele János Pálffy. La un an după aceasta, din baron a ieşit un conte Károlyi. Generaţii de şcolari unguri au învăţat că el a fost un „trădător" Istoricul Kálmán Benda a remarcat însă că în împrejurările date, Károlyi a încheiat o înţelegere decentă. Acest fapt nu se modifică, mai spune istoricul, cu nimic nici prin răsplătirea cu titlul de conte. Potrivit tot lui Kálmán Benda, un rezultat mai bun, fără îndoială, atunci nu s-a putut obţine, căci dacă, dimpotrivă, nu s-ar fi profitat de ocazie, acest lucru ar fi fost tragic pentru participanţii la lupta pentru libertate.[6]

Ofiţerilor şi soldaţilor credincioşi împăratului li se spunea „labanczen", şi vechii sau proaspăt avansaţii nobili-„labanczen" au fost răsplătiţi corespunzător de Rákóczi şi Bercsényi la împărţirea uriaşelor domenii. Uzufructuari însă au fost mai ales nişte nobili străini ca principele Trautsohn sau, în împrejurimile localităţii Munkács, contele Schönborn, arhiepiscopul de Mainz. Aceşti străini au primit drept de domiciliu şi au promovat curând pe cele mai înalte poziţii ale camerei magnaţilor. Printre aceştia, s-a numărat Antal Grassalkovich, cel ridicat de la condiţia de mic nobil la cea de conte, devenind astfel putred de bogat. Printre altele, acesta a construit celebrul castel Gödöllő, unde a poposit şi Maria Tereza şi unde mai târziu a zăbovit adesea împărăteasa Elisabeta. Familii cunoscute precum Andrássy, Festetich şi Podmaniczky nu reprezentau nici ele străvechi neamuri nobiliare, ci titlurile şi le primiseră ca recunoaştere pentru servicii loiale.[7] În această epocă de etalare a luxului, principele Esterházy a putut să se prevaleze de un splendid volum comandat de palatinul Pál Esterházy şi confecţionat de Tobias Sadler din Nürnberg la mijlocul secolului al XVII-lea, volum în care membrii familiei Esterházy sunt prezentaţi ca descendenţi din Adam, cu legături de rudenie cu şeful de trib Örs, cu Attila, cu Hunor şi aşa mai departe.

În afară de magnaţii foarte bogaţi şi micii nobili foarte săraci, existau vreo 25 000 până la 30 000 de familii înstărite: acei *bene possessionati*, adesea cu câteva mii de hectare de pământ, şi *possessionati* cu proprietate funciară mai mică. Mulţi membri ai nobilimii de jos se aflau în serviciul magnaţilor, în timp ce nivelul de trai al „nobililor opincari" era adesea mai scăzut decât acela al unui ţăran austriac.

Această societate feudală profund scindată în textura ei intimă a format „naţiunea politică" Contrastele naţional-etnice din cadrul nobilimii au ieşit la iveală, ce-i drept, cu toată puterea, abia în timpul

luptei împotriva cursului reformator al împăratului Iosif II, deci către sfârşitul secolului al XVIII-lea.

A existat însă şi înainte, în timpul luptelor kuruţilor, o falie adâncă între nobilimea preponderent recatolicizată din vest şi estul majoritar calvinist, mai ales în ce priveşte poziţia politică faţă de Casa de Habsburg.

Sciziunea redusă simplificator la formula „labanczen" (credincioşi împăratului) contra kuruţi (rebeli) a dominat încă multă vreme polemicile politice la zi, publicistice şi istoriografice de prim-plan şi adesea situate foarte departe de adevăratele chestiuni vitale ale naţiunii. În orice caz, Macartney a arătat că la convorbirile de pace de la Satu Mare nobilii-„labancz" unguri au fost cei mai dificili parteneri de tratative, deoarece amnistia pentru răsculaţi le-a luat speranţa de a se îmbogăţi pe spezele compatrioţilor lor.

Pe drumul spre încorporarea Ungariei în monarhia habsburgică, acceptarea de către Dietă în 1722/23 a Pragmaticei Sancţiuni, a acordului cu privire la succesiunea feminină la tron, a reprezentat un pas plin de consecinţe. În plus, camerele magnaţilor şi ale stărilor au acceptat principiul că regatul teoretic independent al Ungariei este legat indivizibil şi inseparabil (*indivisibiliter* şi *inseparabiliter*) într-o uniune cu ţările Casei moştenitoare. În felul acesta, Ungaria a încetat să mai existe ca factor de sine stătător din punct de vedere politic.

Istoricul american Robert A. Kann, un excelent cunoscător al istoriei dublei monarhii, era de părere că acel compromis a fost util ambelor părţi, că pe termen lung însă a fost mai avantajos pentru cauza ungară. În interval de două generaţii, guvernările regelui Carol III (ca împărat: Carol VI) şi a Mariei Tereza — adaugă istoricul american — nu au făcut nici o încercare de a îngrădi drepturile naţionale ale ungurilor, aşa cum au fost ele stabilite — destul de modest — prin pacea de la Satu Mare.[8] Carol era interesat în primul rând ca, prin recunoaşterea dreptului de succesiune la tron, să-i asigure fiicei sale domnia *sans partage* în imperiu.

În deceniile următoare, s-a conturat o evoluţie contradictorie. Pe de o parte, ţara maghiarilor ca factor de putere a fost eliminată din jocul european al forţelor. Politica externă şi de apărare, administraţia financiară şi şcolară au fost subordonate regelui, respectiv autorităţilor centrale imperiale. Nici autonomia teritorială a ţărilor coroanei lui Ştefan nu a fost restabilită: principatul Transilvaniei, Banatul, Slovenia

şi zonele de graniţă militară au rămas dependente de diferite autorităţi centrale vieneze. Ca autoritate administrativă supremă a fost în sfârşit înfiinţat în 1723 la Bratislava un consiliu al guvernatorului, consiliu care sub conducerea palatinului a avut competenţe până în 1848 pentru întrega administraţie internă a ţării. Aşadar, de o independenţă statală nici vorbă nu putea fi.

Pe de altă parte, în practică, puterea executivă se afla la cele 52 de comitate, deci nici la autorităţile centrale, nici la Dieta ungară, care era convocată la Bratislava nicidecum la fiecare trei ani, ci la intervale din ce în ce mai lungi. Cel numit de rege în fruntea comitatului trebuia să se mulţumească destul de des cu rolul unei neputincioase figuri decorative, deoarece funcţionarii oficiali pe care stările îi alegeau din nobilimea mijlocie şi de jos erau mult mai puternici: de la garantarea siguranţei publice până la problemele delicate privind strângerea impozitelor şi aprovizionarea trupelor, ei controlau în viaţa de zi cu zi sistemul direct al administraţiei.

Despre patriotismul local autosuficient şi obtuz al stărilor şi despre efectul acestuia asupra politicii curente şi asupra comportamentului din comitate, despre stilul de viaţă al „domnilor mărunţi“, fumători de pipă (François Fejtő) au scris strălucite nuvele şi romane scriitorii unguri ai secolului al XIX-lea ca József Eötvös sau Kálmán Mikszáth. Dar nici călătorii englezi ca Julia Pardoe, pronunţat filomaghiari, nu au făcut economie de observaţii critice.

> O greşeală principală a maghiarului este înfumurarea sa. El este mândru de naţiunea lui, de libertatea lui, de vechimea lui şi mai ales de privilegiile lui. Pe scurt, pentru el nu există ceva mai de preţ decât sângele nobil, decât un lung arbore genealogic şi o listă de venituri ireproşabilă ca formă exterioară. Eu spun, ca formă exterioară; căci probabil în întreg restul Europei nu întâlneşti nobilime aşa de scăpătată ca în Ungaria. Nu există nici douăzeci de nobili în ţară care să nu fie efectiv falimentari.
> Aceasta este o afirmaţie dură, care însă poate fi demonstrată uşor. [...] Nobilimea ungară sacrifică totul pentru pompă exterioară, pentru lux şi pentru a se făli şi a-şi da importanţă. În aceste condiţii, nevoile ei îi depăşesc în permanenţă veniturile, şi recolta întinselor ei moşii ea este silită s-o cedeze unui roi de oameni de afaceri şi evrei care-i exploatează la maximum nechibzuinţa şi risipa.
> „Ideea unui tratat comercial cu Anglia“, s-a exprimat unul dintre magnaţii cei mai inteligenţi, „este, spus cu cea mai mare delicateţe, încă un balon de săpun. Noi avem încă multe de făcut până să se poată ajunge la aceasta. Maghiarii încă nu au învăţat să fie negustori, iar în ce priveşte nobilimea,

preferăm, toţi şi fiecare în parte, să stăm liniştiţi pe sofalele noastre şi, pe un anumit număr de ani, ne vindem ieftin beneficiul unui om de afaceri abil, care este gata să plătească cu bani peşin, chiar dacă treaba aceasta s-ar solda cu o pierdere de 50 la sută, numai ca să nu trebuiască să speculăm, să calculăm şi să aşteptăm."[9]

Într-un alt context, deja citatul John Paget a schiţat un portret al tinerilor nobili liberali:

Fără o cunoaştere exactă a situaţiei politice sau comerciale a patriei voastre sau a ţărilor vecine, voi toţi sunteţi pe deplin convinşi că Austria este izvorul tuturor relelor de care suferiţi şi de aceea vă uitaţi cu teamă şi ură la această putere. Nici un radical din Anglia nu poate să suduie impozitele mai aprig decât liberalii din Ungaria; dar ei amestecă în înjurăturile lor atât de ciudat privilegiile nobilimii, încât se pare că e greu să detectezi în opoziţia lor ceva din acest principiu. Ei, de fapt, nu disting clar între drept şi privilegiu.
[...] Unii unguri vorbesc cu înfumurare prostească despre supuşii şi vasalii lor, uitând că aceste remarci, cu caracterul lor injust, nu-i inspiră străinului decât dezgust. Ceea ce face ca lucrurile să stea şi mai prost este faptul că acest limbaj este folosit uneori de oameni care se vaită în auzul tuturor de „opresiunile" — atacuri asupra drepturilor şi privilegiilor lor — pe care trebuie să le suporte din partea Austriei; despre asemenea lucruri ei pot să vorbească destul de mult, dar este greu să-şi atragă simpatia unui englez, în situaţia în care în aceeaşi clipă se plâng de neascultarea şi insubordonarea vasalilor lor!
Scutirea de impozit a nobilimii a avut [...] consecinţe care au atârnat greu, întrucât toate cheltuielile publice au fost suportate de iobagii supuşi obligaţiilor de clăcaşi. Până la urmă, mica nobilime a preferat să trăiască în relativă sărăcie decât să fie, precum orăşenii, nevoită să plătească impozitele, taxele şi vama care erau legate de exercitarea unei meserii. Prin libertate, ea înţelegea însă privilegiile ei.[10]

În ciuda tuturor cicălelilor şi a politicii reclamaţiilor, nobilimea a fost, bineînţeles, pe deplin mulţumită de domnia lui Carol şi a Mariei Tereza. Şi, mai ales, mulţumirea de sine a fost atât de mare, încât s-a inventat zicala şi celebră şi incriminată: *Extra Hungariam non est vita. Si est vita, non est ita.* „Nu există viaţă în afara Ungariei. Şi, chiar dacă există, nu e la fel ca aceea [din Ungaria]."

Pe acest fundal, mentalitatea nobilimii ungare, care tot timpul a considerat activitatea în comerţ sau în industrie ca pe ceva sub demnitatea ei, trebuie înţeleasă ca unul dintre motivele determinante ale rămânerii în urmă a ţării. Privilegiile nobilimii au fost consfinţite prin lege. Acest fapt, constată Csáky, şi nu stăpânirea turcească a amânat

cu peste un secol modernizarea țării; dăinuirea structurilor feudale, de mult depășite, a fost factorul hotărâtor al declinului economiei și culturii Ungariei.

Mai devreme decât se așteptau unii sau alții s-au arătat avantajele compromisului pe care Casa de Habsburg îl încheiase cu stările Ungariei. După două războaie nefericite alături de Rusia, Carol III i-a lăsat fiicei sale Maria Tereza (1740–1780) un imperiu șubrezit din punct de vedere militar, financiar și moral. Când, în aprilie 1741, armata austriacă a fost zdrobită de Prusia la Mollwitz, în apropiere de Breslau, Franța, Spania și Bavaria au tăbărât și ele asupra domeniilor habsburgice.

În fața acestei catastrofe militare, Maria Tereza, la cei numai 23 de ani ai săi, a demonstrat, după cum nota trimisul englez la Viena, „fără bani, fără credit, fără armată, fără experiență și știință proprie și, în sfârșit, și fără nici un sfat", că avea trăsătura de caracter poate cea mai importantă pentru un suveran, anume curaj în nenorocire. Sir Thomas Robinson descrie reacția din Consiliul de stat atunci când au parvenit la Viena veștile proaste despre înaintarea armatelor prusacă și bavarezo-franceză unită în direcția Boemia și Austria Superioară: „Miniștrii, livizi la față, au căzut pe spate în scaunele lor; numai o inimă a dovedit tărie: a reginei."[11]

La patru luni de la încoronarea ei ca rege al Ungariei (s-a folosit în mod premeditat titulatura masculină, întrucât era vorba de o suverană, și nu de soția unui rege), Maria Tereza, cu infailibilul și singurul ei simț al posibilului, s-a hotărât să-i mobilizeze printr-un îndrăzneț demers personal pe maghiari, ultima rezervă neconsumată din împărăția ei dramatic micșorată. Înalții funcționari ai tatălui ei au sfătuit-o să nu ceară bani sau soldați, întrucât nimeni — spuneau ei — nu poate să prevadă ce vor face ungurii cu armele. Se zice că un consilier i-ar fi spus textual: „Maiestatea voastră mai bine s-ar sprijini pe diavol!"[12]

După pregătiri temeinice cu ajutorul confidentului ei maghiar, palatinul conte János Pálffy, care ca general luptase în războaiele cu turcii și cu kuruții, și cu ajutorul cardinalului Imre Esterházy, arhiepiscopul de Esztergom, Maria Tereza, în ciuda punerilor în gardă, apăru, la 11 septembrie 1741, la orele unsprezece dimineața, în fața Dietei ungare din cetatea Bratislava. Există mai multe variante de povești cu înflorituri anecdotice despre felul în care suverana, toată numai în negru, cu sabia la șold, a pășit încet printre rândurile celor două

camere, a urcat treptele către tron şi, într-un dramatic discurs latinesc, întrerupt de lacrimi, a făcut apel la „vitejia şi credinţa ungurilor". Era foarte frumoasă, a vorbit cu voce fermă, dar pe fiul ei în vârstă abia de şase luni, Iosif, moştenitorul tronului, nu l-a avut în braţe, ceea ce contrazice modul fantezist în care operele unor pictori au transmis posterităţii impresionanta apariţie a împărătesei. (Acest lucru s-a întâmplat abia peste zece zile, atunci când Franz Stefan, în calitate de coregent, a depus jurământul solemn pe constituţia ungară.)

Discursul ţinut cu intuiţie feminină de către „biata regină părăsită de întreaga lume" a fost o mare performanţă politică şi actoricească:

> Este vorba de existenţa acestor ţări ale Noastre, de persoana Noastră, de copiii Noştri, de coroana Noastră. Părăsiţi de toţi, nu găsim ajutor decât în credinţa acestei auguste adunări nobiliare şi în vitejia care în toate timpurile a constituit un titlu de glorie pentru unguri. Rugăm stările nobiliare ale acestei auguste adunări să nu piardă nici o clipă, ci să hotărască şi să ia imediat măsurile care în această situaţie extremă sunt necesare pentru persoana Noastră, pentru copiii Noştri, pentru regatul însuşi şi pentru coroana Noastră. Nobilimea Noastră credincioasă poate fi sigură că iubirea Noastră regală va face totul pentru ca fericirea şi onoarea acestei ţări să nu se piardă.[13]

Succesul apelului a fost covârşitor. Nobilii unguri, scoţând săbiile din teacă, au strigat: *Vitam et sanguinem pro rege nostro Maria Theresia!* „Viaţa şi sângele pentru regele nostru Maria Tereza!" Dar grandioasa scenă a avut un mic cusur, care în cele mai multe lucrări pe această temă a rămas nemenţionat: din rândurile din spate, unde se aflau reprezentanţii comitatelor protestante din Ungaria de Est, s-a auzit — aşa rezultă din zvonurile persistente — răspicat şi clar adaosul: *Sed non avenam!* „dar nu ovăz!" Adică fără contribuţii materiale.[14]

Răspunsul patetic al stărilor nu era o vorbă goală, căci ungurii voiau să asigure în total 100 000 de oameni mai ales din ţările coroanei lui Ştefan. În sfârşit, o armată de circa 60 000 de oameni, înjghebată în foarte mare grabă, plecă la război. Mai mult de jumătate din acest efectiv era alcătuită din nobili şi ţărani.[15] Direct şi indirect, ungurii, la ceasul celei mai acute nevoi, au salvat Austria şi pe Maria Tereza. Nu trebuie uitat că mai puţin de treizeci de ani trecuseră de când ei fuseseră umiliţi de aceeaşi dinastie a cărei cea mai înaltă reprezentantă le solicita acum ajutor urgent, devotament şi credinţă. Importanţă avea nu numai mărimea aportului militar, ci şi faptul că, fără îndoială, o răscoală armată, comparabilă cu cea care avusese loc cu patruzeci de ani în urmă (în timpul războiului de succesiune din Spania), ar fi

pecetluit soarta Mariei Tereza. În plus, fără ajutor militar unguresc, infinit de important şi din punct de vedere psihologic, ar fi fost imposibilă eliberarea oraşelor Linz şi Praga şi, cu atât mai mult, ocuparea oraşului München. Succesul din Ungaria şi intrarea în acţiune a armatei călare a nobililor şi a regimentelor de infanterie organizate de ei i-au surprins şi descumpănit pe adversarii Austriei. Toate acestea au contribuit esenţial la crearea condiţiilor care au făcut ca soarta războiului să se schimbe încă înainte de intervenţia Angliei.

Această foarte dificilă partidă de la Bratislava Maria Tereza o câştigase cu farmec, cavalerism şi dibăcie, dar şi cu concesii exprese privind întărirea şi extinderea privilegiilor nobilimii: printre altele, împărăteasa i-a asigurat menţinerea scutirii de impozite, scutire care ţinea de „drepturile şi libertăţile fundamentale" ale nobilimii, neamestecul în jurisdicţia locală şi în gestionarea clăcii. „Eu n-am venit numai să iau, ci şi să dau", a declarat ea. În acest sens, suverana a acordat o mare parte din drepturile cerute de Dietă.

De acum înainte, regina şi-a exprimat în repetate rânduri în scris şi verbal gratitudinea faţă de „naţiunea ungară". Ea pornea de la ideea că cine-i „tratează bine pe unguri, pe aceşti oameni în fond cumsecade, poate să obţină de la ei totul". Douăzeci de ani mai târziu, când s-a ajuns la tulburări, ea a luat poziţie împotriva tratamentului inuman, aplicat de aristocraţi iobagilor. „Eu sunt o bună unguroaică", îi scria ea ginerelui, pe atunci guvernator al Ungariei. „Inima mea este plină de gratitudine pentru această naţiune."

În cursul Războiului de Şapte Ani (1756–1763), doi talentaţi conducători de oşti maghiari au făcut ca prestaţia husarilor maghiari şi vitejia regimentelor maghiare să stârnească vâlvă în toată Europa şi să-şi atragă admiraţia sinceră a reginei. Când generalul Ferenc Nádasdy a repurtat, prin trei cutezătoare atacuri călare succesive, victoria în bătălia de la Kolin din 17/18 iunie 1757 împotriva regelui prusac Frederic II, împărăteasa de la Schönbrunn („ziua de naştere a monarhiei!") a jubilat şi a instituit ordinul terezian pentru fapte militare deosebite. Nádasdy a fost unul dintre primii purtători ai marii cruci. Acest general al Mariei Tereza, fără îndoială cel mai înzestrat alături de Laudon, era de altfel nepotul acelui conte Nádasdy care, din cauza participării sale la conspiraţia Zrínyi-Wesselényi, fusese executat la Viena în 1671 din ordinul lui Leopold I...

Acţiunea cea mai temerară însă i-a reuşit câteva luni mai târziu generalului maghiar András Hadik, care obţinuse deja succese

spectaculoase în războaiele sileziene. Printr-o manevră strălucit executată, Hadik a purtat războiul până în inima ţării duşmane. Cu numai 3 500 de călăreţi şi infanterişti, precum şi cu patru tunuri, generalul născut în 1711 la Esztergom a întreprins un atac direct spre Berlin, în spatele armatei prusace, care mărşăluia către vest împotriva francezilor: la 16 octombrie 1757, după o scurtă ciocnire sângeroasă, forţează accesul prin poarta de la Köpenik, aruncă în aer un pod şi pătrunde cu 1 700 de oameni în oraş; o altă unitate cucereşte poarta Cottbus. Berlinezii descumpăniţi şi înspăimântaţi evaluează efectivul atacatorilor la cel puţin 15 000 de oameni. Crezând că este vorba de avangarda unei mari armate austriece, administraţia oraşului plăteşte 125 000 de taleri în numerar, emite pe numele lui Hadik o poliţă de aceeaşi valoare drept taxă de asigurare contra incendiilor şi remite încă 25 000 de taleri ca dar făcut trupei. Ameninţarea cu o canonadă şi-a atins ţinta. O zi mai târziu, Hadik cu vasalii săi, fără a comite nici cel mai mic abuz, dispare din oraş. Nimeni nu ştie pe ce drum a apucat-o îndrăzneaţa ceată cu cele şase steaguri capturate şi cu 400 de prizonieri. Infanteriştii străbat într-o zi mai bine de cincizeci de kilometri, iar husarii optzeci. O unitate din 300 de husari comandaţi de colonelul Újházy zădărniceşte mişcarea de încercuire întreprinsă de trupele prusace urmăritoare. Are loc o ciocnire în care luptă din nou maghiari contra maghiari, deoarece din avangarda infanteriei prusace fac parte şi husarii colonelului Mihály Székely, aflaţi în serviciul regalo-prusac.

La 18 octombrie, Curtea înspăimântată s-a întors la Berlin, după ce în seara precedentă trupele prusace, în marşul lor, intraseră deja din nou în oraşul principal şi rezidenţial. Însuşi regele Frederic a pornit cu armata sa în urmărirea lui Hadik. „Aceşti oameni trebuie să fie ai noştri, morţi sau vii!“ suna ordinul de zi al lui Frederic. Furiosul rege prusac nu a reuşit însă să prindă din urmă mica unitate a lui Hadik.

Maria Tereza îl ura de moarte pe regele Prusiei ca pe „tâlharul Sileziei“. Lovitura husarilor lui Hadik a făcut-o să fie deosebit de mândră, scrie Adam Wandruszka, istoricul Habsburgilor. Într-o scrisoare de mână, regina i-a transmis lui Hadik expresia „recunoştinţei celei mai profunde pentru atât de inteligent şi de bine executata operaţiune împotriva Berlinului“ şi, pe lângă trei mii de ducaţi, i-a conferit şi Marea Cruce a ordinului militar „Maria Tereza“ recent instituit.

Natural, îndrăzneaţa acţiune a lui Hadik a furnizat material din belşug pentru fel şi fel de poveşti. Astfel, într-o relatare se spune că generalul Hadik i-a trimis de la Berlin reginei sale mănuşi din piele

foarte fină — dar se zice că din păcate graba a făcut ca în pachet să nu i se pună decât 24 de mănuşi pentru mâna stângă.

Hadik a fost curând după aceea titularizat conte ereditar, făcut feldmareşal şi consilier intim şi, de asemenea, numit guvernator militar al Transilvaniei şi, mai târziu, al Galiţiei. A atins punctul culminant al carierei sale în 1774, când a fost desemnat preşedinte al consiliului aulic de război, poziţie pe care a ocupat-o până la moartea lui, în 1790. Importanţa acestei funcţii poate fi măsurată în lumina faptului că înainte ungurii nu puteau să figureze nici măcar pe post de consilieri ai acestei autorităţi, după cum sublinia istoricul Julius Miskolczy: „Secole de-a rândul nici un singur om de stat maghiar nu a fost chemat să participe la guvernare. [...] Chiar demnitarii cei mai înalţi ai ţării, palatinul sau cancelarul aulic, au fost ţinuţi departe de guvernarea monarhiei în ansamblul ei. Motivul pentru aceasta a fost lipsa de încredere."[16]

Maria Tereza este, fără îndoială, figura domnitoare de prim-plan din istoria Casei de Austria. Chiar Frederic II a omagiat-o în testamentele lui, numind-o „principesa înţeleaptă", „cea mai înţeleaptă şi politiceşte cea mai înzestrată". El a recunoscut de bunăvoie şi nesilit de nimeni: „Această femeie, pe care am putea s-o considerăm un mare bărbat, a consolidat monarhia decrepită a părinţilor ei."[17]

„În ciuda a paisprezece ani de război, în ciuda naşterii a şaisprezece copii, în ciuda rezistenţei nobilimii şi clerului, Maria Tereza a fost o mare reformatoare, înzestrată cu tact afectiv, cu farmec feminin şi cu un talent infailibil în a-şi alege şi folosi colaboratorii", este de părere Wandruszka şi adaugă:

> Nici un suveran dinaintea ei sau de după ea din lungul şir al dinastiilor veche-habsburgică şi habsburgic-lotaringiană legate în persoana ei nu a înţeles, aşa cum a înţeles ea, să pună omul potrivit la timpul potrivit în locul potrivit, nici unul nu a introdus, aşa cum a introdus ea, în toiul unor războaie grele, atâtea inovaţii fundamentale şi revoluţionare, a căror utilitate s-a confirmat şi în perioada următoare. Indiferent cu ce domeniu al vieţii din istoria mai nouă a Austriei ne-am ocupa, cu istoria administraţiei, a politicii financiare şi economice, a învăţământului, a organizării militare, a justiţiei şi a sistemului sanitar, totdeauna ajungem la concluzia că reformele hotărâtoare şi reglementările binecuvântate îşi au originea în epoca în care a domnit marea împărăteasă.[18]

Cu instinct politic sigur, Maria Tereza a încercat să ţină în permanenţă seama de factorii condiţionaţi de tradiţie în relaţia cu Ungaria,

țara poate cea mai dificilă a monarhiei, şi din când în când cu gesturi mai curând mici să împace măcar parţial nobilimea excentrică şi neîncrezătoare cu reformele promovate de la centru. Atribuirile de funcții, distincțiile şi dovezile personale de favoare au ajutat-o mult în direcția aceasta. Politica dusă de curte față de Ungaria a fost, fără îndoială, marcată şi de înclinaţiile omeneşti ale reginei. Cu câteva săptămâni înainte de a muri, ea l-a chemat pe contele József Esterházy, cancelarul pentru Ungaria: „Să nu încetaţi niciodată a le spune ungurilor că până în ultima clipă mă voi gândi cu recunoştinţă la ei.“[19]

Această atitudine şi diversele iniţiative în domeniul politicii educației, al științei şi religiei au avut pentru viitor urmări cu bătaie lungă, uneori imprevizibile. Maria Tereza a reuşit să atragă în cercul vrăjit al Vienei mai ales marea nobilime şi partea înstărită a nobilimii mijlocii. Ea a înfiinţat în 1746 la Viena o şcoală medie elitară purtându-i numele, *Theresianum*, care numai până la 1772 a fost frecventată de 117 fii ai unor familii nobile ungureşti. Numeroşi unguri au absolvit şi Academia militară de la Wiener Neustadt. Ofițerilor care se remarcau prin vitejia lor li se conferea ordinul, nou creat, al lui Ştefan cel Sfânt. În timp ce protestanţii erau îngrădiți în profesarea religiei lor, iar evreii erau persecutaţi fără milă şi uneori chiar alungaţi din Boemia şi Moravia, evlavioasa suverană a promovat, parţial şi în interesul unificării imperiului, Biserica catolică. Contrareforma victorioasă a creat un patriotism de coloratură baroc-catolică, ce-i drept, filodinastic, dar şi accentuat unguresc, patriotism care a culminat în ideea de *Regnum Marianum* şi a pornit în mod conştient de la cultul Mariei al regatului naţional medieval.

Două gesturi ale suveranei au avut un ecou foarte profund în sensibilitatea naţional-religioasă a ungurilor. Din 1757, Maria Tereza a purtat din nou titlul de „rege apostolic al Ungariei“, titlu care data din vremea lui Ştefan cel Sfânt: era un drept pe care papa Clement XIII l-a confirmat, ca să zicem aşa, ca vechi şi nou privilegiu în recunoaşterea sacrificiilor făcute de poporul ungar în lupta împotriva turcilor. Şi mai puternic a fost în 1771 efectul actului solemn prin care mâna dreaptă a lui Ştefan cel Sfânt a fost adusă din Raguza în cetatea regală a Budei.[20]

În ce priveşte interesele naţionale, Transilvania, ce-i drept, a rămas mai departe despărțită de patria-mamă, dar Maria Tereza a reîncorporat Ungariei cele treisprezece oraşe din zona Spiš zălogite Poloniei cu 300 de ani înainte de către regele Sigismund, portul Fiume, precum şi comitatele de graniță ale ţinutului Tisa–Mureş.

În 1760, regina a făcut gestul de departe cel mai important pentru viitorul limbii, literaturii şi identităţii naţionale ungare, gest, ce-i drept, atunci imprevizibil în semnificaţia sa: organizarea unui corp de gardă la Viena alcătuit din nobili unguri. Fiecare comitat trimitea câte doi tineri nobili pentru cinci ani la Viena. La aceştia, se adăugau şi douăzeci de trimişi din Transilvania. Mai târziu, regina a mărit la 500 de oameni corpul de gardă. Ţine de trăsăturile paradoxale ale istoriei maghiare faptul că înnoirea limbii maghiare a început nu în Ungaria însăşi, ci în capitala unui stat străin, şi prin aceasta Viena a devenit centrul mişcării literare maghiare[21].

Un tânăr de optsprezece ani pe nume György Bessenyei (1747–1811), membru al corpului de gardă, a fost cel care şi-a însuşit la Viena mai întâi franceza, apoi germana şi a tras concluzia că răspândirea cunoştinţelor despre cultură şi progres nu se poate face decât cu ajutorul limbii materne. Ca să poată să corespundă exigenţelor intelectuale mai înalte, acest lucru reclama însă înnoirea limbii înseşi. A doua sarcină consta în a-i stimula pe oameni să citească, iar a treia era crearea unei literaturi care să trezească interesul cititorilor şi să-i conducă în direcţia reformelor. Nu se exagerează când se consideră că Bessenyei este deschizătorul de drumuri al limbii maghiare moderne, deşi pentru noi astăzi operele sale publicate începând din 1772 sunt, din cauza stilului lor, aproape în întregime nedigerabile. Totuşi: el şi prietenii săi au dat primul impuls hotărâtor pentru înnoirea limbii şi pentru iniţierea mişcării vizând dezvoltarea ei. Într-un sens mai profund, eseistul Paul Ignotus s-ar putea să aibă dreptate atunci când, în a sa istorie a Ungariei, istorie scrisă în engleză în emigraţie, afirmă că Bessenyei, prin înnoirea sa literară, „a inventat naţiunea ungară".[22] Înainte ca el să se afirme, într-un an nu apăreau decât câteva scrieri maghiare, cu conţinut preponderent religios. Primul ziar unguresc *Magyar Hírmondó* a apărut mai întâi în latineşte, apoi în nemţeşte şi abia de la 1780 în ungureşte; era tipărit la Bratislava.

Bessenyei a scris de altfel şi poezii în germană şi în franceză şi a tradus numeroase cărţi. În general, influenţa cultural-lingvistică a Franţei, a filozofiei, ca şi a literaturii ei iluministe asupra magnaţilor unguri a fost, direct şi indirect, foarte puternică. În bibliotecile celor 200 de castele construite în vremea Mariei Tereza se găseau mii de cărţi franţuzeşti.

Una dintre figurile cele mai strălucite ale iluminismului ungar a fost de altfel contele János Fekete, un general de obârşie parţial franceză, parţial turcă. El a întreţinut o intensă corespondenţă cu Voltaire.

Fekete i-a trimis numeroase poezii în franceză patriarhului de la Ferney. Destinatarul le corecta conştiincios, le lăuda şi chiar îi cerea lucrări noi entuziastului său adept din Ungaria. Ce-i drept, interesul său faţă de generalul-poet se pare că nu a fost numai literar, căci, pe lângă poezii, Fekete îi mai trimitea de fiecare dată şi câte o sută de sticle cu vin de Tokaj...[23]

Numai puţini precursori ai romantismului au luat apărarea limbii maghiare. Latina trecea drept a doua limbă maternă a nobilimii. Cum altfel s-ar putea explica faptul că opera revoluţionară a timpului, *Le contrat social* al lui Rousseau, a fost publicat în Ungaria (şi nu numai în Ungaria!) în limba latină. Câteva decenii mai târziu, John Paget scria:

> Totuşi, eu bănuiesc că magnaţii au un motiv mai serios, decât simpla politeţe, de a nu vorbi ungureşte, şi anume nu altul decât acela că ei nu cunosc această limbă. O mare parte a nobilimii de rang mai înalt este atât de complet deznaţionalizată, încât aproape orice limbă din Europa îi vine mai la îndemână decât propria ei limbă naţională.[24]

Maria Tereza a fost extraordinar de populară în Ungaria, deşi colonizarea (*impopulatio*) masivă cu străini, dispusă de ea, a modificat în defavoarea maghiarilor componenţa naţională a populaţiei. Ce-i drept, a fost vorba în primul rând de reconstruirea ţinuturilor devastate, pustiite şi mlăştinoase, dar şi loialitatea faţă de stat a noilor colonişti a avut importanţa ei în, ca să-l citām pe episcopul Kollonics, „a face ca sângele unguresc înclinat spre revoluţii şi efervescenţă să se îmblânzească prin amestec cu cel nemţesc“[25]. De la sfârşitul secolului al XVII-lea, camera aulică imperială a început să trimită prin organul ei executiv din Buda agenţi în Bavaria şi Austria, pentru ca, promiţând scutire de impozite pe trei până la cinci ani sau de temutele încartiruiri, să recruteze colonişti. Curentul principal care-i antrena pe amatorii de emigrare a venit din Germania de sud-vest, mai ales din ţinutul Bodensee (Konstanz), din satele de pe cursul mijlociu al Rinului şi din zona Mozelei. Cei mai mulţi plecau în grupuri la Ulm, de unde, îmbarcaţi în „cutiile de Ulm“, nave original construite, porneau pe Dunăre în jos, mai întâi spre Viena, apoi, după transbordarea şi înregistrarea lor, mai departe spre „ţara ungurească“.

Ca viitori colonişti, erau preferaţi mai ales germanii catolici, mai târziu au fost recrutaţi şi protestanţi. În felul acesta, sub Maria Tereza, au fost colonizate în special Banatul şi Bačka din sudul Ungariei. Numai între 1763 şi 1773, autorităţile au perfectat colonizarea a 50 000

de familii germane. Datorită hărniciei şi loialităţii lor faţă de Curte, germanii erau preferaţi. Se apreciază că numărul coloniştilor de neam german s-a ridicat în anul de referinţă 1787 la 900 000, deci la aproximativ o zecime din totalul de 9,2 milioane cât era populaţia Ungariei.[26]

Mână în mână cu formarea „insulelor loiale“ de germani avea loc însă şi un fel de „imigraţie tăcută“. În nord, veneau în ţară slovaci şi ruteni, în est şi sud-est români, care în Transilvania formau deja majoritatea absolută. În sud, croaţi şi sârbi. După catastrofele de la sfârşitul Evului Mediu şi în urma stăpânirii turceşti, ponderea maghiarilor nu se mai ridica decât la 35 până la 39 la sută din anul 1787, în funcţie de evaluarea, respectiv luarea în calcul a diferitelor ţinuturi.[27]

Aceste statistici explică efectul de şoc pe care afluxul parţial organizat, parţial ilegal din străinătate l-a avut asupra nobilimii mici şi mijlocii neîncrezătoare. Deşi era maestră în a trage profit din ambiţia şi orgoliul aristocraţilor maghiari, Maria Tereza privea în permanenţă cu un ochi vigilent spre o eventuală trezire de gânduri rebele sau de sentimente nostalgice după conducători kuruţi. În această ordine de idei, iată o anecdotă:

> Într-o zi, contele Aspremont porni la drum spre moşia sa din Onod. Trăsura grea intră adânc în mlaştină şi caii nu putură s-o scoată din noroi. În acest timp, ţăranii, în căruţele lor uşoare, întorcându-se de la târgul din Onod, treceau în mare grabă pe lângă el. Nici unul nu a oprit. Râdeau şi atâta tot de ghinionul neamţului care se împotmolise în noroi şi înjura de toţi sfinţii. Până la urmă, contele se urcă pe capra trăsurii şi strigă furios spre ţăranii care râdeau: „Aşa va să zică, îl lăsaţi pe nepotul lui Rákóczi să se tăvălească în noroi?“ Când au auzit numele, au dat fuga la trăsură, au scos-o din mlaştină şi, chiuind, l-au dus pe conte la Onod. Vestea despre această păţanie a fost receptată curând şi la Viena, şi când contele a apărut la Curte, Maria Tereza, roşie de mânie, i-a strigat în faţă: „Ia ascultă, Aspremont! Eu nu-ţi cer să rămâi imobilizat în rahat, dar farsele cu Rákóczi lasă-le deoparte, altminteri îi las eu pe alţii să te închidă.“[28]

Masiva colonizare cu germani promovată de suverană a fost mai puţin o tentativă premeditată de germanizare cât parte a unei încercări de a centraliza absolutist administraţia Ungariei şi, în plus, a Imperiului Habsburgic. În acest sens, Dieta din 1764, ultima în timpul vieţii reginei, a însemnat un punct de cotitură fatal: stările s-au opus din răsputeri şi, în cele din urmă, cu succes reginei, care voia să majoreze impozitul de război, să impoziteze proprietatea personală nobiliară şi să reducă poverile care apăsau asupra ţărănimii. Dieta respinsese „ordonanţa urbarială“ privind nivelul obligaţiilor ţărăneşti şi interdicţia de a le

schimba sau mări. (Urbarium era în Evul Mediu cartea funciară şi ipotecară.) Această ordonanţă urbarială Maria Tereza a introdus-o însă ca ordonanţă regală. Suverana, ce-i drept, nu a luat atitudine deschisă împotriva constituţiei şi a rezistenţei motivate de egoismul miop al nobilimii, dar din acel moment ea a dat undă verde unei politici economice nefavorabile pentru Ungaria, ba din ce în ce mai discriminatoare faţă de aceasta.

Astăzi, subdezvoltarea deplânsă de mulţi istorici maghiari, subdezvoltare ca urmare a statutului colonial impus de Austria, este văzută altfel şi într-un fel mai diferenţiat. Astfel, Domokos Kosáry a arătat, de pildă, că situaţia de ţară agrară înapoiată şi cumpărătoare de produse industriale vestice a Ungariei nu a fost creată, ci doar exploatată de politica vamală şi economică austriacă.[29] Începând din 1764, Dieta nu a mai fost convocată, şi Ungaria a coborât tot mai mult la nivelul unui furnizor de alimente şi materii prime pentru alte ţări ale coroanei. Ce-i drept, a existat o dezvoltare economică înceată, dar insistenţa nobilimii pe tema scutirii de impozit a furnizat birocraţiei de la Curtea Vienei pretexte bine-venite ca, printr-o graniţă vamală, să separe economia ungară de Austria şi, până la 1848, să înrăutăţească premeditat poziţia de pornire în sine nefavorabilă a Ungariei, finalmente chiar şi într-un mod dăunător pentru întreaga monarhie.

În ciuda politicii ei imigraţioniste şi economice, Maria Tereza a fost şi a rămas însă o suverană admirată şi, mai ales, iubită de toţi. În schimb, surpriza şocantă a reformelor radicale dispuse de fiul ei Iosif, în condiţii de necunoaştere a oamenilor şi de desconsiderare a mentalităţii ungare, a produs efecte cu bătaie aşa de lungă, încât o întoarcere la vechiul raport de încredere nu a mai fost posibilă. Dimpotrivă, inovaţiile imperiale dispuse absolut în sensul Iluminismului au dat un impuls foarte puternic acelui naţionalism maghiar care până la urmă avea să schimbe, în 1848, dramatic harta politică a Europei Centrale.

17
Lupta împotriva „regelui cu pălărie“

Despre nici un Habsburg nu se emit judecăţi atât de divergente ca acelea despre Iosif II (1780–1790). A fost el oare un mare reformator, sau primul funcţionar al statului său, un împărat al poporului şi un eliberator al ţăranilor, sau un „măturător prin ograda cultelor religioase“ şi un „doctrinar“, un „revoluţionar imperial“, sau un moştenitor eminamente tragic al coroanei, căruia stilul şi convingerile straturilor conducătoare austriece îi acoperă şi astăzi eşecul? Cu siguranţă, Iosif s-a călăuzit după un umanism autentic, dar a luat-o cu mult înaintea epocii sale. Popoarele lui legate prea profund de tradiţii nu au putut urma acest spirit liber, cel mai puţin urmându-l catolicii programaţi de contrareformă să se pătrundă de evlavie bigotă. Împăratul s-a izbit de neînţelegere atunci când, cu edictul de toleranţă, a smuls înlesniri pentru protestanţi, pentru ortodocşi şi, nu în ultimul rând, pentru evrei. A dispus desfiinţarea iobăgiei, extinderea libertăţilor personale şi a libertăţii de alegere a profesiei, promovarea unui nou tip de funcţionar, dar şi a sistemului de educaţie şi sănătate din întregul imperiu. S-a stabilit prin calcul că Iosif II a emis în timpul domniei sale de aproape nici zece ani 6 000 de decrete şi 11 000 de legi noi.[1]

În istoria Ungariei, el a intrat ca „regele cu pălărie“ (*kalapos király*), întrucât a fost singurul suveran care a renunţat la încoronarea cu coroana lui Ştefan, ca să nu trebuiască să depună jurământ pe constituţia feudală, obiectul campaniei sale negative. Cu un aplomb fără egal, rupt de realitate, a dispus ca însăşi coroana lui Ştefan cel Sfânt (ca şi coroana boemiană a lui Venceslas) să fie depusă ca simplă relicvă muzeală la trezoreria din Viena. Ca să aibă mână liberă, Iosif II nu a convocat Dieta, iar în locul comitatelor şi al funcţionarilor lor nobili aleşi a înfiinţat o strict centralizată administraţie din zece judeţe, în fruntea cărora au fost numiţi funcţionari chezaro-crăieşti.

Idealul suveranului era un stat strict uniformizat cu o administraţie, cu o armată şi cu o orientare politică, toate unitare. Pe conglomeratul pestriţ al monarhiei, Iosif II — în „fanatismul său pentru binele statului“, după cum scrie el însuşi — a încercat să-l transforme într-o

provincie, aceeaşi de la un capăt la altul, omogenă în toate instituţiile şi obligaţiile ei, într-o „masă aceeaşi în toţi indivizii ei, care să fie condusă în acelaşi mod“[2]. Cel mai important instrument al unificării impulsionate de o voinţă autocratică de reformator al lumii urma să fie, începând din 18 iunie 1784, peste tot în imperiu limba germană ca limbă oficială. Funcţionarii trebuiau ca în termen de trei ani să înveţe nemţeşte.

Aceste măsuri luate fără a ţine seama de specificul istoric şi de mentalitatea imprimată oamenilor, plus recensământul populaţiei şi măsurătoarea terenurilor destinată a pregăti impozitarea proprietăţii funciare nobiliare au provocat indignarea unanimă a nobilimii maghiare. Ceea ce-l interesa pe Iosif II nu era nicidecum germanizarea, ci o birocraţie funcţionărească ierarhic structurată, sigură şi, bineînţeles, germanofonă, o masivă uniformizare a monarhiei cu ajutorul elementului german predominant. În rest, îi era indiferent ce limbă foloseau în viaţa lor particulară ungurii, croaţii, slovacii sau românii. Într-o scrisoare regală din 26 aprilie 1784, el, fixat asupra acestui obiectiv, îl instruia ca la cazarmă pe contele Esterházy, cancelarul maghiar al Curţii:

> A utiliza în toate treburile o limbă moartă precum latina ajută absolut sigur o naţiune să se lămurească asupra celei mai mari ruşini, căci acest lucru dovedeşte în mod tacit că naţiunea ori nu are o limbă maternă ca lumea, ori că în sânul ei nici un om nu ştie să citească şi să scrie. [...] Dacă ar fi răspândită în toată Ungaria, maghiara ar putea fi folosită şi în exclusivitate. [...] Aşadar, probabil că nu poate fi aleasă nici o altă limbă în afară de germana, care este limba şi a monarhiei, şi a domeniului războiului, şi a politicii.[3]

Nefericita politică externă a împăratului, consecinţele războiului cu turcii început în alianţă cu Rusia şi în condiţii în care povara principală a căzut asupra Ungariei, consecinţele răscoalei victorioase din ţinuturile de jos ale Austriei precum şi uneltirile agenţilor prusaci au declanşat o împotrivire extraordinar de vehementă din partea tuturor straturilor nobilimii. Înainte de toate, introducerea prevăzută pentru 1789 a unei cote de impozit de 12,22 la sută şi pentru proprietarii funciari nobili a tulburat enorm stările feudale. Comitatele au refuzat chiar şi aprovizionarea armatei. În Ungaria, sistemul iosefinian al absolutismului luminat a eşuat în mod evident. Apoi, pe patul de moarte, împăratul a revocat toate reformele sale contestate, cu excepţia edictului de toleranţă, a eliberării ţăranilor şi a asistenţei duhovniceşti a

poporului, a promis convocarea dietei şi a ordonat restituirea coroanei lui Ştefan către Ungaria.

De la Viena până la Buda, convoiul însoţitor al coroanei a avut nevoie de patru zile. În întreaga ţară, mai ales în comitatele de pe traseu, oamenii au fost luaţi pe sus de valul entuziasmului. Preotul reformat József Keresztesi a descris în jurnalul său călătoria triumfală prin Kittsee, Győr, Esztergom spre Buda.[4] El observă şi faptul că, de pildă, „cu acest prilej a fost o colosală afluenţă de oameni la Viena, care voiau să-şi ia rămas-bun de la coroană, deoarece aici germanii înşişi erau de părere că marea scumpete este pedeapsa lui Dumnezeu pentru faptul că acea coroană se afla la ei“

Când alaiul sărbătoresc însoţit deja de sute de călăreţi şi pedestraşi, de nobili şi gardişti călare, de trimişi ai comitatelor şi de consiliul orăşenesc Pesta a ajuns la palatul regal, şase nobili selectaţi au dus sipetul cu coroana în marea sală a palatului şi l-au pus într-un loc îmbrăcat în catifea roşie, la etajul al treilea.

> Judecătorul Károly Zichy a ţinut o scurtă cuvântare şi a vrut să deschidă sipetul, dar închizătoarea nu a cedat. A cerut în germană o altă cheie, moment în care un domn maghiar din apropiere, Zsigmond Nemes, i-a spus: „Stimate domn, aceasta nu este o coroană germană, ea nu înţelege nemţeşte, să încerce Excelenţa Voastră ungureşte, vorbiţi-i aşa, o să se deschidă imediat!“ La chestia asta probabil că au zâmbit cu toţii, şi judecătorul a deschis sipetul pe ungureşte, coroana a fost scoasă şi arătată mulţimii adunate în sala palatului. După aceea, sipetul a fost şters de praf şi închis din nou şi, când un lacheu german a vrut să măture, un tânăr maghiar i s-a adresat cu cuvintele: „Du-te, mă neamţule, de-aci, cum îndrăzneşti să întinzi mâna ta nemţească?“ Apoi a măturat el.

Când a murit, la 20 februarie 1790, Iosif II i-a lăsat fratelui şi succesorului său Leopold II (1790–1792) o domnie ameninţată din mai multe părţi, o situaţie aproape prerevoluţionară. Noul rege a reuşit, cu mare abilitate tactică, să detensioneze relaţiile dintre dinastie şi unguri. În Dieta din 1790/91 a fost aprobată în totalitate prin Legea nr. 10 constituţia feudal-naţională. Leopold a promis să guverneze Ungaria „după propriile ei legi, şi nu după modelul altor ţări“. Tocmai în timp ce sunau clopotele de alarmă ale Revoluţiei Franceze, stările feudale credeau că pot să beneficieze şi mai departe de privilegiile lor şi că, prin restabilirea vechiului sistem administrativ, şi-au izolat ermetic ţara de noua evoluţie politică şi socială. Nu numai concesiile lui Leopold II, ci poate, mai ales, frica unanimă de revoluţie au făcut ca mai

târziu nici războaiele de coaliție împotriva revoluției, nici proclamația din 1809 de la Schönbrunn să nu aibă ca efect o mișcare opoziționistă nobiliară periculoasă pentru guvernul central de la Viena. Un mesaj al comitatului Szabolcs dădea expresie unei atitudini larg răspândite: „[...] așa cum puterea regelui este egală cu zero dacă nu există o nobilime, nici nobilime fără suveran nu se poate". În privința aceasta, nobilimea ungară a putut să pună la bătaie argumente care nobilimii franceze nu i-au stat la dispoziție: apărarea privilegiilor era sinonimă cu protejarea intereselor țării al cărei rege își avea reședința în străinătate.

Faptul că în Ungaria ideile Iluminismului au căzut totuși pe teren roditor a fost în legătură cu formarea lentă a unui strat intelectual, chiar dacă încă subțire. Oricum, se estimează că între 1700 și 1790 trei mii de tineri din Ungaria au studiat la universități mai ales germane, dar și elvețiene, olandeze, chiar engleze. Numărul intelectualilor se ridica, potrivit recensământului oficial de atunci al populației, la mai puțin de 5 000 (cel al clericilor oricum la 18 487!), dar astăzi unii istorici maghiari apreciază că, de fapt, trebuie să fi fost vorba de 15 000 până la 20 000, ce-i drept, la o populație totală de 9,2 milioane.[5]

Un rol deosebit de important l-au jucat francmasonii, în rândurile cărora intelectualii au putut stabili contacte strânse cu nobili iluminiști. (De altfel, și Iosif II a fost membru al lojei masonice.) Existau pe la 1780 în Ungaria circa treizeci de loji cu 800 până la 900 de membri. Chiar și numărul crescând al abonaților la ziarele de limbă maghiară, precum și cei circa 1 500 de medici, juriști, funcționari și nobili progresiști, care lucrau în centrul administrativ din Pesta-Buda (ambele au fost comasate abia în 1872) au format un sol fertil pentru ideile antifeudale.[6]

În același timp, campania pentru limba națională, campanie pe care Bessenyei și prietenii săi o ridicaseră la rangul de program încă din vremea Mariei Tereza, a primit un impuls puternic prin rezistența contra ordonanțelor lui Iosif II, percepute ca încercare de germanizare. Ceea ce începuse ca apărare a limbii oficiale latine s-a transformat curând în eforturi făcute cu pasiune pentru introducerea maghiarei ca limbă de stat. Conștiința națională crescândă a maghiarilor a dus, pe de altă parte, la tensiuni cu sârbii și românii, mai târziu, desigur, și cu slovacii și croații. În cadrul „națiunii nobile" dătătoare a tonului, ungurii, în opoziție cu marea masă a populației, continuau să formeze însă o puternică majoritate absolută, și lupta pentru introducerea maghiarei ca limbă a administrației, științei și învățământului eclipsa

conflictele cu Curtea de la Viena şi cu aliaţii acesteia. Aproape un secol mai târziu (1910), Béla Grünwald, istoricul „vechii Ungarii“, a caracterizat după cum urmează situaţia din vremea aceea:

> O ostilă regalitate străină, un cler represiv intolerant, o mare nobilime deznaţionalizată, o mică nobilime incultă şi, în cele mai multe cazuri, indiferentă faţă de interesele naţionale, o burghezie germană restrânsă, o ţărănime săracă asuprită, o soldăţime educată în cultul împăratului, un protestantism fără nici o afinitate cu statul, populaţii — români, ruteni, sârbi, germani , slovaci — care sunt atrase de alte centre, aceste elemente au determinat caracterul vieţii publice din Ungaria.[7]

Exista o ură antigermană, pentru că la această dată ungurul nu înţelegea prin „german“ decât două soiuri de străini: reprezentantul Curţii respectiv al guvernului, reprezentant cu care un ungur de rând aproape că nu venea niciodată în contact personal şi, la fel, armata, soldaţii străini. Indiferent că era valon, italian sau spaniol, soldatul imperial ca atare purta în ochii ungurilor semnul de neşters al germanităţii. Toţi istoricii indică faptul că mercenarul imperial a făcut de-alungul secolelor ravagii teribile pe solul unguresc şi multe rapoarte către Viena confirmă că „mercenarul îi făcea nefericitei populaţii mai mult rău decât îi făcea turcul“[8]. Germanii, pe de altă parte, vedeau în maghiari nişte „eretici execrabili“ (din cauza calvinismului) şi nişte „rebeli perfizi“ (din cauza amintirii răscoalelor kuruţilor).[9] „Tot ceea ce ura, ignoranţa şi pizma au născocit de la descălecat încoace pe seama ungurilor s-a trezit brusc cu forţe noi, înspăimântătoare“, scrie autorul unei monografii despre Ungaria epocii Barocului.

„Un nobil de ţară ungur ştie mai puţin decât un hamal din Paris“[10] — spunea Leopold Alois Hoffmann, care, transferat de la Viena la biblioteca Universităţii din Budapesta, a spionat pentru Leopold II şi a luptat cu pana împotriva spiritului revoluţionar al adunării maghiare pentru reformă. Un alt scriitor german, J. Reimann, scria: „Ungurii au totdeauna o asemenea fire, încât ei ţin la un cal sprinten şi la o sabie ascuţită mai mult decât la o carte interesantă.“[11] Mai târziu, vom reveni la teoriile „dragostei de cultură“ şi la raportul foarte schimbător dintre unguri şi germani. Important este faptul că din catastrofa istorică a ungurilor, dintr-o amânare cu două sute de ani a unor faze de evoluţie, dintr-o nerecuperare, respectiv recuperare cu întârziere a pierderilor, reprezentanţii literari ai iosefinismului au construit, deja în epoca filozofiei luminilor, o acuzaţie împotriva ungurilor. A lipsit orice fel de înţelegere, cu atât mai puţin s-a putut constata vreun sentiment faţă de situaţia deosebită din Ungaria.

În schimb, cei mai buni reprezentanţi ai culturii maghiare erau exasperaţi de regresul dramatic şi atât de vizibil ca număr şi pondere al poporului ungar privit ca fundament al statului. Poetul Sándor Kisfaludy a relatat despre o călătorie pe care ca tânăr soldat a făcut-o în 1792, călătorie în cursul căreia a găsit că slovacii, şvabii, românii, germanii îi întrec numeric atât de mult pe ungurii puri, încât el se gândeşte îngrijorat la „sfârşitul naţiunii maghiare“[12].

În acel an şi poate nu întâmplător a apărut în cartea lui Herder *Idei privind filozofia istoriei omenirii* profeţia sumbră despre viitorul maghiarilor: „Aici, printre slavi, germani, valahi şi alte popoare, ei au acum o pondere mai mică în populaţia ţării, şi peste secole va fi poate greu să mai întâlneşti vreun vorbitor de maghiară.“[13] În următoarele două secole, nu a existat poate observator străin care să fie citat atât de des precum Herder: ca unul care atrage atenţia asupra fatalităţii ameninţătoare, precum şi ca far în lupta de eliberare naţională, pentru ca un popor aşa de mic („aşchie de popor asiatic“) cum este cel al ungurilor să caute să se apere într-un mediu străin şi ostil.

Faptul că în timpul acesta a existat şi în cercurile intelectuale din Ungaria multă simpatie pentru filozofia Iluminismului şi pentru Revoluţia Franceză a fost dovedit de acea conspiraţie iacobină care, în primii ani ai lungii domnii a împăratului Francisc II (1792–1835), a facilitat pregătirea unui teribil moment de şoc şi şi-a pus amprenta pe atitudinea neîncrezătoare a suveranului faţă de unguri. Spre deosebire de maleabilul şi foarte înzestratul său tată, Francisc a fost însă un „om îngust, uscat, încuiat şi fără o înzestrare deosebită în vreo privinţă, un om a cărui performanţă politică în vremuri de nelinişte a constat înainte de toate în supravieţuire“.[14]

18

Abatele Martinovics şi conspiraţia iacobinilor: un agent secret ca martir revoluţionar

Miercuri, 20 mai 1795, la primele ore ale dimineţii, cinci căruţe de lemn, trase fiecare de câte patru cai, duruiau spre Câmpia Generalului de sub cetatea regală a Budei. Ele îi duceau la eşafod pe cei patru capi (aşa-numiţii „directori") şi pe întemeietorul mişcării iacobine şi acuzat principal, abatele titular Ignác Martinovics. Căruţele au fost înşiruite astfel încât osândiţii la moarte să nu poată vedea decapitarea camarazilor lor. Numai Martinovics a trebuit să asiste la execuţia tovarăşilor săi întru conspiraţie. Execuţia fusese programată să înceapă la ora şase şi jumătate. Primul care a pus capul pe butuc a fost contele Jakob Sigray. Dar călăul a avut nevoie de trei încercări ca să desprindă de trunchi capul tânărului conte. Apoi, au urmat Ferenc Szentmarjay, de viţă nobilă şi el, János Laczkovics, un fost căpitan de husari care, cu cinci ani înainte, împreună cu alţi ofiţeri, ceruse Dietei introducerea maghiarei ca limbă de comandă şi repartizarea de ofiţeri unguri la regimente ungureşti, şi, în sfârşit, fostul viceprefect, juristul Jozsef Hajnóczy, care de ani de zile redacta scrieri critice la adresa situaţiei inadmisibile din Ungaria. Cvadragenarul Martinovics a avut un atac de epilepsie când l-au târât pe eşafod. Spectacolul oribil şi-a atins bizarul punct culminant atunci când călăii au ars solemn scrierile lui Martinovics. La îngrozitorul spectacol au fost de faţă mai multe sute de curioşi. Cadavrele au fost îngropate într-un loc secret.

Două săptămâni mai târziu, în acelaşi loc, au fost decapitaţi alţi doi tineri organizatori ai mişcării iacobine. De atunci, în popor şi mai târziu şi oficial, câmpului cu pricina i se spune „Câmpia de Sânge". Abia în mai 1914, deci 119 ani mai târziu, au fost găsite resturile pământeşti ale martirilor. Din 1960, cei şapte odihnesc într-un mormânt-monument la cimitirul Kerepesi din Budapesta.

În vara lui 1794, conspiratorii, în total 53 de nobili şi orăşeni, scriitori şi profesori, funcţionari şi jurişti, au fost arestaţi şi acuzaţi de înaltă trădare. Numai unul avea peste 50 de ani, cincisprezece nu aveau nici măcar 25 de ani. Doi s-au sinucis. Din optsprezece condamnări la

moarte, unsprezece au fost comutate în lungi pedepse cu închisoarea. Puşi în lanţuri, osândiţii au dispărut în sinistrele închisori-fortăreaţă de la Kufstein, Brünn/Brno şi Munkács. Ferenc Kazinczy (1759–1831), cel mai mare înnoitor al limbii maghiare, mai priceput în a scrie nemţeşte decât ungureşte, marele traducător şi admirator al literaturii germane, a trebuit să petreacă în spatele gratiilor 2 387 de zile; poetul Ferenc Verseghy chiar zece ani pentru că îndrăznise să traducă *Marsilieza* în ungureşte.

În centrul mişcării s-a aflat de la început până la sfârşit figura diabolică, în multe privinţe însă aproape genială a lui Ignác Martinovics. Viaţa agitată a acestuia pare un amestec în care intră şi studiu de caz psihiatric, şi roman poliţist, şi o istorie a ideilor Revoluţiei Franceze.[1] La fel de diverse au fost şi părerile despre persoana şi rolul acestui bărbat care, într-adevăr, din punct de vedere omenesc, a fost o fire problematică în toate privinţele. Acţiunea lui, aproape complet ignorată în istoriografia occidentală, a marcat însă şi ea puternic de-a lungul deceniilor atitudinea Curţii faţă de Ungaria.

La sfârşitul secolului al XVII-lea, strămoşii lui Martinovics, împreună cu zeci de mii de familii fugare, au venit din Serbia în Ungaria. Nu este clar dacă tatăl său era nobil albanez, după cum s-a afirmat despre el, sau cârciumar sârb. Cert este că Ignác Martinovics s-a născut la 1755 ca fiu al unei nemţoaice mic-burgheze din Buda şi, la vârsta de şaisprezece ani, la dorinţa mamei sale profund religioase, devenită între timp văduvă, fiind cel mai tânăr dintre şase copii, a fost primit în Ordinul franciscanilor. Martinovics a făcut legământul de călugăr şi a absolvit cu rezultate strălucite cursurile de teologie şi de ştiinţe ale naturii. Dar deja la 1774, tânărul, frustrat de lipsa de orizont a vieţii caracteristice ordinului, a cerut permisiunea să iasă din mânăstire. La rugămintea priorului, Martinovics şi-a retras cererea, dar au urmat alte conflicte cu şefi şi membri ai ordinului. Până la urmă, nişte ofiţeri, rude ale lui, i-au făcut rost de postul de preot militar la un regiment de infanterie din Cernăuţi.

Martinovics a plecat imediat în Bucovina şi abia după aceea a solicitat aprobarea superiorului ordinului. La Cernăuţi l-a întâlnit pe contele Ignác Potocki, care avea să devină ministru în 1794, în urma luptei duse de polonezi pentru libertate. Nobilul polonez a fost atât de impresionat de preotul poliglot, foarte cult şi plin de spirit, încât l-a invitat pe Martinovics să-l însoţească într-o călătorie de studii prin Franţa, Anglia, Elveţia şi Germania. Ca adept convins al Iluminismului, contele Potocki a stabilit pretutindeni contacte cu oameni însufleţiţi de

aceleaşi idei. Când, la sfârşitul lui 1782, după aproape un an, s-au întors amândoi, Martinovics a rămas la Lemberg, a întreţinut legături strânse cu francmasonii, iar în 1783 a fost numit de Iosif II profesor titular de ştiinţe ale naturii la Universitatea din Lemberg şi, un an mai târziu, era deja decan. Acum, Martinovics rupe relaţiile cu Ordinul franciscanilor şi devine preot mirean. Ficţiunile lui ştiinţifice, cărţile şi studiile filozofice, concepute în spiritul Iluminismului, l-au făcut cunoscut şi în străinătate. Spre sfârşitul anilor '80 s-a afirmat deja ca ateu, ca adept al unei filozofii materialiste şi reformator democratic, ca inamic convins al clerului şi al aristocraţiei. Totodată însă, continua să aştepte reforme de sus, adică de la suveranul luminat.

Din nefericire, la Lemberg, Martinovics s-a lăsat însă antrenat în tot felul de conflicte. Ambiţia lui neînfrânată şi supraestimarea nemăsurată a propriei sale poziţii, dimpreună cu dispreţul pentru ceilalţi, l-au dus într-un impas. După renunţarea la decanat, a încercat zadarnic timp de cinci ani să obţină o catedră la Viena sau la Buda. Nici unul dintre eforturile lui nu a dat rezultate, parţial din cauza vanităţii lui nemărginite, parţial din cauza intrigilor iezuiţilor, deveniţi între timp din nou mai puternici. Cel puţin aici motivele cele mai probabile par a se traduce prin faptul că acest foarte dăruit savant cu renume internaţional a fost complet pus pe linie moartă.

În această situaţie, în iulie 1791, s-a ajuns la Viena la o cotitură hotărâtoare. Martinovics l-a întâlnit pe Ferenc Gotthardi, fost proprietar al unei cafenele din Budapesta, pe care Iosif II îl numise şef al poliţiei secrete din Pesta. După urcarea pe tron a lui Leopold II, Gotthardi a avansat la rangul de şef al întregii poliţii secrete, cu acces direct la împărat, care s-a dovedit un maestru în arta jocului dublu, a inducerii în eroare şi a organizării turnătoriilor rafinate, extinse asupra întregului imperiu. În timp ce se îndrepta împreună cu nobilimea maghiară pe drumul compromisului şi al împăcării ostentative, împăratul însuşi redacta manifeste sau, sub cea mai înaltă oblăduire, făcea să circule asemenea, materiale în care îi îndruma pe ţărani să se împotrivească latifundiarilor. În acelaşi timp, Leopold, prin oamenii săi, aţâţa şi ura antimaghiară a sârbilor, permanent loiali împăratului. Prin acest joc periculos, el intenţiona să ţină sub presiune nobilimea şi să stăvilească tendinţele separatiste.

Gotthardi, şeful poliţiei, din raţiuni conspirative repartizat la administraţia teatrului Curţii imperiale, a construit o reţea deasă de informatori. Printre aceştia, se numărau, pe lângă deja menţionatul Hoffmann, şi profesorul universitar Julius Gabelhofer, director al Bibliotecii

Universitare din Pesta, scriitori renumiţi precum contele János Mailáth şi baronul A. Mednyánszky, aristocraţi, librari şi oameni de afaceri.[2] Ei nu puteau însă furniza informaţii utile nici despre iluminaţi, nici despre membrii ligii secrete a francmasonilor, nici despre iezuiţi. De aceea, Gotthardi a fost în al nouălea cer când Martinovics şi-a oferit din proprie iniţiativă colaborarea. Învăţatul spera că prin rapoartele sale confidenţiale şi totodată nemăsurat de umflate despre uneltirile diferitelor ligi secrete ar putea să trezească atenţia suveranului şi să facă în felul acesta o carieră politică. Se spune că, la recomandarea şefului poliţiei, împăratul l-a primit personal de trei ori.

Cu fantezie debordantă şi ambiţie extraordinară, Martinovics inventa în rapoartele sale un amalgam bizar al tuturor conspiraţiilor posibile, care ajungeau de la iluminaţii masonici şi de la iezuiţi până la patrioţi. Toate informaţiile adevărate, semiadevărate şi fanteziste nu serveau însă decât unui singur scop, şi anume aceluia de a câştiga încrederea suveranului[3] şi, prin aceasta, puterea politică. Prin mereu alte poveşti şi denunţându-i nominal pe reprezentanţii celor mai diferite orientări, Martinovics voia să demonstreze că este util, ba chiar indispensabil. Scrierile sale urmau să-l îndemne pe împărat să introducă reforme, dar exclusiv în interesul monarhiei şi al suveranului în sensul unui absolutism luminat, totodată respingând categoric obiectivele pe linia parlamentară şi naţională din Ungaria. El a fost, spunea istoricul Kálmán Benda, un cosmopolit în înţelesul de azi al cuvântului, un cosmopolit care se declara când ungur, când sârb. Pe scurt, el s-a arătat atunci ca reformator luminat cu perspectivă europeană, dar lipsit de patriotism. Leopold i-a încredinţat sarcina de a redacta două manifeste împotriva constituţiei ungare, împotriva nobilimii şi a clerului.

De la sfârşitul lui 1791, Martinovics a rămas la Viena şi, prin mijlocirea lui Gotthardi, şeful poliţiei căzut complet în mrejele lui, s-a recomandat nu o dată ca secretar al cabinetului, ca îndrumător al politicii externe sau consilier al cancelariei Curţii. Dar Leopold II l-a refuzat. Împăratul vedea în el pur şi simplu pe unul dintre cei mai buni spioni, care era retribuit generos din punct de vedere financiar şi chiar distins cu titlul de chimist al Curţii, titlu jinduit de Martinovics. La începutul lui 1792, împăratul i-a trasat superagentului său sarcina de a instiga pe ascuns populaţia rurală împotriva latifundiarilor, pentru a preveni pericolul unei agitaţii naţionale patronate de nobilii unguri. Martinovics trebuia să angajeze şi colaboratori pentru acest proiect secret. Drumul spre vârful piramidei părea în sfârşit a se fi deschis

pentru vanitosul ex-franciscan. Leopold II nu a mai putut să-şi realizeze însă planurile privind schimbarea la faţă a Ungariei, planuri ascunse şi întortocheate, elaborate de un „stat-major secret de colaboratori". El a murit pe neaşteptate la 1 martie 1792. Şi aceasta a însemnat şi sfârşitul brusc al carierei pe care acest agent neobişnuit spera s-o facă la Curte.

Împăratul Francisc nu era interesat nici de Gotthardi, nici de Martinovics. Noul şef al poliţiei a suspendat indemnizaţia lunară, duetul Gotthardi–Martinovics a căzut în dizgraţie. Ambii au încercat disperaţi să redobândească favoarea suveranului. Iată ce i-a spus Gotthardi împăratului: „Este, ce-i drept, adevărat că Martinovics este unul dintre capii iluminaţilor, dar este adevărat şi faptul că el le-a făcut un nume celorlalţi conducători. [...] Dacă l-aţi trimite în iad, el şi acolo ar repurta nişte succese." Martinovics i-a trimis lui Francisc II o întreagă serie de denunţuri şi memorii, aşa, de pildă, a trimis într-un plic închis numele a zece — se spune — iluminaţi austrieci de frunte. Dar totul a fost în zadar. Noul împărat nu era câtuşi de puţin interesat de propunerile de reformă ale lui Martinovics şi plicurile i le transmitea nedesfăcute noului şef al poliţiei.

Rapoartele depun şi ele mărturie despre lupta interioară a lui Martinovics, despre adevăratele lui sentimente de reformator luminat şi despre vanitatea lui. El era în permanenţă gata să-şi arunce peste bord ideile, ca să-şi croiască o carieră. De aceea, făcea mereu propuneri, care se băteau cap în cap, şi-şi denunţa cei mai apropiaţi tovarăşi de idei. Ce-i drept, i se sistează un proces pe care i-l intentase Biserica din cauză că părăsise fără aprobare Ordinul franciscanilor, ce-i drept, este numit chiar abate titular de Szászvár, primeşte în sfârşit un ajutor bănesc de la suveran, dar este prea târziu. Amarnic dezamăgitul Martinovics se gândeşte deja la răzbunare.

Împins de amărăciune, de mândrie rănită şi de poftă de răzbunare, preia în primăvara lui 1794 conducerea unei mişcări patriotice şi în acelaşi timp revoluţionare. Pe scurt, ia comanda celor pe care înainte i-a denunţat. Elanul, perspicacitatea şi, mai ales, talentul lui de conducător îi entuziasmează pe intelectualii şi nobilii până atunci tari mai degrabă la teorie, chiar şi pe aceia care nu-l simpatizează sau nu au deplină încredere în el. Martinovics înfiinţează două organizaţii subordonate direct lui: Societatea Reformatorilor Ungariei" şi Societatea pentru Libertate şi Egalitate". El este iniţiatorul, organizatorul şi autorul aşa-numitelor catehisme ale ambelor organizaţii. Prima societate ţinteşte la câştigarea micii nobilimi şi prevede edificarea

unei republici sub domnia micii nobilimi, deci, în fond, lichidarea monarhiei. Nobilimea, ce-i drept, urmează să-şi păstreze privilegiile, dar în acelaşi timp ţăranii eliberaţi urmează să devină arendaşi liberi. Martinovics urmăreşte, precum o jumătate de secol mai târziu reformatorii de la 1848, armonizarea intereselor nobililor luminaţi şi dornici de reformă cu acelea ale radicalilor burghezi.

Apoi, Martinovics a apărut deodată şi ca susţinător al ideii de patriotism unguresc. Vechile resentimente ale nobilimii ungare împotriva Habsburgilor şi plângerile concrete el s-a priceput ca nimeni altul să le convertească într-o acuzaţie demolatoare la adresa dominaţiei străine. Ungurii urmau, după exemplul Poloniei, să organizeze o sfântă răscoală, să-i retragă împăratului Francisc demnitatea regală şi să proclame republica; Ungaria, spunea el, poate să existe şi pentru ea însăşi! Şi tot el spunea că cele nouă milioane de oameni trăitori într-un ţinut foarte roditor sunt pe deplin capabili să se apere atât contra turcilor, cât şi contra germanilor, cu singura condiţie de a se organiza.

O altă idee o găsea istoricul monarhiei Julius Miskolczy de-a dreptul genială: în al său catehism al reformatorilor, Martinovics cere ca republica nobiliară maghiară, despărţită de dinastia austriacă şi de statul acesteia, să se transforme într-o republică federativă (*foederativa res publica*) şi fiecărei naţionalităţi să i se repartizeze un teritoriu propriu, cu constituţie politică deosebită. Fiecare naţionalitate, după acelaşi catehism, are dreptul la folosirea propriei ei limbi şi la practicarea liberă a cultului religios. Conform acestei concepţii, teritoriile urmau să se lege între ele printr-o alianţă strânsă, în exterior ele ar fi trebuit să formeze însă o republică unitară, indivizibilă.

Martinovics vedea drumul spre realizarea acestui concept într-o răscoală armată. Dar sarcina celei de-a doua societăţi secrete pentru libertate şi egalitate urma să fie aceea de a merge dincolo de scopul naţional şi de a pune la cale transformarea burgheză sub conducerea revoluţionarilor burghezi. Reformatorii, desigur, nu trebuiau să ştie nimic despre existenţa celei de-a doua societăţi, întrucât ei trebuiau să rămână doar un instrument în mâinile acesteia. La al doilea concept era vorba de bagajul de idei al iacobinilor, de o alianţă a intelectualilor cu ţăranii.

După câteva luni, ambele societăţi numărau deja în jur de trei sute, dacă nu chiar mai mulţi membri organizaţi. Celor patru directori, ca şi colaboratorilor de frunte Martinovics le-a spus în repetate rânduri că el îşi primeşte sarcinile direct de la Conventul din Paris şi că există perspectiva unui ajutor financiar şi în arme. Au fost deci în mod

premeditat induşi în eroare. În realitate, activitatea grupurilor consta în simple discuţii despre drepturile omului şi despre reforme, ca şi în răspândirea catehismului societăţii secrete a reformatorilor. Membrii mişcării erau în primul rând nobili, pe jumătate intelectuali cu o vârstă medie de la douăzeci până la treizeci de ani.

În ciuda celei mai mari conspirativităţi, agenţii poliţiei raportau însă despre răspândirea de declaraţii instigatoare în Ungaria. Comandantul suprem din comitatele de nord ale Ungariei se temea chiar de o răscoală armată. S-au făcut concentrări de trupe şi s-au trimis întăriri în Ungaria. În iulie 1794, poliţia a făcut o descindere şi a arestat în jur de douăzeci de persoane, printre care pe Gotthardi, anteriorul şef al poliţiei secrete, pe baronul Andreas von Riedel, fost profesor de matematică al tânărului împărat, şi pe Ignác Martinovics. Aşa cum era de aşteptat, din nou Martinovics a fost cel care i-a denunţat imediat pe iacobinii maghiari. Degeaba a susţinut la interogatorii abatele titular că a acţionat numai în spiritul decedatului împărat Leopold II.

Mişcarea iacobinilor a constat în realitate dintr-o mână de idealişti, care erau patrioţi şi totodată umanişti. Fără bază de mase şi fără mijloace financiare, ei nu reprezentau un adevărat pericol pentru stat şi pentru monarhie. Dar faptul că la interogatorii Martinovics a acuzat practic întreaga Ungarie oficială de colaborare sau de tăinuire a avut consecinţe cu bătaie lungă. El a afirmat că societatea lui există deja de trei ani cu mai multe mii de membri, dând să se înţeleagă şi complicitatea unor înalţi demnitari, precum aceea a judecătorului provincial Zichy sau a lui Verhovácz, episcopul de Zagreb. Chestiunea dacă prin exagerarea teatralizantă a propriei lui periculozităţi Martinovics spera să obţină indulgenţă sau dacă el, ca de atâtea ori, nu era mânat decât de vanitate nemăsurată şi irealizabilă, este mai puţin importantă decât neaşteptatul efect imediat.

Marele-duce Alexander Leopold, cu puţin sub 22 de ani, iniţial palatin filomaghiar al Ungariei, a fost şocat şi din cale-afară de dezamăgit. El a dispus înlocuirea imediată a tuturor demnitarilor unguri relativ moderaţi şi a elaborat pentru fratele său, împăratul Francisc, un program extrem de reacţionar, în care se afirmă acuzator că ungurii, deja în Dietă din 1790, ar fi acţionat după planul lui Martinovics. Deşi, la scurt timp după aceea, tânărul mare-duce a murit într-un accident, acest program a lăsat urme adânci în mărginita lume a ideilor împăratului. De acum încolo, Curtea de la Viena s-a sprijinit exclusiv pe cenzură şi poliţie ca să păstreze ordinea şi liniştea în monarhie.

„Trebuiau date exemple pentru ca țara să fie cuprinsă de groază", scria mai târziu Ferenc Kazinczy, scriitor și ani de zile deținut politic. Dar tocmai de aceea, peste moartea eroică a iacobinilor maghiari nu s-a așternut uitarea. Și figura enigmatică a lui Ignác Martinovics a continuat să preocupe intens și generațiile viitoare. Revoluționarii de la 1848 au văzut în el un mare precursor al ideii revoluționare; în 1919, republica sfaturilor a tipărit un timbru cu chipul lui și a amplasat undeva pe Câmpia de Sânge însângerată o placă comemorativă spre cinstirea lui. Unii istorici și publiciști, conservatori sau cu concepții politice de dreapta au văzut în el mai ales pe aventurierul și agentul secret al împăratului, pe omul lipsit de conștiință și de principii.[4] Probabil că a fost și una, și alta: un spion și delator mânat de o ambiție bolnăvicioasă, totodată însă și un gânditor îndrăzneț și un timpuriu organizator revoluționar.

Fapt este că problemele fundamentale privind samavolnicia absolutistă, probleme formulate atât de pătrunzător de Martinovics, au rămas actuale în timpul întregii domnii de 43 de ani a lui Francisc II. În era național-socialistă și comunistă, pe oameni i-a impresionat problematica intelectualului care luptă și pactizează cu un regim dictatorial sau autoritar și, în cele din urmă, nimerește între pietrele de moară ale trădării.[5] Experiențele nu sunt absolut asemănătoare? De aceea, cazul curios al abatelui titular Martinovics a rămas chiar mai mult decât ca o notă de subsol în istoria Ungariei.

19

Contele István Széchenyi și „era reformei“: înălțarea și căderea „celui mai mare dintre unguri“

În ale sale *Considerații de istorie universală*, Jacob Burckhardt face deosebire între „marii învingători“ și „marii înfrânți“: „La aceștia din urmă, sentimentul posterității preia pedeapsa și răzbunarea și recuperează întregul patos, ce-i drept, adesea numai pentru a face o demonstrație pentru sine însuși.“ Apoi se ocupă de raportul dintre cei care încep și cei care desăvârșesc „mișcarea istorică mondială“:

> De aceea, acești începători nu sunt niciodată cei care încheie, ci sunt asimilați, pentru că ei au reprezentat mișcarea în stadiul ei inițial și de aceea, nu pot acționa și în noul stadiu, acesta având deja pregătiți proprii săi oameni. În Revoluția Franceză, unde straturile alternează ciudat de exact, chiar o mărime reală (Mirabeau) nu a mai fost la înălțimea celui de-al doilea stadiu. [...] Între timp se maturizează, de puțini observat, printre primejdii, acela care s-a născut să ducă la o încheiere mișcarea ajunsă deja foarte departe, să domesticească diversele fluctuații ale acesteia și să sară cu calul peste prăpastie.[1]

Niciodată înainte și niciodată după aceea, un mare om „înfrânt“ — unul care să desăvârșească ceea ce a început — nu a jucat un rol așa de decisiv în istoria agitată a Ungariei precum a jucat contele István Széchenyi în „era“ tulburătoare a „reformei“, adică în intervalul de la 1825 până la 1830 și în 1848. Adversarul, rivalul său și „cel care desăvârșește“ mișcarea de la reformă la lupta pentru libertate, Lajos Kossuth, l-a numit pe Széchenyi în 1840 „cel mai mare maghiar“. Istoricii și eseiștii îl consideră ca pe „cel mai interesant“, „cel mai romantic“, iar unii și ca pe „cel mai solitar“ dintre oamenii de talent și curaj care au marcat politica acelor decenii. În personalitatea lui găsim, în sensul lui Burckhardt, jocul interactiv „al generalului și particularului, al remanenței și mișcării“; în el „culminează împreună existentul și noutatea (revoluția)“.

Începând din august 1845, Széchenyi a fost, în cadrul consiliului guvernatorului, președinte al comisiei pentru transporturi. A fost singura lui funcție oficială înainte de revoluție. Din martie până la căderea

lui nervoasă din septembrie 1848 a fost ministru al transporturilor în primul guvern al Ungariei. Cu toate acestea, Szekfü a scris: „În istoria statalităţii naţionale, Széchenyi şi-a jucat rolul cu un succes pe care de la Ştefan cel Sfânt nu l-a avut un al doilea ungur.“[2] Istoricul american de origine maghiară Denis Sinor a spus că „[...] de la luptele cu turcii, Ungaria nu este îndatorată faţă de nimeni ca faţă de el“.[3]

Széchenyi a fost, de fapt, un fenomen unic în felul lui şi încă într-o perioadă care a produs în istoria maghiară o acumulare unică de politicieni remarcabili, chiar dacă foarte diferiţi. Ca să-i înţelegem rolul de deschizător de drumuri, trebuie să ţinem însă seama de influenţele reciproce, de evenimentele internaţionale, de atitudinea dinastiei, de politica, economia şi cultura ungare. Numai pe acest fundal, mai ales având în vedere lupta pentru limba maghiară, devin de înţeles „factorul Széchenyi“ şi enorma lui importanţă atât în istorie, cât şi în istoriografie.

Ungaria era la începutul secolului al XIX-lea un fel de colonie austriacă avantajată de aparenţe. Poate că niciodată nu au fost ungurii aşa de populari la Viena cum au fost în epoca de după Maria Tereza şi Iosif II, deci la hotarul dintre secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Era vorba însă numai de naţiunea nobiliară maghiară a magnaţilor şi a moşierilor din nobilimea mijlocie. Această naţiune era marcată de impresiile pe care i le lăsau nişte întâlniri grăbite. Lucrul este valabil şi pentru observaţiile de-a dreptul entuziaste ale editorului şi publicistului berlinez Friedrich Nicolai din Viena:

> [...] ungurii sunt inconfundabili, aşa că pe ei îi recunoşti mai totdeauna, chiar dacă nu se arată în portul lor naţional. Această naţiune este, după cum se ştie, sănătoasă, robustă, bine clădită. Un ungur merge drept şi are un anumit fel de a-şi ţine capul, ceea ce la o altă naţiune ar trece drept mândrie. Nu este însă mândrie, ci ceva care vine poate din conştiinţa apartenenţei la o naţiune liberă.[4]

Liberi în epoca aceasta erau, ce-i drept, numai nobilii, deci din 12,9 milioane de locuitori ai Ungariei Mari (fără Croaţia: 11,3 milioane) numai 540 000 de oameni, patru cincimi dintre aceştia fiind unguri, restul croaţi, germani şi români. Ei erau chemaţi să participe la viaţa politică. Latina era limba oficială şi mijlocul de comunicare între membrii de diferite limbi din cadrul *natio hungarica*, ai naţiunii politice. Organul suprem era Parlamentul numit Dietă, compus din două camere, camera magnaţilor şi camera stărilor. Din camera

inferioară, făceau parte deputaţii aleşi, reprezentanţii nobilimii din 52 de comitate, precum şi din oraşele libere regale. Fiecare deputat nobil avea dreptul la un vot. Locuitorii oraşelor (576 000 de persoane) aveau însă în Parlament toţi la un loc numai un vot; adică toţi cetăţenii reprezentaţi în camera stărilor aveau în total o pondere egală cu aceea a unui singur nobil!

Naţiunea nobiliară maghiară a respins reformele preconizate de Maria Tereza şi Iosif II, ceea ce a echivalat în toate privinţele cu o victorie *á la Pyrrhus*. Renunţând la toate reformele, Ungaria a rămas „economic, social, spiritual în Evul Mediu", spune textual Harold Steinacker, acerbul critic al naţionalismului maghiar.[5] Între 1780 şi 1840, producţia industrială a crescut, ce-i drept, de patru ori, dar Ungaria (cu 55 la sută din suprafaţa ţării) continua să asigure doar 7 la sută din prestaţiile industriale totale ale monarhiei. În Ungaria în sens îngust, deci fără Transilvania, Croaţia şi zona de graniţă, nu existau, chiar după statistici oficiale, decât 548 de întreprinderi industriale (potrivit opoziţiei, nici nu erau mai mult de 412), în timp ce numărul fabricilor din monarhie se ridica deja la peste 10 000. La începutul secolului, toate oraşele Ungariei la un loc aveau mai puţini locuitori decât oraşul Viena. De asemenea, în oraşe predomina o structură socială feudală, asociată cu o desuetă organizare a breslelor. La Buda, se înregistrau în 1830 numai o mie de cetăţeni cu drepturi depline. Cu excepţia oraşelor de câmpie din zona Alföld, celelalte oraşe erau locuite preponderent de germani. La nivelul întregii populaţii, numai fiecare al 89-lea practica negoţul şi meseriile, în timp ce în Austria făcea acest lucru fiecare al paisprezecelea, iar în Lombardia fiecare al nouălea.[6]

Răul fundamental era, ca şi în trecut, dreptul exclusiv al nobilimii de a poseda pământ şi de a nu plăti nici un fel de impozit, drept dublat de sistemul iobăgiei, care a fost desfiinţată abia în 1848. Unul dintre puţinii reformatori economici nobili, Gergely Berzeviczy, semnala în 1806 situaţia dezolantă a Ungariei luate în sens mai restrâns: „Nobilimea posedă patru cincimi din teren pentru care nu plăteşte nici un fel de impozite, ceilalţi 6 628 680 de locuitori sunt lipsiţi de drepturi politice, posedă o cincime din teren şi trebuie să suporte toate poverile publice." Nu numai că propunerile sale nu au avut nici un ecou; din cauza criticii lui la adresa sistemului iobăgiei şi a obligaţiei de clacă, el a fost acuzat chiar de „trădare de ţară"...[7]

Dietele din 1790 până în 1792 au adus, într-adevăr, o schimbare politică: începerea luptei tot mai înflăcărate pentru introducerea

maghiarei ca limbă de stat. Era vorba pur şi simplu de supravieţuirea naţiunii. Aristocraţii, cu foarte puţine excepţii, erau la Viena ca la ei acasă; acolo îşi aveau palatele, acolo petreceau cel puţin iarna. Încurajau teatrul german şi opera italiană. Însă numai câţiva se interesau de înnoirea limbii maghiare. Astfel, în Parlamentul din 1811, mai multe comitate au luat poziţie împotriva introducerii maghiarei ca limbă oficială, pentru că, după cum se spunea textual într-un proces-verbal, „în rândurile nobilimii nu există nimeni care să ştie ungureşte“! Cu ironie muşcătoare semnalează istoricul Béla Grünwald faptul aproape neobservat că Ungaria, la drept vorbind, nu dispunea de o capitală ungurească:

> Este unic în istoria naţiunilor faptul că o naţiune are o capitală în care limba ei nu este înţeleasă. Capitala ungară era aşa de nemţească, încât un meseriaş ungur, stabilit aici în urmă cu cincizeci de ani, şi-a uitat în câteva decenii în aşa măsură limba maternă, de parcă ar fi emigrat în Germania. [...] Dacă regele sau un membru al casei domnitoare îmbracă pantalonii ungureşti sau spune câteva cuvinte ungureşti, asistenţa, în faţa căreia se întâmplă acest lucru, este mişcată până la lacrimi şi uită că la pantalonii ungureşti şi la cele câteva cuvinte ungureşti nu se recurge decât atunci când este nevoie de unguri.[8]

Pe scurt, Bratislava era un oraş pur german în inima unui comitat populat preponderent cu slovaci. Magnaţii au preferat, în loc de Buda, acest oraş, chiar şi după ce pericolul turcesc trecuse de mult, pentru că Bratislava era mult mai aproape de Viena, unde îşi aveau ei somptuoasele reşedinţe. Era pur şi simplu mai comod aşa, şi la Bratislava se simţeau printre ai lor.

Pentru dependenţa semicolonială a Ungariei caracteristic a fost şi faptul că timp de treisprezece ani împăratul Francisc nu a socotit necesar să convoace o Dietă. Era, probabil, constatarea cancelarului Metternich că rezistenţa crescândă a comitatelor împotriva strângerii şurubului impozitelor şi sfârşitul aducător de inflaţie al conjuncturii de război făceau să apară ca recomandabilă întoarcerea la un dialog cu stările marcate de crescânda conştiinţă de sine naţională. Astfel, în 1825 s-a întrunit din nou un Parlament.

Englezoaica Julia Pardoe, autoare de însemnări de călătorie, evocă atmosfera unei astfel de adunări a stărilor:

> În afară de răsărit, n-am întâlnit niciodată şi nicăieri grupuri mai pitoreşti decât acelea pe care le oferă o adunare a stărilor ungureşti. Sunt aici episcopii în largile lor veşminte din mătase neagră, cu lănţişoarele şi crucile

> lor de aur şi cu pelerinele lor roşii-purpurii; mai vârstnicii nobili de ţară, cu tunicile lor bogat îmblănite şi cu căciulile lor de astrahan; funcţionarii de rang înalt, în blănurile lor verzi sau de un roşu aprins, tivite cu aur şi în splendidele lor *cakkos*; membrii mai tineri şi mai moderni ai casei domnitoare, îmbrăcaţi cu tunici garnisite bogat, cu pălăriile lor splendid brodate, multe dintre acestea împodobite cu o pană de bâtlan; şi din toate părţile săbii cu mânere de aur, săbii cu atârnători roşii-purpurii, arme, teci din oţel lustruit, din fildeş sculptat sau din alt material cu prelucrare bogată şi costisitoare. Am descris aici impresia generală pe care mi-au făcut-o camerele, dar trebuie să adaug că probabil ar fi greu să se găsească împreună în vreo altă ţară pe acelaşi loc un asemenea număr de capete frumoase.[9]

Deşi Dieta din 1825 este definită adesea ca debut al erei reformei, nu există totuşi nici o îndoială că au dreptate şi acei istorici maghiari care plasează în anul 1830 începutul aşa de importantei faze noi din istoria Ungariei. Cu toate acestea, anul 1825 sau, mai precis formulat, Dieta întrunită atunci marchează un punct de cotitură în măsura în care el a reprezentat un forum potrivit pentru primele apariţii senzaţionale ale contelui István Széchenyi[10].

S-a produs un şoc când, la abia 34 de ani împliniţi, căpitanul de cavalerie conte Széchenyi a ţinut, la 12 octombrie 1825, în camera magnaţilor la Bratislava, cu totul pe neaşteptate, o cuvântare în limba maghiară. Nu ceea ce a spus şi mai puţin cum a spus-o a fost important, unicitatea momentului a constat în aceea că un magnat, chiar dacă neputând să nu stâlcească limba, a ţinut totuşi o cuvântare în ungureşte — un eveniment cu adevărat nemaipomenit, de-a dreptul scandalos pentru linguşitorii de la Curte.

După nici trei săptămâni, a urmat a doua lui lovitură de teatru: a pus la dispoziţie toate veniturile pe un an ale moşiilor lui (aproape 50 000 de hectare) pentru înfiinţarea unei academii de ştiinţe. Era vorba de însemnata sumă de 60 000 de guldeni. Apariţia lui Széchenyi i-a electrizat pe magnaţii mai tineri şi a dus, în acelaşi timp, la o permanentă supraveghere din partea poliţiei secrete. Dar Széchenyi avea legătură telegrafică directă cu Metternich, căruia, îndată după spectaculoasele lui apariţii în Dietă, i-a transmis două memorii cu propuneri de reformă. Atotputernicul cancelar le-a respins însă imediat. Dar deoarece soţia lui Metternich, contesa Melanie Zichy, fusese îndrăgostită, ca tânără fată, de tăiosul conte, s-a menţinut un anumit raport de încredere cu familia Metternich.

Născut în 1791 la Viena, Széchenyi a fost până în 1826 ofiţer de carieră şi, ca vlăstar al unuia dintre cele mai vechi neamuri nobiliare,

a dus viaţa fără griji a unui aristocrat extraordinar de bogat, răsfăţat şi implicat în încurcături amoroase. În ciuda repetatelor sale anticamere la împărat, tânărul ofiţer nu a fost avansat la gradul de maior. În jurul anului 1814, a început să ţină un jurnal. A întreprins lungi călătorii în Anglia, Franţa, Italia, Grecia şi Asia Mică, timp în care, în afară de doi servitori şi un bucătar, a fost însoţit şi de un peisagist. Ungurul poliglot a dansat cu regina Neapolelui şi cu prinţesa de Wales, a jucat whist cu alteţe regale şi cu lorzi, i-a întâlnit la reuniuni mondene pe Chateaubriand, Lamartine şi Wilhelm von Humboldt. La Congresul de la Viena, Széchenyi şi-a notat cum ţarul Alexandru clasifica frumuseţile ungureşti ca „angelice“, „diabolice“ sau „cochete“. Era anglofil şi îi plăceau caii şi femeile. Conform dispoziţiei sale testamentare, mai târziu, vechiul său secretar a eliminat fără milă din cele aproape cinci mii de pagini de notiţe sau a făcut ilizibile toate referirile care nu se încadrau în sfera declaraţiilor de dragoste platonice sau poetice, respectiv în cea a dezamăgirilor, precum şi toate observaţiile care postum ar fi aruncat o lumină proastă asupra autorului.

Totuşi, aceste jurnale nu trădează o figură eroică, ci un om care, oscilând permanent între geniu şi disperare, încă de tânăr a fost chinuit de plictiseală şi de adâncă depresie şi a cochetat mereu cu gânduri de sinucidere. La această sfâşiere interioară este posibil să fi contribuit o iubire nefericită pentru cumnata sa, decedată înainte de vreme, şi faptul că decenii de-a rândul a tânjit după o femeie măritată cu care nu s-a putut căsători decât foarte târziu, după moartea soţului ei. De la începutul anilor douăzeci, putem urmări în jurnalul lui procesul de maturizare al patriotului. Îl mâhnesc constatările dureroase pe care le face cu privire la înapoierea dezolantă a statului feudal ungar. Mai târziu, Széchenyi nu se dă înapoi nici de la a răni orgoliul micii nobilimi, al acestei „adunături de neciopliţi şi ignoranţi“: „A spune că în afara Ungariei nu există viaţă este un enunţ inutil şi generator de râsete sau de compătimire.“

În Ungaria de-atunci, nu exista decât o burghezie germană. De aceea, în fruntea mişcării, care urma să netezească drumul spre reforme burgheze, spre modernizare, dar şi spre un naţionalism liberal, spre impunerea maghiarei ca limbă oficială, se aflau înşişi privilegiaţii vizionari, în frunte cu contele Széchenyi. El a fost un fenomen unic în felul său şi ascensiunea lui politică a avut efectul unui miracol care nu s-a mai repetat niciodată în istoria Ungariei. Aceasta, datorită nu în ultimul rând faptului că iniţial aristocratul umblat prin lume nu

putea nici să vorbească, nici să scrie fluent ungurește. Ca urmare a educației sale, Széchenyi nu stăpânea, de fapt, nici o limbă. Jurnalele și o parte dintre lucrările sale politice le-a scris într-o nemțească amestecată cu lungi paragrafe franțuzești. Vorbea și italiana și latina, deși un raport al poliției secrete afirma că latina lui este foarte slabă, că de aceea el nu poate fi angajat într-un serviciu al statului. În cursul anilor, magnatul și-a perfecționat cunoștințele de maghiară, dar în general se exprima mai ușor în germana lui cam confuză; jurnalele lui depun în această privință o mărturie convingătoare.[11]

Gândurile cele mai intime Széchenyi și le formula în fraze *sacadate*, în jumătăți de propoziție, cu patos moral și cu salturi bruște de la o idee la alta. Cu siguranță, climatul internațional a fost favorabil pentru apariția acestei personalități extraordinare. Este de ajuns să amintim aici evenimente ca Revoluția Franceză din 1830, reverberațiile pe care lupta polonezilor pentru libertate le-a avut mai ales în Ungaria tradițional filopoloneză, nemulțumirea crescândă a țăranilor, nu în ultimul rând după epidemia de holeră căreia i-au căzut victimă peste 250 000 de oameni. Pe bună dreptate scrie unul dintre biografii săi:

> Fără Széchenyi, dezvoltarea ar fi început abia mai târziu, probabil mult mai târziu, și ea ar fi decurs fără îndoială altfel. Széchenyi nu a venit să culeagă niște fructe coapte pe care nu a făcut decât să le descopere înaintea altora; ceea ce a săvârșit el au fost niște fapte herculeene.[12]

Dând toată atenția ce se cuvine evenimentelor politice internaționale și celor economice și sociale din interiorul Ungariei, nu trebuie să subapreciem, în preistoria și istoria luptei pentru libertate duse de unguri la 1848/49, tocmai importanța acelor mari și unice personalități modelatoare ale vieții politice: ale celor „învinse", ca și ale celor „învingătoare". Ar fi absurd să li se tăgăduiască influența enormă asupra cursului istoriei, cum s-a întâmplat, de pildă, în perioada de privilegiere impusă a istoriografiei marxist-leniniste. Epoca reformei a fost și rămâne marcată mai întâi de Széchenyi și apoi, în faza a doua, de marele său adversar Lajos Kossuth, indiferent dacă aceasta se potrivește sau nu cu „imaginea despre lume" a cuiva.

Széchenyi nu a fost un politician practic în sensul obișnuit al cuvântului. El a fost mult mai mult: în fond, el a întruchipat mișcarea de înnoire națională, energia morală și conștiința unei întregi națiuni. Marșul triumfal al literaturii maghiare ca mijloc foarte puternic al autoafirmării naționale, ce-i drept, nu ar fi fost posibil fără uriașa prestație

a înnoitorului limbii Ferenc Kazinczy, dar deschizătorul de drum pentru aceasta, ca şi pentru ralierea la Europa în toate privinţele a fost Széchenyi. La nivelul său etic, pe el nu-l interesau numai îmbunătăţirea instituţiilor existente şi crearea unora noi, ci şi un tratament radical al întregii stări sufleteşti a naţiunii, pe care el o caracteriza ca bolnavă. „Numele lui înseamnă în evoluţia statalităţii şi naţiunii ungare tot atât de mult ca şi acela al baronului von Stein în istoria Germaniei", scrie Szekfü.[13] Cu organizarea de curse de cai şi cu înfiinţarea unui cazinou pestan (numit mai târziu cazinou naţional) după modelul cluburilor englezeşti, el a creat cadrul pitoresc pentru un fel de cluburi de discuţii ale tinerilor aristocraţi. Acest fapt a fost numai începutul. Deja în anii 1823 până în 1826 el îşi nota adevăratele gânduri:

> Dar este Ungaria o ţară liberă? Pentru numele lui Dumnezeu, nu! Nobilul este liber — ţăranul un servitor, un sclav! [...]
> Apărarea acestei constituţii antiliberale nu este o acţiune nobilă. Noi vedem 400 000 de suflete care vor să-şi folosească privilegiile exclusive împotriva a 10 000 000 de oameni despre care în Parlament nu pomeneşte nimeni. [...] Şi apoi vorbim de emanciparea omenirii, de libertate, de liberalism, de filozofia creştină! Nu, nu suntem născuţi reformatori, trebuie mai întâi să ne reformăm pe noi înşine. Trebuie să mergem la şcoala smereniei şi a abnegaţiei. [...][14]

Széchenyi a fost un gânditor care se lăsa călăuzit de omenie creştină, dar şi de sentimente naţionale utopice. Ca naţionalist liberal, nu era lipsit de prejudecăţi antisemite. Poate că cel mai bine i se potriveşte caracterizarea de „reformator luminat cu elemente romantice". Ce-i drept, deviza lui era: „Ungaria nu a fost! Ungaria va fi!", dar şi viitorul unei Ungarii, aşa cum şi-o dorea, el îl vedea, din motive real-politice, exclusiv în componenţa monarhiei habsburgice.

El era însă mai ales un om al faptei, şi nu al teoriei. Înainte de a se afirma public, jurase să-şi trezească naţiunea la viaţă nouă. „Încercarea merită o viaţă de om", îi scria el baronului transilvănean Miklós Wesselényi, care-i era prieten. Acesta era un alt purtător de cuvânt al mişcării reformiste, şi mai târziu, ca victimă care-şi pierduse vederea în închisorile despotismului şi ca erou în timpul inundaţiilor catastrofale de la Pesta din martie 1838, şi-a găsit un loc în istorie.

Cu energie uriaşă şi curaj impresionant, Széchenyi s-a apucat de treabă. Omul care zilnic îşi consemna febril în limba germană în jurnalul său gândurile şi care încă nu stăpânea pe deplin maghiara a luat asupra sa în 1830 riscul ca într-o carte, *Hitel* (*Credit*), scrisă în această limbă, să arunce peste bord tabuurile sacre ale naţiunii

nobiliare. El s-a pronunţat vehement pentru eliberarea iobagilor şi pentru anularea privilegiului nobilimii de a fi scutită de impozite. A atacat îndeosebi principiul vechi de 600 de ani al aviticităţii, deoarece interdicţia de a chezăşui proprietatea funciară nobiliară ca siguranţă pentru credite stânjenea din capul locului formarea de raporturi de credit normale şi procurarea mijloacelor necesare pentru modernizarea agriculturii.

Unii istorici au comparat efectul acestor idei eretice, expuse într-un stil mai puţin artistic, dar accesibil tuturor, în ciuda frazelor lungi, cu un „trăsnet" sau cu un „cutremur de pământ". Într-o ţară unde cele mai bune cărţi ungureşti nu găseau decât 200 de cumpărători, prima carte a lui Széchenyi câştigase în cinci luni 2 000 de cititori. Într-un an au fost tipărite patru ediţii şi oferite două traduceri în germană.[15]

În *Hitel* şi în două volume ulterioare, *Világ* (*Lumină*, 1831) şi *Stádium* (*Stadiu*, 1833), autorul, de neam aristocratic, cerea şi desfiinţarea breslelor, a monopolurilor şi a altor îngrădiri, precum şi o îmbunătăţire a comunicaţiilor. Cu deviza devenită idee călăuzitoare „Un popor trăieşte prin limba sa!" (*Nyelvében él a nemzet!*), el a militat pentru introducerea limbii maghiare în viaţa economică şi administraţie. Dincolo de activitatea sa publicistică, Széchenyi a înfiinţat prima asociaţie de creştere a animalelor, a achiziţionat nave din Anglia, a chemat specialişti străini, a creat un port şi un şantier naval la Óbuda. Cu aceasta, s-a făcut cel puţin un început. În două decenii, numărul vaselor cu aburi a urcat la 48. Acestea au început curând să circule şi pe lacul Balaton. Regularizarea Tisei, asigurarea navigabilităţii Dunării la Porţile de Fier şi mai ales construirea de către inginerul scoţian Adam Clark a celebrului pod cu lanţuri, prima legătură rezistentă la temperaturi joase şi permanentă între Pesta şi Buda, au fost momente de vârf ale activităţii sale. Faptul că o lege îi obliga la plata unei taxe de doi groşi pe toţi utilizatorii podului cu lanţuri, deci şi pe nobili, a fost o primă „spărtură" în zidul acelui privilegiu nobiliar constând în scutirea de impozite.

Aici, nu putem indica decât exemplificativ unele dintre celelalte numeroase iniţiative ale acestui mare reformator economic şi social: săparea unui tunel prin Muntele Cetăţii (Várhegy) în continuarea podului cu lanţuri se înscrie şi ea printre aceste realizări, ca şi amenajarea de promenade publice în Pesta, construirea unui teatru naţional ungar, a unui conservator şi a unei şcoli de meserii; au urmat prima moară cu aburi, prima fabrică modernă de maşini şi turnătorie de fontă, primul club sportiv şi asociaţie de canotaj.

Unul dintre marii poeţi unguri ai epocii, János Arany, a cântat într-o odă scrisă după moartea lui Széchenyi importanţa celor trei opere principale ale acestuia:

> Nu cărţi sunt acestea, de mână omenească scrise,
> Visătoare, sfătoase — nu, la acel hotar,
> Tras între a fi şi a nu fi,
> Acolo se înalţă ele,
> Trei piramide având ca ţintă cerul.[16]

Chiar şi cuvântările din „lunga adunare a stărilor", cuvântări pătrunse de o dragoste fierbinte faţă de poporul său, au influenţat decisiv dezbaterile privind viitorul Ungariei. La fel, şi cuvântarea sa din 21 ianuarie 1833 despre haosul lingvistic din legislaţie.

> Chestiunile legislative sunt mai întâi discutate în nemţeşte la Curte, apoi sunt dezbătute în ungureşte în Dietă, după aceea prezentate în latineşte tronului, apoi traduse în nemţeşte pentru consilierii care nu vorbesc nici ungureşte, nici latineşte, urmează dispoziţia imperială scrisă în nemţeşte, trimisă în traducere latină dietei, care o dezbate în ungureşte, pentru ca în final legea să fie publicată în latineşte.

Aproape toate propunerile de reformă au eşuat din cauza împotrivirii magnaţilor şi a regelui, respectiv a cancelarului său, Metternich. Cu toate acestea, nici mişcarea de opoziţie declanşată prin iniţiativele lui Széchenyi nu a putut fi stăvilită la nesfârşit. Dinamica mişcării naţionale aflate în desfăşurare, mai ales în ceea ce priveşte ridicarea maghiarei la rangul de limbă oficială a ţării, a fost pentru moment complet eronat evaluată, şi nu numai de Metternich şi consilierii săi. La Viena, lumea îi spunea lui Széchenyi „contele Stefi" şi-l trata ca pe un fantast exaltat. Până şi o personalitate atât de extraordinară ca Franz Grillparzer vorbea la fel de arogant despre unguri şi aptitudinile lor. De pildă, în 1840 el scria în jurnalul său:

> Limba maghiară nu are nici un viitor. Fără legătură cu vreun idiom european şi restrânsă la câteva milioane de oameni în cea mai mare parte necultivaţi, ea — abstracţie făcând de faptul că în naţiunea ungară nu s-a făcut remarcat niciodată un talent ştiinţific sau artistic — nu va avea niciodată un public. Dacă I. Kant şi-ar fi scris în limba maghiară *Critica raţiunii pure*, poate că n-ar fi vândut mai mult de trei exemplare. [...] Un ungur care nu ştie decât ungureşte este un incult şi aşa va rămâne, oricât de mari ar fi aptitudinile lui.[17]

Câţiva ani mai târziu, după ce asistase la Bratislava la o şedinţă a Dietei, notează într-o manieră nu mai puţin dispreţuitoare:

> Ceea ce vor ungurii cu greu ar putea fi criticat dacă ei ar forma un popor de treizeci de milioane. În condiţiile date însă, cea mai mare parte a pretenţiilor lor este ridicolă.[18]

Aceste observaţii şi altele asemănătoare ale lui Grillparzer — „cusurul principal al ungurilor este că ei pricep lent şi judecă pripit" — nu erau, desigur, o excepţie. Chiar austrieci progresişti vedeau în maghiari un popor exotic şi şovinist în spatele „zidului chinezesc" al inintelígibilei lor limbi. Nici Grillparzer nu a fost profet:

> Prin legăturile lor cu Germania cultă, provinciile germane ale Austriei [...] vor dobândi o asemenea superioritate, încât toate aceste pretenţii slave şi maghiare vor plesni ca nişte baloane de săpun.[19]

Chiar în anii în care Grillparzer îşi aşternea pe hârtie înfumuratele lui fraze, în Ungaria s-au afirmat câţiva dintre cei mai mari poeţi, ca Sándor Petőfi, devenit cunoscut pe plan european în 1848/49, Mihály Vörösmarty, Mihály Csokonai-Vitéz; József Katona, eminentul dramaturg şi autor al dramei *Bánk Bán*, a murit exact în anul în care la Viena a fost pusă în scenă piesa lui Grillparzer, *Un credincios servitor al stăpânului său*.

În anii absolutismului lui Metternich, lupta pentru supravieţuirea şi înnoirea limbii maghiare a devenit cea mai importantă stavilă în calea germanizării până atunci irezistibile. În perioada de afirmare naţională, cel mai clar exemplu de atitudine complexată intelectual şi naţional faţă de limba şi cultura germană a fost dat de cazul celebru al poetului László Pyrker, patriarh al Veneţiei şi mai târziu arhiepiscop de Eger.[20] În autobiografia sa redactată sub forma unei epistole, clericul a scris că el şi-a însuşit limba germană abia la vârsta de douăzeci de ani. Dar apoi a trimis repede o a doua epistolă, în care ruga să nu se publice această informaţie. Se temea pentru prestigiul său — în definitiv, din însuşirea târzie a limbii s-ar fi putut conchide că prin obârşie el nu aparţinea stratului conducător al Ungariei.

Reversul medaliei a fost conflictul răsunător cu bătrânul maestru Kazinczy, conflict în care tinerii scriitori au intrat tocmai din cauza lui Pyrker. Motivul era că bătrânul maestru transpusese în ungureşte epopeea lui Pyrker, *Perle ale sfintei preistorii*. După aceasta, pionierul înnoirii literaturii, tânărul critic Ferenc Toldy, l-a atacat extraordinar de dur: de ce a tradus Kazinczy, întreba el, opera unui ungur care scrie nemţeşte? Un asemenea om, zicea el, este o ruşine pentru patria sa. Pentru iniţiaţi, partea amuzantă era, fireşte, faptul că Toldy (iniţial Schedel) însuşi provenea dintr-o familie burgheză germană din Buda

și-și redactase prima sa lucrare — *Manual de poezie maghiară* — în limba germană.

Dar Toldy a devenit pandantul lui Pyrker. El a evoluat spre calitatea de cel mai important „ungur prin opțiune“, de întemeietor al istoriei literare ungare și de catalizator determinant pentru avântul culturii maghiare. Mai ales s-a angajat vehement în combaterea influențelor germane. Însuși Károly Kisfaludy, poetul popular care corespondа în nemțește cu frații săi, a devenit „ungur prin opțiune“; el a respins cu indignare o ofertă de colaborare la o revistă de limbă germană.[21]

Pe acest fundal trebuie să înțelegem complexele de inferioritate pe care atâția unguri cultivați le aveau față de cultura germană, precum și strigătul lui Széchenyi: „Ungaria se va îneca de-a binelea în inteligență germană“ sau (într-o scrisoare către Wesselényi): „În Austria, germanism mult și maghiarism puțin.“ În acest sens, până și istoricul eminamente german Steinacker observa în retrospectiva sa asupra naționalismului maghiar: ca și cehii, ungurii erau și ei în pericol ca din punct de vedere lingvistic, spiritual, cultural să fie copleșiți de străini, și conștientizau înspăimântați acest lucru.[22] Acestui sentiment al pieirii Széchenyi îi contrapunea credința sa neclintită într-un viitor mare al Ungariei.

Széchenyi nu-și cruța națiunea când se punea problema să-i spună un adevăr și să-i adreseze o mustrare. Cu toate mijloacele posibile, inclusiv cu sarcasm mușcător și cu spirit critic receptat ca lipsit de pietate, el încerca să-i trezească pe nobili din toropeala automulțumirii, din imperturbabilitatea lor obtuză. Critica ascuțită și propunerile lui riscante stârneau adesea aprige împotriviri; în câteva comitate, mici nobili revoltați i-au ars cărțile. Opoziția liberală, cuprinzând cercuri din ce în ce mai largi, mai curând l-a admirat și stimat decât l-a iubit.

Un tânăr contemporan, scriitorul Karl Maria Kertbeny, îl vedea pe conte la sfârșitul anilor treizeci în felul următor:

> Pretutindeni și de peste tot răsuna numele de Széchenyi. Și era acesta nu numele unui *deus ex machina* ireal, invizibil — persoana reformatorului țâșnea și se ivea la toate colțurile și răspântiile, și de te preumblai și hoinăreai liniștit pe străzile aflate abia de curând în construcție de-a lungul Dunării sau pe obișnuita Waiznergasse din city, pe lângă șanțul din Pesta răsărea ca din pământ o figură aferată, grăbită, gesticulând, de cele mai multe ori parlamentând în gura mare cu unul sau mai mulți însoțitori, salutând scurt în toate părțile, uneori chiar tăind-o repede de-a curmezișul străzii, chemând și reținând pe cineva — și toți trecătorii salutau cu cea mai

respectuoasă plecăciune şi mulţi se opreau în loc şi o bucată de timp urmăreau cu privirea curioasă sprintena apariţie, apoi unul dintre trecători spunea: *Ăsta e Széchenyi!*
Nici chiar bătrânul şi bunul palatin al Ungariei nu se bucura de atâta respect profund de cât se bucura nobilul conte, care stătea de vorbă cu oricine pe stradă, îi trata pe toţi cetăţenii ca pe nişte egali, intra în toate prăvăliile vorbind tare şi râzând, şi totuşi, printr-o nobleţe caracteristică a felului lui de a se purta crea în juru-i un nimb, aşa că toţi îi purtau un respect profund.[23]

În jurul anului 1840, popularitatea lui Széchenyi ajunsese la apogeu. Contele era copleşit cu onoruri. Dar acest zbor la înălţime era înşelător. Ce-i drept, avocatul şi politicianul Lajos Kossuth, graţiat în aprilie 1840 după o detenţie de trei ani, l-a elogiat cu supranumele de „cel mai mare ungur", dar conflictul dintre steaua ascendentă răsărită din mica nobilime scăpătată şi aristocratul cosmopolit umbrea din ce în ce mai mult scena politică. Széchenyi voia reformă şi se temea de revoluţie. Antipatia lui faţă de Kossuth, a cărui primire în cazinoul din Pesta şi în Academie o împiedicase chiar de mai înainte, conferea conflictului, generat de diferenţa de viziune despre viitorul Ungariei, un caracter deosebit de exploziv. Prin neînfrânatele şi tot mai pătimaşele lui polemici publice împotriva lui Kossuth, căruia îi reproşa că provoacă o revoluţie, Széchenyi pierdea tot mai mult teren. Între timp, lupta pentru limba oficială maghiară a devenit o forţă centrifugă nu numai faţă de Viena, ci şi în raport cu locuitorii neunguri ai Ungariei istorice. Căci deşteptarea naţională i-a cuprins şi pe slovaci, români, croaţi şi sârbi, a căror elită literar-intelectuală nu era pregătită să accepte transformarea naţiunii politice ungare într-o comunitate lingvistică maghiară.

În năzuinţa lor de a face ca graniţele propriei lor naţiuni de aceeaşi limbă să coincidă cu graniţele politice ale ţării, reformatorii patrioţi au alunecat pe pârtia unui război pe două fronturi, anume împotriva Habsburgilor şi împotriva majorităţii neungare a locuitorilor, război care pentru ei şi pentru ţară nu putea să se sfârşească decât tragic. Până la urmă, din cauza acestui conflict legat de introducerea limbii maghiare ca limbă a vieţii statale şi a învăţământului în întreaga ţară, regatul Ungariei a ajuns în impas. Atunci, ideea naţională în curs de afirmare l-a atras în cercul ei magic şi pe Kossuth. Faţă de slovacii şi croaţii care voiau să păstreze latina ca limbă a administraţiei, el invoca „dreptul istoric al unui mileniu". În Ungaria, spunea el, nu poate exista nici un om care să îndrăznească să pună la îndoială faptul că

„deasupra acestei țări planează autoritatea Sfintei Coroane ungare" De aici, el trăgea concluzia că limba administrației nu poate fi decât maghiara.[24]

Széchenyi își mărturisea în jurnalul său îndoielile ascunse: „Mă tem că la Viena mă vor considera prea ungur, iar aici prea austriac."[25] Cu toate acestea, nu a ezitat ca, în noiembrie 1842, în cuvântarea inaugurală la adunarea solemnă a Academiei de Științe înființată de el însuși, să ia poziție împotriva maghiarizării forțate: „Cine schimbă limba nu schimbă și sufletul." Nimeni, a mai spus el, „să nu piardă din vedere" regula că niciodată nu trebuie să-i facem altuia ceva ce nu ne-ar plăcea să ni se facă nouă".

> Ah, ce puțini suntem la număr — așa ne jeluim —, este aproape cu neputință să nu ne topim în marea masă a germanilor și slavilor; de aceea, limba și naționalitatea trebuie extinse. Da, așa e! Dar determinantă este *modalitatea,* deoarece nu toate metodele duc la scop, ba cele acum la modă ne îndepărtează sută la sută de acesta. Pe mine nu m-a neliniștit niciodată faptul că suntem puțini, dar cu atât mai mult mă îngrijorează capacitatea noastră de a rezista, din cauză că — și acest lucru trebuie spus o dată în mod clar — existența materială și spirituală a rasei noastre este așa de inconsistentă. Aici este răul, și haidem să acceptăm în sfârșit să înghițim această foarte amară porție de autocunoaștere — căci numai așa putem să ne însănătoșim de-a binelea: punctul de sprijin al forței spirituale nu stă în cantitate, ci în calitate, și prin urmare existența noastră este primejduită nu de faptul că nu suntem destul de numeroși, ci de faptul că nu suntem destul de importanți.[26]

În 1843/44, Dieta a proclamat maghiara ca limbă oficială. Cei mai mulți nobili subapreciau pericolele rezultând dintr-o asemenea hotărâre într-o țară în care trăiau și membri ai altor națiuni, înzestrate, fiecare, cu limba ei și aflate și ele la ora deșteptării. Széchenyi nu făcea nici un secret din părerea lui că orice politică de natură a favoriza pasiunile naționale este periculoasă. A și prezis că exagerarea cerințelor liberale și naționale duce inevitabil la catastrofă.

Revirimentul pașnic, dar victorios din martie 1848, „revoluția legitimă" (așa suna titlul cărții lui István Deák[27]), l-a făcut pe Széchenyi, pe omul chinuit de puternice depresii și deconcertat, pe omul care preluase în guvern resortul comunicațiilor, să spere încă o dată că Ungaria va cunoaște progresul pe cale evolutivă în cadrul monarhiei. Când și-a dat seama că reacțiunea de la Viena, instigându-i pe sârbi și croați, dar în final și cu ajutorul armatei, voia să anuleze reformele și chiar și constituția din aprilie, el a început să aibă coșmaruri nocturne și,

la 4 septembrie 1848, în timpul unei şedinţe a cabinetului, a suferit o cădere nervoasă. Vedea totul mistuindu-se în flăcări şi „sânge, sânge şi sânge peste tot“.

Adânc înrădăcinate complexe de vinovăţie, un extraordinar sentiment al responsabilităţii pentru tot ce se întâmpla în Ungaria şi în jurul ei şi nişte idei obsesive l-au împins chiar atunci la tentative de suicid, pe care medicul său şi secretarul său, în drum spre Döbling, spre un spital particular de boli mintale, au reuşit să le împiedice. Ce-i drept, el nu a mai părăsit niciodată sanatoriul, dar, în fond, în jurul lui 1856 era vindecat de psihoze şi a început din nou să redacteze scrieri politice. Într-o satiră nesemnată care, prin diligenţele lui, fusese publicată la Londra şi introdusă clandestin în Ungaria, Széchenyi a atacat cu sarcasm şi mare duritate domnia bunului plac instaurată în Ungaria încătuşată după înăbuşirea luptei pentru libertate. Percheziţiile domiciliare şi ameninţările lansate apoi de şeful poliţiei l-au făcut din nou pe Széchenyi să aibă temeri şi parţial idei obsesive. În noaptea de 7 spre 8 aprilie 1860, şi-a pus capăt vieţii. Deşi înmormântarea lui a trebuit, la ordinul poliţiei, să aibă loc la Nagycenk cu o zi înaintea termenului anunţat, la ea au asistat în jur de 10 000 de oameni; la recviemul solemn de la sfârşitul lui aprilie la Budapesta au venit aproape 80 000 de persoane îndoliate.[28]

Din 1840, rivalitatea dintre Széchenyi şi Kossuth a început să-i îngrijoreze pe unguri. În politică şi în istoriografie, opoziţia fundamentală dintre cei doi s-a tradus mereu prin sintagma „inimă contra creier“. Cine avea dreptate? Széchenyi voia să realizeze transformarea, fără conflict cu Habsburgii; Kossuth pretindea dreptul la autodeterminare naţională, deşi până la 1848 nici el nu se gândise la o desprindere de Casa de Habsburg. Evaluarea în funcţie de împrejurări a celor două personalităţi şi a orientărilor lor diametral opuse a fost o parte importantă a instrumentalizării la care mai târziu au supus istoria pătura conducătoare conservatoare de dreapta din epoca Horthy (1920–1944) şi apoi propaganda comunistă.

Széchenyi nu a putut niciodată să strângă în jurul său o puternică grupare politică. Acest lucru i-a rămas rezervat tribunului popular Kossuth. Dar şi în nereuşită, Széchenyi, paşnicul deschizător de drumuri al unei noi epoci, s-a dovedit a fi o figură grandioasă: deja la 4 iulie 1823, „cel mai mare ungur“, cum l-a numit rivalul său Kossuth, ajunsese în jurnalul său la concluzia deosebit de clarvăzătoare: „În viaţă, trebuie să fii ciocan sau nicovală. Eu sunt nicovala…“

20
Lajos Kossuth şi Sándor Petőfi: simboluri ale revoluţiei de la 1848

De două ori într-o jumătate de secol, în 1947 (după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial) şi în 1991 (după prăbuşirea comunismului), cercetătorii opiniei publice au abordat un segment reprezentativ al populaţiei cu solicitarea de a răspunde la întrebarea: care a fost cea mai strălucită şi care a fost cea mai sumbră epocă din istoria Ungariei. În timp ce răspunsurile privind perioada cea mai întunecată s-au dovedit a fi foarte diferite, cele privind epoca cea mai glorioasă au fost uimitor de asemănătoare între ele: şi prima, şi a doua oară, 24 la sută dintre cei chestionaţi au indicat lupta de la 1848 pentru libertate, apoi urma, la o distanţă respectabilă, epoca regelui Matei cu 20, respectiv 13 la sută.[1]

Faptul că, în ciuda marilor răsturnări şi a schimbului de generaţii, evenimentele de la 1848 continuă să se bucure de o aşa de invariabilă şi înaltă preţuire dovedeşte în mod convingător că ungurii acordă acum, ca şi în trecut, prioritate absolută independenţei lor naţionale respectiv mişcării pentru independenţa ţării lor.

Era vorba atunci, cu 150 de ani în urmă, nu de nişte complicaţii diplomatice sau militare greu de înţeles, ci de o luptă câştigând în dramatism datorită unuia dintre cei mai mari poeţi şi scriitori ai naţiunii, de lupta pentru independenţă dusă de maghiari împotriva Casei de Habsburg, ca şi împotriva croaţilor, românilor şi sârbilor aliaţi cu austriecii şi, în final, împotriva Rusiei chemate în ajutor. Atitudinea tuturor marilor puteri europene a fost una de respingere categorică. Ungaria era complet izolată, iar din perspectiva zilei de azi înfrângerea a fost inevitabilă. Dar tocmai de aceea, revoluţia legitimă a ungurilor din „anul furtunos“ 1848 este percepută nu numai ca un eveniment epocal, ci şi ca izvor de tradiţii romantice, care în vremuri de criză au fost reluate mereu.

István Deák a formulat cu precizie nişte gânduri legate de acele evenimente: „Noi, cei de azi, încă nu ştim exact ce s-a întâmplat, de fapt, în primăvara lui 1848, dar suntem cu toţii de acord că a fost ceva minunat. [...] Primăvara maghiară înseamnă ceva care diferă

de la un om la altul, dar ea înseamnă şi ceva care este acelaşi pentru toţi cetăţenii acestei ţări."[2]

Acest an revoluţionar 1848, lupta pentru libertate până la capitularea din toamna lui 1849, rezistenţa din interiorul şi din afara ţării împotriva domniei bunului plac al noului absolutism şi, în sfârşit, marea polemică în legătură cu oportunitatea compromisului austro-ungar din 1867, nimic din toate acestea nu a fost şi nu este nici astăzi atât de indisolubil legat de vreo altă personalitate ca aceea a lui Lajos Kossuth. Nici un politician ungur nu a fost vreodată în aşa mare măsură obiect al glorificării din partea tuturor straturilor poporului şi totodată ţintă a demonizării din partea politicienilor popoarelor vecine, cum a fost omul a cărui viaţă lungă (1802–1894) se confundă cu victoriile şi înfrângerile poporului său.

În istoriografia internaţională, nişte prejudecăţi şi false informaţii contemporane precum şi efectele târzii ale satanizării la care-l supun adversarii săi unguri îi schimonosesc imaginea. Pentru Golo Mann, „acest revoluţionar vrăjitor mult prea plin de el a fost naţionalistul cel mai dement care a existat vreodată. El a pus popoarele nemaghiare să aleagă ori supunerea totală fără existenţă politică, ori exterminarea."[3] Într-un mod asemănător vedea istoricul britanic A.J.P. Taylor rolul lui Kossuth: „El a fost primul dictator care a venit la putere prin prostituarea idealismului în serviciul pasiunilor naţionale."[4]

Recordul l-a doborât în cartea sa *Prăbuşirea Casei de Habsburg* publicistul şi istoricul englez Edward Crankshaw, cu următoarea comparaţie absurdă:

> El vrea să fie ungur, aşa cum Hitler vrea să fie german, aşa cum Mussolini vrea să fie roman. Kossuth e slav, un slovac de la ţară. Mama lui nu ştie ungureşte.[5]

Istoricul german Franz Herre[6] repetă şi el în a sa biografie a lui Franz Joseph teza răspândită în secolul al XIX-lea de publicişti austrieci că Kossuth ar fi fost slovac, dar că, iată, cu „zelul renegatului" s-a simţit maghiar.

Cum era de aşteptat, istoricii unguri au mers pe firul documentelor şi al arborelui genealogic până la 1263, epoca lui Béla IV, şi au iniţiat numeroase studii despre strămoşii lui Kossuth, ca să demonstreze contrariul.[7] Cert este că numele Kossuth provine de la un cuvânt slovac care înseamnă ţap. Este deci foarte posibil ca bogat ramificata familie Kossuth să fi fost de obârşie parţial slovacă. Karolina Weber, mama lui Kossuth, provenea dintr-o familie din Spiš, deci germană, care se

stabilise la Eperjes, în Ungaria de Sus. Limba maternă a lui Kossuth a fost însă, fără îndoială, maghiara, chiar dacă el stăpânea bine şi germana. Este un fapt demonstrabil că afirmaţiile lui Crankshaw despre mama lui Kossuth nu corespund adevărului; ea a corespondat în ungureşte cu fiul ei. Multilingvismul nu era o caracteristică a familiei, ci a regiunii. Originalul mediu ungaro-slovac din zona Spiš nu schimbă cu nimic faptul că însuşi Kossuth a scris într-o notiţă: „M-am născut ca ungur şi am fost educat ca ungur." Celelalte limbi, se spune, şi le-a însuşit ca limbi străine. La bătrâneţe, considera ca pe o „particularitate" a istoricilor austrieci încercarea acestora de a-i scorni o obârşie slovacă, şi o dată a vorbit chiar de ascendenţa sa — niciodată menţionată înainte — „imemorial ungurească".

Oricum ar fi, îndoielile cu privire la sângele unguresc al lui Kossuth sunt nelalocul lor. Dar deoarece autorii occidentali au avut la îndemână cunoştinţe lingvistice mai curând nemţeşti şi ceheşti decât ungureşti, basmul citat din aceste izvoare referitoare la Kossuth „dezertorul" şi „renegatul" a avut ecou până în zilele noastre. Multilingvismul membrilor mai timpurii sau mai îndepărtaţi ai familiei sale este nerelevant şi din cauză că tocmai în Ungaria de Sus au existat nenumărate familii de nobili de origine slavă sau germană a căror conştiinţă naţională ungurească era fără echivoc în secolul al XIX-lea. Mai puţin convingătoare sunt, ce-i drept, unele referiri ocazionale la „însuşirile tipic ungureşti" sau chiar la „trăsăturile fizionomice ungureşti" ale lui Kossuth. Pentru istoria Ungariei, important nu a fost şi nu rămâne în orice caz decât faptul că Lajos Kossuth se declara el însuşi ungur sută la sută şi că, în ciuda eşecului său, compatrioţii lui i-au rămas permanent credincioşi.

S-a întâmplat în noaptea de 5 mai 1837. O furtună violentă se dezlănţuise peste dealurile Budei când soldaţii au împresurat hotelul lăturalnic „Ochiul lui Dumnezeu". Periculosul ziarist Kossuth care, potrivit rapoartelor confidenţiale, pregătea de mai multă vreme o revoluţie, îşi găsise aici, cu câteva zile în urmă, adăpost, ca să finiseze o lucrare mai amplă, în timp ce familia sa rămăsese pe partea pestană a Dunării. După pregătiri de luni de zile, autorităţile au intervenit în forţă. Kossuth a fost arestat şi acuzat de rebeliune şi înaltă trădare. Avocatul şi publicistul cunoscut până atunci numai unui cerc relativ mic de abonaţi şi cititori ai publicaţiei sale *Országgyûlési tudósítások* (*Rapoarte parlamentare*) (au fost scoase 344 de ediţii între 1832 şi 1836, în final 72 de exemplare scrise de mână) a refuzat o apărare,

deoarece oricum potrivit constituţiei el, ca nobil, ar fi putut fi arestat abia după o sentinţă executorie pronunţată într-un proces.

Acea noapte a devenit momentul de cotitură din viaţa avocatului, care avea atunci 35 de ani. Vlăstarul unei mici familii nobiliare scăpătate din micul comitat Zemplén — locuit majoritar de slovaci — din Ungaria de Sus, un tânăr cu barba acoperindu-i obrajii, cu faţa palidă, cu părul castaniu şi cu un talent de stilist şi de orator unic în felul lui, a devenit victima pretutindeni cunoscută a samavolniciei. Arestarea lui a fost interpretată ca semnal vizibil până departe al noului curs dur al politicii duse de Viena faţă de Ungaria. Urmarea a fost o furtună de proteste în întreaga ţară. Kossuth s-a apărat cu asemenea iscusinţă şi tenacitate, încât abia după doi ani de detenţie s-a ajuns cu adevărat la o condamnare. Pedeapsa era de trei ani închisoare, dar mai târziu a fost majorată de instanţa supremă la patru ani, ceea ce a făcut ca Lajos Kossuth să devină martir.

Acţiunea împotriva lui Kossuth şi a baronului Miklós Wesselényi, conducătorul opoziţiei, s-a dovedit osteneală zadarnică. Din acel moment, chestiunile aparent juridice ale reformei s-au identificat cu cauza libertăţii naţionale.

Din punct de vedere uman şi intelectual, detenţia a fost pentru Kossuth o experienţă foarte rodnică. În cazarma din Buda a fost, ce-i drept, rupt de lumea exterioară — în afară de vizitele mamei sale, nu i s-au permis nici un fel de alte contacte directe —, dar a avut voie să scrie şi să primească scrisori şi, mai ales, a primit cu regularitate cărţi. Mai târziu, sub semnul unei îmbunătăţiri a condiţiilor de detenţie, s-a comandat pentru Kossuth pe contul statului chiar *Augsburger Allgemeine Zeitung*! El s-a ocupat mai ales de operele lui Shakespeare, a făcut o traducere parţială a lui *Macbeth* şi, pe această cale, şi-a însuşit atât de bine limba engleză, încât mai târziu, în exil, şi-a vrăjit ascultătorii englezi şi americani la fel de uşor ca pe compatrioţii săi din Ungaria. Kossuth a citit în celula sa şi poeziile lui Byron şi Lamartine, operele lui Gibbon şi Hume, Béranger şi Racine, Voltaire şi Jean Paul.

Între timp, o aşa-numită *Staatkonferenz* secretă gestiona treburile guvernului în locul împăratului Ferdinand I, un om limitat din punct de vedere intelectual. Acest organism a inaugurat un curs mai moderat. Ca expresie a acestei noi linii politice, Kossuth a fost pus în libertate înainte de termen, la 10 mai 1840. Câteva luni mai târziu, a primit de la tipografia Landerer surprinzătoarea ofertă de a pune bazele unui ziar şi de a-l conduce ca redactor-şef. Landerer era, după cum s-a

dovedit mai târziu, o iscoadă a poliţiei şi, foarte probabil, oferta către Kossuth a făcut-o chiar la iniţiativa personală a lui Metternich.

Motivele acestui gest nu au fost niciodată clarificate pe deplin. Poate că la Curte se spera că teama de a-şi pierde din nou o poziţie rentabilă îl va ţine departe de politica activă pe strălucitul şi insidiosul jurist. Cu omologatul mijloc suplimentar al cenzurii se credea că măcar se va putea pune surdină radicalităţii lui. Dar cei care făceau această supoziţie se înşelau grav.

În realitate, *Pesti Hírlap* (*Ziarul din Pesta*), cu două apariţii pe săptămână, a devenit o îndrăgită şi prestigioasă portavoce a opoziţiei şi totodată un succes comercial pentru patronul tipografiei, ca şi pentru redactorul-şef. Datorită neobişnuitului talent publicistic şi admirabilei hărnicii ale lui Kossuth, tirajul a urcat în şase luni de la 60 la 4 000, iar până la începutul lui 1844 chiar la 5 200 de exemplare. În condiţiile acestui mare interes, ziarul şi-a câştigat, potrivit unor evaluări demne de încredere, aproape 100 000 de cititori, şi aceasta într-o ţară unde electoratul era de 136 000 de persoane şi numărul celor care ştiau să scrie şi să citească se situa la sub un milion.[8] Informaţiile din toate colţurile ţării veneau de la corespondenţi, dar aproape toate articolele de fond — în total, 216 în trei ani şi jumătate — le-a scris, adesea nesemnat, Lajos însuşi. Articolul de fond pe pagina de titlu a fost invenţia lui Kossuth — pentru trezirea interesului cititorilor, dar adesea şi ca trimitere la relatări importante din interiorul gazetei. În ciuda permanentei hărţuieli cu cenzorii, care de altfel nu au radiat decât şapte articole de fond ale lui Kossuth, jurnalismul era atunci, comparativ, de exemplu, cu practicile de mai târziu ale regimurilor de extremă dreaptă sau comuniste, aproape complet liber.[9]

„Nimic prin noi fără noi!“ — suna deviza îmbrăţişată de Kossuth. Sau altfel exprimat, el acţiona pentru autodeterminarea naţională în cadrul monarhiei. *Pesti Hírlap* se pronunţa pentru obligarea nobilimii la plata impozitelor şi pentru desfiinţarea iobăgiei, pentru reforme umanitare, chiar şi în închisori şi spitale, pentru unirea cu Transilvania şi pentru introducerea maghiarei ca limbă oficială în întreaga ţară. Faptul că atunci populaţia Transilvaniei consta majoritar din români nu era relevant pentru Kossuth, cum nu era pentru aproape nici un reformator cu idei radicale sau conservatoare. Astfel, în 1842 el scria în *Pesti Hírlap*:

> În Ungaria, maghiara trebuie să devină limbă oficială în administraţia civilă ca şi în cea ecleziastică, în legislaţie şi la aplicarea legilor, în guvernare şi

> justiţie, precum şi în problemele siguranţei publice şi ale poliţiei, în reglementările directe şi indirecte ale impozitării şi în domeniul economiei. [...] A ne mulţumi cu mai puţin ar fi laşitate, a decreta mai mult ar fi tiranie. Şi una, şi alta ar fi pentru noi sinucidere.[10]

Problema principală era atunci aceea de a găsi o modalitate de a face ca Viena să accepte maghiara ca limbă de stat, şi nu, de exemplu, de a maghiariza naţionalităţile neungare. Kossuth însuşi nu avea nimic împotriva ideii ca membrii minorităţilor să-şi folosească, în viaţa particulară propria lor limbă şi s-a împotrivit mereu încercărilor de asimilare forţată. Slavii, românii şi germanii — spune el — să-şi cultive în linişte propriile lor obiceiuri şi limba lor, singura condiţie fiind aceea ca ei să accepte că sub Sfânta Coroană nu poate exista decât o naţiune, anume naţiunea ungară.

Îi umplea de nelinişte pe reformatori primejdia panslavismului. Cine s-ar fi gândit atunci cât de departe va ajunge mai târziu sciziunea dintre ruşi, polonezi, cehi, croaţi şi sârbi! Ungaria era văzută ca o ţară aflată între influenţa germană şi cea rusă. În legătură cu ipotezele lui *Augsburger Allgemeine Zeitung* despre lupta viitoare dintre germani şi slavi, Kossuth observa că, în acest caz, Ungaria va fi de partea primilor, dar ca naţiune de sine stătătoare şi nu ca ingredient în aliaj nemţesc. Ca aproape toţi ungurii, Kossuth făcea o excepţie numai în cazul croaţilor; ce-i drept, aceştia cereau acum Vienei deja aceleaşi drepturi pe care le revendicau şi ungurii. Legea din 1844 a ridicat maghiara la rangul de limbă oficială a regatului, cu excepţia Croaţiei. Romanticii naţionalismului liberal visau la instaurarea unei hegemonii ungureşti în ţările Sfintei Coroane şi treceau peste faptul că sentimente naţionale asemănătoare nutreau şi alte grupuri etnice, care, în lipsa unui stat de sine stătător, căutau drumul spre autoafirmare tot prin limbă.

Limba ca mijloc al înnoirii spirituale a jucat deci un rol central şi în diversele mişcări slave din epoca premergătoare revoluţiei din martie 1848 din Germania. Scriitorul croat Ljudevit Gaj a încercat, începând din anii '30, să întemeieze un mare stat sudslavo-iliric şi o limbă scrisă comună. Independent de faptul dacă efectiv el a fost sau nu un agent plătit al austriecilor, proiectul său „iliric" s-a dovedit a fi un vis. Dar demersurile lui Gaj au favorizat dezvoltarea culturală în Croaţia la fel cum iniţiativele lingvistice ale marelui poet sârb Vuk Karadzici de la Viena au dat impulsuri hotărâtoare literaturii slave de sud. Şi la slovaci au luat cuvântul în prima jumătate a secolului al XIX-lea

poeţi şi scriitori precum Jan Kollár, Pavel J. Safarik şi Ludovit Stur pentru a întări ideea naţională slovacă.

Desigur, Kossuth nu s-a mărginit nicidecum la lupta pentru oficializarea limbii maghiare. Nu în ultimul rând, sub presiunea articolelor lui strălucit scrise şi a reportajelor din *Pesti Hírlap*, chestiunea independenţei economice în general şi problema vămilor în special au devenit un permanent măr al discordiei între guvern şi opoziţie. Viena nu a dat nici o atenţie cererilor pentru punerea pe picior de egalitate economică cu Austria germanofonă. Astfel, influentul bancher Georg Sina declara:

> Este discutabil faptul că Austria ar câştiga ceva dacă Ungaria ar deveni un stat cultural. Orice pumn de boabe, orice cap de vită, ba chiar orice produs al Ungariei plăteşte la graniţa austriacă multă vamă. Pe de altă parte, Ungaria cumpără din Austria orice produs industrial, chiar şi pe cel mai prost.[11]

Atitudinea inflexibilă şi arogantă a autorităţilor centrale impulsiona din ce în ce mai mult aripa radicală a mişcării reformiste din jurul lui Kossuth. Opoziţia nu mai era interesată de desfiinţarea „vămilor protecţioniste“, care separau Ungaria de restul imperiului, ci de întărirea acestor bariere vamale — ele nemaiaflându-se acum sub control austriac, ci unguresc. Kossuth cerea nu numai vămi protecţioniste, ci chema chiar la boicotarea produselor austriece. Cu aceasta, el punea vârf la toate. Metternich i-a atras atenţia patronului tipografiei din Pesta că trebuie să se debaraseze imediat de redactorul-şef. Kossuth presupusese iniţial că măsura luată de proprietar împotriva lui este din cauza chestiunii litigioase dintre ei privind partea lui de câştig, dar a trebuit să constate curând că urma să i se închidă orice acces la presă.

Astfel, în mai 1844 în Ballhausplatz din Viena s-a ajuns în saloanele oficiale ale puternicului cancelar la o întâlnire memorabilă cu politicianul opoziţionist mai tânăr cu treizeci de ani. Convorbirea a durat două ore şi jumătate şi a fost ultima încercare a lui Metternich ca, sub pretext că-şi asociază un „scriitor independent“, să-l „cumpere“ indirect, dar de-adevăratelea pe Kossuth. Acesta îi scria încă în iunie lui Wesselényi că Metternich este un „diplomat în cel mai adevărat înţeles al cuvântului, un diplomat care nu crede deloc în partea de cinste şi onoare din caracterul omului, pentru că în viaţa lui poate nu a întâlnit nici măcar zece oameni cinstiţi. Sper că ceea ce a aflat de la mine este că nu orice ungur poate fi cumpărat.“[12]

Kossuth, chiar şi fără ziar, a rămas purtător de cuvânt al mişcării reformiste a nobilimii. Acum, ca director executiv, a înfiinţat o asociaţie a micilor industriaşi şi o asociaţie de protecţie naţională cu filiale. A lansat lozinca aparent ispititoare: „Cumpăraţi numai mărfuri ungureşti!“ În afară de aceasta, el a inventat lozinca şi mai populară „Ungaria la mare!“, în scopul construirii unei linii de cale ferată de la Pesta până la Fiume. Cu aceasta, Kossuth a căzut în cursa unui tânăr şi vorbăreţ escroc ungur din oraşul-port. Individul a dispărut în toamna lui 1846 şi a lăsat în urmă datorii neacoperite în sumă de 150 000 de guldeni. Diferitele asociaţii ale lui Kossuth s-au destrămat imediat; el însuşi şi-a pierdut nu numai postul de director, ci şi micile economii, ca să-i despăgubească pe unii acţionari. În ciuda eşecurilor evidente, această campanie a fost şi ea în măsură să potenţeze sentimentul naţional al unor tot mai largi categorii sociale.

După experimentele economice eşuate, Kossuth şi-a dedicat din nou întreaga capacitate exclusiv politicii şi a dobândit curând aureola tribunului popular necontestat. Ca unul dintre cei mai prestigioşi şi populari politicieni ai opoziţiei liberale, el a jucat un rol important în campania electorală pentru următorul Parlament, care a fost convocat pentru toamna lui 1847. Senzaţia propriu-zisă consta în aceea că Lajos Kossuth, membru al micii nobilimi sărace, deci om fără mijloace băneşti necesare pentru propaganda electorală, candida tocmai în comitatul Pesta, circumscripţia electorală cea mai importantă.

Mai mulţi magnaţi liberali, avându-l în frunte pe contele Lajos Batthyány, premierul de mai târziu, au sprijinit cu sume importante campania celebrului candidat. Kossuth era, potrivit unor relatări concordante, un orator strălucit, care, când cu glas catifelat şi gesturi teatrale, când tunător şi cu patos exagerat, găsea în permanenţă rapid şi instinctiv drumul spre inimile publicului. Adversarii săi de la Viena şi Pesta, mai ales aristocraţii conservatori, chiar şi Széchenyi, erau din ce în ce mai îngrijoraţi de influenţa crescândă a lui Kossuth. Odată, într-o convorbire foarte personală cu Széchenyi, Metternich a spus că guvernul a făcut patru greşeli faţă de Kossuth: l-a băgat la închisoare şi apoi l-a lăsat totuşi liber; i-a dat un ziar şi apoi i l-a luat. Ce-i de făcut? „Să-l utilizaţi sau să-l spânzuraţi“, a fost răspunsul prompt al lui Széchenyi. Într-o zi, într-o pornire de autoironie, acesta i-a povestit lui Kossuth despre ceea ce-i sugerase el lui Metternich! Din punctul de vedere al manierelor şi al caracterului, între cei doi era o deosebire atât de fundamentală, încât Kossuth nici nu a priceput

sarcasmul interlocutorului său, care înclina permanent spre observații răutăcioase și și-a zis fără urmă de glumă că în felul acesta Széchenyi reprezintă pentru el o amenințare gravă. „Ce vrea șarpele ăsta de la mine? Și șarpele ăsta se cheamă că este om!" scria iritat Kossuth.[13]

Ziua alegerilor, 18 octombrie 1847 mai exact: s-a putut vota de la ora nouă dimineața până la șase și jumătate seara. În favoarea lui Kossuth erau magnații liberali, conduși de Batthyány, cu nobilii lor cu urice, cu intelectualii și burghezii. Rezultatul alegerilor era previzibil: Kossuth a obținut 2 948 de voturi, iar contracandidatul său 1 314. În comitatul Pesta, cu cei 600 000 de locuitori ai săi, existau 14 000 de nobili cu drept de vot. Așadar, a votat numai o parte dintre cei cu drept de vot.

Nou-alesul deputat avea deja în lunile următoare partea leului în ofensiva reformatorilor, iar dinamica sa în lupta cu aripa din Parlament dispusă la compromis confirma temerile cele mai rele ale vicecontelui Pestei:

> Kossuth este un instigator, nu un om pașnic, disciplinat, cum rezulta din invitația regală oficială. Kossuth este un om care, el singur, va face mai multe greutăți decât toată Dieta.[14]

Furtuna a izbucnit în februarie 1848 în Franța. Știrea despre revoluția de la Paris a declanșat în ritm vertiginos explozii politice și naționale în diferite locuri din Imperiul Habsburgic. Reformatorii și revoluționarii din Viena, Buda și Pesta, din Bratislava și Zagreb, Milano și Veneția s-au influențat unii pe alții într-o atmosferă de solidaritate, atmosferă care a fost, ce-i drept, de scurtă durată. Trecerea de la revoluția liberală, constituțională și social-agrară la conflicte naționale între cele unsprezece grupuri etnice ale imperiului a furnizat curând și din belșug argumente în sprijinul epigramei scrise de Grillparzer în anul 1849: „Drumul noii civilizații duce de la umanitate, prin naționalitate, la bestialitate."[15]

Drama ungară a fost parte a marii revoluții europene. Transformările pe plan internațional au determinat dimensiunea și limitele, posibilitățile și ecourile evenimentelor din Ungaria. Acestea, pe de altă parte, au influențat în măsură extraordinar de mare soarta monarhiei și viitorul popoarelor din acest spațiu. Bratislava și Budapesta (la data aceea, încă, oficial, Pesta–Buda) au fost principalele locuri ale acțiunii revoluționare, iar Kossuth, cu inconfundabila lui forță de reverberare, a fost de la început personalitatea determinantă. Însă abia în septembrie 1848, după ruptura definitivă cu Austria, necontestatul

său rol principal şi carisma sa de conducător au fost recunoscute fără rezerve nu numai de marea masă a populaţiei, ci şi de elita politică a mişcării reformiste.

Când ştirea despre revoluţia de la Paris a căzut ca un trăsnet în timpul lungilor şedinţe ale dietei de la Bratislava, Kossuth, cu neîntrecutul său fler politic, a luat îndată, energic, iniţiativa. La 3 martie 1848, în faţa adunării stărilor, a ţinut un discurs incendiar, pe care Macartney l-a numit pe bună dreptate „discursul inaugural al revoluţiei“:

> Din camerele de plumb ale sistemului vienez adie un aer pestilenţial, care înăbuşă, otrăveşte totul, ne paralizează nervii, ne taie aripile spiritului.

Kossuth a dat un ultimatum Vienei şi a cerut şi pentru ţările moştenitoare ale Austriei o constituţie proprie, asemănătoare celei ungare: „Dinastia trebuie deci să aleagă între propriul ei interes şi menţinerea unui sistem devenit caduc.“ În plus, printre altele proclama alegeri noi pentru Parlament şi un guvern ungar care să răspundă în faţa acestuia, o nouă organizare a armatei, o administraţie financiară ungară independentă, nobilimea să fie obligată la plata de impozite, desfiinţarea iobăgiei şi drepturi politice egale pentru orăşeni şi pentru ţărani.[16]

Unii istorici, ca de pildă Edward Crankshaw, au văzut în spatele „acestei înflăcărate notificări de luptă făcute Austriei“ voinţa de a distruge, „însufleţită de motivul catonian *Austriam* (*Carthaginem*) *delendam esse*, de a zdrobi această Austrie. Numai asupra mijloacelor şi căilor acestei demolări nu se înţeleg magnaţii cu oamenii din popor“[17]. În realitate, Kossuth încă se situa la data aceea ferm pe poziţia monarhiei universale şi voia o Ungarie *în cadrul* monarhiei, modernizată, independentă pe plan intern.

Cuvântarea lui a înteţit şi febra revoluţionară de la Viena. Prietenii i-au tradus imediat în germană textul poetico-mobilizator şi l-au difuzat în Viena, unde a fost citit de repetate ori pe străzi şi a stârnit un ecou neobişnuit de puternic printre studenţi. La 13 martie, la Viena a izbucnit revoluţia, soldată cu aproximativ cincizeci de victime. În aceeaşi seară, Metternich a fost destituit din funcţie. Căderea lui a fost semnalul pentru extinderea tulburărilor. Deja la 14 martie, Dieta de la Bratislava, fără să mai dezbată, a adoptat ca document adresat tronului lista de cereri a lui Kossuth respinsă cu puţin înainte tot de magnaţi, inclusiv de Széchenyi. În acelaşi cadru s-a aprobat, de asemenea, noua propunere a lui Kossuth de a se trimite cu acest

document la rege, la Viena o delegaţie alcătuită din membri ai ambelor camere.

La început însă, sorţii nu au căzut nici la Bratislava nici la Viena, ci la Pesta, şi conducătorii revoluţiei din 15 martie nu au fost oameni politici profesionişti din rândul nobilimii, ci tineri intelectuali, în fruntea cărora s-a aflat radicalul poet naţional de 25 de ani Sándor Petőfi. Ceea ce s-a întâmplat în acea zi la Budapesta este evenimentul istoriei ungare descris cel mai adesea, în toate amănuntele lui, pe care şcolarii maghiari trebuie să le înveţe pe dinafară, şi la 150 de ani după ce ele s-au consumat şi pe care fiecare regim, în funcţie de orientarea lui politică, le evaluează şi le instrumentalizează.

Pe malul Dunării, în faţa statuii lui Petőfi şi pe treptele Muzeului Naţional din Budapesta, ungurii comemorează în fiecare an, la 15 martie, acest memorabil prolog la cea mai importantă şi mai necontestată revoluţie din agitata lor istorie. La 15 martie al fiecărui an, şcolari, liceeni, studenţi şi adulţi patrioţi poartă ca simbol al mândriei naţionale cocarda roşie-albă-verde. De când lumea, regimurile autoritare sau dictatoriale au tremurat de scânteia electrizantă a acestei zile aniversare. Aşa, de exemplu, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a avut loc, la 15 martie 1942, în faţa monumentului lui Petőfi cea mai puternică demonstraţie pentru independenţă şi împotriva alianţei regimului horthyst autoritar cu cel de-al Treilea Reich. De asemenea, sub regimul comunist al lui Kádár, această zi a fost sărbătorită în condiţiile unor deosebit de stricte măsuri de securitate. Cu toate acestea, legat de festivităţile oficiale şi bine păzite s-a ajuns în repetate rânduri la manifestări nepermise. Poliţia intervenea cu bastoane împotriva tinerilor care cântau cântece patriotice şi mărşăluiau spre locurile comemorative tradiţionale. Desigur, de mult nu mai era vorba de Habsburgi, cu atât mai puţin de austrieci, care atunci erau de departe naţiunea străină cea mai populară din Ungaria, ci — ca întotdeauna — de libertate pur şi simplu.

Ce s-a întâmplat deci în această zi memorabilă din anul 1848?[18] Avangarda mişcării revoluţionare din Pesta care a pregătit cotitura istorică era formată din aproximativ cincizeci de tineri scriitori, publicişti, funcţionari, membri ai straturilor inferioare ale clasei de mijloc şi dintr-o mână de nobili. Purtătorul lor de cuvânt, celebrul poet Petőfi, avea 25 de ani, scriitorul Mór Jókai 23, şi istoricul Pál Vasvári numai 21. Ei aparţineau „Societăţii celor zece“, un club înfiinţat de Petőfi, pe care ei l-au numit apoi „Tinerii unguri“. Ideile lui Petőfi depăşeau

chiar de atunci cu mult propunerile de reformă ale lui Kossuth. El era un republican radical, care-şi manifesta prin cuvântul vorbit şi scris ura împotriva regilor, un adept al libertăţii poporului şi al eliberării claselor deposedate de drepturi. La îndemnul lui Kossuth, tinerii au întocmit un program în douăsprezece puncte, care curând a fost transformat într-o listă de revendicări îmbogăţită cu noi propuneri radicale. Pe primul loc se afla cererea de libertate a presei şi de desfiinţare a cenzurii, apoi cea de creare a unui minister la Pesta, care să răspundă în faţa Parlamentului ales de popor; urmau: deplina egalitate cetăţenească şi religioasă, o gardă naţională, o curte cu juraţi, o bancă naţională, o armată naţională ungară, retragerea trupelor străine (citeşte: austriece) din Ungaria, eliberarea deţinuţilor politici şi unirea cu Transilvania. (Nu se spunea nici un cuvânt despre locuitorii nemaghiari ai ţării.)

Când, la 14 martie, de la Viena au sosit şi la Pesta ştiri despre tulburări şi despre o revoluţie incipientă, „Tinerii unguri“ au decis să citească imediat în public cele douăsprezece puncte. La aceasta, s-a adăugat şi o poezie patriotică pe care Petőfi a scris-o special pentru această ocazie:

Sus! Patria către maghiari strigat-a:
E timpul pentru luptă să fiţi gata!
Ce-alegeţi, libertatea sau robia?
Sunt în joc onoarea şi mândria!
Să jurăm pe Dumnezeul marilor străbuni:
Niciodată
Nu-i vom face tiraniei plecăciuni!
Niciodată![19]

„Tinerii unguri“ s-au întâlnit în dimineaţa zilei de 15 martie în localul lor obişnuit, Café Pilvax din centrul Pestei, şi au dat citire celor douăsprezece puncte şi răscolitoarei poezii a lui Petőfi. Petőfi, Jókai şi Vasvári i-au mobilizat la universitate pe studenţi şi au mărşăluit cu 2 000 de adepţi în direcţia tipografiei Landerer-Heckenast, ca să obţină, fără aprobarea cenzurii, tipărirea acolo a listei de revendicări şi a poeziei. La începutul după-amiezii, s-au adunat 10 000 de oameni în faţa Muzeului Naţional, unde s-a dat o nouă citire punctelor şi poeziei. În sfârşit, pe străzi au mărşăluit aproape 20 000 de oameni şi i-au forţat pe magistratul Pestei şi chiar pe cei din aparatul guvernatorului să le aprobe revendicările. A fost pus în libertate singurul deţinut politic, agitatorul socialist Mihály Táncsics. „Palizi şi tremurând“ de atmosfera revoluţionară, membrii aparatului guvernatorial au capitulat de frica mulţimii imense a demonstranţilor, care formau

circa o jumătate din numărul adulţilor din Pesta, şi poate şi din cauză că nu se puteau bizui pe soldaţii (în principal, italieni) staţionaţi în capitală.

Dar, în sfârşit, ceea ce a determinat Parlamentul de la Bratislava şi Curtea de la Viena să accepte cererile radicale nu a fost „marea zi“ a revoluţiei, ci zvonurile, ce se răspândeau cu iuţeala fulgerului, că peste 40 000 de ţărani înarmaţi, sub conducerea lui Sándor Petőfi, ar fi plănuit proclamarea republicii, poate o răscoală pentru ziua de Sfântul [19 martie - *n. ed.*] Iosif, la începutul târgului de la Pesta. În realitate, târgul a avut loc abia peste câteva zile, iar ştirea despre ţăranii înarmaţi şi despre planurile lor insurecţionale a fost pe de-a-ntregul inventată. Ei au venit în număr mare la Pesta ca să facă afaceri, iar legătura cu proiectul tinerilor radicali a constat pur şi simplu în faptul că iniţial aceştia au vrut să organizeze în timpul târgului o manifestaţie publică. Cu toate acestea, zvonul s-a dovedit o pârghie puternică pentru atingerea surprinzător de rapidă a scopurilor politice ale reformatorilor maghiari. Mai târziu, istoricii, ce-i drept, au respins afirmaţia lui Petőfi că desfiinţarea de către Parlament a iobăgiei ar ţine exclusiv de activul tinerilor revoluţionari din Pesta conduşi de el, dar toate lucrările de istorie şi cronicile recunosc contribuţia importantă a Societăţii celor zece a lui Petőfi nu numai la desfăşurarea nesângeroasă a revoluţiei de la Pesta, ci şi la realizarea breşei următoare la Viena şi Bratislava.[20]

De viaţa şi rolul lui Sándor Petőfi (1823–1849), cel mai popular poet ungur din timpul revoluţiei şi al luptei pentru libertate, s-au ocupat sute de specialişti. Ne putem mărgini, aşadar, aici la a ne referi doar pe scurt la personalitatea poetului naţional care în amintirea posterităţii a fost, mai mult decât toţi ceilalţi oameni politici (afară de Kossuth) şi conducători militari, identificat cu spiritul revoluţiei. Spaima mare şi repetată a unei răscoale ţărăneşti conduse de Petőfi o produceau, natural, cuvântările şi, mai ales, poezia politică a înflăcăratului revoluţionar. Ideile radicale ale Revoluţiei Franceze i-au dat aripi lui Petőfi, plebeul, la fel ca şi acelea ale socialiştilor utopici. Deposedarea de drepturi şi mizeria poporului le simţise el pe propria lui piele. Petőfi a trebuit să dea piept cu viaţa încă de la şaisprezece ani: ca băiat de prăvălie şi angajat la teatru, ca figurant şi actor într-o trupă ambulantă. A străbătut pe jos întreaga ţară şi a făcut cunoştinţă cu patria şi, mai ales, cu problemele poporului. În 1844, a apărut primul volum de poezii al tânărului geniu. Acum a devenit Petőfi o personalitate cunoscută în viaţa culturală. Cu temperament şi curaj, ce-i drept nu totdeauna cu

măsură, a lovit talentatul poet în aristocraţi şi birocraţi, în feudalism şi în duşmanii revoluţiei. La 30 martie 1848, nu mai puţin de 20 000 de oameni au ascultat în faţa Muzeului Naţional cuvântarea electrizantă a lui Petőfi despre revoluţia care se apropia. Împreună cu tovarăşii săi de idei, a organizat o companie evreiască de gardă naţională şi s-a pronunţat cu tărie împotriva pogromurilor antisemite puse la cale la Bratislava şi Budapesta în primul rând de către cetăţeni şi meşteşugari germani. Când, sub presiunea exceselor antisemite, guvernul a bătut în retragere în chestiunea emancipării evreilor (asupra căreia vom mai reveni), Petőfi, Táncsics şi alţi radicali au fost din nou aceia care în gazeta lor *Márczius Tizenötödike* (*Cincisprezece martie*) au protestat împotriva acestui „guvern al laşilor". Înfocatele sale convingeri republicane, dorinţa sa de a vedea înfăptuită revoluţia radicală — martie nu era pentru el decât „primul act" — şi ura sa împotriva capetelor încoronate l-au izolat însă pe tânărul poet de clasa politică, şi chiar de Kossuth.

Dar poporul a ascultat de el şi l-a iubit. Antal Szerb, în a sa istorie a literaturii, l-a comparat cu Heine şi Byron. Petőfi a ajutat limba populară şi eposul popular să ocupe un loc permanent alături de valorile poeziei culte. Înaintea lui numai un poet germano-evreu originar din Ungaria, anume Karl Beck, în povestirea sa poetică *Jankó, herghelegiul maghiar* (1841), glorificase tărâmul romantic al marii puste maghiare. O altă mare temă a lui Petőfi a fost dragostea. Tocmai în lirica de dragoste se dovedeşte el un maestru desăvârşit al creaţiei poetice.[21]

Înainte de toate, el se simţea intim legat de maghiarism:

Ungur sunt eu! O ţară mai frumoasă
Decât a mea nu are cum să fie;
De a creat ceva frumos pe lume,
Ni l-a dat nouă Domnul cu mare dărnicie.
Din munţii albi de nea, privirea-ajunge-acolo
Unde albastrul mării sclipeşte-n infinit
Şi şesul aşa se-ntinde de roade încărcat
Ca şi când binecuvântarea n-ar mai avea sfârşit.

Ungur sunt eu! Îmi ard obrajii de ruşine
Văzând cum ţara mea se pierde şi decădem cu toţii.
În timp ce nouă încă nu ni se-arată zorii,
Vecinii toţi au parte de aurora libertăţii.
Şi totuşi! De ţara-mi nu mă lepăd
Cu nici un preţ, cu nici o sumă, cât de mare.

Poporului maghiar — fie el şi-acoperit de-ocară —
Îi aparţin cu inima-mi, cu ultima-mi suflare!
(1846)

Patriotismul său înflăcărat, adânc înrădăcinat, şi-a avut apogeul în poeziile scrise în timpul războiului pentru libertate:

Din Carpaţi la Dunărea de Jos
Se-aude vuiet, clocot de stihie!
Cu păr rebel, cu frunte sângerândă,
Stă singur ungurul în vijelie.

De nu m-aş fi născut în neamul unguresc,
Eu totuşi aş fi fost de partea lui,
Căci prea e părăsit de toţi, cum
Un alt popor pe lume nu-i.

Acest poet, care până în ziua de azi este cel mai tradus şi cel mai cunoscut în plan internaţional, provenea dintr-o familie iniţial sârbească şi, începând cu străbunicul, deja slovacă. Părinţii lui, un măcelar şi o servitoare, încă mai vorbeau cu accent limba maghiară. Tânărul poet şi actor s-a numit iniţial Petrovics, el folosindu-se de numele de Petőfi abia după 1842.[22]

Au fost scandaloase împrejurările în care s-a zădărnicit succesul candidaturii sale pentru Parlament în iunie 1848 într-un orăşel din pusta maghiară. Nobilii din partea locului nu numai că l-au atacat, numindu-l „instigator fanatic“ şi l-au izgonit, practic, din localitate, ci au răspândit zvonuri că Petőfi ar fi „spion rus“, care vrea să le dea ţara înapoi slovacilor, cărora în popor li se spunea, depreciativ, *tót* [de aici, rom. „tăut“ — *n. ed.*].

Poetul a intrat în armata honvezilor*. A fost avansat maior şi a devenit aghiotant al generalului polonez Bem, care comanda armata Transilvaniei. Luptând împotriva colosului armatei ruseşti, Petőfi a căzut în bătălia de la Sighişoara, la 31 iulie 1849. Deoarece trupul său neînsufleţit nu a putut fi văzut, respectiv găsit pe câmpul de luptă, moartea eroică a poetului de nici douăzeci şi şase de ani a devenit parte a procesului de formare orală şi scrisă a legendelor, astfel încât de-atunci încoace toate regimurile politice l-au înhămat pe martirul revoluţiei la carul lor. Din gură în gură au mers, de pildă, în timpul

* Armata honvezilor, înfiinţată în vara lui 1848, a fost o formaţiune patriotică înarmată, devenită apoi armata naţională ungară; cu timpul, *honvéd* a devenit sinonim cu soldat.

Primului Război Mondial zvonurile răspândite de prizonierii de război unguri despre un mormânt al lui Petőfi în Siberia. Au existat şi fotografii ale mormântului respectiv. Un cunoscut întreprinzător a trimis, după schimbările survenite în 1989, o delegaţie în Rusia chiar, ca să găsească şi să readucă în Ungaria rămăşiţele pământeşti ale poetului. După o legendă de ultimă oră, Petőfi ar fi cerut în 1849 azil în Rusia, unde s-ar fi căsătorit cu fiica unui funcţionar de poştă siberian şi ar fi scris poezii sub numele rusesc de „Aleksandr Petrovici". Scheletul pe care omul de afaceri, falimentar între timp, l-a prezentat opiniei publice ungare ca fiind al lui Petőfi a fost atribuit de antropologi unei femei gravide.[23]

Dispariţia lui Petőfi a devenit un mit, care şi după 150 de ani e viu. Chipul poetului personifică şi astăzi doliul pentru lupta pentru libertate, luptă pierdută în faţa duşmanilor mult mai puternici. Nu există ungur care să nu poată recita măcar câteva versuri din poeziile cele mai importante ale acestui poet realmente naţional.

21

Victorii, înfrângeri și prăbușire: lupta pentru libertate — luptă pierdută în 1849

În primăvara lui 1848, Viena și Budapesta mai erau cuprinse încă de aceeași febră revoluționară. Martori oculari au descris primirea entuziastă de care au avut parte la Viena seniorii nobili sosiți la 15 martie cu vaporul de la Bratislava. În strălucitoarele lor uniforme de gală ungurești, cu săbii la șold bogat împodobite, ei ofereau o priveliște viu colorată. Numai Kossuth a apărut ca întotdeauna în simplul său costum național de culoare neagră. Delegația a adus în fața tronului textul mesajului dinainte formulat:

> În acest ceas de mare bucurie au sosit la Viena și înflăcărații unguri, în frunte cu Kossuth și Batthyány. [...] Cu greu poate fi descrisă marea bucurie care i-a cuprins pe oameni. De pretutindeni, strigăte de „trăiască". Steagul național fâlfâie prin aer și, în timp ce de la toate ferestrele caselor străzii Jägerzeile și ale orașului fluturau batiste, zburau cununi și flori, pe străzi treceau agale carele. [...] Ținta următoare a alaiului a fost universitatea, iar aici, printr-o însuflețitoare cuvântare a lui Kossuth, prin zăngănit de săbii și prin toate strigătele și chiotele imaginabile a fost sărbătorită acea fraternizare plină de bucurie care te făcea să speri că toate barierele dintre popoarele Austriei au căzut și că pe viitor aceste popoare vor fi unite printr-o solidă legătură morală.[1]

În dimineața de 17 martie, împăratul și regele Ferdinand V a consimțit să-i încredințeze contelui Lajos Batthyány formarea unui guvern ungar și să-l numească pe arhiducele Ștefan guvernator plenipotențiar și a promis că va aproba orice lege pe care o va adopta Parlamentul sub conducerea palatinului. Abstracție făcând de complicații ulterioare și chestiuni rămase deschise, constatăm că astfel reformatorii unguri au repurtat fără nici o vărsare de sânge un succes aproape unic în felul lui, și anume nu prin destrămarea monarhiei, ci în condițiile independenței deja recunoscute legal la 1791: regele acorda Ungariei nu numai o constituție, ci și dreptul la unirea cu Transilvania, suveranitatea asupra Croației–Slavoniei și dreptul de a încorpora zona militară de graniță.

În interval de câteva săptămâni, ungurii, aşadar, învinseseră. Însuşi Széchenyi recunoştea la 17 martie într-o scrisoare confidenţială: „Kossuth a mizat totul pe o carte şi a câştigat pentru patrie, cel puţin până acum, atâta cât politica mea n-ar fi fost în stare să producă poate nici în douăzeci de ani."[2] Potrivit noii constituţii, maghiara era considerată limbă oficială a statului unificat; s-au introdus cuprinzătoare reforme liberale şi s-a instalat un guvern constituţional, care trebuia să răspundă în faţa unei reprezentanţe naţionale, ce urma a fi aleasă curând. După reforma electorală, 7 până la 9 procente, iar nu 1,6 până la 1,7 procente ca până atunci, din populaţie primeau drept de vot. Dacă ţinem cont de faptul că, iată, chiar în Anglia după *Reform Bill* nu puteau să aleagă decât patru procente din populaţie, putem spune că soluţia ungurească era remarcabilă pentru vremea de atunci.[3]

Fie din idealism, fie de teama unor răscoale ţărăneşti (ca în Polonia) sau dintr-un întreg complex de motive, nobilimea a renunţat la privilegiile ei în materie de impozite şi a consimţit la abolirea iobăgiei. Masa iobagilor, în jur de 60 de procente, a rămas, bineînţeles, fără proprietate funciară. Au fost elaborate în mare grabă treizeci şi una de legi în virtutea cărora statul feudal urma să se transforme într-o democraţie parlamentară de tip occidental. Ungariei i s-au recunoscut şi administraţia financiară independentă, un minister de externe şi un minister propriu de război.

Noul premier, contele Batthyány, unul dintre cei mai bogaţi latifundiari ai ţării, a fost un important om de stat, chiar dacă prea moderat pentru radicalii din Pesta şi prea progresist pentru cercurile Curţii de la Viena. Kossuth a devenit ministru de finanţe, Széchenyi ministru pentru lucrări şi comunicaţii publice („O să mă spânzure odată cu Kossuth", scria el în jurnalul său), baronul József Eötvös — umanistul luminat şi scriitorul — ministru al culturii şi învăţământului, Bertalan Szemere ministru de interne (şi, mai târziu, premier), iar prestigiosul politician liberal Ferenc Deák ministru al justiţiei. Primul guvern constituţional al Ungariei a fost alcătuit din patru aristocraţi şi cinci reprezentanţi ai nobilimii de jos — în afară de Kossuth, toţi bogaţi sau înstăriţi. Ministru de externe a devenit prinţul conservator Pál Esterházy, cel mai bogat om din ţară, care era considerat braţul prelungit al Curţii şi voia să-l neutralizeze în cabinet pe Kossuth, „această otravă mortală"

Multe chestiuni privind raportul Ungariei cu ansamblul monarhiei au rămas deschise, la fel şi punerea de acord a activităţii celor două ministere de externe şi a autorităţilor militare. Totuşi, guvernul Batthyány a pregătit drumul pentru o impresionantă dezvoltare

economică și culturală, i-a eliberat pe țărani și a asigurat totodată rolul conducător și condițiile de existență economice ale nobilimii. Agitației printre muncitori și țărani i s-a pus capăt, la fel și exceselor antisemite. În ciuda tensiunilor multiple și crescânde, a fost ales până la urmă un Parlament nou și operativ, în care adepții mișcării reformiste aveau categoric majoritatea. Kossuth și-a demonstrat extraordinarele capacități ca un hotărât și conștiincios ministru de finanțe, care, în condiții potrivnice și confuze, a organizat, pornind aproape de la zero, o administrație financiară de sine stătătoare. Influența sa politică se întindea, firește, mult dincolo de poziția sa nominală — nu în ultimul rând datorită faptului că el a avut la dispoziție din iulie propriul lui ziar și uneori a activat ca „şef al opoziției în sânul guvernului".

Chestiunile de viață și de moarte ale revoluției maghiare erau relațiile tensionate cu Austria, cu Croația și cu cele mai importante grupuri etnice străine, precum cele ale românilor, sârbilor și slovacilor. Ungurii luptaseră permanent împotriva tendințelor centralizatoare ale Curții și ale guvernului austriac. Propriile lor măsuri centralizatoare declanșau acum o împotrivire asemănătoare din partea slavilor și a românilor. În contrast cu reprezentanții romantismului național, unii istorici maghiari ai timpului nostru ca, de pildă, Domokos Kosáry, subliniază că radicalizarea acestor naționalități nu a fost provocată de politica Vienei, de panslavism sau de agenți străini instigatori. Aceste grupuri etnice atinseseră în propria lor evoluție socială și politică un nivel asemănător de aspirații și sentimente naționale ca și ungurii. Pe de altă parte, Kossuth și majoritatea politicienilor maghiari marcanți nu erau dispuși să accepte cererile naționalităților.[4] În primul rând, scopul lor era asigurarea unității teritoriale a provinciilor coroanei lui Ștefan, și nu destrămarea lor. Pe de altă parte, în ținuturile revendicate de naționalități locuiau și mulți unguri și, în cazul unei cedări, aceștia ar fi ajuns sub stăpânire străină. Chiar ungurii cei mai progresiști și revoluționari credeau cu atâta tărie în efectul reformelor sociale și în forța de coeziune a recent câștigatei libertăți, încât nu se temeau de nici un fel de complicații serioase.

Răspunderea guvernului de la Viena a constat în aceea că a exploatat în propriul său interes contradicțiile naționale și s-a folosit mai ales de sârbii și croații sprijiniți și de Belgrad — atunci încă principat autonom în cadrul Imperiului Otoman —, ca să provoace un conflict armat cu Pesta. Curtea voia să anuleze din capul locului reformele unguresti, care, după felul ei de a citi semnele vremii, amenința să

distrugă unitatea monarhiei. Pentru Viena, era total indiferent care grup etnic obţinea ceea ce dorea; pentru ea, nu conta decât să câştige aliaţi împotriva ungurilor.[5] Tocmai de aceea au şi fost, după înfrângerea revoluţiei, atât de dezamăgiţi reprezentanţii naţionalităţilor. Se zice că mai târziu un croat i-ar fi spus unui maghiar: „Noi am obţinut ca recompensă ceea ce aţi primit voi ca pedeapsă."[6]

Unul dintre aspectele cele mai problematice ale revoluţiei şi ale luptei pentru libertate a fost confuzia din armată, dar şi din rândurile aristocraţiei şi din straturile sociale ale micii nobilimi. Trebuie să pornim de la faptul adesea neglijat că în Ungaria de-atunci, al cărei teritoriu era de trei ori mai mare decât al republicii de azi, maghiarii reprezentau mai puţin de 40 la sută din populaţie. Grupurile etnice au cerut încă în primăvara lui 1848 autonomie şi autoadministraţie, unele în interiorul Ungariei, altele, precum croaţii, chiar în cadrul Casei de Habsburg.

Sârbii din sudul Ungariei au fost cei care, sprijiniţi de principatul Serbiei, au ridicat pretenţii teritoriale şi primii care au dezlănţuit, cu ajutorul a 10 000 de membri ai unor „trupe neregulate" din serviciul guvernului de la Belgrad, o revoltă pe faţă împotriva guvernului ungar. Ei au atacat aşezări ungureşti, germane şi româneşti fără deosebire. Două treimi dintre regimentele ungureşti de infanterie făceau serviciu în străinătate, iar dintre cele douăsprezece regimente de husari numai şase staţionau în Ungaria. Guvernul Batthyány a cerut trupe regulate chezaro-crăieşti, precum şi unităţi ale recent înfiinţatei gărzi naţionale ungureşti. Mai târziu s-a dovedit, bineînţeles, că grănicerii sârbi erau conduşi de ofiţeri habsburgici şi purtau steaguri chezaro-crăieşti. Acum se aflau faţă-n faţă trupe habsburgice cu trupe habsburgice.[7] În deja citata sa carte despre revoluţia ungară, István Deák furnizează câteva exemple concrete referitoare la dificultăţile în a deosebi, în ce priveşte soldaţii şi unităţile, prietenii de duşmani, ca şi unele privitoare la dilema morală a ofiţerilor chezaro-crăieşti. Colonelului Friedrich baron von Blomberg, de pildă, i s-au întâmplat următoarele:

> În vara anului 1848, Blomberg, el însuşi austriac german, comanda un regiment polonez de ulani, care era staţionat în Banat, deci în sudul Ungariei, unde trăia o amestecată populaţie de germani, maghiari, sârbi, români şi bulgari, printre ultimele trei etnii existând şi ortodocşi, şi catolici. Când a început să fie ameninţat de răsculaţii sârbi, Blomberg a cerut noi instrucţiuni de la generalul său. Acesta, deşi personal nu foarte binevoitor faţă de guvernul de la Pesta, i-a indicat colonelului să lupte împotriva voluntarilor străini şi a grănicerilor. O indicaţie sunând la fel a fost emisă

> şi de comisarul crăiesco-maghiar din acest ţinut, comisarul, în ce-l priveşte, fiind sârb. Blomberg a luptat, şi chiar cu succes, dar când căpetenia răsculaţilor sârbi, un colonel habsburgic de obârşie germano-austriacă, i-a amintit lui Blomberg de datoria sa faţă de împărat, datorie care ar fi mai presus de datoria sa faţă de rege (situaţie în care împărat şi rege erau, fireşte, una şi aceeaşi persoană), Blomberg le-a ordonat polonezilor săi să părăsească ţinutul. Cu aceasta, el a lăsat expusă mâniei sârbilor populaţia germană, care întâmplător era sincer de partea ungurilor. Complet descoperit, Blomberg s-a adresat ministrului austriac de război: „Înduraţi-vă, Excelenţă, de situaţia noastră insuportabilă; rog cu cea mai profundă smerenie, rechemaţi-ne din această provincie. [...] Dezbinarea este aici mai mult decât se poate suporta." Dar Blomberg nu a fost rechemat, deoarece regimentul său, după cum i-a amintit în răspunsul său ministrul austriac de război, se afla sub autoritate ungară. În loc de a fi rechemat, Blomberg a primit indicaţia „de a-şi chestiona conştiinţa". Ţinutul, aflat anterior sub protecţia sa, a fost ocupat de sârbi, operaţiune care nu a fost lipsită de violenţe şi jafuri. Ţinutul însă a fost de două ori eliberat de unguri, întâi sub comanda unui fost ofiţer habsburgic de naţionalitate sârbă şi apoi sub comanda unui general polonez.[8]

Deák adaugă faptul semnificativ că atât Blomberg, cât şi fostul său adversar de pe partea sârbească a baricadei au devenit mai târziu generali în armata habsburgică, în timp ce împuternicitul guvernului ungar şi generalul polonez Iosif Bem, la sfârşitul războiului, au plecat în exil şi comandantul ungur de naţionalitate sârbă, generalul János Damjanich, a fost spânzurat de austrieci.

Cea mai puternică rezistenţă militară organizată împotriva revoluţiei ungare a venit din partea croaţilor. Purtătorul lor de cuvânt era Josip Jelačić. Avansat de la colonel la general şi numit de curând ban al Croaţiei, acest patriot croat era un ofiţer devotat trup şi suflet împăratului şi totodată duşman înverşunat al ungurilor.

Iniţial şi chiar până în toamna lui 1848, o despărţire de Austria şi detronarea dinastiei nu au figurat nicidecum pe ordinea de zi. De aceea, confuzia totală din rândurile corpului ofiţeresc şi ale simplilor soldaţi a fost efectul intrigilor aşa-numitei „camarile", ale partidului reacţionar al Curţii şi ale înaltei ofiţerimi vieneze, a cărei unealtă, cea mai importantă şi gata de orice, era chiar Jelačić.[9] Îndată după numire, noul ban nu a vrut să mai asculte deloc de şeful guvernului ungar şi de ministrul ungar de război. De altfel atunci, ministrul de război, colonelul de husari Lázár Mészáros, nici măcar nu era la Pesta, căci el lupta tocmai în Italia, sub feldmareşalul Radetzky, în serviciul

împăratului şi şi-a luat în primire noul post abia în mai, căci comandantul suprem nu l-a lăsat decât cu mare greutate să plece din Italia. Între timp, ungurii, cu acordul împăratului şi regelui, l-au declarat pe generalul Jelačić rebel şi, la stăruinţa guvernului de la Pesta, l-au destituit în iunie din toate funcţiile. Dar la nici trei luni mai târziu, generalul croat a ajuns din nou sus — ca vârf de lance al atacului austriac.

Faptul că lupta ungurilor pentru libertate a fost un fenomen istoric foarte complex şi adesea deconcertant pentru participanţii de pe orice latură a baricadei este ilustrat de desfăşurarea evenimentelor din vara de criză. Hotărârile nou-alesului Parlament de la Pesta — de pildă, înfiinţarea unei armate (de honvezi) separate, elaborarea unui buget de stat separat şi emiterea de bancnote proprii — erau o sfidare pentru guvernul imperial.

La 11 iulie 1848, Lajos Kossuth, nominal „doar“ ministru de finanţe, a ţinut discursul poate cel mai renumit din istoria Ungariei. Era bolnav, slăbit de febră mare şi a trebuit să fie sprijinit când a urcat pe podiumul Parlamentului din Pesta. Când, către amiază, politicianul a părăsit tribuna, toţi deputaţii au sărit în sus de entuziasm. Cu voce mai întâi tremurătoare, aproape şoptită, apoi din ce în ce mai puternică, el vorbise despre Croaţia, despre sârbi, despre pericolul rusesc, despre relaţiile cu Austria, Anglia, Franţa şi noua Germanie. Toate argumentele sale serveau unui singur scop, anume aceluia de a determina Parlamentul să pună la dispoziţia guvernului 42 de milioane de forinţi pentru organizarea unei armate naţionale de 200 000 de oameni. Kossuth s-a folosit de toate registrele retorice, după cum o arată textul care s-a păstrat. Martori ai epocii au relatat şi ei despre impresia de capodoperă oratorică pe care o făcuse acel discurs.

> Domnii mei! (Strigăte: Luaţi loc pe scaun!) Permiteţi, vă rog, să iau loc numai dacă mă voi simţi mai obosit. Urcând la tribună ca să vă chem să salvaţi patria, simt cum grandoarea, măreţia îmi copleşeşte sufletul. Am o stare de parcă Dumnezeu mi-ar fi dat în mână trâmbiţa ca să trezesc morţii, pentru ca ei, dacă sunt păcătoşi şi slabi, să se cufunde din nou în moarte, dacă însă mai au forţă vitală în ei, să se trezească pentru eternitate. Aşa arată în acest moment soarta naţiunii!
> Dumneavoastră, domnii mei, cu hotărârea pe care o veţi lua în privinţa cererii mele, Dumnezeu v-a dat în mâini mijlocul de a tranşa asupra vieţii şi morţii naţiunii! Dar tocmai pentru că momentul este aşa de grandios, mi-am propus să nu recurg deloc la arma artei oratorice. [...] Domnii mei, patria este în pericol![10]

Kossuth a înfăţişat în marele său discurs pericolul sârbesc şi croat şi atitudinea duplicitară a dinastiei (cu aluzii ironice la „ciocnirea" dintre împăratul Austriei şi regele Ungariei, adică între două ipostaze ale uneia şi aceleiaşi persoane), pentru ca apoi să schiţeze un tablou sumbru al izolării Ungariei în Europa de atunci. El a vorbit despre Anglia, care nu i-ar sprijini pe maghiari decât atunci când acest lucru ar servi propriilor ei interese. Apoi, Kossuth a exprimat „cea mai mare simpatie" pentru campionii francezi ai libertăţii, dar a adăugat că nu vrea ca soarta Ungariei să depindă de protecţia franceză: „Polonia s-a sprijinit şi ea pe simpatie franceză, simpatia, de bună seamă, a existat, dar Polonia nu mai există!"

În final, Kossuth a vorbit despre relaţiile cu Confederaţia Germană. Ungurii încă se mai legănau în iluzii şi au trimis doi oameni politici la Dieta de la Frankfurt. Ei sperau în alipirea Austriei la Confederaţia Germană, pentru că erau de părere că, în acest caz, Pragmatica Sancţiune din 1713 (acceptată în 1722/23) şi-ar pierde valabilitatea, iar Austria şi Ungaria ar putea apoi să decidă ele înseşi asupra sorţii lor. Regele şi-ar avea reşedinţa la Buda şi s-ar păstra o monarhie ungară independentă. În mai — potrivit unor izvoare ungureşti —, chiar austriecii mai credeau într-o alianţă germano-austro-ungară împotriva slavilor. Oricum ar fi fost, Kossuth nu făcea nici un secret din importanţa pe care o atribuia posibilităţii unei alianţe cu Germania.

> O spun deschis că simt adevărul şi firescul următoarelor consideraţii: naţiunea ungară este chemată să trăiască în raporturi sincere şi prieteneşti cu naţiunea germană liberă, iar naţiunea germană este chemată să trăiască tot în asemenea raporturi cu naţiunea ungară liberă şi să vegheze unite asupra civilizaţiei răsăritului. [...] Dar tocmai pentru că Dieta de la Frankfurt se afla încă în chinurile facerii şi încă nu se conturase un organism cu care tratativele s-ar fi putut încheia cu un rezultat şi cum acest rezultat nu poate fi obţinut decât cu un guvern care trebuie format după alegerea locţiitorului imperial, deci tocmai din aceste motive se mai află acolo unul dintre trimişii noştri pentru ca — în momentul în care va exista cineva cu care să se poată intra în contact oficial — să negocieze acea alianţă prietenească pe care o dorim realizată între noi şi Germania; dar în condiţii în care noi nu vom ceda nici o iotă din drepturile noastre, din independenţa noastră, din libertatea noastră naţională.

După aplauzele frenetice cu care, la sfârşitul discursului său, a fost satisfăcută cererea privind mijloacele băneşti necesare („Le dăm!" au strigat deputaţii, ridicându-se în picioare), Kossuth, obosit şi mişcat până la lacrimi, a continuat:

Această rugăminte am vrut să v-o adresez. Dar dumneavoastră v-aţi ridicat în picioare toţi ca un singur om, iar eu mă plec în faţa măreţiei acestei naţiuni şi nu mai adaug decât: atâta forţă în trecerea la fapte să avem, câtă iubire de patrie am aflat eu în gestul dăruirii, şi nici iadul nu va putea să-i învingă pe unguri!

În ciuda evaluării pesimiste pe care Kossuth, în discursul său, a făcut-o asupra situaţiei din Europa şi în pofida diminuării valului revoluţionar din Franţa până în Polonia, stânga radicală făcea presiuni asupra guvernului. Înainte de toate, ea urma să respingă cererea regelui de a i se pune la dispoziţie 40 000 de recruţi din Ungaria pentru lichidarea luptei pe care italienii o duceau pentru libertate. Cabinetul era divizat, iar contradicţiile dintre moderatul Batthyány şi energicul şi hotărâtul Kossuth deveneau tot mai ascuţite şi chiar cunoscute publicului. Indecizia în chestiunea recruţilor continua să agraveze conflictul cu Curtea. Între timp însă, se îmbunătăţise sensibil situaţia dinastiei. La Praga, feldmareşalul Windischgrätz zdrobise o răscoală a cehilor. Politicienii unguri nu au sesizat sau au sesizat prea târziu importanţa psihologică şi politică a strălucitelor victorii ale bătrânului feldmareşal Radetzky la Custozza împotriva armatei piemonteze şi efectul recuceririi Lombardiei asupra combativităţii austriecilor.

Zarurile au fost aruncate la 11 septembrie 1848. Conduşi de generalul Jelačić, reinstalat în funcţie cu o săptămână înainte de către împărat, 50 000 de soldaţi, grăniceri şi gardişti croaţi au traversat în acea zi Drava şi, sub steaguri negru-galbene, au pornit spre Pesta, încurajaţi în secret de la Viena de membri ai Curţii şi de ministrul de război. A început un război în care generali habsburgici conduceau trupele împotriva altor generali habsburgici sau — cum nimerit a descris situaţia încurcată din vara lui 1848 aristocratul maghiar conte Majláth — „regele Ungariei declarase război regelui Croaţiei şi împăratul Austriei era neutru şi aceşti trei monarhi erau una şi aceeaşi persoană".[11]

În aceste zile, Kossuth a pornit să facă un tur al marii puste maghiare, acţiune extrem de importantă din punct de vedere politic şi psihologic. Cu nenumărate cuvântări ţinute în cătune şi sate, a recrutat mii de voluntari pentru armata de honvezi. Pentru ţărani, călătoria lui propagandistică a fost însă înainte de toate un eveniment unic în felul său, care a lăsat urme în literatura şi arta maghiară. Nici o altă personalitate nu a exercitat timp de peste un secol o vrajă atât de puternică asupra poporului neîncrezător al pustei. În Ungaria, aproape

fiecare comună mai mare a dat unei străzi numele Kossuth sau a ridicat un monument în cinstea lui. Mitul său dăinuie până astăzi în cântece populare:

Lajos Kossuth — miel de aur,
Cu litere de aur pe spate,
Cel ce le poate citi,
Fiul lui Kossuth pare-a fi.
Când este să scrie, Kossuth
De lampă n-are nevoie.
El poate să-şi scrie scrisoarea
La blânda lumină stelară.[12]

În zilele lui septembrie, Kossuth juca deja rolul principal în toate domeniile. El a reuşit, de asemenea, să obţină aprobarea camerei deputaţilor pentru înfiinţarea unui mic comitet special permanent pe lângă prim-ministru. Din acest for s-a născut apoi acel comitet al apărării naţionale care, curând după aceea, la 8 octombrie, a preluat frâiele guvernului naţional sub conducerea lui Kossuth, ales preşedinte al acestuia.

Curtea nu a mai considerat guvernul ca reprezentant legitim al Ungariei şi l-a numit pe locotenent-feldmareşalul conte Ferenc Lamberg, un magnat maghiar moderat, comisar regal şi comandant suprem al tuturor forţelor armate din Ungaria, în timp ce, în locul lui Batthyány, un alt politician, unul aproape necunoscut, a fost însărcinat cu formarea unui nou guvern. Între timp, palatinul şi Batthyány au demisionat. Numirea lui Lamberg făcută fără contrasemnătura premierului în exerciţiu a provocat indignare unanimă. La scurt timp după sosirea sa la Viena, „trădătorul" a fost linşat în plină stradă, în trăsura sa, de o mulţime revoltată.

Împăratul Ferdinand a dizolvat după aceea adunarea naţională ungară, a decretat starea de asediu în ţară şi l-a numit pe generalul Jelačić însărcinat plenipotenţiar şi comandant suprem. Acesta însă nu a putut prelua puterea absolută ce-i fusese conferită, pentru că la 29 septembrie armata sa a fost înfrântă de o unitate ungurească la Pákozd, în apropiere de Pesta şi, între timp, trupele sale nu au mai mărşăluit spre Pesta-Buda, ci în direcţie contrară. O săptămână mai târziu, a doua armată croată a suferit o înfrângere zdrobitoare la Ozora, la sud de lacul Balaton. Cele două victorii, care au salvat temporar capitala şi revoluţia, au fost proslăvite în piese de teatru şi în poezii.

Câteva zile mai târziu, tot la propunerea lui Kossuth, Parlamentul a declarat ca nevalabil manifestul regal. Războiul deschis dintre Ungaria şi Austria devenea inevitabil. Totodată, începea regenţa lui Kossuth.

Între septembrie 1848 şi aprilie 1849, Kossuth, ca preşedinte al Comitetului pentru Apărare Naţională, a fost *de facto* un „dictator dependent de Parlament, un dictator pe termen limitat“, adică pentru perioada crizei. Dar, în realitate, Kossuth nu a devenit numai conducătorul politic, ci şi sufletul, organizatorul luptei şi propagandistul ei cel mai de seamă. Faptul că revoluţia a fost continuată ca luptă pentru libertate şi că naţiunea a ales calea rezistenţei armate s-a produs, fără îndoială, în primul rând datorită neobişnuitei puteri de a ilumina, care emana de la acest autentic tribun popular. Despre trăsăturile lui negative, unii istorici şi foşti tovarăşi de drum au scris mult: despre gelozia şi vanitatea sa, despre firea sa rece şi egoismul său, despre incapacitatea sa de a se transpune în situaţia celuilalt şi de a manifesta un minimum de înţelegere pentru doleanţele naţionalităţilor. Iluziile sale în materie de politică externă se explică poate mai curând prin aceea că până în 1849 drumul lui spre Europa apuseană nu dusese niciodată dincolo de Viena. El a favorizat generali incapabili, iar pe cel cu adevărat genial, anume pe Artúr Görgey, l-a persecutat; pe comandanţii lui militari i-a împins la luptă chiar şi atunci când nu mai exista nici o şansă de a câştiga războiul.

Atunci de ce lui Kossuth i s-a iertat totul? Pentru că el a fost eliberatorul pur şi simplu: el a fost acela care a înlăturat rămăşiţele feudalismului, i-a eliberat pe ţărani, i-a emancipat pe evrei, a încurajat industria. Dar, mai ales, a întruchipat — nu numai pentru compatrioţii săi — *ideea independenţei.*[13]

Revoluţia din octombrie de la Viena a fost un punct de cotitură în istoria Austriei. Ea a avut efecte cu bătaie lungă şi asupra evenimentelor viitoare din Ungaria. Răscoala lucrătorilor şi studenţilor a izbucnit la 6 octombrie. Scânteia, care a făcut să explodeze materialul inflamabil acumulat al nemulţumirii, a fost rebeliunea unui batalion de grenadieri din garnizoana Vienei, batalion pe care ministrul de război Latour voia să-l trimită în Ungaria în sprijinul lui Jelačić. Latour însuşi a fost atacat şi linşat în Ministerul de Război; cadavrul său mutilat a fost prins de un stâlp de felinar. Împăratul, Curtea şi funcţionarii superiori au fugit la Olomouc, în Moravia.

În poezia sa *Viena*, poetul german revoluţionar Ferdinand Freiligrath îi chema pe germani să se ridice. Îndemn la fel de zadarnic ca şi speranţa că trupele revoluţionare ungureşti vor reuşi să împrăştie trupele imperiale care asediau Viena. Armata austro-croată a învins la Schwechat trupele ungureşti, care, după o lungă indecizie, înaintaseră spre Viena. La 30 octombrie, feldmareşalul Windischgrätz a intrat

mărşăluind în Viena ca să înece în sânge răscoala şi să instaureze o dictatură militară (care avea să dureze până în 1853). Generalul revoluţionar polonez Iosif Bem a reuşit să fugă, dar locotenentul-major Messenhauser, care refuzase să tragă cu tunurile în popor, a fost executat, la fel ca şi câţiva radicali, printre ei Robert Blum, deputat al Dietei de la Frankfurt.[14]

Acum, ambele părţi se pregăteau de război. Austria primise în persoana lui Felix principe Schwarzenberg un nou premier. Diplomatul şi generalul, în plus cumnat al ambiţiosului Windischgrätz, avea — aprecia Robert A. Kann[15] — înclinaţii de „aventurier şi amator de acţiuni politice hazardate". Radetzky controla Italia de Nord, iar Windischgrätz a devenit comandant suprem al apropiatei campanii împotriva rebelilor unguri.

Împreună cu arhiducesa Sophie, Schwarzenberg a reuşit să-l determine pe împăratul Ferdinand să abdice în favoarea arhiducelui Franz, nepotul său de optsprezece ani. Succesiunea la tron a avut loc la 2 decembrie 1848. Schwarzenberg, brutal, arogant şi adept al ideii imperiale — Széchenyi l-a numit „un vampir palid" —, era hotărât să coboare o dată pentru totdeauna Ungaria la condiţia unei provincii. Noul împărat, care, ca să-şi demonstreze ataşamentul faţă de iosefinismul luminat, şi-a adăugat la numele de Franz pe cel de Joseph, avea în Schwarzenberg o încredere ca în nici un alt sfetnic de după el. Urmările acestei încrederi au fost, fireşte, mai mult decât îndoielnice: aşa au fost, de pildă, dizolvarea violentă a Parlamentului de la Kremsier şi arestarea mai multor deputaţi în martie 1849.

Între timp, maghiarii refuzaseră, la mijlocul lui decembrie, să-l recunoască pe noul împărat ca rege al lor, pentru că el nu fusese încoronat cu coroana lui Ştefan cel Sfânt şi nu se mai simţea legat de jurământul de încoronare depus de predecesorul său. Kossuth, ce-i drept, nu intenţionase această ruptură definitivă, dar în sinea lui probabil că o salutase.

În decembrie, trupe austriece au atacat Ungaria din toate părţile. La Viena, fostul premier Batthyány şi ministrul de justiţie Deák, constituiţi într-o misiune de pace, au eşuat; Windischgrätz a respins categoric însăşi ideea de a-i primi pe cei doi unguri de vază. Ungurii erau încercuiţi din toate părţile. Sub comanda generalului Schlick, unităţi ale armatei austriece din Galiţia atacau din nord. În sud-est, s-au alăturat ofensivei românii şi saşii. Din sud, înaintau sârbii, de peste Drava şi Dunăre se apropiau croaţii, iar din vest venea Windischgrätz, cu

puternica sa forţă armată. În ianuarie 1849, Pesta a fost ocupată. Kossuth a fugit cu deputaţii şi funcţionarii — în total vreo 2 000 de oameni — la Debreţin, la 220 de kilometri est de capitală.

Capitala provizorie era, în realitate, un sat uriaş, în care nu oferea consultaţii decât un singur medic. Acest oraş era la cea mai mare distanţă de trupele austriece care înaintau şi, ca unul dintre centrele calvinismului, trecea ca simbol al rezistenţei împotriva Habsburgilor catolici.

Către sfârşitul anului, cauza maghiarilor părea pierdută. Austriecii credeau că au zdrobit revoluţia ungară „ca în inelele unui boa constrictor" scria Friedrich Engels în *Neue Rheinische Zeitung.*[16]

Dar ungurii continuau să lupte cu tot mai mare îndârjire, chiar dacă deocamdată ieşeau când victorioşi, când învinşi. Windischgrätz nu s-a dovedit a fi un comandant foarte eficient. Afară de aceasta, el cădea victimă atât vanităţii sale nemărginite, cât şi tacticii superioare a generalilor revoluţionari unguri. După o victorie neînsemnată strategic obţinută la Kápolna, la est de Pesta, asupra trupelor conduse de generalul polonez Henryk Dembinski, principele a crezut că ungurii suferiseră o gravă înfrângere. Într-un raport către Curte, care atunci îşi avea reşedinţa tot la Olomouc, Windischgrätz îşi anunţa iminenta intrare în Debreţin. Trufia sa a dus la deja menţionata constituţie din 4 martie, care, din punct de vedere psihologic, le-a dat ungurilor indignaţi un extraordinar de important impuls de a-şi continua campania între timp victorioasă împotriva Austriei.

Constituţia acordată lua Ungariei vechile ei drepturi şi-i contesta Croaţia–Slavonia, Dalmaţia şi Transilvania. La aceasta, ungurii au răspuns la 14 aprilie 1849 cu o „declaraţie de independenţă"[17], declaraţie de înţeles din punct de vedere psihologic, dar neinteligentă din punct de vedere politic: în marea biserică reformată din Debreţin, Parlamentul a declarat destituită Casa de Habsburg-Lotaringia. Kossuth a fost ales în unanimitate „guvernator preşedinte", iar Bertalan Szemere şef al guvernului şi ministru de interne.

Ungaria era izolată, totuşi armata ei lupta cu asemenea succes, încât mulţi vorbeau de o „minune a primăverii". Una dintre cererile principale ale revoluţionarilor era organizarea unei armate naţionale cu maghiara ca limbă de comandă. Dar ordinele trebuiau concepute şi transmise tot în limba germană, pentru că o mare parte a celor mai importanţi ofiţeri nu înţelegea nici un cuvânt unguresc. Unul dintre cei mai înflăcăraţi tovarăşi de drum ai lui Kossuth era, de exemplu, un englez, generalul Richard Guyon, care înainte de revoluţie servise

ca locotenent-major într-un regiment unguresc de husari şi devenise, prin căsătorie cu o unguroaică, patriot maghiar. Printre mulţii ofiţeri de carieră străini, l-am putea menţiona şi pe generalul conte Karl Leiningen-Westerburg, care provenea din casa domnitoare de Hessa, se înrudea cu casa regală engleză, se căsătorise şi el cu o unguroaică şi devenise ungur.

În toamna lui 1848, circa 50 000 de membri ai armatei chezaro-crăieşti luptau de partea ungară, printre ei vreo 1 500 de ofiţeri de carieră. Aceste unităţi regulate nu au fost integrate în noua armată de honvezi; soldaţii şi-au păstrat uniformele. Au existat multe neînţelegeri tragicomice, deoarece adesea era imposibil să deosebeşti soldaţii prieteni de soldaţii inamici. Semnalele de trâmbiţă şi de tobă rămăseseră aceleaşi, la fel instrucţia şi, după cum am menţionat deja, limba de comandă. Cel puţin o mie de ofiţeri sau vreo 10 la sută din corpul ofiţeresc habsburgic au trecut de partea ungurilor. Istoricul militar maghiar Gábor Bona apreciază că dintre 830 de generali şi ofiţeri de stat-major ai armatei de honvezi 15,5 la sută erau germani, 4,2 la sută polonezi şi 3,6 la sută sârbi şi croaţi.[18] Caracterul cosmopolit al forţei armate revoluţionare a rămas intact de la începutul promiţător până la sfârşitul tragic al luptei pentru libertate. În general, se aflau de partea maghiarilor germani din Ungaria (cu excepţia saşilor din Transilvania), mulţi slovaci şi, fără excepţie, evreii, care sperau în emanciparea lor. De asemenea, luptau pentru unguri circa 3 000 de polonezi, printre ei numeroşi ofiţeri.

Kossuth a fost însă mai ales cel care, cu uriaşă energie, cu neîntrecut optimism şi dinamism personal unic în felul său, a determinat sporirea cu zeci de mii de recruţi a conglomeratului pestriţ al armatei şi a procurat, în primul rând, arme şi muniţie din străinătate, creând, în scurt timp, din nimic o industrie de război. Până în iunie 1849, Kossuth a reuşit să mobilizeze o armată de honvezi de 170 000 de oameni.

În perioada refluxului revoluţionar şi a întăririi reacţiunii de la Curte, victoriile strălucite repurtate de unguri în primăvara lui 1849, care au culminat în mai cu recucerirea capitalei, au impresionat întreaga Europă. În Germania, cu aceste evenimente s-au ocupat, pe lângă mulţi alţii, Marx şi Engels, Heinrich Heine şi Ferdinand Freiligrath. Primul număr al lui *Neue Rheinische Zeitung* a purtat în acel an pe prima pagină poezia *Ungaria* a lui Freiligrath:

Ard acum cu vâlvătaie
Focuri de tabără-n pustă;

Acum spada, seceră ce taie,
Fulgeră-n mână de ungur, frustă;

Voi, vestici, luaţi seama bine!
Un popor mândru de el
Încă există şi se ţine
De revoltă, cu mână de-oţel! [...][19]

Pe maghiari, Karl Marx şi Friedrich Engels i-au sprijinit necondiţionat atât din admiraţie pentru ultima mişcare revoluţionară încă activă, cât şi din dispreţ pentru slavii de sud. Într-un articol programatic, Engels, plin de admiraţie, scria în *Neue Rheinische Zeitung*: „După o lungă perioadă de timp, găsim pentru prima dată un caracter cu adevărat revoluţionar, un om care îndrăzneşte să ridice în numele poporului său mănuşa luptei disperate, un om care pentru naţiunea sa întruneşte în persoana sa pe Danton şi Carnot — Ludwig Kossuth."

Încă din perioada în care, în toamna lui 1848, ungurii se aflau în retragere, Engels voia să mobilizeze prin ziarul său opinia publică „în apărarea celui mai mare om al anului 1848". În aprilie 1849, el elogia deja „armata bine organizată şi excelent condusă" a maghiarilor şi-i numea pe generalii Görgey şi Bem „genialii strategi ai prezentului".

Totodată, Engels (ca şi Marx) îşi exprima dispreţul nedisimulat pentru cehi şi, mai ales, pentru slavii de sud, deci pentru sârbi, croaţi şi sloveni. Acestea sunt, scria el, „naţiuni fără istorie", simple „apendice" ale naţiunii germane sau ungare. Şi tot Engels scria că slavii de sud austrieci nu sunt altceva decât un „deşeu etnic" al unui încâlcit „proces milenar"; că din secolul al XI-lea, ei şi-au pierdut şi „ultima aparenţă" a unei independenţe naţionale; că ei nu mai sunt decât o „buleandră jerpelită", târâtă de germani şi de maghiari.[20]

În ciuda victoriilor strălucite ale trupelor ungureşti conduse de Görgey, Bem, Klapka şi de alţi ofiţeri talentaţi, în ciuda eliberării întregii Transilvanii şi a celei mai mari părţi a Ungariei, se apropia în acea primăvară catastrofa inevitabilă: ingerinţa Rusiei. Intervenţia era, deja în martie, lucru hotărât pentru eventualitatea că guvernul austriac singur nu ar mai fi stăpân pe situaţie. Ea a fost urmarea firească a strânsei colaborări dintre Habsburgi şi Romanovi, colaborare care se intensificase în mod deosebit de la zdrobirea revoluţiei poloneze din 1830/31. Deci nu declaraţia de independenţă a lui Kossuth a fost aceea care a provocat intrarea în forţă a ruşilor.

După o întreagă serie de insistente strigăte de ajutor ale Vienei, împăratul Franz Joseph a trebuit să-l roage — într-o scrisoare oficială, publicată la 1 mai 1849 în *Wiener Zeitung* — pe ţarul Nicolae să-i acorde asistenţă împotriva revoluţiei ungare, „în războiul sfânt contra anarhiei“. Ţarul a răspuns cu prima poştă că i-a indicat feldmareşalului prinţ Ivan Paskievici, viceregele Poloniei, să intervină de urgenţă în ajutorul fraţilor de arme austrieci. Înjosirea Austriei a culminat cu trimiterea lui Franz Joseph la Varşovia, pentru ca acolo, la 21 mai, să trebuiască în genunchi să-i sărute mâna unui om cu 35 de ani mai bătrân, care era domn al tuturor ruşilor. Despre acest moment, tânărul împărat îi relata cu entuziasm mamei sale:

> M-a primit cu infinită bunătate şi cordialitate şi, la ora 4.00, am luat masa în *tête-à-tête* cu el. Am călătorit foarte repede, şi calea ferată rusească se remarcă mai cu seamă prin ordine şi punctualitate. În general, aici totul este atât de ordonat şi de calm, încât te simţi bine.[21]

Istoricii maghiari şi străini şi, mai ales, contemporanii au discutat multă vreme pe tema dacă ingerinţa rusească, păguboasă pentru prestigiul Austriei, a fost realmente indispensabilă pentru victoria asupra revoluţiei. Căpitanul Ramming von Riedkirchen, şeful de stat-major al generalului de artilerie Haynau, numit la sfârşitul lui mai nou comandant suprem al armatei austriece, a notat în raportul său despre campanie:

> Se tot pune întrebarea dacă statul austriac ar fi fost în măsură ca, fără sprijin rusesc, să zdrobească răscoala ungară, care după neaşteptatele ei succese din primăvara lui 1849 s-a extins atât de rapid şi a atins dimensiuni atât de mari. [...] Pentru o superioritate militară hotărâtoare, cum a fost ea atinsă şi în toate domeniile politicii externe, intervenţia armată rusească în Ungaria şi Transilvania a fost indispensabilă. Marele şi puternicul ajutor al armatei ruse ar fi condus cu necesitate la un succes, chiar dacă măsurile luate de Austria ar fi fost mai puţin energice şi eficiente.[22]

Istoricul austriac Zöllner este şi el de părere că, fără ajutor străin, „victoria forţelor monarhist-conservatoare nu ar fi fost posibilă“[23]. În schimb, István Deák opinează că austriecii ar fi putut repurta o victorie şi singuri, chiar dacă într-un interval de timp mai lung. Un tablou al pierderilor de război, citat de el, pare să-i confirme teza.

> Austriecii au întocmit inexact listele şi ungurii au făcut abstracţie totală de acest lucru. Este de presupus că au căzut cam 50 000 de soldaţi unguri şi cam tot atâţia austrieci. Armata expediţionară rusă a avut în lupte numai 543 de morţi şi 1 670 de răniţi; în acelaşi timp, holera a secerat 1 128 de oameni din armata lui Paskievici.[24]

Totuși, intervenția Rusiei a pecetluit soarta Ungariei. Față de 194 000 de ruși și 176 000 de austrieci cu un total de 1 200 tunuri, 152 000 (după alte date, 170 000) de honvezi cu 450 de tunuri erau, prin forța lucrurilor, sortiți să piardă. Oricum, luptele au durat până în august.

Ungurii erau în Europa complet izolați. Guvernul Kossuth și șeful său de guvern Szemere au adresat un apel disperat către popoarele Europei: „Pe pământul Ungariei, se decide soarta Europei. Cu acest pământ, libertatea lumii pierde o mare țară, cu această națiune se pierde un erou credincios!“[25] Nici împuterniciții lui Kossuth la Londra și Paris, contele László Teleki și Ferenc Pulszky, amândoi cu cele mai bune legături de societate, nu au putut să realizeze ceva. Ca de atâtea ori în perioadele mai îndepărtate și mai apropiate ale istoriei maghiare (din 1241 până în 1956), nici o putere europeană nu a mișcat nici măcar un deget în interesul maghiarilor. Lordul Palmerston a fost, de exemplu, în permanență un adept al integrității monarhiei. Dacă după intervenția rusească și-a manifestat și el public în Camera Comunelor îngrijorarea, într-o convorbire particulară cu ambasadorul rus la Londra nu și-a exprimat decât speranța că armata țarului va acționa rapid...[26]

Paskievici, Haynau și Jelačić au silit din toate părțile unitățile ungurești să se retragă în colțul cel mai sud-estic al țării. Înainte de a se ajunge în această situație, deputații prezenți au mai ținut însă în orașul Szeged din sudul Ungariei niște ultime ședințe ale adunării naționale. La 28 iulie, ei și-au încununat activitatea cu două importante și, mai ales, simbolice hotărâri privind egalitatea în drepturi a diferitelor naționalități și a evreilor. Legea naționalităților a fost adoptată după ce Kossuth negociase în iulie atât cu proeminenta personalitate românească, intelectualul liberal Nicolae Bălcescu, despre posibilitatea unei împăcări și cooperări, cât și cu reprezentanți ai sârbilor. Legea consfințea, ce-i drept, maghiara ca limbă oficială, dar prevedea și dezvoltarea liberă a tuturor grupurilor etnice; orice cetățean avea dreptul să folosească în fața autorităților propria sa limbă; majoritatea determina limba care urma a fi utilizată în administrația locală; în plus, în sistemul școlar era prevăzut învățământul în diferite limbi.

Hotărârea privind emanciparea evreilor nu a stârnit nici o dezbatere. Guvern și deputați recunoșteau ca egal în drepturi acel grup care, în timpul revoluției, a dovedit — prin 10 000 până la 20 000 de voluntari, prin numeroși ofițeri pentru armata de honvezi și prin importante donații pentru înarmare — cel puțin atâta credință față de națiune câtă au dovedit ungurii creștini. După război, evreii au plătit scump pentru

adeziunea lor la crezul maghiar; unii dintre conducătorii lor au fost arestaţi, iar anumite comunităţi au trebuit să plătească amenzi enorme.[27]

Retrospectiv, optimismul de la Szeged apare de neînţeles, aproape de domeniul nefirescului: guvernul se găsea în refugiu, unităţile, obosite şi epuizate, erau parţial încercuite, parţial în retragere; sute de deputaţi demisionaseră deja; puternice armate inamice se apropiau — şi totuşi, în această a doua capitală provizorie continua să domnească o atmosferă dătătoare de speranţă! Szemere, premierul, vorbea optimist despre „trezirea" guvernelor Angliei şi Franţei. „Din acest oraş, libertatea îşi va trimite cândva razele asupra Europei" — anunţa Kossuth la întrunirea ţăranilor.

După nici două săptămâni, visul s-a spulberat. După grele înfrângeri la Szeged şi Timişoara, Kossuth a abandonat totul şi — deghizat ca valet al unui conte polonez, cu cunoscuta barbă şi mustaţă rase, cu frizura schimbată, cu două paşapoarte, unul unguresc („Tamás Udvardi") şi unul englezesc („James Bloomfield") — a fugit în Turcia. Deja la 11 august, guvernatorul îi transferase ministrului de război Görgey deplina putere. Acesta, pentru o zi şef al statului, împreună cu armata sa împuţinată — 11 generali, 1 426 de ofiţeri, 32 569 de soldaţi, 144 de tunuri şi 60 de steaguri de război —, s-a predat ruşilor la Világos (Şiria) în apropiere de Arad.[28] Rămâne fără răspuns întrebarea dacă prin faptul că Görgey a preferat să depună armele în faţa ruşilor şi nu în faţa austriecilor, Viena a fost şi mai incitată să-i reprime cu şi mai multă cruzime pe revoluţionari. Capitularea de la Világos a însemnat, în orice caz, sfârşitul revoluţiei în Imperiul Habsburgic, după ce cu câteva săptămâni înainte se predaseră Prusiei şi ultimii republicani germani. De la Paris, Heinrich Heine a văzut în prăbuşirea Ungariei punctul final în eşuarea revoluţiei general-europene: „Căzu şi ultima redută a libertăţii..." Prinţul Paskievici îi raporta ţarului: „Ungaria se află la picioarele Maiestăţii Voastre." Ţarul i-a îndemnat pe austrieci să fie blânzi cu rebelii învinşi.

Tânărul împărat şi-a sărbătorit la Bad Ischl a nouăsprezecea aniversare a zilei de naştere. Mama lui, ca întotdeauna, pregătise frumos totul: pe masă, se afla un tort mare cu nouăsprezece lumânări, muzicanţi din Tirol au intonat „Dumnezeu să ne ţină, Dumnezeu să ne apere împăratul şi ţara", iar binedispusul sărbătorit răpusese şase splendizi ţapi de capră neagră. Dar în continuare, relatează unul dintre biografii săi, Franz Joseph a săvârşit o greşeală grea de consecinţe. A ascultat, ca de obicei, de sfatul inflexibilului şi durului său premier Schwarzenberg.

Sub conducerea împăratului, Consiliul de Miniştri a hotărât la 20 august ca toţi conducătorii maghiari, de la ofiţer de stat-major în sus, să fie aduşi în faţa tribunalului de război.[29]

Traducerea în fapt a îngrozitoarei represiuni a căzut în sarcina ministrului general Julius baron de Haynau, un german, fiu nelegitim al principelui moştenitor Wilhelm I de Hessen-Kassel. El îşi atrăsese în Italia porecla de „hiena din Brescia“, căci, din ordinul lui, în acest oraş lombard, cucerit după sângeroase lupte de stradă, femei au fost biciuite în public, preoţi au fost arestaţi din altar şi împuşcaţi cu odăjdiile pe ei. „El este generalul meu cel mai bun, dar este ca un brici, dacă l-ai folosit, trebuie să-l pui la loc în tocul lui“ — era de părere bătrânul feldmareşal Radetzky. Generalul de artilerie Haynau a acţionat rapid, necruţător şi de-a dreptul entuziasmat de misiunea sa. „Eu sunt omul care va face ordine, cu conştiinţa liniştită voi trimite la moarte prin împuşcare sute de oameni“, îi scria el lui Radetzky. Iniţial, indicaţia a fost ca nici o sentinţă de condamnare la moarte să nu fie adusă la îndeplinire înainte de a fi confirmată de Viena. Până la urmă, împăratul şi guvernul au cedat insistenţelor lui Haynau: va fi suficient să li se notifice sentinţele capitale aduse la îndeplinire.

Din ordinul lui Haynau, la 6 octombrie 1849, la un an de la asasinarea ministrului de război Latour, treisprezece generali ai armatei revoluţionare ungare au fost executaţi — nouă prin ştreang, patru prin împuşcare — la şanţul de fortificaţie al Aradului. Un al paisprezecelea fost ofiţer al armatei imperiale a fost şi el, ca general maghiar, condamnat la moarte, dar graţiat în ultimul moment: a scăpat cu închisoare pe viaţă. Printre aceşti eroi ai revoluţiei, comemoraţi în fiecare an în Ungaria, au fost un german de provenienţă neaustriacă, un german austriac, doi germani unguri, un croat, un sârb bănăţean şi doi maghiari de origine armeană. Nu toţi cei cinci maghiari „puri“ puteau să vorbească sau să înţeleagă ungureşte. La Pesta, au fost executaţi şase civili, printre care fostul premier al Ungariei, moderatul conte Lajos Batthyány. Acesta, cu un cuţit pe care i-l pasase cumnata lui, se rănise atât de rău la gât, încât nu i s-a putut pune laţul şi, de aceea, a trebuit să fie, contrar sentinţei, împuşcat.

Două mii de patrioţi civili şi ofiţeri au fost întemniţaţi de Haynau, guvernatorul militar al ţării încătuşate. Din ordinul lui au fost trimişi în faţa unui tribunal de război în jur de cinci sute de foşti ofiţeri habsburgici, dintre care 24 de generali chezaro-crăieşti. Aproximativ patruzeci de ofiţeri (ce-i drept, nici un general printre ei) au fost executaţi,

ceilalţi fiind, în majoritatea lor, condamnaţi la temniţă grea. Se apreciază că au avut loc 120 de execuţii. Fortăreţele în care deţinuţii politici au trebuit să-şi ispăşească pedepsele au fost supraaglomerate.

În lucrarea sa de referinţă *Istoria Imperiului Habsburgic (1526–1918)*, Robert A. Kann, istoric american de obârşie austriacă, a făcut aprecieri foarte critice asupra acestor represalii:

> Este pentru totdeauna spre ocara guvernului Schwarzenberg faptul de a nu fi luat în consideraţie — cu excepţia cazului Görgey — nici intervenţia extrem de reacţionarului ţar în favoarea vitejilor comandanţi unguri. [...] Comportamentul guvernului Schwarzenberg şi al zbirilor lui este în contrast cu atitudinea mărinimoasă pe care a avut-o Grant faţă de ofiţerii sudişti după predarea de la Appomattox în timpul războiului civil american. Schwarzenberg a reuşit să trezească în acelaşi mod un sentiment de oroare împotriva sa şi a lui Haynau la englezi, francezi, germani şi chiar la ruşi; mai târziu, în cursul unei „vizite de prietenie", Haynau a fost apostrofat public la Bruxelles şi Londra.[30]

Haynau a devenit curând insuportabil şi la Curte, iar în 1850 a şi fost pensionat. În mod ciudat, „fiara austriacă" (aşa a intrat el în cărţile de istorie ale ungurilor) şi-a cumpărat o moşie tocmai în Ungaria şi a fost chiar dezamăgit că el, „noul moşier" (într-un roman cu acest titlu, Jókai îl prezintă ca pe o caricatură), nu s-a bucurat de nici o atenţie din partea celorlalţi moşieri. A murit în 1853 la Viena, în condiţii în care alienarea lui mintală era de domeniul evidenţei.

Cealaltă personalitate influentă a părţii imperiale, banul Jelačić, a avut o viaţă cu câţiva ani mai lungă, dar şi lui i se întunecase mintea. Ca patriot croat dezamăgit, el renunţase la sine şi la cauza sa, întrucât nu au fost onorate decât foarte puţine dintre promisiunile făcute croaţilor de guvernul austriac. Fiecare cotitură istorică şi-a pus amprenta pe mitul Jelačić. Astfel, în 1866, încă înainte de compromisul croat cu Budapesta, s-a ridicat în piaţa principală din Zagreb o statuie ecvestră: Jelačić arăta cu degetul spre nord, deci spre Ungaria. Optzeci de ani mai târziu, în 1947, în era lui Tito, statuia a fost demontată, iar locul respectiv a primit numele de Piaţa Republicii. După renaşterea Croaţiei, în 1990, guvernul a dispus să se reinstaleze statuia, cavalerul, ce-i drept, arătând de data aceasta cu degetul spre sud, deci nici spre de mult uitatul inamic maghiar, nici spre noul duşman de moarte, Serbia. Piaţa poartă şi ea, din nou, numele Piaţa Ban Josipa Jelačić.

22
Eroul Kossuth contra lui „Iuda“ Görgey: „binele“ şi „răul“ în mitologia victimei

Nici nu a fost pecetluită bine înfrângerea, că au şi început să se afirme tendinţe de eroizare şi demonizare, deci tendinţe contradictorii şi totuşi, în esenţă, inseparabil legate între ele. În istoriografia şi literatura ungară, cultul eroilor şi cultul morţilor au jucat un rol important în toate timpurile. De asemenea, ungurii au căutat şi au găsit mereu noi ţapi ispăşitori pentru spulberarea iluziilor lor şi pentru nostalgia naţională. În acelaşi timp, a existat, tocmai în situaţii critice, înclinaţia spre a-i ipostazia pe adversarii politici respectivi în trădători ai naţiunii. Acest fel de a rezolva problema trece ca un fir roşu prin întreaga istorie modernă a Ungariei, de la răscoalele kuruţilor din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea până la controversele privind evaluarea revoluţiei din 1956.

Victima cea mai cunoscută şi mai tragică a acestei mitologii funeste de după 1849 a fost Artúr Görgey, iar inventatorul acestui mit al trădării s-a numit Lajos Kossuth. Timp de o sută cincizeci de ani, nu numai politicieni şi istorici, ci şi scriitori în poeziile şi romanele lor, dramaturgi şi cineaşti s-au întrecut în a-l contrapune pe eroul Kossuth trădătorului Görgey, pe revoluţionar reacţionarului. Abia în 1994, un opus în două volume, însumând 775 de pagini, al lui Domokos Kosáry a pus capăt acestei nedreptăţi. Preşedintele, octogenar atunci, al Academiei de Ştiinţe, cel care tratase deja în 1936 în disertaţia sa acest „fier înroşit în foc“, a analizat în *Istoria chestiunii Görgey*, fără să ţină seama de tabuurile sanctificante ale problemei principale, modul „cum s-au raportat şi cum se raportează istoriografia, concepţia asupra istoriei şi, în sens mai larg, conştiinţa istorică a societăţii la realităţile trecutului“[1].

Dacă mişcarea pentru reformă dintre 1840 şi 1848 a fost marcată de rivalitatea dintre Széchenyi şi Kossuth, istoria luptei pentru libertate a fost umbrită de conflictul neîncetat dintre Artúr Görgey şi Lajos Kossuth. Nu numai Friedrich Engels, ci şi marea majoritate a ofiţerilor simpatiza cu generalul zgârcit la vorbă, calm şi uneori sarcastic. Însuşi Kossuth a trebuit, chiar dacă în silă, să recunoască meritele

genialului strateg şi curajosului conducător de trupe după fiecare dintre marile victorii ale acestuia.

Pe fostul locotenent-major de husari, mai tânăr cu şaisprezece ani, constrâns de motive financiare să părăsească serviciul militar şi să se pregătească pentru a obţine diploma în chimie, Kossuth îl numise la 1 noiembrie 1848, după numai cinci luni de serviciu în armata revoluţionară, general şi comandant suprem al armatei principale. Spre deosebire de omul politic impulsiv, adesea nechibzuit în ceea ce făcea, dar genial şi sclipitor, ofiţerul, atunci în vârstă de treizeci de ani, a cărui mamă — ca şi a lui Kossuth — se trăgea dintr-o familie burgheză de germani scăpătaţi din ţinutul Spiš, era un om rece, puritan şi închis. Soţia lui — francez tatăl, englezoaică mama — învăţase ca orfană nemţeşte la Nürnberg, îl cunoscuse pe Görgey şi se îndrăgostise de el la Praga, unde era angajată ca profesoară de limbi străine şi ca damă de companie. În stilul lui de viaţă, Görgey a fost totdeauna foarte modest şi a refuzat ca victoriile să-i fie răsplătite de Kossuth cu recompense băneşti şi titluri pompoase.

Ca organizator strălucit, care şi-a demonstrat vitejia şi pe câmpul de luptă în situaţii aparent disperate, Görgey avea în două chestiuni de principiu o părere diametral opusă liniei lui Kossuth: el voia o armată din militari de carieră, regulată, eficientă, chiar dacă mică, pentru a nu trebui să se bizuie în primul rând pe voluntari, gardă naţională şi trupe auxiliare. În plus, Görgey, cu toate că şi el era un patriot înflăcărat, se conforma întocmai constituţiei aprobate de regele Ferdinand şi aspira la o poziţie mai bună pentru Ungaria în cadrul monarhiei. Concret, Görgey a devenit suspect de infidelitate atunci când, la 5 ianuarie 1849, după trecerea la imperiali a mai multi ofiţeri, a declarat public că rămâne credincios jurământului faţă de împărat. A făcut-o din dorinţa de a evita destrămarea corpului său de ofiţeri, dar cu aceasta a trezit neîncrederea lui Kossuth ca preşedinte al comitetului apărării naţionale şi s-a văzut înlocuit temporar prin generalul polonez Henryk Dembinski. Este adevărat că Lajos Kossuth se amestecase de repetate ori în chestiuni militare şi, prin indicaţii contradictorii şi adesea ignorate de Görgey, provocase încurcături, dar şi Görgey, prin decizii strict personale şi necoordonate cu conducerea politică şi prin acte de indisciplină faţă de şefii instalaţi sau uneori favorizaţi de Kossuth, a stârnit tulburări în armată şi discordii în situaţii dificile.[2] Neînţelegeri, erori de comunicare şi, nu în ultimul rând, intrigi ale anturajului lui Kossuth au făcut ca rivalitatea să atingă cote insurmontabile.

Prin aceasta, înfrângerea Ungariei a fost, indubitabil, accelerată, deşi în nici un caz pecetluită. La 11 august 1849, Kossuth şi-a dat demisia, în timp ce Görgey a fost învestit cu depline puteri. Dar, deja a doua zi, Kossuth i-a trimis din nou o scrisoare lui Görgey:

> Eu aş considera ca trădare faptul de a nu încerca toate posibilităţile raţionale pentru a salva naţiunea. Aş considera ca trădare din partea dumneavoastră dacă v-aţi angaja în târguieli nu în numele acţiunii, ci în numele armatei şi în interesul dumneavoastră.[3]

Unii istorici, necontaminaţi de romantism naţionalist, văd în această scrisoare un bine calculat pas, un prolog la vestita scrisoare adresată de Kossuth la 12 septembrie din exilul turcesc de la Vidin (azi, Bulgaria) reprezentanţilor politici şi trimişilor în Anglia, Franţa şi Statele Unite. În această scrisoare, Görgey este stigmatizat în faţa opiniei publice mondiale, căreia i se spune despre el că este „Iuda al Ungariei"; că din aviditate de putere sau din egoism rece a trădat lupta pentru libertate; că nici chiar forţele unite ale Austriei şi Rusiei nu ar fi putut să înfrângă Ungaria dacă Görgey nu ar fi fost un trădător; că dacă s-ar fi continuat lupta, s-ar fi obţinut succese; că uneltirea internă, şi nu superioritatea externă a fost cauza înfrângerii. Pe scurt, Kossuth, care între timp revenise asupra demisiei, avea nevoie de un ţap ispăşitor, de un trădător, pentru a-şi recâştiga încrederea în sine, care se zdruncinase şi pentru a-şi crea o bază pentru noul său rol conducător în emigraţie. Socoteala s-a potrivit de minune. Görgey nu a putut niciodată să se scuture de reproşurile lui Kossuth.

Cu uimire constata Robert A. Kann în *Istoria Imperiului Habsburgic*: „Naţionalismul maghiar a aprobat totdeauna, şi pe bună dreptate, decizia lui Kossuth de a fugi de spânzurătoarea austriacă, în timp ce pe nedrept l-a condamnat pe Görgey pentru hotărârea lui corectă de a pune capăt unei inutile vărsări de sânge."[4]

Legenda trădării nu avea, fireşte, legătură numai cu sentimentele personale ale lui Kossuth faţă de Görgey. El avea nevoie şi de trădător numai ca mijloc de a-şi salva renumele şi popularitatea, lucru pe care Ervin Szabó, istoricul socialist al revoluţiei de la 1848, l-a explicat încă înainte de Primul Război Mondial. În legătură cu teza că naţiunea a putut fi învinsă doar printr-un şiretlic, problema era mai degrabă aceea de a trage nădejde pentru viitor şi de a dobândi sprijin pentru pregătirea unei noi lupte pentru libertate.

Dar ce s-a întâmplat cu Görgey însuşi? Datorită unei intervenţii personale a ţarului Nicolae, Görgey a scăpat după război de pedeapsă. Feldmareşalul prinţ Paskievici şi ţarul îi rugaseră personal pe austrieci şi pe împărat să aibă o atitudine mărinimoasă faţă de unguri, dar demersul acesta nu a fost respectat decât în cazul lui Görgey. Evident, Görgey a fost convins de cuvântul de onoare dat cu bună-credinţă că ofiţerii care depun armele în faţa ruşilor nu vor fi predaţi austriecilor. Faptul că el i-a scris fiecărui comandant de trupe şi fiecărui comandant de fortificaţie să-i urmeze exemplul şi să renunţe la luptă, întrucât patria are nevoie de pace, şi faptul că în cele din urmă, în loc să refuze, a primit de la comandantul suprem rus, ca semn al înaltei sale stime, un săculeţ cu 1 100 de monede de aur ale Imperiului Rus — toate acestea au făcut ca generalul ungur să apară într-o lumină falsă. De fapt, Görgey a împărţit cea mai mare parte a banilor şi a salvat viaţa a mii de soldaţi şi civili. Nici el, nici ruşii nu au vrut să-i atragă pe ofiţeri şi pe soldaţi prin capitulare într-o capcană. Tragedia a constat, ce-i drept, în aceea că probabil mulţi ofiţeri ar fi putut să scape de execuţie sau de detenţie dacă ar fi fugit în străinătate şi nu ar fi căzut victimă carismei deosebite a comandantului lor suprem. Împrejurarea că Görgey a rămas în viaţă şi că a fost tratat într-o manieră relativ generoasă a făcut ca atât de categoric formulata acuzaţie de trădare să apară, în ochii contemporanilor îndârjiţi şi ai posterităţii amăgite, întru câtva credibilă.

Pentru cele strict zece luni de glorie ca unic mare strateg al Ungariei moderne, el a trebuit să plătească un preţ ridicat. Din septembrie 1849, timp de şaptesprezece ani bătuţi pe muchie, a trăit în arest la domiciliu la Klagenfurt. În 1852, Görgey şi-a publicat memoriile sub titlul *Viaţa şi activitatea mea în Ungaria în anii 1848/49*. Lucrarea a apărut mai întâi în limba germană, mai târziu în engleză, italiană şi suedeză; în Austria a fost interzisă, iar în Ungaria a putut fi editată abia în 1911(!). Engels a caracterizat cartea ca „mârşavă", pentru că prin ea autorul se distanţează de tendinţele revoluţionare atât de preţuite pe atunci. Unul dintre criticii literari de vază ai acelui timp, Jenő Péterfy, scria: „Li se părea firilor agitate că acuzatul a disecat cu sânge rece cadavrul, adică revoluţia la catafalcul căreia se adunase atunci, îndoliată, întreaga naţiune disperată pentru viitorul ei. Cea mai mare piedică în aflarea adevărului este credinţa opiniei publice că, în situaţia dată, cu cât Görgey apare mai întunecat, cu atât Kossuth străluceşte mai tare."[5]

Fratele lui Görgey, un avocat, a încercat de-a lungul întregii sale vieţi să combată nedreapta proscriere. În trei volume groase, el a

dezvăluit, cu ajutorul a numeroase documente, adevărul despre activitatea generalului. Când Görgey a primit, după întoarcerea sa la Budapesta, un serviciu modest de controlor al taxelor încasate pe Podul cu lanțuri, s-a iscat un val de mânie din partea opiniei publice. Ca director al unei uzine de huilă și țiglă, a trebuit să fie concediat după protestele colegilor. Când urma să preia supravegherea mai multor sute de lucrători în cadrul proiectului privind construirea unei căi ferate în Transilvania, ceilalți funcționari nu au acceptat ca „trădătorul“ să le fie coleg. Görgey a fost „victima vanității naționale și a romantismului naționalist“, scria celebrul critic Pál Gyulai și adăuga: „Suntem o națiune entuziastă și ostilă față de probele necruțătoare.“

Görgey a rămas victimă a mitologiei naționale, în contextul căreia chipul lui a fost instrumentalizat, în funcție de orientarea politică de moment, și în secolul al XX-lea. În perioada interbelică, regimul lui Horthy i-a ridicat, în 1935, un monument ecvestru la Buda. Avariată în timpul războiului, statuia nu a fost reparată de comuniști, bronzul ei fiind folosit pentru acea statuie a lui Stalin care, în prologul revoluției din 1956, a fost doborâtă și sfărâmată de mulțime la 23 octombrie. Aproape patruzeci de ani mai târziu, la comanda guvernului postcomunist, lui Görgey i s-a ridicat o statuie ecvestră grea de două tone și jumătate în același loc din fața cetății Buda.

În ciuda tuturor eforturilor depuse de istorici, generalul a fost însă prezentat — într-un manual de istorie editat în 1958, în anii mei de școală — ca viclean și capitulard. Naționaliști și comuniști radicali se întâlneau în demonizarea zelos promovată a lui Görgey. Cultul lui Kossuth determina, împreună cu apoteoza martirului Petőfi, imaginea tradițională, iar în aceasta se încadra și „trădarea“ lui Görgey.

Kosáry constată în cartea sa deschizătoare de drumuri că Görgey nu a fost un trădător, ci un strateg remarcabil și, de fapt, sincer patriot, o personalitate extraordinară; că, și dacă uneori a făcut pași greșiți sau a judecat eronat unele situații, totuși el nu a cerut niciodată vreo poziție conducătoare pentru a schimba orientarea politică, că, pe scurt, Görgey nu a fost un cap politic, ci un militar talentat. Istoricul atrăgea atenția asupra situației nedorite în care mari și complexe conexiuni istorice și factori internaționali aflați în legătură cu revoluția și cu lupta pentru libertate se denaturează printr-o mitologie absurdă și primitivă, în care conducătorii maghiari luptă între ei ca personificări ale binelui și ale răului. Același istoric spune că importanța istorică a lui Kossuth nu se diminuează prin restabilirea imaginii de excelent militar și bun patriot a lui Görgey.

Legenda loviturii de grație date războiului pentru libertate purtat de unguri și mitul trădătorului Görgey au rezistat la fel de mult ca și acuzațiile din 1711 ale lui Rákóczi împotriva generalului Károlyi. Paralelele dintre capitulările de la Majtény și Világos au oferit un cadru pentru reproșuri identice împotriva celor doi presupuși trădători, Károlyi și Görgey. Când și-a făcut, în 1869, apariția la înmormântarea fostului premier Szemere, Görgey a fost injuriat în Parlament, și abia după ce în 1884 i-au cerut reabilitarea 269 de ofițeri, a primit, în sfârșit, o pensie de la guvern. Acest actor tragic al istoriei maghiare a murit în vârstă de 98 de ani, în mai 1916. A fost așezat pe catafalc în holul Muzeului Național, și mii de compatrioți i-au adus ultimul omagiu.

Nu chiar la fel de longeviv a fost Lajos Kossuth. El a supraviețuit 45 de ani luptei pentru libertate și, deși în exil, a exercitat până la moartea sa, survenită la 20 martie 1894, o influență durabilă asupra ungurilor. Slăbiciunile omenești ale acestui mare om, nemărginita sa ambiție, aroganța sa adesea stânjenitoare, înclinația sa spre aventurism în probleme internaționale au constituit un excelent sol nutritiv pentru reglarea unor vechi conturi atât în emigrație, cât și în patria însăși. Tonul cel mai acut a fost dat de scriitorul Zsigmond Kemény; el l-a prezentat pe Kossuth ca pe un fanatic care, prin faptul că a fost mânat de pasiuni, și-a împins țara la catastrofă. Politicianul liberal Pál Nyáry l-a numit pe Kossuth un „comediant blestemat". Fostul ministru de interne și mai târziu premier Bertalan Szemere, care trăia la Paris, a lansat atacuri înverșunate, aproape maniacale împotriva lui Kossuth. Într-o carte, în numeroase articole, în scrisori către cititorii lui *The Times* și în diverse circulare, el a înfierat politica acestuia ca guvernator-președinte, dar și mașinațiile de politică externă puse la cale în exil.[6]

Totuși, violența și maliția manifestate de cercurile intelectuale față de Kossuth și față de morga la care acesta nu renunțase nici în exil au rămas fără efect asupra maselor din Ungaria sau asupra enormului său prestigiu în lumea anglo-saxonă și în majoritatea țărilor europene. Nimic nu a contribuit atât de mult la formarea legendei în jurul lui Kossuth și al lui Petőfi, poetul căzut în lupta pentru libertate, ca regimul neoabsolutist, care a urmat brutalei represiuni. Pentru a treia oară, după încercările nereușite petrecute sub domnia lui Leopold I și sub cea a lui Iosif II, s-a pus în circulație mult trâmbițata „teorie a ratării". Ea nu însemna nimic altceva decât că ungurii „rataseră"

toate drepturile, ceea ce în practică echivala cu o aliniere completă a tuturor ungurilor şi cu pierderea drepturilor lor constituţionale. Ungurilor li se luau din nou Transilvania, Croaţia, Voivodina şi Banatul, precum şi zonele grănicereşti. Sistemul edificat de ministrul de interne Alexander Bach şi botezat cu numele acestuia se sprijinea pe baionetele a şaisprezece batalioane de jandarmi, pe poliţia secretă şi pe nenumăraţii funcţionari austrieci şi cehi transferaţi în provinciile ereditare ale coroanei maghiare. Antipatizaţilor funcţionari li se spunea în popor „husarii lui Bach“. Neoabsolutismul nu a reuşit însă să impulsioneze germanizarea sistemului şcolar şi a administraţiei. Dimpotrivă, aversiunea faţă de tot ce era german a dus adesea la germanofobie.

Încercarea de aliniere a împrospătat amintirea luptei pentru libertate şi a eroilor revoluţiei. Nici asuprirea, nici măsurile economice nu au fost în stare să frângă rezistenţa pasivă a poporului şi nici să îngenuncheze nobilimea maghiară înstărită. Ungaria a pierdut lupta pentru libertate, pe termen lung însă a câştigat pacea. Urmarea cea mai importantă a războiului pierdut a fost faptul că, având în vedere victimele de la 1848/49, după Königgrätz nici un guvern austriac n-a fost în stare să reziste presiunii de a se asigura Ungariei un statut de egalitate în cadrul monarhiei şi nu a putut să pericliteze hegemonia naţională a maghiarilor în cadrul Ungariei istorice. Fireşte, la această evoluţie au avut o contribuţie directă şi indirectă prin neobosita lor activitate şi Kossuth, şi emigraţia maghiară.

Ascensiunea lui Kossuth în perioada exilului s-a datorat în parte puterii lui de-a dreptul magice de a-şi captiva ascultătorii şi interlocutorii din toată lumea, în parte admiraţiei întârziate, dar durabile pentru lupta solitară a ungurilor împotriva a două mari puteri, Austria şi Rusia. La acestea, se adaugă şi faptul că brutalitatea extremă a represiunii a trezit un plus de simpatie pentru cauza Ungariei. Kossuth, Szemere, Bem şi alţi 5 000 de unguri, preponderent ofiţeri şi soldaţi, au fugit mai întâi la Vidin, în Bulgaria, pe atunci sub stăpânire turcească. În felul acesta, ei au scăpat de moarte sigură. Premierul Szemere, împreună cu câţiva colaboratori credincioşi, îngropase coroana lui Ştefan cel Sfânt în pământ, în apropierea oraşului de graniţă Orşova. Când în septembrie 1853, nişte poliţişti austrieci au găsit ascunzătoarea coroanei, unii emigranţi l-au bănuit de trădare pe Szemere, care trăia la Paris. În realitate, printr-o infiltrare de mari proporţii a grupului de emigranţi şi prin mituirea unui ofiţer al armatei revoluţionare, participant la vremea lui împreună cu Szemere la îngroparea

coroanei, autoritatea polițienească supremă de la Viena a găsit drumul spre ascunzătoare. „Cârtița", un anume István Varga, s-a bucurat după întoarcerea lui din emigrația engleză de stima generală; a devenit prim-notar al orașului Oradea și membru al Academiei de Științe. Varga a murit în 1876 și toată lumea l-a regretat ca pe un luptător și patriot sincer. Abia după deschiderea arhivei imperiale secrete s-a dovedit că Varga fusese un bine plătit agent austriac.[7]

Ministrul de interne Bach a acordat de la început o mare atenție organizării serviciilor secrete care operau și în străinătate. Cu acordul împăratului, Bach și oamenii săi au pus la cale planuri temerare de a-l răpi pe Kossuth din emigrația turcească sau chiar de a-l asasina. Nu mai puțin de șaisprezece agenți de poliție îi țineau sub observație și-i spionau pe emigranții din Turcia. Austria și Rusia au cerut extrădarea fugarilor. Sultanul, sub presiune anglo-franceză, a respins asemenea cereri, dar s-a declarat gata să-i mute pe Kossuth și pe câțiva emigranți în orașul Kütahya, din Asia Mică, și să le fixeze domiciliul acolo. După câteva săptămâni, cei mai mulți soldați și refugiați au acceptat oferta austriacă de amnistie și s-au întors în patrie. Numai câteva sute au rămas în Turcia, în orașul Șumla, azi în Bulgaria. Între timp, guvernul austriac a hotărât să le intenteze emigranților proces. În septembrie, Kossuth, Szemere, ultimul ministru de externe contele Kázmér Batthyány, viitorul ministru de externe al monarhiei, contele Gyula Andrássy și alți revoluționari proeminenți au fost condamnați la moarte în contumacie: un călău militar le-a țintuit numele pe spânzurătoare.[8]

În timpul acesta, Kossuth era deja, împreună cu 58 de colaboratori credincioși, la bordul fregatei americane „Mississippi", în drum spre Londra. În ziua în care numele lui era țintuit la închisoarea din Pesta pe spânzurătoarea cea mai din față, în portul Marsilia îl aștepta o imensă mulțime de oameni. Guvernul nu i-a permis însă periculosului oaspete să pună piciorul pe uscat.un cizmar pe nume Jean Baptiste Jonquil, care voia să-i transmită personal lui Kossuth expresia entuziastă a omagiului poporului francez, a sărit, fără să stea pe gânduri, în apă, a înotat până la fregata ancorată în fața Marsiliei, s-a cățărat pe punte și, dârdâind de frig — oricum, era deja septembrie —, s-a aruncat aproape gol în genunchi în fața lui Kossuth: „Acum pot să mor, după ce l-am văzut pe mântuitorul neamului omenesc!"[9]

Kossuth și-a continuat, ca guvernator-președinte, călătoria triumfală, unică în felul ei, spre Anglia, iar apoi, din decembrie 1851 până în iulie 1852, în Statele Unite. Anterior, de-abia ajuns la Vidin, Kossuth revenise asupra demisiei din funcție, anunțată pe 11 august 1849 la

Arad, declarând că aceasta i-a fost smulsă sub amenințarea cu moartea de către Görgey, și, de aceea, voia să fie din nou onorat ca guvernator și tratat ca șef de stat. Pe scurt, de la bun început el nu a lăsat să se ivească nici o îndoială cu privire la calitatea lui de reprezentant al emigrației maghiare. Prin cuvântările lui la Southampton și Londra, Manchester și Birmingham, ținute într-o engleză poetică, îmbogățite cu citate din Shakespeare, el a cucerit în numai o lună de zile, în octombrie 1851, inimile britanicilor. A urmat un turneu de șapte luni prin Statele Unite, unde a fost primit peste tot cu mare entuziasm. Pe steaguri și pancarte, era comparat cu Isus Cristos, cu Moise și George Washington. Ca primul străin de la generalul Lafayette încoace, a vorbit în fața ambelor camere ale Congresului și a fost primit și de președintele Millard Fillmore, care, firește, ca majoritatea interlocutorilor oficiali, nu știa mai nimic despre Ungaria. Kossuth a ținut peste cinci sute de cuvântări, cele mai multe în engleză.

Din punct de vedere politic, călătoria a fost la fel de lipsită de rezultate ca și toate tratativele de mai târziu cu Napoleon III și Cavour privind un ajutor francez și italian pentru o insurecție împotriva Habsburgilor. Diversele succese militare ale generalilor István Türr și György Klapka — celebrul comandant al cetății Komárom, care a capitulat abia la începutul lui octombrie 1849 — în Italia sau cariera spectaculoasă a vreo sută de ofițeri unguri, care și-au făcut un nume ca feldmareșali, generali și colonei în războiul civil american, au întărit prestigiul internațional al maghiarilor. Dar toate acestea, inclusiv manifeste și misiuni secrete, nu au adus mai aproape ziua eliberării patriei. Pe scurt, rezultatul politic al numeroaselor misiuni secrete și nesecrete, uneori de-a dreptul aventuriste, și al conspirațiilor inabil organizate în Ungaria însăși a fost, fără excepție, același: zero.[10]

Privirea retrospectivă, lipsită de iluzii, pe care o aruncă istoricii nu schimbă însă cu nimic realitatea faptului că Lajos Kossuth, cu întreaga strălucire a personalității sale, cu magistralele sale cuvântări în engleză, cu atuul său de cunoscător a mai multe limbi străine, cu energia și uimitoarea sa erudiție, a fost cea mai interesantă și, din unghiul de vedere al regimului absolutist, cea mai periculoasă personalitate a emigrației internaționale. Natural, de la Vidin până la Londra și Torino, el acționa ca un centru magnetic și totodată ca țintă a intrigilor celorlalți emigranți și, mai ales, a agenților secreți austrieci. În exil în democratica Anglie s-au oprit în acest timp, printre alții, Marx și Engels, patriotul rus Aleksandr Herțen sau revoluționarul italian

Giuseppe Mazzini. Herţen a lăsat în *Amintirile* sale, printre altele, următoarea relatare:

> Kossuth arată mult mai bine decât toate portretele şi busturile sale: în prima lui tinereţe a fost, probabil, un bărbat frumos, şi aerul special visător-meditativ al chipului său trebuie să fi avut un impact uriaş asupra femeilor. Trăsăturile sale nu au severitatea antică pe care o întâlnim la Mazzini, Salfi, Orsini, dar (şi poate tocmai de aceea el ne era mai aproape nouă, locuitorilor nordului) în privirea lui de o blândeţe melancolică se revela nu numai o inteligenţă puternică, ci şi o inimă profund simţitoare; zâmbetul îngândurat şi vorbirea cam visătoare te cucereau definitiv. Fie că se exprimă în franceză, germană sau engleză, el vorbeşte extraordinar de bine, deşi cu un accent puternic, care rămâne neîndoielnic. El nu se dezvinovăţeşte cu fraze şi nu se sprijină pe răsuflate locuri comune; este atent cu cel de lângă el, îl ascultă până la capăt şi-şi dezvoltă ideile aproape totdeauna original, pentru că este mai puţin legat decât alţii de doctrină şi de spirit de partid. Poate că felul său de a argumenta şi a combate trădează avocatul, dar ceea ce spune el este serios şi cumpănit.[11]

Dar s-au găsit şi mulţi critici şi duşmani. Faptul că el, de pildă, a strigat la Marsilia: „Trăiască republica!“, dar la Southampton: „Dumnezeu s-o ocrotească pe regină!“ i-a fost luat în nume de rău de Marx şi Engels — şi nu numai de ei. Când Kossuth a început să spere sprijin pentru Ungaria de la Napoleon III, Garibaldi şi chiar de la Bismarck, admiratorii mai vechi ai lui Marx şi Engels au devenit critici severi şi, în corespondenţa particulară, brutali. Pe Marx, puţin îl stânjenea că Lajos Kossuth conspira cu Bonaparte, dar îl deranja foarte mult că ungurul se lăsa amăgit: „În politică poţi, desigur, să atingi un anumit scop, să te aliezi chiar cu dracul — numai că trebuie să ai certitudinea că tu îl înşeli pe dracul, şi nu el pe tine.“[12]

Cei doi revoluţionari urmăreau tot mai încruntaţi activităţile febrile ale omului căruia doar cu puţin înainte îi intonaseră imnuri. Kossuth prezenta „simptome de slăbiciune şi şovăială, de contradicţie şi duplicitate ireductibile. El are toate virtuţile încântătoare, dar şi toate defectele femeieşti ale «firii de artist»“, scria Marx.[13]

Joseph Weydemeyer, prietenul lui Marx, îl ţinea şi el la curent pe acesta cu primirea entuziastă rezervată lui Kossuth care — după cum îi comunica Marx lui Engels — plecase de la Southampton la New York în compania celebrei dansatoare Lola Montez. Despre această călătorie relatează de altfel confidenţi de-ai lui Kossuth, precum şi secretarul de stat de atunci Ferenc Pulszky. În memoriile sale, el constată că dansatoarea, foarte înfigăreaţă, i-a spus lui Kossuth: „Domnule

general, dacă mai faceţi o dată război cu Austria, să-mi daţi un regiment de husari!“ La care Pulszky ar fi răspuns pe loc: „Domnişoară, sunt convins că numai aşa ceva v-ar satisface...“[14]

Abia la aproape un secol după disputele publice dintre Marx, Kossuth şi fostul premier Szemere, un istoric maghiar, cercetând arhive şi corespondenţe austriece, maghiare, ruseşti şi englezeşti, a descoperit că doi importanţi agenţi unguri nu numai că raportaseră poliţiei secrete austriece despre diferiţi emigranţi de frunte, dar dincolo de aceasta, semănaseră în mod conştient discordie printre personalităţile cele mai importante, mai ales cu privire la Kossuth.[15]

Într-adevăr, austriecii erau foarte bine informaţi despre emigraţia din Turcia. Astfel, ca să-şi facă mai convingătoare teza, ministrul de interne Bach, care semnala încă o dată pericolul uriaş al „partidului subversiv“, a citit într-o şedinţă a cabinetului detalii din rapoartele originale. Uneori, prinţul Schwarzenberg l-a acompaniat — aproape în stil de cabaret — cu citate din scrisorile lui Szemere. După moartea lui Schwarzenberg, baronul Kempen-Fichtenstamm a preluat ca ministru al poliţiei supravegherea directă a reţelei de agenţi.

Cel mai sclipitor, cel mai talentat şi poate cel mai ambiţios agent al Austriei a fost Gusztáv Zerffi, ziarist şi revoluţionar activ, născut în 1820. Acesta s-a angajat ca spion deja în toamna lui 1849, după fuga sa în Turcia. Intrigantul agent a lucrat sub numele de acoperire „dr. Piali“ sau „Gustav Dumont“. Până la sfârşitul lui martie 1851, el a trimis din Belgrad, respectiv Constantinopol la Viena 260 de rapoarte. A reuşit chiar să câştige încrederea consulului Sardiniei la Belgrad, consul care era un adept loial al lui Kossuth. Zerffi a locuit opt luni în casa consulului. Această casă a servit ca loc de legătură pentru circulaţia scrisorilor emigraţiei din Turcia, în primul rând pentru Kossuth însuşi. Zerffi a spionat pentru Austria până în 1865 şi, în aceşti cincisprezece ani şi jumătate, a furnizat nu mai puţin de 1 897 de rapoarte, de regulă la un nume de acoperire, „*poste restante* Viena“. Fiecare raport de trei până la cinci pagini era redactat sistematic, cu titluri intermediare pe margine.

Partea cea mai mare, având adesea în anexă scrisori şi documente copiate manual, venea de la Londra, uneori de la Paris. Zerffi a angajat chiar şi informatori, printre ei pe unul dintre cei mai cunoscuţi actori maghiari, Gábor Egressy, care în timpul luptei pentru libertate fusese şi ofiţer al gărzii naţionale. Când, în 1923, un istoric a găsit într-o arhivă vieneză numele actorului pe o listă a pensionarilor şi asistaţilor

poliției secrete austriece și a vrut să-l publice într-o revistă de specialitate a societății de istorie, președintele acesteia, ministrul de mai târziu al culturii conte Kuno Klebelsberg, s-a opus, motivând că poporului maghiar nu trebuie să i se spulbere toate iluziile...

Autoritățile erau atât de mulțumite de rezultatele lui Zerffi, încât deja în 1851 el câștiga mai mult decât ceilalți șase agenți cu activitate în est, luați la un loc. În prim-planul raportărilor sale, se aflau informații despre Kossuth, în care talentatul raportor combina cu atâta iscusință fapte, lucruri inventate, observații critice, încât rapoartele sale erau discutate la nivel foarte înalt, adică între Schwarzenberg și Kempen, și, din când în când, erau transmise și rușilor.

Un alt agent de primă mărime din Ungaria a activat în primul rând la Paris. Se numea János Bangya și fusese redactor responsabil al lui *Pressburger Zeitung*. Cei doi spioni se cunoscuseră încă în primăvara lui 1848, în zilele revoluției. În timpul luptei pentru libertate, Bangya a fost avansat chiar la gradul de colonel și a slujit în cele din urmă ca șef de poliție în cetatea Komárom. După capitularea din octombrie 1849, fiind, ca majoritatea emigranților, căutat cu mandat de arestare, a plecat la Hamburg. Acolo, a devenit agent austriac, fapt certificabil începând din primăvara lui 1850. Curând după aceea, Bangya s-a mutat la Paris, de unde a trimis informații despre emigrația ungară și germană, mai întâi numai pentru Viena, mai târziu însă, zice-se, și pentru Prusia și pentru poliția pariziană. Intrând într-o lojă masonică, a reușit să adune informații suplimentare. Spre deosebire de Zerffi, Bangya însă a fost imprudent. El câștiga 400 de forinți pe lună, cam de trei ori mai mult decât un profesor universitar, și stilul lui de viață, stil risipitor, l-a făcut la un moment dat suspect în cercurile de emigranți. Cam un an și jumătate au colaborat cei doi spioni unguri pentru ca, în primul rând prin răspândirea de informații false, să-l izoleze pe Kossuth și să-l discrediteze cât mai mult. În privința aceasta, gelozia de-a dreptul bolnăvicioasă și sentimentul profund de neîmplinire, care-l chinuiau pe Szemere au servit ca pârghie bine-venită celor doi. Szemere și fostul ministru de externe Kázmér Batthyány publicau scrisori deschise în publicația londoneză *Times*. Bangya s-a îngrijit, împreună cu un coleg, de traducerea în germană a memoriilor lui Szemere. Varianta germană a acestor memorii, a acestei salve otrăvite contra lui Kossuth și Görgey, a fost verificată de nimeni altul decât Marx.

Cei doi agenți au reușit, de asemenea, să facă dispărut un manuscris al lui Engels despre revoluția ungară și să-i instige atât pe Szemere, cât și pe Marx împotriva lui Kossuth. Această iscusită politică a

dezinformării şi-a găsit reflectare în diverse afirmaţii demonstrabil false din articolele lui Marx şi ale prietenilor săi despre acţiunile politice ale lui Kossuth, mai ales privitor la Franţa şi Italia.

Deşi Marx şi ceilalţi revoluţionari germani şi maghiari de la Londra şi Paris au înţeles, în cele din urmă, că Bangya era spion şi, de fapt, un escroc, unele daune provocate de acesta s-au dovedit ireparabile. Bangya, nobil din Illosfalva, a plecat în 1854 în Turcia, s-a convertit la islam şi, sub numele de Mehmed Bey, a intrat în armata turcă. S-a căsătorit, potrivit lui Marx, a treia oară şi a devenit conducător al triburilor de cerkezi care luptau împotriva ruşilor. Acuzat din nou de trădare, a fost — se spune — condamnat la moarte de un tribunal de război. Dar, printr-o mărturisire, a reuşit să-şi recapete libertatea. Întreaga vină a aruncat-o asupra lui Kossuth. Despre alte activităţi ale lui Bangya nu se cunoaşte nimic. Ca an al morţii sale este dat 1868.

Zerffi a rămas, ce-i drept, ferit de neplăceri, dar, la mijlocul anilor '60, existenţa sa de agent şi-a găsit un sfârşit fulgerător. Într-adevăr, nu a fost demascat de victime sau de partea adversă, ci de patronul său; din cauza unor divergenţe, a fost concediat de Ministerul vienez al Poliţiei. Petiţiile pe care le-a formulat în urma reducerii la jumătate a salariului său şi rapoartele despre conflictul pe care l-a avut cu omul de legătură care-l angajase în 1849 fac parte dintre puţinele documente edificatoare rămase până azi în arhive.

În vârstă de 45 de ani, dr G.G. Zerffi, de-acum cetăţean britanic, apare într-un rol nou: ca om de ştiinţă. La Londra, şi-a făcut un nume ca autorul mai multor cărţi şi ca profesor de istorie a artei. Mai târziu, a ţinut numeroase expuneri despre istorie şi filozofie. La sfârşitul lui 1880, cariera sa ştiinţifică a ajuns la apogeu: a fost ales preşedinte la Royal Historical Society. A murit la începutul lui 1892. În legătură cu aceasta, *The Times* a publicat două zile mai târziu un necrolog cu evocarea amănunţită şi preţuirea carierei ştiinţifice a defunctului şi doar cu o scurtă referire la rolul pe care acesta l-a jucat, cu gradul de căpitan, în timpul revoluţiei maghiare. Un *Wiener Lexicon* apărut cu puţin înainte, încă în timpul vieţii lui Zerffi, l-a descris pe acesta, dimpotrivă, exclusiv ca pe o persoană cu o proastă reputaţie de conspirator şi spion contra Austriei, fără să spună un cuvânt despre cariera lui în Anglia. El a fost, fără îndoială, un foarte talentat om proteiform, fără caracter şi fără calităţi vrednice de stimă, cu un rol extrem de funest în epoca revoluţiilor pierdute.

Pentru Eduard Bernstein, primul editor al corespondenţei dintre Marx şi Engels, numele lui Bangya era atât de respingător, încât a

şters orice referire la acest ungur. Rolul infam al lui Zerffi nu a fost însă descoperit decât mult mai târziu; corespondenţa dintre Marx şi Szemere şi scrisorile lui Zerffi către Marx au ieşit parţial la iveală abia după al Doilea Război Mondial. Studii amănunţite despre Zerffi, respectiv Marx–Kossuth–Szemere au apărut în 1978, respectiv 1985 la Viena şi Budapesta.

Poate că nici un emigrant politic maghiar nu a adus atâtea prejudicii prestigiului internaţional al emigraţiei revoluţionare din Ungaria ca Bertalan Szemere, fostul ministru de interne şi ultimul premier. Activitatea sa publicistică duşmănoasă şi influenţa pe care, prin scrisorile şi scrierile sale, a exercitat-o asupra lui Marx au fost, ce-i drept, marcate şi de activitatea de dezinformare a lui Bangya şi Zerffi, dar iniţiativa plecase de la însuşi maniaco-depresivul Szemere, cel mereu ros de invidie faţă de Kossuth. Mai puţin cunoscut a fost faptul că Szemere a vrut să stabilească şi contacte sociale cu Marx şi, mai ales, cu Engels. Căci, prin riscantele speculaţii ale unui confident din Paris, fostul premier pierduse întreaga avere a soţiei sale, în jur de 150 000 de franci. În situaţia proastă în care se găsea, Szemere a încercat ca, prin importuri şi exporturi de vinuri, să se menţină pe linia de plutire. A aranjat achiziţionarea de vinuri de Tokaj, Eger şi Balaton şi desfacerea acestora în Anglia şi Franţa. I-a trimis la Manchester lui Engels personal două duzini de sticle.Vinurile au fost găsite, ce-i drept, mult prea dulci de către destinatar. În orice caz, afacerea cu vinurile s-a dovedit un fiasco. În 1865, la licitaţia de la Paris a averii lăsate de defuncta soţie a lui Szemere, au fost oferite public spre vânzare 250 de sticle cu „vinuri ungureşti, roşii şi albe, de bună calitate“. Seria de eşecuri a grăbit procesul unei insidioase întunecări a minţii, care l-a silit pe bolnavul om de stat să se întoarcă la Budapesta. Şi-a petrecut ultimii ani într-o casă de sănătate şi a murit în 1869, în vârstă de numai 57 de ani. Una dintre străzile fastuoase din faţa Parlamentului îi poartă numele. Meritul lui de neşters sunt legile date în ultimele zile ale guvernului revoluţionar, legi privind emanciparea evreilor şi egalitatea naţionalităţilor.

Tragedia nu l-a ocolit nici pe Lajos Kossuth, omul a cărui personalitate şi ale cărui multiple acţiuni şi-au fascinat nu numai propriul popor, ci şi atâţia oameni de stat din întreaga lume. Pactul dualist austro-ungar, cu consecinţele sale foarte importante, l-a izolat pe politicianul care trăia în exil şi l-a făcut să devină din ce în ce mai resemnat.

Kossuth şi-a petrecut ultimii douăzeci şi şapte de ani la Torino şi în împrejurimile acestui oraş şi nu a mai făcut să se vorbească despre el în opinia publică decât prin două demersuri politice.[16] Cel mai apropiat şi, până la moartea sa, cel mai loial colaborator al său, ziaristul şi, mai târziu, deputatul maghiar Ignác Helfy, a publicat într-o revistă din Milano propunerile lui Kossuth pentru crearea unei confederaţii dunărene, care să reunească Ungaria, Croaţia, Serbia şi Principatele Române. Această alianţă cu treizeci de milioane de locuitori urma să aibă un consiliu comun care să facă politica externă, militară, financiară şi comercială comună. Acest consiliu urma să se întrunească succesiv la Budapesta, Zagreb, Belgrad şi Bucureşti. Fiecare localitate din Ungaria urma să stabilească ea însăşi limba oficială. Locuitorii Transilvaniei urmau, de asemenea, să decidă ei înşişi dacă voiau să formeze constituţional unul şi acelaşi stat cu Ungaria sau să fie legaţi unii cu alţii numai printr-o uniune personală. „Cu deviza «toţi pentru unul, unul pentru toţi» tragem, după exemplul Elveţiei, un văl asupra trecutului“, se spunea în articol. În Ungaria, nu voia însă nimeni să discute despre un eventual statut special pentru Transilvania; toţi, chiar şi Partidul Independenţei, care se revendica de la concepţia lui Kossuth, au păstrat tăcerea în privinţa planurilor legate de confederaţie. Mai târziu, însuşi Kossuth a diluat ideea principală, iar alţii au aruncat în spinarea confidentului său, evreul Helfy, răspunderea pentru publicarea pripită a materialului respectiv.

A doua iniţiativă, care a făcut şi mai mult vâlvă, a fost o scrisoare redactată „pe ton de Casandră“: în epistola adresată în mai 1867 lui Ferenc Déak, cândva comiliton de-al său şi ulterior pionier al ideii împăcării cu Austria, Kossuth avertiza, ca în legenda grecească, asupra nenorocirii viitoare. Austria, se spunea aici, nu poate oferi Ungariei nici o apărare împotriva pericolelor dinăuntru şi din afară, împotriva forţelor naţionale centrifugale şi împotriva imperialismului ţarist. Apelul lui nu a avut atunci nici un efect politic practic, a rămas însă ca o parte importantă a discuţiilor, care se aprindeau mereu, despre avantajele şi dezavantajele compromisului istoric dintre Viena şi Budapesta.

Kossuth personal continua să fie foarte activ. Chiar şi octogenar, făcea excursii de până la şase ore în Alpi, aduna plante, studia lucrări de ştiinţă militară; înainte de toate, răspundea însă miilor de scrisori şi primea numeroase delegaţii oficiale şi vizite particulare din patrie. „Eremitul de la Torino“, cum îl numeau naţiunea şi presa ungare, a supravieţuit nu numai celor mai mulţi dintre tovarăşii de drum şi

adversarii săi, ci şi unicei lui fiice şi surorii lui. Fiii săi trăiau în Italia, unde Lajos a devenit preşedinte al căilor ferate italiene; Ferenc s-a întors mai târziu în Ungaria şi a preluat conducerea Partidului Independenţei, dar s-a dovedit un politician incapabil şi un caracter slab.

Kossuth trăia foarte retras şi în condiţii din ce în ce mai grele. În 1881, în urma unei crize bancare italiene, şi-a pierdut pentru a treia oară aproape întreaga avere. Bătrânul, încă drept ca o lumânare, a putut să se menţină întru câtva pe linia de plutire numai datorită multor contracte pentru editarea memoriilor sale şi acţiunilor indirecte de ajutorare din partea adepţilor săi, ca, de pildă, achiziţionarea anticipată a bibliotecii sale. Deja aproape orb, Kossuth a continuat să lucreze energic şi neabătut ca să-şi onoreze obligaţiile.

Deodată, în această atmosferă tristă, o tânără a adus, în vara lui 1884, un pic de lumină solară. Kossuth a cunoscut-o pe Sarolta, nepoata de şaisprezece ani a ungurului exilat József Zeyk, care era în acelaşi timp consul onorific american la Torino.[17] Celebrul bătrân şi drăguţa fată din Transilvania formau o pereche extrem de nepotrivită. Totuşi, după plecarea Saroltei, s-a înfiripat o corespondenţă ocazională, dar care a durat oricum şapte ani. În scrisorile sale, Kossuth şi-a dezvăluit gânduri şi griji foarte personale din ultimii săi ani torinezi. „De mai bine de douăzeci de ani, trăiesc în acest oraş. Dar, în afară de croitorul şi cizmarul meu, nu am contact cu nici o făptură umană dintre cei 300 000 de locuitori. Prin ceaţa veşnicei singurătăţi în care mă chinuiesc, nu pătrunde niciodată o rază caldă de soare.“

Deşi a fost ales în absenţă în Parlamentul ungar şi declarat cetăţean de onoare în 33 de oraşe, printre care şi Budapesta, Kossuth a rămas la Torino. Condiţia sa de apatrid este, îi scria el tinerei sale iubite, „protestul viu împotriva regatului ungar al Habsburgilor“. Într-un mandat de arestare emis de poliţia austriacă, se spunea că urmăritul Kossuth ştie „nemţeşte, ungureşte, evreieşte, greceşte, turceşte, englezeşte şi puţin ruseşte“.[18] Kossuth îi semnala Saroltei că şi după patruzeci de ani poşta sa este deschisă de poliţia secretă chezaro-crăiască şi el continuă să fie căutat cu mandat de arestare. Îi mai spunea Saroltei să distrugă deci imediat scrisorile şi, în general, să fie foarte prudentă:

> Cine vrea să facă astăzi carieră în Ungaria trebuie să se ferească de mine ca dracul de tămâie. Ca şi când le-ar fi şi acum frică de mine. Nu, de pildă, că bătrânele mele oase ar fi aşa de periculoase. Dar poporul maghiar

continuă să îndrepte către mine gândul său plin de devotament, iar ei se tem că într-o zi această disponibilitate pentru sacrificiu va face să învie din mormântul trecutului acea idee care este legată cu numele meu.

În Ungaria însăşi, cu timpul, destinele celor doi duşmani de moarte Kossuth şi Franz Joseph s-au împletit inseparabil şi totodată s-au sustras disputei politice a zilei. Această împăcare simbolică şi-a găsit expresie într-o declaraţie a burgheziei oraşului Vác, o declaraţie curioasă, pe care Szekfü, într-un eseu despre bătrânul Kossuth, a condamnat-o ca „minciună involuntară şi naturală". În 1894, Vác i-a conferit fostului guvernator, care niciodată nu s-a resemnat şi nu a încheiat pace cu regele, cetăţenia de onoare şi a cinstit în el pe creatorul vieţii constituţionale de după epoca sumbră, creator a cărui operă a fost continuată de regele apostolic Franz Joseph.

Această bizară glorificare conexă a celor doi nu a putut, ce-i drept, să umple prăpastia dintre conducătorul rebel şi monarhul încărunţit între timp. Când Kossuth a murit, la 20 martie 1894, în vârstă de 92 de ani, Franz Joseph, în ciuda unor violente demonstraţii de protest, a ordonat să nu se declare doliu de stat; guvernul şi Parlamentul nu au avut voie să ia atitudine în mod oficial.[19] Trupul neînsufleţit a fost predat cu mare pompă de oraşul Torino şi primit de o delegaţie a primăriei budapestane, care a organizat transferul cu un tren special până la Budapesta şi a declarat doliu oficial. În ciuda interdicţiei imperiale, capitala a fost timp de trei zile învăluită în negru. Zeci de mii de ţărani din provincie au rămas noaptea pe străzi ca să aducă ultimul omagiu eroului lor defunct. Sicriul cu rămăşiţele pământeşti a fost aşezat pe catafalc în holul Muzeului Naţional şi înmormântat pe 1 aprilie, în prezenţa unei jumătăţi de milion de oameni.

Ultimul mesaj al lui Kossuth scris înaintea morţii suna astfel:

Acul ceasornicului nu reglează mersul timpului, el ne indică nouă timpul. Numele meu este şi el un ac de ceasornic care indică timpul care va veni, care trebuie să vină, dacă destinul nu se pune în calea viitorului pentru naţiunea maghiară. Acest viitor se numeşte: o patrie liberă pentru cetăţenii maghiari! Acest viitor este: independenţa de stat.[20]

Kossuth a fost în cel mai adevărat înţeles al cuvântului o figură a secolului; în 1848/49, în activitatea şi persoana lui s-a condensat istoria. El a lăsat în urma sa mesajul însufleţitor şi totodată extrem de primejdios că ungurii sunt chemaţi să trăiască o tragedie deosebită şi o glorie fără seamăn. În ciuda tuturor slăbiciunilor sale omeneşti, mâinile sale nu sunt pătate de nici o picătură de sânge. Nu găseai la

el nici o urmă de cinism şi cruzime, de falsitate şi răutate, care i-a caracterizat pe atâţia dintre succesorii lui de diferite extracţii politice.

În anul 1952, la apogeul stalinismului antiuman, cu ocazia celei de-a 150-a comemorări a naşterii lui Kossuth, s-a editat, din ordinul dictatorului Mátyás Rákosi, în numele partidului comunist dominant, o culegere de eseuri în două volume. Ideologul-şef al regimului, József Révai, a mers până la a abuza de numele lui Kossuth pentru a legitima recent începuta operaţiune prin care elementele burgheze nesigure din Budapesta şi din alte oraşe erau strămutate forţat în ţinuturi îndepărtate ale ţării. Pe bună dreptate, chipurile, PC trebuie considerat ca forţă care desăvârşeşte opera lui Kossuth. Un colaborator al volumului jubiliar a mers până la blasfemia de a proclama „treimea" Stalin–Rákosi–Kossuth!

Comuniştii au avut însă mereu o problemă aproape insurmontabilă, care le-a dat bătăi de cap la sărbătorirea centenarului revoluţiei de la 1848: rolul Rusiei în reprimarea luptei pentru libertate. Aici nu puteau să ajute nici eroizarea, nici demonizarea, ci numai fantezia. Astfel, un talentat şi celebru scriitor ungur a găsit drumul de la Kossuth şi Petőfi nu numai la Stalin şi la „cel mai bun discipol" al său, Rákosi, ci şi la un erou rus al libertăţii, căpitanul Aleksei Gusev.

23
Cine a fost căpitanul Gusev? „Luptători" ruşi „pentru libertate" între Minsk şi Budapesta

În lupta ungurilor pentru libertate au murit ca ofiţeri şi soldaţi ai armatei de honvezi şi ai gărzii naţionale polonezi şi germani, unguri, austrieci şi englezi, croaţi şi slovaci, ba chiar şi sârbi. Până în 1945, n-a ştiut însă nimeni că şi ofiţeri ruşi ai armatei ţariste s-au răsculat în 1849 împotriva intervenţiei în Ungaria şi au fost condamnaţi de un tribunal de război la moarte, respectiv la surghiun pe viaţă. Primele informaţii despre evenimentele niciodată menţionate în istoriografia ungară au apărut într-o broşură de 55 de pagini intitulată *Relaţii istorice ungaro–ruse*[1]. Broşura respectivă a fost editată la Budapesta în 1945 în seria „Biblioteca bunei vecinătăţi" de către Societatea Culturală Ungaro–Sovietică înfiinţată cu puţin înainte.

Doi intelectuali întorşi din emigraţia sovietică, Béla Fogarasi şi scriitorul Béla Illés, s-au ocupat în opt scurte articole cu diferite dovezi, insuficient cunoscute în Ungaria, privind sentimentele prieteneşti pe care ruşii le-au nutrit faţă de poporul maghiar. Într-un capitol „Ofiţeri ruşi pentru Lajos Kossuth"[2], Béla Illés a descris soarta căpitanului de artilerie Aleksei Gusev şi a camarazilor săi.

În 1936, colaboratorii ştiinţifici de la Academia de Ştiinţe, secţia de istorie, din Minsk, Bielorusia — se spunea în broşură —, făcând ordine în arhiva administraţiei ţariste, au găsit o legăturică de acte îngălbenite cu titlul: „Cazul penal Aleksei Gusev, căpitan de artilerie, şi părtaşii, mai–august 1849". Mapa cu acte conţinea două documente: actul de acuzare împotriva lui Aleksei Gusev şi a celor cincisprezece tovarăşi ai săi, precum şi sentinţa. Mărturiile acuzaţilor nu erau printre acte, dar hârtiile existente atestau faptele cele mai importante.

Prin urmare, Gusev şi ceilalţi cincisprezece ofiţeri au fost arestaţi în mai 1849, pentru că, în armata rusă trimisă să înăbuşe lupta ungurilor pentru libertate, ei făcuseră propagandă împotriva intervenţiei şi în favoarea mişcării maghiare pentru dezrobire. Potrivit actului de acuzare, Gusev şi camarazii săi îi proslăviseră pe Lajos Kossuth şi pe „ceilalţi rebeli". Ei avuseseră contacte cu duşmanii Maiestăţii Sale

ţarul şi se făcuseră prin aceasta vinovaţi de înaltă trădare. În sentinţă nu era însă vorba de contacte cu Kossuth; evident, arestaţii abia se aflau pe drumul de la garnizoanele lor spre Ungaria. Sentinţa citează însă câteva fraze din interogatoriul lui Gusev, care, după părerea judecătorilor, trebuiau considerate drept mărturie.

Să luptăm împotriva ungurilor pentru că ei sunt duşmanii împăratului habsburgic? Dar acesta nu este un motiv să se verse sânge rusesc. Poporul rus nu are nici un motiv să nutrească sentimente prieteneşti pentru împăratul habsburgic; el are, dimpotrivă, toate motivele să-i considere ca duşmani pe Habsburgii care asupresc popoarele slave mici. Sau să luptăm împotriva ungurilor (cum auzim mereu) pentru că ungurii îi asupresc pe slavii care locuiesc acolo? Dacă-i învingem pe unguri, nu-i eliberăm cu aceasta pe slavii care trăiesc în Imperiul Habsburgic, ci nu facem decât ca, în afară de slavi, să devină şi ungurii sclavi ai germanilor. Noi trebuie să luptăm nu pentru această cauză, ci împotriva ei. Dacă mişcarea ungurilor pentru libertate iese învingătoare, ungurii, pentru a-şi apăra libertatea cucerită prin sacrificii de sânge, vor avea nevoie de prietenia vecinilor slavi. Şi astfel, victoria cauzei maghiare ar produce acel rezultat (eliberarea slavilor care trăiesc în Imperiul Habsburgic) pe care noi, aşa se aude, urmează să-l obţinem prin înecarea în sânge a mişcării maghiare.

Gusev, pretinde acuzaţia, i-ar fi citit cu sârg şi pe scriitorii şi oratorii Revoluţiei Franceze.

Procesul de la Minsk, din faţa tribunalului de război, a durat, după cum a relatat Illés, două zile: a început la 29 iulie şi deja la 30 s-a încheiat cu pronunţarea sentinţei. Şapte dintre cei şaisprezece acuzaţi au fost degradaţi, excluşi din armată şi spânzuraţi. Nouă au fost surghiuniţi în Siberia. Pedeapsa cea mai blândă a fost de cincisprezece ani. Căpitanul Gusev a trebuit, înainte de a fi el însuşi executat, să asiste la spânzurarea a şase dintre camarazii săi. Sentinţa a fost executată la 16 august în Curtea cazarmei Preobrajenski din Minsk. A fost de faţă prinţul Goliţân, guvernatorul. Întrucât autorităţile ţariste dăduseră caracter strict secret arestării, procesului, sentinţei şi execuţiilor, prinţul Goliţân a interzis şi el ca rudele condamnaţilor să fie informate despre soarta acestora. În concluzie, Béla Illés spune că el nu ştie dacă documentele istorice referitoare la evenimentul în chestiune „nu au căzut pradă banditilor germani, care au incendiat Minskul“, dar este sigur că la Leningrad, în arhiva muzeului de istorie a războiului, se pot găsi în extras copii ale documentelor procesului de la Minsk.

La patru ani de la apariţia de mult uitatului volumaş, organul central al comuniştilor, deveniţi între timp guvernanţi exclusivi, *Szabad Nép*

(*Poporul liber*), cu un tiraj de aproape 800 000 de exemplare, a publicat la 16 august 1949 un articol lung, ocupând aproape toată pagina a şaptea, „La a suta aniversare a procesului Gusev“. În acest articol, autorul, Béla Illés, repeta cuvânt cu cuvânt amănunte din capitolul său publicat cu patru ani înainte, completat, ce-i drept, cu fapte noi, ca, de pildă, informaţii despre comisarul sovietic pentru învăţământ, Lunacearski, care îi făcea, în 1927, atenţi pe istoricii ruşi că în împrejurimile Minskului continua să se povestească despre ofiţerii ruşi care fuseseră spânzuraţi pentru că „se convertiseră la religia maghiară“. Această legendă a dăinuit până astăzi şi ar fi trebuit să-i determine pe cercetători să intre mai adânc în fondul chestiunii.

Illés adaugă că după al Doilea Război Mondial au apărut şi alte „acte fragmentare“ despre grupul de ofiţeri trădători de ţară. În orice caz, chiar documentele disponibile fragmentar au arătat — spune el — că mişcarea ofiţerilor filomaghiari a avut o dimensiune mult mai mare decât lasă să se presupună sentinţa din procesul Gusev, mai ales că în două documente nou descoperite se pot constata legături directe cu cazul Gusev.

Illés scria că, potrivit unei tradiţii bieloruse, în ziua executării lui Gusev şi a camarazilor săi a izbucnit un mare incendiu în clădirea administraţiei militare a Minskului. Deşi a plouat toată ziua, incendiul n-a putut fi stins, clădirea a ars complet. Illés recunoaşte că istoricii oraşului Minsk nu ştiu nimic despre acest incendiu, dar, spune el, legenda are dreptate, pentru că focurile, pe care le-au aprins Gusev şi luptătorii ruşi pentru libertate, oricum au prefăcut în cenuşă toate citadelele tiraniei ţariste.

Într-o notă din josul paginii, redacţia mai arăta că armata populară va păstra aşa cum se cuvine amintirea ofiţerilor ruşi prieteni ai luptătorilor maghiari pentru libertate. „Pe clădirea Ministerului Industriei Grele, general-locotenentul László Sólyom va dezveli la ora 11 o placă comemorativă, strada se va numi Gusev şi peste două zile va avea loc o ceremonie comemorativă la Casa Armatei Populare, unde general-locotenentul Sólyom va vorbi despre eroicul căpitan rus Gusev.“

Exact un an mai târziu, şeful de stat major, Sólyom a fost executat după un proces secret, în cursul epurării conducerii armatei. Placa comemorativă a rămas, şi a fost sculptat chiar un basorelief cu imaginea căpitanului Gusev şi a trei honvezi de la ’48. La diversele ceremonii revoluţionare, au vorbit apoi alţi activişti de partid şi generali, s-au depus garoafe roşii sau coroane. Când preşedintele statului

sovietic Mikoian a venit în vizită în Ungaria, el nu a uitat să evoce într-un mare discurs în Parlament moştenirea lui Gusev şi a camarazilor săi eroici.

Între timp, au circulat zvonuri persistente că Gusev, eroul al cărui nume fusese dat şi unor străzi dintr-o întreagă serie de oraşe, în realitate nu a existat niciodată. El a fost — s-a spus — un produs pe care l-a creat din însărcinare de partid fantezia luxuriantă a lui Illés!

Béla Illés a fost cunoscut, de fapt, ca probabil ultimul mare povestitor de anecdote. Născut în 1895 la Košice, el a jucat un rol în republica comunistă a sfaturilor şi a emigrat în 1923 în Uniunea Sovietică. A fost autor a mai multe romane cu teme social-revoluţionar-politice şi mulţi ani secretar general al Ligii mondiale a scriitorilor proletari. Ca secretar al lui Béla Kun, conducătorul executat ulterior al PC ungar, a căzut şi el la Moscova în dizgraţie, după scurt timp a fost arestat şi exclus din partid. După izbucnirea războiului, s-a prezentat ca voluntar la detaşamentele de partizani şi a făcut în linia întâi a frontului cu atâta vitejie şi inventivitate propagandă de demoralizare a inamicului, încât partidul şi armata l-au reprimit în rândurile lor. Ca locotenent-colonel al Armatei Roşii, Illés a fost redactor-şef al ziarelor militare de limbă maghiară şi a funcţionat în sfârşit în cea mai rea perioadă a stalinismului, între 1950 şi 1956, ca redactor-şef al săptămânalului *Irodalmi Újság* (*Gazeta literară*), devenit aşa de important în vremea dezgheţului.

Este posibil ca într-o chestiune atât de delicată politic precum istoria unui erou rus filomaghiar, un comunist respectabil, cu vechi state de serviciu, să-i ţină de proşti nu numai pe unguri, ci şi pe tovarăşii sovietici?

După aproape douăzeci de ani de la moartea lui Illés şi la a suta aniversare a zilei sale de naştere, a cerut cuvântul — *nota bene*, la câţiva ani de la prăbuşirea comunismului — un martor principal: Gábor Goda. Scriitor şi eseist, el a fost în 1949 consilier orăşenesc pentru cultură.[3] A trebuit la vremea lui să ţină cuvântarea cu prilejul schimbării denumirii de Sasutca (Strada Vulturului) din centrul oraşului în strada Gusev. Goda nu auzise niciodată de el, iar secretara sa nu a putut afla decât că se vorbeşte că Illés scrisese ceva despre Gusev. Consilierul orăşenesc nu era prea îngrijorat, deoarece el dezvelise deja multe plăci comemorative şi tăbliţe cu numele străzilor, şi nu erau de faţă de obicei decât câteva rude, câţiva colegi, trecători curioşi.

În articolul său comemorativ, fostul consilier orăşenesc a povestit apoi următoarele:

> Era o privelişte uimitoare pe liniştita străduţă [...]. Eu nu am mai văzut niciodată atâţia ofiţeri, generali şi mareşali adunaţi în acelaşi timp la un loc. De la multele lampasuri de general, strada era roşie. Orchestra militară, garda de onoare, covorul roşu lung confereau ceremoniei o notă şi mai solemnă. Şi eu habar n-aveam ce trebuia să spun despre Gusev, pentru că nu ştiam cine a fost el. L-am întrebat pe prietenul meu, istoric şi episcop militar, cine-i acest Gusev. Nici el nu ştia. Apoi, am ridicat vălul de pe tăbliţa comemorativă şi am văzut textul: „Căpitan Gusev [...] care în 1848/49 s-a solidarizat cu luptătorii pentru libertate." Acest lucru era suficient pentru cuvântarea mea. Illés era în spital, ca totdeauna în perioade delicate, şi n-a răspuns la telefon. După festivitate, m-am dus la spital şi n-am ţinut cont de ce scria pe uşă: „Vizitele strict interzise!" şi l-am întrebat pe Illés despre Gusev.

Illés i-a relatat consilierului orăşenesc aceleaşi „fapte" amintite şi în povestea iniţială. Mai târziu, s-au deplasat la Minsk chiar nişte tineri istorici maghiari, ca să culeagă date despre Gusev. Pe Illés nu l-a neliniştit chestiunea aceasta, deoarece ştia că arhiva se făcuse praf şi pulbere, a fost de părere Goda. Când abandonaseră deja orice speranţă, tinerii cercetători au descoperit în revista lunară sovietică oficioasă *Voprosî Istorii* (*Probleme de istorie*) un studiu ştiinţific serios despre cazul Gusev. Dar deja prima notă din josul paginii preciza: „Béla Illés, Delo Guszeva" (Béla Illés, procesul lui Gusev). Când s-au dus apoi la moş Béla ca să se lămurească în sfârşit, acesta, cu veşnica pipă în gură, a răspuns: „Duceţi-vă la Minsk, acolo erau actele... Sau nu vă mai duceţi acolo, întrucât în timpul războiului totul a fost transformat în cenuşă."[4]

Goda şi ceilalţi autori ai amintirilor despre Illés pornesc de la ipoteza că partidul comunist, care organizase o întreagă serie de ample manifestări cu ocazia sărbătoririi centenarului revoluţiei, avea nevoie de „căpitanul Gusev" pentru a acoperi oarecum ruşinea reprimării de către ruşi a luptei pentru libertate. Mie abia nota de subsol din monumentalul studiu al lui Domokos Kosáry despre Görgey mi-a atras atenţia asupra datei exacte, respectiv „preistoriei" procesului Gusev. Aşadar, încă din 1945 Illés îl inventase, ca să zicem aşa, din capul său pe Gusev, iar în 1949 nu a trebuit decât să reînnoiască vechile „fapte" şi să imagineze cu această ocazie festivă nişte completări.

Pe atunci încă mai locuia la Moscova ginerele lui Béla Kun. Este vorba de poetul comunist Antal Hidas, care, zice-se, l-a provocat la

discuţie pe Illés aflat acolo în vizită: „Spune, Béla, de ce ţii tu lumea de proastă? Gusev totuşi nu a existat niciodată." La care Illés a răspuns: „Gusev a existat... Şi dacă nu a existat, atunci au existat alţi ruşi."[5]

Astfel, legendarul şi îndelung sărbătoritul erou rus Gusev a devenit o fantomă şi, în discuţia din timpul comunismului, o temă tabu, cel puţin atâta timp cât Illés a mai fost în viaţă. Fostul emigrant la Moscova şi dramaturg Gyula Háy, arestat pentru ani de zile după revoluţia din 1956 şi stabilit mai târziu în Elveţia, a scris în memoriile sale: „Illés a fost un om despre care, în ciuda multelor sale greşeli omeneşti, eu nu pot să vorbesc decât cu simpatie. [...] Cel mai curajos om în război şi cel mai mare laş în viaţa civilă. Un mincinos, care însă minţea cu fantezie şi pasiune."[6]

Când a fost răsturnat în vara lui 1956 temutul dictator Mátyás Rákosi, Illés se afla ca redactor-şef în biroul lui din redacţie. Lacrimi curgeau pe faţa-i ridată, în timp ce, cu voce sugrumată, striga la colegii săi tineri: „Voi nu ştiţi, măi băieţi, ce frică ne-a fost şi cât am minţit, timp de treizeci de ani — afară!"[7]

După căderea lui Rákosi, strada, tăbliţa comemorativă şi basorelieful cu numele lui Gusev au rămas neatinse decenii întregi. Abia la începutul anilor nouăzeci, străduţa împreună cu multe altele şi-a reprimit vechiul nume de „Sasutca".

Şi inventatorul lui Gusev? A murit în 1974. O satiră spune despre inscripţia de pe piatra lui funerară:

> Aici odihneşte Illés Béla,
> dacă o fi adevărat...

24
Elisabeta, Andrássy şi Bismarck: drumul spre împăcarea Austriei şi Ungariei

La 8 iunie 1867, de ziua încoronării, întreaga Budapestă (până în 1872, oficial încă împărţită în Pesta, Buda şi Buda Veche) era la ora cinci în picioare.[1] Încă din zorii zilei, oameni de la ţară îmbrăcaţi de sărbătoare au început să sosească în oraş, ca să se aşeze de-a lungul străzilor pe ambele maluri ale Dunării. De la cetate, la ora şapte s-a pus în mişcare alaiul încoronării. Mai întâi, a intrat călare prin poarta cetăţii, sunând din trompete, un detaşament de husari, apoi au urmat pajii de Curte, garda personală, mai-marii imperiului, stegari din marea nobilime, premierul, contele Gyula Andrássy, cu Sfânta Coroană în mână, în spate seniorii cu însemnele imperiului şi, în sfârşit, Franz Joseph în uniformă de general ungur, toţi pe cai. Alaiul, de la cetate la biserica Mátyás din Buda, a culminat incontestabil cu regina, care şedea într-o trăsură cu pereţii de sticlă, împodobită, trasă de opt cai albi. Iată cum i-a descris apariţia *Pester Lloyd*, ziarul liberal de limbă germană:

> Pe cap cu coroana de diamante, simbolul luminos al măreţiei, dar cu expresia smereniei şi cu urmele celei mai profunde emoţii pe chipul nobil, aşa păşea — sau mai degrabă plutea —, ca şi când una dintre acele imagini care împodobesc încăperile sfinte ar fi ieşit din ramă şi ar fi prins viaţă. Ivirea reginei a produs aici, la locul sfânt, o impresie profundă şi durabilă.

Ceremonia încoronării în biserică a durat aproape o oră. Corul bisericii a cântat psalmi vechi şi *Missa încoronării* compusă pentru acest prilej de celebrul ungur adoptiv Franz Liszt. La solemnitatea din biserică, Franz Joseph a fost uns de primatul János Simor; apoi cei doi înalţi demnitari, din dreapta primatul şi din stânga Andrássy, premier şi locţiitor în exerciţiu al palatinului, i-au pus regelui aflat în genunchi coroana pe cap. Elisabeta a fost unsă şi ea; Andrássy i-a ţinut, după vechiul obicei, coroana deasupra umărului ei drept. Apoi, el a păşit în incinta altarului şi a strigat după vechea datină sacră: „Trăiască regele încoronat!“ Şi strigătul de *éljen!* „trăiască!“ a răsunat de trei ori în biserică şi apoi şi-a găsit ecou înmiit în oraş.

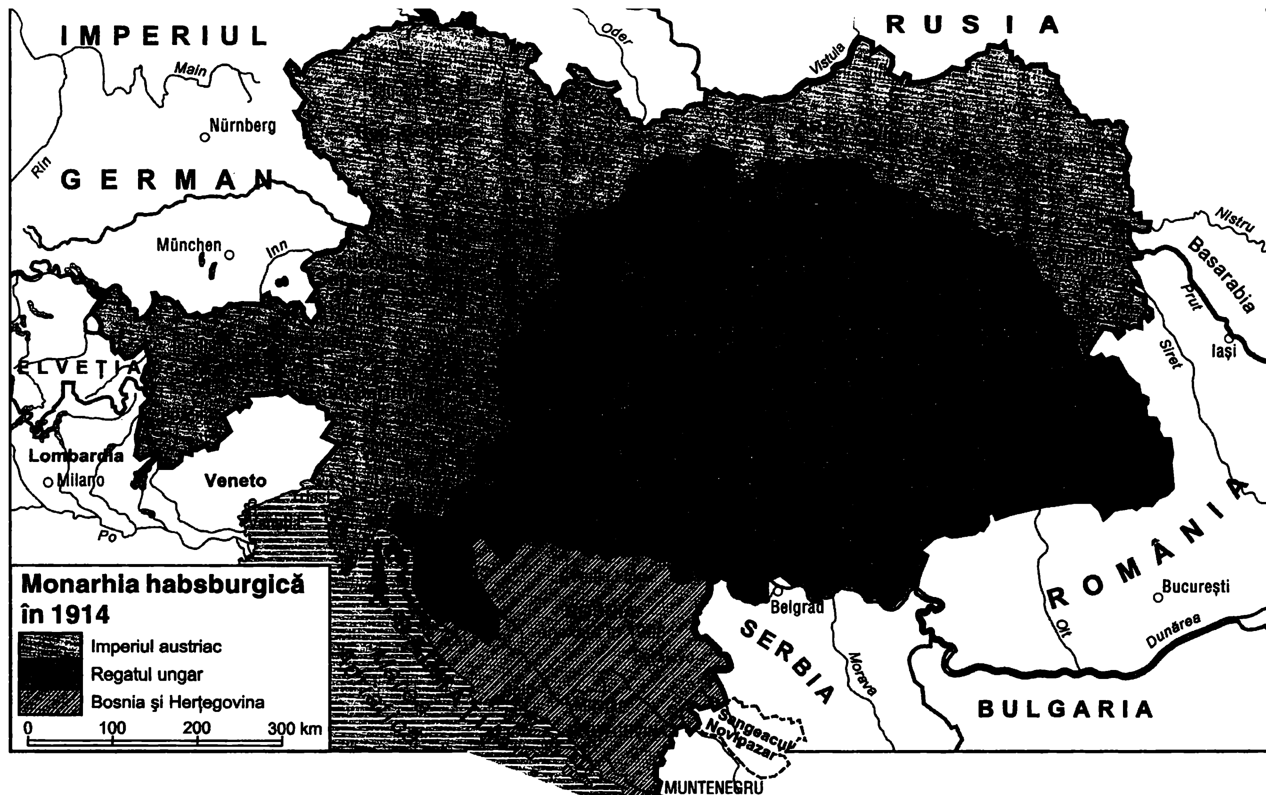
După încoronare, oamenii au trecut peste Podul cu lanţuri şi s-au dus în Pesta, la Piaţa Jurământului, unde a avut loc depunerea jurământului, aşa cum o cerea constituţia. Toţi participanţii, inclusiv episcopii, erau călare. Regele, călare pe calul său alb, care fusese pregătit special pentru momentul încoronării, purta coroana lui Ştefan cel Sfânt pe cap, mantia fastuoasă a acestuia pe umeri şi sabia la şold. Iată ce relatează martorul ocular Ludwig von Przibram:

> Ceea ce s-a perindat aici în materie de splendoare a costumelor naţionale, de bogăţie a harnaşamentelor şi şeilor, de valoare a pietrelor preţioase de la agrafe, banduliere şi fibule, de arme vechi, de săbii încrustate cu turcoaze, rubine şi perle ş.a.m.d. a corespuns mai mult cu o paradă de lux oriental decât cu descrierile despre sărăcirea şi secătuirea ţării, cum erau ele folosite pentru garnisirea dezbaterilor la mesaj (în Parlamentul ungar). Dar impresia generală a fost totuşi aceea de trecere în revistă a unei armate feudal-aristocratice. Te credeai transpus formal în Evul Mediu la vederea acestor baroni imperiali şi seniori somptuoşi, urmaţi cu mută supuşenie de vasalii înarmaţi. Îndeosebi acel banderium (grupă de călăreţi) al iazigilor şi cumanilor, care erau îmbrăcaţi parţial în cămăşi de zale, parţial în piei de urs şi purtau ca podoabă principală capete de animale sau coarne de bivol, amintea de vremurile când Europa creştină trebuia să se apere de atacurile din răsăritul păgân. De elemente burgheze, de bresle, de meserii — nici urmă.

Magnaţii s-au etalat cu întreaga pompă a marii nobilimi. Contele László Batthyány s-a prezentat cu un harnaşament confecţionat din argint masiv special pentru această ocazie, pătura de cal numai ea cântărea 24 de livre. Elemér, fratele lui, îşi dăduse costumul la un meseriaş ca să i-l refacă după nişte desene medievale. El purta o cămaşă din zale de argint, lucrată manual din 18 000 de inele. Contele Elemér Zichy purta podoaba familiei, cu smaralde cât ouăle de găină.

Vechea ceremonie a încoronării ungureşti a fost reprodusă până la cel mai mic detaliu. În piaţă, a fost aranjată o tribună pentru jurământ, acoperită cu covoare scumpe. Pe ambele laturi, s-au postat membrii celor două camere ale Parlamentului. Aici, sub cerul liber, Franz Joseph a rostit jurământul, repetând după primat fiecare cuvânt spus înainte de acesta: „Drepturile, constituţia, independenţa legislativă şi integritatea teritorială a Ungariei şi a provinciilor vecine, Noi le vom păstra intacte."

Apoi, regele a urcat din nou pe cal şi alaiul sărbătoresc s-a îndreptat spre movila încoronării. Aceasta fusese ridicată vizavi de Podul cu lanţuri, pe malul pestan al Dunării, cu pământ adus din toate comitatele

IMPERIUL
GERMAN
RUSIA
ELVEȚIA
Lombardia
Veneto
ROMÂNIA
SERBIA
BULGARIA
MUNTENEGRU
Basarabia
Sangeacul Novipazar
Main
Oder
Vistula
Nistru
Rin
Inn
Prut
Siret
Po
Olt
Morava
Dunărea
Nürnberg
München
Milano
Iași
București
Belgrad
Monarhia habsburgică în 1914
Imperiul austriac
Regatul ungar
Bosnia și Herțegovina
0
100
200
300 km

țării și după modelul de la Bratislava. Aici a avut loc așa-numita „lovitură de sabie a regelui“: după tradiționalul galop pe movilă, regele a învârtit sabia spre cele patru puncte cardinale și spre toate țările lumii, ca semn al angajamentului de a apăra această țară împotriva oricărui dușman, indiferent din ce parte ar amenința el.

Sărbătoarea populară propriu-zisă a avut loc apoi seara în crângul orășenesc Pesta. S-au pus la dispoziție pe gratis boi fripți și vin. Solemnității constituționale a încoronării i-a urmat a doua zi, în lunea Rusaliilor, sărbătoarea bucuriei capitalei: Maiestățile Lor au privit din balconul palatului regal procesiunea ungurilor în port național, veniți cu darurile poporului. Într-un volum editat la a 25-a aniversare, Mór Jókai, cel mai cunoscut scriitor maghiar al epocii, devenit din revoluționar un monarhist credincios Habsburgilor, își încheia cu următoarele cuvinte descrierea încoronării regelui: „Un spectacol așa de sublim din viața poporului maghiar nu-l poți vedea decât o singură dată în viață, pentru ca după aceea să nu-l mai uiți niciodată!“

Fastul afișat la încoronarea regelui era, desigur, în contrast izbitor cu sărăcia țăranilor și a multi orășeni. Unii observatori străini, ca trimisul elvețian, au fost de aceea mai puțin entuziasmați decât ziarele din capitală:

> În ciuda splendorii și a realei sale grandori, întregul alai a făcut totuși asupra spectatorilor obiectivi impresia unei maimuțăreli carnavalești. [...] Această piesă de Ev Mediu nu se mai potrivește cu vremea noastră.

Soția trimisului belgian a văzut și ea cu sentimente amestecate strălucirea sărbătorii: „În toate acestea, subzistă un rest de barbarie.“ Încoronarea a însemnat consfințirea unei evoluții poate unice în istoria europeană, confirmarea unei uluitoare schimbări de decor politic plin de dramatism și de surprize. Momente personale, ură și simpatie ale protagoniștilor au fost la fel de importante ca și marile schimbări de macaz din politica europeană ca urmare a ascensiunii irezistibile a Prusiei. Nereușitele de politică externă ale monarhiei în Italia au condus înainte de toate la o slăbire treptată a presiunii polițienești și administrative în Ungaria și, la începutul anilor 1860, și la concesii de drept constituțional, care însă au fost respinse în unanimitate de Parlamentul ungar. Kossuth insista în emigrație pe independența completă a Ungariei, în sensul hotărârilor de detronare din 1849. Apoi, în anii grei ai rezistenței pasive, s-a afirmat însă ca figură politică de prim-plan a opoziției Ferenc Deák, fost ministru de justiție în guvernul

Batthyány. Politicianul modest, deschis, calm, totodată însă extraordinar de inteligent a devenit, într-o situaţie aparent fără ieşire, „înţeleptul naţiunii". Poporul era ataşat de Kossuth, care şi din străinătate îi însufleţea pe oameni. Unii dintre gânditorii cei mai profunzi îl considerau, fireşte, simbol al maladiei ungureşti, al „focului de paie". În schimb, tactica lui Deák consta în rezistenţa pasivă sub semnul continuităţii dreptului de la 1848. El era reprezentantul unui realism lucid.

În eseul său din culegerea *Ce este un ungur?*, poetul Mihály Babits l-a numit „omul politic ungur cel mai caracteristic". Acest nobil de ţară corpolent şi neobişnuit de abil din comitatul Zala, (sud-vestul zonei transdunărene) nu a râvnit niciodată la glorie şi putere şi a trăit ca om politic de frunte al Partidului Liberal doar într-un mic apartament al hotelului „Regina Angliei" din Budapesta.

Faptul că până la urmă Franz Joseph s-a obişnuit cu ideea dualismului, nu a fost, ce-i drept, meritul exclusiv al lui Deák, ci, înainte de toate, opera lui Bismarck.[2] Înfrângerea de la Königgrätz şi scoaterea definitivă a Austriei din Imperiul German le-au oferit ungurilor o şansă unică, pe care Deák nu a lăsat-o să treacă nevalorificată. Importanţa Ungariei în monarhie a devenit sensibil mai mare odată cu deplasarea spre est şi sud-est a centrului de greutate politic al Imperiului Habsburgic. Chestiunea dacă pe termen lung acesta va putea supravieţui ca mare putere în inima Europei între Germania şi Rusia a depins în esenţă de înţelegerea, şi mai târziu, de împăcarea definitivă cu cea mai tare „naţiune istorică" a monarhiei. Franz Joseph trebuise să înţeleagă, după înfrângerile din 1859 şi 1866, că drumul încercărilor absolutiste de aducere la acelaşi numitor nu mai era practicabil. În această situaţie, Deák, cu nemaiîntâlnitul său simţ al fezabilului, a oferit o soluţie fără pierdere de prestigiu, acceptabilă pentru ambele părţi.

Celebrul său „articol de Paşti", apărut la 16 aprilie 1865 în gazeta *Pesti Napló* (*Jurnalul de Pesta*), a fost prologul la lupta pentru „compromisul" dintre Viena şi Budapesta pe baza continuităţii dreptului, adică a recunoaşterii constituţiei aprobate de Curte la 1848. Deák a prezentat punctul de vedere maghiar cu înţeleaptă fermitate, dar totodată pe un ton impresionant de prevenitor. Chiar Steinacker, un istoric extrem de critic faţă de Ungaria, a recunoscut performanţa de om de stat a politicianului maghiar:

> Autoritatea unică în felul ei cu care a făcut să triumfe această soluţie o datorează unei calităţi rare la poporul său: el avea măsură. Independent

> de variația raporturilor de forță și a sensibilității publice, el și-a urmat neabătut linia. El avea o busolă infailibilă în neinfluențabilul său simț al dreptului, simț care nu se epuiza în logica sa juridică poate cam formalistă, dar de cele mai multe ori hotărâtoare, ci se baza pe temeiul clar al unei puternice personalități morale și nu se lăsa întunecat de interese sau dorințe. Deák nu se conforma unor situații nefavorabile, ci aștepta până ce acestea se schimbau. O natură simplă, dar un mare om, unic în felul lui, cum numai Széchenyi a fost.[3]

Împăratul a reacționat cu bunăvoință, iar Curtea era dispusă să renunțe la detestata „teorie a ratării", teorie care anula toate privilegiile de drept public ale Ungariei de după revoluția de la 1848/49. După înfrângerea de la Königgrätz, tratativele, duse mai întâi greoi și neoficial, au intrat în faza decisivă. În acest sens, prin victoria asupra Casei de Habsburg, Bismarck netezise într-adevăr drumul spre compromis. „Ce cere Ungaria?" îl întrebase împăratul pe Deák la prima audiență la Schönbrunn după catastrofă. „După Königgrätz nu mai mult decât înainte de Königgrätz", a răspuns în felul lui calm, cel mai important om politic maghiar.

La începutul anului 1867, s-a produs o schimbare la vârful guvernului austriac. Premierul, contele Richard Belcredi, care respingea dualismul incipient și pleda pentru o uniune statală federală din cinci unități politice, a fost înlocuit cu Ferdinand von Beust, fostul șef saxon al guvernului. Von Beust se înțelegea bine cu contele Andrássy, politicianul temperamental și elocvent, exilat până în 1858, când s-a întors în Ungaria, și care era omul politic maghiar cel mai important după Deák. Așa se face că în februarie 1867, la propunerea lui Deák, împăratul l-a numit premier ungar pe Andrássy, cel care cu un deceniu și jumătate înainte fusese condamnat la moarte și pironit *in effigie* pe spânzurătoare.[4]

O situație aproape paradoxală.

Faptul că influența lui Kossuth — în ciuda avertismentelor sale asupra pericolelor viitoare din interior și din afară, avertismente adresate lui Deák în mai 1867 în celebra scrisoare „pe ton de Casandră" — a putut fi eliminată în mare măsură și că și protestele arhiducesei Sophie împotriva învoielilor cu odioasa „bandă de rebeli" au rămas fără efect se datorează rolului jucat de împărăteasa Elisabeta. În analiza pe care o face tratativelor cu privire la pactul dualist, Robert A. Kann constată:

> În Ungaria, nici probitatea lui Deák, nici iscusința lui Andrássy, nici popularitatea ambilor bărbați, nici bunăvoința lui Franz Joseph nu ar fi fost

> suficiente, dacă nu ar fi mijlocit regina-împărăteasă Elisabeta, care a făcut să răsune o coardă în inimile cavalereşti ale nobilimii maghiare.[5]

Rolul împărătesei Elisabeta a fost evident şi pentru contemporani. Astfel, cu prilejul încoronării, *Pester Lloyd* a scris următoarele:

> Şi cine poate ignora faptul că regina se bucură şi de iubirea, întreagă şi nedivizată, a naţiunii? Căci această femeie fermecătoare este considerată ca o adevărată fiică a Ungariei. Există convingerea deplină că în inima ei nobilă sălăşluiesc sentimentele iubirii de patrie, că ea, aşa cum şi-a însuşit limba maghiară, tot aşa şi-a însuşit şi felul de a gândi ungureşte, că ea a susţinut mereu cu căldură doleanţele Ungariei.[6]

Şi trimisul elveţian constata în raportul său despre încoronarea regelui că Elisabeta este „la ora actuală personalitatea cea mai populară" din ţară. Două acte de mărinimie, se spune, au făcut ca „întreaga Ungarie să fie cuprinsă de un entuziasm aproape frenetic". Unul a constat în aceea că împăratul a acordat o amnistie generală pentru toate delictele politice de la 1848 încoace; şi celălalt s-a tradus prin aceea că tradiţionalul dar al încoronării, o sumă de 100 000 de guldeni, a fost repartizat, la cererea lui Andrássy, văduvelor, orfanilor şi invalizilor armatei de honvezi, deci celor legaţi într-un fel sau altul de acea armată care luptase împotriva oştilor imperiale.

Faptul că în Cisleitania, adică în jumătatea vestică a imperiului, aceste gesturi şi-au atras critici este ilustrat de răbufnirea de indignare ce se degajă dintr-o scrisoare a aghiotant-generalului Crenneville către soţia sa: „[...] este o ticăloşie. Aş prefera să fiu mort decât să trăiesc o asemenea ruşine. Unde o să ajungem? A asculta de sfaturile unor asemenea canalii nu înseamnă a guverna. Andrássy merită spânzurătoarea mai mult decât în 1849." Într-o altă scrisoare, un linguşitor de la Curte, antimaghiar din Budapesta, se plângea că după încoronare Elisabeta vrea neapărat să meargă la un bal la Andrássy, „care poate nu mai este un trădător, dar este totuşi o canalie influenţată de femei". Deja cu un an mai devreme, cu prilejul unei călătorii a perechii imperiale la Budapesta, vigilentul curtean băgase de seamă că în cetate, la balul Curţii, împărăteasa vorbise ungureşte timp de un sfert de oră cu Andrássy. „Doamnele de onoare nu au înţeles nimic!!!" — adaugă el, subliniind detaliul, în scrisoarea către soţia sa.

În centrul poveştilor şi bârfelor de atunci şi în maculatura literară a deceniilor următoare s-a aflat relaţia dintre Sisi, cum i se spunea ei în limbaj popular — ea însăşi se semna „Sisi" — şi Andrássy. În legătură cu aceasta, istoricul Brigitte Hamann, care în biografia

Elisabeta — împărăteasă fără voie a ţinut cont de toate izvoarele de curând accesibile, notează următoarele:

> În ciuda curiozităţii uriaşe şi a flerului de-a dreptul criminalistic al unor curteni, nu s-a reuşit totuşi niciodată să se dovedească un „pas greşit" al împărătesei cu Andrássy. Amândoi, atât împărăteasa, cât şi Andrássy, se aflau permanent sub controlul nicidecum binevoitor al multor, multor curteni. După cum spun izvoarele, este de-a dreptul de neconceput ca iubirea (neîndoielnică) dintre cei doi să fi dus fie şi numai o singură dată la „păcatul" impardonabil — făcând cu totul abstracţie de faptul că Elisabeta nu era o femeie care să vadă în iubirea trupească ceva demn de râvnit şi Andrássy a rămas totdeauna şi în orice situaţie un om politic, desigur, calculat.[7]

Aceasta nu schimbă însă cu nimic faptul că Elisabeta a fost efectiv o susţinătoare înflăcărată a cauzei maghiare şi a jucat un rol-cheie tocmai în accelerarea hotărârilor politice, ba chiar istorice de la Curte. Brigitte Hamann explică simpatia pentru Ungaria prin opoziţia împărătesei faţă de Curtea de la Viena şi îndeosebi faţă de puternica sa soacră, arhiducesa Sophie. În loc să studieze limba cehă, cum cerea arhiducesa, Sisi a insistat pe maghiară şi şi-a impus voinţa în februarie 1863. Obiecţiile împăratului şi ale mamei lui cum că maghiara ar fi mult prea grea au ambiţionat-o pe împărăteasă cu atât mai mult. Deosebit de importantă a fost apoi prietenia ei cu Ida Ferenczy. Aceasta, originară din Kecskemét, cu patru ani mai tânără decât împărăteasa, provenea din rândurile nobilimii de jos. Din cauza acestei prea umile obârşii, ea nu a devenit doamnă de onoare, ci numai „lectoare", a rămas însă timp de 34 de ani, până la asasinarea la Geneva a împărătesei, prietena cea mai apropiată a acesteia, cu mult în afara perimetrului vieţii de la Curte. Hamann este de părere că intrarea Idei în mediul Curţii vieneze a fost începutul angajamentului entuziast al Elisabetei pentru compromisul cu ungurii. Se spune că Ida ar fi fost confidenta lui Deák şi Andrássy, şi astfel liberalii unguri au putut să folosească în scopurile lor izolarea tinerei împărătese. În iunie 1866, prin mijlocirea Idei Ferenczy, Elisabeta a primit din Ungaria un portret al lui Deák cu semnătura acestuia; împărăteasa, cât a trăit, a ţinut acest portret deasupra patului ei de la palat.

În această ordine de idei, interesant este faptul că, în apartamentul său de la palat, împăratul avea atârnat, urmare a propriului său ordin, un tablou cu execuţia lui Batthyány, fostul premier ungar. Scriitorul István Lázár observa în context că le revine psihanaliştilor sarcina de a explica de ce a păstrat Franz Joseph acest tablou, adică de ce a

dorit să-l privească în fiecare zi. Era el oare atât de mult pătruns de ură? Sau era vorba de o formă stranie de pocăinţă?[8]

Cert este, în orice caz, că Elisabeta, deja ca logodnică la cincisprezece ani a împăratului, primise lecţii de istorie de la contele Johann Mailáth, ungur din naştere, printre altele despre drepturile speciale ale ungurilor şi despre constituţia abrogată la 1849. Călătoriile din 1857, 1865 şi mai ales 1866 în Ungaria i-au întărit simpatia pentru ţară şi locuitorii ei. Ungurii, pe de altă parte, legau direct sau indirect orice relaxare politică de influenţa tinerei împărătese.

Apoi, în ianuarie 1866, când o delegaţie a Parlamentului ungar i-a transmis împărătesei felicitări la aniversarea zilei de naştere şi o invitaţie de a vizita Ungaria, s-a ajuns la memorabila întâlnire dintre Sisi, în vârstă de 28 de ani, şi Andrássy, atunci în vârstă de 42 de ani. Ungurii au fost mai întâi surprinşi şi apoi s-au entuziasmat când, îmbrăcată în costum naţional unguresc, Elisabeta, vorbind liber într-o maghiară ireproşabilă, a mulţumit pentru felicitările primatului. Andrássy era un prinţ din poveşti, înalt, cu barbă de culoare închisă, cu ochi plini de văpaie, îmbrăcat în splendidele haine brodate cu aur, tivite cu blană, caracteristice aristocraţiei maghiare, pe scurt, un maghiar din cărţile cu ilustraţii, costumat în manieră medievală. Seara, după masa de la Curte, a avut loc o însufleţită convorbire în limba maghiară între împărăteasă şi fermecătorul oaspete.

Andrássy, care-şi petrecuse mai ales la Paris anii de până la graţierea lui, ştia să facă impresie. În saloanele capitalei franceze, i se spunea „spânzuratul cel frumos“ (*le beau pendu*), pentru că, încă din septembrie 1851, împreună cu Kossuth şi ceilalţi rebeli, fusese condamnat la moarte în contumacie şi spânzurat simbolic la Budapesta. Datorită sprijinului mamei sale, aristocratul poliglot, spre deosebire de majoritatea emigranţilor unguri din exil, nu dusese niciodată lipsă de bani şi înnodase relaţii foarte bune cu diplomaţii şi cu presa. Experienţa mondenă, acumulată în aceste condiţii, avea să-i fie de folos mai târziu. După ce a fost amnistiat de către împărat, s-a întors acasă în 1858 şi a devenit curând cel mai apropiat tovarăş de drum al lui Deák. Bărbatul cu reputaţie de „irezistibil“ a fost, în turneul de mai multe săptămâni prin Ungaria întreprins de perechea imperială în februarie 1866, interlocutorul preferat al Elisabetei. „Simpatia pe care Ida o avea pentru Andrássy a întărit-o pe Sisi în absolut văditele ei trăiri de îndrăgostită, şi toate aceste sentimente ea le punea acum în serviciul cauzei maghiare“, scrie Hamann.

În perioada de după Königgrätz, critică pentru Austria şi decisivă pentru pactul dualist, în vara lui 1866, Elisabeta a zăbovit, cu scurte întreruperi, aproape două luni în Ungaria. Ea a sprijinit în scris şi verbal, direct şi indirect partea maghiară, în favoarea căreia l-a influențat foarte abil pe împărat. Debarcatul premier Belcredi arăta în însemnările sale că ea a exploatat starea de deprimare a împăratului pentru a sprijini cu şi mai multă energie tendinţele specific şi egoist ungureşti încurajate de ea încă de multă vreme, dar până atunci fără succes. Când Franz Joseph a ezitat să-i întâlnească pe Deák şi Andrássy, ea i-a scris chiar din Budapesta cancelarului ungur al Curţii Georg von Mailáth la Viena şi l-a implorat să-l determine pe împărat să-l numească pe Andrássy ministru de externe sau „măcar" ministru al Ungariei. Cu câtă dăruire personală lucra ea o arată ultimele rânduri ale scrisorii ei: „Dacă realizezi dumneata ceea ce n-am reuşit eu, atunci milioane de oameni o să te binecuvânteze, fiul meu însă se va ruga zilnic pentru dumneata ca pentru cel mai mare binefăcător al lui." Cu şi mai multă ardoare i s-a adresat Sisi împăratului într-o scrisoare lungă, exaltată, pe care a trimis-o în 15 iulie 1866 din Budapesta după o convorbire cu Andrássy:

> El şi-a exprimat clar şi precis opiniile. Eu le-am înţeles şi am căpătat convingerea că, dacă Tu ai încredere în el, dar încredere deplină, atunci noi, şi nu numai Ungaria, ci şi monarhia, putem fi salvaţi. Tu trebuie în orice caz să vorbeşti chiar cu el, căci fiecare zi poate să dea o asemenea turnură situaţiei, încât până la urmă el să nu mai preia. [...] Dar, ca orice om de onoare, este şi el dispus ca, în momentul în care statul este pe punctul de a naufragia, să contribuie cu tot ce-i stă în puteri la opera de salvare; va pune la picioarele tale ceea ce are el, inteligenţa, influenţa în ţară. [...] Pentru ultima oară te rog, în numele lui Rudolf, nu rata ultimul moment. [...] Dacă spui „nu", dacă în ultimul ceas nu vrei să mai asculţi nici măcar un sfat dezinteresat [...], atunci nu-mi rămâne altceva decât să mă liniştesc cu conştiinţa că, orice s-ar întâmpla, voi putea cândva să-i spun cinstit lui Rudolf: „Eu am făcut tot ce mi-a stat în puteri. Nefericirea ta nu o am pe conştiinţă."[9]

Franz Joseph a cedat rugăminţilor soţiei sale şi i-a primit în audienţe separate mai întâi pe Deák şi, o zi mai târziu, pe Andrássy. Împăratul a rămas însă neîncrezător: „Ei cer totul în înţelesul cel mai larg şi nu oferă nici un fel de garanţii de reuşită." Suveranul, singur şi deprimat, o ruga pe Sisi să-i înţeleagă situaţia, „deoarece ar fi împotriva îndatoririlor mele să îmbrăţişez punctul tău de vedere exclusiv unguresc şi să neglijez acele provincii care cu credinţă neclintită au îndurat

suferinţe fără seamăn şi care tocmai acum au nevoie de deosebită atenţie şi solicitudine".

Sisi însă trecea pentru Andrássy şi prin foc şi folosea în adevăratul înţeles al cuvântului toate mijloacele unei soţii frumoase ca să-l forţeze pe împărat la concesii: „Sper să aud curând de la tine că în sfârşit chestiunea maghiară este pe calea cea bună şi că, în scurt timp, ne vom întâlni la Ős-Budavár. Dacă-mi vei scrie că mergem acolo, inima mea se va linişti, căci atunci voi şti că scopul mult dorit a fost atins."

În biografia împărătesei, Hamann o vede pe aceasta ca „pe o unealtă voluntară, ba de-a dreptul fanatică" a persoanei şi politicii lui Andrássy. „El se pricepea de minune să trezească în ea sentimentul de a fi salvatoarea Austriei (şi a Ungariei)."

Pe lângă firul direct şi secret dintre Elisabeta şi Andrássy, care trecea prin Ida Ferenczy, a existat începând din toamna lui 1866 şi unul extrem de important, prin ziaristul Miksa (Max) Falk, care fusese rugat de împărăteasă să-i dea lecţii de maghiară. În realitate, era vorba însă mai ales de lecţii de istorie şi literatură maghiară. Prin Falk, s-a creat şi o legătură cu scriitorul şi omul politic liberal baron József Eötvös, care fusese în 1848 ministru al cultelor şi învăţământului (şi avea să ocupe acest post şi în intervalul 1867–1871, adică după pactul dualist). La corespondenţa cu Andrássy, desfăşurată oficial prin Ida Ferenczy, se adăuga acum o corespondenţă între Falk şi Eötvös, destinată ochilor Elisabetei.

Miksa Falk, a cărui origine evreiască era unanim cunoscută, avusese deja contacte strânse cu contele Széchenyi în ultimii ani de viaţă ai acestuia.[10] De aceea, în 1860, el era „cunoscut de poliţie". La o percheziţie domiciliară, poliţia secretă îi confiscase întreaga corespondenţă. Din cauza unor „delicte de presă", Falk a trebuit să petreacă şi el câţiva ani la închisoare. Ca funcţionar de bancă, el locuia atunci la Viena şi era considerat un prieten apropiat al lui Andrássy. Importanţa acestor contacte directe şi – în parte ascunse – cu marii oameni ai Ungariei cu greu poate fi estimată. Hamann, cu siguranţă, nu greşeşte când o vede pe Elisabeta în „cercul fermecător al ungurilor": Ea „acţiona cu un devotament şi o energie fără egal numai pentru un scop, compromisul cu Ungaria, aşa cum îl voiau Deák şi Andrássy".

Falk însuşi a fost unul dintre publiciştii unguri remarcabili. Editorialele şi articolele sale de politică externă apăreau în cele mai importante ziare din Budapesta. Unanim cunoscutele sale iniţiale „Fk" au devenit un semn de marcă pentru calitate şi originalitate. După încoronare, Falk a devenit redactor-şef al prestigiosului *Pester Lloyd*, care,

sub conducerea lui, a câştigat curând 10 000 de abonaţi — o mare performanţă jurnalistică şi editorială a perioadei de-atunci. Falk a devenit şi un influent deputat în Parlament.

După moartea sa, numele lui a fost dat unei străzi din centrul Budapestei. În 1943, Miksa Falk, desigur din cauza originii sale, nu a mai fost agreat, şi astfel străzii respective i s-a dat alt nume. După război, Miksa Falk a fost „reabilitat", adică străzii i s-a redat vechiul nume. Dar nu pentru multă vreme: în 1953, numele „Armata Populară" s-a dovedit mai atractiv... Abia după prăbuşirea comunismului a redevenit onorabil Miksa Falk, iar strada a primit pentru a treia oară numele lui.[11]

Elisabeta a menţinut contactele cu marile spirite ale Ungariei — Deák, Andrássy, Eötvös şi Falk — şi mai târziu şi nu a făcut un secret din admiraţia ce le-o purta. Astfel, în 1869, îi scria împăratului: „Astăzi vine la masă Deák, o mare onoare pentru mine." Faptul că regina a plâns la catafalcul lui Deák în 1876 a fost imortalizat într-un celebru tablou de Mihály Zichy. Acest tablou a fost făcut la comanda guvernului maghiar pentru Muzeul Naţional. În tablou, Elisabeta încoronează catafalcul lui Deák, în timp ce geniul naţiunii ţine o cunună de stele deasupra capului ei. Surprinzător, după 1867 s-au tot făcut încercări de a-i găsi suveranului nişte strămoşi maghiari. Solemnităţi în legătură cu „descendenţa lui Franz Joseph din dinastia Árpádienilor" urmau să facă din împărat un ungur. Cercetători ai genealogiei au făcut cunoscut chiar în timpul încoronării sale că el este de fapt un urmaş al lui Béla III (din dinastia Árpádienilor) şi al Annei de Antiohia. De aceea, din dispoziţia lui Franz Joseph, „strămoşii săi regali" au fost reînhumaţi, pe cheltuiala sa, de data aceasta în cetatea Budei. Într-o capelă separată, a fost fixată lângă monumentul funerar o tăbliţă de marmură cu genealogia de la Árpád până la Franz Joseph. Obiect de multă publicitate, festivităţile mileniului din 1896 au fost şi ele prilej pentru împărat să se înfăţişeze ca „nou Árpád"...[12]

În timp ce aceste demersuri ingenioase nu au putut să-l facă realmente popular pe împărat, cultul pentru soţia sa a avut un ecou puternic în sufletul ungurilor. Chiar cu prilejul nunţii s-a menţionat că noua împărăteasă este a cincisprezecea nepoată a unei fiice de neam regesc maghiar, anume a Elisabetei (Erzsébet), care a murit în 1321 şi care mai târziu a fost canonizată ca a doua Sfântă Elisabeta.

Un semn vizibil până departe al afecţiunii ungurilor pentru perechea regală a fost şi hotărârea ca acesteia să i se dăruiască la încoronare, în numele naţiunii ungare, castelul Gödöllő construit în anii

treizeci ai secolului al XVIII-lea de către contele Grassalkovich. Mai înainte, într-o vreme de foarte mare jenă financiară, Sisi îi propusese împăratului să cumpere castelul situat în apropierea Budapestei. Terenul de 10 000 de hectare împădurit oferea condiţii de-a dreptul ideale pentru partide de vânătoare de pe cal. Dar, din lipsă de bani, împăratul refuzase să achiziţioneze castelul acesta, care avea vreo sută de încăperi. Cadoul naţiunii era, aşadar, o recunoaştere nu numai simbolică a demersurilor reginei pentru satisfacerea dorinţelor maghiarilor.

Înainte de pactul dualist, Sisi nu petrecuse în Ungaria decât 114 zile în total. Se spune că, potrivit calculelor unor istorici maghiari, după încoronarea ca regină a Ungariei, ea a zăbovit în această ţară 2 549 de zile, mai ales la Gödöllő şi, în parte, la Buda. Într-o scrisoare către Jókai, ea spunea că aici, în Ungaria, se simte totdeauna liberă.[13]

Nici în timpul dificilelor tratative pentru pactul dualist, nici mai târziu, în perioada crescândei ei melancolii şi a retragerii din politică, nu şi-a schimbat atitudinea faţă de maghiari. A rămas până la sfârşitul vieții strâns legată de cauza Ungariei în special şi a liberalismului în general. Numeroasele ei poezii, ținute în secret, imitate după Heine, poate că sunt ale unui diletant — aceste peste cinci sute de pagini conţin însă „cele mai intime şi cele mai personale mărturii ale Elisabetei despre ea însăşi, despre lumea şi epoca în care a trăit“ (Brigitte Hamann). De aceea, o poezie a Elisabetei — „O de-aş putea şi-un rege să vă dau!“ — dobândeşte o deosebită percutanţă politică. După încoronarea din 1868, regina gravidă s-a stabilit, cu trei luni înainte de naştere, la Budapesta, iar trimisul elveţian raporta la Berna despre „dorinţa generală ca aşteptatul copil să fie o fată, căci nimeni nu-şi ascunde gândul că, în ciuda Pragmaticei Sancţiuni şi a tuturor pactelor încheiate mai târziu, un băiat născut de regină la Buda va fi viitorul rege al Ungariei şi, prin aceasta, va face ca, în timp, provinciile coroanei ungare să se despartă de Austria“. Tonul exaltat al poeziei confirmă temerile larg răspândite atunci:

O, te ştiu în lanţuri grele,
Ungarie dragă mie!
Ţi-aş da chiar mâinile mele,
Ca să te scap de sclavie!

Murit-au pentru patrie, libertate
Mulţi eroi sublimi, se înţelege.
De-aş putea — căci sufletu-mi de voi legat e —
Să dau azi fiilor voştri un rege.

De stirpe-autentic maghiară să fie
El, erou de-oțel, ca-ntr-o oaste bărbată.
Cu-al minții far, cu-a brațului tărie,
Cu inimă ce doar pentru unguri să bată.

Din mâna-i ieși-va, oricărui rău în pofidă,
O Ungarie mândră pe creastă de ere!
El cu toții să împartă și bucurie și-obidă,
Pentru voi un asemenea rege se cere![14]

Ceea ce astăzi poate să apară ca o idee bizară era luat atunci în serios. De aceea, a fost o mare ușurare la Viena când s-a aflat că Sisi a născut nu un fiu, ci o fiică, Marie Valerie. Nesuferita de soacră, arhiducesa Sophie, vorbește în jurnalul ei despre bucuria ungurilor proimperiali, căci nașterea unui fiu la Buda „ar fi putut fi un motiv pentru ca Ungaria să se separe de monarhie".

În orice caz, regina Elisabeta nu a ascuns niciodată faptul că ea a condamnat foarte ferm represaliile învingătorilor din anul revoluționar 1848/49. „Credeți-mă, dacă ar sta în puterea noastră, soțul meu și cu mine am fi primii care i-am readuce la viață pe Ludwig Batthyány și pe martirii de la Arad" — i-a spus ea cândva cu uimitoare sinceritate episcopului Mihály Horváth. Rudolf, moștenitorul tronului, a fost și el educat în acest spirit. Primul său memoriu politic conținea deja expresia simpatiei pentru politica lui Andrássy și pentru fascinanta lui personalitate.[15]

Andrássy însuși a notat în jurnalul său la 30 iulie 1866: „Sigur este că, dacă se va obține un succes, Ungaria va trebui să mulțumească mai mult decât bănuiește ea providenței milostive care veghează deasupra ei." „Providența milostivă" a făcut și mai târziu multe pentru Ungaria și îndeosebi pentru Andrássy.

Istoricul austriac Friedrich Engel-Jánosi scria următoarele despre reorganizarea monarhiei: „Ungaria poate fi invidiată că în acești ani decisivi i-au stat la dispoziție două personalități de talia lui Deák și Andrássy."[16] Totuși, fără forța armată cu care Bismarck a separat Austria de Germania și fără cazul fericit al unei împărătese fascinate de unguri, „compromisul" nu s-ar fi realizat poate așa de ușor.

Filozoful româno-francez al culturii E.M. Cioran crede că a descoperit și un alt motiv interesant al iubirii lui Sisi față de Ungaria:

> Există o tristețe maghiară specifică. Cele ungurești au fascinat-o enorm pe Sisi. Poate că a fost singurul lucru care a captivat-o cu adevărat.

> Predilecţia ei pentru Ungaria a fost din punct de vedere politic o sinucidere, căci politica maghiară, şovinismul maghiar, a fost cauza principală a prăbuşirii monarhiei. Ea i-a privilegiat totdeauna pe unguri în detrimentul celorlalte grupuri etnice, a căror revoltă se îndrepta în principal nu împotriva Vienei, ci împotriva Budapestei. Din punct de vedere politic, comportamentul lui Sisi a fost o mare eroare. Ea a fost ca vrăjită mai ales de tot ceea ce este aşa de seducător la unguri. [...] Cauza principală, acest lucru putem desigur să-l înţelegem, au fost mentalitatea, limba, oamenii, care au captivat-o foarte mult. Nici nu este o întâmplare faptul că tocmai acest pom de la Gödöllő o atrăgea aşa de puternic, adică cel mai bun prieten al ei era un pom unguresc! Fanteziile, capriciile, ciudăţeniile unei Sisi [...] au format, ca să spunem aşa, fundalul apropiatei catastrofe, de care toţi erau mai mult sau mai puţin conştienţi. De aceea, acest personaj este aşa de semnificativ şi grandios![17]

Cioran este de părere că Brahms şi Elisabeta au reprezentat culmea melancoliei din secolul al XIX-lea şi că amândoi au avut o predilecţie idolatră pentru toate cele ungureşti. Marele poet maghiar Mihály Babits a scris şi el că pentru unguri este caracteristică nu blazarea cinică, ci resemnarea nepăsătoare, puţin melancolică, atenuată prin umor blajin. Nu întâmplător se spune într-o zicătoare ungurească: „Plângând se-nveseleşte maghiarul“ (*Sírva vigad a magyar*).

25
Victorie în înfrângere: pactul dualist și urmările lui pentru dubla monarhie

La 10 decembrie 1867, la câteva luni după încoronare și după acceptarea compromisului istoric dintre Viena și Budapesta, Ferenc Deák, „înțeleptul patriei“ și cel mai influent om politic al Ungariei, a ținut un discurs de filozofie politică. În fața unei delegații cetățenești a capitalei, exponentul liberalilor a făcut un bilanț extrem de pozitiv:

> Putem spune că de la înfrângerea de la Mohács provinciile coroanei lui Ștefan nu au fost niciodată așa de strâns unite ca acum. Putem spune că, de când domnește dinastia austriacă, relația dintre suveran și națiune nu s-a mai bazat niciodată pe atât de multă încredere. Putem spune că nu au mai existat niciodată atât de puține nepotriviri și atât de puțină blazare între noi și Austria ca acum. Putem spune că, iată, capitalul străin, care până acum nu îndrăznea să vină nici măcar până la granița noastră, acum curge spre Ungaria mai ușor și cu un debit mai mare și poporul nostru este suficient de harnic și inteligent ca din acest lucru să tragă foloase pentru patrie. Dacă răsturnăm toate acestea, înseamnă că atacăm baza compromisului, și atunci probabil că întregul se dezechilibrează.[1]

Cu aceasta, creatorul convenției deschizătoare de drumuri făcea aluzie — fără să pomenească numele lui Kossuth, care-și arăta din exil nemulțumirea — la critica făcută de opoziția națională după care țara nu a dobândit o independență autentică:

> Cele mai multe puteri europene sunt de o asemenea mărime și dispun de o forță atât de considerabilă, încât între ele Ungaria nu ar putea exista ca țară independentă, solitară, fără o alianță care să-i ofere un sprijin sigur. Destinul ne-a așezat țara între mari puteri. Oricare dintre acestea, dacă i s-ar părea că-i stăm în calea aspirațiilor și planurilor ei, cu siguranță ne-ar mătura ca pe nimic cu forța ei imensă, în caz că noi nu ne-am bizui decât pe forța noastră.

Pactul dualist a intrat în vigoare după aprobarea sa, la 27 mai 1867, cu 209 voturi pentru și 89 contra de Parlamentul ungar, iar la 12 iunie de „împăratul Austriei și regele apostolic al Ungariei“. A fost deci acest compromis o „victorie în înfrângere“? Sau a fost totuși o

capitulare grea de consecinţe în faţa Austriei — chiar „moartea naţiunii", cum a afirmat Kossuth în scrisoarea deschisă adresată de la Paris şi publicată cu trei zile înainte de punerea de acord a părţilor?

Generaţii de oameni politici, istorici şi intelectuali au discutat la Budapesta şi Viena despre caracterul şi urmările transformării „imperiului Austriei" în „monarhia austro-ungară" Cei mai mulţi, chiar dacă din motive variind în funcţie de moment, nu prea au avut ceva bun de spus despre monarhia structurată dualist. Reprezentanţii austrieci şi germani ai monarhiei şi, în afara lor, şi majoritatea covârşitoare a istoricilor nemaghiari sunt unanimi în a considera că, în fond, a fost vorba de o victorie a ungurilor. Tot în lucrarea sa editată în 1963, Georg Stadtmüller scria: „Cu această cedare, spiritul german a renunţat la conducerea şi organizarea spaţiului danubian mijlociu."[2] Mai puţin „populist", dar cu atât mai precis a formulat lucrul acesta Franz Herre în lucrarea sa având ca temă biografia lui Franz Joseph: „Concesia pripită făcută în panica de după Königgrätz" a fost o greşeală politică grea de consecinţe, nu a fost „nimic altceva decât acceptarea condiţiilor puse de unguri".[3]

În sfârşit, în jumătatea austriacă a imperiului, multe personalităţi cu autoritate erau şi ele mai curând indignate, după cum o arată unele însemnări sau jurnale. Aşa, de exemplu, diplomatul Alexander von Hübner se plângea că: „Ungaria cucerită cu ajutorul Rusiei a fost astfel dată în 1867 în mâinile revoluţionarilor învinşi la 1849." Diplomatul mai spune că Franz Joseph s-a predat rebelilor de odinioară.[4] Dubla monarhie a „regatelor şi provinciilor reprezentate în consiliul imperial" (Cisleitania) şi a „provinciilor Sfintei Coroane maghiare" (Transleitania) este o „monarhie cu cântec", se spunea într-o anecdotă adesea citată. Istoricul francez Louis Eisenmann a dat în 1904 unei formule maniabile, dar contestate din punct de vedere ştiinţific, configuraţia potrivit căreia în chestiunile comune compromisul înseamnă: „paritate în drepturi, două treimi din costuri pentru Austria, trei pătrimi de influenţă pentru Ungaria". Impresia de preponderenţă a Ungariei şi a rolului ei funest în declinul şi prăbuşirea monarhiei a avut ecou şi în operele unor remarcabili scriitori austrieci de la cumpăna dintre secole şi din prima jumătate a secolului al XX-lea precum Rilke, Kafka, Werfel şi, mai ales, Joseph Roth.

Dubla monarhie a fost, de fapt, o construcţie extrem de complicată cu capcane, laţuri şi vicii, ascunse încă din construcţie de către unguri. Numai azi prescurtările erau o altă „ştiinţă secretă". Instituţiilor comune li se spunea „imperiale şi regale" (*kaiserlich und königlich*,

prescurtat *k.u.k.*); ungurii insistaseră pe cuvântul de legătură *und* (şi) pe care-l considerau semn al egalităţii în drepturi. Funcţiile exclusiv austriece se numeau „chezaro-crăieşti“ (*kaiserlich-königlich*, prescurtat *k.k.*); cele pur ungureşti se numeau *k* de la *königlich* („crăieşti“); iar în Ungaria se spunea de cele mai multe ori *magyar királyi* („crăiesc-maghiar“) sau pe scurt *magy. kir.*

Despre confuzia neobişnuită a denumirilor şi despre dureroasa dispariţie a „ceea ce era austriac“ a scris Robert Musil în romanul său *Omul fără însuşiri*:

> Aceasta nu consta dintr-o parte austriacă şi una ungară care, cum s-ar putea crede, se completau reciproc, ci consta dintr-un întreg şi o parte, anume dintr-un sentiment de stat ungar şi dintr-unul de stat austro-ungar, şi acesta al doilea era familiar în Austria. Din această cauză, sentimentul de stat austriac era, la drept vorbind, fără patrie. Pe austriac nu-l întâlneai decât în Ungaria, şi acolo ca pe ceva antipatic; acasă, el îşi zicea cetăţean al regatelor şi provinciilor — reprezentate în consiliul imperial — ale monarhiei austro-ungare, ceea ce înseamnă un austriac mai mult de hatârul unei Ungarii şi mai puţin de cel al acestor unguri. Această distincţie el o făcea nu cu entuziasm, ci de hatârul unei idei care lui îi repugna, căci el putea să-i sufere pe unguri tot atât de puţin pe cât puteau ungurii să-l sufere pe el, motiv pentru care contextul devenea şi mai încâlcit.
> Căci, în primul şi în ultimul rând, ungurii nu erau decât unguri, şi numai printre altele erau consideraţi de alţi oameni, care nu le înţelegeau limba, şi ca austro-ungari; austriecii, în schimb, în primul şi în primul rând nu erau nimic şi urmau, după părerea mai-marilor lor, să se simtă ca austro-ungari — nu exista nici măcar un cuvânt potrivit pentru această identitate. Nici Austria nu exista. Cele două părţi, Ungaria şi Austria, se potriveau una cu cealaltă precum o jachetă în roşu, alb şi verde se potriveşte cu un pantalon în negru şi galben; jacheta era o piesă aparte, pantalonul era însă restul unui costum în negru şi galben, costum care nu mai exista, căci fusese descusut în anul o mie opt sute şaizeci şi şapte.[5]

Aceste citate (şi multe alte reflecţii ale lui Musil) despre „Kakania“, ca şi despre luptele politice şi naţionale ale acesteia ne ajută şi astăzi să înţelegem motivul pentru care atunci atâţia austrieci germani au urât de moarte pactul dualist, şi anume în conţinutul şi forma lui. Chiar un cronicar atât de ponderat al Imperiului Habsburgic precum Robert A. Kann constata că „Austria a devenit prizonierul politic al interpretării ungare a pactului dualist“[6]. Faptul că slavii din interiorul monarhiei, care formau 47 la sută din populaţia totală, şi românii (cu 6,4 la sută) au respins cu totul împărţirea puterii între germani (24 la sută) şi maghiari (20 la sută) este de înţeles: prin aceasta, ei deveneau până

la urmă naţiuni de rangul al doilea. Cu atât mai complicată şi mai disputată apare chestiunea de ce opinia publică, istoriografi importanţi şi mulţi oameni politici din ţara virtualelor „victorii", deci din jumătatea ungară a imperiului, se plângeau aşa de mult de poziţia subordonată, de dependenţa politică şi economică şi adesea chiar de un pretins „statut de colonie" al Ungariei.

Pentru a înţelege evoluţia viitoare, mai ales disproporţia evidentă şi politic atât de explozivă dintre fapte şi sentimente, dintre condiţii obiective şi impresii subiective din Ungaria, trebuie să privim mai de aproape prevederile esenţiale ale pactului dualist. Acesta era mai mult decât o uniune personală, adică o legătură între două state cu un suveran comun, era o „uniune reală", un contract între două state separate, dar nicidecum independente în toate chestiunile. Istoricul francez Victor-Lucien Tapié a caracterizat această învoială ca fiind „în conţinut şi formă unul dintre cele mai ciudate documente constituţionale ale secolului al XIX-lea"[7]. Mulţi specialişti în drept de stat s-au frământat şi ei ca să afle ce însemna, din punctul de vedere al dreptului, „dualismul", dubla monarhie. Pactul dualist, în orice caz, nu a creat nici stat federal, nici uniune de state. Nu a existat un stat integrator care să fi fost supraordonat celor două state componente ca într-un stat federal şi, de asemenea, acestea nu erau complet independente, ca într-o uniune de state. În plus, redactarea austriacă a legilor constituţionale nu se suprapunea perfect cu redactarea maghiară a aceloraşi legi, ceea ce natural crea complicaţii suplimentare.

Era, în realitate, o construcţie neobişnuită: ambele jumătăţi de imperiu aveau parlamentele lor bicamerale, guverne proprii, fiecare cu câte un premier şi cu diverşi miniştri de resort; ambele aveau într-o măsură restrânsă propriile lor forţe armate teritoriale (*honvédség*/ *Landwehr*) şi o administraţie financiară de sine stătătoare. În afară de aceasta, existau trei ministere imperialo-regale („chezaro-crăieşti") (*k.u.k.*) comune, anume pentru externe, pentru armată şi pentru acoperirea costurilor destinate unor activităţi comune (de exemplu, politica externă şi apărarea). „Ministerele imperiale şi regale *k.u.k.*" comune erau răspunzătoare în faţa aşa-numitelor delegaţii: comisii de câte 60 de membri aleşi de Consiliul Imperial şi de Parlamentul ungar. Toate problemele comune trebuiau dezbătute de cei trei miniştri *k.u.k.* cu delegaţiile care se întruneau în şedinţe separate şi care, o dată pe an, se reuneau alternativ la Viena şi la Budapesta. Comisiile comunicau între ele în scris şi se întruneau în şedinţe comune numai în scopul

ajungerii la un acord în probleme litigioase. Maghiarii erau pentru această nu tocmai eficientă metodă dintr-un motiv precis: ca să sublinieze că nu exista un for parlamentar supraordonat. Ministrul de externe trebuia deci să-şi prezinte separat darea de seamă în faţa ambelor delegaţii şi să dea de două ori explicaţii în faţa deputaţilor, înainte de a putea fi luată o hotărâre care să sune la fel şi la Viena, şi la Budapesta. Hotărârile delegaţiei căpătau, prin confirmarea lor de către împărat, putere de lege.

În ce privea apărarea, fiecare stat stabilea numărul recruţilor ce urmau a fi convocaţi în domeniul lui, efectuarea serviciului militar obligatoriu şi organizarea miliţiilor naţionale. Spre deosebire de 1848, unitatea armatei *k.u.k.* se păstra. Limba comenzilor în armată urma să fie germana, o reglementare care — după părerea ungurilor — afecta statutul de egalitate şi care patruzeci de ani mai târziu, la campania eşuată în cele din urmă pentru o suveranitate militară absolută, urma să fie abrogată. Aprobarea bugetului armatei şi a contingentului de recruţi a fost folosită adesea ca mijloc de presiune la tratativele de compromis care aveau loc la fiecare zece ani.

În general, chestiunea dimensionării contribuţiei fiecăreia dintre cele două părţi la acoperirea costurilor activităţilor comune, lupta pentru aşa-numita „cotă", era problema centrală. La tratativele din anul 1867, contribuţia ungară fusese stabilită la 30 la sută. Aportul Ungariei la cheltuielile comune s-a ridicat în 1907 la 36,4 la sută. În timp ce unii istorici austrieci vedeau în acest domeniu un tratament preferenţial pentru Ungaria, cercetătorul maghiar Péter Hanák, extrem de moderat tocmai în chestiuni ale monarhiei, considera amintita majorare cu 6,4 la sută ca pe „o măsură reală a apropierii nivelului economic al Ungariei de cel al mai dezvoltatei Austrii"[8]. În ciuda unui impresionant avânt economic, jumătatea austriacă a imperiului a continuat să producă de două ori mai multe mărfuri şi servicii decât cea ungară. La tratativele privind pactul dualist au fost puse pe tapet şi vămile, chestiunile valutare, liniile de cale ferată ce treceau prin ambele state.

Controversele privind „cota", provocate, cu schimbul, când de o parte, când de cealaltă, puneau la încercare la fiecare zece ani coeziunea, aproape chiar supravieţuirea monarhiei. Karl Lueger se pare că le vorbea din inimă austriecilor germani din Camera Inferioară când constata, în 1895: „Eu consider dualismul ca pe o nenorocire, ba chiar ca pe cea mai mare nenorocire pe care a trebuit s-o suporte patria mea, chiar ca pe o nenorocire mai mare decât războaiele pierdute."[9]

În ciuda acestei sumbre declaraţii, dificultăţile au fost de fiecare dată depăşite, ultima oară în anul 1917, în toiul Primului Război Mondial.

Printre organele de conducere ale dublei monarhii, pe lângă guvernul ungar, respectiv austriac se afla ca terţă forţă şi un for comun. Cei trei „miniştri imperiali“ şi premieri ai celor două jumătăţi de imperiu formau sub preşedinţia ministrului de externe comun Consiliul de Miniştri. Cu aceasta, era asigurată, cel puţin indirect, participarea la conducerea treburilor externe şi a altor treburi comune.

Pactul dualist a satisfăcut cererile de drept statal ale maghiarilor, în primul rând unitatea politică şi integritatea domeniului statal istoric al „ţărilor Sfintei Coroane ungare“ împreună cu Transilvania, Slovacia de azi, Ucraina Subcarpatică, Bačka şi Banatul, precum şi cu regatul Croaţiei şi Slavoniei, inclusiv zonele grănicereşti. Pe un teritoriu total de 325 411 kilometri pătraţi, trăiau în jur de 15 milioane de „transleitanieni“. Dintre aceştia, aproximativ 40 la sută erau unguri (la recensământul oficial din 1850/51, chiar numai 36,5 la sută), 14 la sută slavi sudici (croaţi şi sârbi), 14 la sută români, 9,8 la sută germani, 9,4 la sută slovaci şi 2,3 la sută ruteni. Fără Croaţia–Slavonia, care dispunea de deplină autonomie internă, teritoriul Ungariei însuma 282 870 de kilometri pătraţi, ponderea maghiarilor se ridica la 41,6 la sută. La calcularea ponderii ungureşti în populaţia totală, Croaţia a fost practic totdeauna lăsată pe dinafară. Prin aceasta, ponderea procentuală a putut să se ridice până în 1890 la 48,6 şi, până la ultimul recensământ din 1910, chiar la 54,5. Dacă se lua ca punct de plecare teritoriul oficial al coroanei lui Ştefan, cifrele corespunzătoare erau de numai 42,8 (1890), respectiv 48,1 la sută (1910). Sau, exprimat în cuvinte: celelalte naţionalităţi continuau deci să formeze majoritatea absolută în cadrul populaţiei totale, care se ridicase între timp la 20 886 487 de locuitori. Una peste alta, sare în ochi creşterea rapidă în aceşti şaizeci de ani a numărului maghiarilor: sporul lor procentual a atins 106 faţă de numai 60 pe întreaga monarhie. Urmare mai marelui spor demografic natural şi maghiarizării masive, ponderea ungurilor în cadrul popoarelor dublei monarhii s-a majorat de la 15,5 la sută la 20,6 la sută.

Structura religioasă a Ungariei (fără Croaţia) arăta în 1910 după cum urmează: romano-catolici aproape 50, ortodocşi 12,8, greco-catolici 11, calvinişti 14,2, evanghelici 7,2 şi mozaici israeliţi 5 la sută. Maghiarii înşişi (deci fără naţionalităţi) prezentau un alt tablou: romano-catolici 59, calvinişti 26 şi mozaici israeliţi 7 la sută.[10] Calvinismul

trecea drept „religia maghiară", iar rolul calviniştilor (ca şi cel al evreilor) în viaţa culturală şi politică s-a situat cu mult deasupra ponderii lor numerice.

În timp ce în Cisleitania hegemonia germană atât în privinţa ponderii în totalul populaţiei (se înregistra o scădere de la 36,2 la 35,6), cât şi din punct de vedere politic slăbea din ce în ce mai mult, în jumătatea ungurească a imperiului exista o tendinţă contrară. S-a ajuns la o întărire a hegemoniei politice, economice şi culturale a maghiarilor.

În ce priveşte rolul maghiarilor în dubla monarhie, el a fost semnificativ, uneori chiar decisiv, mai ales în politica externă şi financiară comună. Este suficient să ne referim la activitatea primului şi, în acelaşi timp, a celui mai eficient ministru de externe maghiar al dublei monarhii, contele Gyula Andrássy (1871–1879). A fost de altfel o deosebită ironie a destinului că fiul său cu acelaşi nume, Gyula Andrássy junior, a fost pentru numai zece zile, de la 24 octombrie până la 2 noiembrie 1918, penultimul ministru de externe al monarhiei. El a fost acela care a oferit, fără succes, Antantei o pace separată.

În cei cincizeci de ani, de la 1867 până în 1918, au fost unguri trei dintre cei zece miniştri de externe, cinci dintre cei cincisprezece miniştri de finanţe comuni. În anul 1914, ponderea maghiarilor în Ministerul de Externe şi în serviciul diplomatic se ridica la 27,5 la sută. Un mic nobil ungur, Benjámin Kállay, a fost ministrul de finanţe comun cu cea mai lungă durată de exercitare a acestei funcţii (1882–1903), în acelaşi timp a fost şi responsabil cu administrarea Bosniei şi Herţegovinei, ocupate în 1878.

Dacă privim obiectiv faptele politice, economice şi financiare, putem spune că ungurii au fost poate mai degrabă beneficiari decât victime ale acestei perioade a istoriei lor. Pentru prima dată de la catastrofa de la Mohács, ungurii au dispus din nou de propriul lor destin. Mult, dacă nu totul, depindea, în sistemul de reciprocităţi, de ce politică ducea pătura conducătoare ungară mai ales în chestiunea naţională şi socială. Asupra acestui punct a atras atenţia mai ales Domokos Kosáry, în timp ce C.A. Macartney regreta că realele şi marile avantaje pe care pactul dualist le conferise ungurilor rămâneau ascunse de ochii naţiunii: avantaje învăluite „în ceaţa deasă a suspiciunii produse de secolele în care legătura cu Austria adusese cu sine atâtea dezavantaje"[11].

„Călcâiul lui Ahile al dualismului" au fost armata şi rolul legat de aceasta al împăratului/regelui ca „punct central al structurii politice"

a dublei monarhii. În fața complicatelor, labilelor și totodată greoaielor instituții „prin care se păstrează neatinse atât neatârnarea Ungariei, cât și condițiile vitale ale securității și continuității imperiului“ (introducere la legea XII din 1867), suveranul comun avea totuși, ca ultimă instanță, un rol decisiv în toate chestiunile litigioase, trecute cu vederea de mulți observatori și contemporani. Guvernul ungar prezenta propunerile mai importante nu nemijlocit Parlamentului, ci, după o reglementare exactă, mai întâi monarhului, pentru așa-numita „presancționare“ Propunerile ambelor guverne Franz Joseph le discuta cu membrii familiei imperial-regale, cu consilierii săi din rândul aristocrației și, nu în ultimul rând, cu cei militari. Suveranul aplica aceeași metodă și în chestiuni litigioase în legătură cu care „delegațiile“ ambelor Parlamente nu puteau să ia o decizie comună. Legat de aceasta, istoricul maghiar László Péter constata următoarele:

> Controlul suveranului asupra armatei — control care se afla în principal în afara sferei constituțional-legale — îi dădea lui Franz Joseph în mod normal mână liberă în toate problemele care pentru monarhie ca mare putere erau decisive: în politica externă, în politica de apărare și în finanțele imperiale. În sfera cea mai înaltă a politicii de stat, Franz Joseph a rămas și după 1867 un autocrat. El lua hotărâri după ce se sfătuia cu Consiliul de Miniștri pentru probleme comune (numit uneori și consiliu de coroană), consiliu care era o instituție mai curând consultativă decât executivă, cu calitatea de membru definită inexact, fără statut constituțional formal.[12]

În lucrarea sa — fundamentală, redactată în emigrația americană — despre destrămarea monarhiei habsburgice, specialistul în științe sociale Oszkár Jászi sublinia că, spre deosebire de situația din alte state, în monarhie nu a existat nici un fel de ideal sau sentiment comun care să fi unit popoarele printr-o anumită solidaritate politică. Faptul că suveranul lua deciziile adesea spre satisfacția maghiarilor se explică mai ales în era Deák–Andrássy prin puterea de convingere și prin moderația acestor doi mari oameni de stat și, desigur, și prin atitudinea constant filomaghiară a reginei Elisabeta. Ea însăși i-a spus cândva lui Andrássy: „Vezi dumneata, dacă treburile împăratului merg prost în Italia, faptul acesta mă doare, dacă însă același lucru se întâmplă în Ungaria, faptul acesta mă ucide.“[13]

Istoricul austriac Hugo Hantsch exprima o părere foarte răspândită când constata următoarele: „Pentru politicienii unguri, marile chestiuni existențiale ale monarhiei au prețuit totdeauna mai puțin decât interesele propriei lor statalități naționale.“ În timp ce partidele

austriece, care se duşmăneau între ele, trebuiau să asiste, spre marea lor neplăcere, la influenţa crescândă a jumătăţii ungare a imperiului şi la slăbirea indispensabilului — după părerea lor — ataşament al Ungariei faţă de unitatea acestuia, Karl Renner, cancelarul socialist de mai târziu şi teoretician al chestiunii naţionale, caracteriza răspicat: „Comunitate organică fără comunitate de voinţă.“ Când în atâtea chestiuni monarhul înclina uneori mai degrabă spre concepţia maghiară, la Viena se vorbea cu mâna la gură „despre absolutismul regelui ungar împotriva împăratului Austriei“. Numai în domeniul-cheie al „problemelor militare“ le-au rămas împăratului şi celor mai apropiaţi consilieri ai săi, aproape ca în „bunele timpuri de altădată“ de dinaintea pactului dualist, practic în exclusivitate dreptul de a dispune. Franz Joseph era şeful suprem al oştirii şi exercita controlul neîngrădit asupra unei armate conduse pe bază de ordine şi comenzi date în limba germană; el singur avea dreptul să declare un război sau să încheie o pace. Armata *k.u.k.*, această „armată imperială fără imperiu“, reprezenta „ultima şansă a coeziunii monarhiei scindate“. Istoricul militar austriac Johann Christoph Allmayer-Beck vedea meritul principal al armatei *k.u.k.* în aceea că „ea a rămas şi după pactul dualist o instituţie imperială, o şcoală unică în felul ei şi de neînlocuit a unei conştiinţe statale general-austriece, şi aceasta în condiţiile în care ea, această armată, număra, la 100 de soldaţi, 24 de germani, 20 de maghiari, 13 cehi, 11 sârbocroaţi, câte 9 polonezi şi ruteni, 6 români, 4 slovaci şi câte 2 sloveni şi italieni“[14].

Tocmai acest caracter „general-austriac“ era însă un cuvânt iritant pentru unguri, şi în nici un caz numai pentru naţionalişti. Dacă examinăm mai îndeaproape psihologia socială a naţionalismului, constatăm că, iată, termenul lui Hanák despre armată ca fiind „călcâiul lui Ahile“ al monarhiei corespunde în mare măsură adevărului.[15] În perioada de la 1867 până la 1918, nici un ungur nu a fost ministru de război. În personalul Ministerului de Război, maghiarii erau prezenţi numai la nivel de 6,8 la sută. Printre generali, ponderea lor nu a depăşit niciodată 10 la sută. După statisticile oficiale ale armatei, patru din cinci ofiţeri de profesie erau germani şi numai de la 8 până la 9 la sută erau unguri. În cartea sa *Der K. (u.) K. Offizier* (*Ofiţerul k.(u.)k.*), istoricul american István Deák afirmă că acest procent este, ce-i drept, mult supraestimat, că după calculele lui ponderea ofiţerilor de carieră germani nu a atins decât 55 la sută.[16]

Oricum ar fi, în Ungaria această armată era privită ca o putere de sine stătătoare, antiungară, în cadrul statului, ba chiar ca un fel de

armată de ocupaţie. Guvernul ungar nu avea nici o influenţă asupra conducerii, organizării şi folosirii armatei comune sau asupra conducerii şi politicii Ministerului de Război. În acest domeniu sensibil, Ungaria a rămas deci dependentă de cercurile dominante ale Curţii şi Cisleitaniei.

Premierul Andrássy nu voia să pericliteze marea operă a parităţii politice şi a reuşit să treacă prin Parlament învoielile în materie militară. El a trebuit însă să promită că guvernul se va folosi de toate mijloacele disponibile pentru a obţine o mai mare autonomie militară. Contingentul de recruţi pus la dispoziţie de Ungaria era deocamdată de 40 000 per an din totalul de 100 000. Armata *k.u.k.* se ridica de la circa 250 000 de oameni în timp de pace la 500 000 în 1914 şi la 1,5 milioane în război. În timpul controversei pentru Ministerul de Război, Andrássy a reuşit să obţină acordul lui Franz Joseph pentru organizarea unei miliţii în Austria şi Ungaria (împreună cu Croaţia). Această trupă, numită *honvédség,* trebuia să aibă propriile ei însemne şi drapele şi, mai ales, să folosească maghiara ca limbă de comandă. Acest *honvédség* era conceput ca nucleu al unei armate naţionale, dar tocmai de aceea monarhul nu i-a acordat nici măcar o artilerie proprie. Această forţă teritorială de luptă nu dispunea de mai mult de 10 000 până la 12 000 de soldaţi; în 1912 — la izbucnirea Primului Război Balcanic —, efectivul ei atinsese 25 000 de oameni, şi abia în momentul acela a primit ea şi artilerie.[17]

Discuţiile despre legile armatei, discuţii purtate pătimaş la fiecare zece ani, s-au dovedit a fi pentru labila construcţie a dublei monarhii adevărate încărcături explozive. Raportul de drept statal cu Austria în general şi chestiunea unei armate proprii sub comandă ungară în particular treceau drept chestiuni vitale ale naţiunii. Andrássy, deja marcat de moarte, a ţinut la 5 aprilie 1889 ultimul său discurs în Camera Superioară împotriva creării unei armate proprii. Fostul colonel de honvezi, care luptase în 1848 la Schwechat împotriva armatei imperiale, le spunea compatrioţilor săi: „În marile chestiuni internaţionale, în chestiunile echilibrului european, de care astăzi depinde securitatea fiecărui stat, decid exclusiv marile puteri, şi anume nu din punctul de vedere al dreptului, ci ca mari puteri militare.“ De aceea, spunea el, este necesar „ca fiecare membru al armatei, ofiţer sau soldat, să identifice în aceasta bastionul a tot ceea ce acasă a învăţat să iubească, a tot ceea ce este corect în monarhie. Armata comună nu poate fi ceva străin, ceva terţ în stat, ci numai zidul de apărare comun şi proprietatea comună a ambelor părţi ale monarhiei.“[18]

Ca mare succes a fost de altfel celebrat faptul că armata a fost rebotezată drept *k.u.k.*, deci „imperială şi regală“ şi nu a mai fost denumită pur şi simplu „chezaro-crăiască“. Celebrul ordin de zi dat de Franz Joseph la Chloppy în septembrie 1903 a fost un avertisment deschis şi energic adresat „tendinţelor unilaterale“ de a şubrezi „edificiul solid“ al armatei; el şi-a declarat din nou şi fără echivoc intenţia de a păstra caracterul „comun şi unitar“ al armatei. Astăzi e de prisos să speculăm în legătură cu problema dacă un pic de flexibilitate nu ar fi putut să ajute la evitarea întregului conflict pe tema armatei. În Primul Război Mondial, ale cărui fundal şi desfăşurare nu pot fi relatate aici, trupele ungare au luptat vitejeşte atât în armata *k.u.k.*, cât şi în *honvédség*. Un fapt ironic, evidenţiat de Deák, a fost întâmplarea că: „Ultimele trupe combatante ale monarhiei habsburgice au fost în cea mai mare parte formate din slavi, români şi italieni, teoretic deci aliaţi ai armatelor Antantei.“

Cu timpul, părerile despre armată au intrat în coliziune din ce în ce mai dură. Totodată, ele au fost forţe motrice şi consecinţe ale luptei pentru hegemonie a celor două naţiuni conducătoare. Faptul că lupta naţionalităţilor — parţial ostile şi unele faţă de altele — împotriva poziţiei dominante a germanilor, respectiv a maghiarilor a împiedicat nişte reforme cuprinzătoare şi, în felul acesta a cronicizat chestiunea naţională s-a adăugat ca element agravant. Musil a pus punctul pe i:

> Luptele naţionale erau atât de violente, încât din cauza lor maşinăria statului se gripa şi se oprea de mai multe ori pe an, dar în intervale şi pauze oamenii se înţelegeau de minune între ei şi-şi vedeau de treburi de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. [...] Oamenii acţionau în această ţară — şi uneori cu patimă dusă la paroxism şi la ultimele ei consecinţe — totdeauna altfel de cum gândeau sau gândeau altfel de cum acţionau. Kakania era statul cel mai în vârstă; era statul care într-un fel sau altul nu se mai întrecea decât pe sine însuşi în longevitate, între fruntariile lui erai liber în sens negativ.[19]

O privire asupra diversităţii etnice şi asupra cifrelor relevante arată cum pactul dualist a zădărnicit atât o soluţie federativă naţională, cât şi o autonomie naţională de natură personală şi teritorială. În acelaşi timp, există argumente puternice pentru valabilitatea modului în care vede lucrurile istoricul maghiar Gyula Miskolczy. La a suta aniversare, concluzia lui este următoarea: „Pentru dinastie şi monarhie, pactul dualist a fost în anul 1867 nu cea mai bună, ci în general singura soluţie cu care mai putea fi păstrată poziţia de mare putere.“[20]

E demonstrat de diversitatea etnică faptul că sunt, în principiu, greşite comparaţiile între monarhie şi Statele Unite sau Elveţia de azi. După statistica din 1910, dintre cele unsprezece naţionalităţi mai mari reprezentate în monarhie — germanii (23,9 procente), maghiarii (20,2), cehii (12,6), croaţii (5,3), polonezii (10), italienii (2), sârbii (3,8), slovacii (3,8), slovenii (2,6), rutenii (7,9) şi românii (6,4) — numai şase, şi anume germanii, croaţii, italienii, sârbii, rutenii şi românii, erau reprezentate în ambele jumătăţi de imperiu. Încercarea unei federalizări în jumătatea vestică a imperiului ar fi rămas, ca să folosim cuvintele lui Kann, „un torso nefericit".

Spre deosebire de furtunoasele lupte naţionale împotriva poziţiei tradiţional conducătoare a austriecilor germani, istoria mişcării naţionale din Ungaria unitar dominată de maghiari a decurs în aparenţă mult mai lin. În realitate, „liniştea şi ordinea" din Ungaria erau, bineînţeles, mult mai periculoase decât larma furtunilor parlamentare din Viena. În Parlamentul ungar, dintre 413 deputaţi numai opt reprezentau naţionalităţile; după ponderea demografică, ar fi trebuit să fie 215 unguri şi 198 de reprezentanţi ai naţionalităţilor. Excluderea aproape totală a reprezentării legale a intereselor românilor, sârbilor şi slovacilor, ca şi drepturile croaţilor, foarte limitate şi exclusiv la chestiuni de autonomie, au canalizat opoziţia naţională încă de timpuriu pe un făgaş antimonarhic, subversiv, iredentist, au transformat-o deci într-o forţă care a urmărit nu reforma naţională, ci destrămarea monarhiei austro-ungare.[21] Cu privire la evoluţia din jumătatea estică a imperiului, nu trebuie, bineînţeles, să se conchidă la sfârşitul Primului Război Mondial că în anul 1867 situaţia iniţială ar fi fost disperată sau dramatică. Cabinetul Andrássy a pornit cu elan şi energie să-şi transpună în viaţă ideile despre o egalitate în drepturi în spiritul liberalismului. Premierul, om de mare anvergură şi înzestrat cu flexibilitate tactică şi cu un inimitabil şi foarte fin fel de a stăpâni arta posibilului în politica externă, a putut să se bizuie în astfel de probleme pe prestigiul uriaş al lui Ferenc Deák, deşi acesta nu era membru al cabinetului. Lui Deák i se oferise funcţia de premier şi onoarea irepetabilă ca la actul încoronării să stea lângă tron în locul palatinului şi împreună cu primatul. El a refuzat şi una, şi alta şi l-a propus pe Andrássy pentru amândouă. Când regele l-a întrebat dacă are vreo dorinţă, răspunsul a fost următorul: „Eu nu aş vrea decât ca după moartea mea Maiestatea Voastră să poată spune despre mine: Ferenc Deák a fost un om cumsecade."

Membrul cel mai înzestrat din punct de vedere intelectual al guvernului şi în acelaşi timp autorul celor mai importante legi a fost baronul József Eötvös, ministrul învăţământului şi cultelor. El ocupase acelaşi post şi în 1848, în guvernul Batthyány. Din cauza mediului germanofon al copilăriei sale, el a învăţat să vorbească ungureşte abia la vârsta de doisprezece sau treisprezece ani. Ca filozof în problemele statului şi ca scriitor, Eötvös a corespondat cu Montalembert şi Tocqueville la Paris şi, în absenţa lui Andrássy, a funcţionat ca locţiitor al acestuia. Miksa Falk, prietenul său, l-a caracterizat ca pe un „om de stat care-şi iubeşte cu ardoare patria, om cu mintea unui filozof german şi cu sufletul unui poet monden“[22].

Eötvös, Deák şi Andrássy au fost, nu numai cu numele, liberali autentici. Legile pentru emanciparea evreilor, pentru chestiunea naţionalităţilor şi pentru compromisul (*nagodba*) croato-ungar arătau în intenţiile lor, chiar dacă nu în toate cazurile aplicării de mai târziu, influenţa acestor remarcabili oameni de stat. De la Deák şi Eötvös până la Kossuth în exil, toţi oamenii politici maghiari au susţinut atunci ca evreilor — în număr de circa 540 000 — să li se acorde definitiv prin lege drepturile cetăţeneşti neîngrădite promise încă din 1849, în ultimele zile ale guvernului revoluţionar. „Nici o naţionalitate nu ne-a fost mai loială decât evreii: pe nimeni nu am tratat mai incorect decât pe ei“, spunea scriitorul Mór Jókai, prietenul lui Petőfi. Când au intrat în Parlament primii evrei ca deputaţi aleşi, Eötvös şi Deák au fost entuziasmaţi.

Legea naţionalităţilor din 1868 trebuia să fie un început foarte promiţător pentru depăşirea experienţelor amare din 1848/49, când celelalte naţionalităţi (afară de majoritatea şvabilor dunăreni şi a slovacilor) au participat la zdrobirea revoluţiei; şi totodată ea urma să transpună în viaţă promisiunile legii de la Szeged a naţionalităţilor, lege adoptată împreună cu cea a emancipării evreilor. Autorii, în primul rând Deák şi Eötvös, erau cei mai buni reprezentanţi ai nobilimii liberale mari şi mijlocii şi subliniau că puterea de stat nu trebuie să fie mijloc al maghiarizării şi al naţionalismului maghiar împotriva popoarelor nemaghiare. Încă din epoca Reformei avertizase Széchenyi asupra greşelii ca din cauza unor prea zeloase încercări de maghiarizare să se piardă sprijinul celorlalte naţiuni ale Ungariei, căci dacă s-ar izbi de „oala de fier“ germană şi slavă, „vasele de lut ungureşti“ s-ar preface curând în cioburi.

Kossuth însuşi, după cum am menţionat deja, a prezentat în exil planul unei confederaţii dunărene ca alternativă la monarhia

habsburgică. Fostul lui trimis la Paris, contele László Teleki, mergea şi mai departe şi se pronunţa chiar pentru un compromis de interese între naţiunile mai mici ale Europei Centrale simultan cu preluarea „drepturilor istorice“ de către Ungaria. După întoarcerea sa silită din emigraţie (a fost răpit din Dresda de agenţi austrieci) şi după amnistierea de către împărat, el s-a sinucis în 1861 la Budapesta din cauza situaţiei aparent fără ieşire.

Legea naţionalităţilor, recurgând la conceptul feudal-supranaţional de *natio Hungarica*, stabilea că „şi potrivit principiilor fundamentale ale constituţiei toţi cetăţenii Ungariei formează din punct de vedere politic o naţiune, naţiunea ungară unitară indivizibilă, căreia îi este membru cu drepturi egale fiecare cetăţean al patriei, indiferent de naţionalitatea lui“[23].

Ce-i drept, în preambul se preciza şi faptul că această egalitate în drepturi poate fi supusă unei reglementări speciale numai în privinţa folosirii oficiale a limbilor uzuale în ţară şi numai în măsura în care acest lucru este făcut necesar de unitatea ţării, de cerinţele practice ale guvernării şi ale administraţiei precum şi de o jurisdicţie dreaptă. Aceste prevederi formale s-au dovedit foarte importante mai târziu, când guvernele următoare, mai ales începând din 1875, au folosit legea respectivă ca pe un instrument al maghiarizării.

Deşi maghiara a fost declarată de guvernanţi şi de Parlament limbă oficială a administraţiei atât în comitate, cât şi la tribunal şi în şcoli mai înalte, chiar autorii critici admit astăzi că legea acorda cetăţeanului de altă naţionalitate drepturi lingvistice, culturale şi politico-religioase mai mari decât oriunde în afara monarhiei dunărene. Legea şcolii primare promovată de Eötvös introdusese în 1868 obligaţia generală de a merge la şcoală pentru toţi copiii de la vârsta de şase până la doisprezece ani şi învăţământul în limba maternă a populaţiei localnice. Legea naţionalităţilor a reglementat folosirea limbilor nemaghiare la nivelul organelor administraţiei şi în justiţia de primă instanţă, a asigurat naţionalităţilor învăţământul în limba lor maternă, dreptul la crearea de instituţii culturale naţionale şi uniuni apolitice şi a recunoscut autonomia bisericilor naţionale (de exemplu, a Bisericii ortodoxe sârbe şi a celei române). Limba oficială nu a fost introdusă ca obiect de studiu nici măcar în şcolile primare şi medii şi limbilor nemaghiare li s-a deschis cale liberă în biserici. De politica liberală în materie de naţionalităţi ţinea şi prevederea după care orice minoritate care

reprezenta minimum 20 la sută din populaţie putea să propună o a doua sau o a treia limbă în comunitatea respectivă.

Deşi legea privind libertatea asocierii şi întrunirii deschidea un câmp de activitate foarte larg şi, deşi protecţia minorităţilor stipulată acolo le-ar fi făcut cinste chiar şi unor guverne din perioada interbelică şi de după cel de-al Doilea Război Mondial (de pildă din Cehoslovacia, din România şi Iugoslavia), aceste lucruri au fost respinse la grămadă chiar de exponenţii moderaţi ai naţionalităţilor.

Chiar oamenii de stat maghiari liberali considerau însă că nişte drepturi sau o autonomie teritorial-administrativă pentru naţionalităţi erau incompatibile cu „ideea de stat naţional ungar“ şi cu integritatea istorică a regatului. În locul recunoaşterii egalităţii în drepturi a naţiunilor cerută de sârbi şi slovaci, de români şi ruteni, ei nu erau dispuşi decât ca, în cadrul unităţii „naţiunii politice“, să le ofere membrilor naţionalităţilor nemaghiare o egalitate în drepturi principială în probleme culturale şi pe o bază personal-individuală.

Pactul dualist juridico-statal hotărât de Parlament la 17 noiembrie 1868 s-a dovedit, la rândul său a fi o soluţie nesatisfăcătoare pentru majoritatea croaţilor, pentru că, în fond, croaţii voiau să obţină din partea Budapestei aceleaşi drepturi pe care Viena le atribuise ungurilor. Ei au trebuit să renunţe însă la statutul râvnit al unei politici independente în cadrul monarhiei.Ţara a rămas legată de Ungaria, iar banul, care era răspunzător faţă de *Sabor* (Parlamentul croat), era numit în continuare de rege, la propunerea premierului maghiar. Faptul că portul Fiume (azi, Rijeka) şi ţinutul Muraköz (Mur) au rămas la Ungaria a fost pentru croaţi un alt motiv de supărare.

Pe de altă parte, ei erau complet autonomi în problemele interne precum administraţia, justiţia, cultele şi învăţământul. Limba oficială era exclusiv croata. De asemenea, în contactele cu autorităţile centrale ca şi în Parlament, unde patruzeci de deputaţi delegaţi de Dieta croată reprezentau interesele croate, croaţii puteau să se folosească de propria lor limbă. Cu toate acestea, ei găseau aşa-numitul pact dualist mic (*nagodba*) la fel de nedrept cum găseau ungurii pactul lor dualist cu Viena.

Având în vedere acutizarea ulterioară a raporturilor şi aşa încordate dintre unguri şi croaţi, referirea pe care comuniştii croaţi cu sentimente naţionale o făceau frecvent în cadrul statului iugoslav la drepturile de autonomie acordate de partea ungară în urmă cu o sută de ani este, pentru mine, ca observator politic, interesantă şi amuzantă. Conflictul lor cu

sârbii, respectiv cu forțele centraliste încă din era Tito era un indiciu sigur al destrămării lente, dar de neoprit a celei de a doua Iugoslavii.

Cu toată recunoașterea ulterioară a autonomiei totuși foarte ample juridico-statal a Croației și Slavoniei, în comparație cu hegemonia velicosârbă din perioada interbelică, raporturile dintre Budapesta și Zagreb au devenit tot mai împovărate din cauza unor greșeli ale politicii guvernului ungar, care se manifesta din ce în ce mai intolerant. În chestiunea naționalităților, liberalismul lui Eötvös și Deák a alunecat într-o opoziție — care s-a dovedit plină de consecințe — cu naționalismul majorității păturii conducătoare maghiare. Bagajul de idei liberale era solicitat din ce în ce mai puțin și constrâns tot mai mult să se retragă. Experiența acestui lucru a trăit-o chiar un om de autoritatea lui Ferenc Deák într-o chestiune aparent secundară, dar, în fapt, încărcată de simbol. În context, a fost vorba de o subvenție bugetară pentru teatrul național ungar. Reprezentanții grupului etnic sârbesc au cerut prompt un ajutor similar pentru un teatru sârbesc în Voivodina. Deák a susținut ambele subvenții și a refuzat categoric să voteze numai pentru promovarea teatrului unguresc. A fost învins prin majoritate de voturi, deși liberalii, pe atunci denumiți chiar „partidul lui Deák“, dispuneau de o majoritate de aproape două treimi.

Cu moartea lui Eötvös și cu numirea lui Andrássy ca ministru de externe comun, urmate de retragerea lui Deák din politica activă, balanța s-a înclinat în favoarea politicienilor care ridicau maghiarizarea la rangul de scop al politicii statului și care vedeau în limbile naționale, respectiv în cererile naționalităților, de la un capăt la celălalt, numai tendințe ale unui separatism latent sau ale unei trădări latente.

Kálmán Tisza, ca premier de la 1875 până la 1890, a realizat performanța celei mai lungi guvernări din istoria maghiară. Sub conducerea lui, partidul liberal, rezultat din fuziunea vechiului partid al lui Deák cu așa-numitul „centru stânga“, a inaugurat o politică a desăvârșirii „statului național ungar“. Acest guvern, pe cât de corupt, pe atât de superficial, și guvernele efemere care i-au succedat au fost obsedate timp de două generații de o idee privitoare la stat ce nu poate fi denumită decât „grandomanie“ (Oszkár Jászi). Trăsăturile principale ale acestei politici nefaste au fost: subaprecierea rolului Austriei și îndeosebi al slavilor, supraaprecierea importanței maghiarilor, desconsiderarea naționalităților Ungariei, tendința spre maghiarizarea completă a vieții publice și spre îngrădirea dezvoltării politice și culturale a națiunilor nemaghiare.

Numai cu Croaţia a fost nobilimea ungară, cel puţin la început, dispusă să trateze aşa cum se tratează cu un partener egal, „de la naţiune la naţiune“ (cum s-a exprimat Deák la 1861). În discursul său de filozofie politică ţinut cu ocazia dezbaterii parlamentare a legii naţionalităţilor, la 24 noiembrie 1868, Deák a scos în evidenţă, în asentimentul tuturor, că această lege nu se referă la Croaţia–Slavonia, pentru că aceasta din urmă dispune de propriul ei teritoriu şi, din punct de vedere politic, formează o „naţiune politică“ proprie; în afară de aceasta, a continuat el, compromisul ungaro-croat este valabil şi obligatoriu şi în privinţa folosirii limbii.

Raporturile ungaro-croate Deák le considera o problemă la nivel de stat, şi nu una la nivel de naţionalităţi. Cu inteligenţa şi cumpătarea omului de stat, el spunea încă în 1861: „Croaţia posedă propriul ei teritoriu, ea ocupă o poziţie separată şi nu a fost niciodată încorporată Ungariei, ci s-a aflat într-o uniune cu noi şi ne-a fost însoţitoare, care s-a împărtăşit din drepturile, din obligaţiile, din bucuriile şi din necazurile noastre.“[24]

Faptul că potrivit pactului dualist ungaro-austriac Dalmaţia a intrat în componenţa Cisleitaniei, iar Fiume, precum şi zona grănicerească în cea a Ungariei, a provocat nemulţumiri de lungă durată. Dar ceea ce a stârnit indignarea au fost intervenţiile greşite ale ministerului de la Budapesta în „treburile comune“, extinderea măsurilor de maghiarizare asupra Croaţiei, desfiinţarea plăcuţelor şi firmelor bilingve din localităţi, respectiv gări şi instalarea de funcţionari necunoscători ai limbii croate. În condiţiile existenţei unei puternice opoziţii croate, încercările guvernului de la Budapesta de a-şi atrage ca aliaţi împotriva croaţilor pe sârbii aparent loiali s-au dovedit a fi un bumerang. În sfârşit, banii numiţi de unguri au trebuit să guverneze de cele mai multe ori în mod absolutist, deci fără *Sabor*.

Cu adevărat odios a fost regimul corupt al contelui K. Khuen-Hédervàry (1883–1903), regim pe care social-democratul austriac Otto Bauer l-a caracterizat sarcastic ca pe un „paşalâc maghiar“ (după provincia turcească, unde paşa îi asuprea pe creştini). Maghiarizarea căilor ferate croate tocmai sub ministeriatul lui Ferenc Kossuth, incapabilul fiu al eroului libertăţii, a stârnit proteste la fel de vehemente ca şi acelea stârnite în 1909 de penibilul proces public împotriva unor politicieni croaţi şi sârbi cărora, prin documente falsificate, avea să li se pună în sarcină legături subversive cu Serbia. Ocuparea (1878) şi anexarea ulterioară (1908) a Bosniei-Herţegovinei nu numai că, din cauza mioapei politici ungureşti, nu şi-au atins niciodată ţelul propriu-zis —

crearea unei puternici contraponderi croato-bosniace față de expansiunea sârbească —, ci, prin scindarea în trei a poporului croat (Dalmația, Slavonia și Bosnia), le-au procurat spațiu de desfășurare suplimentar manevrelor diversioniste sârbești. Aceasta este părerea pe care Gusztáv Gratz, istoric și fost ministru de externe ungar, a expus-o în lucrarea sa în două volume *Epoca dualismului* (1934). Gratz, el însuși german ungur, a scris despre o „tragică evoluție", cu atât mai mult cu cât Croația fusese caracterizată, pe bună dreptate, ca fiind pentru Ungaria călcâiul lui Ahile.[25]

26
Orbire nemărginită: conştiinţa ungară misionară şi naţionalităţile

Situaţia „celorlalţi", a jumătăţii nemaghiare a populaţiei, nu a evoluat nicidecum în conformitate cu stipulaţiile liberal-umaniste ale legii naţionalităţilor. Transformarea unui stat al naţionalităţilor într-un stat naţional şi centralizat pur maghiar a fost un proces extrem de dinamic, acţionat de o crescândă conştiinţă ungară misionară. Premierul Kálmán Tisza se simţea exonerat de obligaţiile legale, şi în 1875 declara fără înconjur: „În interiorul Ungariei nu poate exista decât o naţiune viabilă: această naţiune politică este maghiară. Ungaria nu va putea niciodată să devină o Elveţie a estului, căci altminteri ea ar înceta să mai existe."[1]

Ce a însemnat aceasta pentru „ceilalţi", deci pentru slovaci şi ruteni, pentru români şi sârbi, pentru croaţi şi germani, nu mai acoperă nici istoricii maghiari — cum se întâmpla în vremea naţionalismului romantic — cu vălul tăcerii. Cuvintele înaripate ale lui Széchenyi „prin limba ei trăieşte naţiunea" se refereau la unitatea comunităţii naţionale şi a comunităţii lingvistice în interiorul graniţelor de stat istorice. După această definiţie luată din dreptul public francez, „ceilalţi", naţionalităţile, rămâneau pe dinafară. Ca semn distinctiv al naţiunii trecea aici limba naţională dezvoltată într-un centru. Naţiune şi stat formau o unitate.

Evoluţia Ungariei în sensul unei „autocraţii generale a limbii de învăţământ şi de stat maghiare" a fost impulsionată deja în 1790/91, opinează Lajos Gogolák în temeinicul său studiu despre chestiunea naţionalităţilor din Ungaria.[2] Înflorirea naţiunii ungare moderne şi-a pus deosebit de clar amprenta asupra limbii şi a poeziei. Reversul acestei înfloriri a constituit-o separarea definitivă de elita cultă, maturizată din punctul de vedere al sentimentului naţional, a „celeilalte" jumătăţi a populaţiei. Aceasta s-a lăsat acaparată tot mai mult de tendinţele panslavismului, ale ideii de realizare a unui stat ceho-slovac, ale dacoromanismului, ale iredentei sârbeşti sau ale ideii ilirice.

O impresionantă renaştere a spiritului maghiar sub semnul limbii materne a devenit simbolul strident al exaltării triumfale a identităţii

naţionale. Urmarea tragică şi inevitabilă a fost însă permanenta sfidare a celeilalte jumătăţi a populaţiei, mai ales în viaţa cotidiană. Patriotismul oficial al trecutului a eşuat în maghiarizarea afirmată ca imperativ existenţial şi statal inexorabil. Acum, limba maternă maghiară urma să devină „în toate sensurile" esenţa şi formula concentrată a identităţii etnico-naţionale şi totodată al existenţei politice. Catastrofa din 1918/19 — dezagregarea Ungariei — a fost deci în fond programată de mai bine de un secol.

Legile şcolare din 1879, 1883 şi 1891 au consfinţit obligativitatea predării limbii maghiare în grădiniţe, în şcoli primare şi gimnaziale. În Ungaria de Sus slovacă nu au mai existat curând nici un fel de şcoli gimnaziale şi comunale slovace, numărul şcolilor confesionale a scăzut între anii 1880 şi 1890 de la 1 700 la 500. Între 1869 şi 1891/92, numărul şcolilor primare pur maghiare din Ungaria a crescut de la 42 la 56 la sută, în timp ce numărul şcolilor nemaghiare a scăzut la 14 la sută; celelalte erau mixte din punctul de vedere al limbii. Împrejurarea că nu s-a produs o cotitură şi mai rapidă era legată de faptul că patru din cinci şcoli primare erau şcoli confesionale, iar pentru o etatizare completă a tuturor şcolilor confesionale şi comunale cu altă limbă de predare decât cea maghiară lipseau mijloacele materiale.

Regulile pentru maghiarizare şi sancţiunile cele mai severe pentru învăţătorii incapabili sau recalcitranţi le-a impus contele Albert Apponyi, ministru al învăţământului din 1906 până în 1910, umanist poliglot şi catolic convins. Urmare a faimoasei „Lex Apponyi", numărul şcolilor naţionalităţilor s-a înjumătăţit între 1899 şi 1914; în nu mai mult de 20 la sută din numărul total al şcolilor primare ale Ungariei se preda în alte limbi decât maghiara.[3] Într-o lucrare despre Ungaria de Sus, Béla Grünwald, istoric şi susţinător al celei mai dure asimilări forţate, dă o imagine ilustrativă privind maghiarizarea: la un capăt al unei maşini de tocat carne sunt băgaţi fii de ţărani aparţinând naţionalităţilor, în timp ce la celălalt capăt ies domni maghiari, înstrăinaţi de grupul lor etnic şi cizelaţi. Grünwald, el însuşi vlăstar al unei vechi familii germane din Carpaţi, recomanda chiar abrogarea legii naţionalităţilor. El era de părere că nemaghiarii nu sunt „capabili să progreseze prin propriile lor forţe"; că este „destinul maghiarimii" să-i „asimileze, să-i absoarbă în masa unui popor superior" şi prin aceasta să-şi onoreze „misiunea faţă de omenire"; că, iată, „ca şi când am fi dascăli de civilizaţie, trebuie să-i ridicăm noi la nivelul acesteia"[4].

Preponderența maghiarilor se reflecta și în aceea că 84 la sută dintre absolvenții celor opt clase de școală gimnazială și 89 la sută dintre studenți erau maghiari. La cumpăna dintre secole, ponderea maghiarilor se cifra la 48,1 la sută din populația Transleitaniei și 54,5 la sută din cea a Ungariei (fără Croația). Și mai stridente din punct de vedere politic erau datele privind componența autorității publice. În 1910, aveau ca limbă maternă maghiara: 96 la sută dintre funcționarii de stat, 91,2 la sută din totalul salariaților publici, 96,8 la sută dintre judecători și avocați, 91,5 la sută dintre profesorii de gimnaziu și 89 la sută dintre medici. Procentaje asemănătoare prezintă repartizarea lingvistică la biblioteci, edituri și ziare.[5]

În anii nouăzeci, premierul Bánffy făcuse din iluzia statului național unitar, ca să spunem așa, program de guvernare. Opinia publică pricepea din ce în ce mai puțin semnificația și esența problemei naționalităților. Oszkár Jászi semnala că cei mai mulți cetățeni și intelectuali erau convinși că în Ungaria nu numai că nu există o asuprire națională, ci dimpotrivă națiunea maghiară acordă grupurilor etnice „inferioare“ cu care conviețuiește atâtea libertăți și privilegii încât liberalismul ei este fără egal în istorie. Lor trebuie să le fi apărut așadar, ca nemaipomenită ingratitudine faptul că oameni de rangul doi strâmbau din nas la această mărinimie și, prin acuzații și calomnii, încercau să ridice opinia publică internațională împotriva națiunii maghiare. Potrivit lui Jászi, opinia publică, prin educație și prin informație de presă, îmbrățișa cu adevărat din convingere această părere. Cercurile culte și interesate politic nu aveau nici ele contacte cu intelectualitatea celorlalte grupuri etnice, astfel încât nu aveau habar cum gândeau acestea, chiar dacă trăiau în același oraș.

Ca tipică pentru această stare de lucruri, Jászi descrie o scenă pe care el însuși a trăit-o în societatea ungară „mai bună“, într-o zonă locuită preponderent de slovaci. Întors dintr-o călătorie cu trenul, un distins maghiar este indignat: „Este pur și simplu insuportabil modul sfidător și obraznic în care încep să se comporte acești slavi. Astăzi, a trebuit să împart un compartiment de clasa întâi cu cinci slavi, care nici măcar nu au ascuns ce erau.“ Când Jászi s-a interesat mai îndeaproape de această groaznică experiență, s-a dovedit că domnii respectivi își permiseseră să converseze în limba slovacă, fapt care el singur justifică, spune același Jászi, și suspiciunea privind niscaiva uneltiri panslaviste...

În deceniile procesului de asimilare forţată, prăpastia dintre aşa-numitele „clase istorice“ şi naţionalităţi a devenit atât de mare, încât chiar ideea asupririi naţionale de către pătura superioară maghiară apare ca absurdă, este de părere Jászi. În acest timp de exaltare naţională, ajunsă la apogeu în 1896 cu ocazia serbărilor mileniului, însuşi cumnatul şi succesorul lui Eötvös la Ministerul Culturii şi Învăţământului, Ágoston Trefort, aflat şaisprezece ani în fruntea resortului său, a declarat: „Eu nu vreau să maghiarizez cu forţa pe nimeni, totuşi trebuie să declar deschis că în Ungaria statul nu poate exista decât ca stat maghiar. Aspiraţiile la un statut poliglot sunt stângăcii politice de care trebuie să ne debarasăm rapid.“[6]

În ciuda „şovinismului lingvistic maghiar“ (Móritz Csáky), a interdicţiilor şi proceselor de presă iniţiate de autorităţi, în pofida unor abuzuri sângeroase izolate (în comuna slovacă Cernova, la încercarea lui Andrej Hlinka, preot naţionalist şi conducător al slovacilor, de a sfinţi o biserică sătească, 15 oameni şi-au pierdut viaţa ca urmare a intervenţiei jandarmeriei), trebuie să spunem două lucruri de bine despre unguri: maghiarizarea sau asuprirea naţionalităţilor nu a fost niciodată condiţionată „etnico-rasial“, ci cultural. Atributul ideii maghiare a fost numai şi numai limba! Orice om care adera la ideea maghiară avea de fapt, indiferent de origine, aceleaşi şanse. Şi era vorba atunci în general de hotărâri politice şi naţionale, care nu aveau incidenţă asupra persoanei şi nu penetrau sfera vieţii particulare. De aceea, ele nici nu pot fi aduse la acelaşi numitor cu măsurile colective şi teroriste din statele succesoare din perioada interbelică şi postbelică.

Cu toate acestea, a fost o iluzie nefastă aceea de a crede că elitele în curs de organizare şi noua, deşi încă slaba clasă de mijloc a diferitelor grupuri etnice îşi vor vedea viitorul într-un stat pur maghiar ca patrie comună. Viziunea unor noi state naţionale pe ruinele Ungariei istorice câştiga tot mai mult teren. În corespondenţa sa particulară şi în scrierile sale politice, semnate cu diferite pseudonime şi publicate numai parţial, chiar un om ca prinţul moştenitor Rudolf, educat din copilărie în spirit filomaghiar, a făcut o critică ascuţită politicii ungare a naţionalităţilor:

> Partea tristă pentru Ungaria este că nici un maghiar nu vrea să recunoască şi să priceapă că, evident, cu tratament rău, cu dispreţ şi cu măsuri vehemente momentane nu se realizează nimic în relaţia cu naţionalităţile, superioare numeric şi absolut indispensabile pentru menţinerea statului ungar în aceleaşi dimensiuni pe care azi încă le mai are. [...] În multe,

> aproape în cele mai multe locuri din regiunile coroanei lui Ştefan nu sunt unguri decât nobilimea, funcţionarii şi evreii, poporul însă aparţine altor neamuri.
> În orbirea lor nemărginită, cercurile competente ungare uită şi ele faptul că şi în anul 1849 Serbia şi România aparţineau Turciei, că erau ţări încă foarte necultivate şi politic imature, în timp ce acum şi regatele Serbiei şi României, precum şi apropiata Bulgarie au intrat în rândul statelor europene şi au înregistrat mari progrese în învăţământ, cultură şi în nivelul de bunăstare; românii şi slavii din Ungaria, care şi ei înşişi s-au dezvoltat în multe privinţe, sunt în contact permanent cu aceste ţări; aceasta este pentru Ungaria de astăzi o mare dificultate, de care vechea Ungarie încă nu avea habar, veche Ungarie care şi de aceea putea să se comporte atunci cu totul altfel cu aceste popoare subjugate.[7]

Având în vedere tulburările antisemite din anii optzeci din Ungaria, Rudolf, un neînduplecat critic al antisemitismului şi prieten al multor evrei austrieci şi maghiari, a mers şi mai departe. Într-un articol nesemnat din *Neues Wiener Tagblatt*, prinţul moştenitor avertiza: „În Ungaria, o prăpastie ameninţă să se deschidă, şi în acest crater se pot prăbuşi multe dintre cele care acum încă mai sunt considerate ca viabile.“[8]

Abuzurile şi lipsa de înţelegere ale tuturor guvernelor ungare faţă de dorinţa nu numai a grupurilor izolate, ci şi a celor naţionale de a-şi păstra identitatea, respectiv autonomia teritorială sau personală, restrângerea dreptului de vot de la 6,7 la 5,9 la sută (1870–1874) din întreaga populaţie şi practicile corupte ale clasei politice au adus daune incomensurabile renumelui internaţional al Ungariei. În cartea sa *Prestigiul pierdut* publicată în 1986, ministrul de externe de mai târziu Géza Jeszenszky a prezentat masiva înrăutăţire a imaginii Ungariei în Marea Britanie între 1896 şi 1918 în oglinda relatărilor gazetăreşti şi diplomatice. Mai ales articolele şi cărţile lui Wickham Steed şi R. W. Seton-Watson, care a publicat şi sub pseudonimul de Scotus Viator, au stârnit un ecou extraordinar de puternic. Amintitul „masacru“ săvârşit în anul 1907 la Cernova din Slovacia de azi a fost punctul de cotitură, scrie autorul şi citează articolul de fond al londonezului *Times*: „Ungaria liberală preia politica despotismului rusesc.“[9]

Totuşi, ar fi fals ca în spatele edificării nechibzuite a unui stat naţional ungar să vedem doar şovinism şi aroganţă. Au existat şi personalităţi nobile, călăuzite de idealuri şi stăpânite de iluzii, şi nu numai susţinători orbiţi ai poziţiei dominante maghiare, care au jucat un rol greşit şi tragic în exacerbarea contradicţiilor naţionale. Loviturile istorice ale destinului, descrise de noi în unele capitole precedente,

au indus permanent complexe determinate de teamă, care au avut o profundă influență în literatură, dar și în politica dusă atât față de Viena, cât și în privința naționalităților. Széchenyi a scris cândva: „Dacă la Viena unora le iese în cale un animal cu două coarne, mulți cred că acesta e un diavol, deși el nu este decât un bou." Altfel spus, nu a fost totdeauna rea-voință, ci și prostie și ineficiență, care în perioada dinainte de martie 1848 marcaseră politica dusă de Curte față de Ungaria...

Îndoita frică existențială față de Viena și față de naționalitățile atât de copleșitoare numeric, dar inferioare ungurilor din perspectivă politică, educativă și culturală, a fost reversul unei psihoze a puterii, al unei psihoze hrănite de romantismul național. Oameni politici făcând poezie și poeți făcând politică au marcat și ei pe toate planurile dificilul proces al devenirii naționale. Era vorba mai mult ca oricând de grupuri etnice, fiecare cu argumentul lui de „întâietate": ungurii cu privilegiul descălecatului, slovacii și românii cu principiul calității de a fi fost prezenți aici încă dinainte de cucerirea maghiară. Sentimentul istorico-politic, mai târziu etnico-rasial că ceea ce-ți este propriu ție este superior se asocia indispensabil cu ură și dispreț față de „ceilalți". Credința romantică, în întregime nerealistă, a ungurilor în misiunea lor istorică și în indivizibilitatea statului național ungar a fost ca un fel de „religie laică națională" (Lajos Gogolák). Dar se poate, de asemenea, demonstra că primele semne ale dezagregării Ungariei istorice s-au făcut simțite încă de la 1848, probabil chiar și de mai înainte. Naționalismul grupurilor etnice mai mici se opunea renașterii naționale ungare, devenind încărcătura explozivă care, odată cu înfrângerea din Primul Război Mondial, a provocat catastrofa.[10]

Pactul dualist, care a adus pacea între suveran și nobilimea mare și mijlocie — în detrimentul slavilor de sud, al slovacilor și al românilor — a dat cale liberă acestei orbiri și acestor excese, situație care a determinat instalarea, la nivelul clasei conducătoare din Ungaria, a unei cecități politice induse de ideea de bază a unității statale, formulată de Kossuth încă din 1848 și de Deák în 1867: „În Ungaria există naționalități, dar numai o națiune."

Numai un singur deputat, Lajos Mocsáry, a căutat cu admirabilă consecvență să pună în gardă față de urmările maghiarizării; numai el a cerut insistent, în clarvăzătoare luări de poziție, egalitate, toleranță și transpunerea în viață a prevederilor legii naționalităților. Acest nobil

maghiar, incoruptibil şi neînfricat ca om şi ca politician, a fost exclus din propriul său partid şi alungat din viaţa politică.[11]

Însă apologeţii, ba chiar inventatorii de ciudate „epoci de înflorire" ale unui naţionalism romantic au găsit imitatori. Modul lor de a gândi, configurat neabătut pe aceeaşi tradiţie istorico-eroică a Ungariei Mari, se face simţit până în actualitate.

Faptul că şi ungurii cei mai liberali ori au perceput eronat forţa mişcării naţionalităţilor ori, după cum a exprimat Gusztáv Gratz acest lucru, „au fost complet perplecşi în chestiunea naţionalităţilor" se explică prin literatura hrănită din seva romantismului naţional şi, mai ales, prin istoriografia ungară a secolului al XIX-lea. După pactul dualist, obsesiei tragice de a fi în postură de învins şi ameninţat, obsesie atât de tipică eposului ungar, i s-a substituit un optimism naiv, însufleţit de înclinaţia de a lua dorinţa drept realitate.

„Istoria este imperiul minciunii adevărate"[12], a scris Antal Szerb. Din capcanele stranii ale începuturilor imortalizate poetic ale istoriei ungare, Friedrich Schlegel a făcut tema conferinţelor sale ţinute la Viena în 1812. Cu referiri la vechile legende eroice, la cântecele eroice contopite în opera lui Anonymus şi Kézai, la legendele despre Attila până la cele despre regele Matei, „care a vrut să-i facă pe ungurii săi dintr-odată latini şi italieni din cap până-n picioare", dar şi cu exemple din cronici şi din *Legendele naţionale* ale poetului contemporan Sándor Kisfaludy, el atrăgea atenţia asupra greşelii de a trage din toate aceste fapte „concluzii de drept statal sau de a lega de ele conflicte"[13].

Nu ştiu dacă Schlegel a auzit de „genial-maniacul" istoric contemporan István Horvát (1784–1846) sau dacă l-a cunoscut, dar creaţia mitologico-istorică a lui Horvát a întrecut de departe chiar şi fantezia cronicarilor medievali. Cărţile lui despre istoria străveche a ungurilor şi prelegerile lui la universitate au înflăcărat o întreagă generaţie. Pornind de la unele cuvinte cu sunet asemănător, el i-a căutat pe strămoşii maghiarilor în Persia, Grecia şi Italia. El a afirmat că şi Adam şi Eva au vorbit în paradis ungureşte. Că Homer şi Hercule au fost, de fapt, maghiari era ceva ce pentru el se înţelegea de la sine. Ungurii străvechi — spunea el — erau atât de uriaşi, încât li se spunea „giganţi" şi „titani". Faptul că acest om a fost între 1823 şi 1845 profesor universitar la Pesta şi că aceste absurdităţi întâlneau şi urechi receptive „spune ceva despre autoportretul optimist al naţiunii", scria Szerb. Şi exact acest optimism „a pregătit atâtea uluitoare decizii politice greşite ale generaţiei care venea". În orice caz, a fost ilustrativ pentru influenţa

uriaşă a lui Horvát faptul că la moartea lui a compus un necrolog înflăcărat nimeni altul decât Eötvös.[14]

Deşi Horvát a rămas o excepţie bizară în istoriografia ungară, asemenea invocări-descântec ale trecutului glorios şi sublinierea permanentă a superiorităţii politico-culturale a maghiarilor faţă de celelalte grupuri etnice au ocazionat o îngrijorătoare supralicitare a conştiinţei lor naţionale. Aici se afla motivul acelui „refuz al tuturor maghiarilor de a recunoaşte şi de a înţelege“, refuz de care se plângea prinţul moştenitor Rudolf.

Când citeşti discursurile oamenilor politici unguri de prim-plan sau articolele de fond şi lucrările de istorie elaborate în perioada de după pactul dualist, unele fraze îţi amintesc de felul în care Paul Valéry avertiza asupra pericolului himerelor întreţinute de istorie:

> Istoria este produsul cel mai periculos pe care l-a elaborat chimia creierului uman. [...] Acest produs predispune popoarele la reverie, le ameţeşte, le dă iluzia unui trecut, le supraliciteazǎ reflexele, le ţine cu rănile deschise, le tulbură liniştea, le îmbolnăveşte de grandomanie sau de mania persecuţiei şi face ca naţiunile să devină încrâncenate, brutale, insuportabile şi vanitoase. [...] Istoria justifică orice. Ea nu clasifică absolut nimic, căci nu există nimic care să nu poată fi documentat cu ea.[15]

Dacă la unele afirmaţii absurde despre istoria Ungariei ar fi fost vorba numai despre polemici între istorici sau specialişti în dreptul de stat, atunci am putea uita de cărţile romantismului naţionalist. Dar ele au fost părţi constitutive extrem de importante ale ideilor şi acţiunilor politice. Ele au format baza ideologică a hegemoniei ungare în Ungaria Mare transleitană într-o vreme (1880) când ponderea demografică a maghiarilor era de numai 41,6 la sută. Chestiunea continuităţii istorice de la descălecat şi constituţie (una scrisă nu a existat nici înainte, nici în timpul dublei monarhii) a devenit de aceea deosebit de explozivă după pactul dualist. Astfel, la o şedinţă a Uniunii Interparlamentare de la Saint Louis, Missouri, contele Albert Apponyi le spunea colegilor săi că Ungaria are cel mai vechi guvern reprezentativ din întreaga Europă. Constituţia ungară — susţine contele — este la fel de veche ca şi maghiarii înşişi; deşi niciodată consemnată în scris, ea — îşi dezvoltă el afirmaţia — a crescut organic şi a rezolvat mai bine decât oricare alta problema consolidării monarhiei, fără sacrificarea libertăţii.

Într-o istorie în trei volume a ţării sale, un alt om politic, contele Gyula Andrássy junior, a scris textual:

> [...] constituția de astăzi a Ungariei poate fi urmărită înapoi pe firul neîntrerupt al timpului până la epoca de libertate a nomazilor [...] Dintre popoarele care, până în secolul al IX-lea, au întemeiat state în Europa, numai noi am reușit [...] să menținem din primul moment al descălecatului unitatea statală, și anume în condiții de continuitate perfectă și de exercitare îndelungată [...] a hegemoniei națiunii.[16]

Academia Ungară de Științe a acordat cărții lui Andrássy (1911) premiul ei de onoare cel mai înalt. E drept că în articole de ziare, autorul a fost și mai direct: „În privința înzestrării sale politice și a capacității de a apăra un stat, poporul ungar întrece de departe toate națiunile care-i sunt aliate."[17]

Un manual de drept constituțional a cunoscut cinci ediții în opt ani. În acest manual, autorul Ernő Nagy vorbea de „un triumf al dreptului ungar al statului [...] pentru că statele civilizate au adoptat în linii mari acea organizare statală care, pe continent, numai în Ungaria se sprijină pe baze istorice".[18]

Alți specialiști unguri în dreptul constituțional se refereau la faptul că, ziceau ei, de la „contractul străvechi" de la Pusztaszer din 896, ungurii sunt prima națiune europeană care a netezit drumul spre un control parlamentar al organelor executive. În *Istoria dreptului maghiar* se spunea: Ungaria „a păstrat conștiința libertății națiunilor și a împiedicat apariția unui absolutism universal-monarhic. Fără Ungaria, în Europa ajunge stăpân ori germanul, ori slavul."

În câteva studii scrise cu ironie mușcătoare, istoricul austriac Harold Steinacker, deja citat la momentul potrivit, a supus unei critici nimicitoare această teorie și numeroase altele, asemănătoare ei: „Maghiarii se consideră poporul ales al istoriei constituției." El le reproșa colegilor săi unguri că „nu îndrăznesc să potolească focul șovinismului, ci mai și toarnă gaz peste foc, nefiind întrecuți în aceasta decât de politicienii care scriu istorie".

Teoriile profesorilor au format apoi baza pentru scenarii populiste de viitor. Jenő Rákosi, celebrul redactor-șef al influentului cotidian *Budapesti Hírlap*, proclama într-un mult citat articol din 1899: „Ceea ce ne trebuie sunt treizeci de milioane de unguri! Atunci am avea răsăritul Europei. [...] De aceea, fiecare ungur, om politic sau nu, s-ar cuveni să scrie pe steagul său: treizeci de milioane de unguri — și toate problemele noastre s-ar rezolva dintr-o lovitură [...]! Națiunea ungară trebuie să se avânte spre înălțimea unei națiuni dominante, și ea poate să realizeze acest lucru dacă devine neîndurător de

ungurească în toate mădularele şi instituţiile ei, dacă fiecare om devine din tot sufletul său un şovinist ungur de neclintit."[19]

Ulterior, acestui jurnalist fruntaş, care era permanent cu spiritul maghiar pe buze şi trecea drept portavoce a naţionalismului, nu i-a mai făcut plăcere să audă că el însuşi era de origine germană (iniţial, s-a numit Kremsner) şi că abia la 18 ani o rupsese cu spiritul german. Dar asemenea cazuri aproape că erau mai curând regula decât excepţia. Alături de ideologul maghiarizării, Grünwald, trebuie amintit în acest context şi cel mai influent scriitor conservator, Ferenc Herczeg (1863–1954); autorul celor mai populare — până azi — romane patriotice pentru tineret, Géza Gárdonyi (1863–1922), a avut cel puţin pe unul dintre părinţi german.[20]

În acelaşi timp cu Jenő Rákosi, s-au remarcat ca autori de cărţi şi alţi doi politicieni naţionalişti. Gusztáv Beksics a scris aproape o mică bibliotecă despre un viitor strălucit. După părerea sa, Ungaria, cu mai înalta ei rată a natalităţii şi cu asimilarea (forţată), urma să aibă, până către 1950, 24 de milioane de locuitori, dintre care 17 milioane de maghiari puri. Pentru a deveni puterea conducătoare asupra Austriei, Cehiei, României, Serbiei, Bosniei şi Dalmaţiei, Ungaria — argumenta Rákosi — nu are nevoie decât de superioritate numerică.

Pál Hotsy a elaborat în sfârşit viziunea unei „Ungarii Mari": Ungaria — spune el — nu va putea niciodată să fie îmbucătăţită; ea va rămâne totdeauna ungurească, „nu ar putea să fie altfel". Acelaşi Pál Hotsy susţinea că, în curând, acest stat ungar îi va încorpora în sfera sa de interese pe vecinii din sud şi din est; că naţiunea ungară îşi va impune voinţa în faţa Serbiei, chiar dacă poate nu va ocupa această ţară; că depinde de ce vor alege sârbii: să fie supuşi prin forţă sau să cedeze de bunăvoie, deoarece ei nu au calităţile necesare unei existenţe naţionale independente; că, mai devreme sau mai târziu, Bulgaria va trebui şi ea să recunoască supremaţia ungară. „S-ar putea ca urmaşii noştri să apuce ziua când şi la Sofia se va vorbi limba maghiară şi se va face simţită direct influenţa maghiară. La fel vor evolua raporturile noastre cu România", aşa arăta versiunea dorită şi publicată de Hotsy în anul 1902.[21]

Faţă cu acestea şi cu alte asemenea plăsmuiri fantastice, Gratz observa pe bună dreptate că realismul nu a fost niciodată latura tare a gândirii politice a spiritului maghiar. „Amestecul nesănătos de politică, drept şi istorie" pe care-l constata Steinacker în privinţa exemplului dat de discursul lui Apponyi a rămas un motiv veşnic recurent, chiar şi pentru istoriografia ungară, din păcate nu numai în euforia succesului

înşelător din 1867, ci şi după prăbuşirea din 1918/19. Tumora canceroasă a naţionalismului şi ramificaţiile ei în politica ungară din secolele al XIX-lea şi al XX-lea au fost scoase la iveală şi analizate cu faţa spre viitor abia după 1945 de marii istorici şi gânditori de la István Bibó până la Jenő Szűcs, de la Domokos Kosáry până la Péter Hanák. Acest lucru este valabil şi pentru cauzele şi consecinţele succeselor din jumătatea de secol dintre 1867 şi 1918, pentru performanţa asimilării germanilor şi evreilor şi pentru rolul acestora în înflorirea economiei, ştiinţei şi culturii din Ungaria.

27
„Vârsta de aur“ a mileniului: modernizarea şi părţile ei întunecate

La cumpăna dintre anii 1895/96, la miezul nopţii, au sunat clopotele bisericilor din întreaga Ungarie; o a doua bătaie de clopote la ora cinci dimineaţa anunţa în Budapesta că pentru ţară a început prima zi a celui de-al doilea mileniu al istoriei maghiare. Cu o mie de ani înainte, în 896, maghiarii conduşi de Árpád pătrunseseră în Câmpia Panonică să cucerească ţara şi să se aşeze acolo. De cincisprezece ani, dacă nu mai demult, guvern şi opoziţie, istorici şi artişti, arhitecţi şi oameni de afaceri se pregăteau pentru sărbătoarea „mileniului“. Doar că prilejul însuşi — şi anume data descălecatului — era extrem de contestat.

Istoricii consultaţi în 1882 de Trefort, ministrul învăţământului, nu s-au putut pune de acord decât asupra faptului că descălecatul pare să se fi încheiat „cândva“ între 888 şi 900. Până la urmă, s-a căzut de acord asupra anului 895; dar, deja în 1893, guvernul, din cauza mersului greoi al diverselor proiecte, „a amânat“ definitiv pe 896 anul descălecatului. Astfel, 1896 a devenit anul aniversar, iar 896 data oficială a traversării Carpaţilor.[1] În ultima clipă, specialistul în politică economică Gábor Baross, care renovase întregul sistem de transport şi căi ferate, a reuşit să zădărnicească ideea unei expoziţii universale propuse de un magnat cam megaloman şi să facă în aşa fel, ca himera unui program de festivităţi pe un întreg an să fie înlocuită printr-o expoziţie naţională şi prin realizarea unor construcţii publice.

În general, acest an aniversar a stat sub semnul unei efervescenţe a conştiinţei de sine a naţiunii, al unei fortificări în stil mare a ideii de stat ungar faţă de Viena, dar şi faţă de naţionalităţile tot mai turbulente. Drept cea mai importantă operă de artă a fost declarat monumentul mileniului, monument a cărui construcţie în Piaţa Eroului a fost începută, ce-i drept, în anul sărbătoririi, dar terminată abia în 1929, după multe modificări condiţionate de sistem. Nucleul central, până astăzi nemodificat, este format din grupul de călăreţi al celor şapte şefi de trib, aflaţi în curs de executare a actului descălecării, cu principele Árpád în mijloc. În dreapta şi în stânga acestui nucleu, sunt aranjate în semicerc mai multe statui, dintre care însă numai

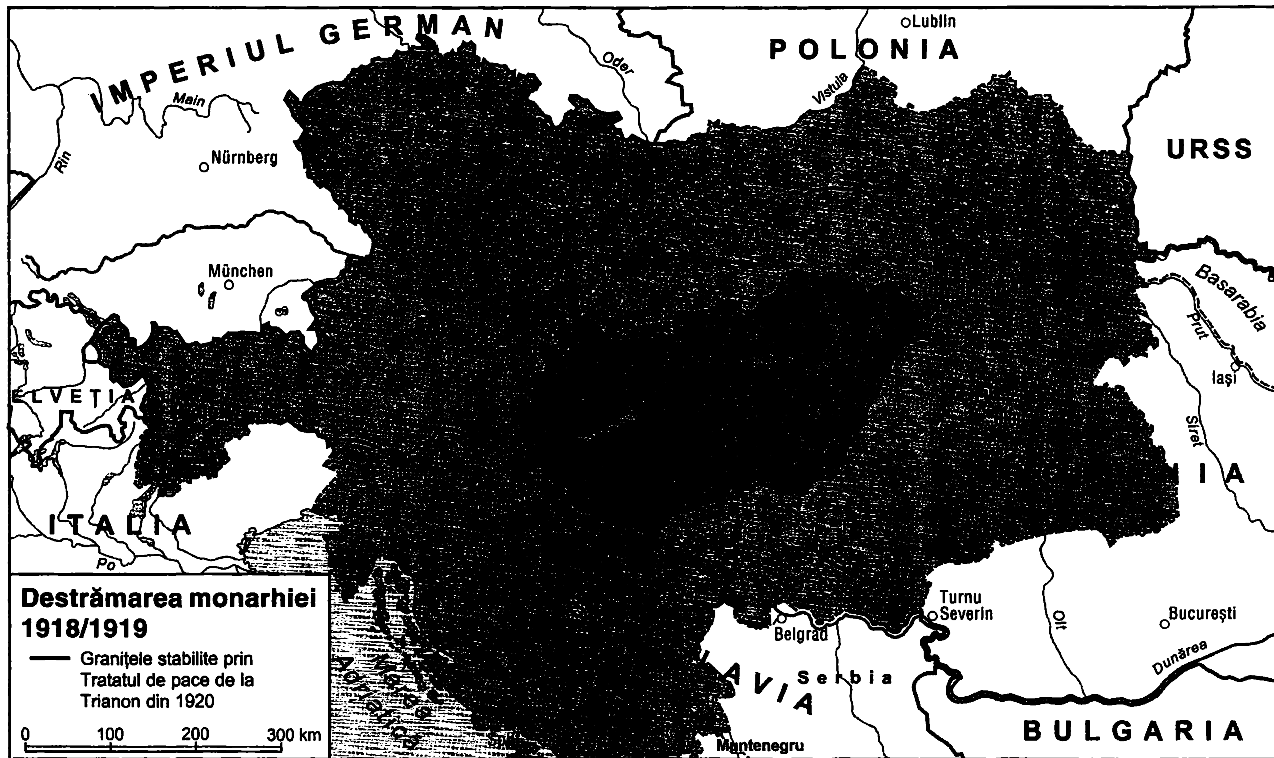
Árpád şi Ştefan cel Sfânt au rămas la locul lor iniţial. După al Doilea Război Mondial, Habsburgii au fost înlocuiţi prin mari personalităţi ale istoriei ungare, aşa, de exemplu, Franz Joseph prin neîmpăcatul său adversar Lajos Kossuth. În locul unde se află azi monumentul era în 1896 intrarea impunătoare la expoziţia naţională. În Ungaria Mare, în diferite locuri de la Déveny (astăzi Devin, în Slovacia) până la Braşov şi Zimony (Zemun, în Iugoslavia), au fost ridicate, ca simbol al ideii de stat ungar, şapte „coloane" naţionale „ale amintirii"

La deschiderea expoziţiei naţionale, la 2 mai, a fost gata primul metrou* din Europa, Galeria de bele-arte şi ultima parte a şoselei de centură din Pesta. Corpul central reprezentativ al Parlamentului cu sala cu cupolă, a putut fi şi el terminat. (Este drept că lucrările de construcţie la acest Parlament, cel mai mare din lume — într-o ţară, care până în 1990 nu a cunoscut alegeri cu adevărat libere — s-au încheiat abia în 1902.) În cursul anului 1896, au fost date în folosinţă publică celebrele Porţi de Fier de pe Dunărea inferioară, câte un pod peste Dunăre la Budapesta şi Bratislava, precum şi palatul Curţii Supreme de Justiţie şi s-a început construirea unei aripi noi a Palatului Regal. S-au ţinut numeroase congrese internaţionale şi conferinţe, printre altele s-au întrunit stomatologii, stenografii, geologii, istoricii de artă, designerii de modă, precum şi un congres al presei, unul al mineritului şi unul al păcii. Deşi cele mai multe „evenimente" au avut loc în capitală, s-au organizat festivităţi în multe oraşe şi comune, mai ales cu prilejul inaugurării a 400 de şcoli primare nou înfiinţate, dar şi a unor monumente şi plăci comemorative.

Dar ceea ce a eclipsat totul a fost expoziţia naţională a mileniului, organizată în crângul orăşenesc cu 234 de clădiri. Pe o suprafaţă totală de 4 850 de metri pătraţi au fost aranjate aproximativ 14 000 de exponate, care fuseseră puse la dispoziţie de 880 de colecţionari, dintre care 832 de unguri şi 48 de străini. Expoziţia a constat din două părţi principale: una istorică şi una modernă. Există şi astăzi castelul Vajdahunyad cu eclectismul lui stilistic, castel care între timp găzduieşte Muzeul Agriculturii.

Expoziţia naţională a fost deschisă oficial la 2 mai de către Franz Joseph şi Elisabeta. Un mare număr de arhiduci şi arhiducese şi mulţi

* Acest tronson, *Deák F. tér – Hősök tere*, funcţionează şi astăzi; aici, chiar şi numai vagoanele, deosebit de joase, huruitoare, ale liniei de metrou M 1 merită o călătorie — ca să nu mai vorbim de staţiile realizate în stilul epocii (*Jugendstil*).

Destrămarea monarhiei 1918/1919

Granițele stabilite prin Tratatul de pace de la Trianon din 1920

0 100 200 300 km

demnitari, în frunte cu premierul, baronul Miklós Bánffy, au însoţit perechea imperială. Dintre notabilităţi, nu a lipsit decât o personalitate: soţia şefului guvernului. Ziarul liberal *Pesti Napló* (*Ziarul din Pesta*) a dezvăluit într-un articol de fond că ea se afla într-o călătorie mai lungă prin Italia. Era o învăţătoare bine pregătită şi, de fapt, lucrase ca atare şi înainte de a se mărita. Aristocraţii găseau „inacceptabil" ca o asemenea femeie să joace rolul „primei doamne" a Ungariei cu un prilej atât de festiv. „Prin scrisori anonime, cei cu sânge albastru în vine l-au pus pe premier în faţa alternativei: ori pleacă ea — ori s-a zis cu întreg Mileniul!" se spunea în tăios formulatul articol nesemnat.[2]

Monarhul şi-a început vizita la unsprezece şi treizeci şi cinci de minute şi, potrivit relatărilor presei, a petrecut în incinta expoziţiei exact două ore şi un sfert. În apropierea pavilionului de istorie, se aflau şi colibe acoperite cu paie şi imitaţii de curţi ţărăneşti. În faţa uneia dintre case, stătea băţos un tânăr ţăran. Franz Joseph arătă spre casă: „Dumneata locuieşti aici?" — „Slavă Domnului, Maiestate, numai cât ţine Mileniul", spuse ţăranul, „apoi pot în sfârşit să mă duc acasă..."

În întreaga ţară, au avut loc baluri, recepţii şi serbări. La 9 mai, înainte de amiază, Curtea şi toţi demnitarii au participat la un *Te Deum* solemn în recent restaurata biserică a încoronării, *Te Deum* care a fost celebrat de Kolos Vaszary, arhiepiscopul de Esztergom. Predica sa, reprodusă în toate ziarele, a fost o capodoperă retorică pe tema alianţei dintre monarh şi unguri. Comunitatea evreiască a sărbătorit şi ea Mileniul cu un serviciu divin: în sinagoga pe atunci cea mai mare din lume. Cu mândrie informa foaia comunităţii că au fost prezenţi 8 000 de bărbaţi şi femei în fracuri, respectiv rochii elegante. Pe scaunele din primele rânduri, luaseră loc, alături de reprezentanţi ai guvernului, magnaţi înnobilaţi, bancheri şi industriaşi cunoscuţi; cei mai mulţi erau în uniforme de gală cu dolman aruncat pe umeri, cu galoane şi pene de bâtlan împodobite cu pietre preţioase, plus săbii, plus cizme cu pinteni de aur sau argint.

A doua serie de festivităţi a avut loc la 8 iunie, ziua jubileului încoronării lui Franz Joseph. Ea a început cu o paradă multicoloră a delegaţiilor călare ale înalţilor demnitari din comitate şi oraşe în faţa perechii regale (Franz Joseph în uniforma albă a unui general ungur de husari). Apoi, în trăsura încoronării, trăsura de sticlă din vremea Mariei Tereza, s-a făcut deplasarea de la Palatul Regal la Pesta, la noul Parlament încă neterminat, unde, într-un alai sărbătoresc, au fost aduse şi Sfânta Coroană a lui Ştefan, şi însemnele încoronării. La şedinţa

festivă, a fost anunţată Legea cu privire la Mileniu; cele două camere l-au omagiat pe rege, iar după răspunsul acestuia s-au tras salve de tun.

Ca şi la transportarea coroanei după moartea lui Iosif II cu peste o sută de ani în urmă, a intervenit însă şi de data aceasta o pană: din nou, păzitorii de neam aristocratic ai coroanei nu au putut să deschidă lacătul foarte ruginit al vechii lăzi de fier. Alţi demnitari s-au luptat şi ei cu cheia, apoi aghiotanţii şi slujitorii lor. Totul în zadar! Aşa că a trebuit să fie adus un lăcătuş care a spart lada. Programul festivităţilor, minuţios elaborat şi de toate ziarele anunţat, s-a dat peste cap. A durat peste o oră până ce, pe arşiţa cumplită a amiezii, s-a reuşit să se deschidă sipetul. În acest timp, printre zecile de mii de curioşi au început să circule ştiri de groază cum că s-ar fi întâmplat ceva cu coroana şi cu regele... Până la urmă însă, toate serbările, cu oarecare întârziere, au reintrat totuşi în normal. Ca şi cu aproape treizeci de ani în urmă, masele populare s-au adunat din nou seara pe marea Câmpie de sânge de sub cetate; vinul a curs în valuri, iar boi în frigări uriaşe au fost transformaţi în fripturi oferite gratis populaţiei.

Ceea ce nu se vedea era faptul că, dincolo de magnificenţa serbărilor Mileniului se simţea mocnind în continuare contradicţia ce venea de departe din trecut şi care se reaprindea iarăşi, şi iarăşi între tradiţia păgână a principilor tribali şi funcţia sacrală a regelui uns şi încoronat în numele lui Dumnezeu, contrastul dintre Árpád şi Ştefan cel Sfânt. Această contradicţie, în ciuda declaraţiilor şi scrierilor proimperiale idealizante ale bătrânului Jókai, a ieşit şi mai net la iveală doi ani mai târziu, cu ocazia celor două jubilee „rotunde“: aici cincizeci de ani de la lupta pentru libertate şi de la revoluţie, acolo cincizeci de ani de domnie a lui Franz Joseph. Cultul suveranului era dirijat fără tragere de inimă de cei de sus şi acceptat dintr-o obişnuinţă de decenii de cei de jos. Cultul eroului naţional, întruchipat de Lajos Kossuth, era întreţinut de largi straturi ale populaţiei. De fapt, conflictul dintre primul şi al doilea cult era irezolvabil.

Adevăratele sentimente ale premierului şi ale miniştrilor faţă de monarh, pe care de ochii lumii îl slujeau atât de loial şi atât de sârguincios, rămâneau foarte adesea ascunse. Cu atât mai interesant este ceea ce renumitul scriitor Géza Gárdonyi a încredinţat jurnalului său în ziua jubileului:

> N-am pus pe mine nici un frac. Am privit cu scârbă cum a receptat familia germană omagiul „ungurilor mei“. Regele ca un zăgan cu chelie. [...]

> Văzându-l, mi s-a făcut rău, după masă a trebuit să mă întind. Seara, la Bánffy. Discutăm despre cum a umilit regele naţiunea ungară în ziua aceasta. Deodată, el se opreşte, cu lacrimi în ochi. Acelaşi lucru mi se întâmplă şi mie. Apoi, îmi iau batista de la ochi şi strig tare: „Un nemernic de austriac!" Mi-am zis în sinea mea că n-are importanţă dacă o să mă spânzure pentru asta. Dar n-am văzut decât că Bánffy se ridicase deja de la locul lui şi privea pe fereastră, ca şi când n-ar fi auzit cuvintele mele. [...] M-am înclinat şi am plecat.[3]

Pentru premierul ungar Bánffy, dascăl din Transilvania, orice mijloc era bun pentru reprimarea protestelor şi rezistenţei antiguvernamentale. Dar, în general, faptul că într-o asemenea zi a avut loc o asemenea discuţie în biroul lui şi că el, tăcând, a luat la cunoştinţă de respectiva izbucnire pătimaşă împotriva regelui spune mult. Aceasta este o mărturie despre rănile din sufletele multor maghiari, răni care supurau şi ajungeau până în straturile adânci ale conştiinţei.

Alta a fost până în ultima clipă atitudinea faţă de regina Elisabeta. Deşi de ani de zile departe de Curte şi de sine însăşi şi ieşită complet din politică, ea, din spatele vălului ei negru, s-a luptat cu lacrimile când la *Te Deum* l-a auzit pe primat dând glas mulţumirilor naţiunii că „mâna ei delicată, maternă, a urzit cândva legătura care uneşte acum strâns poporul maghiar de multiubitul lui rege".

Când, doi ani mai târziu, în anul de criză 1898, un anarhist italian a înjunghiat-o la Geneva pe Elisabeta, întreaga naţiune ungară a jelit-o. Sisi a fost în Ungaria o figură legendară, atât de populară, încât, cu acordul regelui, i s-a amenajat în Palatul Regal un mic muzeu. Amintirea despre ea nu a putut fi ştearsă nici chiar în deceniile de comunism. Iar când, spre sfârşitul anilor '70 ai secolului al XX-lea, la Budapesta i s-a reamplasat monumentul în apropierea podului suspendat ce-i poartă numele, evenimentul a fost un semn foarte apreciat al decontractării în chestiunea Habsburgilor şi al detensionării politice în plină desfăşurare.

Expoziţia Mileniului nu numai că a fost o expresie a ideii de continuitate şi neatârnare a naţiunii ungare, ci a ilustrat şi progresul impetuos al economiei, tehnicii şi culturii ungare. Este drept că adevăratele dimensiuni ale acestui reviriment general au putut fi sesizate şi descrise credibil şi fără obtuzitate naţionalistă abia de istoricii economiei şi specialiştii în economie naţională ai timpului nostru. Atunci, 3,3 milioane de oameni au perceput expoziţia ca pe un fel de revelaţie, după

cum rezultă din articole de ziar şi din cărţi contemporane. Efectul asupra celor mai largi straturi ale populaţiei trebuie să fi fost enorm, cu atât mai mult cu cât, exact la 30 de ani de la pactul dualist şi la o jumătate de veac de la pierderea luptei pentru libertate, Ungaria se găsea — în cel mai adevărat înţeles al cuvântului — pe un drum ascendent, de aliniere la nivelul de dezvoltare al Europei. Pe acest drum se afla însă mai ales capitala, care fusese unificată abia cu 25 de ani înainte.

Timp de decenii, a fost socotit ca de la sine înţeles că Ungaria a fost, se spunea, un fel de „colonie cu statut special“ Chiar un liberal inteligent ca Oszkár Jászi a descris în lucrarea sa despre monarhie rolul Vienei ca pe acela „al unei tiranii economice care a împiedicat progresul în ţinuturile ungare, slave şi româneşti ale monarhiei [...] şi a stat în calea prosperităţii populaţiei“. Alţi autori unguri au afirmat şi ei că, prin schimbul inechitabil de mărfuri, Austria a jefuit Ungaria. Astăzi, majoritatea istoricilor economiei, inclusiv cei din Ungaria, resping această teză şi opinează că, din punct de vedere economic, atât Austria, cât şi Ungaria au profitat de pe urma pactului dualist.

Estimările privind ritmul dezvoltării economice prezintă o anumită diversitate.[4] Astfel, primul studiu cuprinzător (de Iván T. Berend şi György Ránki) constata că rata anuală de creştere a venitului naţional a fost între 1867 şi 1914 de 3,2 la sută şi că, prin urmare, s-a împătrit. Alte cercetări (László Katus) au luat ca bază produsul intern brut (PIB), după care la o rată anuală de dezvoltare de 2,4 la sută PIB în aceeaşi perioadă s-a întreit. Rata anuală de creştere a fost cu 1,7 la sută *per capita* mai mare decât media europeană şi nu a fost depăşită decât de Germania, Danemarca şi Suedia. În ce priveşte chiar producţia industrială şi agrară, nu a fost întrecută decât de Suedia.

În clasificarea internaţională, Ungaria, per total, a continuat să rămână, ce-i drept, în urma statelor vest- şi central-europene. Înainte de Primul Război Mondial, venitul pe cap de locuitor era jumătate din cel al Germaniei sau Franţei şi reprezenta numai 85 la sută din nivelul Austriei. Calcule din anul 1920 (după pierderea a două treimi din teritoriu şi a aproape trei sferturi din populaţie) arătau o producţie pe cap de locuitor (circa 372 dolari SUA) care se afla cu 31 la sută sub media europeană şi cu 52 la sută sub cea a Germaniei...

Ca urmare a creşterii rapide, Ungaria se găsea pe drumul de la o ţară pur agrară la un stat agroindustrial. Ponderea produselor agricole a scăzut de la 80 la 56 la sută din produsul intern brut, în timp ce industria, mineritul şi meseriile au urcat de la 18,4 la 30,4 la sută,

iar comerţul şi comunicaţiile, crescând de la 7,2 la 13,2 la sută — aproape că s-au dublat. S-au produs, fireşte, şi restratificări importante în structura ocupării forţei de muncă. Ponderea celor ocupaţi în agricultură a scăzut de la 75 la sută în anul 1869 la 60 la sută în 1910. În schimb, a sporit în acelaşi interval de timp ponderea celor ocupaţi în industrie şi minerit de la 10 la 18,3 la sută, în comerţ şi comunicaţii de la 1,9 la sută la 6 la sută, iar la alte servicii de la 13 la 15,5 la sută.

Economia Ungariei a obţinut însă succese semnificative nu numai absolut, ci şi relativ, deci în comparaţie cu Austria. În 1841, Ungaria realiza 41,9 la sută din producţia agricolă a monarhiei, iar în intervalul 1911–1913 înregistra deja 47,8 la sută. Ponderea Ungariei în producţia industrială totală a Austro-Ungariei era în 1841 de 21,5 la sută, în 1858 de 23,5 la sută, iar în 1913 deja de 28,2 la sută. Ce-i drept, Ungaria rămânea şi în ajunul Primului Război Mondial mult în urma Austriei, dar pe termen lung tendinţa mergea în direcţia reducerii diferenţelor de nivel existente. Pentru Ungaria, marea piaţă a monarhiei şi importul de capital din Austria au fost un factor stimulator extraordinar de important. 75 până la 80 la sută din totalul comerţului exterior al Ungariei se făcea cu jumătatea vestică a imperiului.

Interesul capitalului străin, interes semnalat de Ferenc Deák în discursul amintit, a jucat un rol deosebit de însemnat în procesul de industrializare şi modernizare. Aproximativ jumătate din capitalul străin, de opt miliarde de coroane, investit între 1867 şi 1914 în economia ungară provenea din Cisleitania. Investiţiile curgeau în special spre construcţia de căi ferate, instalaţii industriale, dar şi spre marea proprietate funciară şi spre înfiinţări de bănci.

Construcţia de căi ferate a fost una dintre cele mai importante forţe propulsoare ale modernizării. Reţeaua de linii ferate a crescut între 1867 şi 1913 de la 2 200 de kilometri la 22 000 de kilometri; cu un asemenea kilometraj la fiecare sută de mii de locuitori, Ungaria se situa la sfârşitul secolului deja înaintea Germaniei, Austriei şi Spaniei. Dinamicul ministru al comunicaţiilor şi transporturilor Gábor Baross a reformat din temelii întregul sistem de transporturi. Printr-o reeşalonare inteligentă a tarifelor şi printr-o reducere a timpilor de mers, el a obţinut o creştere de câteva ori a volumului de tansporturi de persoane şi mărfuri. Timpul de mers al celebrului Orient-Express de la Viena la Budapesta era, de exemplu, la începutul secolului al XX-lea numai cu puţin mai mare decât acela al acceleratelor internaţionale din anii ’80 ai secolului al XX-lea. Având în vedere dezolanta lor

stare actuală, este greu de crezut că cele două mari gări din Budapesta, Gara de Vest şi Gara de Est (construite în 1878, respectiv 1883), treceau atunci drept cele mai mari şi mai moderne ale Europei.

Afluxul de capital străin şi-a făcut efectul şi în furtunoasa dezvoltare a sistemului bancar. Numărul băncilor, al caselor de economii şi al diverselor institute de credit a sărit de la 107 în anul 1867 la 2 700 până la cumpăna dintre secole, pentru ca apoi, până în 1913, să înregistreze din nou o creştere mai mult decât dublă. Dacă investiţiile şi capitalul însumaseră numai 17 milioane de coroane în momentul pactului dualist, volumul lor a atins până la 1900 nivelul de 2,5 miliarde, iar până la 1913 chiar 6,6 miliarde de coroane. Bănci precum prima Bancă Comercială Ungară şi Banca Ungară de Credit se bucurau de o reputaţie europeană, iar directorii lor generali aparţineau, după cum vom mai arăta cu exemple de persoane, clasei de vârf absolute a bancherilor internaţionali. Cinci mari bănci dispuneau de peste 58 la sută din întregul capital din sectorul bancar. Edificiile somptuoase ale capitalului financiar au servit după al Doilea Război Mondial — printre altele ca, de pildă, clădirea ambasadei Marii Britanii — drept centrală temporară a partidului comunist, iar astăzi ca sediu al cândva temutului Minister de Interne. La începutul avântatei industrializări, investitorii străini controlau două treimi şi tot la 1900 jumătate din industria ungară. Înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, ponderea lor a scăzut la o treime. Concentrarea marii industrii a fost încă de timpuriu foarte accentuată: mai puţin de unu la sută din numărul întreprinderilor ocupau 44 la sută din numărul lucrătorilor industriali şi furnizau aproape două treimi din întreaga producţie.

Bineînţeles, infrastructura era mai puţin favorabilă decât în Austria, iar valoarea producţiei industriei austriece continua să fie de trei ori mai mare decât cea a industriei ungare. Produsul intern net în coroane se ridica în 1913 la 435 *per capita* în Ungaria şi 516 în Cisleitania; în categoria „ţări alpine“, deci în Austria de azi, atingea 790 de coroane, în timp ce în Ungaria în sectorul de stat se situa după 1920 la doar 521 de coroane.[5] A existat deci atât o apropiere de nivelul economic al Austriei, cât şi — paradoxal — o netă rămânere în urmă. Ungaria, într-adevăr, nu a fost o ţară exploatată de jumătatea vestică a imperiului, dar a trebuit ca în modernizarea ei să se adapteze la avantajele şi dezavantajele existente în monarhie. Aceasta, pe de altă parte, a însemnat cimentarea întâietăţii agriculturii şi a unei structuri sociale extrem de nesănătoase, mai ales la ţară.

În ciuda dezvoltării dinamice din industrie, finanțe și comunicații, revirimentul s-a mărginit în multe privințe la Budapesta. Capitala a fost creuzetul epocii întemeietorilor și al avântului burgheziei. Cele trei comune, încă separate la 1848, i-au devenit Transleitaniei capitală cu abia 60 000 de locuitori la începutul secolului (Viena având atunci deja peste un sfert de milion!). Apoi, cu un efectiv demografic sporit de aproape douăzeci de ori (!), ele au constituit metropola europeană a șaptea ca mărime. Procesul ascendent prin care au fost atinse aceste două trepte succesive s-a desfășurat până în 1914 cu o repeziciune nemaiîntâlnită. Dar acest lucru nu putea să înșele în privința structurii sociale feudale și a caracterului agrar-țărănesc al țării. În nici o țară, afară de Polonia dinainte de împărțire și de Rusia, nu au deținut biserica feudală și nobilimea asemenea putere ca în Ungaria, era de părere Jászi.[6]

Câteva cifre sunt suficiente ca să întărească această afirmație și să explice preponderența extraordinară a nobilimii în viața economică și politică. Peste o treime din suprafața țării alcătuia, mai ales între 1867 și 1914, marea proprietate funciară laică și bisericească. După datele contelui Mihály Károlyi, președintele primei republici, 324 de mari moșieri dispuneau în 1818/19 de peste 20 la sută din suprafața utilă agricolă. Biserica romano-catolică poseda aproape un milion de hectare de teren și, împreună cu arhiepiscopul de Esztergom și Kalocsa, precum și cu episcopul de Oradea, avea drept de dispoziție asupra a zeci de mii de zilieri.[7]

Magnații cei mai bogați trăiau ca niște maharajahi, dar în stil occidental, într-un lux astăzi aproape de neimaginat și rupți chiar și de nobilimea mijlocie. Cele câteva sute de aristocrați erau adesea de origine nemaghiară, fapt în legătură cu care Szekfü remarca: „Întâlneai cu greu un consilier intim, un comandant de oști sau un curtean de origine germană sau italiană care să nu fi fost făcut mare moșier cu mii de hectare în Ungaria. Până la 1715, cunoaștem 250 de asemenea familii străine." Conții Schönberg, prințul Coburg-Gotha sau arhiducii austrieci își organizaseră imensa lor proprietate funciară ca *fideicomis*: ca patrimoniu familial indivizibil, ce revenea întotdeauna pe linie bărbătească unui membru al familiei.

Mulți dintre acești aproximativ 2 000 de mari moșieri, dintre care 800 de aristocrați, erau atât de bogați, încât nici măcar nu știau ce posedau exact și în ce provincie. Cei mai mulți petreceau mai mult timp la Viena și Paris, la curse de cai la Ascot sau la Curte la Schönbrunn decât în Ungaria. Prințul Esterházy poseda peste 300 000 de hectare

de teren, de la lacul Neusiedler până în pusta ungară. Celor din familia Esterházy le aparţineau, la apogeul puterii lor, peste 700 de sate şi 21 de castele.[8]

Károlyi se trăgea şi el din unul dintre cele mai bogate neamuri de aristocraţi. Numai familia Károlyi avea dreptul să poarte în blazonul ei o coroană de conte, şi anume una cu unsprezece colţuri, în loc de cea uzuală cu nouă colţuri. El însuşi poseda în jur de 13 000 de hectare de pădure şi 17 000 de hectare de păşuni şi teren agricol, o celebră clinică balneară la Parád, mai multe terenuri de vânătoare şi un palat cu 75 de camere în centrul Budapestei. Se zice că averea lui, după propriile sale date, ajungea la cel puţin o sută de milioane de forinţi de aur.[9]

Mihály Károlyi l-a întrebat pe prietenul său, prinţul Sándor Esterházy, ce crede despre noua lucrare a lui Gerhart Hauptman. Magnatul, ajuns mai târziu mareşal al Curţii la împărăteasa Zita, a răspuns fără înconjur: „Nu prea mă interesează să citesc şi să aud despre viaţa particulară şi despre problemele amoroase ale unor oameni pe care nu i-am întâlnit niciodată. Hauptmann scrie totuşi de cele mai multe ori despre profesori, arhitecţi, medici şi alţi asemenea oameni."

„Alţi asemenea oameni" erau pentru el o „masă cenuşie", adaugă Károlyi în memoriile sale. Când prinţul de Wales a venit la vânătoare în Ungaria şi a zăbovit în casa unui cunoscut bancher evreu, fratele mamei vitrege a lui Károlyi, contele Miklós Pálffy, a refuzat invitaţia la o recepţie, spunând că el nu pune piciorul într-o casă evreiască. Într-o convorbire cu consulul general german de la Budapesta la începutul acestui secol, unul dintre conţii Károlyi (natural, nu „oaia neagră" a familiei, „oaie" asupra căreia vom reveni) a exprimat în mod adecvat mentalitatea marii nobilimi ungare. La sfârşitul vizitei sale la castelul familiei, oaspetele german l-a întrebat de ce membrii familiei Károlyi, locatarii castelului, nu fac muzică; contele a răspuns prompt că asta este treaba ţiganilor. „Ţinem pe lângă noi ţigani, ca să facă muzică, iar pentru că noi înşine suntem prea leneşi ţinem şi evrei, ca să muncească ei în locul nostru."[10]

Pretenţia la rolul de conducere al nobilimii îşi avea originea, cum am menţionat şi mai înainte, la juristul Werbőczy. Nobilimea şi-a însuşit puterea politică. Numai ea era, după cum prevedea aşa-numitul Tripartitum din 1514, poporul, *Populus*; ea domnea neîngrădit asupra ţăranilor, *misera plebs contribuens*. Această tradiţională ordine nobiliară a valorilor care, în ciuda marii generaţii reformatoare a lui Széchenyi, Eötvös, Festetich, Deák şi Kossuth şi în ciuda

evenimentelor dinainte de martie, se păstrase aproape neschimbată, era în multe privințe incompatibilă cu procesul de afirmare a societății burgheze și cu modernizarea. Astfel, baronul Zsigmond Kemény, scriitor și, în timpul și după revoluția de la 1848, om politic (de altfel, unul dintre promotorii „demonizării" lui Kossuth), sublinia că într-adevăr în economia modernă fiecare se lasă călăuzit de propriile interese, că „egoismul marelui-burghez capătă însă adesea o coloratură cosmopolită, în timp ce egoismul moșierului apare mai curând în mantia patriotismului mai riguros". Importantul om politic și scriitor liberal Károly Eötvös, care, ca apărător în faimosul proces de omor ritual de la Tiszaeszlár, dezvăluise manipulările și obținuse în 1883 punerea în libertate a acuzatului evreu, împărtășea și el opinia că negustorul sau bancherul german și cel evreu râvnesc la avere, că în schimb nobilul ungur la proprietate funciară.[11]

Și Péter Hanák constata în cartea sa *Grădina și atelierul*:

> Conștiința națională și caracterologia națională ungară au fost determinate de păturile nobiliare conducătoare. În fruntea listei tradiționale de valori ale nobilimii, se aflau proprietatea asupra gliei ca și „gospodărirea" ei, stăpânirea asupra legiunilor de iobagi, servitori și vite, ceea ce se asocia cu un cult al creșterii cailor și al curselor de cai, al creșterii de câini și al vânătorii. Ca îndeletniciri adecvate rangului, contau, în afară de acestea, și activitatea politică în posturi corespunzătoare la nivel de provincie sau de comitat, precum și o carieră militară, diplomatică sau clericală. În schimb, din ierarhia nobiliară a activităților de prestigiu lipseau exercitarea meșteșugurilor, negoțul, bursa de bani și mărfuri, profesia de bancher și în general orice fel de „afacerism" profesional. [...] Comerțul și afacerile „ungurul" i le lăsa grecului, sârbului, germanului și evreului, dar apoi se uita chiorâș la ei și-i disprețuia profund dacă se mai și îmbogățeau de pe urma comerțului.[12]

Acest mod de a gândi și trăi caracteriza nu numai vârful ierarhiei nobiliare. Trebuie pornit de la faptul că în jur de șase la sută din întreaga populație a Ungariei și Transilvaniei și 12 până la 13 la sută dintre maghiari aparțineau nobilimii. Cea mai mare parte dintre aceștia consta din țărani săraci sau nobili în opinci, meseriași sau intelectuali lipsiți de proprietate. Ca mici nobili erau socotiți „proprietarii unei fălci de pământ", care nu aveau supuși, ci își gospodăreau mica lor avere cel mai adesea țărănește și care după pactul dualist au devenit victime ale modernizării. Printre cele 30 000 de familii nobiliare, existau, în afară de cei circa 2 000 de mari latifundiari, cam 7 000 de moșieri „mijlocași" cu 100 până la 500 de hectare de teren

(aproximativ 4 000 până la 5 000 aparţineau nobilimii); ei posedau în 1910 în total peste şapte milioane de hectare de pământ. Aceste familii, mai ales aşa-numiţii „domni cu o mie de iugăre", care dispuneau de latifundii de cel puţin 575 de hectare (1 iugăr = 0,5754 hectare), se considerau ca unici reprezentanţi cu vocaţie ai naţiunii.[13]

În întreaga perioadă a dualismului, viaţa politică a fost dominată de marea nobilime. Printre cei cincisprezece premieri, s-au aflat nouă aristocraţi, patru nobili proprietari funciari şi numai doi de origine burgheză. Sándor (Alexander) Wekerle, de neam german, a fost primul politician burghez nenobil al Ungariei, numit în 1892 în cea mai înaltă funcţie politică. 44 la sută dintre membrii guvernelor ungare dintre 1867 şi 1914 au fost aristocraţi, respectiv nobili mici şi mijlocii cu proprietate funciară. „Domnii cu o mie de iugăre" reprezentau veriga de legătură dintre marea nobilime şi nobilii de ţară desemnaţi din 1875 încoace cu numele de *gentry* (cu un cuvânt preluat din engleză), nobili mici şi mijlocii adesea plini de datorii şi pauperizaţi. O treime din numărul funcţionarilor superiori ai comitatelor veneau şi din rândurile nobilimii. În Parlament (48 la sută), la prefecţii şi subprefecţii comitatelor (58 până la 77 la sută), precum şi la ocuparea posturilor de la judecător în sus sau în corpul ofiţeresc dominau cei care puteau fi clasificaţi în categoria *gentry*.[14]

Aşa-numiţii „domni", clasa mijlocie a domnilor, „istorică", mai târziu „creştină", nu consta ca în alte ţări din burghezi cu conştiinţă de sine, ci mai întâi aproape exclusiv şi mai târziu în proporţie din ce în ce mai mare din circa 500 000 de clasificabili în categoria *gentry*. După evaluări prudente, numărul angajaţilor de stat şi comunali din Budapesta a urcat între 1867 şi 1910 de la nivelul de 15-20 000 la nivelul de circa 100 000. Nobilii mici şi mijlocii scăpătaţi, care-şi pierduseră total sau parţial averile, găseau în birocraţia debordantă a ţării, a capitalei, a oraşelor de câmpie şi a comitatelor un comod bazin de captare.[15]

Situaţia nobililor din Ungaria se deosebea fundamental de cea din celelalte ţări europene. La mijlocul secolului al XIX-lea, un nobil revenea în Boemia la 828 de locuitori, în provinciile alpine la 350, în Lombardia şi Veneţia la 300, în Ungaria la 16 şi, în zonele locuite compact de maghiari, chiar şi la 8 locuitori. Nu este de mirare deci că membrii acestei largi pături, cu trufia ei determinată istoric şi cu naţionalismul ei au devenit subiectul preocupărilor literare. Prejudecăţi, complex de superioritate, ifose de castă, fire uşuratică şi frivolitate — toate acestea s-au dovedit material inepuizabil chiar pentru

cei mai mari scriitori ai epocii, precum Kálmán Mikszáth şi Zsigmond Móricz. Ospitalitatea exagerată a familiilor nobiliare, aplecarea lor spre vesel-tristul *mulatság* (petrecere exuberantă, care se termină cu distrugerea veselei), garnisit cu muzică ţigănească, modestul lor program de lucru în serviciul statului — de regulă, patru până la cinci ore pe zi — au fost persiflate în cabarete şi în teatre de estradă, în operete şi, mai târziu, în filme.

Faptul că serviciul la stat, atât ungar, cât şi *k.u.k.*, era structurat de la gradul unu până la doisprezece, cu aristocraţii pe treptele cele mai înalte şi cu *gentry* pe treptele patru până la nouă sau zece, era cel puţin foarte complicat. Unică în felul ei însă era gama formulelor de adresare de jos până sus şi de sus până jos. În serviciul de stat, funcţionarilor de rangul cel mai înalt li te adresai cu *kegyelmes* (preamilostive), celor de gradul următor cu *nagyméltóságú* (excelenţă), celor de gradul trei până la cinci cu *méltóságos* (domnia voastră), *nagyságos* (distinse), *tekintetes* (stimate).

Existau şi alte titluri, rânduite ierarhic pentru clerici, pentru proprietarii funciari tineri şi pentru cei bătrâni, ba chiar pentru ţăranii simpli (*kend*). În afară de acestea, limba maghiară dispune de trei formule de adresare (*te*, *maga*, *ön*; ultima formă este o variantă mai solemnă a lui dumneavoastră, politicoasă şi, se spune, inventată sau răspândită de Széchenyi). Formula de adresare şi alegerea felului de a vorbi în relaţia cu membrii diferitelor pături sociale a rămas până în zilele noastre o temă delicată.[16]

De imaginea a ceea ce se chema *gentry*, ca şi, în general, de codul normelor comportamentale ungureşti ţineau conceptele de vitejie şi onoare, care proveneau din tradiţia cavalerească. Ele furnizau baza pentru morbul social al duelului, morb care s-a extins galopant şi în epoca de afirmare a burgheziei. Mikszáth scria odată: „Un membru al Parlamentului este uşor de recunoscut. Omul se ocupă cu pregătirea unui duel la care participă ori el însuşi, ori un prieten important.“ Prima chestiune era totdeauna aceea dacă, în general, adversarul corespunde din punctul de vedere al rangului, deci dacă este capabil să dea satisfacţie în probleme de onoare. Apoi, venea chestiunea martorului, a felului duelului (cu sabie sau cu pistol) şi a locului şi datei marii confruntări. Deşi începând din 1878 duelul a fost interzis prin lege, duelişti erau pedepsiţi ca pentru delicte cavalereşti, iar gardienii închisorii funcţionau mai curând ca lachei pentru deţinuţii de rang înalt şi puternici. În monumentala sa istorie a evreilor din Ungaria[17], profesorul maghiaro-american de iudaistică Raphael Patai relatează cu mândrie reţinută că în anul 1880 ponderea evreilor în numărul

persoanelor condamnate pentru duel a atins 13 la sută, adică a fost de trei ori mai mare decât ponderea evreilor în totalul populației.

În ciuda declinului economic al celei mai mari părți a nobilimii, *gentry* și-a pus amprenta și pe comportamentul și pe forma de viață ale burgheziei mari și mijlocii, amândouă aspirând la o condiție mai înaltă. După diverse evaluări, exista, pe lângă aristocrați și marii latifundiari, o mare burghezie ce se dezvolta rapid. Aceasta cuprindea circa 800 până la 1 000 de familii. Nucleul ei intern îl formau cele 100 până la 150 de familii care controlau băncile și cele mai importante ramuri industriale. Aceste familii, adesea înrudite între ele, fuseseră înnobilate după pactul dualist. În vremea dualismului, Franz Joseph și Carol au înnobilat în jur de 2 000 de familii maghiare, plus mulți germani și greci, elvețieni și sârbi domiciliați în Ungaria, care făcuseră carieră în economie sau în armată.

Înainte de 1918, 346 de familii evreiești din marea burghezie au dobândit titlul de noblețe, 28 pe cel de baron, cele mai multe au cumpărat și proprietate funciară. Înainte de Primul Război Mondial, o cincime din țară era proprietate evreiască, iar o parte importantă a marilor complexe moșierești era administrată de arendași evrei. Burghezia financiară era formată, în primul rând, din evrei, care la sfârșitul secolului, ocupau 55 la sută dintre posturile de conducere la bănci, la bursă și în uniunea industriașilor. În sensul unui pact nescris cu marea nobilime, influența lor social-politică a rămas totuși scăzută. Totodată, reprezentanți ai aristocrației au ocupat poziții-cheie în economia capitalistă, care se dezvolta rapid. Pentru a ilustra simbioza stărilor feudale cu marea întreprindere, se pot face referiri la familiile conților Zichy și Széchenyi, precum și la margravii Pallavicini ai căror membri dețineau posturi de conducere în multe firme industriale și bănci. Nobilul maghiar accepta deci trecerea în categoria burgheziei, dar rămânea ferm atașat scării de valori tradiționale și nici în vis nu se gândea să-și însușească principiul capitalist al sârguinței în muncă și cel al câștigului cu orice preț, fie și călcând peste cadavre.[18]

Cu ajutorul multiplelor legături cu administrația superioară, *gentry* se refugia în lumea aparenței frumoase. Asupra acestui refugiu țintea scriitorul Lajos Hatvany:

> Clasei ungurești denumite *gentry* i s-a reproșat că este neîndemânatică. Pe nedrept! Căci există oare o expeditivitate mai mare decât aceea de a te descurca fără muncă, ba de a găsi pretutindeni mijlocul de a subzista? Și, dacă nu chiar pretutindeni, atunci măcar la Viena. Kuruțul modern își primește de la Viena necesarul său elixir existențial. În aceasta a constat

> forța premierului Tisza: să guverneze cu ajutor austriac clasa decrepită a ungurilor, pe care el o confunda cu întregul popor ungar.[19]

Hatvany însuşi era vlăstar al unei foarte bogate dinastii evreieşti de industriaşi în domeniul morăritului, al zahărului, precum şi de bancheri, care chiar de timpuriu a fost înnobilată şi mai târziu ridicată la treapta de baron. Lajos nu a fost însă un om de afaceri, ci un scriitor foarte înzestrat, care nu numai că a înfiinţat cea mai influentă revistă literară din istoria Ungariei, *Nyugat* (*Occidentul*), ci a jucat, ca generos protector al celor doi remarcabili poeţi ai secolului al XX-lea, Endre Ady şi Attila József, şi un rol extraordinar de important în cultura şi literatura ungare. Putem considera ca o simbolică notă de subsol la istoria perioadei interbelice faptul că baronul Hatvany, după curajoasa sa întoarcere din emigrație (a fost tovarăş de luptă al lui Károlyi înainte de revoluția burgheză din 1918, nu a avut însă nimic de-a face cu regimul comunist, care a venit după aceea), a fost condamnat la şapte ani închisoare, în 1928, pe motiv de „injurie" la adresa naţiunii.

Faptul însă că şi din perspectiva Vienei imaginea categoriei *gentry* semăna cu aceea din schiţa sarcastică de mai sus a lui Hatvany este confirmat de observaţiile nonşalante, dar nimerite, pe care autorul austriac Otto Friedländer le face despre unguri:

> Un ungur autentic nu devine decât gospodar, politician sau soldat. Birocrat, meseriaş sau negustor nu iese din el. Aici numai şvabii şi evreii devin funcționari, fabricanți şi comercianţi. Ungurul autentic este un domn sau un ţăran, şi nimic altceva. Faptul însă că din aceşti puţini unguri autentici nemţii şi evreii, superiori lor numeric şi cultural, au făcut nişte maghiari şovinişti este deja o performanţă. Totodată, trebuie avut în vedere că domnii maghiari nu pot trăi o zi fără munca funcționarilor germani, a negustorilor evrei şi a meseriaşilor slavi şi — ei sunt totuşi domnii. Da, ei sunt numai domni — cu totul altfel. Ei domnesc pe moşiile lor, în comitatele lor din provincie. [...] Ei sunt mari, mari domni, magnații unguri, domni mari şi tari, oratori puternici, luptători neînfricați — poate ultimii domni care mai există pe această lume [...] cărora mărimea, eficienţa şi grandoarea puterii le sunt date ca har de sus — le sunt conferite fără luptă, fără sudoare, ca distincţie şi misiune.[20]

Ca urmare a structurii pe stări şi a moştenitei imagini de sine feudale, au apărut — ca factori activi până în vremea noastră — două mari linii despărţitoare între păturile „istorice" (citeşte: creştine) şi cele burgheze asimilate (citeşte: evreieşti) pe de o parte şi între aşa-numita „societate a domnilor" şi clasele inferioare, adică poporul, pe de altă

parte. „În Ungaria, spiritul feudalismului este încă în plină vigoare în ce privește contrastul dintre domn și țăran. [...] Domnul nu-l vede pe țăran ca pe un om întreg, ci, după vechea concepție feudală, ca pe o jumătate de vită cornută.“ Aceste rânduri provin nu de la un agitator radical, ci de la un episcop catolic, de la Ottokár Prohászka, din anul 1899. El a devenit mai târziu unul dintre naționaliștii unguri de obârșie slovacă fruntași și purtătorul de cuvânt al mișcării „Deșteptarea creștină“. Pentru antisemitismul „modern“, acest concept a devenit „cuvânt înaripat“.[21]

Cu toate acestea, cuvintele lui Prohászka reflectau realitatea dezolantă de la țară. Deși regularizarea în stil mare a râurilor („al doilea descălecat“) a făcut ca terenul arabil să se majoreze cu 3,9 milioane de hectare, proprietatea funciară țărănească continua și în 1914 să nu însemne nici măcar jumătate din suprafața totală a țării. O treime dintre țărani erau, în realitate, semiproletari cu o proprietate minusculă, de mai puțin de trei hectare. Un semn caracteristic deosebit al societății ungare era ponderea mare a proletariatului agricol. În 1910, ieșeau la numărătoare trei milioane de țărani săraci, iar dacă erau luați în calcul și semiproletarii, se ajungea chiar la patru milioane. Cei mai mulți erau sezonieri și zilieri.

Sărăcia a sporit în jurul lui 1890, când s-au terminat vastele lucrări de terasament pentru regularizarea râurilor și pentru căi ferate și când, odată cu răspândirea mașinii de treierat și a plugului prășitor, au fost îngrădite posibilitățile de muncă salariată în agricultură. Pauperizarea lucrătorilor agricoli i-a silit pe mulți să emigreze, iar situația tot mai critică a celor rămași acasă a dus la marile mișcări agrar-sociale din ținutul dintre Tisa și Mureș, în Ungaria de sud-est. O îmburghezire a țăranilor nu s-a conturat decât în părțile vestice ale zonei transdunărene și în orașele marelui șes.

În câmpia joasă, s-au dezvoltat în secolul al XIX-lea așezări agrare de un fel care nu exista aproape nicăieri în Europa vestică și centrală: sate uriașe, cu 20 000 până la 30 000 de locuitori. Ca prototip, pot fi considerate Debrețin, Kecskemét sau Hódmezővásárhely. O treime, uneori chiar jumătate dintre locuitorii acestor „orașe“ locuiau în afara nucleului urban, în gospodării izolate.[22]

O altă formă caracteristică de așezare pentru muncitorii salariați din agricultură o constituiau așa-numitele „puste“ sau cășării, în care zeci de mii de lucrători agricoli trăiau complet rupți de lumea înconjurătoare. Unul dintre cei mai mari poeți și dramaturgi unguri din

secolul al XX-lea, Gyula Illyés, a descris în *Poporul pustei* viaţa şi gândirea acestor oameni:

> Aproape jumătate din suprafaţa agricolă totală era cultivată de muncitorii agricoli ai pustelor. În datinele şi obiceiurile ei, în viziunea ei despre lume, ba chiar şi în mersul şi în felul ei de a-şi mişca braţele, această pătură socială se deosebea net de toate celelalte. Chiar în apropierea unui sat, ei trăiau oarecum ascunşi în izolare absolută. Deoarece lucrau toată ziua, ba chiar şi duminicile, ei nu părăseau pusta, ca să zicem aşa, niciodată; pe de altă parte, ca urmare a distanţelor mari, a drumurilor proaste, a condiţiilor specific ungureşti şi a neîncrederii lor înnăscute, era o treabă mai grea să ajungi până la ei, să-i studiezi ca pe un trib al băştinaşilor din Africa Centrală. Marele public a început să se intereseze de ei abia după Primul Război Mondial.[23]

La începutul secolului al XX-lea 15 la sută dintre maghiari trăiau în gospodării izolate şi în pustele marilor moşii, 30 până la 35 la sută în oraşe sau în oraşe de câmpie, 50 până la 55 la sută însă în sate.

În timp ce ordinea tradiţională a vieţii săteşti şi, mai ales, complet disproporţionata repartizare a proprietăţii, preexistentă din epoca feudală, au rămas până în 1918 în fond neatinse (chiar până în 1945, corectate doar nesemnificativ), Budapesta, după cum am şi amintit pe scurt, a devenit un centru industrial cu creştere dinamică, un centru cu 880 000 de locuitori; împreună cu suburbiile, numărul locuitorilor a depăşit 1,1 milioane. Poate că în nici o ţară din Europa, dezvoltarea capitalismului financiar şi industrial modern nu s-a concentrat într-o atât de mare măsură în capitală ca în Ungaria. E drept că Budapesta Mare avea în 1910 numai 5,1 la sută din întreaga populaţie, găzduia însă 28 la sută dintre muncitorii de fabrică şi două treimi din marile întreprinderi. 62 la sută dintre activele bancare ale ţării se găseau în dulapurile blindate ale institutelor financiare budapestane. Budapesta nu era numai oraşul celor 600 de cafenele, al celor 40 de bordeluri şi al celor mai multe mori din lume, ci şi cel al cartierelor mizere pentru mână de lucru auxiliară sezonieră, lucrători şi zilieri fără şcoală, de cele mai multe ori slovaci şi germani. La sfârşitul secolului, un sfert din populaţie locuia în condiţii atât de mizerabile, încât se ajunsese la raportul de şase persoane pe cameră.[24] Chiar în euforia serbărilor mileniului, deputatul Károly Váradi amintea la o şedinţă plenară a Parlamentului de petiţia brutarilor din Budapesta:

> Deşi, conform legii, ucenicii sub paisprezece ani ar trebui să lucreze numai zece, iar cei între paisprezece şi şaisprezece ani numai douăsprezece ore pe zi, în multe brutării sunt constrânşi câte cinci până la şapte ucenici să

> lucreze şaisprezece până la optsprezece ore pe zi. Lucrătorii adulţi se plâng şi ei că pentru dormit au numai trei paturi la nouă persoane şi că meşterii distribuie pentru şapte până la opt lucrători numai două prosoape pe săptămână.[25]

Din punctul de vedere al poziţiei dominante maghiare, era deosebit de important faptul că în 1910 oficial 86 la sută dintre budapestani cultivau ca limbă maternă maghiara. În 1880, procentul acestora se ridica la numai 58,6, în 1850 ei formau numai o treime. Cu 22 de ziare, dintre care cinci în limba germană, Budapesta din epoca întemeietorilor putea fi considerată şi ca metropolă a presei. Universitatea din Budapesta era, în privinţa numărului de studenţi, pe locul doi în monarhie şi a cincea ca mărime în Europa — context în care trebuie să amintim că în 1850 existau în dubla monarhie numai 810 studenţi maghiari; în 1914, numărul lor era deja de 16 300.[26]

În procesul de maghiarizare şi de afirmare a burgheziei, Budapesta a stat în dublu sens sub semnul modernizării. La succesul acestei tendinţe în oraşe au contribuit, în primul rând, pe lângă asimilarea germanilor născuţi sau trăind de mai multă vreme acolo, colonizarea şi asimilarea evreilor. Faptul că ponderea demografică a maghiarilor din 252 de localităţi cu peste 5 000 de locuitori atingea în 1880 deja 63,5 la sută, în timp ce în media pe ţară se cifra la numai 46,6 la sută a fost un efect al asimilării nu forţate, ci benevole, ba chiar entuziaste a populaţiei evreieşti. În anul 1910, ea reprezenta 12,4 la sută din populaţia urbană. La Budapesta, atingea chiar 23 la sută, deşi ponderea evreilor în populaţia totală era de numai 4,5 la sută.

Per total, maghiarizarea a fost un succes hotărâtor. Statisticienii au constatat între 1880 şi 1910 existenţa a aproximativ 700 000 de evrei, 600 000 de germani, 400 000 de slovaci şi a câte 100 000 de români şi slavi sudici, precum şi a 100 000 de persoane de altă origine, care s-au declarat de curând unguri.[27] Fără această „revoluţie demografică", dezvoltarea de-a dreptul senzaţională a capitalei şi înflorirea atât de rapidă a economiei şi culturii, a mijloacelor de comunicare în masă şi a ştiinţei cu greu s-ar fi putut realiza. Fără îndoială, simbioza ungaro-evreiască a echivalat cu o întărire vitală în toate privinţele — nicidecum numai statistic — a poziţiei naţionale, politice, economice şi culturale a Ungariei în monarhie. Prin încărcătura lui emoţională, raportul ungaro-evreiesc nu poate fi comparat decât cu cel germano-evreiesc. Aşa cum evreii germani erau „topiţi" după Germania, evreii unguri erau în covârşitoarea lor majoritate de-a dreptul „topiţi" după Ungaria. Ce-i drept, iubirea, aici ca şi acolo, a avut acelaşi viciu fatal: nu a fost reciprocă.

28

„Evreu ungur, sau ungur evreu?“ Simbioza unicat dintre nobili și evrei

„În toată partea estică a Europei Centrale, nu există un alt exemplu pentru o atât de completă, rapidă și, după toate aparențele, atât de reușită asimilare și egalizare ca aceea a evreilor unguri.“[1] Este ceea ce scria Robert A. Kann în 1945, deci *după* descreșterea evreimii europene.

E drept că acest fenomen a fost înregistrat și de pe partea cealaltă a baricadei. Astfel, deja la cumpăna dintre secole, Karl Lueger, primarul antisemit al Vienei, a inventat expresiile „iudeo-maghiari“ și „Iudapest“ pentru Budapesta. „Eu am creat cuvântul iudeo-maghiarism și sunt și astăzi mândru de faptul că atunci mi-a trecut prin cap o idee atât de deșteaptă“, a declarat Lueger mai târziu despre „legătura dintre cele două rele ale imperiului“[2]. Cunoscutele atacuri grosolane împotriva „groparilor“ monarhiei aveau un sâmbure de îndreptățire în măsura în care țînteau asupra calității, și nu asupra aspectelor cantitative ale raportului maghiaro-evreiesc. Ce-i drept, procesul de asimilare din Germania și Austria s-a realizat într-un mod asemănător, dar antisemiților de acolo nu le-a venit în minte ca, pornind de la aceasta, să vorbească, de exemplu, de „iudeo-germani“. Pe bună dreptate, Rolf Fischer[3], care se ocupase ani de zile cu cercetarea antisemitismului ungar, arăta că noțiunea de „iudeo-maghiar“ a subliniat acea calitate a simbiozei maghiaro-evreiești care înainte de Primul Război Mondial nu și-a avut egal în Europa Centrală, de Est și de Sud-Est.

Evreii care se stabiliseră în Ungaria Mare au avut de la început reprezentarea clară a scopului: să fie cetățeni unguri de confesiune israelită. Deoarece însă în condiții deosebite declarația de identificare cu maghiarimea era o opțiune decisivă din punct de vedere politic, întrebarea formulată deja cu o sută cincizeci de ani în urmă de învățătorul evreu din Pécs Lipót Hartmann era cuprinsă în titlul scrierii sale: *Evrei unguri, sau unguri evrei?* După pierderea luptei pentru libertate și ca urmare a adoptării în 1867 a legii emancipării, o parte tot mai mare a evreilor în deosebit de rapidă creștere numerică s-au

declarat „maghiari de credință mozaică" sau maghiari de „confesiune israelită". Religia a fost factorul de apartenență hotărâtor. Evreii nu formau un grup etnic separat sau o minoritate națională, ci erau o parte constitutivă a națiunii politice, numai că de confesiune mozaică.

Acest concept a fost, chiar dacă abia în 1895, consfințit juridic printr-o lege care includea religia mozaică în categoria așa-numitelor confesiuni „recepte", ocrotite de stat. Urmarea acestei soluții politico-juridice a fost că în statisticile etnice, structurate după limba maternă, evreii nu apăreau separat. Deja amintita „revoluție demografică" în favoarea maghiarilor nu ar fi fost posibilă fără masele de asimilați evrei.

Marea ofertă a liberalismului ungar și a nobilimii liberale dominante până la 1918 a fost deplina egalitate în drepturi cetățenești și politice cu locuitorii creștini, egalitate prevăzută în paragraful 1 al legii emancipării. Mulți cunoscători ai istoriei evreilor și ungurilor au relevat particularitățile „căii ungurești". Nu a fost vorba nici de o atitudine caritabilă a nobilimii, nici de o conspirație a evreilor de a prelua economia și puterea financiară, cum s-a afirmat mai târziu, ba chiar cum se afirmă și în zilele noastre de ideologii antisemiți. Raportul unic în felul lui dintre unguri și evrei s-a născut, pe de o parte, pentru că evreii s-au identificat încă din timpul revoluției cu mișcarea națională ungară, cu limba maghiară și într-o măsură covârșitoare, cu cultura ungară. Pe de altă parte, Ungaria avea nevoie de oameni loiali din punct de vedere politic și care statistic întăreau prezența ungară în provinciile coroanei lui Ștefan. Ce a însemnat aceasta pentru extinderea hegemoniei naționale ungare și pentru transformarea unei majorități statistice relative într-una absolută o arată cifrele următoare.

E drept că evreii aveau o existență documentară aproape neîntreruptă de peste o mie de ani în bazinul Carpaților, dar colonizarea lor masivă s-a realizat abia în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Numărul lor era în 1787 de 80 000 și, până în 1840, a ajuns la 238 000, adică s-a întreit. După ce a ajuns la peste o jumătate de milion în anii imediat următori pactului dualist, comunitatea evreiască a atins în 1910 deja 911 000. În felul acesta, în jur de cinci la sută din populația Ungariei (fără Croația–Slavonia) aparțineau comunității religioase mozaice. Și mai important era faptul că 705 000 sau peste 75 la sută declarau maghiara ca limbă maternă și că nu mai puțin de șapte la sută dintre maghiari aparțineau confesiunii israelite.[4]

Vârful de lance al maghiarizării conştient urmărite de elita politică nobiliară îl formau alături de germani şi slovaci, în primul rând evreii. Sporirea populaţiei evreieşti nu s-a produs nicidecum doar ca urmare a imigrării. Un rol important l-a jucat, mai ales în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, natalitatea, iar, pe de altă parte, igiena a contribuit într-o măsură mai importantă decât în cazul restului populaţiei, la evitarea efectelor ultimei mari epidemii de holeră (1872–1874).

Avântul Budapestei a fost atât o urmare, cât şi o parte a forţei de atracţie a capitalei mai întâi asupra negustorilor şi meseriaşilor evrei, mai târziu asupra muncitorilor calificaţi şi asupra intelectualilor. Statisticile arată masivul aflux de evrei, care a urcat de la 13,8 la sută în vremea revoluţiei de la 1848 la 23 la sută până în 1910; în cifre absolute, de la 18 000 de evrei la 203 000. La începutul secolului, fiecare al cincilea evreu din Ungaria locuia, aşadar, în capitală. Într-o scrisoare particulară, prinţul moştenitor Rudof a numit Ungaria „Anglia estului; un adăpost la fel de liber al iluminismului şi progresului". La Budapesta, există „viaţă, avânt, conştiinţă de sine şi încredere în viitor, însuşiri pe care le poate aduce cu sine orice eră liberală. Aici, aceste însuşiri pot fi observate cu bucurie şi plăcere, dar din păcate ele lipsesc aproape cu desăvârşire dincolo de stâlpii de hotar vopsiţi în galben-închis."[5]

Nici creşterea vertiginoasă a populaţiei urbane evreieşti nu dă o idee despre adevărata importanţă a evreimii ungureşti ca deschizătoare de drumuri şi purtătoare a înnoirii economice şi culturale. Evreii formau partea principală a păturii mijlocii dintre aristocraţia latifundiară, clasa scăpătată numită *gentry*, precum şi birocraţia de stat dominată de aceasta, pe de o parte, şi milioanele de lucrători agricoli şi mici proprietari, pe de altă parte. Nu în ultimul rând, manifestarea liberă a influenţei culturale şi ştiinţifice, financiare şi profesionale a evreilor a făcut ca Budapesta să devină cel mai mare centru financiar şi mediatic al Europei de la est de Viena. În capitala ungară, apăreau în 1906 deja 39 de cotidiane, în comparaţie cu 24 la Viena, 25 la Londra şi 36 la Berlin.

Evreii imigraţi, lingvistic şi cultural maghiarizaţi, au marcat şi ei decisiv apariţia noii burghezii. Ei au acţionat ca motor al acelui proces de modernizare, care în structura atât de mult timp încremenită a ţării a avut drept efect transformări sociale radicale şi, până la urmă, l-a antrenat pe fiecare individ, fie că acesta a vrut, fie că nu. Semnalmentele unei societăţi urbane aflate în plin proces de afirmare a burgheziei — de pildă, tendinţa spre înnoire, ideea de succes şi

performanță, punerea sub semnul întrebării a tuturor valorilor existente, precum și a tradițiilor adânc înrădăcinate — au fost interpretate adesea ca însușiri „tipic evreiești“. Aceste aspecte au fost dezbătute în scrieri conștient sau inconștient antisemite și au prins contur în figuri romanești. Nici un grup demografic considerat ca străin nu s-a asimilat atât de repede precum evreii unguri. Cu toate acestea, discriminarea socială împotriva lor a avut durata cea mai lungă. Unii savanți moderni care se ocupă cu această complexă împletire de relații, ca de pildă Viktor Karády, au relevat trăsăturile contradictorii ale procesului de asimilare și au atras atenția asupra faptului că în chiar fazele „reușite“ ale asimilării numai ipocrizia din ambele părți a putut să tăinuiască, respectiv să nege tensiunile.[6] Dimensiunile uriașe ale progresului social și cultural au fost mai mult decât impresionante. Punctul de pornire pentru aceasta a fost, fără îndoială, pregătirea școlară, care în medie era mai bună. În 1910, potrivit unor statistici oficiale, 72 la sută dintre locuitori știau să citească și să scrie; în privința aceasta, la evrei procentul era de 90. Ei aveau la școlile comerciale superioare peste 50 la sută, iar la liceele reale și la gimnazii 23 la sută dintre elevi. Înainte de Primul Război Mondial, ponderea studenților evrei la medicină era de 46 la sută, la juriști de 27 la sută, la școlile superioare tehnice de circa 33 la sută.

Întinderea și rapiditatea asimilării evreiești au lăsat mult în urmă procesele similare din alte state ale spațiului central și est-european. Evreii erau, carevasăzică, purtători în același timp ai maghiarizării, atât de importantă în politica de stat, și fermenți în procesul de formare a burgheziei. Ca un fel de burghezie de rezervă, ei erau deosebit de puternic reprezentați în profesiunile libere. În 1910, ei reprezentau aproape jumătate din numărul avocaților și medicilor, peste 40 la sută din cel al ziariștilor, o treime din cel al inginerilor și o pătrime din numărul artiștilor și scriitorilor.

Faptul că marile familii de bancheri și industriași evrei controlau în mare măsură sistemul financiar și marea industrie, că mai mult de jumătate dintre proprietarii de întreprinderi comerciale și 85 la sută dintre directorii și proprietarii de instituții financiare erau evrei corespundea realității și a fost speculat la maximum de antisemiți. Ei treceau însă înadins sub tăcere faptul că acești capitaliști, moșieri și arendași reprezentau o parte la fel de disparent de minusculă a comunității evreiești ca, de exemplu, marii latifundiari în cazul maghiarilor neevrei. În același timp, peste 70 la sută dintre evreii prestatori ai unei munci aparțineau micii burghezii sau muncitorimii (38,3 la sută mic-burghezi, 34,4 la sută muncitori, din care 16,4 la sută lucrători în industrie),

20 la sută profesiunilor libere şi funcţionărimii. Şi totuşi, trebuie să constatăm că structura socială a populaţiei evreieşti se deosebea esenţial de cea a populaţiei neevreieşti, nu numai în privinţa agriculturii în care, la începutul secolului, erau ocupate circa două treimi din totalul populaţiei, însă mai puţin de 5 procente dintre evrei.[7] Dincolo de acestea, participarea evreiască la birocraţia politică şi administrativă, centrală şi locală a fost timp îndelungat minimală. Astfel, în 1883 existau doar zece evrei în aparatul guvernamental, nu exista nici unul în administraţia locală şi numai o dată au fost cinci în cele două camere ale Parlamentului.[8] Deşi în deceniile următoare situaţia a evoluat în favoarea evreilor, în fond „diviziunea muncii“ între puterea politică a aristocraţiei şi a clasei *gentry*, pe de o parte, şi poziţia hegemonică financiar-industrială a evreilor, pe de altă parte, au rămas neschimbate. Pentru un om talentat de origine evreiască, dacă trecea la religia creştină, era mai uşor să devină profesor universitar, nobil sau chiar episcop catolic (ca, de pildă, istoricul Vilmos Fraknói) decât să pună mâna pe postul de judecător dintr-un orăşel, post nesemnificativ din punct de vedere ierarhic, dar atât de important pentru *gentry*, sau pe calitatea de membru al unui cazinou rezervat pentru *gentry*.

Unii istorici şi sociologi au relevat împrejurările deosebite ale irupţiei evreieşti în societate şi economie:

> De la începuturi modeste ca zarafi, băcani, negustori de vite şi de produse agricole, ei au profitat de posibilităţile de câştig bănesc care au existat din abundenţă şi pe care *gentry* nu le-au folosit, s-au arătat dispuşi să se lase asimilaţi şi, pornind de la idiş şi trecând prin germană, s-au maghiarizat şi lingvistic. Preocupări sioniste printre ei nu prea au fost; dorinţa de a promova în burghezia care începuse să se afirme de curând, dar şi recunoştinţa pentru securitatea juridică oferită şi vastul câmp de activitate economică i-au făcut să devină reprezentanţi convinşi ai doctrinei statului naţional ungar. Întrucât clasa sărăcită numită *gentry*, nobilii dependenţi de câştigurile băneşti, considera de cele mai multe ori că numai activitatea în serviciul public cadrează cu rangul lor, evreimea care se concentra în oraşele aflate în proces de dezvoltare dinamică nu i-a răpit nimănui câştig şi poziţii. [...] Printre evrei, naţionalismul maghiar s-a răspândit ca expresie a gratitudinii. El în nici un caz nu a izvorât numai din considerente oportuniste, ci s-a sprijinit — ca şi la ceilalţi asimilaţi — pe o profesiune de credinţă faţă de noua patrie, o profesiune de credinţă indubitabil autentică, adesea exprimată entuziast.[9]

Făcând uz de concepte nebuloase şi manipulative precum „rasă profund maghiară“, „suflet maghiar“ şi „naţiune maghiară“ sau „geniu

maghiar“, agitaţia antisemită dintre 1919 şi 1945, cu rădăcinile ei detectabile, ce-i drept, chiar de mai înainte, fie a tăgăduit gradul de asimilare şi loialitatea profund afectivă faţă de patria ungară, fie, în cazul unor personalităţi proeminente ale culturii şi ştiinţei, a minimalizat procesul respectiv, punându-i eticheta de „mimetism“. În deja citatul său studiu despre antisemitism, Rolf Fischer atrăgea pe bună dreptate atenţia asupra faptului că printre cei care trăncăneau despre „sufletul maghiar“ erau, în mod semnificativ, nu puţini cei ale căror familii fuseseră împământenite în Pădurea Neagră sau altundeva numai cu câteva decenii în urmă.[10] Astfel, ca director al Institutului Ungar din Berlin şi profesor la universitatea din Berlin în cel de-al Treilea Reich, istoricul literar Julius von Farkas (Gyula Farkas), veşnic citat în cercurile de specialitate din Germania, a făcut o bruscă stânga-mprejur. Într-o recenzie nimicitoare din 1940, prestigiosul critic maghiar Aladár Komlós îi reproşa lui Farkas că în cartea *În vremea asimilării* şi-a exprimat în maniera unui agitator politic convingerea fundamentală că „ungurii buni din punct de vedere rasial i-au detestat totdeauna pe evrei şi că aceştia meritau să fie detestaţi“. Această făcătură antisemită „a unui asimilant german“ — scrie Aladár Komlós — încearcă, falsificând citate şi escamotând fapte, să demonstreze retroactiv până la 1848 influenţa dăunătoare a autorilor şi savanţilor evrei, şi anume în contrast flagrant cu istoria literaturii ungare publicată de Farkas la Budapesta cu câţiva ani înainte. De altfel, un ton antisemit a dat Farkas şi în analele ungare ale institutului său dirijate de el, anale în care traducerea germană a deja citatului articol al lui Sándor Eckhardt despre imaginea Ungariei în lume a fost „curăţată“ cu grijă de citatele şi referirile critice ale lui Heine la influenţa germană.[11]

Tocmai din cauza acestor practici şi a unora asemănătoare folosite de o sistematică propagandă antisemită este important să amintim convieţuirea cu evreimea ungară, convieţuire care în ample domenii a fost extraordinar de rodnică şi pentru unguri. În toiul agitaţiei antisemite alimentate de vestitul proces pentru omor ritual de la Tiszaeszlár (1881), bătrânul conte Gyula Andrássy a spus că el îşi doreşte mai mulţi evrei în Ungaria, nu mai puţini. Premierul Kálmán Tisza i-a numit atunci pe evrei „partea cea mai sârguincioasă şi mai constructivă a populaţiei ungare“. Funcţia dublă, unică în felul ei, a evreilor ca forţe motrice ale modernizării şi maghiarizării a fost elementul care a făcut ca pactul dintre elita politică a nobilimii liberale şi evreii de succes loiali ideii de stat ungar să reziste până la prăbuşirea monarhiei.

În ținuturile mărginașe ale Ungariei, în cuprinsul cărora naționalitățile formau majoritatea covârșitoare, ungurii evrei funcționau, ca să zicem așa, ca „emisari“ ai culturii ungare. În satele românești sau slovace, prăvăliașii sau medicii evrei erau adesea singurele persoane care vorbeau unguresște. Prin aceasta, ei deveneau vrând-nevrând aliații naturali ai funcționarilor, jandarmilor și ai altor reprezentanți ai guvernului de la Budapesta.

Soarta acestor oameni, care aparțineau sferei culturale unguresști și dintre care atunci fiecare al doilea vorbea și germana, a devenit curând deosebit de tragică. Ei au ajuns ținte ale antisemitismului social și religios de veche extracție și au devenit, ca să spunem așa, de două ori nesuferiți: pentru că ei, chiar și în statele succesoare România, Cehoslovacia și Iugoslavia și-au păstrat mândria de unguri și, de cele mai multe ori, nu au fost dispuși să facă, de exemplu, cauză comună cu națiunea majoritară respectivă. Iar, la câțiva ani după arbitrajul de la Viena al puterilor Axei și după reîncorporarea teritoriilor pierdute la Trianon, ei, ca „unguri evrei“, au primit o nouă răsplată, fiind primii care în primăvara lui 1944 au fost deportați la Auschwitz.[12]

În „epoca de aur“ a liberalismului ungar, elita politică și socială, motivată de interese pe termen lung, vedea totuși cu ochi buni imigrarea evreilor și integrarea lor în clasa burgheză. Chiar *Trei generații*, lucrarea nu lipsită de resentimente antisemite a lui Szekfü, scrisă după prăbușirea dublei monarhii, recunoaște: „Dacă evreii n-ar fi înființat fabrici, Ungaria sau ar fi devenit colonia capitalului austriac, sau ar fi rămas la nivelul de țară agrară al anilor șaizeci.“

A fost, indiscutabil, un pact bazat pe interes bilateral. József Kiss, primul poet evreu cunoscut și primul întemeietor evreu al celei mai importante reviste literare dinainte de cumpăna dintre secole, a scris o poezie despre „Ungaria, pământ al făgăduinței“. În general, asimilanții evrei, germani, greci și de alt neam nu au creat domeniile lucrative ale finanțelor, comerțului și industriei decât la dorința clară, expresă a statului și a principalei sale pături politice. Natural, aici a fost și o tranzacție „solemnă“. Pentru putere, statut și prestigiu, aparatul politic avea nevoie de economie modernă, iar diferiții membri ai elitei politice s-au instalat în consilii de administrație și în lucrative posturi de director. Așa, de exemplu, în anul 1896, după date oficiale, 55 de deputați liberali dețineau 77 de locuri la calea ferată și la alte întreprinderi de transport, în timp ce alți 86 de politicieni liberali ocupau 193 de posturi la bănci și la diverse întreprinderi industriale. Nu era vorba însă numai de aspecte materiale. Momentul

național era, după cum am menționat deja, de o importanță de-a dreptul vitală, deoarece fără ponderea de 50 la sută de partea ungară maghiarii ar fi intrat în secolul al XX-lea ca minoritate în propria lor țară. La aceasta, se adăuga loialitatea politică la alegeri. În Budapesta, de exemplu, fiecare al doilea alegător era evreu, iar deputații liberali obțineau majorități importante și atunci când alegătorii din alte județe se plasau pe o poziție potrivnică guvernului.[13]

Guvernele au asigurat nu numai condițiile generale pentru dezvoltarea profitabilă a firmelor evreiești, ele au făcut în plus din filosemitism semnul distinctiv al erei liberale. Și aici nu era vorba nicidecum doar de o frază goală. Când, în anii 1880, un mare val antisemit a inundat țările Europei Centrale, Kálmán Tisza a condamnat acest lucru nu numai ca „rușinos, barbar și dăunător onoarei naționale“; el și-a mobilizat și aparatul împotriva partidului antisemit al deputatului disident Győző Istóczy. În plus, emanciparea evreilor s-a realizat tocmai în acest timp și cu punerea pe picior de egalitate a comunităților israelite cu confesiunea catolică și cu cea protestantă și s-a desăvârșit cu reglementarea reprezentării comunităților evreiești în Camera Superioară.

Independent de sciziunea timpurie a evreimii ungurești într-un curent așa-numit neolog și unul ortodox (ultimul mai ales, dar nu exclusiv, în Ucraina Carpatică și în ținuturile mărginașe din nordul Transilvaniei), sionismul a rămas în Ungaria o mișcare minusculă, greu perceptibilă statistic. Nimic nu ar putea să ilustreze mai bine raportul special de atunci al evreilor cu statul ungar ca faptul că în patria lui Theodor Herzl și Max Nordau ideile acestor foarte importanți exponenți ai sionismului au rămas fără ecou. Un stat evreiesc în Palestina nu le apărea evreilor unguri ca obligatoriu sau dezirabil. În acest tablou se înscrie și împrejurarea că în 1897 existau în armata chezaro-crăiască 1 993 de ofițeri de rezervă evrei, ceea ce însemna aproape o cincime din întregul corp de ofițeri de rezervă evrei. În timp ce în Prusia nici un candidat evreu la gradul de ofițer nu era promovat ofițer de rezervă, armata austro-ungară era dispusă ca din ostași evrei cu termen redus să facă ofițeri. Altfel arătau lucrurile la ofițerii de carieră: în 1897, existau în total numai 178 sau 1,2 la sută ofițeri de carieră evrei. Documentele citate de István Deák în lucrarea sa despre armata chezaro-crăiască arată[14] că ofițerul evreu de gradul cel mai înalt din armata chezaro-crăiască nu s-a convertit niciodată. Este vorba de feldmareșalul-locotenent Eduard Ritter von Schweitzer, născut în Ungaria. Potrivit unor izvoare contemporane, bătrânul Schweitzer mergea în

mod regulat la sinagoga din Budapesta, respecta alimentaţia cuşer şi, dacă trebuia să participe la dineu cu împăratul, cerea permisiunea să nu mănânce bucate interzise.

Cel mai capabil ofiţer de origine evreiască a slujit în armata teritorială ungară. Baronul Sámuel Hazai (iniţial Kohn) s-a născut în 1851, ca fiu al unui prosper negustor de băuturi spirtoase. El şi cei doi fraţi ai săi au intrat ca simpli soldaţi în armata de honvezi. Hazai a devenit în 1867 locotenent şi, la scurt timp după aceasta, s-a convertit. În 1900, a fost promovat colonel de stat-major şi repartizat la armata de honvezi. Deja general în 1909, el a servit până în 1917 ca ministru ungar al apărării. Împăratul şi regele Carol l-au avansat în 1917 la gradul de general-colonel şi şef al rezervelor pentru întreaga forţă armată. În această funcţie, Hazai era ca importanţă al doilea ofiţer al monarhiei după şeful marelui stat-major.

Evreii unguri şi-au dovedit fidelitatea şi în Primul Război Mondial. În jur de 10 000 au căzut pe front. Zeci de mii au fost răniţi, iar pentru vitejia lor au primit distincţii înalte. În afară de general-colonelul Hazai, au mai existat 24 de generali evrei sau evrei convertiţi; generalul Márton Zöld se număra printre ofiţerii cu cele mai înalte decoraţii ale armatei. „Groaznicul paradox al evreimii central-europene se reflectă în ordinele şi fotografiile de pe front pe care veteranii evrei ai Primului Război Mondial le-au lăsat pe pereţii locuinţelor lor arianizate atunci când în al Treilea Reich au trebuit să ia drumul spre camerele de gazare“, constata Deák.[15]

Faptul trist şi, retrospectiv, incontestabil este următorul: cu cât evreii se maghiarizau şi, în acelaşi timp, se occidentalizau mai mult, cu atât mai mult aveau parte de invidie, antipatie şi finalmente de ură. Acest antisemitism pe fundal de concurenţă nu se îndrepta, cum se afirmă atât de des, împotriva „galiţienilor“, evreii răsăriteni, cei în jur de 160 000 de evrei ortodocşi vorbitori de idiş şi, mai ales, trăitori în ţinuturile mărginaşe ale Ungariei de Nord şi ale Transilvaniei, ci, în primul rând, împotriva evreilor asimilaţi, prosperi şi poligloţi şi, înainte de toate, împotriva burgheziei evreieşti din capitală. „Făcând abstracţie de burtă-verzimea germană invidioasă şi complexată, trebuie observat că mişcarea antisemită a avut ecoul cel mai puternic în rândurile proprietarilor funciari mijlocii confruntaţi cu dificultăţi economice. Din nefericire, îmbogăţirea evreilor a coincis temporal cu pauperizarea nobilimii“[16] — scrie istoricul Ignác Acsady.

Spre deosebire de ceea ce se întâmpla în majoritatea celorlaltor ţări europene, în Ungaria întreprinzătorii evrei dobândeau şi un număr

tot mai mare de moşii. Înainte de Primul Război Mondial, deja o cincime din marea proprietate funciară aparţinea evreilor şi — şi mai important — 73 la sută dintre marii arendaşi erau evrei. Un deputat conservator s-a pronunţat brutal de sincer în discursul său parlamentar: „Adevărul este, domnii mei, că un arendaş creştin vine la sfârşitul anului şi apelează la bunăvoinţa şi îngăduinţa ta creştinească. Pe de altă parte, putem fi siguri că arendaşul evreu se achită de obligaţiile sale şi atunci când soţia şi copiii lui dârdâie de frig sau n-au ce mânca."[17]

Theodor Herzl care, budapestan fiind, îi scrisese încă de mic copil scrisori în ungureşte tatălui său, a intrat de mai multe ori în conflict cu evrei patrioţi din oraşul lui natal şi a văzut în ponderea disproporţionat de mare a evreilor printre proprietarii de pământ şi imobile o greşeală enormă. Şi a prezis un antisemitism dintre cele mai virulente pentru cazul în care, într-o bună zi, guvernul liberal, menţinut la putere cu ajutorul capitalului evreiesc, s-ar prăbuşi.[18] Această problematică a devenit calul de bătaie al presei antisemite mai ales prin caricaturi ostile, făcute de precursori ai lui *Stürmer**. În 1894, *Herkó Páter*, foaia umoristică ungurească de orientare clericală, prezenta foarte convingător modificarea imaginii evreului şi spaimele viscerale drept cauză a antisemitismului: negustorul ambulant evreu de la mijlocul secolului al XIX-lea încă este un solicitant modest şi trudnic pe care proprietarul conacului nobiliar îl priveşte de sus. La sfârşitul secolului însă, lucrurile stau exact invers: negustorul ambulant a devenit moşier, el este noul stăpân al conacului cumpărat la licitaţie, stăpânul care poartă deja mantaua înfiretată şi pantaloni ca aceia pe care-i poartă scăpătata clasă numită *gentry*, fumează pipă şi-i tratează arogant şi dispreţuitor pe nobilii de odinioară.[19]

La începutul secolului, fiii şi nepoţii întreprinzătorilor evrei prosperi s-au încadrat în acelaşi trend ca şi vlăstarele burgheziei germane bine consolidate. În interval de un deceniu, numărul evreilor din administraţie a sărit de la zero la 5,2 la sută, acest număr necuprinzându-i şi pe convertiţi. În Parlamentul de la 1910, sub István Tisza, erau deja 84 de deputaţi de origine evreiască (fiecare al cincilea). Convertirea trecea şi în Ungaria drept „bilet de intrare". Înainte de Primul Război Mondial, pe lângă generalul Hazai mai existau în guvern cel puţin

* Publicaţie antisemită în Germania nazistă (*n. t.*).

cinci miniştri şi nouă secretari de stat de origine evreiască. Primarul general al Budapestei (începând din 1913), Ferenc Heltai, era de altfel nepotul lui Herzl.[20]

Efectele asimilării şi, mai ales, faptul că 346 de familii evreieşti convertite au primit titluri nobiliare — 200 (!) numai în cei patru ani ai celui de-al doilea guvern Tisza — au deschis drumul către căsătorii mixte între cunoscute familii aristocratice şi familii din marea finanţă evreiască. În evoluţia anumitor cariere, putem citi, dincolo de cifre şi nume, transformarea extraordinar de rapidă intervenită în poziţia socială a întemeietorilor şi urmaşilor.[21]

Când, după terminarea ieşivei (şcoala talmudică) de la Mattersburg, s-a stabilit în 1789 în oraşul Arad din Transilvania, tânărul rabin Aaron Chorin, originar din Moravia, probabil că nici în vis n-a visat că nepotul său Ferenc, în vârstă de doi ani la moartea lui (a lui Aaron Chorin), va deveni figura-cheie a capitalismului ungar. Născut în 1842 la Arad, Ferenc a studiat dreptul la Budapesta şi în străinătate şi a devenit apoi avocat şi întemeietor al cotidianului *Alföld*, care combătea politica Habsburgilor. În 1867, la nici 25 de ani, Chorin a fost trimis ca reprezentant al forţelor de centru-stânga în Parlament. Ca înflăcărat patriot maghiar, el a fost o vreme un critic al pactului dualist. După ce premierul Kálmán Tisza nu a mai vrut să insiste pentru înfiinţarea unei bănci ungureşti de emisie de sine stătătoare, Chorin, ca deputat liberal, a rupt în 1875 relaţiile cu partidul de guvernământ şi s-a alăturat opoziţiei. Între timp, Chorin a activat şi ca zelos promotor al industrializării, în primul rând în domeniul cărbunelui. Ca preşedinte-director al societăţii miniere Salgótarján, el a controlat până la urmă 40 la sută din întreaga extracţie de lignit a Ungariei. În 1901, a înfiinţat Uniunea Naţională a Industriaşilor şi de aceea a trebuit ca, în virtutea noilor prevederi ale legii, să demisioneze din Parlament. După o activitate ca deputat desfăşurată pe mai mult de un sfert de veac şi după dobândirea unei poziţii proeminente în lumea industriei, aproape sexagenarul s-a hotărât să treacă la catolicism. Acest pas surprinzător pentru mulţi demonstra irezistibila forţă de atracţie a aristocraţiei. Certificatul de botez trecea drept „bilet de intrare“ în râvnitele cazinouri ale înaltei nobilimi şi ale aşa-numitiei *gentry*. Doi ani mai târziu, Chorin a ajuns în Camera Superioară. Fii şi fiice ale familiei Chorin s-au căsătorit cu membri ai altor familii evreieşti bogate şi parţial înnobilate. Strănepotul rabinului din Arad a jucat un rol de prim-plan în economia ungară şi a aparţinut restrânsului cerc de prieteni ai acelui regent Miklós Horthy al cărui regim poartă

şi el răspunderea pentru diminuarea şi, până la urmă, nimicirea celei mai mari părţi a evreimii ungureşti. Chorin — ca mulţi alţi industriaşi evrei — a stat cu credinţă alături de Horthy până la invazia germană.

Una dintre figurile cele mai pitoreşti şi mai influente din viaţa economică ungară a fost Zsigmond Kornfeld, născut în 1852 la Golcuv Jenikov în Boemia. Ca vlăstar al unei familii foarte sărace, el a trebuit încă de la vârsta de unsprezece ani să lucreze într-o bancă din Praga. La douăzeci de ani, genialul tânăr era deja director al Uniunii Bancare Boemiene din Viena şi avea contacte strânse cu casa Rothschild. În 1878, această casă a salvat de la faliment Banca Generală Ungară de Credit şi l-a pus ca director general pe tânărul de 26 de ani Kornfeld. Cu ajutorul familiei Rothschild, tânărul manager de bancă a organizat în acelaşi an un împrumut de 150 de milioane de coroane pentru aproape falimentarul stat ungar. Kornfeld a mai aranjat încă de trei ori, în 1881, 1888 şi 1892, foarte avantajoase operaţiuni de conversiune pentru Ungaria, iar Banca de Credit a devenit *de facto* Banca de Stat a Ungariei. Sub egida lui, banca s-a angajat apoi în proiecte privind căile ferate, navigaţia, morăritul şi zahărul, mai târziu în proiecte privind portul Fiume, precum şi extinderea importantei uzine metalurgice şi constructoare de maşini Ganz.

Acest om, care abia la vârsta de 26 de ani venise la Budapesta, a devenit în 1891 şi membru al Bursei budapestane. Kornfeld, între timp cunoscător al maghiarei, a propus un plan de maghiarizare a bursei. Această atitudine patriotică — s-a spus — a fost profund caracteristică pentru evreii din Ungaria, precum şi pentru aceia dintre ei care se născuseră în străinătate; „o trăsătură nou dobândită şi cu atât mai mult preţuită“, remarca Raphael Patai în cronica sa despre evreimea ungară. În 1899, Kornfeld a fost ales preşedinte al Bursei, în 1902 numit membru al Camerei Superioare şi în 1909 cu puţin înaintea morţii ridicat la rangul de baron.

În ciuda multiplelor sale activităţi, Kornfeld a rămas însă evreu convins. A fost vicepreşedinte al neologilor, al comunităţii israelite reformiste deci, şi filantrop convins. Când, în ajunul războiului ruso-japonez din 1904/1905, a negociat în numele guvernului austro-ungar un important credit pentru Rusia, el a refuzat să primească o distincţie rusească. Kornfeld i-a comunicat ambasadorului ţarului că el a dus negocierile ca bancher la dorinţa guvernului său, dar că, în calitate de evreu, nu poate să accepte nici un semn de favoare de la o ţară în care evreii sunt persecutaţi şi chiar masacraţi, cum s-a întâmplat ultima oară la pogromurile din 1903. El a respins şi o remuneraţie

pentru contribuția sa la tratative. Deoarece în tinerețe îi rămăseseră interzise avantajele unei pregătiri culturale mai înalte, el căuta societatea celor mai mari savanți evrei ai timpului său. Că Zsigmond Kornfeld a fost un om extraordinar de înzestrat este incontestabil; însă chestiunea dacă el ar fi putut să facă o asemenea carieră și să dobândească o asemenea importanță la nivel național într-o altă țară decât Ungaria rămâne sub semnul întrebării.

Fiul său, baronul Móric Kornfeld, a fost și el industriaș: și-a făcut un nume ca director general al firmei constructoare de mașini Ganz-Danubius și ca președinte al Uniunii Industriei Metalurgice și Constructoare de Mașini; în plus, el a fost colecționar de opere de artă, protector important al Academiei de Științe și, după convertirea sa la creștinism, membru al Camerei Superioare, precum și autor de studii sociologice conservator-naționaliste.

O poziție aparte în trioul celor mai mari capitaliști evrei a ocupat-o familia Csepeli Weisz. Primul Weisz fusese în anii 1820 un modest producător de garnituri de pipă într-un cartier de la periferia Pestei. Fiul său Adolf era comis-voiajor și făcea negoț cu băuturi spirtoase și cereale. Deși a reușit să-și trimită fiul cel mai tânăr, Manfred, la o universitate germană, el nu a fost nici proeminent, nici om de mare succes. Familia aceasta a început să însemne ceva abia după 1882, când Berchtold, fiul cel mare al lui Adolf, a înființat lângă Budapesta o fabrică de conserve din carne. Era prima de acest gen din Ungaria. După 1885, Berchtold și Manfred au primit prima comandă de stat, anume aceea de a asigura aportul Ungariei la aprovizionarea armatei chezaro-crăiești cu conserve de gulaș. Curând, frații Weisz au produs și alte conserve, precum și puști pentru armată. În 1892, ei au înființat o fabrică de muniții pe insula Csepel de pe Dunăre, la sud de Budapesta. Această fabrică a avut atât de mult succes, încât frații au trebuit să-și departajeze interesele. În timp ce Berchtold s-a ocupat cu textilele (o fabrică producea corturi pentru armată) și cu bursa de cereale și a câștigat un loc în Parlament, Manfred a înființat o fabrică metalurgică, pentru a scăpa de dependența de producători de metale străini. În 1896, Manfred a fost înnobilat.

Fiii și fiicele sale s-au căsătorit cu membri ai familiilor de bancheri și industriași Kornfeld și Chorin. Lui Weisz, devenit între timp cel mai important fabricant de armament, regele Carol i-a conferit titlul de baron. Cu aceste trei familii în frunte, în jur de zece dinastii familiale, inițial evreiești, dar majoritar convertite, înrudite unele cu altele,

dar şi cu unele dintre cele mai vechi neamuri nobiliare, controlau şi în perioada interbelică circa o jumătate din industria ungară.

Un autor german antisemit identificase deja între 1900 şi 1918 26 de aristocraţi autohtoni ale căror soţii descindeau din familii de industriaşi evrei. Aşa, de pildă, soţia premierului baron Géza Fejérváry provenea dintr-o familie evreiască; fiica unui alt aristocrat, pe nume László Lukács, a intrat prin mariaj în cunoscuta dinastie Hatvany-Deutsch, care controla industria zahărului; şi aşa mai departe.[22]

Multiplele legături cu aristocraţia şi, mai ales, averea lor incomensurabilă i-au ajutat pe cei 47 de membri ai familiilor Weisz, Chorin, Kornfeld şi Mauthner ca în toiul operaţiunii de nimicire, care se desfăşura la turaţie maximă în Ungaria, să ajungă în primăvara lui 1944 prin Viena şi Stuttgart în Portugalia şi în Elveţia. A fost vorba de un aranjament complex, încheiat în spatele autorităţilor ungare şi al Ministerului de Externe german, între SS şi familii. În contrapartidă cu cota-parte de 51 de procente deţinută de membrii neevrei ai familiilor respective la nou-înfiinţata societate pe acţiuni „Valorificarea şi administrarea casei“ (partea grasă a acesteia erau uriaşele uzine Weisz-Manfred de la Csepel, un complex de industrie grea cu 40 000 de muncitori care produceau armament), Standartenführerul Kurt Becher, cu acordul Reichsführerului SS Heinrich Himmler, le-a asigurat familiilor în chestiune libera trecere. SS urma ca pentru un interval de 25 de ani să funcţioneze pe post de custode şi pentru aceasta să primească drept onorariu cinci procente din încasările brute. Conform contractului semnat la 17 mai 1944, membrii familiilor ce emigrau aveau de primit de la SS 600 000 de dolari şi 250 000 de mărci germane. Până la urmă, toţi partenerii unguri enumeraţi au ieşit teferi din această situaţie; e drept că, din cauza „împrejurărilor“, SS nu a mai putut să le expedieze în mai multe rate 400 000 de dolari, aşa cum se prevăzuse.

Fricţiunile dintre SS şi Ministerul de Externe în cel de-al Treilea Reich, corespondenţa dintre guvernul ungar de atunci dintr-o ţară deja controlată şi ocupată de Wehrmacht pe de o parte şi forurile germane pe de altă parte, corespondenţa privind durata administrării cu caracter de custodie şi numirea de personal de conducere unguresc — toate acestea le citim astăzi ca pe scenariul pentru o piesă de teatru absurd. Dar atunci se punea problema ca industria şi, mai ales, industria de armament a Ungariei să fie predată în totalitate celui de-al Treilea Reich sub controlul direct al SS. Aşadar, în timp ce 437 402 de evrei, înghesuiţi câte 70 în vagoane de vite, erau deportaţi din Ungaria la Auschwitz, membrii „grupurilor familiale“, cum i-a denumit

negociatorul-şef Chorin, asiguraţi cu vize elveţiene şi portugheze falsificate de SS în paşapoartelor lor, hoinăreau prin Zürich şi Lisabona. Contra unei sume de o mie de dolari de persoană, SS a permis ca la 30 iulie 1944, cu puţin înainte de încheierea deportării, 1 684 de fruntaşi evrei înstăriţi să plece într-un tren special supraaglomerat spre Elveţia. Chiar şi în perioada cea mai întunecată a istoriei evreimii ungare a fost deci valabilă ecuaţia lui Orwell: toţi erau egali, şi totuşi unii erau „mai egali decât ceilalţi". În chestiunile privind această perioadă şi în cele referitoare la salvarea celor bogaţi îşi au originea dezbinarea profundă şi controversele nici astăzi încheiate despre rolul consiliilor evreieşti şi al personalităţilor lor conducătoare (ca aceea a conducătorului sionist Rezső Kastner, asasinat în Israel în 1957).[23]

Într-adevăr, ar fi complet greşit să reducem rolul evreilor la economie şi finanţe sau la eforturile de adaptare uneori tragicomice ale nepoţilor şi strănepoţilor înnobilaţi ai cârciumarilor sau rabinilor de odinioară. Ungurii evrei au găsit chiar de la început, adică deja din vremea luptei pentru libertate de la 1848/1849, un alt câmp de activitate în ştiinţă, artă şi literatură. În studii în germană şi engleză despre Europa Centrală sau Ungaria apar cu litere luminoase mai ales nume ca György (Georg) Lukács care, ca fiu al unui bancher evreu înnobilat, a devenit celebrul şi controversatul filozof marxist şi politician comunist, sau Ferenc (Franz) Molnár, dramaturgul maghiar cel mai jucat şi în ziua de azi pe scenele lumii. Mai puţin cunoscuţi sau aproape uitaţi sunt aceia care spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea aparţineau „generaţiei uriaşilor" (de exemplu, Aladár Komlós) din ştiinţă.

Nici un evreu ungur nu a avut parte de umiliri şi de aprecieri mai mari cum a avut Ármin Vámbéry, marele orientalist şi scriitor. Paralizat de un picior încă de la naştere, în 1832, la Dunaszerdahely în Slovacia de azi, savantul a descris în memoriile sale publicate mai întâi în limba engleză cum la vârsta de doisprezece ani a lucrat pe post de calfă la croitorie, cum apoi a studiat şi s-a angajat foarte tânăr să predea ca profesor particular şapte limbi (latină, maghiară, germană, slovacă, ebraică şi chiar franceză şi italiană).[24] Mai târziu, şi-a însuşit şi spaniola, daneza şi suedeza. A avut o memorie de-a dreptul fenomenală şi s-a concentrat pe turcă, arabă şi dialecte persane, pentru că era deosebit de interesat de originea ungurilor.

Vámbéry trebuie să fi exercitat o atracţie aproape magică. Avea 22 de ani când i-a fost prezentat baronului József Eötvös, ministrul

culturii. Acesta i-a făcut îndată rost de o bursă pentru Constantinopol. Ministrul de externe turc Mehmed Fuad Paşa l-a angajat apoi chiar ca secretar. Vámbéry a câştigat şi simpatia sultanului Abdul Hamid II. Ca să fie acceptat pe deplin, s-a convertit la islam.

În cei şase ani petrecuţi în Turcia a publicat un dicţionar germano-turc şi a elaborat mai multe lucrări ştiinţifice. Din 1860 membru al Academiei, Vámbéry a plecat în 1861 ca prim european, deghizat în derviş, într-o călătorie de şapte luni şi jumătate prin Armenia, Persia, Afganistan, Kiva, Buhara şi Turkestan. După ce s-a întors, a publicat în limba engleză în 1864 *Travels and Adventures in Central Asia* (*Călătorii şi aventuri în Asia Centrală*), o relatare fascinantă despre limbile, dialectele, religiile, obiceiurile populare şi sistemele politice de acolo. În Persia, a stabilit contacte cu legaţia britanică, iar relatările lui despre India şi alte ţări au fost înaintate direct prim-ministrului, lordul Palmerston.

Cea mai mare jignire personală pentru Vámbéry a fost că după întoarcere, nu a putut să primească bani de la Academie pentru o călătorie în Anglia decât după o intervenţie personală a ministrului Eötvös şi după depunerea manuscriselor sale cele mai valoroase. În Anglia, orientalistul a fost sărbătorit şi cinstit ca un erou.

Invitat adesea la castelul Windsor, el a devenit curând un prieten personal al prinţului de Wales, regele Eduard VII de mai târziu. Credinţa faţă de o religie nu se număra, ce-i drept, printre calităţile lui remarcabile. În Occident, el a redevenit creştin, ca să primească la Universitatea din Budapesta o catedră pentru limbi orientale, pe care a deţinut-o din 1864 până în 1905. Toţi savanţii unguri cunoscuţi în acest domeniu i-au fost elevi.

În ciuda extraordinarei sale popularităţi în Anglia, precum şi în Turcia, el s-a întors mereu în Ungaria. A scris două autobiografii în engleză, apărute în 1885 şi 1904. În memoriile sale, se spune că în 1862, venind de la Constantinopol şi călcând la Mohács din nou pe sol unguresc, a căzut în genunchi plângând şi a sărutat pământul patriei. Dar cetăţeanul întregii lumi şi liber-cugetătorul, care de mic copil se simţise un patriot ungur, a constatat curând că lumea îl crede a fi mai degrabă un derviş decât un ungur credincios. S-a văzut confruntat în permanenţă cu fanatismul religios, cu prejudecăţi antisemite şi învinuiri nedrepte, deşi printre savanţi şi diplomaţi era cunoscut de toată lumea. Lui Theodor Herzl i-a făcut cunoştinţă, la dorinţa acestuia, cu sultanul Abdul Hamid. Când, cu ocazia unei vizite la Budapesta, moştenitorul tronului englez s-a interesat în primul şi în

primul rând de prietenul său Vámbéry, acesta, după cum am menționat deja, a fost admis ca membru în cazinoul cel mai exclusivist. Dar nu numai atât: când a observat că pe prietenul său aristocrația nu-l tratează cu respectul obişnuit în Anglia, prințul de Wales a dat o recepție şi a intrat în salon braț la braț cu Vámbéry, „prietenul meu"

„În Ungaria, un evreu nu poate să fie ungur, deşi sunt de multă vreme agnostic şi mi-am riscat viața ca să cercetez originile limbii maghiare", a scris Vámbéry cu amărăciune în autobiografia sa. Când l-a invitat regina Victoria, el a fost servit de moştenitorul tronului cu apă dintr-un urcior. „Nu-i rău, mi-am zis: prințul îl serveşte pe fostul student cerşetor evreu." Şi chiar şi la Paris, unde l-a primit într-o lungă audiență Napoleon III, el a trăit experiențe diametral opuse tratamentului de-acasă, adesea jignitor. La întrebarea care este lectura lui preferată, nimeni altul totuşi decât cel mai vestit scriitor al epocii sale, Mór Jókai, a răspuns: „Biblia, Shakespeare şi Vámbéry"! În ochii istoricului literar Komlós, destinul lui Vámbéry a simbolizat, în ciuda tuturor succeselor, mai curând eşecul decât succesul asimilării.

Că observația pregnantă a lui Heine — „certificatul de botez este biletul de intrare în cultura europeană" — era valabilă şi pentru Ungaria sfârşitului de secol al XIX-lea o arată destinul incredibil al copilului-minune Ignác Goldziher, născut în 1850 la Székesfehérvár. Deja la vârsta de doisprezece ani el a publicat un studiu despre originile şi structura predicilor ebraice (cheltuielile de tipărire au fost suportate de tatăl său), iar patru ani mai târziu Vámbéry l-a primit ca student. După luarea doctoratului la Leipzig şi după alte studii la Oxford şi Cambridge, Goldziher a devenit docent la Universitatea din Budapesta. Cu o bursă de care-i făcuse rost ministrul Eötvös a întreprins o călătorie la Damasc şi Cairo. Spre deosebire de Vámbéry, Goldziher s-a declarat evreu şi, cu toate acestea, a fost admis să studieze la institutul religios de cel mai înalt rang al lumii musulmane. Stăpânirea magistrală a limbilor arabe şi cunoştințele lui Goldziher în materie de filozofie a religiei islamice şi de ştiință a dreptului i-au uimit pe colegii săi egipteni. Între timp, el învățase nu numai dialecte turanice şi persane, ci şi sanscrita şi rusa.

Totuşi, după întoarcerea la Universitatea din Budapesta, Goldziher, ca evreu, nu a putut să devină profesor (un docent trebuia să țină prelegeri, dar nu primea salariu). A trebuit să lucreze treizeci de ani ca secretar al comunității israelite până ce, în sfârşit, în 1905, la vârsta de 55 de ani, a primit o catedră. În nesfârşit de lunga sa perioadă de serviciu la comunitatea israelită, el ajunsese să-şi urască şefii ca pe

nişte oameni vulgari, mărginiţi şi demni de dispreţ. Totuşi, a refuzat orice chemare în străinătate — la Viena şi Praga, la Leiden şi Berlin, la Oxford şi Cambridge — şi a preferat să rămână credincios „sclaviei“ lui din Budapesta. Ne putem întreba în ce măsură această stăpânire de sine avea de-a face cu patriotismul său unguresc.

Oricum ar fi, tocmai în această perioadă aşa de grea, Goldziher, după opt până la zece ore de muncă pentru nişte „capete seci“, şi-a elaborat operele cele mai importante, cele mai multe în limba germană. A fost ales membru al tuturor academiilor europene de ştiinţe, inclusiv al celei ungare. Producţia sa literară este cu adevărat imensă; unul dintre elevii săi i-a alcătuit la Paris în 1927 o bibliografie cu 580 de cărţi şi mari studii. Lucrările sale despre islam au găsit preţuire pe plan mondial şi au fost reeditate şi după o sută de ani.

Cu toate acestea, însemnările de jurnal, „curăţate“ de soţie şi publicate abia la cincizeci de ani de la moartea lui, arată un om în multe privinţe maladiv de gelos, aproape paranoic, care era îndrăgostit de propria lui noră şi nu mai avea decât observaţii veninoase pentru colegi nu mai puţin dotaţi şi, nu în ultimul rând, pentru fostul său protector Vámbéry. Pe acesta îl numea chiar „derviş şarlatan“

Alţi doi savanţi de prim-plan, nu aşa de cunoscuţi în străinătate şi foşti elevi ai lui Vámbéry, au fost Ignác Kúnos şi Bernát Munkácsy, care au publicat, ce-i drept, numai în maghiară cărţi deschizătoare de drumuri în materie de limbă turcă, respectiv în materie de rude din Ural-Altai ale ungurilor, ostiaci, ciuvaşi şi voguli şi care mai târziu au înfiinţat o revistă de orientalistică, revistă recunoscută internaţional. Dar nici aceşti doi cercetători geniali nu au fost apreciaţi după cuviinţă. Astfel, Kúnos a fost chemat ca profesor titular în capitală abia în 1918, când avea 58 de ani (!); el, într-adevăr, după doi ani s-a retras din nou — desigur, din cauza vehementei atmosfere antisemite de atunci. Colegul său Munkácsy a devenit, ce-i drept, „chiar“ la cincizeci de ani membru al Academiei, dar nu a realizat niciodată saltul spre o catedră universitară.

Astăzi, cei doi geniali cercetători sunt consideraţi aproape de acelaşi rang cu Vámbéry şi Goldziher. Aceasta nu împiedică însă ca rădăcinile ugro-finice ale limbii maghiare să fie puse sub semnul întrebării, ba chiar contestate, de pseudosavanţi şi şarlatani naţionalişti şi mărginiţi nu în ultimul rând din cauză că cei mai mulţi şi mai mari lingvişti din acest domeniu au fost de origine evreiască sau germană, este de părere Károly Rédei, fino-ugrist la Universitatea din Viena.[25]

29
„Se va germaniza, sau se va maghiariza Ungaria?“ Rolul deosebit al germanilor

În Ungaria, nici un autor nu a stârnit cu o singură carte o indignare atât de mare cum a stârnit profesorul universitar münchenez Franz von Löher cu lucrarea sa apărută în 1874 *Maghiarii și alți unguri.*[1] Nu putem reda decât cu citate textuale acea aroganță injustă care a marcat în anii șaptezeci și optzeci ai secolului al XIX-lea campania antiungară și a influențat și pe termen lung imaginea Ungariei în spațiul germanofon. Cartea era o abil redactată mixtură de impresii personale, note de călătorie și injurii la grămadă, care nu tolerau nici o obiecție și musteau de vădite resentimente.

> Nu există nici o singură idee culturală — fie ea în sistemul dreptului, războiului și statului, în religie și morală, în artă și știință sau în indiferent în ce domeniu — da, nu există nici măcar vreun produs propriu al industriei sau al traficului comercial, pe care ungurii să le fi luat în drumul lor spre lumea civilizată. Este o trăsătură ciudată a maghiarilor că ei nu lasă nicăieri urme. [...] Este foarte adevărat că poporul maghiar se află încă în destulă măsură pe aceeași treaptă meșteșugărească pe care se afla cu peste o mie de ani în urmă, când corturile lui încă se zăreau în cuprinsul vastei stepe asiatice. [...] Dacă întreaga literatură maghiară ar dispărea subit de pe fața pământului, ar fi lumea realmente mai sărăcită cu câteva idei?

După o privire retrospectivă asupra „incursiunilor de pradă pline de nesaț, de sânge și pârjol“, care „chiar pe răbdătorii germani i-au umplut de asemenea mânie și scârbă, încât după marea bătălie a răfuielii au aruncat într-o groapă «huni» morți și vii“, și după o trecere în revistă a valurilor de imigrație germane, Löher trage concluziile sale irevocabile într-un capitol cu titlul semnificativ: „Se va germaniza, sau se va maghiariza Ungaria?“[2]

> Maghiarii nu au fost și nu vor fi [...] totuși niciodată un popor civilizat. Natura maghiarului nu adăpostește în sine un germen de civilizație mai înaltă, o năzuință proprie spre așa ceva. [...] Alții trebuie să accepte o limbă care rămâne pururea un dialect, să se sacrifice unui popor care,

conform întregii sale istorii, naturi şi situaţii trebăluieşte — în rândurile din spate — totdeauna numai imitând, printre popoarele dătătoare de ton.

Tonul ascuţit şi sarcasmul muşcător erau în parte o reacţie la tendinţele de maghiarizare manifestate în primul rând în plan cultural. În general, cum poate un popor primitiv, rămas în urmă, să îndrăznească a-i maghiariza pe „germani şi slovaci", pentru ca aceştia să citească, nu-i aşa, cărţi ungureşti — aşa sunau argumentele împotriva ungurilor setoşi de putere, risipitori şi inculţi. Unii domni de modă veche se feresc din principiu să atingă cărţi, de parcă acestea ar putea să-i ardă la degete, spune Löher.

Un cu totul alt scop urmăreau romanele populare ale lui Adam Müller-Guttenbrunn, şvabul bănăţean care trăia la Viena (1852–1923). Ele trebuiau să contribuie la întărirea germanismului antiungar şi la slăbirea dinamicii asimilării celor 1,9 milioane de germani. Harnicul ţăran şvab se stabileşte pe pământul pustiit de turci, în timp ce domnul ungur, fumător de pipă şi permanent cu băutura în nas, apare ca figură contrastantă. Teza că Ungaria este o ţară a „degringoladei culturale", o ţară „fără cultură proprie", era dublată şi de caricatura cu pustă şi paprica, cu ţigani şi Csikós herghelegiul, caricatură involuntar răspândită de romantici, în special de „ungurii adoptivi" Lenau şi Liszt. Acest clişeu s-a menţinut până în vremea noastră şi, de curând, se alimentează prin broşuri turistice care în ziua de azi inundă nu numai Europa.

În eseul său despre imaginea ungurilor, chiar Eckhardt era de părere că: „Această componentă asiatică noi i-am impus-o străinătăţii aproape cu forţa." Fireşte, sălbaticul, trufaşul şi uşuraticul ungur ca figură comică, de pildă, continua să fie în foile satirice vieneze un personaj mai simpatic decât cel dintr-o descriere de la începutul secolului al XVIII-lea. Acel personaj poate fi văzut la muzeul regional de la Bad Aussee din Stiria. Artistul necunoscut zugrăvise zece figuri în costumul lor naţional cărora li se atribuie în total şaptesprezece trăsături tipice. Aici se găsesc spanioli şi germani, englezi şi turci şi chiar unguri, care sunt caracterizaţi ca „infideli şi trădători, instigatori, cruzi şi sângeroşi, fără minte şi trândavi"

În literatura de limbă germană, creator propriu-zis al imaginii marcate de romantism a maghiarilor a fost socotit însă Nikolaus Lenau (1802–1850), care şi-a petrecut anii copilăriei şi ai tinereţii în mare parte în Ungaria. Celebrele sale poezii (*Crâşma din pustă*, *Cei trei*

ţigani, *Tâlharul din Bakony*, *Misko de pe Tisa*) cântă şesul ungar, oamenii lui legaţi de natură, încă nepervertiţi, îi cântă pe Csikós, pe Betyár (tâlharul), pe husari şi, mai ales, pe ţigani. Unii istorici şi literaţi unguri animaţi de sentimente naţionale i-au reproşat că prin imaginea romantică şi „exagerat“ de colorată pe care i-a compus-o ţiganului a falsificat-o pe cea de ungur şi a făcut ca în viziunea germană populară ţiganii să se identifice cu maghiarii.[3]

În realitate, Lenau, care-şi trăgea pseudonimul de la Niembsch von Strehlenau şi care astăzi trece drept cel mai important liric austriac al secolului al XIX-lea, nu a fost nicidecum deschizătorul de drumuri al unui „romantism al pustei“, ci un poet al protestului împotriva statului lui Metternich; eroii săi erau rebeli, eretici, revoluţionari, individualişti şi adversari atât ai autorităţii laice, cât şi ai celei ecleziastice: Faust, Savonarola, albigenzii şi Rákóczi.[4] Lenau, căruia la 42 de ani i s-a întunecat mintea, a devenit de-a lungul timpului, în funcţie de întreaga atmosferă politică dominantă, „ungur până la ultima bătaie a inimii sale“ apoi „neamţ unguresc“, „german din Ungaria“ şi de la mijlocul anilor treizeci numai german, uneori chiar „poet al naţiunii germane de sud-est“. Germanistul maghiar Antal Mádl a atras atenţia într-un studiu nu numai asupra interpretărilor greşite şi instrumentalizării acestui mare poet, ci şi asupra locului său alături de Heine şi Petőfi „ca foarte important campion al progresului social şi al gândirii revoluţionare din Europa Centrală în epoca premergătoare revoluţiei din martie“[5].

Reproşurilor venite din Ungaria li s-a adăugat şi acela referitor la faptul că Franz (Ferenc) Liszt era atât de tare influenţat de Lenau, încât în cartea sa despre ţigani, carte celebră pe plan general, dar de pomină în Ungaria, a inclus traducerea franceză a poeziei acestuia *Cei trei ţigani* şi, prin rapsodiile sale ungare, a promovat în străinătate ideea că ţigani şi unguri sunt una şi aceeaşi realitate.[6]

Franz Liszt a fost, fără îndoială, ungurul adoptiv cel mai vestit şi totodată cel mai mândru. Deşi în întreaga lui viaţă nu a vorbit decât germana şi mai târziu franceza, el s-a declarat în permanenţă legat de strămoşii săi şi de unguri. Julia Pardoe, o englezoaică autoare de însemnări de călătorie, a descris într-un întreg capitol[7] cu ce entuziasm l-au întâmpinat budapestanii pe Liszt în 1839 şi cum cinci mii de unguri l-au însoţit pe artist de la locul prestaţiei scenice până la cel unde era găzduit. În acest turneu triumfal i s-a înmânat, după concertul de la teatru, o sabie de mare valoare, bogat împodobită cu pietre preţioase, care aparţinuse cândva principelui Transilvaniei Ştefan

Báthory. Liszt a declarat cu lacrimi în ochi că el înțelege această sabie ca pe o sarcină de a face ca poporul său, care se remarcase mai înainte prin fapte de arme, să se acopere de glorie universală pe tărâmul artelor. Dacă, în construirea națiunii lor, ungurii vor fi împiedicați cu violență, atunci săbiile să fie scoase din nou din teacă, și „sângele nostru să ni-l dăm până la ultima picătură pentru dreptul nostru, pentru rege și patrie". Faptul că la 1848/1849, în timp ce ungurii luptau pentru libertate, Liszt s-a retras la Curtea unui stătuleț german, iar sabia sa a rămas în comodă i-a oferit lui Heine material abundent pentru poezia satirică *În octombrie 1849*.[8] Liszt însă a revenit mereu cu sublinierea pe care a făcut-o și într-o scrisoare din 7 mai 1873: „Probabil că mi se poate permite ca, în ciuda jalnicei mele necunoașteri a limbii maghiare, să rămân de la naștere până la moarte maghiar cu inima și cu mintea." De altfel, el începuse în 1829 să învețe ungurește, dar după a cincea lecție, obosit, se lăsase păgubaș la cuvântul *tántoríthatatlanság* (nestrămutabilitate). Oricum, în 1867 a compus *Missa încoronării*, iar în 1875 a preluat postul de președinte al Academiei Ungare de Muzică.[9]

Dacă Franz Liszt nu a reușit să învețe limba iubitului său popor, maghiarizarea, în ciuda protestelor din partea unor oameni politici și intelectuali cu conștiință etnică germană, a făcut progrese neașteptat de mari și printre locuitorii germani risipiți prin Ungaria. Ca să înțelegem fenomenul, trebuie să avem în vedere faptul că situația germanilor se deosebea esențial de cea a celorlalte naționalități din Ungaria[10]:

- Ei nu formau o comunitate solidă, apărută ca atare de la început. Cei mai vechi locuitori au venit saxonii (sașii) în Transilvania și în Ungaria de Sus (Slovacia de azi) în vremea Árpádienilor. După plecarea turcilor, șvabii [o populație eterogenă, formată din germani, francezi, italieni, spanioli, bulgari — *n. ed.*], au imigrat în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în Banat, în Bačka și în așa-numita „Turcie șvăbească" (comitatul Baranya cu Pécs și Tolna din vestul Ungariei). Deosebirile de dialect, de situație economică și de condiții de colonizare au împiedicat o coeziune temeinică.

- Spre deosebire de slovaci, sârbi, români și, natural, croați, germanii erau împrăștiați pe tot cuprinsul țării. Cu excepția sașilor transilvăneni, lor le lipsea nu numai un ținut de colonizare închis, ci le lipseau și tradiții comune de limbă, cultură și istorie.

- Structura lor socială era și ea complet neunitară. Nu existau, de pildă, contacte între burghezia germană din orașe și țăranii germani din sate. Diferențierea socială s-a accentuat și mai mult prin rolul aparte jucat de orășenii germani în procesul de formare a burgheziei din Ungaria.

- În sfârșit, comunitatea de limbă cu austriecii din Imperiul Habsburgic și cu locuitorii Germaniei însemna și ea conștiința de a avea aliați naturali în aceste țări, un fapt care a marcat și el mișcarea națională germană din Ungaria. Acest factor a jucat însă un rol important, în parte fatal, abia după prăbușirea monarhiei și, mai ales, odată cu apariția celui de-al Treilea Reich.

În fond, acel *egyedül vagyunk!* — suntem singuri! — formulat memorabil de Széchenyi însemna totodată o delimitare față de turci, ca și față de germani; mai târziu, față de slavi și față de germani, respectiv austriecii germani. Raportul ungaro–german era deci unul „contradictoriu". Era vorba, precum în Polonia și în provinciile cehe, despre probleme asemănătoare, legate de dezvoltarea țării și de coloniștii germani, era de părere istoricul Günter Stöckel în cartea sa *Europa de Est și germanii.*

> Aceste probleme, pe de o parte, s-au atenuat prin frontul comun în care ungurii și germanii s-au găsit adesea împotriva slavilor și românilor; pe de altă parte, ele s-au permanentizat și acutizat prin dominația Habsburgilor, care era percepută de unguri ca dominație germană și care, în fapt, a contribuit la întărirea elementului german, chiar dacă erau mai puțin tendințe de germanizare conștiente, emanate de la Viena, decât încercări de a centraliza administrația Imperiului Habsburgic.[11]

Ponderea germanilor din Ungaria (fără Croația–Slavonia) a scăzut de la 13,6 la sută din populația totală în anul 1880 la 10,4 la sută în 1910. Au existat trei cauze ale acestei descreșteri a populației germane: natalitatea scăzută, ponderea mai mare a emigrării și asimilarea crescândă. Maghiarizarea a avut efecte puternice și asupra sistemului școlar german (cu excepția celui din Transilvania). În 1910, nu mai exista la Budapesta nici o școală primară germană. În 1850, aproape două treimi (în 1848, chiar trei pătrimi) dintre locuitorii capitalei încă aveau germana ca limbă maternă, în 1880 numai ceva peste o treime, în schimb în 1910 numai nouă procente. Germanii din Ungaria nu aveau în 1906/1907 nici o singură școală medie.[12]

Pe acest fundal trebuie văzute apariţia şi activităţile Uniunii Şcolare Germane din Berlin şi ale Partidului Popular German din Ungaria şi ale altor organizaţii ale minorităţii germane, precum şi publicarea cărţilor lui Löher şi ale deputatului sas din Transilvania, Guido von Baussnern (*Sugrumarea naţionalităţii germane din Ungaria*).[13] Eforturile pentru mobilizarea în vederea primirii unui sprijin din Germania au dat însă greş. Aceasta s-a întâmplat pentru că premierul Andrássy a reuşit în 1870/1871 să respingă federalizarea (trialism în loc de dualism) promovată mai întâi foarte promiţător de partea cehă. Poziţia Ungariei s-a întărit apoi direct sau indirect prin strânsa colaborare dintre Andrássy, acum ministru de externe, şi Bismarck. Pentru politica externă germană, raţiunea de stat era incomparabil mai importantă decât soarta germanilor din Ungaria. Bismarck însuşi liniştea guvernul ungar că guvernul german nu se va amesteca în treburile interne ale Ungariei, că nu vrea să poarte de grijă elementului german din Ungaria, deoarece — după cum se spunea — Imperiul German pune „un preţ atât de mare pe forţa şi caracterul unitar al imperiului ungar“ încât „considerentele sentimentale trebuie să facă, dimpotrivă, un pas înapoi“[14].

Bismarck nu a uitat că Andrássy, ca ministru de externe în 1871 în războiul germano–francez, nu a fost contra, ci de partea Imperiului German şi că el a pregătit împăcarea duşmanilor de la Königgrätz şi până la urmă, încă înainte de demisia sa din postul de ministru de externe, a realizat o apropiere austriaco-germană, „Dubla Alianţă“ din 1879. Bismarck a vrut şi mai târziu să aibă un aliat bun şi a luat poziţie împotriva năzuinţelor naţionale ale saşilor transilvăneni. Pe de altă parte, acţiunea de ocupare (în 1878) şi mai târziu de anexare (în 1908) a Bosniei şi Herţegovinei încurajată de Bismarck şi materializată de Andrássy a fost o greşeală fatală, pentru că a făcut din dubla monarhie duşmanul cel mai odios al slavilor de sud. Gurile rele nu au încetat să afirme că Bismarck a împins Austro-Ungaria în Balcani pentru a-i ţine pe austriecii germani în afara Imperiului German.

Purtători de cuvânt ai mişcării naţionale germane din Ungaria, de pildă fostul deputat parlamentar Edmund Steinacker (tatăl istoricului cu acelaşi nume), se străduiau ca prin cercul restrâns al consilierilor lui Franz Ferdinand, moştenitorul tronului, să acţioneze în direcţia lichidării dominaţiei maghiare şi în cea a reformelor în interiorul monarhiei.[15] Arhiducele, în ce-l priveşte, încerca prin scrisori şi prin viu grai să-l înhame la carul antiungar pe împăratul Wilhelm, care-i era prieten şi care în scrisori nu-l scotea din „dragul meu Franzi“.

Într-o lungă epistolă, scrisă la 7 august 1909, arhiducele a dat frâu liber sentimentelor sale:

> Iată acum repetată de atâtea şi atâtea mii de ori dovada temeiniciei afirmaţiei pe care am făcut-o în permanenţă: aşa-numitul maghiar nobil, cavaler este individul cel mai infam, cel mai antidinastic, cel mai mincinos şi cel mai nesigur, iar greutăţile pe care le avem în monarhie le avem numai din cauza maghiarilor.
> [...] să lichidăm această hegemonie a ungurilor! În caz contrar, devenim cu certitudine absolută un imperiu slav.

Dar împăratul Wilhelm a avut dintotdeauna o predilecţie pentru unguri. Regimentul de infanterie nr. 34 din Košice şi Regimentul 7 de husari erau sub înaltul lui patronaj. Pe acestea le vizita la manevrele la care comanda personal atacurile. Ottokar conte Czernin l-a informat pe arhiduce că ştie din gura principelui Max Egon Fürstenberg, care se afla în relaţii prieteneşti cu Wilhelm II, că împăratul Wilhelm nu va interveni niciodată împotriva ungurilor. Mai informa contele că împăratul nu se teme decât de pericolul slav, că ţine foarte mult la unguri şi că Austria nu va putea conta niciodată pe sprijinul lui împotriva ungurilor, ceea ce — spunea contele — din păcate se cunoaşte foarte exact în unele cercuri politice ungureşti.[16]

În aceste împrejurări nu a fost deci surprinzător faptul că, alături de evrei, grupul etnic german a ocupat un loc aparte în procesul de formare a burgheziei şi de modernizare din Ungaria. A existat un curios raport trilateral între unguri, evrei şi germani. „Domnul ungur din provincie nu-l iubea cine ştie ce pe cetăţeanul german, amândoi îl detestau pe negustorul, meseriaşul sau ţăranul slovac, român sau sârb, şi toţi aveau un sentiment în comun: îi urau pe evrei.“ Aşa a rezumat — desigur, în mod corect — Péter Hanák în studiul său *Imaginea celuilalt* modalităţile comportamentale.[17] Printre cei care se asimilaseră în comunitatea etnică maghiară, se găseau între 1850 şi 1910 aproximativ 700 000 de evrei şi 600 000 de germani. La aceasta, se adăuga faptul că fiecare al patrulea evreu era germanofon şi la 1910. Noi am văzut deja că istoriceşte, din Evul Mediu până la procesul de asimilare, trecând dincolo de pogromurile din 1848/1849 şi 1883, oraşele au fost şi scene ale unor excrescenţe ale „antisemitismului de concurenţă“.

Spre deosebire de evrei, germanii asimilaţi, respectiv urmaşii lor găseau însă relativ uşor locuri în aparatul funcţionăresc, în corpul

ofiţeresc şi în Biserică. Între 1890 şi 1910, ponderea celor de etnie germană în patru dintre cele mai importante ministere a urcat de la 23,7 procente la 26,4 procente din numărul funcţionarilor. În anul 1930, se aprecia că 15 până la 20 de procente din clasa mijlocie instruită erau de origine germană.[18]

Maghiarizarea numelor ajuta, ca şi la evrei, la ascunderea obârşiei. În afară de ponderea mare a specialiştilor germani, este de semnalat că şi cele mai mari fabrici de bere, de hârtie şi de maşini agricole şi cele mai renumite cofetării, respectiv restaurante ca, de pildă, Gundel şi Kugler, fuseseră înfiinţate de imigranţi germani. Autorul imnului naţional unguresc şi a mai multe opere, Ferenc Erkel (Franz Erkl), cel mai renumit scriitor Ferenc Herczeg (Franz Herzog) şi colegul său mai tânăr Sándor Márai (Alexander Grosschmidt), una dintre cele mai îndrăgite actriţe din secolul al XX-lea Gizi Bajor (Gisela Beyer) şi mai ales cei mai prestigioşi arhitecţi, care au marcat imaginea oraşului dominantă până astăzi, anume József Hild, Ödön Lechner, Mihály Pollack, Frigyes Schulek, Imre Steindl şi Miklós Ybl, au fost tot de provenienţă germană ca şi Mihály Munkácsy, cel mai renumit pictor maghiar al secolului al XIX-lea.[19]

Cea mai mare carieră a realizat-o expertul financiar Sándor (Alexander) Wekerle. După aproape 25 de ani de serviciu ca director, secretar de stat şi, în sfârşit, din 1889, ca şef de resort în Ministerul Finanţelor, Wekerle, ca prim om politic burghez, a fost numit în 1892 premier. Cu sprijinul lui, dar împotriva rezistenţei puternice a bisericilor, a aristocraţiei şi a Curţii, au fost introduse reforma politicii bisericeşti, căsătoria civilă şi egalitatea în drepturi a religiei iudaice cu celelalte confesiuni. Din cauza aceasta, Wekerle a trebuit să demisioneze, dar a mai fost numit de două ori şef al guvernului, ultima dată în 1917/1918 înainte de prăbuşire. În total, vlăstarul unei familii şvăbeşti a stat aproape opt ani în fruntea a trei guverne. Întrucât se căsătorise cu fiica unui „nobil cu o mie de iugăre" şi prefect al comitatului Zemplén, abilul om politic aparţinea celei mai de sus pături sociale. Faptul că nu i se „iertaseră" nici atitudinea liberală, nici originea s-a văzut de altfel din două caricaturi duşmănoase: sub titlul *Strămoşii din Mecklenburg*, se vedea cum un Wekerle antecesor, în caracteristicul port ţărănesc german, în pantaloni scurţi până la genunchi, papuci şi cu bonetă, stârpeşte şobolanii. A doua parte (*Nepoţii sciţi*) îl prezintă pe urmaşul devenit ungur, în costum de gală, în fotoliu ministerial capitonat cu catifea — în sânul şi pe umerii săi zburdă peste tot mici şobolani-evrei respingători, care se bucură de

introducerea căsătoriei civile și de recunoașterea confesiunii mozaice. Dincolo de grosolana aluzie politică antisemită, caricatura sugerează că germanul imigrat înțelegea să se maghiarizeze numai pe dinafară.

Ministrul de externe de după Primul Război Mondial și ambasadorul la Viena Gustav Gratz, autor de lucrări fundamentale despre monarhie și revoluțiile din 1918/1919, era și el șvab din naștere. E drept că aparținea deja „națiunii fluctuante“ (Harold Steinacker), era sută la sută bilingv, înrădăcinat cu „două suflete în două lumi de sentimente și reprezentări“ și declara la recensăminte maghiara ca limbă maternă.[20]

La întrebarea patetică a lui Löher dacă Ungaria „se va germaniza, sau maghiariza“ a răspuns clar în împrejurări parțial tragice istoria. După al Doilea Război Mondial, minoritatea a trebuit să plătească un preț mare și profund nedrept pentru faptul că Germania hitleristă a încercat să-i mobilizeze pe germanii din Ungaria pentru Waffen-SS și pentru Liga Populară condusă în spirit național-socialist. Toți cei care se declaraseră în 1941 la recensământul populației drept germani au fost izgoniți în 1946 fără alegere în Germania. Peste 135 000 au fost strămutați în Republica Federală, 60 000 până la 70 000 în Uniunea Sovietică. Cei rămași în Ungaria au fost supuși unei discriminări care a fost până în 1950 *de iure*, iar până în 1955 crasă și privativă de drepturi. Actualmente, trăiesc în Ungaria 200 000 până la 220 000 de germani, aproximativ 2,5 procente din totalul populației. Cei mai mulți sunt complet asimilați, adică sută la sută bilingvi; totodată, ei beneficiază din partea Germaniei de sprijin generos pentru acțiuni culturale și de învățământ. Poate că se va adeveri cântecul popular din vremea „martorilor șvabi“ de la sfârșitul secolului al XVIII-lea:

Ungaria-i cea mai bogată
cu multe vii și grâu pe-ogoare,
așa s-a dat la Günzburg veste,
vapoarele stau gata de plecare,
belșug e-acolo de păsări și de vite,
pășunea le stă-n față zi de zi,
cin' pleacă-acum în țara ungurească
de aur vârstă va trăi.[21]

30
De la războiul mondial la „dictatura disperării“: contele roșu și agentul lui Lenin

La 28 iunie 1914, la Sarajevo, studentul sârb Gavrilo Princip i-a asasinat pe arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului, și pe soția acestuia. Evenimentul nu a întristat prea profund opinia publică ungară, mai ales că toată lumea știa că cel asasinat fusese un adversar neînduplecat al pretențiilor hegemoniste unguresti din interiorul Transleitaniei. Faptul că susținătorul hotărât al slavilor a căzut victimă unui atentat comandat de asociația secretă sud-slavă „Mâna neagră“ a fost o ironie mortală a destinului, a fost parte a acelui straniu inventar de conflicte, ieșit la iveală prin dezintegrarea monarhiei dunărene. Cine deci în Ungaria ar fi putut și ar fi voit să se ducă cu gândul chiar la un război ca represalii pentru moartea unui arhiduce odios? Să mori pentru un Habsburg, și încă pentru un maghiarofag ca Franz Ferdinand?

Să ne gândim numai la scena din *Marșul lui Radetzky*, romanul lui Joseph Roth, când simplul zvon despre asasinarea moștenitorului tronului face să iasă la iveală contrastele naționale și la ofițerii batalionului de graniță:

> Contele Batthyány, beat, începu apoi să discute în ungurește cu compatrioții săi. Nu se înțelegea nici un cuvânt. Ceilalți tăceau și urmăreau din priviri cum se rânduiau vorbitorii. Așteptau oricum cam consternați. Dar ungurii păreau că vor să continue într-o veselie, toată seara; poate, așadar, acest lucru îl cerea datina nației lor. Observai, deși erai foarte departe de a pricepe fie și numai o silabă, pe minele lor că treptat începeau să uite de prezența celorlalți. Uneori pufneau cu toții în râs. [...] Jelačić, un sloven, se înfurie. El îi ura pe unguri așa cum îi disprețuia pe sârbi. [...]
> Se apropie de masă și bătu cu palma în tăblie: „Domnii sunt rugați“, spuse el, „să-și continue pe nemțește discuția.“ Benkő, care tocmai vorbise, se opri și răspunse: „Să v-o spun pe nemțește: noi am ajuns la concluzia, eu și compatrioții mei, că putem fi bucuroși că a mierlit-o porcul!“[1]

Cu toate acestea, nota, ultimatumul și, în final, declarația de război contra Serbiei au fost primite și în Ungaria cu același entuziasm ca

şi în jumătatea austriacă a imperiului. Mai ales faptul că în sfârşit i se poate administra o lecţie şi „barbariei ţariste" pentru înfrângerea din 1848 a creat naţiunii o stare de agitaţie emoţională. Ceea ce declara Hugo von Hofmannsthal într-o scrisoare pare să fi fost cu foarte puţine excepţii şi în mintea elitei intelectuale a Ungariei: „Credeţi-mă şi spuneţi tuturor prietenilor noştri că noi toţi aici, până la ultimul tăietor de lemne, mergem în chestiunea aceasta şi în tot ce poate să rezulte din ea, cu fermitate, ba chiar cu o bucurie cum n-am văzut niciodată, ba chiar cu o bucurie pe care niciodată n-aş fi socotit-o posibilă."[2]

Faptul că de la atentat până la declaraţia de război a trecut o lună se explică, fără îndoială, prin atitudinea de refuz a contelui István Tisza, premierul ungar, atitudine devenită cunoscută abia după război. Spre deosebire de strategii anexionişti germano-austrieci şi germani, Tisza considera momentul ca nepotrivit şi pretextul ca insuficient. Interesul lui era să păstreze poziţia conducătoare a maghiarilor în Ungaria. O extindere a războiului sau şi numai o posibilă creştere a ponderii demografice slave putea până la urmă să pericliteze dualismul, adică dominaţia ungară în Ungaria istorică. Reacţiile de politică externă ale conducerii ungare au fost — pe cale de consecinţă — anemice. Până la urmă, Tisza a trebuit să cedeze însă presiunii conjugate a Vienei şi Berlinului. La ultimatumul adresat Serbiei, el şi-a dat acordul, cu rezerva ca Serbia cucerită să nu fie anexată la monarhie.[3]

Deoarece pe plan intern trecea drept susţinător al politicii de mână forte, drept omul care în condiţii de prea multă obstrucţie pusese chiar poliţiştii să scoată cu forţa deputaţi din sala de şedinţe, Tisza era considerat în ţară şi în străinătate aţâţător la război. În ziua revoluţiei burgheze, la 31 octombrie 1918, mai mulţi soldaţi înarmaţi l-au asasinat în vila lui în împrejurări încă neelucidate nici în ziua de azi. Abia după ani de zile, protocoalele Consiliului de Miniştri comun au arătat că în realitate Tisza, ca singurul om politic de frunte al monarhiei, avertizase asupra consecinţelor războiului. După ce a trebuit să cedeze, el a rămas însă până la urmă, şi în această privinţă, un veritabil „meditator cu biciul" al Curţii.

A fost un om incoruptibil, extrem de capabil, dar suferind de cecitate politică, este de părere Robert A. Kann.[4] Faptul că lui însuşi i-a lipsit în ceasurile cele mai de pe urmă ale monarhiei înţelegerea pentru doleanţele naţionalităţilor (şi chiar şi pentru dreptul la vot) l-a demonstrat legendara sa vizită din septembrie 1918 la Sarajevo. La o întâlnire cu nişte politicieni bosniaci, care i-au înmânat un

memorandum, Tisza (între timp, rechemat din funcţia de premier de către regele Carol), îmbrăcat în uniforma unui colonel de husari, nu le oferise acestora nici un scaun. Ba chiar le-a vorbit ameninţător: „Poate că ne ducem de râpă, dar fiţi siguri că, înainte de a ne duce de râpă, vom găsi forţa să-i zdrobim pe oamenii din interiorul ţării care consimt să facă jocul duşmanilor noştri." Amănuntul că el ar fi pocnit cu biciul în memorandum nu a fost confirmat de alte izvoare.[5]

În timpul primei jumătăţi a războiului, Tisza ca şef al majorităţii parlamentare a ţinut ferm în mână controlul asupra guvernului. Cu cât războiul se prelungea, cu atât mai mult resimţea populaţia agravarea situaţiei economice şi alimentare. Salariile reale ale muncitorilor şi funcţionarilor au scăzut cu 47, respectiv 67 de procente. În jur de 3,4 milioane de oameni din Ungaria şi Croaţia au fost chemaţi în armată. 530 000 au căzut pe front şi 1,4 milioane au fost răniţi. Numărul prizonierilor de război din Ungaria Mare a fost de 833 000.[6] Nu a existat însă o defalcare pe criterii etnice, aşa că nu dispunem de statistici sigure privind pierderile diferitelor grupuri naţionale.

Se lărgea aria nemulţumirii şi a exasperării. S-a ajuns la proteste ale foamei şi la demonstraţii, mai târziu şi la greve. Sindicatele numărau în 1917 deja peste 200 000 de membri şi, pe lângă social-democraţi, cereau reforme de politică internă fundamentale şi alte grupuri opoziţioniste. Când Franz Joseph I, care timp de 68 de ani servise ca legătură simbolică naţiunilor dublei monarhii, a murit la 21 noiembrie 1916 în vârstă de 86 de ani, s-a încheiat o epocă. În statul multinaţional de la Dunăre se vorbea de libertate, de un timp nou. După revoluţia rusă din februarie şi abdicarea ţarului în martie 1917, după proclamaţiile de pace ale preşedintelui american Wilson şi stagnarea apăsătoare de pe frontul de sud şi de est s-a ajuns şi în Ungaria la tensiuni politice şi la formarea de noi grupări de stânga. De la „catastrofa originară" (George Kennan) europeană încoace, au apărut biblioteci întregi de lucrări care se ocupă de prăbuşirea dublei monarhii, respectiv de urmările multiple ale Primului Război Mondial. În cele mai multe, se afirmă că monarhia a fost atunci chiar invadată de o duhoare a putrefacţiei. Lucrări mai noi contestă justeţea aplicării conceptului de „decădere" la istoria monarhiei habsburgice din secolul al XIX-lea şi de la începutul celui de al XX-lea; mai degrabă — spun ele — ea a decăzut pentru că a pierdut un război hotărâtor.[7] Chiar un cunoscător al monarhiei, şi anume unul de rangul lui Louis Eisenmann, scria încă în 1910 despre „vitalitatea monarhiei" şi era de părere că „toate problemele austriece, ungureşti şi austro-ungare pot fi

rezolvate prin forţe proprii. În aceasta rezidă progresul, aici se află marea siguranţă pentru viitor."[8]

Astăzi, cei mai mulţi istorici unguri îmbrăţişează ideea că înseşi cauzele destrămării se aflau în dinamica naţionalismului modern. Totodată, forma dizolvării monarhiei, precum şi a Ungariei istorice şi contururile noii ordini nu au fost nicidecum predeterminate, ele au depins însă de deznodământul războiului, de interesele strategice ale marilor puteri şi de raporturile interne din ţara cuprinsă de febra revoluţionară.[9] În observaţiile sale finale asupra procesului de dizolvare a monarhiei, Kann constata: „Când Austro-Ungaria s-a decis pentru războiul cu Serbia şi în felul acesta s-a sinucis de teama morţii, dubla monarhie şi-a ratat singura posibilitate de supravieţuire: anume cu ajutorul timpului ca atare."[10]

Parafrazând cuvintele lui Churchill, nici măcar nu se poate afirma că ultimele cabinete instalate de împăratul/rege Carol la Viena şi la Budapesta au desăvârşit destrămarea imperiului — ele nu au putut decât să asiste la această destrămare. La 16 octombrie 1918, purtătorul de cuvânt al opoziţiei, contele Mihály Károlyi, a declarat în Parlamentul de la Budapesta: „Războiul l-am pierdut; acum, este important să nu pierdem pacea." 24 de ore mai târziu — lovitura de teatru: Tisza, la momentul respectiv încă omul politic cel mai influent, a declarat spre uluirea partidului său: „Eu recunosc ceea ce a spus contele Mihály Károlyi în discursul său de ieri: eu recunosc că noi am pierdut războiul." Despre efectul acestor cuvinte a scris ca martor principal, poate mai presus de orice bănuială, Károlyi însuşi în memoriile sale:

> Această frază a căzut ca un trăsnet asupra majorităţii zguduite. Era evident că Tisza se prăbuşea sub impresia evenimentelor şi sub greutatea enormei sale răspunderi. Aceasta a fost cea mai mare lovitură ce se putea imagina împotriva reacţiunii. Anunţul lui Tisza s-a răspândit ca un fulger în ţară, în tranşee şi în spatele frontului. Erau mulţi care abia acum luau la cunoştinţă adevărul, pur şi simplu datorită faptului că îl rostise Tisza.[11]

Revoluţiile din octombrie 1918 şi din martie 1919, dar şi contrarevoluţia din 1919/1920 au fost urmări directe ale înfrângerii. Nu era vorba sau nu era vorba în primul rând de o revoluţie socială cu caracter de clasă, ci de tensiuni ce rezultau din rivalităţi naţionale sau din măsuri ale Aliaţilor percepute ca nedrepte.

Ceea ce s-a petrecut în Ungaria în aproape cincisprezece luni ilustrează în mod exemplar „criza neprevăzutului" (Paul Valéry). Când

a fost rugat în 1932 să anticipeze ce s-ar putea întâmpla în cincizeci de ani, poetul şi eseistul francez a făcut trimitere, în primul rând, la mottoul unei teme de disertaţie: „Noi mergem înapoi spre viitor", ca să adauge: „Devine tot mai periculos să te sprijini pe ieri şi alaltăieri pentru a face preziceri; dar este în continuare înţelept să fii pregătit pentru orice sau aproape pentru orice."[12]

Nu forţe anonime sau mari ideologi au dominat scena politică, ci personalităţi cărora, ce-i drept, le-a lipsit dimensiunea politică în sensul lui Jacob Burckhardt, dar în care s-a condensat istoria. Printre aceste figuri principale s-a numărat mai ales „sfinxul" politicii ungureşti, din decisiva perioadă de trecere succesivă prăbuşirii monarhiei: contele Mihály Károlyi, atunci în vârstă de 43 de ani.[13]

Politica în vechea Ungarie semăna cu o operă comică interpretată de o mână de aristocraţi care-şi schimbă rolurile politice adesea după toane sau după condiţionările lor personale reciproce. István Tisza era, ce-i drept, de departe cea mai puternică personalitate politică şi un adept consecvent al alianţei cu Germania. Dar în ochii marii nobilimi reprezentate prin familii precum Károlyi, Apponyi, Andrássy, Esterházy, Zichy şi Pallavicini, el a fost şi a rămas un parvenit (Tisza a fost ridicat la rangul de conte abia la sfârşitul secolului al XIX-lea) şi un reprezentant al acelei *gentry* obtuze. Magnaţii erau contra liniei dure a lui Tisza şi voiau o deschidere cel puţin marginală în direcţia democratizării. Regele Carol insista pe introducerea dreptului de vot general, egal şi direct, aşa cum era acesta considerat începând din 1907 în Cisleitania; dar aşa ceva nu era dorit în Ungaria. Desigur, Alfred baron de Nostitz, trimisul sas, nu minţea în relatarea sa atunci când scria: „Cine însă cunoaşte fie şi numai într-o oarecare măsură situaţia din Ungaria va pune sub un serios semn de întrebare onestitatea jocului opoziţiei, căci Andrássy şi Apponyi în sinea lor sunt potrivnici exact ca şi Tisza unei emancipări a naţionalităţilor nemaghiare, aşa cum ar rezulta ea din exercitarea unui drept de a alege în mod liber!"[14]

Aristocraţii deţineau în Parlament funcţiile politice cele mai înalte. Contele Albert Apponyi, care de altfel salutase în sala de şedinţe declaraţia de război cu exclamaţia „În sfârşit!", caracteriza pasiunile politice ale compatrioţilor săi în felul următor: „Îndată ce trei unguri vorbesc despre politică, formează un partid: unul este preşedinte, celălalt vicepreşedinte, al treilea devine secretar general, care consideră de datoria lui să dea cu orice prilej o declaraţie importantă."[15]

Desprinderea de grupuri şi fracţiuni făcea, aşadar, parte aproape din viaţa de fiecare zi a acestui parlamentarism ciudat, în condiţii în care în general puteau participa la alegeri, se înţelege, prin vot deschis numai şase procente din populaţie (în Transilvania numai trei, în Croaţia două procente).[16] Când a învins revoluţia burgheză din 1918 sub conducerea contelui Mihály Károlyi, s-a spus că nu întâmplător în Ungaria se poate găsi un magnat chiar în fruntea revoluţiei.[17] Dacă politica dinainte de izbucnirea războiului a apărut iniţial ca un „teren de joc al celor patru conţi“ (Andrássy, Apponyi, Károlyi, Tisza), în timpul războiului mondial politica lui Károlyi a devenit tot mai mult un factor incalculabil.

Nimic nu lăsa în tinereţea lui Károlyi să i se întrevadă importanta şi extrem de controversata carieră de mai târziu.[18] Ca vlăstar al uneia dintre cele mai vechi şi mai bogate familii aristocratice, tânărul conte (1875–1955) a crescut după canoanele clasei sale. El avea bani de buzunar cât avea premierul de atunci salariu. Vorbea, ce-i drept, fluent în engleză, franceză, germană şi înţelegea şi italiana, dar nu a reuşit nici în acestea, nici în limba sa maternă să stăpânească vreodată cu adevărat limba scrisă. Până să intre în Parlament, tânărul aristocrat îşi petrecuse lunile de iarnă cu unchiul său la Menton pe Riviera franceză. Ducea o viaţă de aventuri între Paris, Londra, Viena şi Budapesta şi trecea drept un pasionat jucător de cărţi. Pierduse sume incredibile şi — înainte de a se căsători în 1914 cu Katinka, fiica vitregă a lui Gyula Andrássy, mai tânără cu aproape douăzeci de ani — datoriile lui atingeau suma ameţitoare de douăsprezece milioane de coroane. A fost de la început un luptător şi un jucător şi le-a făcut pe toate cu dăruire deplină. Poate că în felul acesta compensa un defect de vorbire din naştere, care n-a putut fi înlăturat pe de-a-ntregul nici după operaţia în cerul gurii făcută de profesorul Billroth la Viena. Cu cât Károlyi căuta mai aprig să-şi corecteze în discursurile publice defectul de vorbire, cu atât mai greu le venea ascultătorilor săi să-l înţeleagă.

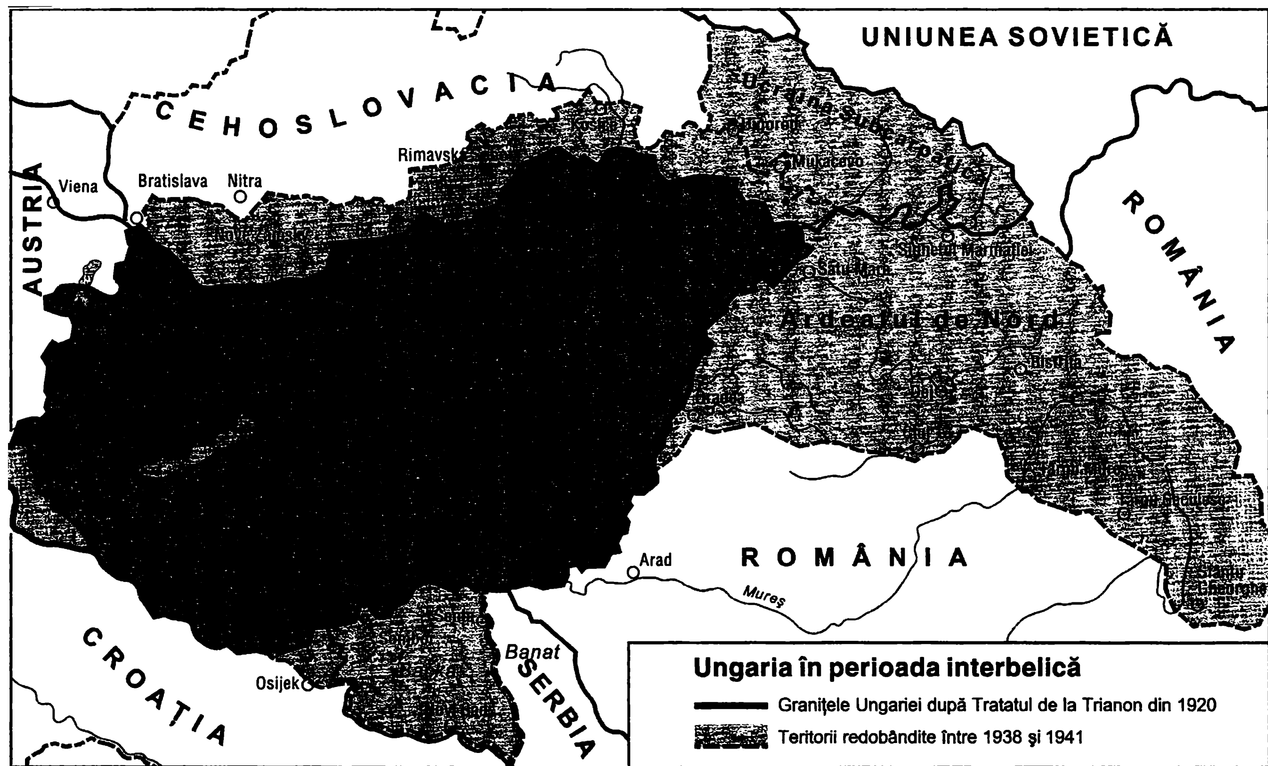
Încă dinainte de izbucnirea războiului, era considerat un om politic filoatlantist care, în 1914, într-un lung turneu de conferinţe prin Statele Unite, pledase pentru conceptul unei transformări şi federalizări democratice a Ungariei. În toamna lui 1917, şi-a expus ideile în neutra Elveţie. La începutul lui 1914, Károlyi a fost primit chiar de preşedintele statului francez, Poincaré, cu care a avut o lungă convorbire personală. În ce priveşte politica externă, orientarea lui era în contradicţie flagrantă cu linia tatălui său vitreg şi cu cea a lui Apponyi. În iulie 1916, s-a produs ruptura: Károlyi, împreună cu alţi 23 de

deputaţi, a părăsit Partidul Unit al Independenţei, partid de opoziţie, şi a înfiinţat Noul Partid al Independenţei. În iunie 1917, a urmat constituirea unui „Bloc al dreptului electoral" împreună cu micul Partid Democrat al lui Vilmos Vázsonyi, ministrul de mai târziu al justiţiei, precum şi cu social-democraţii şi radicalii burghezi (conduşi de Oszkár Jászi), care atunci, ce-i drept, nu erau defel reprezentaţi în Parlament.

Memoriile protagoniştilor şi consideraţiile de mai târziu ale comilitonilor şi contemporanilor arată cu rară claritate aspectele de operetă prezente în mijlocul unei răsturnări politice şi al unei tragedii naţionale. Károlyi însuşi recunoaşte peste decenii în memoriile sale: „Dacă privesc înapoi la intervalul de o lună, de două luni dinainte de căderea monarhiei habsburgice, pot să înţeleg mai bine cecitatea istorică a lui Ludovic XVI la ocuparea Bastiliei." În septembrie 1918, în ajunul prăbuşirii şi într-o atmosferă ce se anunţa revoluţionară, conducătorul opoziţiei a plecat anume cu familia Andrássy la vânătoare în masivul Gilău din Transilvania. Într-o scrisoare din 25 septembrie, el îi scria unui prieten că până în primăvară nu este de aşteptat nici o schimbare esenţială. Andrássy spera la postul de ministru de externe chezaro-crăiesc. Visul lui era să calce pe urmele tatălui său.

La 26 septembrie, Bulgaria a capitulat, iar frontul din Balcani s-a prăbuşit. Cu aceasta, armatei franceze de la Salonic i s-a deschis drumul în spaţiul danubian. În timp ce premierul Wekerle a trimis un tren special ca să-l aducă pe Andrássy, Károlyi a plecat cu prietenii săi cu o zi mai devreme în oraşul cel mai apropiat ca să ia trenul spre Budapesta. A sosit la 29 septembrie în capitală: în primele ore ale dimineţii, era deja aşteptat la gară de o delegaţie. În legătură cu aceasta, Károlyi a comentat mai târziu: „Calendarul revoluţiilor se definitivează totdeauna numai după consumarea faptelor. [...] Un prieten mi-a reproşat mai târziu: cum ai putut tu atunci să te duci la vânătoare? Deci: atunci a fost atunci, nu «atunci»."

Întrecerea cu timpul şi pentru câştigarea favorurilor regelui s-a desfăşurat parţial în familia mai restrânsă Károlyi–Andrássy. Katinka Károlyi s-a dovedit în aceste împrejurări fidelă şi înflăcărată tovarăşă de luptă a soţului ei. Andrássy era, parţial din cauza propriilor sale ambiţii, parţial prin contacte strânse cu regele Carol şi anturajul său, cel mai mare adversar al planurilor politice ale ginerelui său. Cei doi se contraziceau la micul dejun de familie în chestiuni de politică şi poziţii, iar Katinka îi relata soţului cele ce — spionând în propria sa familie — putea afla despre intrigile tatălui ei vitreg.

UNIUNEA SOVIETICĂ
CEHOSLOVACIA
AUSTRIA
Viena
Bratislava
Nitra
Mukacevo
Satu Mare
Ardealul de Nord
Bistriţa
ROMÂNIA
ROMÂNIA
Arad
Mureş
Banat
SERBIA
CROAŢIA
Osijek
Ungaria în perioada interbelică
Graniţele Ungariei după Tratatul de la Trianon din 1920
Teritorii redobândite între 1938 şi 1941

Între timp, evenimentele se precipitau. În timp ce regele Carol l-a trimis pe Andrássy mai întâi într-o absurdă călătorie exploratorie, guvernul continua să se împotrivească reformelor de bază cerute de grupul Károlyi și de mase. Mult prea târziu, abia la 25 octombrie, partidul lui Károlyi, radicalii burghezi și social-democrații au înființat „Consiliul Național Ungar“. Sub conducerea lui Károlyi, acest for era dispus să-și asume răspunderea. Un program în douăsprezece puncte întocmit de Oszkár Jászi cerea încheierea imediată a unei păci separate, independența, împăcarea cu naționalitățile fără a se aduce atingere integrității teritoriale a țării, introducerea votului universal și o reformă agrară.

Vechea pătură conducătoare — Andrássy înainte de toți — voia însă să împiedice cu toate mijloacele numirea lui Károlyi ca premier al Ungariei. Andrássy era și el dispus să devină premier al Ungariei; în acest caz, el ar fi putut să ordone arestarea imediată a soțului fiicei sale vitrege, întrucât îl vedea în acesta deja pe căpetenia revoluției. Oricum, Andrássy a reușit să-l convingă pe rege să-l numească premier nu pe Károlyi, ci pe contele János Hadik, iar pe el însuși (Andrássy) ministru de externe comun. Crahul familiei era perfect. Károlyi, disperat, și-a trimis, ce-i drept, soția la gară ca să-l înduplece pe Andrássy — înainte ca acesta să plece la Viena — să nu-i mai blocheze numirea ca premier, dar totul a fost în zadar. Pe de altă parte, Hadik și Andrássy nu dispuneau de o bază de putere. Tot mai mulți oameni demonstrau pentru Károlyi și pentru realizarea programului său. Dar acesta continua să aștepte și astfel a pierdut timp prețios.

Destrămarea monarhiei și a regatului ungar nu a mai putut fi însă oprită. Încă înainte de schimbarea de putere de la Budapesta, românii și cehii, croații, slovenii și ucrainenii și-au anunțat ieșirea din dubla monarhie. În acest timp, în noaptea dinspre 31 octombrie, a învins la Budapesta revoluția democratică nesângeroasă, „revoluția rozelor de toamnă“: unitățile militare, care se alăturaseră Consiliului Național, au ocupat poșta, centrala poștei și a telegrafului, gările și alte puncte strategice. Regelui Carol nu i-a mai rămas altceva de făcut decât să-l numească totuși la 31 octombrie pe Károlyi premier. La 3 noiembrie 1918, a fost semnat la Padova acordul de armistițiu. Cu aceasta, pentru monarhia austro-ungară Primul Război Mondial a luat sfârșit.

Mai ales ca urmare a atitudinii sale pacifiste și a eficientului său rol de opoziție, Károlyi a ajuns cel mai popular om politic al Ungariei. După ce regele Carol renunțase la 11 noiembrie la „orice amestec în treburile guvernului“ și după ce la o zi după aceasta fusese proclamată

republica austro-germană, la 16 noiembrie guvernul Károlyi a proclamat şi el republica. La 11 ianuarie 1919, Consiliul Naţional l-a ales pe Károlyi ca preşedinte al republicii.

În ciuda bunelor intenţii şi a cooptării în guvern a unora dintre cei mai capabili oameni politici şi specialişti, toate proiectele importante, precum reforma agrară şi o nouă lege electorală, au stagnat. Situaţia era disperată, fiindcă nu exista nici o premisă pentru îndeplinirea uriaşelor sarcini politice şi sociale, economice şi naţionale. În *Crima Maghiariei, pedeapsa Ungariei — revoluţie şi contrarevoluţie în Ungaria* — profund îndârjita, emoţionala sa analiză a evenimentelor — Jászi, alături de Károlyi, figura-cheie în acele momente, a făcut o subliniere foarte apăsată: răul canceros a fost de la început violarea condiţiilor de armistiţiu de trupe cehe şi româneşti, sârbe şi franceze:

> Întreaga opinie publică era convinsă că Antanta va aprecia marea şi eroica luptă pe care Mihály Károlyi o dusese împotriva politicii imperialiste a puterilor centrale în tot timpul războiului şi că naţionalităţile vor primi cu înţelegere loiala mea politică de pace. S-a dovedit însă foarte curând că în ambele cazuri era vorba de nişte iluzii. Tratativele de armistiţiu de la Belgrad din 8 noiembrie, atitudinea dură, răuvoitoare, ameninţătoare şi grosolană a lui Franchet D'Esperey (comandantul suprem francez), neîndurătorul tratat de armistiţiu impus nouă le-au provocat ungurilor [...] amărăciune foarte profundă. [...] Răul nostru principal a constat, la drept vorbind, nu în faptul că am primit un rău tratat de depunere a armelor, ci în aceea că nici acest tratat rău nu s-a respectat. Luminoasa promisiune a ligii wilsoniene a naţiunilor, pacea dreaptă, dreptul la autodeterminare al popoarelor, plebiscitul au plesnit dintr-odată ca nişte baloane de săpun.[19]

Diagnosticul lui Jászi apare just şi în retrospectivă: armata, studenţii şi muncitorimea au fost „adevăratul ferment al acţiunilor revoluţionare". Revoluţia — spune el — a fost iniţial una militară şi naţională. Ea a devenit abia mult mai târziu „socială, socialistă, ba chiar comunistă". După prăbuşirea fronturilor, soldaţii demobilizaţi sau care se întorceau din prizonierat au îngroşat rândurile refugiaţilor din Transilvania şi Ungaria de Sus, respectiv din alte ţinuturi ocupate. Restabilirea liniştii şi ordinii, măsurile împotriva jafurilor şi, în acest sens, organizarea unei armate republicane din vechea armată intrată în disoluţie se înscriau printre sarcinile cele mai urgente ale guvernului Károlyi. Ministru de război era un colonel al statului-major, Béla Linder, cel care a spus acele cuvinte memorabile, citate mereu împotriva lui şi a întregului guvern: „Nu vreau să mai văd nici un soldat!" Această declaraţie a ministrului de resort în mijlocul atacurilor trupelor

străine şi în condiţiile periclitării ţinuturilor centrale s-a dovedit a fi un fiasco. Un fiasco poate şi mai mare au fost tratativele lui Jászi privind transformarea Ungariei „într-o Elveţie a estului" într-o vreme când naţionalităţile fie că îşi formau deja noile lor state, fie că erau pe punctul de a se alipi statelor vecine existente.

Un alt călcâi al lui Ahile pentru guvernul Károlyi s-a dovedit a fi chestiunea agrară nerezolvată.[20] Ce-i drept, Károlyi ca nou preşedinte s-a erijat deja în exemplu şi a început la 23 februarie 1919 pe latifundiile lui de la Kálkápolna să împartă personal pământul. Dar pentru zilieri, ţărani săraci şi pentru întregul proletariat agrar, legea era prea greoaie şi prea blândă, în sensul că expropria contra despăgubire numai moşiile mai mari de 150 de hectare, iar pentru moşieri era, fireşte, mult prea „radicală" Între timp, forţele conservatoare şi cele situate pe poziţii de dreapta s-au adunat parţial în jurul fratelui preşedintelui, în timp ce nişte ofiţeri radicali de sub conducerea lui Gyula Gömbös, căpitan de stat-major şi viitor premier, înfiinţau asociaţii secrete.

Pericolul cel mai mare şi cel mai direct venea însă dinspre stânga. La 16 noiembrie 1918, când funcţionarul de asigurări şi ziaristul Béla Kun, deghizat în chirurg militar, împreună cu alţi opt tovarăşi din prizonieratul rusesc, s-a întors în capitală, numai foarte puţini puteau anticipa că peste aproape patru luni acest grup minuscul va manevra macazurile pentru fuziunea marii social-democraţii cu micul partid comunist înfiinţat la 24 noiembrie şi pentru instaurarea unei republici a sfaturilor.[21] Comuniştii, al căror număr Jászi însuşi îl evalua la apogeul efemerei lor domnii la maximum 5 000 de activişti, exercitau presiune tot mai mare şi erau beneficiarii situaţiei haotice. În această atmosferă surescitată prin umilire naţională, pauperizare socială şi imensă demagogie, s-a produs la 20 martie 1919 ultima scânteie: printr-o notă celebră şi rămasă de pomină, locotenent-colonelul francez Vyx i-a transmis lui Károlyi ordinul Aliaţilor ca partea ungară să se retragă pe noi linii de demarcaţie în sud-est, ceea ce însemna părăsirea de către Ungaria şi a unor vechi ţinuturi maghiare. Vyx a mai adăugat că noua linie trebuie considerată ca graniţă politică definitivă. Chiar dacă mai târziu, după un val de proteste, ofiţerul a renunţat la adaosul respectiv, efectul acestei bombe politice a fost enorm. „Ne-am simţit nu numai învinşi, doborâţi, jefuiţi, ci, ceea ce din punctul de vedere al psihologiei de masă este şi mai rău, şi escrocaţi, păcăliţi şi amăgiţi!" nota Jászi.[22]

În situaţia disperată în care se afla, confruntat cu eşecul întregii lui concepţii de politică externă bazată pe prietenie cu Antanta, Károlyi

hotărî să demisioneze şi să transfere puterea către consiliul revoluţionar înfiinţat între timp de către social-democraţi împreună cu comuniştii. În realitate, Károlyi voise să instaleze un guvern pur social-democrat („pentru clasa muncitoare"). El nu ştia că în spatele lui majoritatea social-democraţilor încheiase cu activiştii comunişti arestaţi de câteva săptămâni un pact privind instaurarea unui guvern al sovietelor. Károlyi a afirmat până la moarte că el n-a semnat niciodată declaraţia ce i se atribuie privitoare la predarea benevolă a puterii, declaraţie citită şi la şedinţa consiliului revoluţionar şi publicată. El atunci însă nu s-a distanţat public de Republica Sfaturilor pe care social-democratul austriac Otto Bauer a numit-o o „dictatură a disperării"[23], şi a părăsit Ungaria abia în iulie 1919 în direcţia Praga.

În câteva luni, din mântuitorul şi eroul sărbătorit al naţiunii, al ultimei speranţe a unei ţări cu o mie de răni sângerânde, el a devenit un trădător, un aventurier, care din grandomanie a pus în joc totul. Precum în 1849 Görgey, Károlyi trebuia acum să plătească pentru tot ceea ce a venit după aceea: pentru monstruozităţile terorii roşii, ba chiar şi pentru mult mai lunga domnie a terorii albe.[24]

Astăzi este clar că Mihály Károlyi a fost simbolul incontestabil al revoluţiei, dar nu conducătorul ei. În „încercarea" sa „psihologică" întreprinsă la scurt timp după prăbuşirea vechii ordini a lucrurilor şi având ca obiect procesul prin care din erou legendar Károlyi a devenit răufăcător detestat şi dispreţuit, Jászi îl compară pe acesta cu prinţul Mâşkin din *Idiotul* lui Dostoievski, prinţ care era numit aşa pentru că, în naivitatea lui puerilă, lua în serios principii şi caractere.

> Democraţie, socialism, pacifism nu erau pentru el lozinci politice, ci realităţi morale, personalităţi puternice, ca să zicem aşa, cu care el se află în corelaţie aproape mistică. (O situaţie realmente fatal periculoasă pentru un asemenea om politic, care nu a avut niciodată de-a face cu realităţile concrete ale vieţii şi care totdeauna a privit din exteritorialitatea căminului său aristocratic oamenii şi lucrurile.)[25]

Jászi scrie că Mihály Károlyi i-a povestit chiar la începutul perioadei petrecute în emigraţie cum a devenit el „din socialist sentimental un revoluţionar marxist". În exilul său mai întâi la Praga, apoi pe coasta dalmată (a avut până în 1946 un paşaport iugoslav), la Paris şi în sfârşit la Londra, el nu a fost un criptocomunist, ci mai curând un tipic tovarăş de drum, un tovarăş dacă nu practicant al criticii, atunci măcar consecvent. „Conte al Cominternului", el a colaborat strâns cu Partidul

Comunist Ungar mai ales în a doua jumătate a anilor douăzeci şi la începutul anilor treizeci. Béla Kun, comisarul poporului pentru politică externă al Republicii Sfaturilor şi ani de zile şef al partidului comunist din exil, îl taxase odată neinspirat pe Károlyi de „Kerenski ungar“. Raportul dintre ei, ce-i drept, nu a fost niciodată unul cordial.

Printr-un proces, regimul Horthy a dispus confiscarea averii aristocratului acuzat de trădare de ţară, iar printr-o lege specială i-a transferat familiei fratelui acestuia o parte din latifundii. Faptul că un văr al „trădătorului“, contele Gyula Károlyi, a fost acela care în iunie 1919 formase primul contraguvern şi-l „inventase“ ca ministru de război pe contraamiralul Horthy, care, în schimb, ca regent, îl numise în 1931/1932 efectiv ca premier pe Károlyi „cel bun“, este o altă faţetă interesantă din istoria acestei familii ciudate. Idealist sincer fără aptitudini de om de stat, acest Don Quijote al politicii central-europene a fost pe deplin reabilitat abia după 27 de ani, în februarie 1946, printr-o lege specială a primului Parlament ungar ales liber; sentinţele de odinioară au fost invalidate ca nedrepte. Şi-a reprimit celebrul palat de pe strada Károlyi din centrul capitalei, precum şi, ca membru al rezistenţei, 150 de hectare de pământ. Deşi trecut deja de şaptezeci de ani, a acceptat să meargă ca ambasador al Ungariei la Paris. Faptul că a rămas în acest post şi în timpul procesului public intentat cardinalului Mindszenty, la începutul lui 1949, şi că şi-a înterupt relaţiile cu regimul de la Budapesta abia după arestarea ministrului de externe comunist László Rajk şi a celor mai apropiaţi colaboratori ai săi de la Paris i-a supărat foarte tare pe unii dintre vechii prieteni, după cum scrie Jászi, pe atunci profesor de istorie la Oberlin College în SUA. Károlyi a murit în 1955 în exilul francez.

După întâlnirea personală din anul 1961 dintre văduva sa, „contesa roşie“ Katinka, şi şeful de partid János Kádár, regimul dornic de recunoaştere occidentală a permis înhumarea la Budapesta a rămăşiţelor pământeşti ale lui Károlyi şi ale fiului său, elev-pilot englez, mort într-un accident. La scurt timp după aceasta, într-un mic parc din faţa Parlamentului i s-a ridicat o statuie. Această statuie a „aristocraticului *enfant terrible*“ (Robert A. Kann) atât de impresionant din punct de vedere moral şi uman, atât de controversat şi, până la urmă, atât de nenorocos din punct de vedere politic aminteşte de o epocă dramatică, ale cărei urmări se mai resimt şi azi.

Dar Republica Sfaturilor, dictatura comunistă? Ea n-a durat decât 133 de zile şi a fost, în realitate, un dublu cadou făcut atât noilor state

vecine vorace, care au putut să disimuleze sub retorică antibolşevică îmbucătăţirea detestatei Ungarii, cât şi regimului care a urmat, nu mai puţin dur, al dreptei autoritare. Aceasta, timp de un sfert de veac, a identificat democraţia şi liberalismul cu bolşevismul şi teroarea, critica, bineînţeles, cu trădarea. Adevărata tragedie a constat în aceea că efemerul regim comunist s-a ridicat pe ruinele revoluţiei burgheze, ca şi când el ar fi fost o urmare naturală, organică a acesteia.[27]

Trebuie arătat că la naşterea Republicii Ungare a Sfaturilor nu a fost vorba de o răsturnare revoluţionară, ci de un act de-a dreptul disperat, prin care puterea a fost predată unui grup de mai multe ori fracţionat, alcătuit din comunişti proaspăt convertiţi, ameţiţi de retorică revoluţionară, socialişti de stânga şi centrişti. Deoarece, ca prizonier de război, participase la Revoluţia Rusă din Octombrie şi înfiinţase în cadrul Partidului Bolşevic primul partid comunist din exil, Béla Kun, mai ales că era prieten personal cu Lenin şi cu familia acestuia, era considerat în Rusia ca unul dintre cei mai influenţi socialişti străini. Era deci de la sine înţeles că Béla Kun, deşi formal răspundea numai de politica externă, acţiona în toate privinţele ca omul forte din consiliul revoluţionar.

Deşi era un bun orator şi un iscusit organizator, Kun a eşuat complet ca personalitate conducătoare. A tot promis ajutorul Rusiei Sovietice şi al Armatei Roşii, care se apropia din ce în ce mai mult. Dar aşteptata acţiune menită să-i intimideze pe Aliaţi nu a avut loc. Privită din perspectiva intereselor naţionale ungureşti, dictatura roşie s-a dovedit mai degrabă un bumerang. Kun a mizat pe revoluţia mondială, aşa că nişte instigatori francezi, care de la început nu au văzut pentru Ungaria nici un loc în „Mica Antantă“ înjghebată de ei, au putut să se joace cu spectrul bolşevismului. La conferinţa de pace de la Paris, Wilson şi Lloyd George s-au lăsat şi ei atraşi de teza întăririi „citadelei româneşti“ împotriva Ungariei „roşii“.[28]

Kun nu a putut să fie la înălţimea speranţelor pe care le-a trezit parţial şi în clasa de mijloc dar, mai ales, în proletariat. Republica Sfaturilor a comis greşeli pline de consecinţe în toate domeniile, în special însă în politica agrară şi în atitudinea faţă de Biserici. În loc să se realizeze o radicală reformă agrară, s-a naţionalizat pământul plus întreprinderile cu peste douăzeci de muncitori. Unii paşi pozitivi în resortul cultural (sub György Lukács, comisar al poporului), de pildă în lupta contra analfabetismului şi în politica socială, au fost

curând umbriți de criza economică neîntreruptă și tot mai profundă și de suprapunerea unui aparat opresiv.

Singura realizare, luată în seamă și pe plan internațional, a fost neașteptata împotrivire a ungurilor în fața înaintării trupelor cehe și românești. Kun a reușit, cu mari eforturi, în câteva săptămâni, împreună cu comandantul suprem Vilmos Böhm, un social-democrat, și cu șeful marelui stat-major Aurél Stromfeld, un fost colonel de stat-major, să organizeze o armată de 200 000 de oameni.[29] Armata, strălucit condusă de Stromfeld, în rândurile căreia luptau ca tineri ofițeri și zeci de viitori generali ai armatei lui Horthy, a început în nord o ofensivă victorioasă și i-a respins pe cehi până departe. Cu sprijin unguresc, a fost proclamată la 16 iunie la Eperjes (Prešov) chiar o Republică Slovacă a Sfaturilor.

Armata Roșie a Ungariei lupta, desigur, nu pentru revoluția mondială, ci pentru patria amenințată. Un ultimatum al puterilor Antantei a stopat ofensiva: în condițiile unei retrageri a trupelor ungare pe vechea linie de demarcație, trebuiau să se retragă pe pozițiile lor inițiale și trupele românești. Ca să câștige recunoașterea internațională și, de asemenea, în condițiile dificultăților de aprovizionare și ale opoziției politice interne crescânde, Kun a reușit să impună retragerea Armatei Roșii. În semn de protest, Böhm, Stromfeld și mulți ofițeri au renunțat la funcții. Retragerea a demoralizat armata. Totodată, românii nu și-au respectat din nou promisiunile și au rămas de-a lungul Tisei. Când Kun a vrut să repare cu un atac prin surprindere greșeala penibilă și să curețe prin forță ținuturile de dincolo de Tisa, planurile au ajuns prin trădare în mâinile românilor, care au silit Armata Roșie să se retragă în dezordine.

După 133 de zile, experimentul, în ciuda valului de teroare din faza târzie, a luat sfârșit.

După o carieră mai curând nereușită în partidul rus, respectiv în aparatul Cominternului, Kun, ca atâția alți foști comisari și activiști comuniști, și-a sfârșit viața într-o închisoare a lui Stalin. Arestat în iunie 1937 sub acuzația de activitate antipartinică, a fost executat la vârsta de 52 de ani. După cucerirea puterii în 1948, comuniștii unguri au trecut sub tăcere decenii de-a rândul adevăratul rol al lui Kun și tragicul lui destin. Mátyás Rákosi, care atunci acționa încă în eșalonul doi și care între timp ajunsese dictatorul atotputernic al Ungariei, a fost transformat retroactiv aproape în figură-cheie a Republicii Sfaturilor;

Kun a dispărut fără urmă. Abia la începutul lui 1956, *Pravda* moscovită l-a evocat ca pe „o personalitate proeminentă a mişcării muncitoreşti internaţionale“ pe Kun, nonentitatea de până atunci, cu prilejul împlinirii a şaptezeci de ani de la naşterea lui. Era un semn care spunea multe iniţiaţilor, mai ales celor din Ungaria. Mai târziu, lui Kun i s-au conferit postum şi înalte distincţii, inclusiv cea a „Ordinului Steagul Roşu“, distincţii care, prin ambasadorul sovietic, i-au fost înmânate solemn în aprilie 1964 soţiei (surghiunită mulţi ani de zile în Asia Centrală) care locuia în Ungaria. La a 45-a aniversare a Republicii Ungare a Sfaturilor, o şcoală şi chiar o stradă din Leningradul de atunci au primit numele lui.[30]

În ciuda reabilitării solemne, răposatul Kun, în mod straniu, a reuşit să provoace în 1979 un incident penibil. Într-o primă biografie cuprinzătoare şi obiectivă, György Borsányi povestise unele amănunte necunoscute din viaţa lui Kun. Astfel — scria biograful — Kun decontase ca tânăr activist social-democrat în Transilvania 110 coroane cheltuieli pentru o călătorie neefectuată şi, după dezvăluirea scandalului, trebuise să restituie suma la casieria partidului; şi mai penibil era faptul că, în timpul unei călătorii de la Moscova la Viena, uitase într-un taxi vienez o mapă plină cu documente secrete privindu-i pe tovarăşii unguri care activau în clandestinitate şi nu întreprinsese nimic ca să aducă incidentul la cunoştinţa celor vizaţi şi respectiv organelor de partid. „Taximetristul“ a predat actele în limba maghiară la legaţia ungară din Viena. Acolo, înainte ca originalele să fie returnate lui Kun şi gazdelor lui vieneze, explozivele documente au fost fotografiate de detectivi aduşi imediat de la Budapesta. Urmările pentru munca de partid ilegală au fost catastrofale.

În cursul luptelor fracţioniste din partidul ungar, Kun a denunţat pe neaşteptate nu mai puţin de douăzeci de adversari din interiorul partidului drept — nici mai mult nici mai puţin decât — „conspiratori troţkişti“ şi a obţinut arestarea lor. Pe-atunci, în anul 1929, mai puteai însă să-ţi dovedeşti nevinovăţia şi să obţii punerea în libertate. Câţiva ani mai târziu, aceşti tovarăşi ar fi fost împuşcaţi fără nici o ezitare, aşa cum s-a întâmplat în noiembrie 1939 cu Kun însuşi. Din biografia respectivă, te puteai deci informa despre toate aceste lucruri şi despre altele la fel de compromiţătoare.

În Ungaria, probabil că nu s-ar fi acordat o mare atenţie întregii chestiuni dacă familia Kun nu ar fi protestat energic la Comitetul Central al partidului şi, zice-se, şi la ambasada sovietică împotriva acestui procedeu „jenant şi provocator“, şi, mai mult, chiar în ajunul

unei vizite oficiale în Ungaria a şefului de partid sovietic, Brejnev. Secţia de resort a CC a acționat rapid. Exemplarele încă existente ale biografiei au fost adunate şi peste noapte transformate în materie primă pentru altceva. Cartea nu a mai fost de găsit nicăieri; numai o xerocopie greu lizibilă am primit eu de la prietenul meu, scriitorul István Eörsi. Astfel, în ziua sosirii lui Brejnev la Budapesta, am putut, spre supărarea activiştilor de la Agitprop, să anunț în ziarul meu: „Brejnev a venit — Kun a dispărut!“

31

Amiralul de pe calul bălan: Trianon — certificatul de deces al imperiului lui Ştefan

Un singur cuvânt simbolizează pentru toţi ungurii şi în ziua de azi cea mai mare tragedie a istoriei lor: *Trianon*. În castelul desfătărilor Trianon din parcul de la Versailles, Aliaţii au emis certificatul de deces al imperiului milenar al lui Ştefan, şi doi reprezentanţi ai Ungariei, ale căror nume sunt uitate de mult, au trebuit, din însărcinarea guvernului şi a Parlamentului, să semneze dictatul. În această zi fatală, 4 iunie 1920, în întreaga ţară au sunat clopotele, pe clădiri au fost arborate steaguri negre, circulaţia s-a oprit, ziarele au apărut cu un chenar negru, iar în biserici s-au ţinut slujbe funerare.

Trianon a însemnat amputarea naţiunii ungare şi sfârşitul Ungariei istorice. „Regatului Ungariei", de-acum de sine stătător, nu i-au rămas decât 93 000 din cei 282 000 de kilometri pătraţi ai vechiului imperiu (cu Croaţia, acesta avea chiar peste 325 000 de kilometri pătraţi) şi, după recensământul din 1920, 7,6 milioane de locuitori, în loc de cei 18,3 (cu Croaţia, 20,9) de altădată. Învingătorii au împărţit prada între trei state vecine: România, al cărei guvern întorsese în 1918 armele la fel de oportunist ca şi în 1944, a primit un ţinut de 102 000 de kilometri pătraţi cu 5,24 milioane de locuitori, adică întreaga Transilvanie cu Ţinutul Secuiesc, Banatul de răsărit, cea mai mare parte a comitatelor Körös şi Tisa, precum şi partea de sud a Maramureşului. Cehoslovaciei, Ungaria a trebuit să-i cedeze 63 000 de kilometri pătraţi — cu 3,5 milioane de oameni. Noului Regat al Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor i s-au repartizat Bácska, Baranya, partea de vest a Banatului, cu 21 000 de kilometri pătraţi şi 1,5 milioane de locuitori. Austriei, ea însăşi îmbucătăţită, tratatul i-a atribuit Burgenlandul de astăzi, cu circa 4 000 de kilometri pătraţi şi aproape 300 000 de locuitori. Numai asupra apartenenţei localităţii Sopron (Ödenburg) şi a împrejurimilor s-a ţinut un plebiscit, şi acesta contestat de Austria, are aducea ca argument istoria anterioară a regiunii, ca şi modul contestabil al efectuării plebiscitului. La acest plebiscit, în jur de două treimi din voturi au fost pentru Ungaria.

De la împărţirea Poloniei, cu nici un stat al Europei nu s-au purtat marile puteri aşa de necruţător şi de nedrept cum s-au purtat cu

Ungaria istorică. Peste trei milioane de unguri (exact: 3 227 000) trăiau din acel moment sub autoritate străină, deşi jumătate dintre ei şi-au păstrat la graniţele celor trei state succesoare zone de locuire *compactă*.

Aproape fiecare familie ungurească a fost afectată direct de tragedia de la Trianon. Oraşul tradiţional de încoronare Pozsony, mănunchi de simboluri ale istoriei ungare, s-a numit dintr-odată Bratislava, iar Kolozsvár, Kassa sau Temesvár şi-au schimbat numele în Cluj, Košice şi Timişoara. Şi rudele, şi prietenii care trăiau acolo au devenit peste noapte „străini". Poporul a fost traumatizat. Între 1918 şi 1920 au fugit din ţinuturile înstrăinate sau le-au părăsit în jur de 350 000 până la 400 000 de oameni, mai ales funcţionari, ofiţeri şi reprezentanţi ai clasei mijlocii. Zeci de mii au trebuit să se mulţumească luni de zile cu cazare mizerabilă în vagoane prin gări sau în barăci improvizate. Aceşti oameni lucizi din punct de vedere politic, decăzuţi de la condiţia de seniori la aceea de apatrizi, au format un mediu propice pentru extremismele de orice fel, pentru şarlatani populişti şi pentru ofiţeri radical-naţionalişti şi antisemiţi din escadroanele morţii.

Trianon a fost un şoc din care ungurii — indiferent de poziţia politică dintr-un moment sau altul — nu şi-au revenit în fond nici astăzi. În grădiniţe şi şcoli, la liturghii şi în presă a fost ţinută trează ideea redobândirii ţinuturilor pierdute în favoarea vecinilor dispreţuiţi. Lozincile repetate zi de zi „Nu, nu, niciodată!" şi „Ungaria ciuntită-i blestem, Ungaria Mare o vrem" marcau chiar şi la douăzeci de ani după Trianon viaţa cotidiană din şcoli. Ora de clasă începea şi se termina cu crezul unguresc, prin care în conştiinţa elevilor se imprima ca „adevăr etern al lui Dumnezeu" ideea reînvierii vechii Ungarii:

Cred într-un Dumnezeu,
Cred într-o patrie,
Cred în dreptatea divină veşnică.
Cred în reînvierea Ungariei!
Amin.

După Trianon şi poate şi din cauza încercuirii de către Mica Înţelegere (alianţa dintre Cehoslovacia, România şi Iugoslavia, alianţă înfiinţată şi promovată de Franţa) a rămăşiţei statale amputate, Arthur Koestler, autor originar din Budapesta, scria: „Poate prin această singurătate excepţională se explică strania intensitate a existenţei lui: a fi ungur este o nevroză colectivă."

Oricum, Ungaria ciuntită a devenit un stat omogen din punct de vedere național. După recensământul din 1920, în acest stat rămăseseră cu altă limbă maternă decât maghiara numai 10,4 procente din populație, dintre care 552 000 de germani (6,9 procente) și 142 000 de slovaci (1,8). Pentru Ungaria amputată de Trianon era valabilă și comparația, ba poate în primul rând comparația făcută pentru Europa Centrală de către politologul Ernest Gellner: înainte de prăbușire, Ungaria semăna cu un tablou de Kokoschka — culori diferite, un model de mare diversitate, pluralitate și complexitate, harta etnografică a Ungariei amputate amintește mai curând de Modigliani —, doar câteva nuanțe cromatice, suprafețe clare, despărțite unele de altele, ambiguitățile și suprapunerile sunt ca și eliminate.[1]

Din punct de vedere economic, Ungaria ciuntită se afla în 1920 în pragul falimentului. Ea, ce-i drept, continua să dețină 56 de procente din capacitatea industrială, chiar 82 de procente din construcția de mașini, precum și 70 de procente din activele bancare ale Ungariei Mari, și totuși marea industrie concentrată în capitală era în același timp ruptă de izvoarele de materie primă, ca și de piețele naturale. Cu 82 de locuitori pe kilometru pătrat, Ungaria amputată la Trianon prezenta cea mai mare densitate demografică din spațiul carpatic, o șesime din populație trăind în supradimensionata capitală. Precum Viena, Budapesta era și ea un „hidrocefal" într-o țară dramatic micșorată.[2]

În evoluția internă, Trianonul a fost resimțit ca „un obstacol funest în calea democratizării" (Thomas von Bogyay). După colapsul revoluției burgheze și după tristele evenimente ale violentului experiment comunist, nesiguranța politică, declinul economic, demoralizarea socială, criminalitatea crescândă și celelalte fenomene de criză au constituit un sol fertil cu adevărat ideal pentru transformarea — cunoscută în istorie — a naționalismului dintr-o ideologie a eliberării într-o ideologie a diversiunii. Umilirea și tracasarea unui grup cândva temut sau invidiat au marcat într-un fatal ciclu dialectic raportul dintre minoritate și majoritate. După Primul și al Doilea Război Mondial, circa 3,5 milioane de unguri au trebuit să execute în România, Cehoslovacia și Iugoslavia chiar de trei ori această schimbare de roluri: metamorfozei bruște din stăpânitori în izgoniți i-a urmat după arbitrajele de la Viena ale puterilor Axei (1938 și 1940) redobândirea parțială a ținuturilor pierdute și, în sfârșit, după 1945, recăderea în situația unei minorități deosebit de suspecte, potențial iredentiste, fără protecție specifică eficace.

În țara în cea mai mare parte ocupată de dușman începând din 1918 nu a existat o ieșire rapidă din haosul general. Între august și noiembrie

1919, trupele româneşti de ocupaţie au putut să jefuiască la Budapesta practic nestingherite. Au strâns, de pildă, 4 000 de aparate telefonice — chiar şi din locuinţe particulare. Valoarea bunurilor cărate de aici de soldăţimea română, mai ales locomotive, vagoane, maşini şi animale de tracţiune, s-a ridicat la aproximativ trei miliarde de coroane de aur, de douăsprezece ori împrumutul cu care Ungaria a fost redresată financiar patru ani mai târziu.[3] Detestatul tratat s-a îngrijit şi de o umilire durabilă. Deşi înconjurată de state mult mai mari — România era de peste trei ori mai mare, Iugoslavia aproape de trei ori, Cehoslovacia de o dată şi jumătate — Ungaria nu a avut dreptul decât la o armată regulată de 35 000 de oameni fără artilerie grea, tancuri şi avioane de luptă. Ungaria a trebuit să consimtă la plata de reparaţii, şi o comisie de control aliată avea să supravegheze îndeplinirea diverselor obligaţii. Fără încuviinţarea Ligii Naţiunilor, Ungaria nu putea să renunţe sub nici o formă la independenţa ei, adică să se reunească cu Austria.[4]

Singura chestiune care în anii următori şi în deceniile următoare a preocupat majoritatea covârşitoare a ungurilor de dincoace şi de dincolo de noile graniţe a fost aceea dacă revizuirea tratatului de la Trianon este posibilă pe cale paşnică sau numai printr-un război victorios. La conferinţa de pace de la Paris din 1919/1920, premierul britanic Lloyd George a avertizat de două ori asupra viitoarelor pericole pe care le-ar însemna pentru pacea din Europa Centrală o Ungarie cu gândul la revanşă: „În Europa de sud-est nu va fi niciodată pace dacă fiecare dintre aceste stătuleţe acuma în devenire are în cuprinsul lui o importantă minoritate maghiară.“ Un an mai târziu, el a avertizat încă o dată asupra pericolului de a pune sub dominaţie străină o treime din totalul populaţiei ungare: „Nu va domni nici o pace dacă ulterior se dovedeşte că pretenţiile Ungariei sunt justificate şi că întregi grupuri etnice ungureşti au fost cedate ca cirezi de vite Cehoslovaciei şi Transilvaniei (a vrut să spună: României), numai pentru că, iată, conferinţa refuzase să examineze chestiunea ungară.“[5]

Trebuie remarcat că şi după publicarea documentelor şi protocoalelor relevante rămâne necontestat faptul că oamenii politici ai celor trei state succesoare, mai ales Eduard Beneš, ministrul cehoslovac de externe de atunci, au vrut să obţină cu toate mijloacele câştiguri teritoriale maxime şi că în privinţa aceasta au fost sprijiniţi întâi de Franţa şi, în timpul întregii conferinţe, şi de Ministerul de Externe britanic, care în chestiunea ungară s-a plasat pe o poziţie potrivnică propriului său premier. Răsturnările de situaţii politice interne din

Ungaria însăşi nu au mai jucat un rol substanţial. La Paris, Marile Puteri au trebuit până la urmă să accepte faptul împlinit (ocuparea Ungariei).

Care a fost motivul pentru care, într-un moment crucial al istoriei sale, Ungaria nu a găsit sprijin nici la învingători, nici la opinia publică a Occidentului? A fost de vină vechea pătură conducătoare alcătuită din magnaţi, *gentry*, clerul înalt şi marea burghezie aflată în curs de afirmare către sfârşitul secolului al XIX-lea şi care printr-o politică şovinistă a distrus mai întâi raportul de încredere cu nemaghiarii şi apoi înaltul prestigiu în faţa lumii dobândit de Ungaria după lupta pentru libertate din 1848/1849? Sau ungurilor li s-a luat în nume de rău faptul că i-au urmat orbeşte în război pe generalii şi diplomaţii austrieci şi germani? Primea deci Ungaria răsplata pentru politica total greşită pe care o dusese în ultimii cincizeci de ani în domeniul naţionalităţilor şi al relaţiilor externe?

În opinia publică ungară, răspunsul la asemenea întrebări a fost atunci un răsunător nu! Vinovaţii erau numai trădătorii vechii ordini, înaintea tuturor contele Mihály Károlyi, care — se spunea — fusese un mai vechi agent al Antantei, îndeosebi al francezilor. Ca ţapi ispăşitori au fost scoşi de aici înainte acoliţii săi evrei, de pildă liberalul Jászi şi socialistul de stânga Zsigmond Kunfi. Bolşevicii evrei conduşi de Béla Kun figurau însă ca principali vinovaţi pentru politica greşită. „Agenţii evrei ai bolşevismului mondial“, intelectualii evrei distrugători ai tuturor valorilor naţionale şi creştine şi milionarii de piaţă neagră evrei, care au profitat de nenorocirea naţiunii şi a soldaţilor de pe front, ar fi aruncat Ungaria în ghearele mizeriei. Pe scurt, evreii şi numai evreii trebuiau — în această concepţie — să răspundă pentru Trianon şi tragedia ungară.

Faptul că revoluţionari evrei, care de altminteri se considerau atei şi nu au acţionat niciodată în interesul evreimii, au jucat un rol de seamă în mişcarea muncitorească din Europa Centrală şi de Est nu a fost nicidecum un fenomen specific unguresc. Nume ca Rosa Luxemburg şi Lev Troţki, Viktor Adler şi Otto Bauer, Eduard Bernstein şi Karl Radek vorbesc de la sine. Despre motivele pentru care în statele multinaţionale evreii — şi membri ai minorităţilor în general — au fost reprezentaţi în mişcări revoluţionare cu mult peste respectiva lor pondere procentuală s-au redactat numeroase studii, de altfel şi despre atitudinea contradictorie a socialiştilor şi comuniştilor faţă de chestiunea evreiască. Mesianismul evreiesc, conştienta sau inconştienta lepădare

de rădăcinile evreieşti, asimilarea conştientă, suprimarea naţionalului în procesul de înstrăinare prin internaţionalism, ura de sine evreiască, prigoana teribilă împotriva duşmanului de clasă evreu şi, nu în ultimul rând, mântuirea omenirii prin iminenta revoluţie mondială — toate aceste trăsături, credinţe şi fapte se regăseau la activiştii politici influenţi din Ungaria. Am depăşi cadrul acestor consideraţii dacă ne-am propune o analiză foarte amplă a motivelor reale şi a carierei de mai târziu a protagoniştilor. Importantă din punct de vedere politic era, în orice caz, nu întrebarea „de ce", ci faptul evident că majoritatea comisarilor comunişti (estimările oscilează între 60 şi 75 de procente) au fost evrei sau evrei convertiţi. Adevărul este că şi în aşa-numita „a doua generaţie reformistă" de după cumpăna dintre secole, în rândurile iniţiatorilor de la remarcabilele reviste precum *Nyugat* (*Occidentul*) sau *Huszadik Század* (*Secolul al XX-lea*) puteau fi găsiţi mulţi oameni de ştiinţă şi intelectuali evrei. Acelaşi lucru se poate spune despre „Cercul Galilei" şi despre „Asociaţia liber-cugetătorilor". Aceste publicaţii şi grupări reprezentau, ce-i drept, iniţiative elitare cu caracter burghezo-radical, aflate departe de puterea politică şi necunoscute păturilor largi ale populaţiei.

În cursul celor 133 de zile ale „Comunei", cum au numit ungurii Republica Sfaturilor, au apărut însă pentru prima dată evrei ca potentaţi, ca purtători ai unui regim internaţionalist, ateist şi bolşevic, adică şi prorus. Acţiunile brutale ale gărzilor roşii şi zorul tribunalelor revoluţionare, mai ales după reprimarea tot mai numeroaselor greve şi încercări de răscoală, pe scurt „teroarea roşie" au fost imputate în primul rând activiştilor Tibor Szamuely şi Otto Korvin, responsabilii cu ordinea internă. Primul s-a sinucis, al doilea a fost executat; amândoi erau evrei. Numărul execuţiilor motivate politic a fost între 300 şi 400, estimarea cea mai serioasă vorbeşte de 580 de victime.[6]

Zadarnic au încercat unii reprezentanţi ai comunităţilor evreieşti, dar şi politicieni moderat-conservatori şi autori independenţi să demonstreze că majoritatea evreilor nu numai că nu s-au aliat cu bolşevicii, ci dimpotrivă, dintre ei mulţi industriaşi, moşieri şi meşteşugari au fost arestaţi sau luaţi ca ostatici. În următorii 25 de ani, între evreime, comunism şi „teroare roşie" s-a pus definitiv semnul egalităţii. „Experienţele din 1918/1919 nu au făcut altceva decât să uşureze din cale afară de mult munca reacţiunii şi a restauraţiei şi au contribuit esenţial la rămânerea Ungariei în afara procesului de democratizare treptată şi generală caracteristic pentru Europa Occidentală."[7]

Revoluția și Trianonul au distrus deci pactul istoric dintre clasa politică dominantă și evreimea maghiară. Fără îndoială, nu numai aportul evreiesc la răsturnările revoluționare a fost acela care a condus la această întorsătură. În marea sa lucrare despre destrămarea monarhiei habsburgice, Jászi expune adevăratele cauze ale fenomenului: maghiarizarea — spune el — nu a mai fost necesară și dorită, deci nici asistența evreilor în lupta contra naționalităților; de aceea s-a schimbat și opinia publică atât de radical. Deodată nu au mai existat mari minorități naționale, ci o clasă mijlocie concurentă formată din evrei. Sperietoarea națională a fost înlocuită cu sperietoarea evreiască, spune Jászi.

„Pe noi ne-au dus de râpă nu dușmani externi, ci dușmani interni", a scris un ziar al taberei creștin-sociale la câteva zile după publicarea, la începutul lui 1920, a condițiilor de pace pentru Ungaria.[8] Această legendă ungurească a „loviturii de pumnal" a avut o importanță uriașă pentru dinamica antisemitismului unguresc din perioada interbelică. Urmările nefaste ale răului fundamental, anume ale emancipării și încurajării de către liberali a asimilării evreilor, fuseseră sesizate la timp numai de primii antisemiți — suna argumentul. „Republica evreiască" din martie 1919 — se argumentează în continuare — nu marchează deci decât punctul final al acestei evoluții, context în care asimilarea a rămas una pur exterioară, după cum, chipurile, ar fi demonstrat-o evenimentele. Evreul nu mai era acum numai cel blestemat de Dumnezeu, cămătarul, speculantul, ci dușmanul de moarte al națiunii ungare pur și simplu.

Grozăviile care s-au petrecut după 19 martie 1944, data invaziei germane — în parte, ce-i drept, și mai înainte —, concursul de împrejurări al asasinării organizate a cu mult peste o jumătate de milion de oameni au fost de natură să ascundă și mai mult cauzele profunde ale evenimentelor. De aceea trebuie să chemăm în amintire momentele haotice adesea uitate ale nașterii acelei ere de durata unui sfert de veac, care este identificată cu numele lui Miklós Horthy, ales la 1 martie 1920 ca al treilea (după Iancu de Hunedoara și Lajos Kossuth) regent al regatului Ungariei.

Pe o ploaie torențială, nou-organizata „armată națională" a intrat la 16 noiembrie 1919 în capitala care, la insistențele Aliaților, fusese evacuată de trupele românești. În frunte, călare pe un cal alb*, se afla în uniformă completă de amiral comandantul suprem, deocamdată

---

* Să ne amintim ce rol a jucat calul alb în istoria veche a maghiarilor. În epocă, Horthy a fost caracterizat în mod constant ca „noul Árpád".

şi ministru de război al guvernului contrarevoluţionar înfiinţat încă din iunie la Szeged, Miklós Horthy de Nagybánya. După dâra de sânge pe care comandourile ofiţereşti subordonate lui o lăsaseră mai ales în sudul şi sud-vestul ţării, prima cuvântare a omului forte al contrarevoluţiei era aşteptată cu încordare de mulţi şi, cu nedisimulată frică, de marea comunitate evreiască.

În prim-planul răspunsului său la cuvântarea de salut, Horthy a lansat o acuzaţie care a devenit cuvântul de ordine al politicii „creştin-naţionale". Amiralul, care vorbea nemţeşte mai bine decât ungureşte, a numit Budapesta *a bűnös város*, oraşul „vinovat" sau „păcătos"; *bűnös* înseamnă şi una, şi alta. Capitala — a spus el — „şi-a renegat istoria milenară... şi-a aruncat în noroi coroana, culorile naţionale şi s-a învelit cu zdrenţe roşii"[9].

Atunci în vârstă de 51 de ani, viceamiralul şi ultimul comandant al marinei de război austro-ungare era din punct de vedere politic o foaie nescrisă. În memoriile sale, Horthy a caracterizat perioada cât a fost unul dintre cei patru adjutanţi ai lui Franz Joseph ca pe cei „cinci cei mai frumoşi ani" ai vieţii sale. Bătrânul împărat i-a fost model: „cea mai nobilă, cea mai cavalerească şi cea mai respectabilă personalitate pe care — spune el — viaţa i-a scos-o în cale; călăuza lui în toate situaţiile dificile"[10]. În ciuda permanent declaratei lui credinţe neclintite în Casa de Habsburg, Horthy a manifestat o atitudine opusă când, în duminica Paştelui, la 27 martie 1921, regele Carol al IV-lea, neaşteptat şi neanunţat, s-a ivit la Budapesta ca să-şi ocupe tronul. Încurajat de legitimişti unguri, el, venind din exilul elveţian, apăruse deja cu o zi înainte la Szombathely şi apoi, însoţit de contele Antal Sigray, comisarul guvernamental pentru Ungaria de vest, s-a îndreptat spre capitală. Ultimul domnitor din casa de Habsburg era un om onest şi decent, însă fără experienţă politică, rău sfătuit şi cu douăzeci de ani mai tânăr decât amiralul, care în noiembrie 1918, la ultima lor întâlnire de la castelul Schönbrunn, îi declarase, cu voce sufocată de lacrimi, loialitate veşnică. După două ore de convorbire între patru ochi, despre conţinutul căreia au fost răspândite versiuni complet contradictorii, Carol s-a întors în Elveţia. Afirmaţia lui cum că Antanta, anume premierul francez Aristide Briand, ar fi de acord cu revenirea lui pe tron a fost imediat dezminţită oficial de guvernul francez. În orice caz, referindu-se la o ameninţătoare intervenţie militară a Micii Înţelegeri şi a Marilor Puteri, Horthy a explicat clar că, în ciuda oricărei credinţe faţă de rege, el nu are de gând să renunţe cu una, cu două la postul de regent, post care în mod vădit îi devenise drag.

Carol nu ţinuse seamă de raporturile de forţă şi de posibilităţile din Ungaria şi Europa Centrală şi luase *ad litteram* jurământul prin care cândva Horthy se legase să-i fie credincios. De aceea, după aproape şapte luni, la 20 octombrie 1921, el a apărut din nou în Ungaria de vest, cu ajutorul comandantului regiunii, colonel Anton Lehár, fratele compozitorului şi camaradului de luptă al lui Horthy din zilele „terorii albe", a pus trupele staţionate acolo să-i jure credinţă şi a format un guvern. Marşul lui Carol şi al trupelor sale regaliste a semănat, bineînţeles, mai curând cu o operetă decât cu o operaţiune militară serioasă. Astfel, deplasarea trenului blindat special de la Sopron la Győr, pe un tronson de 80 de kilometri, a durat zece ore întregi din cauza multor solemnităţi şi întâmpinări cu discursuri de bun venit în această zonă tradiţional filohabsburgică. Între timp, Horthy şi contele István Bethlen, premierul său în funcţie din aprilie 1921, au avut răgaz din belşug să dea curs protestului Marilor Puteri şi al statelor vecine şi să mobilizeze unităţi militare şi paramilitare loiale. După o primă ciocnire în faţa Budapestei, cu câţiva morţi şi răniţi, victoriosul Horthy a dispus luarea ca prizonier a lui Carol şi, prin intermediul britanicilor, trimiterea lui în surghiun în insula portugheză Madeira, unde a murit la 1 aprilie 1922.[11]

Parlamentul ales în ianuarie prin vot liber, secret (bineînţeles, boicotat de social-democraţi din cauza „terorii albe") a hotărât la 6 noiembrie 1921 detronarea Casei de Habsburg. Atitudinea lui Horthy faţă de încercările restauraţioniste ale lui Carol a risipit suspiciunile statelor succesoare şi ale Marilor Puteri. Acum, Horthy era domn necontestat în cetatea Budei, mai mult ca un monarh constituţional din Occident, dar în nici un caz un dictator.

Nimic din evoluţia lui Horthy nu lăsa să se întrevadă rolul său de mai târziu, rol important, uneori chiar determinant în istoria Ungariei şi chiar a Europei Centrale. Gloria lui ca victorios comandant de marină în bătălia navală de la Otranto din Adriatica şi cel mai sărbătorit erou maghiar al războiului, dar şi ultima sa poziţie de comandant al marinei de război austro-ungare au contribuit, desigur, decisiv la crearea ambianţei în care, încă înainte de prăbuşirea regimului comunist, diversele grupuri contrarevoluţionare de la Viena şi Szeged i-au atribuit în unanimitate acestui ofiţer de carieră coborâtor din nobilimea mijlocie calvinistă calitatea de comandant suprem al armatei naţionale de la Szeged. În ciuda participării sale la diferite guverne-fantomă contrarevoluţionare, Horthy a avut iscusinţa de a merge în permanenţă pe propriul său drum. Astfel, unindu-se cu

detaşamentele din zona transdunăreană comandate de colonelul Lehár, a ajuns, în fruntea unei armate numărând 50 000 de soldaţi, la putere.

Regentul şi-a datorat uimitoarea carieră târzie nu numai momentului favorabil, ci, fără îndoială, şi calităţilor sale personale. Aproape toţi interlocutorii străini, diplomaţi şi vizitatori, i-au lăudat manierele, franchețea, amabilitatea, verticalitatea şi fireasca autoritate. Ca tânăr ofiţer de marină, Horthy călătorise prin toată lumea şi câştigase concursuri militare internaţionale la scrimă şi tenis; a fost un bun călăreţ, vânător şi jucător de bridge. L-a ajutat mult şi talentul său la limbi străine. La Pola i-a fost profesor de engleză nimeni altul decât James Joyce, circumstanţă în legătură cu care rămâne deschisă chestiunea dacă Horthy a fost sursa pentru diversele obscenităţi ungureşti din *Ulysses*... Horthy vorbea însă şi franceza, italiana, croata şi un pic slovaca. Din multele sale călătorii, tânărul ofiţer a rămas cu o admiraţie pe viaţă pentru Anglia — şi cu un mare tatuaj, care-i acoperea braţul stâng şi o parte a corpului. Printre plăcerile tânărului Horthy se numărase şi muzica, motiv pentru care la Pola îl însoţea frecvent prietenul său Franz Lehár, capelmaistru de-atunci al marinei.[12]

Amintirile deja menţionatului frate Anton al acestuia, jurnalul unuia dintre cei mai sinistri comandanţi ai escadroanelor morţii, Pál Prónay, precum şi rapoartele între timp accesibile ale interlocutorilor diplomatici ai lui Horthy şi alte documente aduc la lumină, ce-i drept, şi capitolele neplăcute, ba chiar întunecate ale carierei sale. Detalii edificatoare despre numeroasele contradicţii şi inepţii flagrante din viaţa lui dau la iveală un chip de Ianus, un conflict interior, care se exteriorizează în oscilări între radicalism de extremă dreaptă şi conservatorism de stil vechi, între sentiment şi raţiune.[13]

Rezultatul unei asemenea lupte interioare depindea destul de frecvent de situaţia politică dintr-un anumit moment, în parte şi de cine avea cea mai mare influenţă asupra lui. Despre aceasta stau mărturie vicisitudinile din triunghiul politic format din Horthy şi cei mai importanţi — doi la număr — premieri ai săi, contele István Bethlen (1921–1931) şi Gyula Gömbös (1932–1936). Conflictul din forul interior al lui Horthy s-a remarcat şi în pendulările nefaste dintre o atitudine moderată sau una radicală în chestiunea evreiască din anii patruzeci.[14]

Teama iniţială de Horthy şi de o dictatură militară nu era nicidecum neîntemeiată. Ea era legată de acea „teroare albă“ despre care Jörg K. Hoensch, specialistul german în istoria Ungariei, vorbea ca despre

„nelegiuirile grupurilor radicale de dreapta acoperite de Horthy și niciodată trase la răspundere penală, grupuri ale căror excese au întrecut de multe ori precedenta «teroare roșie» în ce privește grozăvia și numărul de victime omenești". Victimele au fost mai ales evrei, comuniști reali sau presupuși, dar și mulți țărani care îndrăzniseră să se ridice împotriva marilor latifundiari. Nu există date exacte, dar estimările tind, pentru începutul anilor '20 la un număr total de 2 000 până la 5 000 de victime. În jur de 70 000 de oameni au fost internați, respectiv arestați pe timp mai scurt sau mai lung.[15]

Numeroase rapoarte, mărturii și documente interne și străine arată cum, fără nici măcar o aparență de legalitate, bărbați și femei fără absolut nici o vină erau bătuți și arestați, torturați și spânzurați. Doi redactori ai cotidianului social-democrat *Népszava* (*Vocea poporului*), Béla Somogyi și Béla Bacsó, au fost asasinați cu aproape două săptămâni înainte de alegerea lui Horthy ca regent; trupurile lor mutilate au fost aruncate în Dunăre. Asasinii se aflau printre ofițerii comandourilor speciale în fruntea cărora se aflau Prónay și Ostenburg, care în ziua alegerilor au stat în formație la clădirea Parlamentului. Comandanții și alți câțiva ofițeri au intrat cu tocul de revolver deschis și cu grenade de mână la cingătoare în sala de ședințe a Parlamentului. Horthy a obținut 131 din 141 de voturi exprimate.[16]

În anii 1919 și 1920, el a stat sub influența directă a ofițerilor extremiști de dreapta mai tineri, care, în fapt, tindeau spre o dictatură militară fascistă. În același timp, existau cu zecile ligi secrete ale extremei drepte; în 1920, numărul unor asemenea asociații se ridica la 101. Printre cele mai importante organizații, figurau „Ungurii care se trezesc" (*Ébredő Magyarok*), Uniunea Maghiară pentru Apărarea Țării (numită MOVE după inițialele ungurești); printre ligile secrete, amintim „Liga Etelköz", denumită după vechiul ținut unde se instalaseră maghiarii la gura Donului, în drum spre bazinul carpatic, și „Crucea dublă–Liga sângelui". Ca figură-cheie ideologico-politică trecea Gyula Gömbös[17], fostul căpitan și mai vechiul secretar de stat la efemerul Minister de Război de la Szeged al lui Horthy.

Nu este de mirare, așadar, că Horthy a întreținut, cu reprezentanții clasei *gentry* precum Gömbös și cu anturajul, respectiv cu pătura mijlocie, care o definea un raport mai relaxat decât cu aristocrații, superiori lui din punct de vedere social și adesea și intelectual. În orice caz, el a acoperit până la sfârșit comandourile ofițerești ucigașe și a reușit să saboteze, prin ministrul de interne de atunci, și cercetarea

acelui dublu asasinat, întreprinsă la reacția de indignare a opiniei publice internaționale. Acest ministru, care a dezvăluit adevărul în 1925 într-o senzațională serie de articole și a lăsat să se înțeleagă și complicitatea lui Horthy, a fost condamnat pentru aceasta la trei ani de închisoare, însă după trei luni și-a recăpătat libertatea. Ziarul a rămas interzis.[18]

La câteva luni după alegerea lui Horthy, premierul său de-atunci, contele Pál Teleky, un antisemit convins, dar „moderat", a depus în Parlamentul de la Budapesta prima lege antisemită din Europa de după Primul Război Mondial. Această lege a lui *numerus clausus*, adoptată la 22 septembrie 1920, limita la o cotă de șase la sută admiterea studenților evrei în universități. La înrăutățirea imaginii guvernului Teleky a contribuit în plus introducerea, hotărâtă aproape în același timp, a pedepsei cu bătaia. Așa-numitul „proiect de la Szeged" (*a szegedi gondolat*) era programul determinat pe criterii național-rasiale al unei radicale „schimbări a gărzii" — căreia Gömbös îi evidenția ca principii călăuzitoare „proiectul creștin denumit de noi pe scurt protecție rasială" — și „proiectul agrar". De fapt, era vorba de începutul devenit vizibil pentru toți, al antisemitismului oficial al contrarevoluției conservatoare de dreapta, creștin-naționale, al unui antisemitism care fusese străin elitei liberale și ungurului din statul multinațional.[19]

Ideea de Ungarie ca bastion creștin împotriva bolșevismului, iudaismului și liberalismului se poate să fi marcat atunci și intelectul mai curând slab al regentului. Secretarul general al tinerilor creștini americani (YMCA), a fost întâmpinat de Horthy în 1922, cu cuvintele: „Mă bucur să-l pot saluta pe șeful unei organizații antisemite așa de importante." Când, în același an, coroana ungară s-a devalorizat, șeful statului a declarat într-o convorbire cu ambasadorul austriac că aceasta este opera „înțelepților Sionului", că, după ce nu au putut să instaureze bolșevismul, ei încearcă să submineze economia ungară. Pentru națiunile vecine — afară de polonezi și, în parte, și de bulgari —, nu avea nici o considerație. În perioada marii greve a minerilor britanici, Horthy, permanent scandalizat din cauza grevelor și protestelor muncitorești, îi explica atașatului militar britanic că guvernul Maiestății sale i-ar aduce lumii un serviciu inestimabil și aceasta i-ar rămâne îndatorată dacă n-ar face decât, fără a sta la discuții, să-l împuște pe K. Cook, liderul minerilor![20]

Un produs bizar al mișcării de autoconservare rasială a fost ideea „turanismului". Această idee îndreptată împotriva Occidentului proclama unirea lumii a treia, „turanice", cu Europa de răsărit. Ea susținea necesitatea unității popoarelor turanice (printre care turci, tătari,

bulgari, uzbeci, finlandezi şi laponi) şi-i declara pe maghiari reprezentanţii lor cei mai vestici. „Morala nordică“ şi „forţa primară turanică“ urmau să constituie baza unei noi Ungarii.[21]

Atmosfera romantic-naţionalistă, populistă, rasistă, antiliberală, antiintelectuală şi îndreptată împotriva civilizaţiei, cuplată cu epurările şi denunţurile practicate ani de zile contra profesorilor şi învăţătorilor, funcţionarilor şi salariaţilor (nicidecum numai evrei) au condus în anii '20 la o vlăguire fără precedent a mediului ştiinţific-cultural. În incitanta sa carte *Budapesta 1900*[22], John Lukacs, istoricul originar din Ungaria, face trimiteri la incomparabila carieră internaţională a atâtor reprezentanţi geniali ai generaţiei budapestane dinainte de 1900 sau din jurul acestui an (pentru detalii *cf.* Cap. 35).

Multe personalităţi rămase în ţară, precum compozitorul Zoltán Kodály, poetul Mihály Babits şi scriitorul Zsigmond Móricz, oamenii de ştiinţă Gyula Pikler, Zsigmond Simonyi şi Lajos Fülep, au fost uneori ţinte ale represaliilor. Murind de timpuriu, cel mai mare poet modern, Endre Ady, nu a trebuit să suporte destinul prietenilor săi. S-a instigat totuşi împotriva acestei voci pătimaş antifeudale şi revoluţionare: sufletului lui Ady i s-a „inoculat ser evreiesc“, constata episcopul Ottokár Prohászka în 1920 de ziua catolicilor.[23]

Cu toate acestea, ar fi greşit să trecem cu vederea realizările erei Horthy, mai ales consolidarea sub guvernul de zece ani al contelui István Bethlen. Observatorii nu au încetat să se întrebe cum a reuşit Horthy, într-o regiune în care puciul şi răsturnarea de situaţii erau regula, iar stabilitatea politică excepţia, să ţină ferm în mână atât de multă vreme frâiele conducerii. Regentul nu era nici foarte cult, nici foarte inteligent, era totuşi suficient de şiret şi iscusit pentru ca măcar uneori să asculte de sfatul unora mai deştepţi şi, la vremuri grele, să caute o cale de mijloc.[24] Faptul că, în ciuda unor situaţii de criză, a lăsat guvernarea timp de un deceniu pe seama politicianului fără îndoială cel mai capabil din perioada interbelică, anume lui Bethlen, şi în fond s-a limitat la funcţiile reprezentative ale unui şef de stat dovedeşte că Horthy, în ciuda unor ocazionale idei absurde, a fost în stare să-şi înfrâneze prietenii extremişti, să-l treacă pe linie moartă pe ofensivul Gömbös şi să lase câmp liber politicii liberal-conservatoare dispuse la compromisuri a guvernului Bethlen.

Prin trecerea în plan secund a radicalismului de dreapta, prin dezarmarea comandourilor teroriste, prin compromisuri cu social-democraţia „îmblânzită“ şi prin slăbirea partidului scindat al micilor agrarieni, premierul a pregătit terenul pentru o reformă electorală restrictivă.

În condițiile noului sistem electoral, numai 27,3 procente (în loc de 39,2 în anul 1920) aveau drept de vot, iar reintroducerea votării deschise (nu și în marile orașe) asigura pe termen lung o majoritate confortabilă pentru gruparea creștin-socială devenită, prin schimbare de nume, „partidul unității" Consolidarea în planul politicii interne și atitudinea deschisă și tăioasă pe care a luat-o Bethlen în primele sale două discursuri parlamentare împotriva oricărei forme de antisemitism și de persecuție religioasă l-au ajutat pe premier să câștige încrederea lumii financiare internaționale. În 1923, Liga Națiunilor a admis Ungaria ca membru și i-a acordat un împrumut de 250 de milioane de coroane de aur. Finanțele statului s-au stabilizat, începând din 1927 s-a efectuat o reformă valutară și, după un modest avânt economic, valoarea producției industriale a fost în 1929 cu douăsprezece procente deasupra nivelului antebelic.

Aristocratul transilvănean, om umblat prin lume și de înaltă cultură, a operat cu mare dibăcie de tactician și intuire a dimensiunilor în politica internă și externă și s-a dovedit un tehnician remarcabil al jocului de forțe din Parlament. În Parlament, erau reprezentate toate partidele, de la socialiști până la fasciști. Numai partidul comunist a rămas interzis. Totuși, pe toată perioada regimului Horthy, mult mai puțini activiști de frunte au fost arestați, ca să nu mai spunem executați, decât în „patria proletariatului" în timpul epurărilor ordonate de Stalin. Presa era aproape complet liberă (ce-i drept, erau aproape un milion de adulți analfabeți), tribunalele erau independente, iar libertatea de a călători și a acționa neîngrădită. În ciuda agitației antisemite a extremiștilor de dreapta, până și funesta reglementare din anul 1920 a lui *numerus clausus* a fost diluată tacit, iar procentul de studenți evrei la universități a urcat în 1929/1930 de la 5,9 la 10,5. Diplomele străine erau recunoscute fără probleme.[25]

Bethlen a lăsat însă neatinse raporturile patrimoniale și sociale.Tot așa, 2 400 de mari latifundiari dispuneau de peste 36 de procente din totalul terenului; în schimb, 72,7 procente din numărul țăranilor aveau numai 10 procente din suprafața solului. Modesta reformă agrară nu a schimbat cu nimic situația mizerabilă a țăranilor complet sau aproape complet lipsiți de pământ, care continuau să reprezinte 46 de procente din numărul de circa 4,5 milioane de țărani. Comparată cu cea din țările vecine, România, Iugoslavia și Cehoslovacia, ponderea țăranilor foarte săraci și lipsiți de pământ era în Ungaria de cinci până la șase ori mai mare! Salariile reale ale muncitorilor nu atingeau nici ele decât 80 până la 90 de procente din nivelul antebelic. Totodată,

contrastele sociale dintre cei „52 000" de sus şi mase erau mai acute decât oricând. Pătura cea mai de sus, adică 0,6 procente din totalul populaţiei, dispunea în 1930/1931 de peste 20 de procente din venitul privat. Această pondere era cu mult mai mare decât procentele corespunzătoare din Germania sau Statele Unite. În ciuda antisemitismului oficial, burghezia industrială şi financiară evreiască şi-a păstrat poziţia de putere tot aşa cum şi-au păstrat-o şi moşierii cei mari şi cei de „o mie de iugăre"[26].

Criza economică mondială şi luarea puterii de către Hitler au încheiat brusc această perioadă relativ liniştită şi consolidarea lentă a economiei. Bethlen a demisionat în 1931, un an mai târziu a venit la putere cu un program radical Gyula Gömbös, exponentul extremei drepte. În ciuda strânselor sale relaţii cu Mussolini şi mai târziu cu Hitler, retorica sa era mai periculoasă decât erau faptele sale. Până la neaşteptata sa moarte timpurie, în 1936, Gömbös nu a întreprins, ce-i drept, măsuri drastice de politică internă, dar la întâlnirile cu Hitler şi Mussolini el schimbase deja macazul pentru viitoarea politică externă a Ungariei.

Ca urmare a cursului revizionist faţă de statele succesoare şi a întăririi taberei de extremă dreaptă, Ungaria a nimerit din ce în ce mai mult la remorca politică şi economică a celui de-al Treilea Reich. Cu ajutorul puterilor Axei (conceptul se spune că vine de la Gömbös), Ungaria a pornit-o pe calea spre redobândirea de părţi ale vechiului regat. Această cale a condus, după cum vom mai vedea, la însemnate schimbări teritoriale în favoarea Ungariei, dar şi la intrarea în război împotriva Uniunii Sovietice, cu grele pierderi de vieţi omeneşti de partea ungară. La începutul lui decembrie 1941, iubita Mare Britanie a lui Horthy (Churchill: „Printre unguri, avem totuşi atâţia prieteni!"[27]) a făcut şi ea ca unui ultimatum să-i urmeze declaraţia de război. După aceea, la 13 decembrie, guvernul ungar sub preşedinţia lui László Bárdossy (executat în 1946 pentru crime de război) a declarat război Statelor Unite. Aceasta a fost ora naşterii celui mai cunoscut banc unguresc din timpul războiului, banc inventat poate într-o emisiune BBC pentru Ungaria. Este vorba de o convorbire între preşedintele Roosevelt şi ministrul de externe Hull (în alte versiuni: cu trimisul Ungariei la Washington):

HULL: Trebuie din păcate să vă informez, domnule preşedinte, că Ungaria ne-a declarat război.

ROOSEVELT: Ungaria? Ce fel de ţară este aceasta?

HULL: Este un regat.

ROOSEVELT: Cine este regele?

HULL: Ei nu au rege.

ROOSEVELT: Un regat fără rege? Cine este şeful statului?

HULL: Amiralul Horthy.

ROOSEVELT: Amiral? Avem deci după Pearl Harbor din nou o flotă care ne ameninţă?

HULL: Nu, domnule preşedinte. Ungaria nu are flotă, nici măcar o coastă maritimă.

ROOSEVELT: Ciudat. Atunci ce vor ei de la noi? Au poate pretenţii teritoriale?

HULL: Nu. Vor teritoriu de la România.

ROOSEVELT: Au declarat război României?

HULL: Nu, domnule preşedinte. România este aliatul lor.[28]

32
Aventurieri, falsificatori de bani, pretendenți la tron: Ungaria ca factor de neliniște în bazinul dunărean

După eșuarea puciului pus la cale de Kapp la Berlin (12–17 martie 1920) și în toiul războiului civil din Rusia, Ungaria lui Horthy, țara contrarevoluției victorioase, a fost ultima speranță a extremei drepte. Puciștii lui Kapp au primit ajutor din Ungaria, și nu a fost o întâmplare faptul că, după „grotescul cabaret“, generalul Walter von Lüttwitz a dispărut în direcția Ungaria. Asasinii ministrului de externe Walther Rathenau și ai ministrului de finanțe Matthias Erzberger și-au găsit și ei mai întâi adăpost în Ungaria. Generalul Erich Ludendorff miza pe sprijinul proaspăt alesului regent Horthy. După consfătuiri secrete ale militarilor și politicienilor radicali de dreapta din micul cerc de la Stephanskirchen (din apropiere de Rosenheim), zarurile au fost aruncate. Conceptul lui Ludendorff pentru o „Internațională Albă“ urma să-i fie prezentat personal lui Horthy prin doi trimiși speciali.[1]

Regentul a primit delegația la 17 mai 1920 și a fost entuziasmat de ideea ca, printr-o colaborare strânsă a franctirorilor bavarezi, austrieci și maghiari, să se obțină anularea așa-numitelor tratate de pace, respectiv să se reușească lichidarea elementelor revoluționare și socialiste din Austria și după aceea și din Prusia. Printr-o operațiune militară comună ungaro-austro-bavareză, urma apoi să fie zdrobită Cehoslovacia. Ungaria ar fi pus la dispoziție ajutor financiar și instalații pentru instruire și, ca răsplată pentru rolul ei cheie, ar fi dobândit granițele antebelice. Toate acestea ar fi fost, desigur, și preludiul la o masivă cruciadă militară împotriva bolșevismului din Rusia. Se spunea că armata albgardiștilor era însă finanțată chiar dinainte cu „ruble-dumă“ falsificate. Conspiratorii voiau să falsifice în Ungaria două milioane de asemenea bancnote „albe“. Horthy a cerut și alte detalii și le-a dat sarcină colaboratorilor săi cei mai apropiați, Gömbös și Prónay, comandanți ai escadroanelor morții, să continue tratativele cu emisarii lui Ludendorff. Deja la 1 iunie, deci cu trei zile înainte de semnarea tratatului de la Trianon, Gömbös le-a comunicat oaspeților din

Germania cazaţi în hoteluri de lux din Budapesta că Horthy este complet de acord, „aşa că acum putem aborda lucrurile concret".

Între toamna lui 1920 şi primăvara lui 1921, urma ca un comitet central să răspundă de procurarea de arme şi organizarea de corpuri de voluntari, precum şi de organizarea unui birou de presă central, menit a se ocupa de coordonarea propagandei. În timpul acesta, reprezentantul monarhiştilor ruşi, generalul Vladimir Biskupski, a stabilit şi el contacte cu grupul ungaro-german. Horthy i-a primit în audienţe separate atât pe Biskupski, cât şi, din nou, pe conspiratorii germani şi i-a invitat la dejun la castelul de vară regal de la Gödöllő chiar pe confidentul lui Ludendorff, colonelul Max Bauer, şi pe un trimis al lui Gustav von Karr, premierul bavarez de extremă dreaptă. Bauer şi Prónay au plănuit mai târziu şi trimiterea de franctirori unguri şi bavarezi de Crăciunul lui 1920 în Slovacia şi în zona sudetă, ca să provoace o rebeliune şi prăbuşirea Cehoslovaciei. Horthy le-a promis musafirilor săi sprijin în continuare pentru „Internaţionala Albă" şi şi-a declarat disponibilitatea de a asigura livrări de cereale şi bani pentru achiziţionarea de arme din Germania. Ministerul de Externe maghiar şi, mai ales, ministrul şi premierul de mai târziu, contele Pál Teleki, au respins însă categoric planurile de tipărire de ruble false în Ungaria. Asemenea bani n-au putut fi obţinuţi nici măcar pentru o sprijinire indirectă a lui Ludendorff prin organizaţia „Ungurii care se trezesc" şi prin MOVE.

Între timp, la Viena şi Berlin, la Paris şi Londra, dar, mai ales, la Praga s-au răspândit zvonuri despre planuri conspirative fantasmagorice, şi totuşi îngrijorătoare. În sfârşit, preşedintele Cehoslovaciei, Tomáš Masaryk, a avut grijă direct şi personal să bată toba în toată Europa. Prin vechiul său prieten R. W. Seton-Watson, expert britanic în problemele Estului, el a trimis redacţiei principale a londonezului *Times* cópii de pe circa cincizeci de documente originale — ciorne, corespondenţă între Ludendorff şi Horthy, precum şi procese-verbale de şedinţă privind întâlniri secrete ungaro-germane. La 28 decembrie 1920, ziarul a început cu publicarea unei serii din trei părţi, *Demascarea unei conspiraţii europene*. Ministrul de externe cehoslovac Eduard Beneš era atât de îngrijorat, încât ordonase dinainte luarea unor măsuri militare de prevenire.

Seria din *Times* şi comentariile presei internaţionale au dezvăluit rolul-cheie al unui oarecare Ignác Trebitsch-Lincoln, care asistase la toate întâlnirile importante ale lui Ludendorff, Horthy şi Biskupski şi care în mod evident era unul dintre iniţiatorii bizarelor planuri

privind „Internaționala Albă“. Și grotescul nu s-a oprit aici: în realitate, acest om, cel mai apropiat colaborator al colonelului Max Bauer, a fost cel care pentru 500 000 de coroane (la valoarea de azi, cam 70 000 până la 80 000 de mărci germane) vânduse autorităților cehoslovace întregul pachet cu acte și notițe.

Cine era Trebitsch-Lincoln? Și de ce și-a trădat tovarășii de conspirație? În memoriile sale publicate în 1931 la Viena (apoi la New York în engleză), acest om, născut în 1879 în orășelul Paks din sudul Ungariei, s-a numit pe sine „cel mai mare aventurier al secolului al XX-lea“ Deja în 1916 ajunsese la „glorie“ internațională când, în toiul Primului Război Mondial a publicat în engleză la New York un melanj de fapte și născociri intitulat *Născocirile unui spion internațional.* De aceea, de la Praga până la Londra domnea, în ciuda totalei indignări, și o stare de bucurie pentru necazul unor ofițeri prusaci căzuți în cursa unui atât de sinistru escroc.

În fapt, Trebitsch-Lincoln se bucura deja de ani de zile de faima îndreptățită a unui pungaș. El era însă mult mai mult decât un escroc lacom de bani. De la Budapesta până la Șanghai, nu s-au publicat despre nici un ungur atâtea cărți și reportaje câte s-au publicat despre acest om. Dar abia acum, după deschiderea dosarelor secrete ale Ministerului de Externe britanic și după apariția biografiei lui Trebitsch, elaborată pe baza lor de către istoricul britanic Bernard Wasserstein, este posibil să înțelegem ceva mai exact viața fascinantă a acestui psihopat, genial în unele privințe.[2]

Vlăstar al unui respectabil negustor de cereale evreu, Trebitsch a fost, pe rând, un mic hoț care se specializase la Budapesta și Triest în ceasuri de aur bărbătești, elev pentru scurtă vreme la Academia Regală de Teatru din Budapesta, ziarist, misionar la „Casa misionară Ierusalim“ din Hamburg după ce de Crăciunul lui 1898 trecuse la credința presbiteriană, mai târziu diacon al bisericii anglicane din Montreal unde în discursuri publice în germană și idiș, în maghiară și engleză îndemna imigranți evrei să se convertească, și în sfârșit preot suplinitor în micul sat Appledore din comitatul englez Kent. După un examen în fața arhiepiscopului, Trebitsch, care între timp își luase și numele de familie Lincoln (conform memoriilor sale, din admirație pentru președintele american), nu a putut spera la o hirotonisire rapidă. A ieșit din cler și a consumat mica moștenire a Margarethei, soția sa nemțoaică. Ea îl cunoscuse pe Trebitsch încă de la prima lui ședere la Hamburg, iar mai târziu se măritase la Montreal cu el.

Cotitura din viaţa lui s-a produs în 1906, când milionarul şi filantropul B. S. Rowntree, producător britanic de dulciuri şi alimente pe bază de cacao, l-a angajat pe ungurul poliglot ca asistent în cercetare şi secretar particular însărcinat cu strângerea de material pe continent pentru un mare proiect privind proprietatea funciară şi impozitarea. După încheierea acestui proiect de cercetare, Rowntree i-a acordat asistentului său la despărţire chiar un credit fără garanţie mai mult decât generos, credit a cărui valoare ar face astăzi cam un milion de mărci. Relaţia cu Rowntree i-a deschis lui Trebitsch şi drumul în politică.

În aprilie 1910, organizaţia locală a Partidului Liberal din circumscripţia Darlington l-a nominalizat pe Trebitsch, care devenea cetăţean britanic abia peste o lună, să candideze la viitoarele alegeri pentru Camera Comunelor. Îndată după aceea, Trebitsch-Lincoln a plecat la Budapesta şi, de acolo, la Belgrad. În ambele oraşe, ambasada britanică a trebuit, ca urmare a unei scrisori de recomandare de la Ministerul de Externe de la Londra, să-i organizeze întâlniri cu membri ai guvernului şi cu alte personalităţi de rang înalt. Trebitsch, care atunci prezenta deja un puseu de grandomanie, a adus cu el mari planuri pentru înfiinţarea unei bănci anglo-ungare şi a uneia anglo-sârbeşti şi se grozăvea cu nişte posibile investiţii de milioane. Rapoartele diplomaţilor au fost ucigătoare; bancherii ale căror nume el le dădea ca investitori nu auziseră niciodată de el.

Între timp însă, la alegerile din Darlington din 15 ianuarie 1910 urgent decalate înainte, Trebitsch-Lincoln fusese ales membru al Camerei Comunelor, deşi cu o minusculă majoritate de 29 de voturi. Rezultatul a fost, din mai multe motive, o senzaţie. Pe de o parte, liberalii îşi pierduseră majoritatea absolută. Pe de altă parte, era de mirare că un străin tânăr, lipsit de mijloace, cu accent puternic şi care nu mai participase niciodată la o alegere pentru Camera Comunelor şi nu avea nici un fel de experienţă politică, a reuşit de la prima încercare saltul în Parlament.

Tânărul deputat a plecat imediat tot la Budapesta, ca să-şi întâlnească mama, care era văduvă. Într-un mare interviu cu *Pester Lloyd*, el a anunţat nişte proiecte economice anglo-ungare de mare anvergură. Aceste idei s-au materializat, fireşte, tot atât de puţin pe cât s-au materializat şi alte proiecte fantastice ale lui Trebitsch. Proaspăt alesul deputat trăia (deşi pe atunci nu existau salarii pentru parlamentari) pe picior mare. Avea două secretare particulare şi trebuia să întreţină şi trei rude aduse în Anglia (curând însă, ele au plecat dezamăgite).

Cariera politică a lui Trebitsch-Lincoln s-a terminat repede, pentru că au fost fixate alegeri anticipate deja pentru decembrie, iar liberalii nu i-au mai propus candidatura. Ambasadorul austro-ungar la Londra îl informase între timp pe ministrul de externe despre păcatele de tinerețe și despre faptele penale ale deputatului. În plus, era falit. Din considerente politice, creditorii l-au scutit de un proces.

Trebitsch însă era o persoană versatilă, un seducător cu teribilă putere de convingere. A închiriat o casă cu paisprezece camere în orașul Watford din sudul Angliei, a angajat șase persoane pentru îngrijirea casei și a înființat în 1911/1912 două firme particulare și două societăți pe acțiuni pentru exploatarea zăcămintelor de petrol din România și Galiția și pentru importarea de unelte de foraj. Prin contactele și prin ținuta sa, a reușit să câștige de partea lui respectabili oameni de afaceri — printre ei, un prinț Radziwill și un prinț Lobkowitz — ca directori executivi pentru proiectul din Galiția. Petrol nu s-a găsit. Astfel, în timpul războiului balcanic, Trebitsch, care deocamdată conducea și la București o mare firmă, a devenit din nou insolvabil. În primăvara lui 1914, la Londra, a falsificat niște documente, printre altele în detrimentul mai vechiului său protector Rowntree.

După ce a izbucnit războiul, fostul ziarist, misionar și preot suplinitor, politicianul eșuat și omul de afaceri falit, amenințat de o apropiată arestare pentru înșelăciune, a început acea carieră care până la urmă l-a făcut celebru în toată lumea: aceea de spion internațional. În decembrie 1914, Trebitsch s-a oferit ca agent dublu serviciului secret britanic. I-a prezentat unui căpitan — care l-a ascultat cu suspiciune — următorul plan fantastic: el, Trebitsch, va merge în Olanda, neutră pe-atunci, și se va oferi ca spion germanilor care operau acolo, le va câștiga încrederea și, prin aceasta, va atrage flota lui Wilhelm II într-o cursă în Marea Nordului, unde marina britanică poate s-o distrugă rapid. În ciuda unui refuz categoric, Trebitsch s-a dus pe cont propriu la Rotterdam unde l-a contactat pe consulul general german, căruia și-a oferit serviciile și i-a lăsat chiar un memorandum în limba germană despre metode de comunicare. După ce s-a întors, le-a oferit autorităților britanice pretinse coduri secrete germane. Englezii n-au vrut însă să aibă de-a face cu escrocul. Despre reacția părții germane nu există documente.

Biograful Wasserstein demonstrează convingător că anterior Trebitsch, în ciuda propriilor lui lăudăroșenii, nu a fost implicat niciodată cu adevărat în spionaj. În orice caz, în ianuarie 1915 a plecat cu vaporul la New York. În Statele Unite, l-au ajutat cei trei frați ai

lui care trăiau acolo și mai multe noi prietene. În mai 1915, a putut să plaseze în ziarul bulevardier newyorkez *World* două articole senzaționale despre activitatea sa de spionaj pentru germani. Agent al Berlinului — un fost deputat britanic din Camera Comunelor! Deși un amestec de născociri parțial ridicole, rapoartele anunțate cu litere de-o șchioapă au fost o lovitură propagandistică de prim-rang pentru partea germană. Acum au intrat în acțiune britanicii înfuriați, și Trebitsch a fost arestat. Rezolvarea cererii de extrădare însă s-a tărăgănat. Sub pretextul descifrării de coduri germane din care, în realitate, nu înțelegea nimic, Trebitsch a putut trăi comod până și la închisoare. Cu cinci zile înainte de publicarea, în ianuarie 1916, a scrierii sale *Dezvăluirile unui spion internațional*, a reușit chiar să evadeze.

Prins din nou după 35 de zile, Trebitsch a fost predat Angliei, unde a fost condamnat pentru înșelăciune la trei ani închisoare pe insula Wight. Urma să fie pus în libertate abia în iunie 1919. Naturalizarea lui fusese anulată anterior. În ultima clipă, a rămas totuși în detenție. În Ungaria, încă domnea atunci republica comunistă a sfaturilor. Șeful de contraspionaj al Scotland Yardului avertiza că Trebitsch este extrem de periculos, că poate să devină „un fel de Lenin al Europei Centrale“ În orice caz, i-au dat drumul la numai nouă zile după căderea regimului Kun. Dar Trebitsch nu s-a dus în Ungaria, ci în Germania.

Acolo, cu articole pentru ziarul radical de dreapta *Deutsche Zeitung* și prin contacte cu anturajul împăratului aflat în exil olandez, respectiv cu prințul moștenitor (deși el nu a putut să stea de vorbă niciodată cu nici unul dintre ei, necum să le ia interviu), a reușit ca, în câteva săptămâni, să-și atragă din nou asupră-și atenția opiniei publice internaționale. Înainte de toate, el a fost capabil să stabilească un raport de încredere extraordinar de strâns cu colonelul Bauer și, prin el, și cu conspiratorii. În prima zi a puciului lui Kapp, Trebitsch-Lincoln a apărut în fața presei internaționale uluite ca șef de presă și cenzor suprem al Ministerului de Externe. El transcria rapoartele unor ziariști britanici sau pur și simplu le arunca la coșul de hârtii. După ce a trecut consternarea — scria corespondentul lui *Daily Telegraph* —, a plutit ceva olimpian pe deasupra acestui pungaș, pe deasupra evreului ungur, care a făcut cauză comună cu cei mai virulenți antisemiți. S-a răspândit zvonul că el ar fi un spion rus, britanic și francez — poate că erau adevărate toate trei versiunile!

Acesta deci a fost fundalul pentru rolul-cheie al lui Trebitsch la lansarea „Internaționalei Albe“. Dar el își avea în permanență și dușmanii

lui în rândurile extremei drepte germane. Acolo, exista teama că el este „spion englez mascat ca naționalist german", ceea ce era absurd, dar pentru unii Trebitsch ca evreu era totuși un motiv de iritare. În orice caz, el a simțit ceva despre o scrisoare în care un tovarăș de conspirație, maiorul Franz von Stephani, deputatul radical de dreapta de mai târziu din Reichstag, propunea fără înconjur ca Trebitsch să fie lichidat la Budapeata.

În ciuda asigurărilor lui Bauer că nu i se poate întâmpla nimic, Trebitsch a dispărut curând după aceea la Viena — împreună cu un geamantan plin cu documente explozive. Deoarece pentru moment nu s-a produs ecoul așteptat, cehii nu au vrut să-i plătească promisa rată a doua a onorariului său (oricum, 300 000 de coroane). Trebitsch a reclamat autoritățile de la Praga și a amenințat cu dezvăluiri. După aceea, cehii au afirmat că el le-a vândut hârtii falsificate. Acest lucru, ce-i drept, nu era adevărat, dar omul, care oferise documentele despre „Internaționala Albă" mai întâi francezilor, britanicilor și americanilor, a rămas patru luni în detenție austriacă pentru investigații. În iunie 1921, la Viena, a fost pus în libertate și expulzat. După un raport al consulului britanic de la Triest, Trebitsch a fost văzut acolo, chipurile în posesia a șase pașapoarte diferite (trei dintre ele unguresti).

În acest timp, el a plecat în China. Pe vapor, a întâlnit din nou un credul milionar american pe care a reușit să-l tapeze de 15 000 de dolari SUA pentru un proiect fantezist. Ulterior, a fost consilierul mai multor generali chinezi și a făcut cu ei și călătorii în Europa. În Imperiul de Mijloc, Trebitsch a putut să-și satisfacă înclinația spre supranatural, spre legături spirituale mistice, înclinație care era chiar autentică. Astfel, sub numele de Ciao Kung a fost făcut în mai 1931 călugăr budist. Ani de-a rândul, pe Ciao Kung l-au însoțit doisprezece novici, femei și bărbați din Europa, care i s-au alăturat lui ca budiști, cu el au dus o viață spartană la Șanghai sau au călătorit în Europa ca să se vadă cu confrați întru credință. În decembrie 1937, Ciao Kung a trimis-o pe una dintre adeptele sale, pe călugărița „Tao Lo", originară din Lituania, cu o scrisoare la Horthy, la Budapesta.[3] Drept cadou, ea i-a adus un exemplar din ultima carte a lui Ciao Kung, intitulată *Dawn or Doom of Humanity*, exemplar purtând o dedicație scrisă de mână în ungurește. Trebitsch voia anume să se întoarcă în patria sa. Când foaia bulevardieră budapestană *Az Est* (*Seara*) a scris că japonezii voiau să-l încoroneze pe Ciao Kung ca împărat al Chinei, călugărul a dezmințit, spunând că este vorba de o confuzie de nume, că el însuși vrea să-și petreacă în Ungaria restul vieții. Ciao Kung a

încheiat cu *Chemarea* lui Vörösmarty: „Credința și iubirea pentru țară / Să vă-nsoțească, unguri, pururea.“

Este posibil ca Trebitsch-Ciao Kung să fi fost purtătorul unei stări maniacal-depresive asociate cu o supraestimare bolnăvicioasă a propriei personalități. Ultimul său biograf l-a comparat cu un „pseudomesia“ Că și în ipostaza de Ciao Kung rămăsese un om pitoresc, dar neliniștit o dovedește faptul că el a vrut și în 1941 să zboare la Berlin ca să discute cu Hitler despre Tibet, India și China. Urmarea a fost o discordie printre serviciile național-socialiste de la Șanghai până la Berlin — chiar la nivel Heydrich–Ribbentrop. Nu i s-a aprobat să vină nici la Berlin, nici în Ungaria. Dar cartea lui Ciao Kung dedicată lui Horthy a supraviețuit, cu marginile pârlite și cu legătura încleiată mucegăită, asedierii și incendierii palatului. Împreună cu restul cărților lui Horthy, este păstrată în biblioteca Parlamentului, pe malul pestan al Dunării.

Povestea cu „Internaționala Albă“ și cu mașinațiile lui Trebitsch-Lincoln era uitată de mult, când o știre-fulger de la Haga a căzut la 14 decembrie 1925 ca din senin în viața politică ungară: colonelul pensionar Arisztid Jankovics fusese arestat când încercase să schimbe la o bancă o bancnotă de o mie de franci falsificată. La interogatoriu, ofițerul maghiar a recunoscut că a venit în Olanda nu ca persoană particulară, ci în calitate de curier al Ministerului de Externe ungar și că avea în bagajul diplomatic bancnote franțuzești în valoare nominală de zece milioane. Autoritățile olandeze și-au informat prompt colegii de la Paris. Deja în decembrie, șeful poliției pariziene Beniot, însoțit de mai mulți înalți funcționari și detectivi, a sosit la Budapesta. Guvernul francez ceruse serviciilor maghiare să inițieze imediat o anchetă.[4]

Scandalul s-a extins în cercuri tot mai largi. Cercetările poliției și anchetele unei comisii parlamentare instituite după discuții aprinse indicau dedesubturi politice interne și internaționale extrem de explozive. Firele duceau iarăși la grupurile radicale de dreapta ale ofițerilor germani din jurul generalului Ludendorff. Ei avuseseră inițial ideea de a inunda Franța cu bani falși. După încercarea de puci eșuată a lui Hitler la München în noiembrie 1923, oamenii lui Ludendorff erau pregătiți ca, prin vechile lor contacte cu grupul Gömbös, să le plaseze prietenilor lor unguri mașinile de imprimat. Unele cercuri guvernamentale ungare încercaseră de altfel deja în 1920/1921 să

falsifice bancnote rusești, iugoslave și cehe. Scopul era mereu același: să provoace daune țărilor vizate și să finanțeze propaganda iredentistă în aceste ținuturi.

Rolul-cheie l-a jucat prințul Lajos Windischgrätz, o figură nestatornică, cu reputație proastă. În cariera sa zgomotoasă, el cochetase cu toate grupările politice de la stânga până la extrema dreaptă. În toamna lui 1918, cu puțin înainte de revoluția burgheză, el, ca ministru al aprovizionării cu alimente în ultimul guvern instalat de regele Carol, fusese trimis în Elveția. Sarcina lui acolo a fost aceea de a aranja livrarea unor cantități mai mari de cartofi pentru atenuarea foametei de la Budapesta. Se zice însă că ministrul a abuzat de suma de milioane pusă la dispoziția lui, cheltuind-o pentru scopuri particulare, precum și pentru finanțarea propagandei contrarevoluționare. Gura poporului i-a pus de atunci porecla de „principe al cartofilor". Însă guvernul Károlyi i-a intentat un proces; acesta însă a fost mușamalizat mai târziu de regimul contrarevoluționar. Windischgrätz s-a revanșat ca sforar și ca martor principal în vânătoarea de vrăjitoare împotriva lui Károlyi, presupus a fi spion francez.

Planul a fost elaborat în vara lui 1923 cu știrea lui Bethlen. Windischgrätz a negociat cu Ludendorff și Hitler, care apoi l-au trimis pe inginerul german Arthur Schultze la Budapesta. El a ajutat la achiziționarea mașinilor la Leipzig. Hârtia o cumpărase, și cu ajutor german, la Köln, secretarul lui Windischgrätz, Dezső Rába. Atelierul falsificatorilor a fost apoi amenajat în pivnița Institutului Cartografic de Stat, cu știrea și acordul conducătorului, care era contele Pál Teleki, fostul premier. Cu ajutorul specialiștilor institutului, expertul german a finisat acolo clișeele. După pregătiri temeinice, s-a început în 1924 cu imprimarea. Până în toamna lui 1925 s-au putut produce în jur de 30 000 până la 35 000 de bancnote de o mie de franci francezi.

Răspunderea pentru plasare și-a asumat-o șeful suprem al poliției și siguranței, Imre Nádosy. Pachetele cu bancnote falsificate au fost chiar binecuvântate solemn de episcopul catolic István Zadravetz. Amândoi, Nádosy și Zadravetz, aparțineau de altfel organizației secrete rasiste „Liga Etelköz". Șeful siguranței a preluat apoi personal delicata problemă a transportului cu camionul la Ministerul de Externe și a transferului mai departe via bagaj diplomatic în Vest.

„Ce conțin pachetele?" a întrebat acolo un funcționar.

„Bani falși, firește", a răspuns Nádosy.

Funcționarii s-au amuzat copios pe seama umorului „bunului unchiaș Imre", și trimiterea a fost rezolvată regulamentar.

Cu banii, sforarii voiau să sprijine acţiuni de propagandă iredentistă, mai ales în Cehoslovacia, să organizeze unităţi de franctirori utilizabile în orice moment şi, nu în ultimul rând, să lovească în detestata Franţă, vinovatul principal pentru Trianon. Speranţa opoziţiei şi a emigraţiei politice că scandalul francului va duce la căderea guvernului Bethlen nu s-a împlinit. Windischgrätz şi Nádosy au primit la 26 mai 1926 fiecare câte o pedeapsă de patru ani închisoare, ceilalţi acuzaţi au scăpat cu pedepse privative de libertate de la patru luni până la un an. La începutul lui 1928, cei doi acuzaţi principali au fost deja graţiaţi.

Contrar aşteptărilor, Bethlen a supravieţuit crizei, deoarece nici puterile apusene, nici opoziţia liberală nu voiau să rişte o schimbare a gărzii, adică instalarea unui guvern de extremă dreaptă. Horthy nu a acceptat oferta de retragere a lui Bethlen, prezentată într-o scrisoare particulară. Nici contelui Teleki nu i s-a întâmplat nimic. Marea Britanie şi Franţa s-au pronunţat pentru continuarea cursului Bethlen. În timpul acesta, unul dintre martorii principali, secretarul lui Windischgrätz, şi-a retras depoziţia anterioară din faţa instanţei de apel. Legitimiştii lucrau, ce-i drept, consecvent pentru a-l răsturna pe Bethlen, dar le-a dispărut cel mai important martor al acuzării. El a murit după o invitaţie la ceai la Gömbös, în urma unei otrăviri. Documentele secrete din arhiva Bethlen publicate în 1972 permit concluzia că numeroase personalităţi de rang înalt au fost amestecate în această poveste. Windischgrätz şi Gömbös, precum şi cercurile radicale de dreapta au folosit afacerea ca să-l şantajeze subtil pe Bethlen.

La numai un an şi jumătate după această afacere neplăcută, demersurile ungureşti pentru mobilizarea opiniei publice mondiale împotriva tratatului de la Trianon şi pentru redobândirea teritoriilor pierdute au înregistrat un succes important cu totul neaşteptat.

La 21 iunie 1927, a apărut pe o pagină întreagă din cotidianul londonez *Daily Mail* un articol intitulat *Locul Ungariei sub soare*. Autorul era lordul Rothermere însuşi, proprietarul publicaţiei respective şi al altor ziare cu tiraj de milioane. Regele presei, aflat atunci la vârsta de 59 de ani, împreună cu fratele său, lordul Northcliffe, revoluţionaseră peisajul presei britanice. Articolul, cu o hartă detaliată a ţării, cerea o revizuire paşnică a nedreptului dictat de la Trianon. Altminteri — scria autorul — pacea pe termen lung în Europa Centrală nu se poate menţine. Graniţele absurde din punct de vedere economic şi nedrepte din punct de vedere etnic, care ar putea conduce la un

alt război, ar trebui schimbate prin plebiscite supravegheate internațional, se spunea. Concret, Rothermere propunea retrocedarea de către Cehoslovacia, România și Iugoslavia a acelor ținuturi limitrofe în care trăiau cel puțin două milioane de unguri. Harta indica, ușor exagerat, un milion de unguri în Slovacia de Sud, 600 000 în Transilvania și 400 000 în Voivodina.

Pe continent, înainte de toate în Ungaria și în țările Micii Înțelegeri, articolul, răspicat filomaghiar, a căzut ca o bombă. Așa cum și era de așteptat, brusca ieșire în față a cunoscutului ziar britanic a stârnit contra-reacții și, până la urmă, un război mediatic, care a durat până în 1929. Ministerul de Externe britanic a fost cuprins de iritare și perplexitate; Franța și diverse state mici au reacționat cu indignare. Și însuși guvernul Bethlen nu s-a lăsat nici el mai prejos, cu atât mai mult cu cât linia oficială sub deviza „Totul înapoi!“ (*Mindent vissza!*) țintea la restabilirea imperiului lui Ștefan.[5] Articolul lui Rothermere, articol urmat curând de un al doilea — acesta cu titlul de efect *Butoiul cu pulbere al Europei* —, a fost pentru lupta Ungariei împotriva nedreptății incomparabil mai important decât acțiunile propagandistice nu totdeauna profesioniste ale Ministerului de Externe de la Budapesta. În timp ce *Times*, vocea cercurilor guvernamentale britanice, strâmba din nas la ostenelile foii bulevardiere și, într-un editorial din 27 iulie, avertiza asupra daunelor aduse tuturor celor implicați, opinia publică maghiară era cuprinsă de o agitație febrilă. Toate ziarele au trimis corespondenți speciali la Londra. Bătrânul, pătimaș naționalistul publicist Jenő Rákosi, care încă dinainte de începutul secolului visa la o Ungarie cu 30 de milioane de locuitori (*cf.* Capitolul 16), și-a pus cu totul influentul ziar *Pesti Hírlap* în serviciul campaniei lui Rothermere.

„Rothermere singur va fi un întreg capitol în istoria Ungariei!“ scria Rákosi în foaia sa. Romancierul și finul observator Ferenc Herczeg, mai târziu președinte al nou-înființatei „Ligi revizioniste“, care în scurt timp urma să numere 900 de filiale cu aproape două milioane de membri, a mers și mai departe în lauda sa exaltată pentru activitățile publicistice promaghiare ale lui Rothermere: „De când Gutenberg a inventat tiparul, nici o scriere nu a avut un asemenea efect asupra inimilor omenești cum au avut articolele lui Rothermere despre Ungaria!“ Fiecare cuvânt venit din depărtare al regelui presei era reprodus cu venerație în presa maghiară, ca și mesajul său de Crăciun: „Ziua eliberării se apropie.“ Din Palm Beach, din Florida, lordul le comunica ungurilor: „Întâlnirea mea cu reprezentanții opiniei publice

de aici m-a convins că lumea simpatizează cu ungurii atunci când Ungaria formulează cererea justă de a se revizui tratatul de la Trianon."[6]

Entuziasmul ungurilor pentru Rothermere nu mai cunoştea margini. El însuşi a declarat mai târziu că a primit peste 200 000 de scrisori, ilustrate şi telegrame din Ungaria, respectiv de la unguri din toată lumea. La apogeul campaniei, a trebuit pentru moment să angajeze pentru corespondenţă doi secretari maghiari. Broderii artistice şi simple sculpturi în lemn, un stilou de aur din partea consilierilor municipali ai Budapestei, un vechi drapel al lui Kossuth şi sabia de mare valoare a generalului Hadik, care cu isprava lui la Berlin îl înfuriase cândva pe Frederic cel Mare, au făcut parte din categoria nenumăratelor cadouri cu care a fost copleşit lordul. Peste 1,2 milioane de unguri au semnat o scrisoare de mulţumire, pe care o delegaţie de rang înalt i-a înmânat-o împreună cu toate semnăturile strânse în 25 de foliante din piele, prevăzute cu legături scumpe. Mai târziu, Horthy a scris în memoriile sale: „Dacă nu ar fi fost un termen fix pentru înmânare, atunci probabil că întreaga naţiune şi-ar fi dat semnătura."

Ce l-a determinat pe Rothermere să pornească personal o bătălie publicistică pentru cauza ungurilor? Ce sau cine a dat impulsul iniţial pentru această campanie? În cartea sa *My Campaign for Hungary*, publicată în 1939, Rothermere povesteşte că de Paştele lui 1927 s-a aflat cu nişte prieteni la Budapesta şi că a fost profund impresionat de adunarea anuală de protest împotriva Trianonului, adunare ţinută întâmplător la acea dată; că, de asemenea, el a constatat că naţiunea maghiară este, din mai multe motive, foarte simpatică.

Abia cincizeci de ani mai târziu a devenit cunoscută o scrisoare a lui Rothermere către prinţesa Stephanie Hohenlohe, scrisoare care este datată 30 aprilie 1928 şi dezleagă enigma impulsului iniţial:

> După cum v-am mai spus cu diferite ocazii, interesul meu pentru Ungaria a fost trezit în primul rând de convorbirile cu dumneavoastră. Nu mi-am imaginat că enumerarea suferinţelor şi frustrărilor Ungariei va atrage acestei ţări compasiunea întregii lumi.[7]

Angajarea lui Rothermere pentru cauza Ungariei a început odată cu anul 1927, la masa de ruletă din cazinoul de la Monte Carlo. Acolo a cunoscut-o şi a învăţat s-o preţuiască pe atrăgătoarea, vesela şi foarte inteligenta „Steph", cum îi spuneau prietenii cei mai apropiaţi. În această primă convorbire, lordul s-a plâns că în ultima vreme nu există

subiecte interesante în al său *Daily Mail*. După aceasta, prinţesa i-a povestit despre soarta zguduitoare a ungurilor: că au fost despărţite familii, că gospodării ţărăneşti au fost împărţite în două şi că teritorii locuite majoritar de unguri au fost atribuite prin tratatul de la Trianon celor mai lacome ţări vecine. La un dejun la vila lui Rothermere, Steph, neavând la dispoziţie o hartă geografică, nu a putut decât cu ajutorul unei mici reproduceri din *Encyclopaedia Britannica* să-i arate lordului curios cam pe unde vine Ungaria.

Atunci Rothermere, care-şi invitase la *lunch* şi secretarul de presă, a rostit următoarele cuvinte memorabile: „Ştii, draga mea, eu până astăzi nici măcar n-am ştiut că Budapesta şi Bucureştii sunt două oraşe distincte."

Care au fost însă motivele prinţesei? Desigur nu, cum a afirmat ea mai târziu, „sentimentele ei patriotice pentru naţiunea maghiară" sau pentru ţara numită Ungaria. Căci nu ştia o boabă ungureşte şi nici nu trăise vreodată în această ţară. E drept că toată viaţa a călătorit cu paşaport unguresc!

Născută ca Stephanie Richter la Viena cu câţiva ani înainte de începutul secolului (datele despre anul naşterii ei sunt contradictorii), ea ar fi fost — se spune — de origine evreiască (după propriile ei explicaţii, numai din partea mamei). Prin tatăl ei, un cunoscut avocat, vioaia şi precocea fată a fost introdusă cu ajutorul unei prinţese Metternich în cercurile aristocratice. După un pretins raport cu arhiducele Franz Salvator, ginerele împăratului, s-a aranjat la timp un mariaj cu dator vândutul ataşat militar al dublei monarhii la Curtea rusească, prinţul Franz Hohenlohe. Cei doi s-au căsătorit în mai 1914 la Londra, dar în timpul războiului (ea era soră medicală) nu prea s-au văzut, şi astfel căsătoria s-a desfăcut în 1920. După prăbuşirea imperiului, Hohenlohe, născut în Ungaria, a optat din motive familiale pentru cetăţenia ungară. Cu aceasta, Steph a devenit o unguroaică cu paşaport şi o purtătoare a titlului. Când l-a întâlnit pe Rothermere, ea locuia la Paris şi poseda, se spune, şi o vilă la Biarritz. În orice caz, de la Paris până la Londra, de la Viena la Budapesta, dispunea de relaţii excelente şi ducea, nu se ştie din ce surse financiare, o viaţă de lux.

Ea a fost, fără îndoială, factorul care l-a îmboldit pe Rothermere să se angajeze pentru Ungaria. Mai mult de un deceniu i-a fost alături ca sfetnică şi prietenă. Ea a fost mai ales contactul direct cu Adolf Hitler, pe care Rothermere îl felicita în scris cu regularitate la aniversarea luării puterii, la ocuparea Austriei şi la distrugerea Cehoslovaciei. Ea a organizat întâlnirea lui Rothermere cu Hitler şi a avut, printre

altele, şi un raport cu adjutantul personal al lui Hitler, căpitanul Weidemann pentru care înainte de izbucnirea războiului a putut să aranjeze chiar o întâlnire cu lordul Halifax, ministrul de externe britanic. Ambasadorul ceh de-atunci (mai târziu ministru de externe), Jan Masaryk, a descris cu obidă rolul acestei trăgătoare de sfori:

> Dacă a mai rămas un pic de decenţă pe lumea aceasta, atunci va fi un mare scandal în ziua în care va fi dezvăluit rolul pe care Steffi Hohenlohe, născută Richter, l-a jucat la vizita lui Weidemann. Această foarte cunoscută agentă secretă, spioană şi escroacă, evreică din cap până-n picioare, formează astăzi centrul propagandei hitleriste la Londra. Weidemann a locuit la ea. Pe masa ei se află fotografia lui Hitler cu dedicaţia „Pentru draga mea prinţesă Hohenlohe — Adolf Hitler", şi alături stă o fotografie a lui Horthy, dedicată „femeii de valoarea unui mare bărbat de stat"[8].

În viaţa dezordonată a aventurierei, legătura cu Ungaria a prietenului şi temporarului ei patron a ocupat un loc important. În aceste condiţii, în 1927/1928 s-a vorbit şi de planul de a se organiza încoronarea lordului Rothermere sau a tânărului său fiu Esmond Harmsworth ca rege al Ungariei. Ideea vânturată mai ales de Rákosi şi de cercuri filohabsburgice poate că astăzi sună caraghios. Pe fundalul isteriei Rothermere din Ungaria de-atunci nu a fost nicidecum vorba numai de un zvon. Rothermere însuşi a scris în memoriile sale că cercuri militare şi economice, şi anume redactorul-şef Rákosi pe care îl întâlnise de mai multe ori la Londra, Paris şi Veneţia, i-au comunicat disponibilitatea lor de a susţine candidatura lui Rothermere sau a fiului său. El, în orice caz, s-a arătat foarte măgulit de a putea lua în general în considerare întemeierea unei dinastii Harmsworth: profund mişcat de onoarea pe care mi-au făcut-o prietenii mei unguri propunându-mi numele pentru unul dintre cele mai vechi tronuri istorice ale Europei".

Într-o notă personală nedatată către Steph, Rothermere a făcut aluzie în 1928 la direcţia demersurilor sale, aluzie mai clară decât acea pe care a făcut-o în detaliatele sale articole şi interviuri pentru unele ziare maghiare: „Dacă vreţi să salvaţi monarhia în Ungaria, atunci nu există decât un om capabil de aceasta — Esmond Harmsworth. Nici un Habsburg sau prinţ regal de altundeva nu va reuşi acest lucru." Din aprilie 1927, când Ungaria încheiase un tratat de prietenie cu Italia lui Mussolini şi ieşise din izolarea politică externă, Mussolini a jucat şi el un rol nu lipsit de importanţă în chestiunea regalităţii ungare. Mai ales Rákosi a vrut să-i obţină sprijinul, dar şi Rothermere îl întâlnise pe dictator chiar mai înainte.

Călătoria lui Harmsworth în Ungaria a fost adevăratul galop de probă. El nu urma decât să ia în primire diploma de *doctor honoris causa* conferită tatălui său de Universitatea din Szeged. În realitate, tânărul a fost primit ca un rege sau moştenitor al tronului.[9]

La sosirea la Budapesta, fiul lui Rothermere a fost întâmpinat de primar, de mai mulţi foşti premieri şi de alţi demnitari. În cinstea sa şi-au făcut apariţia vreo 100 000 de oameni în faţa hotelului său. Apoi, mii de cercetaşi, poştaşi şi feroviari în uniformă, uniuni patriotice şi delegaţii ţărăneşti în port naţional au defilat înaintea sa. După care, pe tânăr l-au primit la masă şi în audienţe separat regentul, premierul şi cardinalul. La diferitele ceremonii, au fost reprezentate toate organizaţiile, de la formaţiunea de dreapta a „Ungurilor care se trezesc“ până la uniunile evreieşti ale femeilor. Pe citadela din Buda, un foc de artificii, iar pe gazonul unui stadion de fotbal o hartă a vechii Ungarii şi a celei amputate, reprezentată simbolic de fete în costum naţional, au completat hora manifestărilor budapestane.

Apoi, Harmsworth cu suita lui a plecat cu un tren special la Debrecen şi Szeged, unde unei străzi i s-a dat numele de Rothermere. Numeroase alte străzi, parcuri, grădini, aşezări şi chiar o cupă pentru tenis urmau să poarte numele lordului; articolele despre el, cântecele şi poeziile în cinstea lui sunt pur şi simplu greu de trecut în revistă.

După această călătorie a fiului lui Rothermere, nu fără ecou şi în plan internaţional, Rákosi a încercat, cu prilejul unei lungi opriri în Anglia şi, în continuare, într-un interviu cu Mussolini, să-i atragă în competiţia pentru tronul ungar vacant pe cei doi Rothermere. Rothermere povesteşte că la observaţia lui că Ungaria nu are nevoie de un rege străin necunoscător al limbii naţionale, bătrânul ziarist a evocat exemplul Bulgariei: în 1879, prinţul Alexander von Battenberg, fiul prinţului Alexander von Hessen şi nepot al ţarului rus Alexandru II, fusese ales acolo ca prim suveran al principatului independent al Bulgariei. Încercarea lui Rákosi de a obţine sprijinul lui Mussolini pentru ideea sa (şi, desigur, şi a lui Rothermere) a fost, în ciuda unor referiri contradictorii, un eşec total. Mussolini i-a comunicat la Roma trimisului maghiar că el, Mussolini, este, ce-i drept, împotriva ocupării tronului de către unul dintre cei trei arhiduci Habsburgi Otto, Albrecht sau Joseph, dar că socoteşte că este exclus ca mândra naţiune maghiară să pună pe tron un ziarist, şi în plus un străin.[10]

Horthy, Bethlen şi Gömbös au fost de la început atât împotriva unei restauraţii habsburgice cât şi — prudent dar neechivoc — împotriva diverselor idei monarhiste ale lui Rothermere. Ambasadorul

maghiar îl informa deja în vara lui 1929 pe Bethlen că avea impresia că nobilul lord renunţase deocamdată la aspiraţiile sale regeşti. În orice caz, prinţesa Hohenlohe, referindu-se la „munca ei dezinteresată pentru Ungaria", a încercat zadarnic şi în 1932 să tapeze guvernul de la Budapesta de o sumă globală anuală. Pentru aceasta însă, a fost despăgubită din 1932 printr-un apanaj anual, extrem de generos, din partea lui Rothermere. A comis poate cea mai mare greşeală a vieţii ei atunci când l-a reclamat pe lordul Rothermere din cauza încetării plăţilor începând cu anul 1939; o dată început războiul, ea a pierdut automat procesul.

Dacă în anii '30 şi-a concentrat interesul şi asupra Germaniei hitleriste, lordul a sponsorizat totuşi împreună cu un fabricant maghiar zborul non-stop de la Terra Nova la Budapesta al unui avion botezat cu numele „Dreptate pentru Ungaria", zbor celebru în istoria acestei ţări şi sărbătorit cu exces de propagandă. El l-a felicitat pe Hitler şi cu ocazia arbitrajului de la Viena al puterilor Axei în favoarea Ungariei şi a asistat, la 11 noiembrie 1938, la intrarea în Košice a lui Horthy călare pe un cal bălan.

A fost deci de bună seamă un amestec de motive personale, nu în ultimul rând un amestec de vanitate, cuplat cu simpatia sa pentru dictatorii Hitler şi Mussolini, cu forţa de atracţie a unei prinţese nurlii, cu un ecou internaţional neaşteptat de puternic şi cu reacţia sinceră, debordantă a opiniei publice maghiare. Toate acestea au marcat de la început până la sfârşit atitudinea lui Rothermere în chestiunea Trianonului. În nici un caz n-au fost la mijloc interese materiale. În memoriile sale, el descrie entuziasmul incredibil cu care-l aclamaseră ungurii încă în noiembrie 1938 la graniţă, la Budapesta (peste 100 000 de oameni în piaţa din faţa Parlamentului) şi la Košice. Din cauza izbucnirii războiului, el a trebuit să-şi retragă din nou din circulaţie cartea abia apărută, care nu era zgârcită cu laudele la adresa lui Hitler. Astfel, a devenit curând irelevantă şi plângerea lui Steph că Rothermere i-ar fi trecut sub tăcere rolul ei în Ungaria.

În patria sa, poate că lordul Rothermere ca pretendent la tron a fost uneori de râsul iniţiaţilor, în Ungaria însă el a fost şi a rămas o legendă, un Făt-Frumos din lumea aparenţelor. Tot ceea ce s-a întâmplat în jurul lui Rothermere şi al fiului său în 1927/1928, chiar şi în 1938, a revelat acea trăsătură de caracter numită de maghiari *délibáb*, care înseamnă credinţa în fata morgana, în himeră. Această înclinaţie spre reveria colorată de dorinţă, o tendinţă pe care psihanalistul Sándor Ferenczi a denumit-o „gândire magică", acest dar al reveriei cu ochii

deschişi a marcat atitudinea elitei şi a poporului în situaţii istorice de criză ca în 1848/1849, 1918/1819 şi cu atât mai mult în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În legătură cu fenomenul *délibáb*, William M. Johnston observa în a sa *Istorie a culturii şi spiritului Austriei*:

> Graba de a privi lumea prin ochelari trandafirii i-a dus pe unguri în ispita de a-şi exagera dimensiunea. În timpul acesta, ei nu au luat act de nenorocirile popoarelor cucerite. [...] Capacitatea lor de a visa a făcut din ei nişte avocaţi remarcabili, mereu gata de a susţine că Ungaria este o excepţie printre naţiuni.[11]

33

În cadență cu Hitler: triumf și declin. De la exterminarea evreilor la domnia plebei

La 3 aprilie 1941, la ora 9.15, agenția ungară de știri MTI a dat un scurt anunţ precipitat: „Contele Pál Teleki, consilier intim regal maghiar, premier regal maghiar, a decedat astă-noapte subit în mod tragic." Ceva mai târziu, a circulat prin teleimprimator un scurt raport care descria concis cum la 6.45 servitorul îl găsise pe şeful guvernului mort în pat. Ambele anunțuri treceau sub tăcere faptul cel mai important: anume că respectivul om de stat, în vârstă de 61 de ani, nu murise de moarte naturală. Teleki își pusese capăt vieții, trăgându-și cu precizie un glonț în cap — un protest pe care premierul cuprins de disperare şi abandonat de strategul şi prietenul său cel mai sus-pus, regentul, îl îndrepta împotriva atacului germano-ungar asupra vecinului din sud, Iugoslavia, atac deja hotărât şi iminent.[1]

La ora 9, Consiliul de Miniştri s-a întrunit sub preşedinţia ministrului de interne şi a decis în unanimitate să țină secretă sinuciderea, deoarece aceasta „ar putea să le facă o impresie penibilă germanilor. Acest lucru ar fi acum periculos; opinia publică germană s-ar putea întoarce contra noastră." Neexprimată, în aceste cuvinte se făcea simțită şi grija în legătură cu ce se va alege apoi din câştigurile teritoriale din sud promise în schimbul unei colaborări militare.

De teama unor „neînțelegeri" în relațiile germano–ungare, în această situație delicată, la început nu a fost informat nici măcar ambasadorul german, Otto von Erdmannsdorf. Telegrama lui cu propunerea ca Hitler şi Ribbentrop să trimită telegrame de condoleanţe regentului, ministrului de externe şi văduvei a ajuns la Berlin la ora 14. Abia la vizita de condoleanțe la Ministerul de Externe a fost el informat „strict confidențial" despre sinucidere. Viceministrul a dat ca motive ale gestului lui Teleki îngrijorarea acestuia în legătură cu situația economică proastă, surmenajul și stările anxioase ivite ca urmare a gravei boli cardiace a soției defunctului.

Între timp, în capitală, știrea despre împrejurările acestei morți s-a răspândit cu iuțeala fulgerului. Guvernul a înțeles că a păstra în continuare tăcerea ar fi însemnat să creeze o atmosferă mai suspectă

şi mai stingheritoare decât ar fi făcut-o spunerea adevărului. La opt ore şi jumătate după descoperirea cadavrului, adică la ora 15.17 a apărut un al doilea comunicat — veridic de data aceasta — cu certificat medical. La 7 aprilie, a avut loc înmormântarea oficială solemnă. O zi mai târziu, germanii au atacat Iugoslavia, iar la 11 aprilie, în Vinerea mare, unităţi ungureşti au trecut graniţa de sud.

Hitler s-a ţinut de cuvânt: Ungaria a primit Bačka/Bácska (astăzi, parte a Voivodinei), triunghiul Baranya şi ţinutul Mur: în total 11 475 de kilometri pătraţi cu 1 030 000 de locuitori. Ponderea ungurilor nu era însă decât de 39 de procente (după recensământul iugoslav numai 30 de procente); germanii făceau 19, iar sârbii 16 procente din totalul populaţiei (potrivit statisticilor iugoslave, existau 47 de procente slavi sudici).

Teleki fusese deja o dată premier sub Horthy şi trecea drept adevăratul arhitect al aşa-numitei politici revizioniste. Cândva legitimist credincios Habsburgilor, dar şi creator al primei legi a lui *numerus clausus* şi coautor al „legilor antievreieşti“ din 1938 şi 1939, aristocratul din Transilvania a dus în acelaşi timp însă o „politică oscilantă“ moderată, devenită tot mai dificilă între adânc înrădăcinata sa simpatie pentru Anglia şi realitatea crescândei influenţe germane.

În cadrul acestei diplomaţii a paşilor mărunţi, Ungaria încheiase în decembrie 1940 un tratat de „prietenie eternă“ cu Iugoslavia. Când guvernul iugoslav a semnat, la 25 martie 1941, Pactul Tripartit germano-italiano-japonez la care deja aderaseră Ungaria, România şi Bulgaria, nişte ofiţeri patrioţi au răsturnat la Belgrad guvernul şi regenţa şi l-au instalat pe tron pe tânărul rege Petru. Hitler s-a înfuriat şi a hotărât să atace imediat Iugoslavia. Italienii, ungurii şi bulgarii aveau să contribuie la îmbucătăţirea ţării fatalmente slăbite de tensiunile sârbo-croate. Până atunci, Teleki reuşise să ţină Ungaria ca stat „nebeligerant“ în afara celui de-al Doilea Război Mondial. Într-o scrisoare secretă către trimişii săi la Londra şi Washington, el a sintetizat ţelul principal al politicii sale externe:

> Cu orice preţ, trebuie să ne menţinem în afara conflictului. Rezultatul războiului este incert. În orice caz, pentru Ungaria cel mai important lucru este ca, după terminarea conflictului european, să rămână neatinsă. [...] Ţara, tineretul nostru, armata noastră nu trebuie să le angajăm decât pentru noi înşine şi pentru nimeni altcineva.[2]

Teleki ajunsese într-o situaţie personală disperată. Într-o scrisoare pe care cu puţin înainte de a muri a trimis-o unei rude, şeful guvernului

și-a exprimat deschis temerile: „Ne pierdem onoarea în fața lumii dacă atacăm Iugoslavia. Dar situația mea este foarte grea, căci regentul, jumătate din guvern și majoritatea parlamentară sunt împotriva mea.“ Se înțelege de la sine că și el era pentru redobândirea ținuturilor pierdute în favoarea Iugoslaviei, dar nu ca un complice al Germaniei lui Hitler și nu cu prețul unei rupturi definitive cu Marea Britanie și Statele Unite. Opera întregii sale vieți el o vedea în demersul de câștigare a opiniei publice mondiale pentru cauza justă a revizuirii tratatului de la Trianon. Acum însă ieșea biruitoare concepția lui Henrik Werth (el însuși s-a declarat de etnie germană), fanatic progermanul șef al statului-major. Horthy era entuziasmat de posibilitatea de a-și continua acum și în sud opera de „sporire a țării“

Teleki a lăsat o scrisoare și, separat, o comunicare scrisă despre demisia sa. Amândouă erau adresate lui Horthy pentru cazul că planul său ar eșua și el ar rămâne în viață:

> Alteță,
>
> Ne-am călcat cuvântul — din lașitate — față de tratatul de prietenie eternă. Națiunea simte aceasta, iar noi am dezonorat-o. Ne-am dat de partea ticăloșilor — fiindcă nici unul dintre cuvintele despre așa-numitele atrocități nu este adevărat! Împotriva ungurilor, nici măcar împotriva nemților nu au avut loc asemenea lucruri. Devenim jefuitori de cadavre! Cea mai jalnică națiune. Nu te-am oprit. Sunt vinovat.
>
> 3 aprilie 1941 Pál Teleki[3]

Avertismentele dramatice ale lui Teleki și, în sfârșit, sinuciderea lui nu au mai putut să influențeze însă evenimentele. Nici cuvintele, neobișnuit de tăioase pentru un diplomat, ale ambasadorului britanic Sir Owen O'Malley cu prilejul vizitei sale de condoleanțe la regent în 3 aprilie nu au avut nici un efect. Horthy a subliniat „datoria sfântă de a restabili granițele Ungariei“. El a spus că din partea Marii Britanii nu este de așteptat nici un ajutor; că Ungaria trebuie să fie extrem de prudentă, ca să nu supere Berlinul și ca să prevină represalii ulterioare din partea Germaniei. Diplomatul britanic a fost foarte dezamăgit și l-a prevenit pe regent că, dacă „încheie o asemenea afacere murdară cu Germania sau acționează cumva ca șacal unguresc al leului german împotriva unui stat cu care tocmai a semnat un tratat de prietenie eternă, atunci țara sa nu poate să se aștepte la nici o indulgență, la nici o simpatie și la nici o îndurare din partea Marii Britanii și a

unor State Unite victorioase şi el însuşi îşi va atrage, pe merit, dispreţ şi dezonoare"[4].

Horthy a rămas neimpresionat de acest avertisment, spunând că hotărârea lui este luată. Aproape două luni mai târziu, militarii convinşi de victoria finală germană au obţinut şi râvnita intrare în război împotriva Uniunii Sovietice. Un bine-venit prilej pentru atingerea acestui obiectiv i l-a oferit succesorului lui Teleki, adică fostului ministru de externe László Bárdossy, bombardarea oraşului Košice, operaţiune nici astăzi elucidată, probabil efectuată de avioane germane.

Sprijinirea treptată pe cel de-al Treilea Reich a dus în cele din urmă la alianţa militară nefastă cu Germania. La originea acestei alianţe se afla ideea că numai cu ajutorul lui Hitler este posibilă o revizuire a graniţelor din 1920, revizuire dorită de întreaga opinie publică. Redobândirea, între noiembrie 1938 şi aprilie 1941, a 40 de procente din ţinuturile pierdute la Trianon a avut loc în cadrul unui proces continuu, care s-a încheiat încă înainte de intrarea în război a Ungariei.

Arbitrajul din 2 noiembrie 1938 de la Viena, făcut de Ribbentrop şi Ciano, miniştrii de externe ai puterilor Axei, a însemnat un câştig teritorial de 11 927 de kilometri pătraţi cu 1 060 000 de locuitori, dintre care erau maghiari 84 de procente după recensământul unguresc (1941), însă numai 57 de procente după cel cehoslovac din 1930. Bratislava (Pozsony/Pressburg) a rămas, spre amărăciunea opiniei publice ungare, la Slovacia, noul stat ivit din graţia lui Hitler. Cu ocazia zdrobirii complete a Cehoslovaciei, Horthy şi guvernul Teleki au folosit şansa oferită de Hitler şi au ocupat rapid şi în Ucraina Subcarpatică ţinutul care aparţinuse cândva Ungariei coroanei lui Ştefan cel Sfânt. „Provincia revenită la patria-mamă" număra 12 061 de kilometri pătraţi cu aproape 700 000 de locuitori. Este drept că ungurii reprezentau, chiar după date ungureşti, doar 10 procente (1941), după investigaţii cehoslovace (1930) numai 5 procente: în jur de 70 până la 75 de procente se declarau ruteni (ucraineni). Pentru Ungaria, această fâşie de pământ avea importanţă strategică, deoarece permitea realizarea unei graniţe comune polono-maghiare.

Deja şase luni mai târziu, odată cu atacul german asupra Poloniei, aceste argumente au devenit, ce-i drept, irelevante. Acum, guvernul Teleki a îndrăznit însă un mic act de rezistenţă, refuzând, din motive de prietenie tradiţională cu Polonia, precum şi din consideraţie pentru Marea Britanie, tranzitarea ţării de către trenuri militare germane şi deschizând, după înfrângerea poloneză, graniţele pentru mai mult de 100 000 de refugiaţi. Cei mai mulţi au plecat mai departe şi s-au

alăturat via Iugoslavia forțelor armate franco-britanice, o parte considerabilă a rămas însă în Ungaria până la sfârșitul războiului.

Cu toate acestea, aderarea la Pactul Anticomintern și ieșirea din Liga Națiunilor erau semnale clare că Ungaria se vedea înghițită din ce în ce mai mult de sorbul Germaniei. Hitler s-a priceput de minune să manevreze unele contra celorlalte statele mici din centrul și estul Europei, care se călcau în picioare în cursa pentru a-i obține favoarea. El a formulat deja la sfârșitul lui 1938 politica față de Ungaria și România: „a ține în foc ambele bucăți de fier și, în funcție de evoluția lucrurilor, a le mânui în interesul Germaniei“[5].

Cu ultimatumul sovietic din iunie 1940 către România pentru retrocedarea Basarabiei și Bucovinei de Nord, lucrurile din Europa de sud-est s-au pus în mișcare. Deoarece România era un important furnizor de petrol al Germaniei, tot mai puternica presiune ungară asupra României, care de altfel denunțase pactul de asistență cu Marea Britanie și Franța, amenința și interesele germane. Pericolul unei intervenții sovietice în cazul unui conflict armat între România și Ungaria a aplecat cumpăna în favoarea ținerii celui de-al doilea arbitraj de la Viena.

După tratative bilaterale nereușite, Ribbentrop și Ciano au hotărât la 30 august 1940 că România trebuie să cedeze Ungariei Transilvania de Nord și Ținutul Secuiesc, în total 43 104 kilometri pătrați cu 2 577 000 de locuitori. Cel puțin două cincimi din populație (după date românești: aproape jumătate) erau români. În același timp, numărul ungurilor rămași în Transilvania de Sud se ridica la peste 400 000. Românii au considerat cel de-al doilea arbitraj de la Viena ca pe o catastrofă națională și au făcut tot posibilul ca, prin devotament exemplar față de Hitler în cursul războiului, să recâștige ținuturile respective. Pe Antonescu, șeful statului român, Hitler l-a întâlnit de douăzeci de ori în timpul războiului, pe Horthy numai de patru ori.

Explozia de bucurie a ungurilor a fost de nedescris. În fruntea armatei ungare, regentul, în vârstă de 72 de ani, a intrat la 15 septembrie din nou pe calul său bălan în Cluj (Kolozsvár/Klausenburg). Totuși, mulți unguri voiau să vadă cât mai repede și Transilvania de Sud anexată la Ungaria, dar Hitler a reușit să împiedice guvernul de la Budapesta de la o acțiune militară. Ungaria, la drept vorbind, trebuie să fie de acord cu orice compromis, i-a spus Hitler în dimineața zilei de 28 august 1940 la Berghof contelui Ciano, deoarece ea datorează succesele ei revizioniste numai fascismului și național-socialismului.[6]

Peste tot, soldaţii unguri au fost salutaţi de oamenii care două decenii trebuiseră să trăiască despărţiţi de naţiune şi de patrie şi, în cele mai multe cazuri, fuseseră expuşi unei multiple discriminări. Nu trebuie, de asemenea, pierdut din vedere faptul că Marea Britanie şi Statele Unite au protestat numai după al doilea arbitraj, respectiv i-au pus sub semnul întrebării valabilitatea. Abia angajarea cot la cot cu Germania în atacul asupra Iugoslaviei a dus la ruperea relaţiilor diplomatice. Însăşi elita politică şi culturală din ţară a considerat seria câştigurilor teritoriale fără război ca pe un neîntrerupt „moment astral“[7]. Nimeni n-a luat în calcul efectele internaţionale, necum preţul enorm cerut de Hitler.

Părţi constitutive ale acestui preţ au fost recunoaşterea Ligii etnice a germanilor din Ungaria, ligă condusă de la Berlin, şi drepturile lărgite ale minorităţii germane din Ungaria, drepturi consfinţite într-un acord special cu Reichul german. La recensământul din 1941, dintre 720 000 de locuitori germanofoni 533 000 s-au declarat de naţionalitate germană. Waffen-SS avea voie să recruteze voluntari printre germani. Dependenţa economică de Germania devenea şi ea tot mai apăsătoare.

Deja în 1938, jumătate din comerţul exterior se derula cu Germania. În 1942, 90 de procente din producţia de bauxită şi peste 50 de procente din cea de petrol şi o cotă la fel de mare din producţia agricolă au luat calea Germaniei. În comerţul exterior bilateral, deficitul german a ajuns până la sfârşitul lui 1941 la 140 milioane de mărci, în 1943 deja la un miliard, iar în anul următor a urcat la 1,5 miliarde. Întrucât Reichul nu mai plătea datoriile[8], s-a ajuns la o sporită emisie de bani de hârtie şi fireşte la inflaţie.

În orice caz, în lunile de după al doilea arbitraj de la Viena, popularitatea lui Horthy, proslăvit acum ca *országgyarapító* („întregitor de ţară“), a atins punctul culminant. Aici, trebuie avut în vedere că, într-un interval de doi ani şi jumătate, Ungaria, cu sprijin german, şi-a mărit teritoriul de la 93 073 de kilometri pătraţi la 171 753 de kilometri pătraţi. Populaţia a făcut şi ea un salt de 5 milioane (din care 2 milioane de maghiari) ajungând la 14 683 000 de locuitori.

Această importantă creştere teritorială şi demografică a transformat fulgerător statul naţional omogen de după Trianon din nou într-un stat multinaţional. Ponderea naţionalităţilor s-a ridicat între 1938 şi 1941 de la 7,9 procente la 22,5 procente din populaţie. Mai puţin cunoscut era faptul semnificativ din punct de vedere politic că, iată,

chiar după recensământul din 1941 49,5 la sută din numărul locuitorilor din ţinuturile redobândite nu erau unguri. O oarecare corectură cosmetică s-a realizat prin diferenţierea dintre limba maternă şi naţionalitate, deoarece 520 000 cu limbă maternă străină se declaraseră de naţionalitate ungară (mai ales croaţi şi sloveni).[9]

O consecinţă, a doua la număr şi tragică pentru cei vizaţi, a fost faptul că numărul evreilor crescuse cu 80 de procente, la 725 000. În condiţiile celei de-a treia legi privind evreii (august 1941), mărturisirea apartenenţei la credinţa mozaică era însă depăşită. Nu numai că a fost înăsprită reglementarea cotei, ci şi — şi aceasta a însemnat o grea înfrângere pentru bisericile creştine — a fost introdusă ideologia rasistă naţional-socialistă ca bază pentru discriminare şi persecuţie. După cum subliniază Raoul Hilberg, istoricul Holocaustului, în capitolul despre Ungaria al lucrării sale de referinţă, legislaţia maghiară a întrecut astfel în duritate chiar legile de la Nürnberg. Toţi cei care aveau cel puţin doi bunici de religie iudaică erau consideraţi evrei. În Germania — altfel decât în Ungaria — un semievreu care nu aparţinea religiei iudaice şi era căsătorit cu o persoană pe sfert evreică nu era încadrat la evrei. La fel de agravante erau prevederile despre interdicţia de căsătorie şi despre relaţia sexuală extraconjugală considerată ca „pângărire a rasei". Când în 1944 chestionarele recensământului demografic au fost valorificate din acest punct de vedere, s-a constatat că numărul creştinilor calificaţi ca evrei a urcat de la 34 500 la 100 000. Distrugerea existenţei profesionale şi mai târziu „soluţia finală" ameninţau deci în total 825 000 de oameni.[10]

Afară de linia comună a revizionismului teritorial şi a dependenţei economice a existat şi o pronunţată apropiere politico-ideologică între naţional-socialism şi partea radicală de dreapta a elitei din Ungaria, mai ales din corpul ofiţeresc. Deja Gömbös, premier la timpul său, l-a felicitat pe Hitler la desemnarea acestuia în postul de cancelar al Reichului, menţionând că el şi Hitler sunt „vechi apărători ai rasei, ataşaţi aceleiaşi ideologii"[11].

În această ordine de idei, chiar Gömbös, numit ironic „Gömbölini" din cauza prieteniei sale cu Mussolini, a dat un excelent exemplu de mânuire cu totul arbitrară a datelor genealogice. Căci el însuşi se trăgea dintr-o familie de şvabi, tatăl lui se numea Knöpfle şi era un cumsecade învăţător de şcoală primară. Fiul, un arivist ambiţios, se spune că a inventat titlul nobiliar *Jákfai* tot aşa cum şi-a inventat şi unele decoraţii de război. Când au intrat în vigoare legile cu privire la evrei, milioane de oameni au trebuit să-şi procure act de naştere, certificat

de botez şi aşa mai departe. Scriitorul şi istoricul literar István Nemeskürty scrie, şaizeci de ani mai târziu, într-o retrospectivă asupra atmosferei din vara lui 1938:

> Această ordonanţă a răscolit întreaga populaţie, căreia, întărâtând-o, i-a indus starea bolnăvicioasă a încurcării datelor propriei identităţi. S-a dovedit că aproape fiecare are strămoşi austrieci, germani, slavi, români, dalmatini; cum se poate? Şi atunci cum devine cineva ungur? Încurcătura s-a agravat prin aceea că legiuitorii nu au găsit o definiţie exactă a celui care *nu* este evreu. Orice cetăţean care putea să demonstreze că printre strămoşii, inclusiv bunicii săi nu a existat nici un om de religie (sau rasă) iudaică era denumit „creştin". Chiar şi acela care era poate mahomedan sau fără confesiune. Astfel, vorba creştin îl denumea nu numai pe adeptul unei religii, ci pe oricine care nu era evreu. În felul acesta, vorba creştin a devenit o *definiţie rasistă*, falsă, eronată. [...] În plus, s-a răspândit tocmai în aceşti ani propaganda agresivă a Reichului german, cetăţenii cu strămoşi cu nume german au fost încurajaţi să se declare germani. Cu acordul autorităţilor ungare, aceştia au fost apoi înrolaţi imediat în armata germană sau în SS! Paralel, s-a întărit mişcarea „Crucilor cu săgeţi": adepţii ei aveau senzaţia că în acest fel ei vor deveni „unguri" atestaţi, pe de altă parte ei beneficiau astfel de sprijinul Reichului german. Existau unii care-şi regermanizau numele; alţii argumentau că numele lor cu sonoritate slavă sunt în realitate protomaghiare; mulţi căutau în trecutul îndepărtat protostrămoşi, scrisori nobiliare şi confirmări heraldice cu ajutorul unor „specialişti", care produceau şi falsificau în proporţie de masă asemenea lucruri.[12]

După luarea puterii de către comunişti, acest coşmar avea să se repete, chiar dacă, desigur, cu semn schimbat. De data aceasta, se pornea de la originea socială în funcţie de care oamenii erau umiliţi, concediaţi, persecutaţi, deposedaţi de drepturi şi, la începutul anilor cincizeci, chiar dislocaţi din oraşe şi trimişi în pustă.

Atunci, în vremea febrilei scotociri prin genealogii, cercurile democratice, antifasciste au putut obţine o mică victorie punctuală împotriva uneia dintre cele mai malefice figuri politice, împotriva lui Béla Imrédy. Acest foarte înzestrat expert financiar, fost ministru de finanţe şi preşedinte al băncii de emisie, făcuse — ca să-l cităm pe predecesorul său Bethlen[13] — un nemaipomenit *salto mortale*. După numirea sa ca premier, în mai 1938, acest ambiţios nu numai că a cotit-o fără rezerve spre tabăra germană, ci a devenit chiar şeful Noii Drepte, un grup radical-fascist din partidul aflat la guvernare, scindat de el mai târziu. După părerea lui Bethlen, nici un alt politician din istoria parlamentară a Ungariei nu a pricinuit atâtea necazuri câte a

pricinuit Imrédy. Cu cinism de-a dreptul pitoresc prezentase de Crăciunul lui 1938 proiectul celei de-a doua legi cu privire la evrei și declarase că „o picătură de sânge evreiesc“ este suficientă ca să altereze caracterul și patriotismul unui om.[14]

La scurt timp după aceasta, Bethlen i-a comunicat că o foaie budapestană pregătește publicarea unor documente după care în vinele lui Imrédy curge mai mult decât „o picătură de sânge evreiesc“; că străbunica lui a fost evreică germano-boemiană. În memoriile sale, Horthy spune că, pentru a evita un scandal, l-a chemat pe premier la el și i-a arătat documentul provenit din Cehoslovacia. Imrédy — scrie mai departe fostul regent — a fost atât de zguduit, încât a leșinat pe loc și apoi și-a dat demisia. Povestea cu străbunica evreică — după Horthy, un străbunic — i-a amuzat până și pe cititorii și radioascultătorii străini. Bizarul episod a fost urmat de un scurt *respiro*. Imrédy s-a întors însă curând în arena politică: de data aceasta, ca șef al unei grupări național-socialiste. Deși între timp el a putut să-și demonstreze cu documente noi „puritatea“ ariană, cei de la organizația „Crucilor cu săgeți“ l-au atacat de acum înainte fățiș din cauza „sângelui evreiesc“.[15]

De altfel, tocmai cei mai turbați radicali unguri de dreapta demonstrează că nu erau nicidecum neîntemeiate cuvintele lui Armin Vámbéry că ungurii ar fi poporul cel mai amestecat din Europa. După datele istoricului american Andrew Janos, în 1941 21 din 27 de generali de două și trei stele erau de obârșie germană sau slovacă, la fel nu mai puțin de nouă arhiepiscopi și episcopi catolici, inclusiv cardinalul primat Jusztinián Serédi (Spoucek), episcopul armatei Zadrawetz și ideologul de extrema dreaptă Prohászka.[16]

În condițiile ungurești ale contopirii etnice și după aceleași criterii ale legilor referitoare la evrei, o treime dintre membrii guvernelor dintre 1932 și 1944 nu au fost maghiari. Guvernul-marionetă instalat după ocuparea țării la 19 martie 1944 de către germani a fost condus de Döme Sztójay, care până atunci fusese ambasador. El s-a numit inițial Stojaković și era de origine croată. În timp ce Gömbös și Imrédy s-au bizuit pe funcționari și militari radicalizați, cei de la „Crucile cu săgeți“, sprijiniți de grupurile sociale și politice marginale, dar și de mulți muncitori de la orașe, au construit de sus în jos un partid de mase. Când „mișcarea“ a fost adusă la putere de ocupanții germani în toamna lui 1944, numai fiecare al cincilea ministru din guvernul ei ar fi putut să prezinte dovada că este maghiar. Șeful „Crucilor cu săgeți“, fostul maior Ferenc Szálasi, „conducătorul națiunii“ (*nemzetvezető*), s-a numit inițial Salosjan. Individul născut la Košice, coborâtor dintr-o

familie de ofițeri, care se percepea el însuși ca pe o „figură mântuitoare mesianică" (Margit Szöllősi-Janze), a avut — potrivit lui Horthy — strămoși armeni, slovaci și germani și a fost cel mult un „ungur pe sfert". Un deputat maghiar afirma în 1938 în Parlament că Szálasi nu numai că nu are nici o picătură de sânge unguresc, dar nici măcar cetățenia ungară.[17]

Oricum, ungurii au trăit între 1938 și 1944 într-o lume absurdă, inversată, unde adesea purtători de nume de familie germane și slave ațâțau în numele rasei maghiare masele împotriva unor oameni care se trăgeau din această rasă tot atât de puțin cât și agitatorii înșiși, care totuși în cea mai mare parte purtau deja nume ungurești. Mai târziu, în marșurile morții organizate de Eichmann și complicii săi unguri au fost împușcați printre alții marele liric Miklós Radnóti, remarcabilii scriitori și critici Antal Szerb, Gábor Halász și György Sárközi, patrioți unguri și creștini credincioși din familii evreiești convertite.

Ar fi însă fals să se afirme că numai germanii au constrâns Ungaria să intre în război contra Uniunii Sovietice sau să adopte legile referitoare la evrei. Într-un eseu publicat în 1948, dar devenit accesibil unui public mai larg abia după patruzeci de ani, István Bibó, marele gânditor incoruptibil în judecata sa, a pus degetul pe rana nici astăzi vindecată, anume pe faptul că legile referitoare la evrei au marcat „decăderea morală a societății ungare":

> Aceste legi au însemnat pentru largi pături ale burgheziei mici și mijlocii o posibilitate ca, fără efort personal, datorită statului și pe contul altor existențe, să-și creeze niște avantaje. Pături largi ale societății ungare au cochetat cu ideea că o existență poate fi creată nu numai cu muncă și spirit întreprinzător, ci și punând ochii pe o altă existență, denunțând o anumită persoană, adunând informații despre strămoșii ei, provocându-i concedierea, ridicând pretenții asupra întreprinderii ei, până la urmă deci printr-o totală luare în posesie a unei asemenea existențe.

Din bilanțul făcut de Bibó, rezultă „o imagine înspăimântătoare a lăcomiei, a ipocriziei neînfrânate și, în cel mai bun caz, a arivismului calculat al unei părți considerabile a acestei societăți. Aceasta a însemnat un șoc pe care nu l-au putut uita nu numai evreii vizați, dar nici ungurii de bun-simț!"[18]

Arianizarea și eliminarea treptată a evreilor din viața economică servea deci la „înlocuirea gărzii" sub semnul ascensiunii unei noi „clase mijlocii creștine" Au existat însă și alți factori care, în mai 1939, la primele alegeri prin vot secret (chiar dacă nu liber) de după

1920, au provocat o alunecare de teren în favoarea Noii Drepte şi a organizației „Crucile cu săgeți". Aceasta din urmă a obținut 18 procente din mandate, ba chiar 25 de procente din voturi, în capitală 30 de procente, iar în aşa-numita „zonă roşie" din jurul Budapestei un ameţitor procentaj de 41,7 faţă de numai 17 pentru social-democraţi. Faptul că Partidul Unităţii aflat la guvernare, de altfel şi puternic deplasat spre dreapta, a cucerit totuşi 70 de procente din numărul mandatelor trebuie pus pe seama dreptului electoral majoritar dominant atunci şi a diferitelor manipulări. În realitate, ponderea lor în materie de voturi a fost de numai 50 de procente. Într-un lung memoriu de cincizeci de pagini, apărut abia după patruzeci de ani în engleză şi după patru ani în maghiară, fostul premier István Bethlen punea această mutaţie nefastă pe seama activităţilor lui Imrédy, demis între timp, a greşelilor lui Teleki şi a presiunii germane tot mai mari.

Cei din organizaţia „Crucilor cu săgeţi" reprezentau o mişcare cu caracter specific unguresc, influenţată de fascişti şi naţional-socialişti. La început, purtau cămăşi brune, foloseau crucea încârligată şi salutul hitlerist. După interzicerea din 1933, au trecut la cămaşă verde şi cruce cu săgeată, semnul armatei regelui Ladislau cel Sfânt (1077–1095). Salutul lor de partid era „Rezistenţă!" (*Kitartás!*). Ei exprimau nemulţumirea, ba chiar ura unor largi pături eterogene, care se întindeau de la funcţionari ameninţaţi cu retrogradarea şi intelectuali radicalizaţi, adesea şomeri şi frustraţi, până la ofiţeri prost plătiţi, studenţi împiedicaţi în realizarea şanselor lor de promovare şi, nu în ultimul rând, până la muncitori de la oraşe şi lumpenproletariat. „Crucile cu săgeţi" promiteau maselor de oameni săraci eliberarea de sub asuprirea capitaliştilor evrei şi a moşierilor aristocraţi. Pe scurt, ei formau o mişcare de protest împotriva cartelului de putere al păturii feudale, al marii finanţe şi al foarte sus-pusei birocraţii; în 1938/1939 numărau 250 000 până la 300 000 de membri. Cu toate acestea, împotriva „societăţii seniorilor" şi împotriva simbolului şi garantului acesteia, anume regentul, ei nu aveau nici o şansă de a cuceri puterea.[19]

Redobândirea unor ţinuturi atât de vaste precum Ungaria de Sus, Transilvania şi Ungaria de Sud a oferit şi posibilităţi de a umfla birocraţia de stat şi de a ocupa din nou poziţiile din administraţia de acolo. Teleki şi colaboratorii săi tineri au încercat, ce-i drept, să acorde un grad înalt de autonomie teritorială regiunii carpato-ucrainene preponderent nemaghiare şi să asigure pentru naţionalităţi protecţie acordată

legislativ. Zadarnic, căci ofițerii și funcționarii de stat instalați după atâția ani de educație și propagandă șovinist-naționalistă nu învățaseră nimic din greșelile trecutului. Măsurile de maghiarizare și tracasare a nemaghiarilor și deposedările acestora s-au izbit de rezistență și de refuz categoric.[20]

Extinderea birocrației de stat a facilitat repartizarea de posturi pentru funcționarii fugiți după 1919 și 1920 și pentru acei proprietari funciari care prin reforma agrară își pierduseră total sau parțial proprietatea în statele succesoare. Dincolo de aceasta, toate guvernele s-au străduit să ofere posibilități de angajare liber-profesioniștilor neevrei șomeri și tinerilor absolvenți de învățământ superior. Numărul funcționarilor de stat s-a dublat între 1937 și 1943 la 93 800. În 1914, exista un funcționar de stat la fiecare 377 locuitori; în 1921, raportul a fost de 1 la 134 și în 1942, în sfârșit, de 1 la 100.

Vechii și noii funcționari, studenții șomeri și multiplele efecte ale unei „aglomerări de absolvenți de învățământ superior" au format baza de mase a grupărilor de extremă dreaptă. Reproșurile fundamentate pe statistici, permanent, ba cu voce tot mai tare repetate că ponderea evreilor în profesiile libere, precum și printre angajații din industrie și bănci continuă să fie insuportabil de mare nu au ajuns la urechi înfundate. Gyula Juhász, expert pentru ideologie și pentru chestiuni legate de naționalități, un cunoscător excelent al politicii externe a perioadei interbelice, a constatat că pentru majoritatea intelectualității ungare ideologia rasistă a fost mai ales un vehicul și pentru posibilitatea de a ocupa locurile pe care „asimilații" trebuiau să le abandoneze.[21]

În acest context, nu este de subapreciat nici faptul că Ungaria a profitat uneori de conjunctura de război. Producția industrială a crescut în 1939, deci într-un singur an, cu 20 de procente; aceasta a fost o creștere mai mare decât cea din precedenții douăzeci de ani la un loc. În același timp, salariile reale au crescut cu aproape zece procente. Influența organizației „Crucile cu săgeți" a fost în intervalul din 1942 până în 1944 sensibil mai slabă. Un mare pericol potențial chiar în vremea când pendulul regimului Horthy a trecut de la radicali la moderați l-a constituit atitudinea extrem de progermană a conducerii armatei și a ofițerilor. Deja în octombrie 1938, un observator britanic (și prieten al lui Teleki) informa Ministerul de Externe de la Londra că 80 până la 90 la sută dintre militari sunt național-socialiști și că ofițerii tineri se extaziază în fața Germaniei. Faptul că aproximativ jumă-

tate din elita militară provenea din ținuturile înstrăinate după Trianon a cântărit în această privință probabil mai mult decât originea germană.

Sub presiunea puternică a comandamentului suprem german, Ungaria a trebuit curând să nu mai conteze pe posibilitatea de a duce un război, ca să zicem așa, din lojă, și până la mijlocul lui 1942 a trebuit să trimită o întreagă armată pe frontul rusesc. Între timp, Horthy a făcut în așa fel, ca în februarie 1942 Parlamentul să-l aleagă ca viceregent pe fiul său mai mare, István, care, ca și fratele său Miklós, era probritanic și antinazist. Goebbels a caracterizat în jurnalul său desemnarea în acest post a tânărului Horthy ca pe o „mare nenorocire pentru că fiul este și mai filosemit decât tatăl său“. Horthy lasă să se înțeleagă în memoriile sale că este posibil ca doborârea avionului fiului său în august pe frontul de răsărit să se fi produs în cadrul unei acțiuni de sabotaj germane.[22] Mai importantă din punct de vedere politic a fost înlocuirea premierului Bárdossy, mult prea zelos și concesiv față de Berlin, printr-un om de încredere al lui Horthy, omul politic antinazist Miklós Kállay.

Armata a doua ungară, cu un efectiv de 207 000 de oameni, prost echipată, a fost distrusă la Voronej pe Don în ianuarie 1943. Acesta a fost momentul de cotitură politic și psihologic al participării Ungariei la cel de-al Doilea Război Mondial. Peste 40 000 de soldați și-au găsit moartea, 35 000 au fost răniți, mulți au dispărut și 60 000 au căzut prizonieri la sovietici. Dimensiunile reale ale acestei tragedii au fost minimalizate de oficialitate, ele neputând fi cunoscute decât prin intermediul emisiunilor posturilor de radio de la Londra și Moscova. Aproape toate familiile au fost direct sau indirect afectate. Pierderi deosebit de grele au suferit cei cu banderole galbene, scoși neînarmați la muncă obligatorie, sărăcăcios îmbrăcați, prost hrăniți și adesea omorâți în chinuri de subofițeri barbari. Așa s-a întâmplat și cu Attila Petschauer, care câștigase pentru Ungaria o medalie de aur olimpică la scrimă. Dintre cei 25 000 de oameni scoși la muncă obligatorie pentru armata a doua ungară nu s-au mai întors decât 6 000 până la 7 000. Convertiții din rândurile acestora trebuiau să poarte o banderolă albă: dar mai târziu tratamentul lor nu a fost mai bun decât acela al „evreilor sută la sută“

În timp ce guvernul Kállay își întindea, cu știrea lui Horthy, antene în capitalele neutre și lua contact cu Aliații și prin emisari speciali, grupurile antifasciste conservator-liberale, social-democrații și Partidul Micilor Agrarieni, plus cele câteva sute de comuniști se organizau

și ele. După un mare val de arestări, aceștia din urmă au înființat, sub numele de „Partidul Păcii“ o nouă grupare ilegală, condusă de tânărul muncitor metalurgist János Csermanek, care s-a numit mai târziu „Barna“ și, în sfârșit, Kádár. Au existat, ce-i drept, acțiuni de protest izolate ale unor intelectuali curajoși, dar nu a existat nici o opoziție masivă și, până în ultimele zile ale celui de-al Doilea Război Mondial, nici o rezistență armată demnă de menționat.

Un semn de rău augur pentru atrocități viitoare a fost baia de sânge pe care armata ungară a provocat-o în Voivodina, în orașul Novi Sad și împrejurimi, la începutul lui 1942, printre civili sârbi și evrei neînarmați. Bilanțul: peste 4 000 de morți, dintre care 1 250 de evrei. Mai târziu, generalii și ofițerii vinovați au fost, ce-i drept, judecați și condamnați de un tribunal militar, dar cei mai mulți au reușit să fugă în Germania. În trilogia sa, Danilo Kiš a lăsat despre acest masacru o mărturie care provoacă strângere de inimă. Mai puțin cunoscut este faptul că în toamna lui 1944 nu numai mulți germani, dar și unguri au devenit victime nevinovate ale represaliilor întreprinse de partizanii victorioși ai lui Tito.

În orice caz, moderatul și prooccidentalul premier Kállay a practicat o iscusită politică de pendulare între amenințătorul Reich german și scepticii Aliați, politică numită în limbajul colocvial al epocii „jocul dublu al lui Kállay“ Dar majoritatea păturii conducătoare ungare și a ofițerilor a continuat să mizeze pe victoria finală a Germaniei. Sentimentul de recunoștință pe care o parte considerabilă a opiniei publice îl nutrea față de Germania și îndeosebi față de Hitler pentru redobândirea ținuturilor pierdute prin tratatul de la Trianon a jucat și el un anumit rol. La aceasta, se adăugau teama de sovietici și vădita slăbiciune a cercurilor liberale și democratice.[23] În același timp, nu era însă de ignorat nici crescânda ostilitate față de război; la fel, activitățile bătătoare la ochi ale acelor forțe conservator-liberale care se gândeau la o — complet iluzorie — pace separată cu Vestul și în secret așteptau sosirea forțelor armate britanico-americane. Trădători și spioni din cercurile guvernamentale cele mai înalte îl țineau pe Hitler și aparatul său la curent cu tentativele amatoriste ale ungurilor.

În același timp, „problema evreiască“ a devenit tot mai mult un factor decisiv în raporturile germano-ungare. La prima conferință de la Klessheim din 17 și 18 aprilie 1943, la întrebarea lui Horthy „ce să facă el cu evreii“ („că doar nu poate să-i omoare“), Ribbentrop a declarat fără înconjur că ei ar trebui „ori exterminați, ori duși în lagăre de concentrare“. Goebbels a consemnat la începutul lui mai în jurnalul

său că Hitler le-a spus Reichsleiterilor și Gauleiterilor că „ungurii rezolvă cel mai prost problema evreiască" și că Horthy, care cu familia sa este „extraordinar de puternic impregnat cu iudaism", se va opune și în viitor din răsputeri abordării cu adevărat energice a problemei evreiești. Calculul german, după cum rezultă din diferite rapoarte, era clar: prin predarea evreimii unguresți, Ungaria va fi legată și la câștig, și la pagubă de „lupta pe care Reichul o duce pe viață și pe moarte", indica într-un raport preliminar „împuternicitul" de mai târziu al lui Hitler, SS-Standartenführerul Veesenmayer.[24]

Planul „Margarethe", ocuparea Ungariei de către Wehrmacht, fusese pregătit de multă vreme.[25] Astăzi, știm aproape totul despre preistoria acestei ocupații: despre ultimatumul lui Hitler către Horthy cel de 76 de ani, care a fost atras în cursă la convorbirile de la castelul Klessheim din 18 martie; despre ordinul de invazie dat la 19 martie unui număr de opt divizii germane; despre scenariul conceput la Berlin pentru „limpezirea problemei evreiești" (Veesenmayer) cu ajutorul SS și al Gestapoului, mai ales al comandoului special al lui Eichmann. S-au pus în mișcare extremiști de dreapta, prieteni de nădejde ai Germaniei hitleriste. În câteva zile, în jur de 3 000 de oameni politici și funcționari, aristocrați și intelectuali patrioți și prooccidentali au fost arestați de Gestapo și de jandarmeria și poliția ungară colaboraționistă și deportați spre Germania în lagăre de concentrare. Bethlen a găsit adăpost la niște prieteni la țară; lui Kállay, destituit, i s-a acordat refugiu la legația turcă.

Nu a existat nici o rezistență militară sau civilă. Numai un singur om a pus mâna pe armă atunci când deja în prima zi, la 19 martie, zbirii Gestapoului au venit la locuința sa din bulevardul Attila să-l aresteze. S-au auzit împușcături, iar cel căutat, deputatul Endre Bajcsy-Zsilinszky, rănit cu două focuri de armă, a fost târât la automobilul care aștepta afară. A mai putut să strige ca să-l audă mulțimea mută adunată în stradă: „Trăiască Ungaria independentă!"[26]

Bajcsy-Zsilinszky, născut în 1886, a fost poate figura cea mai expresivă, în orice caz de departe cea mai curajoasă din politica ungară a anilor de război. Din toamna lui 1919, aparținuse cercului din jurul lui Gömbös și trecea drept un radical apărător al purității rasiale, unul care cu cuvântul și cu scrisul critica aspru de la dreapta guvernul Bethlen. În contrast strident cu majoritatea camarazilor săi, el a găsit însă mai târziu drumul în direcția omeniei și patriotismului. A fost un critic necruțător al influenței germane crescânde sub Hitler și s-a

pronunțat deschis împotriva legilor antievreiești și a masacrului de la Novi Sad. Pe Horthy, pe care l-a cunoscut bine, l-a chemat să schimbe orientarea. A luptat neobosit ca să-i salveze pe ziariștii și intelectualii evrei concentrați la muncă obligatorie pe front. În aceste împrejurări, un om decent nu mai poate să fie antisemit, i-a scris odată Bajcsy-Zsilinszky lui Teleki.

El nu a devenit, firește, nici în 1944 un om de stânga, ci un romantic umanist, un patriot, care continua — ca aproape toți ungurii — să creadă că prin acțiune oportună cea mai mare parte a ținuturilor redobândite va rămâne totuși într-o formă oarecare la Ungaria. Pus în libertate în octombrie, el a devenit în noiembrie președinte al Comitetului de Eliberare Națională, aflat în clandestinitate. Două săptămâni mai târziu, împreună cu mai mulți ofițeri, a fost arestat de cei de la mișcarea „Crucile cu săgeți“, iar la 23 decembrie 1944 a fost condamnat la moarte la Sopronkőhida și executat. În 1945, numele lui a fost dat unui mare bulevard din Pesta. Exemplul lui, rămas din păcate izolat, arată șansele pe care figuri malefice de teapa unui Imrédy le-au blocat și spulberat. Prin aceasta, s-a netezit terenul pentru domnia teroristă de mai târziu a plebei și pentru asasinatul în masă.

Ca anexă la lucrarea sa de referință despre exterminarea evreimii ungurești, Randolph Braham enumeră 107 ordonanțe care au fost emise după invazia germană.[27] Veesenmayer a putut să anunțe cu satisfacție la Berlin că legislația antievreiască a fost adoptată „cu o rapiditate neobișnuită pentru condițiile de aici“

Dar evreii nu au fost singurele victime. Până la sfârșitul sfârșitului din primăvara lui 1945, au murit zeci de mii de soldați, precum și luptători din rezistență și dezertori, adversari catolici ai nazismului și social-democrați, nobili și comuniști, toți sacrificați fără rost. Zeci de mii de unguri, soldați, dar și civili, au pierit în prizonieratul sovietic. Ca urmare a bombardamentelor începute în aprilie 1944, au murit 20 000 de oameni. La constatarea că „nu toate victimele au fost evrei — dar toți evreii au fost victime“ nu se poate însă schimba nimic. Ea aparține lui Elie Wiesel, laureat al Premiului Nobel și originar din orășelul transilvănean Sighet, cândva unguresc, astăzi românesc. Nicăieri în Europa Centrală și de Est (în ciuda legilor antievreiești), peste 800 000 de evrei (convertiții sunt și ei incluși în calcul) nu au putut să trăiască atâta vreme în relativă siguranță cum au trăit cei din Ungaria. Nicăieri în Europa Centrală și de Est, evreii nu au fost duși însă așa de repede și așa de brutal la moarte cum au fost duși cei din Ungaria.

Din Ucraina Subcarpatică până în Transilvania de Nord şi până în câmpia joasă a Ungariei, jandarmi şi detectivi unguri, sub supravegherea lui Adolf Eichmann şi a zbirilor săi, i-au strâns pe evrei şi pe acei creştini, considerați — conform legilor rasiale — evrei, în ghetouri improvizate, preponderent în cărămidării, şi i-au supus celor mai brutale interogatorii şi torturi. Să spună dacă au ascuns la familii creştine prietene, respectiv dacă au îngropat lucruri de valoare! Apoi, „cei cu formalitățile îndeplinite" trebuiau să meargă în marş până la gară, unde îi aşteptau deja vagoane de vite. După ce era îndesat cu câte 70 de persoane, vagonului i se aplica sigiliul de către jandarmi şi i se marca pe dinafară cu cretă numărul exact al celor dinăuntru. Aceştia găseau în vagoanele lor un hârdău cu apă şi un altul pentru excremente. Responsabilii maghiari i-au informat cu mândrie pe stăpânii lor germani că între 15 mai şi 7 iulie au organizat 147 de trenuri cu care au fost deportaţi la Auschwitz în total 437 402 evrei.

Deosebit de perfid au procedat propagandiştii național-socialişti germani atunci când în vara lui 1944 au prezentat în Elveția un film despre cât de brutal îi trataseră jandarmii unguri pe deportaţi în timpul transportului. În orice caz, ştirile despre persecutarea evreilor s-au răspândit în toată lumea şi au pus dintr-odată capăt rolului deosebit al Ungariei în prima jumătate a războiului. Până atunci Ungaria fusese o insulă a relativei siguranțe pentru mulți. În ciuda cenzurii puteau să apară ziare de opoziție şi să ia cuvântul deputaţi critici social-democraţi şi liberali.

Istoricul maghiar György Ránki indica faptul că nicăieri în Europa de Est evreii nu s-au identificat într-atât cu o națiune pe cât au făcut-o în Ungaria, din care cauză tragedia evreimii a fost şi o tragedie a ungurimii. Pe urmele național-socialiştilor, comisarul guvernamental fascist a pronunțat la 15 iunie, de exemplu, condamnarea la moarte a „cărților evreieşti". El a început la o conferință de presă cu tocarea a 447 627 de exemplare. Contele Bethlen, fostul premier, nota în memoriul său: „Se zice că Bebel a spus că antisemitismul este socialismul celor proşti; atunci pentru Ungaria ar trebui precizat: «al celor deosebit de proşti»."

Dar ce a făcut Horthy în acest timp al deportărilor şi al asasinatului în masă? Semănătura răului, semănătura primitivei şi cuprinzătoarei campanii de ură duse 25 de ani a răsărit. Referitor la aceasta, István Deák scrie:

> Horthy a arătat în memoriile sale că atunci el a fost complet lipsit de autoritate şi de aceea n-ar fi putut să stopeze deportările efectuate nu de unguri,

> ci de Eichmann şi ai lui, şi că n-a ştiut nimic despre adevăratul loc de destinaţie al evreilor. În ce priveşte lipsa de autoritate, acest lucru poate că este adevărat, dar toate celelalte sunt minciună. El a aflat chiar de timpuriu ce era cu Auschwitz, a preferat însă să ignore acest lucru. Nu l-a mai ignorat când a fost vorba de evreii din Budapesta! Când în iunie/iulie 1944 acestora le-a venit rândul, el a făcut uz de mijloace militare împotriva jandarmilor care, după cum se temea el, plănuiau şi o lovitură de stat împotriva lui. Până la urmă, au supravieţuit mai mult de 40 de procente din numărul evreilor unguri. Horthy nu a fost un monstru, dar nici nu a fost un umanist. Nu a fost un democrat, nu a încercat însă niciodată să ajungă dictator. După cum a recunoscut el însuşi, a fost toată viaţa antisemit. Totuşi, sub administraţia lui, şi în ciuda deportărilor, au supravieţuit terorii naziste mai mulţi evrei decât în orice altă ţară din spaţiul european dominat de Hitler.[28]

Spre deosebire de România, Ungaria nu a reuşit schimbarea de front în anul 1944. Cu alte cuvinte: Horthy nu a putut să acţioneze ca regele Mihai din simplul motiv că înşişi cei de la comandamentul suprem şi cei mai mulţi ofiţeri erau mult mai filogermani decât cei români. Dincolo de aceasta, defecţiunea încercată de Horthy la 15 octombrie 1944 după încheierea unui armistiţiu printr-o delegaţie la Moscova a avut un caracter diletant, chiar de operetă. Horthy crezuse cu adevărat că numai cu un singur discurs la radio şi fără pregătire politică şi militară corespunzătoare se poate realiza o cotitură. Germanii, natural, ştiuseră dinainte totul, iar în ziua încercării de capitulare au dirijat răpirea lui Miklós Horthy junior. Ca să obţină eliberarea fiului său, bătrânul regent a trebuit să cedeze, să-şi revoce proclamaţia şi să legalizeze preluarea puterii de către Szálasi, conducătorul „Crucilor cu săgeţi“. Regimul terorist al „Crucilor cu săgeţi“ a costat în ultimele luni ale războiului viaţa altor zeci de mii de oameni. În sala de marmură albă a palatului, „conducătorul naţiunii“, îmbrăcat în costum civil cu cămaşă verde şi cravată verde, a depus jurământul pe coroană în faţa a numai 55 de deputaţi şi a nu mai mulţi membri ai Camerei Superioare, aceştia în tradiţională uniformă ungurească de gală, completată cu sabie şi cu pălărie prevăzută cu pană de bâtlan. În timpul acestei ceremonii s-au şi dezlănţuit pe străzile capitalei comandourile szálasiste ale morţii, cărora le-au căzut victime mii de oameni împuşcaţi pe malul Dunării sau încătuşaţi laolaltă câte doi sau câte trei şi aruncaţi în apa rece ca gheaţa a fluviului. Împuşcat în situaţia aceasta era numai unul, care, prăbuşindu-se în apa rece ca gheaţa, îi trăgea în moarte şi pe ceilalţi.

Se apreciază că în timpul domniei lui Szálasi au fost uciși la Budapesta în jur de 50 000 de evrei. La aceștia, s-au adăugat victimele sinistrelor marșuri ale morții în direcția Austria organizate de Eichmann. Atitudinea marii majorități a ungurilor s-a redus la indiferentism și la refuzul de a colabora activ cu autoritățile. Deportările și marșul morții nu s-au izbit nicăieri de un protest demn de menționat. În ciuda slăbiciunii rezistenței ungare, trebuie însă evidențiat și faptul că în jur de 25 000 de oameni au putut supraviețui la Budapesta în parte cu documente false, în parte ascunși la rude neevreiești și la prieteni.

Capitala a plătit un preț greu pentru domnia „Crucilor cu săgeți" și pentru ordinul lui Hitler de a apăra „fortăreața Budapesta casă cu casă". Abia la 13 februarie 1945 au luat sfârșit și în zona palatului luptele fără sens. În noaptea spre 13 ianuarie, germanii aruncaseră deja în aer toate podurile de pe Dunăre. Au fost distruse peste 30 000 de clădiri. Ca urmare a tacticii „pământului pârjolit" au trebuit să moară alte zeci de mii de civili, precum și soldați unguri, germani și sovietici.

Szálasi și statul său major au părăsit țara (împreună cu coroana lui Ștefan) la 29 martie. Uluitoare a fost fuga spre Vest a întregii administrații militare și civile, fugă poate unică în istoria mai nouă. Ei s-au conformat ordinelor de evacuare a germanilor și a celor de la „Crucile cu săgeți"; teama de armata sovietică a jucat și ea un rol în acest episod. În total, au fugit în jur de un milion de civili, în primul rând membri ai clasei de mijloc. Mai târziu, mulți s-au întors, dar aproximativ 100 000 au rămas pentru totdeauna în Vest. Luptele de pe teritoriul ungar care au durat opt luni, faptul că germanii și cei de la „Crucile cu săgeți" au scos din țară bunuri mobile, precum și confiscările operate de trupele sovietice și românești au cauzat prejudicii de cinci ori mai mari decât venitul național pe 1938, respectiv de 40 de procente din avuția națională. Cam jumătate din utilajele fabricilor, 40 de procente din rețeaua de cale ferată, două treimi din numărul locomotivelor, 44 până la 80 de procente din efectivul de bovine, cai, porci și oi au fost distruse ori s-au pierdut. Se apreciază că au murit 6,2 procente din 14,5 milioane de locuitori ai Ungariei (1941), deci cam 900 000.[29] Evaluările privind victimele evreiești se cifrează în total, în Ungaria mărită teritorial din 1941, la 564 000, dintre care 297 000 din Ungaria amputată la Trianon (în jur de 100 000 din Budapesta).[30] Aproximativ 600 000 de unguri au căzut prizonieri la sovietici (dintre care 100 000 până la 120 000 civili), iar 300 000 de soldați au capitulat în fața trupelor anglo-saxone. La aceste cifre nu trebuie, desigur, pierdut din vedere faptul că aproximativ 100 000

de soldați depuseseră jurământul pentru Szálasi. Douăsprezece divizii ungurești au luptat până în ultima clipă alături de germani.[31]

Din cauza tristei moșteniri a Trianonului și din cauza chestiunii naționale, Ungaria s-a găsit într-o situație mult mai grea decât țările vecine. „Lucrul cel mai greu la noi a fost acela de a lega între ele obiectivele naționale și lupta antifascistă. În statele vecine era suficient la vremea respectivă când cineva se simțea polonez, ceh sau iugoslav. Sentimentul național a fost suficient pentru lupta împotriva lui Hitler. La noi, sentimentul național era prea puțin pentru antifascism, pentru aceasta trebuia să fii măcar democrat", scria Gyula Juhász. Regimul lui Horthy a alunecat într-o fundătură, fără să se știe protejat în fața imperialismului german, și nu a putut să păstreze multă vreme ținuturile redobândite (mai târziu, Ungaria a mai pierdut și trei sate în favoarea Cehoslovaciei). Ca mângâiere, am putea cita cuvintele lui Deák: este improbabil ca un alt regim să fi acționat mai bine, altora din Europa lui Hitler le-a mers mult mai rău.[32] Și Horthy? În octombrie 1944, luat în „arest protector" german, ex-șeful de stat și-a părăsit țara pentru totdeauna. În primăvara lui 1945, americanii l-au eliberat din detenție. În memoriile sale, Horthy descrie cum a învățat el în diferite lagăre să-și facă patul și să-și frece vesela. O cerere iugoslavă de extrădare (din cauza masacrului din Voivodina) a fost respinsă de americani; ungurii și sovieticii nu au fost interesați într-un asemenea proces. Oricum, el încercase să facă defecțiune și împiedicase deportarea evreilor din Budapesta. Horthy s-a stabilit cu familia sa la Estoril, în Portugalia. Nu dispunea de avere, deoarece el personal, spre deosebire de mulți regi și șefi de stat autoritari din perioada interbelică ai Europei Centrale și de Est, a fost un om incoruptibil. Poate că regentul a fost toată viața lui un antisemit, dar în exil el și soția lui au putut să ducă ani de zile o viață confortabilă datorită mai ales sprijinului generos a două familii evreiești. A murit la 9 februarie 1957, la câteva luni după revoluția ungară din octombrie 1956. Dar el și regimul său au rămas ca părți ale unui trecut indigest al Ungariei. Rămășițele pământești i-au fost aduse în Ungaria numai din motive familiale. Acest transfer și înmormântarea solemnă din 4 septembrie 1993 cu acompaniamentul ei emoțional și politic au arătat că „amiralul călare pe calul bălan" continuă să fie o figură extrem de contestată a istoriei ungare.

34

Victorie în înfrângere: din 1945 până în 1990

Scena din acea sâmbătă după-amiază a fost impresionantă. Vreun sfert de milion de oameni au umplut la 28 septembrie 1946 uriaşa, istorica Piaţă a Eroilor din faţa Monumentului Mileniului din Budapesta. Mulţi fluturau steaguri roşii şi ungureşti. Pancarte cereau „să fie îndepărtaţi din coaliţie duşmanii poporului" şi „Înainte spre democraţie populară!" Era prologul solemn al primului congres legal al Partidului Comunist Ungar (MKP)[1] înfiinţat la 24 noiembrie 1918. La ora 14.30 fix, un tânăr blond pe nume János Kádár a rostit cuvântarea de bun venit; în spatele lui în tribună se aflau conducătorii partidului şi oaspeţii din ţară şi străinătate.

Două ore şi jumătate mai târziu a avut loc la Opera de Stat o şedinţă solemnă, la care şefii delegaţiilor străine şi reprezentanţii celorlalte partide ungureşti au citit mesaje de salut. Duminică, cei 386 de delegaţi, care reprezentau 4 800 de organizaţii locale de partid cu 650 000 de membri, s-au adunat în incinta încărcată de simbol a sălii de congrese a Parlamentului, pentru congresul lor de trei zile.

La Rusaliile din 1945, comuniştii afirmaseră, la conferinţa lor de partid, că dispun de peste 150 000 de membri, apoi însă, la primele alegeri generale din noiembrie 1945 bazate pe vot liber şi secret au ieşit abia drept a treia grupare politică: cu puţin sub 17 procente, în urma Partidului burghezo-ţărănesc al Micilor Agrarieni cu 57 de procente şi a social-democraţilor cu 17,4 procente. Totuşi, ei demonstrau vigoare, iar tonul ferm, uneori agresiv al rapoartelor de dare de seamă nu lăsa nici o îndoială cu privire la voinţa lor de a determina politica ungară şi de a se îndrepta spre ţinta maximă chiar acum.

Oamenii politici burghezi şi mulţi social-democraţi observau cu îngrijorare ascensiunea vertiginoasă a comuniştilor. Efectivele de membri ai partidului comunist anunţate cu mândrie dădeau de gândit. Şi, de fapt, ele aduceau a miracol politic şi statistic. Kádár însuşi a recunoscut mulţi ani mai târziu că în timpul războiului nu au existat decât câteva sute (niciodată mai mult de o mie), iar după un val de

arestări în 1942/1943 nu au mai rămas decât 70 până la 80 de membri de partid, dintre care el însuşi a fost în contact permanent numai cu opt până la doisprezece activişti.[2] Cu toate acestea, în februarie 1945 numărul membrilor PC era deja de 30 000 şi a urcat până la sfârşitul anului la o jumătate de milion. Era, desigur, un secret pe buzele tuturor faptul că partidul comunist, condus în principal de moscoviţi evrei, se sprijinea mai ales pe „membri de categoria a doua ai «Crucilor cu săgeţi» (*kisnyilasok*), deci pe oameni din păturile marginale — muncitori, mic-burghezi şi funcţionari cu şcoală puţină — care se simţeau primejduiţi de transformarea revoluţionară şi, în parte, de neaşteptata întoarcere a proprietarilor evrei de prăvălii, ateliere şi locuinţe „arianizate" La începutul verii, un editorial din *Szabad Nép* (*Poporul liber*), ziarul partidului, exprima chiar o anumită „înţelegere" pentru membrii mărunţi, dezorientaţi de la „Crucile cu săgeţi"; iar scriitorul criptocomunist József Darvas, care oficial făcea parte din Partidul Naţional al Ţăranilor, apăsa pe aceeaşi pedală.[3]

Este drept că orgolioasele statistici privind efectivul de membri ai celorlalte partide dădeau şi ele impresia unei creşteri de-a dreptul miraculoase. Deja în vara lui 1945, social-democraţii anunţau şi ei cu mândrie o jumătate de milion de membri. Numai că într-un oraş în care, între octombrie 1944 şi februarie 1945, a bântuit carnavalul morţii şi al infernului, era de-a dreptul inexplicabil cum aceiaşi oameni, expuşi 25 de ani îndoctrinării într-o ambianţă naţionalistă, revizionistă, se transformaseră acum peste noapte în democraţi, ba chiar în socialişti, în comunişti!

Toate acestea nu-i interesau pe principalii vorbitori de la congresul comunist din 1946. Sarcina lor era să aranjeze un camuflaj din elemente de democraţie populară şi de mare coaliţie şi, spre deosebire de social-democraţii de stânga, să se abţină strict de la lozinci socialiste şi să nu pronunţe nici chiar cuvântul socialism. La data aceea, vârfurile conducătoare, fără îndoială, încă mai luau în calcul o lungă perioadă de trecere până la etatizarea completă a economiei şi preluarea totală a puterii.

A ieşit însă cu totul altfel. În interval de nici măcar doi ani, zarurile au fost aruncate, iar comuniştii — la fel ca în celelalte state din sfera de influenţă sovietică — au pus mâna şi în Ungaria pe toată puterea. La începutul lui 1949, Stalin a permis să i se smulgă marele secret: democraţia populară îndeplinea deja funcţia de dictatură a proletariatului. Încă înainte de această dezvăluire, pumnul de fier al „clasei

muncitoare", adică serviciul securităţii statului şi contraspionajul militar, a zdrobit însă orice opoziţie reală, potenţială şi — la nevoie — inventată, mai întâi din afara, apoi, din mai 1949, foarte curând şi din interiorul partidului comunist.

Comportamentul „eliberatorilor" — ca în toate ţinuturile de sub ocupaţia sovietică — nu era de altfel tocmai de natură să trezească sentimente prieteneşti faţă de Uniunea Sovietică. Violurile, jafurile şi amestecul brutal în politica internă au făcut ca la mulţi ura evidentă contra sovieticilor să devină şi mai înverşunată decât înainte de înfrângere. Soarta incertă a peste o jumătate de milion de prizonieri de război, deportarea a zeci de mii de civili la muncă forţată şi apoi ofensiva comuniştilor — pe deplin sprijinită de sovietici — pentru a submina şi, în cele din urmă, pentru a sfărâma tânăra democraţie ungară au făcut ca în lunile următoare şi în anii următori marea, mai târziu covârşitoarea majoritate a ungurilor să perceapă noua epocă sub semnul stelei roşii ca pe începutul unei noi robii.

Cei patru oameni care în acea vară târzie a lui 1946 au prezentat în venerabila sală a Parlamentului ştiau mai bine decât cei mai mulţi delegaţi şi decât cei 123 de oaspeţi (aceştia, fără drept de vot) din aparatul de stat şi de partid, din armată, poliţie, presă, sindicate şi din marile întreprinderi că, din motivele istorice şi de psihologie de masă deja schiţate, Ungaria era un teren cât se poate de nefavorabil pentru comunişti. Acest lucru a fost, fireşte, valabil — chiar dacă în grade diferite — şi pentru celelalte „democraţii populare" (cu excepţia Cehoslovaciei, unde a existat şi în perioada interbelică un partid comunist legal relativ puternic). În ciuda nelipsitului control din partea Moscovei şi în ciuda evoluţiei în general asemănătoare din zona de putere sovietică, în Ungaria însă personalităţile celor patru activişti la vârf, raportul dintre ei înşişi şi cel dintre ei şi mai-marii Kremlinului au imprimat întregii istorii postbelice a ţării un caracter deosebit de dramatic, adesea surprinzător, uneori înspăimântător. Tocmai vârtejurile politice şi întorsăturile uluitoare survenite în poziţiile oamenilor de la vârful partidului şi statului confirmă justeţea avertismentului lui Isaiah Berlin că istoria nu trebuie considerată „ca o autostradă rectilinie":

> În momente hotărâtoare [...], cursul istoriei poate fi determinat de orice întâmplare, de indivizi cu deciziile şi acţiunile lor, care din partea lor nu sunt neapărat previzibile, care sunt chiar rar previzibile. [...] Spaţiul nostru decizional nu este mare. Să zicem: unu la sută. Dar acest unu la sută contează.[4]

Este posibil, ba chiar probabil, ca Ungaria să fi operat şi fără personalitatea aparte a lui Mátyás Rákosi marile schimbări de macaz pe calea spre dictatură şi spre statutul de colonie sovietică (lichidarea celorlalte partide, etatizarea economiei, forţarea industriei grele şi a celei a armamentului în dauna consumatorilor, alungarea germanilor, arestarea adversarilor reali sau presupuşi şi aşa mai departe). Dar toţi istoricii perioadei postbelice sunt unanimi în a considera că el, ca forţă motrice a epurărilor sângeroase şi a procesului de egalizare socială atât înainte cât şi după moartea lui Stalin, a fost un factor decisiv. Trebuie de aceea să ne rechemăm în amintire şi cuvintele lui Herbert Lüthy, istoricul de la Basel: „Istoria nu este anonimă. Ea nu ne este cunoscută ca desfăşurare evenimenţială reală decât în măsura în care din anonimitatea ei smulgem, individualizăm şi identificăm persoanele care au acţionat. [...] Într-adevăr, datele şi faptele nu înseamnă nimic dacă în general nu ne putem face o imagine despre conştiinţa oamenilor care au acţionat.“[5]

Ca secretar general al partidului, Rákosi a ţinut prima dare de seamă despre „situaţia politică internă şi externă a ţării şi sarcinile partidului“ Apoi, membrul Biroului Politic Imre Nagy (fostul ministru al agriculturii şi al internelor) a vorbit despre „agricultura înfloritoare pentru o ţărănime prosperă“. Al treilea a vorbit János Kádár, locţiitorul lui Rákosi pe linie de partid, despre „sarcinile organizatorice ale partidului“ şi, în fine, László Rajk, ca preşedinte al comisiei de nominalizări, a prezentat lista candidaţilor pentru noul Comitet Central.

Cine era, aşadar, acest prim om al partidului, om care din 1945 până la 18 iulie 1956 a exercitat, în calitate de „cel mai bun discipol al lui Stalin“, o crescândă putere personală, a împărţit competenţele între rivalii nedeclaraţi şi a dirijat formarea de centre de putere permanent schimbătoare în aparat?[6] Născut în 1892 ca al patrulea copil al negustorului de alimente şi fructe József Rosenfeld (din 1904, maghiarizat şi, prin schimbare de nume, devenit Rákosi) micul Matyi (nume de alint de la Mátyás) a crescut în condiţii sărăcăcioase în micul sat Ada, în apropiere de oraşul Subotica de astăzi. Cu toate acestea, după bacalaureatul pe care l-a luat cu brio, el a putut să studieze la Academia Orientală din Budapesta.

În 1912, s-a dus cu o bursă la Hamburg, iar în 1913 la Londra, unde a lucrat în calitate de corespondent comercial. La izbucnirea războiului, s-a întors în Ungaria. Pe frontul de răsărit, a nimerit, încă din aprilie 1915, ca sublocotenent, în prizonierat. În cei trei ani petrecuţi

în lagărul de prizonieri, Rákosi a învățat și rusa, și italiana. Fiind unul dintre membrii întemeietori ai partidului comunist, el a avansat ca tânăr comisar în forul de conducere al efemerei Republici a Sfaturilor. După o scurtă internare cu alți conducători comuniști în Austria, Rákosi a reapărut în vara lui 1920 la Moscova, ca unul dintre colaboratorii și, mai târziu, ca unul dintre secretarii Comitetului Executiv al Cominternului. Datorită cunoștințelor sale în materie de limbi — vorbea și franceza, și turca —, Rákosi a participat efectiv la începutul anilor '20 la înființarea partidelor comuniste de la Praga până la Livorno, de la Paris până la Berlin, respectiv a încercat, din însărcinarea Cominternului, să aplaneze luptele lor fracționiste interne. După călătorii cu șase pașapoarte false prin Europa, Rákosi a venit din nou la Budapesta. Acolo, agentul cominternist a fost, împreună cu patruzeci de activiști, arestat în septembrie 1925 și, după un proces mai lung, a fost condamnat la opt ani și jumătat de închisoare. Rákosi a devenit cunoscut în toată lumea în 1935, când, cu pedeapsa ispășită, n-a fost pus în libertate, ci — de data aceasta din cauza activității lui din anul 1919 —, în ciuda protestelor din întreaga lume, a fost condamnat la închisoare pe viață. Tribunalul suprem a redus apoi cele două pedepse, așa că în 1940, la schimb cu steagurile ungurești capturate de trupele rusești în 1849, conducătorul comunist a primit permisiunea să plece în Uniunea Sovietică. După 15 ani și 39 de zile, tovarășul, devenit legendar între timp, a fost primit și sărbătorit ca un erou în patria proletariatului. El a putut, chiar la sărbătorirea revoluției, în 7 noiembrie 1940, să ia loc în apropierea lui Stalin în tribuna din Piața Roșie.

În realitate, Rákosi și-a datorat viața în primul rând regimului Horthy. Dacă ar fi fost pus în libertate chiar în 1935, ar fi devenit și el, cu cea mai mare probabilitate, o victimă a marii epurări. El ar fi dat pentru lichidarea sa un motiv temeinic din perspectivă sovieto-comunistă: în 1925, la interogatoriul său, Rákosi flecărise mult prea devreme despre treburi de-ale Cominternului. Acum, nu a primit decât o dojană pentru vechiul păcat; se spune că Stalin ar fi zis că Rákosi plătise deja destul pentru aceasta.

Oricum ar fi, Rákosi s-a întors în Ungaria abia la 30 ianuarie 1945 cu Fenia Fiodorovna Kornilova, soția lui mai tânără cu unsprezece ani. Aceasta era o procuroare originară din Iakuția, în nord-estul Siberiei. Se cunoscuseră într-o casă de odihnă și se căsătoriseră în 1942. Despre aceasta, au circulat în Ungaria cu totul alt fel de zvonuri. Astfel, la 26 iunie 1948, revista germană de informații *Der Spiegel* din Hamburg a inserat în rubrica „Date personale“ un scurt anunț

senzațional: Rákosi „o apucă pe căi aristocratice. El a cerut despărțirea de soția lui mongolă și vrea să se căsătorească apoi cu ducesa Odescalchi. El pășește astfel pe drumul multor conducători comuniști ruși, care, după victoria revoluției, s-au căsătorit cu aristocrate.“ Această știre ar fi fost efectiv o senzație dacă ar fi fost adevărată. Dar, în ciuda anunțului din *Der Spiegel*, „Matyi“ și „Fenia“ au trăit fericiți împreună până la moartea lui, survenită în 5 februarie 1971...

În cei doisprezece ani cât a fost în funcție, Rákosi s-a dovedit unul dintre cei mai culți, poliglot, dar moralmente și cei mai malefici politicieni din istoria modernă a Ungariei. Fără îndoială, a fost cel mai odios. Dramaturgul Gyula Háy, care-l cunoscuse încă din exilul sovietic, i-a făcut o descriere pertinentă:

> Trup lat, scurt, ca și când creatorul lui s-ar fi oprit cu oroare la mijlocul lucrării sale; cap supradimensionat, chelie uriașă, față palidă, buhăită, zâmbet acru-dulce înghețat. E ca și când n-ar avea gât între umerii înalți, aproape că lasă la latitudinea observatorului să-l numească sau nu cocoșat. Mișcări greoaie, tinzând a semăna cu mersul afectat de platfus; degete scurte, groase.[7]

El nu a avut pasiuni, afirmă puținii săi biografi. Nu a fost nici băutor, nici fumător, nici nu a avut aventuri cu femei cum a avut „numărul patru“, foarte chipeșul ideolog-șef József Révai. Dragostea și ura, sentimentele omenești nu jucau la el un rol deosebit. Rákosi a trăit numai pentru putere, dar tactica și strategia creației de putere, intensitatea cu care și un număr unu exercita puterea depindeau de despotul de departe, Iosif Vissarionovici Stalin. Raportul dintre căpeteniile vasale instalate de el și „țarul roșu“ de la Kremlin a rămas în permanență un parametru nedeterminat, instabil, fluctuant.[8] Rákosi își petrecea vacanțele totdeauna la Marea Neagră, și nimeni, nici chiar în cercul lui mai restrâns, nu știa dacă el chiar îl întâlnise pe Stalin și când. Între 1945 și 1947, un activist de nădejde al partidului a ținut în funcțiune din mansarda vilei lui Rákosi o legătură radio directă cu biroul lui Stalin. Omul, un veteran al războiului civil spaniol, nu i-a spus nici măcar soției sale ce sarcină avea el de fapt la șeful partidului, și nici în amintirile sale publicate 35 de ani mai târziu nu a lăsat să-i scape vreun cuvânt despre activitatea lui neîndoielnic palpitantă.

Este clar că la orice decizie semnificativă din punct de vedere politic Rákosi se sfătuia cu „prietenii sovietici“ la fața locului („consilierii“ erau permanent prezenți în toate instituțiile importante) sau cerea acordul prin telefon, respectiv prin scrisori pe care le trimitea cu curieri speciali lui Aleksandr Poskrebâșev, secretarul personal al

lui Stalin. Mişcarea de şah hotărâtoare, care a dat şi lovitura mortală tinerei democraţii, a fost operaţiunea din februarie 1947 prin care organele de securitate l-au arestat pe deputatul Béla Kovács, secretarul general al Partidului Micilor Agrarieni. Sub pretextul „de a fi organizat grupuri teroriste înarmate şi de a fi făcut spionaj activ pentru un serviciu secret occidental împotriva Uniunii Sovietice“, al doilea om al de departe celui mai puternic partid din coaliţie, om a cărui imunitate fusese confirmată expres de majoritatea parlamentară, a fost deportat în URSS şi abia în 1956 pus din nou în libertate.

Toate partidele democratice au fost de acord ca politicienii de extremă dreaptă ai regimului lui Horthy şi, mai ales, cei din mişcarea „Crucilor cu săgeţi“ să fie pedepsiţi de tribunale speciale anume create, încadrate cu asesori delegaţi de către partide şi sindicate. Aceasta a permis propagarea agresivă a bunului-plac de mai târziu al comuniştilor. Între sfârşitul războiului şi martie 1948, tribunalele populare au condamnat 16 273 de persoane, fiecare a doua dintre acestea, fireşte, numai la o pedeapsă de sub un an; din 322 de sentinţe de condamnare la moarte au fost executate 146. Printre cei executaţi au fost Szálasi, foştii premieri Bárdossy, Imrédy şi Sztójay, precum şi cei din Ministerul de Interne şi din jandarmerie direct răspunzători pentru deportările de evrei. Toate partidele au încuviinţat dislocarea unui sfert de milion de germani unguri, dislocare şi nedreaptă, şi inacceptabilă, pentru că a fost făcută nediferenţiat, adesea în condiţii inumane.

Întâlnirile deputaţilor opoziţiei de dreapta şi ale prietenilor lor („Comunitatea ungară“), întâlniri copios etichetate ca o mare conspiraţie antistatală, au fost folosite abuziv ca prilej pentru şapte procese cu 260 de sentinţe şi pentru zdrobirea Partidului Micilor Agrarieni. Pentru a-i toca mărunt, respectiv pentru a-i nimici pe rivalii politici, Rákosi a inventat, într-o celebră cuvântare de după „anul cotiturii“, sintagma devenită mai târziu proverbială, „tactica salamului“.

După ce oamenii politici burghezi au fost eliminaţi şi, în urma unor procese, condamnaţi pentru conspiraţie, Rákosi s-a îndreptat contra Bisericii. În câteva săptămâni, au fost arestaţi 225 de preoţi catolici. Împotriva cardinalului Mindszenty şi, doi ani mai târziu, împotriva arhiepiscopului Grösz au fost organizate procese demonstrative care s-au sfârşit cu o condamnare la închisoare pe viaţă, respectiv cu una

la cincisprezece ani. Aşa-numite procese MAORT* şi Standard au dus la condamnarea de manageri şi specialişti. Numeroase alte represalii au devenit de asemenea importante pietre de construcţie ale terorii, care s-a înăsprit repede în condiţiile sistemului totalitar. Până la urmă, tuturor le-a venit rândul: adevăraţii adversari ai comuniştilor, social-democraţii de dreapta şi de stânga din coaliţie şi mulţi alţii care nu intrau în vederile lui Rákosi.

Războiul declarat pe faţă „titoiştilor renegaţi, excomunicarea comuniştilor iugoslavi din Cominformul înfiinţat în toamna lui 1947, aşa-numitul Birou Informativ Comunist, a însemnat adevăratul moment de cotitură *în interiorul* partidului dominant, prologul la marile epurări sângeroase. Căutarea de duşmani ai partidului şi de agenţi ai unor puteri străine în rândurile „învingătorilor" a inaugurat în 1949 acel lanţ de cauze misterioase şi efecte imprevizibile, pe plan naţional şi internaţional, lanţ care abia peste decenii poate fi abordat, cel puţin în parte. Rákosi, Nagy, Kádár şi Rajk au jucat, după împrejurări, diferite roluri într-o piesă bizară, care probabil poate fi caracterizată mai curând ca un curios amestec de teatru absurd (Ionesco sau Beckett), pasaje din dramele cu regi ale lui Shakespeare şi un *thriller* ieftin. În prima parte, Rákosi i-a întrunit în aceeaşi persoană pe regizor şi pe actorul principal, în actul final acest dublu rol i-a revenit lui János Kádár. În decursul timpului, toate cele patru figuri-cheie s-au transformat din persecutori în persecutaţi, din temniceri în victime; prilejul de a efectua până la nebunie acest întreit schimb de roluri i-a rămas rezervat lui Kádár.

Se pune întrebarea dacă răul, cruzimea, ba de-a dreptul latura diabolică mereu manifeste în modul comportamental al lui Rákosi puteau fi explicate cu stagiile lui de închisoare — în definitiv, a stat închis de la vârsta de 33 până la cea de 49 de ani —, cu complexul său de inferioritate, interpretabil în termeni de psihologie abisală şi cu reacţia conexă cu acesta, anume cu neagra invidie faţă de tovarăşi mai norocoşi şi mai arătoşi; se pune întrebarea dacă şi devotamentul slugarnic, combinat cu frica de Stalin i-a marcat atitudinea. La această dublă întrebare nu se poate răspunde nici în ziua de azi. După cum se ştie, Stalin, la vremea lui, declarase că nu are nevoie decât să mişte degetul cel mic ca Tito să şi dispară. În cazul Iugoslaviei, această idee a fost,

* Prescurtare în maghiară de la „Societate pe acţiune ungaro-americană în domeniul industriei petrolului" (*n. t.*).

desigur, greşită, plină de consecinţe şi a dus, în cele din urmă, la zguduirile din anul 1956. Sub deviza că poţi să fii comunist fără să fii în acelaşi timp executant de ordine venite de la Kremlin, Tito s-a împotrivit pretenţiei de conducător absolut pe care o ridica Uniunea Sovietică. Pentru vasali însă, tocmai această împotrivire a făcut ca suspiciunea paranoidă a tot mai bătrânului Stalin să devină insuportabilă.

Lui Stalin, Rákosi îi era antipatic din mai multe motive. În primul rând, pentru că era evreu; în al doilea rând, pentru că la arestare trăncănise mult prea mult; în al treilea rând, pentru că probabil era spion american. Această ultimă rezervă i-o inspira lui Stalin o celebră fotografie în care Rákosi, ca membru al delegaţiei guvernului de coaliţie ungar, apare împreună cu preşedintele Harry Truman în faţa Casei Albe din Washington. În timp ce ceilalţi politicieni maghiari stau, zâmbind ţepeni şi încurcaţi, în spatele şi în dreapta lui Truman, preşedintele american, vizibil în cea mai bună dispoziţie, se întreţine pe partea stângă cu la fel de cordial zâmbitorul Rákosi. Tocmai comunistul, întruparea răului, părea deci să fi fost un oaspete deosebit de bine venit. Rezolvarea enigmei este simplă: ceilalţi politicieni din delegaţia ungară călătoriseră înainte prin Franţa şi Anglia pentru a întări poziţia ţării lor la negocierile privind tratatul de pace de la Paris, dar printre ei Rákosi era singurul care vorbea fluent engleza. Stalin a găsit că scena era mai mult decât neplăcută şi s-a înfuriat atât de tare, încât şi în iunie 1953, deci şapte ani mai târziu, moştenitorii lui s-au folosit de fotografia respectivă ca de un reproş la adresa liderului maghiar care lupta pentru propria-i supravieţuire politică.[9]

Teama lui Rákosi de Stalin era de înţeles, mai ales având în vedere şi epurările deja începute în aparatul sovietic. Dar Stalin îi preţuia pe sclavii care-i erau nu numai infinit de devotaţi, ci şi deştepţi, şi eficienţi. Accesul la el, chiar pentru cei mai sus-puşi activişti, a fost timp de circa cincisprezece ani controlat de secretarul său personal, Aleksandr Poskrebâşev. Acest om scund, cu capul tuns şi cu o întreită cută de grăsime la ceafă a fost şi contactul direct cel mai important al lui Rákosi la Kremlin. Poate că pe cei doi îi lega în plus şi faptul că şi unul, şi celălalt erau urâţi. În orice caz, corespondenţa hotărâtoare în pregătirea primului mare proces demonstrativ din statele satelite Rákosi i-a trimis-o direct lui Poskrebâşev, cu rugămintea de a o transmite mai departe „tovarăşului Filippov“ (numele de acoperire al lui Stalin în corespondenţă).[10]

Procesul lui Rajk a fost semnalul de pornire în întregul bloc sovietic a vânătorii de vrăjitoare împotriva „titoiştilor" şi a agenţilor imperialismului deghizaţi în comunişti, împotriva „duşmanilor cu carnet de partid în buzunar". Astăzi ştim că întregul text al acuzării împotriva fostului ministru mai întâi de interne şi mai apoi de externe, precum şi sentinţele de condamnare la moarte au fost încuviinţate de Stalin. Inclusiv arestările şi interogatoriile efectuate de patruzeci de „specialişti" sovietici supervizaţi nemijlocit de generalul Fiodor Bielkin, şeful serviciului (numit atunci MGB) de securitate sovietic din Europa de Răsărit, au fost pregătite, respectiv aduse la îndeplinire cu ştirea lui Stalin.

De ce îl aleseseră sforarii însă tocmai pe Rajk pentru rolul de acuzat principal? Rajk a fost ca ministru de interne un stalinist la fel de integral ca şi succesorii săi, un nemilos distrugător al partidelor burgheze şi adevăratul arhitect al murdarului proces înscenat cardinalului Mindszenty. Participarea sa la războiul civil spaniol, internarea sa ulterioară într-un lagăr francez, rolul său în mişcarea comunistă clandestină din Ungaria, arestarea şi supravieţuirea sa prin intervenţia fratelui său, care fusese secretar de stat în guvernul „Crucilor cu săgeţi", au oferit necesara „legătură" atât cu foştii săi tovarăşi de arme iugoslavi, cât şi cu „regimul fascist al lui Horthy" şi cu „serviciul secret american" În plus, el era tânăr, zvelt şi distins — şi chipeş. Ca unul dintre puţinii activişti de vârf neevrei, el era, fără îndoială, rivalul potenţial cel mai periculos pentru micul Rákosi cel de 157 de centimetri, ale cărui complexe de inferioritate îl făceau ca la şedinţele Biroului Politic să spună mereu fraze din Shakespeare şi Platon despre periculozitatea oamenilor „uscăţivi" şi „lungani".

În calitate de „cel mai bun discipol al lui Stalin", Rákosi a străbătut şi el drumul până la neomenia extremă şi a conferit fiecărei arestări o notă deosebit de detestabilă. Lumea a aflat abia din memoriile şi interviurile supravieţuitorilor, ca şi din documentele secrete publicate între timp de ce acuzaţii mărturisiseră şi cum cu metode sadice de tortură fuseseră transformaţi în propriii lor acuzatori şi în denunţători ai tovarăşilor lor. Orice faptă din trecut săvârşită în clandestinitate sau în străinătate era pusă într-o lumină falsă, ca să pară crimă, fără ca victimele izolate complet de lumea exterioară să se fi putut apăra de acuzaţia respectivă.[11]

La 29 mai, Rajk cu soţia sa încă a mai fost invitat la dejun la Rákosi. La despărţire, zâmbitorul şef de partid a promis că în zilele următoare va trece pe la familia Rajk ca să-l vadă pe fiul născut cu puţin

înainte. Cel mai bun prieten al lui Rajk şi succesor ca ministru de interne, János Kádár, implicat de luni de zile în pregătiri, i-a propus şefului să-l întâlnească a doua zi pe Rajk şi să joace o partidă de şah cu el, ca să abată atenţia. El era un jucător cu experienţă. „Eşti mat" — i-a spus Kádár după exact o oră prietenului său. Rajk a plecat acasă şi, un sfert de oră mai târziu, a fost arestat de generalul Gábor Péter direct şi personal în fruntea unui grup de înalţi ofiţeri de la serviciul securităţii statului.

Întrucât, în ciuda celui mai brutal tratament cu bastoane de cauciuc, continua să rămână neclintit, într-o seară au apărut Kádár şi Mihály Farkas, ministrul apărării (totodată însărcinat de partid pentru poliţia secretă), ca să-l convingă să facă o mărturisire cuprinzătoare. Rákosi a făcut în aşa fel, ca întreaga convorbire să fie înregistrată pe bandă. Aceasta a fost folosită mai târziu ca important mijloc de presiune împotriva lui Kádár. Artificiile de persuasiune ale lui Kádár şi Farkas nedând nici un rezultat, Rajk, cu acordul celor doi şi din dispoziţia lui Rákosi, a fost torturat atât de cumplit, încât, în cele din urmă, încă în noaptea respectivă, a depus o scurtă mărturie.[12]

Scrisorile, referinţele şi protocoalele secrete publicate între timp arată cu ce ură şi cu ce zel au fost reglate în cursul anilor următori vechi conturi între ajutoarele de călău care luptau pentru propria lor supravieţuire. În ciuda şireteniei lui, Rákosi însuşi a fost cel care, în faimoasa sa cuvântare ţinută după proces la Palatul Sporturilor din Budapesta în faţa unei delirante mulţimi de activişti, a intrat până la urmă singur la apă: „Eu am petrecut multe nopţi albe până ce planul pentru realizarea [procesului] a căpătat o formă definitivă." Cu aceasta, toate încercările de mai târziu de a arunca vina pe alţii au fost condamnate din capul locului la eşec.

În ce priveşte însuşi procesul lui Rajk, au fost aplicate clasicele metode staliniste ale aşa-numitului „amalgam", ale conexării de elemente absolut diferite. Comuniştii localnici şi cei care au trăit multă vreme în străinătate, mai ales veteranii războiului civil spaniol, social-democraţii de dreapta şi de stânga („troţkiştii"), „fasciştii" (de pildă, ofiţerii antebelici din rezistenţă) şi „sioniştii" (citeşte: comunişti evrei) au fost ţinte speciale ale campaniilor de vigilenţă. Dintre cele 93 de persoane condamnate în legătură directă cu procesul Rajk, respectiv cu procedura ulterioară, cincisprezece au fost executate; unsprezece nu au supravieţuit detenţiei. Dar acesta a fost numai începutul caruselului antropofag tot mai accelerat, al epurărilor.

La 24 aprilie 1950, şeful statului, Árpád Szakasits — fostul secretar general al social-democraţilor uniţi cu comuniştii —, a fost invitat cu soţia sa la cină la şeful partidului. Imediat după aceasta, din ordinul lui Rákosi, generalul Péter, care aştepta alături, l-a arestat pe loc pe oaspete şi l-a ţinut câteva zile în pivniţa vilei amfitrionului, înainte de a-l transfera la închisoare pentru cercetări. Pe baza unor procese-verbale falsificate grosolan, Szakasits, oricum nominal şi protocolar primul om al statului, era acuzat de a fi fost, chipurile, turnător în slujba poliţiei lui Horthy. Sentinţa împotriva lui Szakasits, devenit din pietrar ziarist, spunea că osânda-i pe viaţă; întreaga sa familie a fost supusă, ca de obicei, represaliilor.[13] El a redevenit liber abia în martie 1956, după o detenţie de şase ani — de altminteri, concomitent cu predecesorul său la conducerea statului, fostul şef al Partidului Micilor Agrarieni, Zoltán Tildy. Pe acesta, comuniştii l-au forţat în iulie 1948 să-şi dea demisia, iar pe ginerele lui, un diplomat, l-au executat din cauza unei pretinse afaceri de corupţie. Tildy şi soţia lui au stat opt ani în arest la domiciliu. În douăzeci de procese politice, au fost condamnaţi la mulţi ani de detenţie în total 180 de politicieni social-democraţi de frunte, număr în care numeroşii internaţi nici măcar nu sunt incluşi. Social-democraţi de dreapta ca şi de stânga, duşmănindu-se cu înverşunare între ei, au avut parte aproape fără excepţie de aceeaşi soartă.

De altfel, cei doi succesori la preşedinţia statului au fost un criptocomunist cu mască de social-democrat, respectiv un criptocomunist alcoolic, semnând ca mic agrarian (acesta a fost în funcţie chiar 15 ani). În condiţii normale, acest lucru ar fi rămas complet nesemnificativ, dar alcoolicul amintit l-a ajutat în noiembrie 1956 pe Kádár ca, prin mijlocirea unui document de numire antedatat, să-i confere aşa-numitului „guvern revoluţionar muncitoresc-ţărănesc“ aparenţa legalităţii, care chiar după criterii comuniste era precară.

Aproape în acelaşi timp cu campania contra social-democraţilor, Rákosi şi complicii săi cei mai apropiaţi, ministrul apărării Farkas şi generalul Péter, şeful serviciului securităţii (AVH), au efectuat o epurare sângeroasă la vârful armatei. În urma aşa-numitului proces al generalilor, au fost executaţi doisprezece generali, printre care şeful statului-major şi ofiţeri superiori; treisprezece au fost condamnaţi la închisoare pe viaţă. (Schimbarea gărzii a fost atât de „reuşită“, încât în 1954 numai 15 procente din corpul ofiţeresc aveau peste opt clase primare, dar oricum două treimi făceau parte din partidul-stat.)[14]

Metoda a fost în fond totdeauna aceeaşi: acuzaţie falsă, martori intimidaţi, tortură prin foame, prin lipsire de lumină, apă și somn, la nevoie prin șocuri electrice şi maltratare cu tradiționalele bastoane de cauciuc. Schimbul de roluri călău–victimă s-a scris adesea cu sânge: cu opt luni înainte de a fi executat, generalul Kálmán Révay, directorul Academiei Militare, comandase un pluton de execuţie, care îl împuşcase în curtea închisorii militare pe prietenul şi camaradul său, fostul şef al contraspionajului militar şi curajos luptător în rezistenţă György Pállfy.

În acest timp, propagandiştii fantazau despre Ungaria ca „ţară a fierului şi oţelului", promiteau dublarea producţiei industriale, precum şi majorarea cu 50 la sută a salariilor reale în numai patru ani. În realitate, între 1949 şi 1952, salariile reale şi indemnizaţiile s-au redus cu 20 la sută. Mica industrie meşteşugărească şi micul comerţ au fost practic lichidate, şi, în schimb, la începutul anilor cincizeci s-a introdus temporar raţionalizarea alimentelor.

Loialitatea comuniştilor verificaţi însemna loialitate faţă de Uniunea Sovietică, şi nu faţă de propria lor ţară. Era vorba nu numai de povara plăţilor în contul reparaţiilor, ci şi de instalarea faimoaselor societăţi mixte pentru navigaţia aeriană şi pe Dunăre, pentru extragerea şi prelucrarea ţiţeiului, pentru minerit şi producţia de bauxită şi aluminiu. Până în 1954, sovieticii au scos din Ungaria „beneficii" de peste un miliard de dolari. Erau de-ajuns exprimarea unor păreri „suspecte" de către un funcţionar sau manager cu privire la aceste relaţii de inegalitate, un simplu zvon despre resentimente antisovietice sau „naţionaliste", un denunţ (ca de obicei) anonim sau capriciul unui activist, pentru ca un om să fie declarat vinovat „cu acte-n regulă"; şi, dacă a existat doar o dată un dosar la poliţia secretă, era aproape imposibil ca peste ani să fii lăsat în pace. Numai între 1951 şi mai 1953 au fost aplicate de către poliţie aproximativ 850 000 de pedepse; între 1950 şi primul trimestru al lui 1953 au fost trimise în judecată 650 000 de persoane, dintre care 387 000 au fost condamnate (cele mai multe, la plata unei amenzi). La acestea, s-au adăugat 44 000 de internări şi în primăvara lui 1951, dislocarea a circa 15 000 de „elemente burgheze" şi potenţial „nesigure", în primul rând din capitală în aşezări foarte îndepărtate, unde adesea au trebuit să presteze muncă agricolă în cele mai grele condiţii. Umorul a împărţit la vremea aceea populaţia în două tabere: cei care erau deja la închisoare şi cei care vor ajunge curând după gratii. Omniprezentul AVH putea uneori să

recurgă la serviciile a peste 40 000 de informatori și se presupune că s-au întocmit dosare pentru mai mult de un milion de persoane, deci pentru 10 procente din totalul populației.[15]

Prin dinamica și dimensiunea lor, permanentele epurări au întrecut ceea ce unii unguri au crezut inițial și ceea ce mulți observatori străini au spus și mai târziu despre ele, și anume că ar fi fost niște reglări de conturi numai între odioșii comuniști. Deși între 1948 și 1951 au fost excluși din partid vreo 400 000 de membri, preponderent foști social-democrați, dar și membri de rând ai „Crucilor cu săgeți", „avangarda clasei muncitoare", care acum se numea „MDP" (prescurtare pentru „Partidul Muncitoresc Ungar"), încă număra 828 000 de tovarăși. Deja la începutul anilor '50, partidul folosea între 30 000 și 40 000 de activiști de profesie, respectiv angajați în diversele comitete și organizații. Există estimări conform cărora între 1945 și 1985 una peste alta două milioane de unguri, deci unu din trei adulți, trebuie să fi aparținut cândva pentru un timp mai scurt sau mai lung partidului comunist care a activat sub diferite nume.[16]

Cu timpul, entuziasmul inițial al multor unguri pentru edificarea unei societăți pretins drepte — în care o reformă agrară trebuia să le aducă țăranilor independență și bunăstare, în care zeci de mii de oameni trebuiau să găsească loc de muncă și posibilitatea de promovare socială în administrația centrală și locală, în care tineretul trebuia să aibă acces la școli medii și superioare și, cu aceasta, șanse la reducerea marilor diferențe de venit de mai înainte — a scăzut tot mai mult. Înarmarea accelerată, poruncită de Stalin în ianuarie 1951 la o întâlnire a vasalilor la Kremlin și transpusă în practică de Rákosi iarăși cu entuziasm debordant, a dus în această țară agrară lipsită de resurse la o gravă criză economică. Armata, cu un efectiv umflat la 200 000 de oameni (cu paza de frontieră și miliția, aproape 300 000), împreună cu înarmarea, a înghițit între 1950 și 1952 aproximativ 25 de procente din bugetul anual al statului. Numai salariile și indemnizațiile pentru personalul armatei pe un an depășeau cheltuielile totale pe cinci ani pentru sistemul de învățământ.[17]

Însuși Stalin l-a prevenit pe Rákosi împotriva unei colectivizări neținute sub control. Nouă procente din terenul arabil au rămas în acești ani nelucrate, iar grânarul de altădată al Europei Centrale a trebuit de repetate ori să importe alimente pentru acoperirea necesarului propriu. Țăranii au fost șicanați (și sub Imre Nagy ca ministru

al agriculturii) cu cote irealizabile şi cu pedepsele administrative deja amintite. Mai ales aşa-numiţii chiaburi (71 000 de familii), adică ţărani cu peste douăsprezece hectare de pământ, au fost persecutaţi îngrozitor. Din ce în ce mai mulţi ţărani erau constrânşi să intre în întovărăşiri, iar prin odiosul sistem al normelor muncitorii erau supuşi unei exploatări nemaiîntâlnite.

În cel mai scurt timp, au nimerit însă sub roţi şi aceia care, mai întâi plini de zel, ţinuseră de sus în stare de funcţionare acest sistem sau care, din forurile de conducere, luaseră cunoştinţă (mai bine spus: trebuiseră să ia cunoştinţă) bătând din palme sau aprobând prin tăcere despre rapoartele privind procesul lui Rajk sau Szakasits. Cu mereu alte valuri de epurare, Rákosi i-a încolţit la sfârşitul lui 1950/începutul lui 1951 pe aşa-numiţii comunişti din interior. Cu acordul lui Stalin, el a ordonat o adevărată vânătoare de vrăjitoare împotriva tinerilor activişti de partid care nu fuseseră în emigraţie la Moscova. Printre aceştia era, de pildă, şi succesorul lui Kádár în funcţia de ministru de interne, Sándor Zöld, care, la congresul din martie 1951, fusese ales, ca şi Kádár, în Biroul Politic. În aprilie, chiar acest for l-a criticat aspru pe Zöld pentru greşeli în încadrările de personal. Fără să spună un cuvânt, el s-a dus acasă şi şi-a împuşcat cu arma din dotare mai întâi mama, apoi cei doi copilaşi şi, în sfârşit, în acelaşi fel şi-a pus şi sieşi capăt vieţii. Zöld ştiuse ce-l aştepta în camera de tortură a poliţiei secrete. După aceea, şeful partidului a decis să fie arestaţi şi ceilalţi comunişti de frunte din interior, înaintea tuturor János Kádár, cel mai cunoscut activist de la vârf, „ca să le împiedice fuga“, cum se spunea într-un mesaj radio către Stalin.[18]

Cu câteva zile înainte de 1 mai, cele 13 750 de organizaţii de partid au primit indicaţia ca la defilare să nu poarte portrete cu Kádár. Toată lumea a înţeles aluzia. Kádár era învinuit de a fi activat în 1943 ca iscoadă a poliţiei lui Horthy şi de a fi dizolvat din însărcinarea acesteia partidul comunist ilegal şi de a fi înfiinţat un „partid al păcii“. Indicaţia în sensul acesta — se spunea — i-o transmisese Szakasits.

În ochii adevăraţilor bolşevici, „lichidatorii“, cum li se spunea încă din vremea luptei lui Lenin împotriva menşevicilor, erau deviaţionişti malefici şi „obiectiv“ unelte ale duşmanului de clasă. Ceea ce cititorului de astăzi ar putea să-i apară ca o rizibilă despicare a firului în patru te putea costa atunci viaţa. Sub pretextul combaterii „deviaţionismului“, puteai foarte uşor să-ţi bagi la apă un adversar potenţial. Kádár era încă în libertate, îşi exercita chiar şi funcţia de membru al conducerii, şi totuşi trebuia să scrie pentru Rákosi în fiecare

săptămână noi rapoarte despre faptele lui din trecut, rapoarte de natură să-l compromită din ce în ce mai mult. Era o variație a tehnicii descrise de Koestler în romanul său *Eclipsa de soare* și care era cunoscută din marile procese de la Moscova.[19]

Kádár, născut în 1912 în orașul-port Rijeka (atunci, Fiume), copil nelegitim al unei servitoare pe jumătate sau sută la sută slovace, Borbála Czermanik, mai târziu Csermanek, provenea, spre deosebire de cei mai mulți moscoviți și comuniști din interior, efectiv din acea clasă în numele căreia a activat mai târziu, anume din clasa muncitoare. Pe tatăl său natural și pe cei trei frați vitregi i-a cunoscut abia în 1960, când era deja șef al partidului. Kádár — el și-a schimbat oficial numele abia în 1945 — a crescut la țară și mai târziu în capitală, printre oamenii cei mai săraci. În vremea aceea, pentru fiul unei spălătorese și servitoare a fost o performanță excepțională că a putut să facă și patru clase de gimnaziu. Specializat ca mecanic de mașini de scris, care în realitate nu și-a exercitat niciodată meseria învățată, el a găsit repede drumul spre comuniști. Ceea ce probabil i-a marcat atitudinea de mai târziu a fost și faptul că vreo cinci ani a făcut parte formal dintr-o organizație de sector budapestană a social-democraților și acolo a întâlnit și artiști, și intelectuali. Se zice că apoi a petrecut în total șapte ani în pușcărie, dintre care între 1951 și 1954 de departe cei mai răi trei ani și jumătate în izolare completă. Contrar informațiilor conținute în cele mai multe lucrări de referință, el nu a fost însă torturat. Epuizat, umilit și cu psihicul la pământ, Kádár a semnat și fără violență fizică depozițiile cerute. Cu puțin înainte de Crăciunul anului 1951, a fost condamnat într-un proces secret „regulamentar“ la detenție pe viață.[20]

Kádár a fost, așadar, scutit de soarta prietenului său Rajk, pe care, cu optsprezece luni înainte, el, ca ministru de interne, îl determinase cu false promisiuni și apoi prin tortură „să mărturisească“; faptul că asistase personal la respectiva executare prin ștreang trebuie să fi fost o experiență care i-a rămas prezentă în minte până la sfârșitul lui fericit. Atunci, la începutul anilor cincizeci, deviza nu era poate decât: „Supraviețuire!“

Când, în toamna lui 1954, a fost pus în libertate, a fost primit de același om care cândva dăduse dispoziție să fie arestat, anume Rákosi. Grijuliu, acesta s-a interesat de starea sănătății „tovarășului Kádár“ și s-a bucurat să-l revadă. Kádár — după cum i-a spus mai târziu biografului său — s-a bucurat și el, la rândul său, că mai este în viață și nu i-a făcut șefului nici un fel de reproșuri. Cei doi au convenit

ca, după un concediu de odihnă, János Kádár să fie instalat ca secretar de partid în sectorul XIII al capitalei — atitudine care pentru nişte muritori de rând pare aproape incredibilă. O explicaţie parţială pentru aceasta o dau poate cuvintele pe care Kádár le-a spus la o masă festivă în mai 1972 cu prilejul celei de-a şaizecea aniversări a zilei sale de naştere: „Individului nu i se pot atribui ca merit decât anumite lucruri. Să spunem — pe acesta cel puţin eu l-aş socoti un fel de merit — atunci când descoperi la timp că nu eşti nici leopard, nici tigru şi nici şoarece de câmp.“ Poate că pe el, politicianul pentru multă vreme cel mai de succes al lumii comuniste, trebuia să-l comparăm mai curând cu o vulpe, cu una deosebit de şireată...[21]

Atunci, în timp ce Kádár lâncezea singur într-o celulă, în condiţii în orice caz incomparabil mai rele decât sub Horthy, întregul popor a trebuit să sărbătorească, în martie 1952, cea de-a şaizecea aniversare a zilei de naştere a „celui mai bun discipol al lui Stalin“. Într-o broşură publicată aproape patru decenii mai târziu, unul dintre manipulatorii-şefi a descris cu toate amănuntele picante pregătirile în vederea acelei aniversări.[22] Punctul culminant l-a constituit spectacolul de gală în cinstea lui Rákosi la Opera de Stat. Acolo, el s-a aşezat sub propriul său portret uriaş, flancat în dreapta de un tablou la fel de mare al lui Stalin şi în stânga de cel al lui Lenin, şi a primit „cu modestie“ numeroasele omagii şi a ascultat un cântec compus anume pentru acest prilej.

În acea toamnă târzie şi în acea iarnă, mania persecuţiei a atins la Stalin un nou punct culminant. Faimosul proces Slansky de la Praga (unsprezece dintre cei paisprezece acuzaţi erau evrei) şi conspiraţia de la Moscova a „asasinilor în halat alb“ (din însărcinarea serviciilor de spionaj americano-sioniste, nouă medici de prim-plan, dintre care şase evrei, au ucis — se spunea — nişte conducători sovietici) au fost un *mene-tekel-ufarsin* pentru toţi, mai ales însă pentru activiştii de origine evreiască.

În această situaţie încordată a sosit, la începutul lui ianuarie 1953, în biroul lui Rákosi un emisar personal al lui Stalin: generalul Fiodor Bielkin din Ministerul de Interne sovietic — informa acesta — a fost demascat ca spion britanic. La un interogatoriu — a mai spus emisarul — Bielkin a dezvăluit că Gábor Péter, cu care montase întregul proces Rajk, este de asemenea spion englez şi trădător. În maniera omologată, Rákosi i-a invitat pentru a doua zi la cină pe şeful poliţiei şi pe soţia acestuia, care conducea propriul lui secretariat. La sosirea acestora,

comandantul gărzii de corp a gazdei le-a încătuşat celor doi oaspeţi mâinile la spate. Apoi, din precauţie, au fost ţinuţi închişi în pivniţa rece ca gheaţa a vilei până ce au fost îndepărtaţi din AVH optsprezece ofiţeri superiori de securitate. Abia după ce s-a terminat curăţarea terenului, cuplul Péter a fost transferat într-o închisoare specială.

Gábor Péter (alias Benő Eisenberger) fusese şi înainte de război agent NKDV şi trecea drept cel mai important om de încredere al sovieticilor, ba chiar al lui Stalin personal.[23] Slanski, secretarul general al Partidului Comunist Cehoslovac, petrecuse în Uniunea Sovietică toţi anii de război. Cu un agent de frunte ca Péter, Stalin ciocnise, ca semn de deosebită preţuire, paharul la o recepţie din 1948 la Kremlin. Faptul că asemenea oameni au putut, aşadar, să devină victime ale antisemitei manii a persecuţiei de care suferea bătrânul dictator arăta că acum toţi conducătorii de origine evreiască ai partidului, deci şi Rákosi, erau în mare pericol.

Reflecţiile lui Elias Canetti despre putere sunt valabile şi pentru Rákosi (şi natural şi pentru învăţătorul lui de la Kremlin): „Căci intenţia iniţială a adevăratului potentat este pe cât de grotescă, pe atât de incredibilă: el vrea să fie *unicul*, vrea să le supravieţuiască tuturor pentru ca nici unul să nu-i supravieţuiască *lui*."[24] Ca să dovedească Moscovei cât de multe garanţii îi oferă el şi cât de indispensabil îi este el, Rákosi n-a irosit nici o clipă şi a ordonat să fie arestaţi comunişti evrei proeminenţi, medici-şefi şi reprezentanţi ai comunităţii de cult israelite. Acum voia şi el să pregătească un „proces al sioniştilor", proces în care Zoltán Vas, unul dintre puţinii moscoviţi populari — om care petrecuse cu Rákosi cincisprezece ani în închisoare —, urma să fie acuzatul principal. Abia de curând s-a aflat din surse suedeze că unii dintre activiştii cultului şi medicii arestaţi atunci urmau să fie acuzaţi într-un proces special privind asasinarea lui Raoul Wallenberg, survenită la mijlocul lui ianuarie 1945 la Budapesta...[25]

Şi apoi, în mijlocul ultimului mare şi totalmente imprevizibil val de epurări ce potopise totul de la Moscova până la Praga şi Budapesta, Stalin moare, la 5 martie 1953. Deocamdată, din punct de vedere politic nu s-a mişcat nimic, absolut nimic. Dictatura a obţinut chiar o victorie zdrobitoare a listei comune la aşa-numitele alegeri parlamentare: au votat 98 de procente din numărul celor cu drept de vot, 98,2 procente dintre acestea au revenit partidului comunist (MDP). „Conducătorul şi învăţătorul înţelept al poporului şi partidului nostru", din

vara lui 1952 şef de partid şi guvern, părea să fi ajuns la apogeul puterii sale.

Dar aparenţa înşela. S-au mişcat multe, chiar foarte multe, numai că nu la Budapesta, ci la Moscova. În iunie, s-a produs deja fatala bătaie de tobe a anunţării conducerii colective. Ştim astăzi că moştenitorii lui Stalin se războiau între ei precum nişte scorpioni într-un recipient de sticlă închis, dar într-o chestiune părerile lor coincideau: Ungaria este, potenţial, focarul de criză cel mai periculos, iar Mátyás Rákosi, responsabilul principal pentru situaţia extrem de neliniştitoare, trebuie să părăsească imediat şefia guvernului. O mare delegaţie ungară de partid şi de stat — membrii ei au fost „selecţionaţi" (!) de gazde — a fost chemată la Moscova. Termen: între 13 şi 16 iunie. În biroul lui Stalin, membrii conducerii colective, în fruntea tuturor şeful serviciului secret Beria şi premierul Malenkov, dar şi secretarul de partid Hruşciov şi ministrul de externe Molotov, l-au atacat — în faţa însoţitorilor lui complet uluiţi — cu virulenţă nemaipomenită şi ironie muşcătoare pe maghiarul lor de încredere de până atunci. Conducerea colectivă a decis în unanimitate ca Imre Nagy, în vârstă de 57 de ani, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi membru al Biroului Politic, să devină succesorul lui Rákosi.

Dacă ne punem astăzi întrebarea de ce a izbucnit o răscoală populară în octombrie 1956 în Ungaria şi numai acolo, atunci, pe fundalul evoluţiei generale din blocul răsăritean de la destalinizare la împăcare condiţionată cu ereticul de la Belgrad, trebuie să luăm în considerare doi factori:

- numai în Ungaria a avut loc deja la patru luni după moartea lui Stalin — la iniţiativa unei conduceri sovietice îngrijorate — condamnarea deschisă a stalinismului şi proclamarea unui nou curs de reformă;
- numai aici două fracţiuni, două concepţii fundamental diferite din partid s-au luptat mai mult de trei ani pentru drumul de urmat în viitor.

Răscoala populară a devenit posibilă abia atunci când partidul, în primul rând conducerea lui, s-a scindat atât de mult în chestiunea destalinizării, încât a pierdut capacitatea de autoafirmare.

Noul început dătător de speranţe şi toate câte s-au întâmplat mai târziu nu trebuie văzute rupte de personalitatea, de devenirea şi de mutaţia interioară a noului premier Imre Nagy. El a fost şi rămâne figura-cheie a adevăratei desfăşurări a evenimentelor. Şi una dintre

întrebările principale sună astfel: de ce conducerea sovietică a fost unanimă în alegerea lui ca şef al guvernului? Un purist ar putea să obiecteze că este de neînţeles că şeful guvernului unui stat suveran a fost destituit, respectiv numit în capitala unui stat străin. Aceasta a fost însă realitatea politică — iar în acest singur caz a fost o binefacere. Fără un cuvânt al puterii sovietice nu ar fi fost posibile nici instalarea lui Nagy, nici trimiterea în exil a lui „cap pleşuv" (aşa cum îl numeau cercurile de opoziţie pe Rákosi).

În orice caz, Imre Nagy era din perspectivă moscovită o soluţie ideală. Era unul dintre foarte puţinii moscoviţi neevrei. Petrecuse în total douăzeci de ani în emigraţia sovietică, era expert în agricultură, deţinuse după 1945 portofoliul agriculturii şi înfăptuise impopulara reformă agrară, apoi preluase pentru scurt timp Ministerul de Interne şi, în cele din urmă, postul de preşedinte al Parlamentului, până când în septembrie 1949, în urma unor lungi controverse cu Rákosi şi cu alţi ortodocşi, a fost îndepărtat din Biroul Politic din cauza „devierii oportuniste de dreapta" în chestiunea agrară. Din cauza opoziţiei sale faţă de colectivizarea pripită a agriculturii, Nagy a trebuit să se retragă temporar în eşalonul doi, dar după autocritica sa a fost reprimit în conducerea superioară, atât în Biroul Politic cât şi în guvern. Nagy avea, evident, acoperirea spatelui asigurată de Moscova. Conducerea sovietică confirma acum expres justeţea opoziţiei lui de-atunci în chestiunea agrară şi condamna excluderea lui din Biroul Politic.

Omul cu aer de profesor jovial şi (spre deosebire de Rákosi) vorbitor al unei limbi maghiare inteligibile pentru oameni şi frumos sunătoare era dispus, sprijinindu-se pe încrederea protectorilor sovietici, să introducă un „nou curs". La o şedinţă închisă a Comitetului Central al partidului, Imre Nagy a ţinut ca premier desemnat o cuvântare epocală, care însă a pătruns în afară tot atât de puţin cât şi importanta rezoluţie de partid elaborată în sprijinul acestei cuvântări. Un zid al tăcerii a înconjurat evenimentul. Abia după 33 de ani s-au aflat amănunte mai exacte; cuvântarea a fost publicată abia în 1989. Pentru neajunsuri, Nagy îi făcea răspunzători mai ales pe Rákosi, dar şi pe ceilalţi trei membri ai faimosului „cvartet" — Mihály Farkas pentru încălcarea legilor, Ernő Gerő pentru politica economică aventuristă şi József Révai pentru situaţia din sistemul de învăţământ şi cultură. El a vorbit textual despre „insuportabile trăsături caracteristice pentru un stat poliţienesc". Rezoluţia era o acuzaţie nimicitoare la adresa clicii lui Rákosi: „A greşit tovarăşul Rákosi când a dat indicaţii directe

securității cum să investigheze, pe cine să aresteze, și a greșit când a ordonat ca unii arestați să fie maltratați fizic, ceea ce legea interzice."

În ciuda bunelor intenții ale lui Imre Nagy și în ciuda schimbărilor de persoane, puterea asupra aparatului a rămas însă în mâinile lui Rákosi și ale colaboratorilor săi. Faptul că un alt moscovit, Gerő (la dorința sovieticilor), a fost desemnat ministru de interne nu a fost chiar de natură să întărească încrederea în „legalitatea socialistă". Și totuși: cuvântarea pe care Imre Nagy ca nou șef de guvern a ținut-o la 4 iulie 1953 în fața Parlamentului a căzut ca o bombă. Hotărârea de a pune capăt samavolniciei polițienești, de a desființa lagărele de internare, de a da o amnistie, de a suspenda deportările le-a făcut posibilă imediat zecilor de mii de oameni, inclusiv autorului acestei cărți, întoarcerea la viață. Afară de aceasta, au fost reduse normele de muncă și a fost oprită colectivizarea forțată a agriculturii. Nivelul de trai a crescut, și reforme importante au îmbunătățit sensibil atmosfera. Dar acesta a fost numai începutul. Contraatacul nereținut declanșat imediat de Rákosi a îngrădit din capul locului libertatea de mișcare a lui Nagy și a comilitonilor săi.

La lupta dintre Nagy și Rákosi era vorba mai ales de reexaminarea proceselor secrete și a epurărilor, de prioritățile politicii economice (industria ușoară contra industriei grele) și de reanimarea frontului popular, nu ca o „curea de transmisie" pentru indicațiile partidului-stat, ci ca mijloc de câștigare a încrederii poporului.

Nici o altă țară din blocul răsăritean n-a cunoscut o asemenea luptă politică — și aceasta nu, de pildă, pentru fine disocieri ideologice, ci pentru libertatea, sănătatea și viitorul personal al sutelor de mii de oameni tracasați, deposedați de drepturi și închiși unii dintre ei chiar până în toamna lui 1956. În Ungaria, victimele supraviețuitoare ale proceselor, scriitorii, ziariștii și artiștii, mai ales foștii purtători de drapel ai erei Rákosi au fost cei care, înșelați de clica dominantă și mânați de conflicte de conștiință, s-au strâns în jurul acelui Imre Nagy, în mare măsură izolat în conducere, și au dictat ritmul mișcării pentru reformă.

Rákosi s-a folosit cu iscusință de luptele pentru putere de la Moscova, mai ales de căderea lui Beria în iunie 1953 și a lui Malenkov în primăvara lui 1955, care-l favorizaseră din răsputeri pe Nagy. Atunci și după peste treizeci de ani s-a răspândit în mod diversionist versiunea că Nagy a fost „omul lui Beria" În același scop s-a zvonit și mai târziu că a fost agent NKVD. Biograful său János M.

Rainer este de părere în studiul cel mai temeinic de până acum că în timpul marilor epurări Nagy a prestat, ca informator temporar precum atâția alții, „servicii modeste" pentru „organe", dar că nicidecum n-a făcut-o ca „agent".[26] Oricum ar fi, nici documente autentice, nici documente falsificate nu pot să schimbe sau să diminueze importanța lui Imre Nagy în istoria Ungariei dintre 1953 și 1958.

Urcușurile și coborâșurile din luptele pentru putere de la Moscova și din relațiile cu Iugoslavia au fost strâns legate de criminalele lupte pentru păstrarea pozițiilor, de sentimentele de răzbunare și de psihozele de amenințare ale cadrelor de conducere din Ungaria. Evaluările, avertismentele și, mai ales, denunțurile făcute de ei în diferite momente umplu multe pagini din rapoartele lui Iuri Andropov, ambasadorul și, mai târziu, șeful de partid sovietic, precum și din cele ale atașatului său de presă, viitorul șef al serviciului secret Vladimir Kriujkov; amândoi, după un bun număr de ani de ședere la Budapesta, înțelegeau și vorbeau curent ungurește.

În viața sa, mai ales în situații de criză, Imre Nagy a stat adesea pasiv, în expectativă, atitudine ce poate fi explicată mai târziu și prin boala lui de inimă. După înfrângerea suferită în fața lui Rákosi, Nagy însă a refuzat să-și facă obișnuita autocritică. În primăvara lui 1955, cu acordul Kremlinului, a fost exclus din toate forurile de partid și destituit din funcția de președinte al Consiliului de Miniștri. Postul de șef al guvernului l-a preluat András Hegedüs, un om în vârstă de 33 de ani, provenind dintr-o familie țărănească, favorit al lui Rákosi și Gerő.

După istorica reglare de conturi pe care Hrușciov a avut-o la congresul al XX-lea al PCUS cu Stalin și politica acestuia și sub presiunea lui Tito, campania pentru reabilitarea lui Rajk și a celorlalte victime ale domniei lui Rákosi avea să zguduie aparatul din temelii. Fierberea din Polonia, mai ales ciocnirile sângeroase de la Poznan l-au încurajat pe încolțitul șef de partid ca, folosindu-se de această tragedie, să dea o „lovitură eliberatoare" contra opoziției tot mai puternice și mai curajoase. Sovieticii au descoperit prea târziu că Rákosi devenise o povară. Timp de mai multe săptămâni la Budapesta, membrul prezidiului sovietic Anastase Mikoian, un confident al lui Hrușciov, a contribuit și el la pregătirea în toate amănuntele a înlocuirii lui Rákosi și a luat parte la ședința decisivă din 18 iulie 1956 a CC.

Știrea despre debarcarea lui Rákosi a avut efectul unui cutremur politic. Opinia publică a fost entuziasmată că, „din motive de sănătate", cum s-a spus oficial, dictatorul, îndată după ședința CC, a dispărut

spre Moscova. Reintrarea în Biroul Politic a reabilitatului Kádár a fost și ea bine-venită. Dar, imediat după aceea, a venit picătura de amăreală: în locul lui Rákosi, a apărut un alt vechi om de încredere al Kremlinului, Ernő Geő. Și mai dezamăgitor a fost faptul că Imre Nagy, în vremea aceasta exclus și din partid și alungat de la catedra sa de la Universitatea de Economie, nu s-a reîntors. Dar apelul celor care-i cereau să revină devenea tot mai sonor.

În retrospectivă, unii observatori foarte bine informați cred că o reală înlocuire a gărzii ar fi fost ultima șansă de a împiedica o explozie a urii acumulate împotriva insuportabilei și cinicei umiliri a oamenilor și a națiunii lor. Adică, pentru a stopa evoluția lucrurilor ar fi fost nevoie și de reinstalarea lui Imre Nagy ca șef al guvernului, și de alegerea lui Kádár, în locul discreditatului Gerő, ca prim-secretar al partidului. Așa s-a ajuns însă la o periculoasă exacerbare a situației.

Ca de atâtea ori în istoria Ungariei, o înmormântare a pus în mișcare masele. În acest caz, a fost vorba de înhumarea publică a lui Rajk și a camarazilor săi, victime reabilitate ale primei mari înscenări judiciare. Iar această înhumare s-a nimerit să aibă loc la data simbolică de 6 octombrie, zi de doliu pentru cei treisprezece generali ai armatei revoluționare executați de Habsburgi în 1849. S-a estimat că au fost prezenți 200 000 de oameni care, pe o ploaie rece, biciuitoare și un vânt cu aspect de vijelie, au rămas neclintiți ca să le aducă morților ultimul omagiu. A fost o atmosferă de doliu, dar și de fermitate amenințătoare. Cel în care sperau nu numai intelectualii, ci și pături largi ale populației, Imre Nagy a fost, ce-i drept, o săptămână mai târziu, reprimit în partid, dar atât și nimic mai mult. Din punct de vedere politic, nu s-a întâmplat nimic. Jumătate din Biroul Politic a plecat cu Gerő, Kádár și Hegedüs, pentru o vizită de stat de o săptămână întreagă în Iugoslavia. Până la urmă, fierberea din Polonia și gesturile sovietice amenințătoare împotriva revenirii lui Gomulka la conducerea partidului au fost factorii care apoi au dus și în Ungaria la descărcarea tensiunilor acumulate. La 23 octombrie, studenții au organizat o demonstrație de simpatie pentru polonezii tradițional prieteni...

Ca în anul 1848, intelectualii și studenții au fost și în 1956 pionierii „neașteptatei revoluții“ despre care Hannah Arendt constată pe bună dreptate „că niciodată înainte o revoluție nu și-a atins scopurile așa de repede, așa de temeinic și cu atât de puțină vărsare de sânge“.[27] Între timp, au apărut mii de cărți, broșuri, studii, eseuri ale unor participanți

şi martori, ale unor autori străini şi maghiari despre desfăşurarea şi urmările acestor evenimente. Toate lucrările serioase sunt unanime în a arăta că tocmai în chestiunile fundamentale numeroasele scrieri propagandistice dintre 1957 şi 1988 ale regimului Kádár nu au nici o legătură cu adevărul.

Octombrie 1956 a fost o stihie politică fără centru, fără pregătire şi fără conducere coordonată. Zilele dintre 23 octombrie şi 4 noiembrie au dovedit faptul că partidul cu un efectiv de aproape 900 000 de membri nu era decât un colos cu picioare de lut şi, cu excepţia câtorva activişti, a dispărut, ca să spunem aşa, peste noapte. Rolul-cheie în luptele armate a revenit în principal tinerilor muncitori, studenţi, soldaţi, dar şi aşa-numiţilor „lumpenproletari". Oamenii „de pe străzile Pestei" — după titlul (*Pesti utcán*) unei emoţionante colecţii de portrete de tineri şi tinere care, după zdrobirea răscoalei, au fost condamnaţi la lungi pedepse privative de libertate — au fost aceia care cu arma în mână au luptat de la început până la sfârşitul tragic împotriva superputerii şi pe care-i putem caracteriza ca pe adevăraţi eroi ai acelor zile furtunoase. Ca de atâtea ori în istoria Ungariei, aşa şi de data aceasta eroul şi trădătorul — în persoana lui Imre Nagy şi János Kádár — au jucat roluri diametral opuse, simbolice, dar şi hotărâtoare din punct de vedere politic.

Astăzi, ştim din izvoare originale că, după izbucnirea răscoalei spontane, situaţia din centrele de putere de la Moscova şi Budapesta s-a schimbat nu de la o zi la alta, ci adesea de la o oră la alta şi că membri ai Biroului Politic, inclusiv actorul principal Hruşciov, au oscilat în părerea lor, ba chiar şi-au modificat-o de mai multe ori aceeaşi şedinţă, ca să nu-şi pericliteze propria poziţie.[28] La Budapesta, reformatorii, în frunte cu Imre Nagy, cel cu respectarea strictă a disciplinei de partid, voiau să aducă o corectură sistemului politic, nu să-l desfiinţeze. Nimeni din cercul său de apropiaţi şi dintre miile sale de adepţi convinşi nu bănuia că în Ungaria toamnei lui 1956 o corectură era deja sinonimă cu sfârşitul sistemului.

Dar în orele de seară ale acelui 23 octombrie, o primă întâlnire în faţa Parlamentului a lui Nagy cu o mulţime imensă, estimată la 200 000 de oameni, arăta că acolo începuse să se pună în mişcare ceva ce nu se mai văzuse până atunci într-o ţară comunistă. Formula de adresare „Tovarăşi!" a fost întâmpinată cu fluierături. Explicaţiile sale pacificatoare şi goale de conţinut au produs cruntă dezamăgire. O răscoală populară începuse deja cu ore înainte de focurile trase asupra demonstranţilor din faţa clădirii Radiodifuziunii şi înainte de

ivirea tancurilor sovietice puse în mişcare după apelurile telefonice ale unui Gerő intrat în panică. Prin această elementară izbucnire de furie a poporului maghiar împotriva simbolurilor dictaturii și ale dominației străine şi prin reacția nechibzuită şi provocatoare a vârfurilor partidului de atâta amar de vreme orbite de monopolul puterii, evenimentele au luat mai ales în capitală, mai târziu în întreaga țară, un curs care n-a mai putut fi controlat de nimeni. Minciunile radiodifuzate despre o „contrarevoluție" au provocat animozitate și revoltă: ele au făcut ca mânia nestăpânită a tinerilor să se reverse ca un şuvoi nestăpânit asupra mincinosului teatru politic al moştenitorilor lui Rákosi şi au forțat declanşarea de reacții. În cuvântul său de mulțumire pentru conferirea Premiului Nobel, Aleksandr Soljenițân a făcut o remarcă extrem de justă: „Violența nu se poate acoperi decât cu minciună, iar minciuna nu se poate menține decât cu violență."

Imre Nagy trecea pentru majoritatea ungurilor drept simbol al dezghețului. Cei care în această minunată, memorabilă zi de toamnă au cerut printre altele numirea lui ca preşedinte al Consiliului de Miniştri aşteptau ca un guvern Nagy să asigure alegeri libere, o presă liberă, reintroducerea zilelor naționale și a simbolurilor de stat ungureşti şi, începând cu orele târzii ale serii, şi inițierea de tratative privind retragerea trupelor sovietice.

De fapt, sexagenarul dătător de speranță a fost instalat ca premier încă din noaptea de 23 spre 24 octombrie, dar el rămânea deocamdată prizonier al trecutului și al anturajului său din Comitetul Central al partidului. Izolat de „străzile Pestei", de tinerii care puseseră mâna pe arme, în primele zile el păru să-și fi însuşit linia dură dictată de sovietici; într-o alocuțiune citită la radio, a vorbit şi el de contrarevoluție.

Între 24 şi 31 octombrie, Mikoian şi Suslov s-au aflat la Budapesta. La inițiativa lor, la 25 octombrie Gerő a fost înlocuit în postul de prim-secretar de Kádár. Dar luptele au continuat, iar ceea ce se petrecea pe Strada Academiei, în lumea nevăzută a organelor de partid din Comitetul Central protejat de tancuri sovietice, devenea tot mai puțin relevant. Nagy, şovăielnicul, era în pericol. Epuizat şi suferind de inimă, risca să fie zdrobit între credința sa față de partid și de sovietici, patriotismul său profund, presiunea străzii şi insistențele consilierilor săi cei mai apropiați. Popularitatea lui începea să scadă.

Întorsătura legată de numele lui Nagy s-a conturat abia la 27 octombrie, odată cu remanierea guvernului şi începutul tratativelor cu luptătorii pentru libertate, cărora nu li se mai punea stigmatul de contrarevoluționari. Această schimbare de curs au impus-o câteva mii de

tineri, hotărâţi să lupte până la moarte şi care se bucurau de sprijinul moral, adesea şi practic, al populaţiei. Conducerea sovietică şi slugile ei din Ungaria — acestea, ce-i drept, la vârful unui partid în degringoladă — au trebuit să ia cunoştinţă scrâşnind din dinţi că, în mijlocul celei mai mari crize a blocului sovietic, Imre Nagy, comunistul şi moscovitul de o viaţă, a trecut de partea poporului.

Cele trei puncte esenţiale pe care Nagy le-a adoptat pentru sine şi pentru ţară erau:

- evenimentele nu sunt o contrarevoluţie, ci un protest democratic, naţional, care a cuprins întregul popor (28 octombrie); de aici rezultau ca stringent necesare:
- reintroducerea sistemului pluripartit, dizolvarea partidului comunist şi înfiinţarea Partidului Muncitoresc Socialist Ungar; iar mai departe
- proclamarea neutralităţii şi ieşirea din Pactul de la Varşovia (1 noiembrie).

Din 28 octombrie s-a decretat armistiţiul, iar ungurii au trăit timp de 150 de ore într-o aproape ireală atmosferă generală de dezgheţ. La 31 octombrie, la Moscova, după perplexitatea iniţială, zarurile au fost aruncate definitiv în favoarea unei intervenţii masive, deci încă înainte de ieşirea Ungariei din Pactul de la Varşovia şi de proclamarea neutralităţii.

La 28 octombrie, când s-a mutat din sediul central al partidului în clădirea Parlamentului aflată la numai câteva sute de metri, Nagy a dat un semnal partidului şi poate lumii că din acel moment centrul politic nu va mai fi partidul, ci guvernul instalat în Parlamentul de bogată tradiţie. Dar lumea liberă, care aşteptase de atâta vreme un asemenea eveniment de natură să slăbească sfera de influenţă sovietică, se fixa chiar în acel moment pe cu totul altceva: Canalul Suez închis de egipteni şi interese coloniale târzii ale europenilor. Ungurii, ca de atâtea ori în istoria lor, au fost lăsaţi singuri şi la discreţia unei copleşitoare superputeri ostile.

În strădania lui de a uni elita reformistă şi poporul în acest demers deosebit de riscant — mişcare copleşitor de grea, periculoasă şi care punea nervii la grea încercare —, Nagy credea, cel puţin asta sugerau aparenţele până la începutul lui noiembrie, că poate conta pe sprijinul

energic al primului secretar, János Kádár. În seara de 1 noiembrie, ministrul de stat al guvernului Nagy n-a făcut economie de laude la adresa intelectualilor şi tinerilor comunişti ca „forţe motrice [...] ale glorioasei ridicări" împotriva „despotismului şi gangsterismului politic al lui Rákosi". În momentul difuzării cuvântării înregistrate pe bandă, Kádár şi ministrul de interne Ferenc Münnich — omul care urzise „escapada", vechiul comunist, luptător în Spania şi agentul sovietic testat în toate funcţiile — erau cu maximă probabilitate deja în drum spre Moscova. Părăsiseră Parlamentul în primele ore ale după-amiezii şi se duseseră la ambasada sovietică.[29]

Cu aceasta, pregătirile pentru zdrobirea de către sovietici a luptei pentru libertate intrau în faza lor finală. Puterile occidentale, Anglia şi Franţa, ocupate cu aventura Suezului, precum şi Statele Unite ca „spectator fără interes direct" (Henry Kissinger) i-au lăsat, practic, conducerii sovietice scindate mână liberă în Ungaria. Tito a condamnat prima intervenţie sovietică, a aprobat-o însă pe a doua. Conducătorii partidelor satelite (inclusiv Gomulka, în Polonia) au sprijinit acţiunea sovietică.

Într-o duminică ceţoasă, rece şi umedă, era 4 noiembrie, ora 4, a început atacul general al trupelor sovietice asupra Budapestei. Cei poate 10 000 de luptători pentru libertate nu aveau nici o şansă împotriva copleşitoarei superputeri. Armata ungară a rămas în cazărmi. Mulţi tineri unguri au opus rezistenţă disperată.

Nu puţini dintre cei 2 700 de morţi înregistraţi oficial şi 19 000 de răniţi intraseră în luptă în speranţa naivă într-un ajutor occidental. Din păcate, speranţele răspândite peste tot aveau mărimea şi consistenţa unei gigantice fata morgana. Le alimentau comentariile ambigue ale emiţătorului american „Radio Europa Liberă", care sugerau că Vestul şi Naţiunile Unite nu vor lăsa Ungaria de izbelişte. Abia treptat le-a devenit ungurilor clar falimentul moral al „conceptului veştii de eliberare" proclamat de Eisenhower şi Dulles. Detalii despre atitudinea duplicitară a regimului Tito au ieşit complet la lumina zilei abia după mulţi ani.

Premierul Imre Nagy, care în orele dimineţii de 4 noiembrie 1956 împreună cu colaboratorii săi cei mai apropiaţi (în total, 43 de persoane) acceptase „azilul" oferit de guvernul iugoslav şi se refugiase în ambasada acestuia, încă nu ştia că jocurile erau deja făcute. Din memoriile lui Velko Miciunovici, ambasadorul iugoslav de-atunci de la Moscova, se poate spicui informaţia că toate amănuntele desfăşurării

intervenţiei şi chiar persoana viitorului şef al partidului şi guvernului fuseseră convenite între Hruşciov şi Tito pe insula Brioni cu 48 de ore înainte de marele atac sovietic. Prin urmare, în timpul şederii sale — de la 4 până la 22 noiembrie — la ambasadă, Nagy avea să fie presat direct sau indirect de la Belgrad să-şi dea oficial demisia şi să recunoască „guvernul revoluţionar muncitoresc şi ţărănesc“ prezidat de Kádár, guvern instalat la 4 noiembrie odată cu atacul general sovietic.

Tragedia din 1956/1957 a poporului ungar a amintit în multe privinţe de lupta pentru libertate de la 1848/1849. Ruşii — aşa se vorbea în popor — au fost aceia care şi de data aceasta au înăbuşit brutal, cu masivă desfăşurare de forţe, o luptă pentru libertate.

După 4 noiembrie 1956, János Kádár a devenit omul momentului. Scriitorul Háy a scris odată despre el: „Personalitatea lui avea un farmec, farmecul compromisului obosit.“[30] Poate că această remarcă se potrivea pentru personajul Kádár al anilor şaizeci şi şaptezeci. Mai întâi însă, la sosirea sa în umbra tancurilor ruseşti, el a fost trădătorul pur şi simplu, mai-marele unui regim odios aflat în serviciul unei puteri străine.

În schimb, Imre Nagy a devenit un erou tragic al istoriei ungare. El — care ştia ca nimeni altul cum au nimerit, la Moscova şi, mai târziu, la Budapesta, zeci de mii de oameni între pietrele de moară tot mai zorite ale maşinăriei epurării şi cum au ridicat după trebuinţă procurorii şi ziariştii comunişti munţi de minciuni — a rămas neclintit până în ultima clipă. Poate că dacă demisiona şi-şi făcea autocritica încă ar mai fi putut să-şi salveze viaţa. În acea clipă istorică, el a vrut prin atitudinea lui să rămână credincios faţă de sine însuşi şi faţă de ideea acelui octombrie *al său*.

Acum, mutarea trebuia făcută de ruşi şi, mai ales, de Kádár. El le-a promis de repetate ori lui Imre Nagy şi prietenilor acestuia liberă trecere, precum şi impunitate pentru participanţii la revoltă. Încălcarea acestei promisiuni prin ridicarea de către sovietici a întregului grup Nagy, deportarea lor la Snagov, în România, după aceea readucerea lor în secret la Budapesta, în aprilie 1957, în fine procesul secret din iunie 1958 şi executarea lui Nagy, a generalului Maléter, a ziaristului Miklós Gimes şi a altora au rămas până la sfârşit, timp de peste trei decenii, o ipotecă morală de neşters pentru regimul Kádár. Faptul că timp de un an şi jumătate nu a apărut nici un comunicat despre locul lor de şedere şi despre soarta lor şi că rudele cele mai apropiate ale

celor internați în România nu au aflat nimic despre acuzați până la procesul secret al acestora a completat tabloul sălbaticei represiuni.

Aceasta, desigur, nu s-a mărginit la actorii principali. După zdrobirea consiliilor muncitorești, care timp de săptămâni au opus rezistență, după acțiunile de protest ale intelectualilor și studenților au fost condamnate 22 000 de persoane, iar dintre acestea, pentru participare la revoluție, 229 au fost executate: mult mai multe decât după 1848/1849, mai multe decât după căderea republicii comuniste a sfaturilor în 1919 și chiar mai multe decât după 1945.[31]

S-a măsurat cu două măsuri diferite. Gábor Péter, comandant suprem al ajutoarelor de călău, însărcinat de partid să se ocupe de serviciul secret, Mihály Farkas, fost ministru al apărării, împreună cu fiul său Vladimir, care, ca locotenent-colonel, fusese răspunzător personal pentru torturarea multor oameni nevinovați, au fost puși în libertate deja în 1959/1960. Ambii Farkas, potrivit memoriilor fiului, au trăit în închisoare ca într-un hotel de două stele!

Imre Nagy a intrat în istorie ca un om care, dintr-un slujitor al răului, s-a transformat în martir al națiunii și al luptei pentru libertate. În cuvântul său de la sfârșitul procesului secret, înainte de a fi executat, la 16 iunie 1958, el nu a cerut îndurare, ci și-a recunoscut faptele, asupra cărora ultimul cuvânt și-l vor spune națiunea ungară și mișcarea muncitorească internațională.

1956 a fost o revoltă spontană, care a îmbrăcat foarte repede caracterul unei revoluții pentru lichidarea unui sistem impus din afară poporului și care finalmente a devenit, în a doua fază, o luptă națională pentru libertate, luptă, din păcate, fără perspectivă. A fost, și în înțelesul propriu al cuvântului, o revoluție *pură*: nu au existat nici un fel de jafuri, nici un fel de acțiuni antisemite demne de a fi menționate, deși „cvartetul conducător“ și cei mai mulți ofițeri superiori ai poliției secrete din perioada cea mai rea au fost de origine evreiască, și nu au avut loc decât câteva acte de răzbunare izolate împotriva unor ofițeri și soldați ai securității statului și ai poliției, căreia i-au căzut victimă și oameni nevinovați. Guvernul și luptătorii pentru libertate au condamnat cu asprime justiția linșajului. Semnificația epocală a acestei toamne ungurești a fost atât de mare tocmai pentru că această revoluție „antitotalitară“ nu a avut ca scop restabilirea sistemului feudal-capitalist antebelic și pentru că regimul comunist a fost măturat chiar de aceia pe care el pretindea că-i reprezintă.

Aidoma marilor lupte pentru libertate ale trecutului, aidoma răscoalei lui Rákózi din 1704 până în 1711 şi războiului pentru libertate din 1848/1849, şi acestui act de voinţă naţională i-a fost refuzată victoria pe câmpul de luptă, de data aceasta pe străzile Budapestei. Dar faima acestei mici naţiuni curajoase s-a răspândit în întreaga lume. 210 000 unguri au luat calea străinătăţii, mulţi dintre purtătorii ei de cuvânt şi-au găsit salvarea în Austria, alţii în Iugoslavia; doar 40 000 s-au mai reîntors în patrie.

Trauma asupririi ruseşti s-a întipărit în conştiinţa de sine a ungurilor, la fel ca şi amintirea felului în care în 1849 şi după 1945 Vestul a lăsat mica ţară în voia sorţii. Noua înfrângere din 1956 a redeschis răni vechi. Ar trebui, în acest sens, să ne reamintim că propaganda antirusească a regimului Horthy a fost ulterior confirmată prin comportamentul incalificabil al Armatei Roşii faţă de populaţia civilă şi că în 1945 acest lucru i-a mâniat chiar pe unii comunişti din fruntea partidului. Faptul că încă din prima zi a revoltei mulţimea a dat foc, în orele târzii ale serii, cărţilor de şi despre Marx, Lenin şi Stalin, precum şi portretelor acestora şi că ura împotriva cultului lui Stalin şi al Uniunii Sovietice, împotriva dominaţiei străine care mai trebuia şi lăudată la tot pasul a explodat pretutindeni şi năvalnic nu a fost nicidecum surprinzător. În nici una dintre „ţările frăţeşti“ (cu excepţia Poloniei), resentimentele faţă de marea putere rusească — şi ca Uniune Sovietică — nu au fost aşa de puternice ca în Ungaria. Toate acestea nu pot fi pricepute fără a înţelege psihoza unei naţiuni învinse.

După răscoala muncitorească de la Berlin (1953), revoluţia maghiară a imprimat năzuinţei de libertate naţională şi individuală o forţă explozivă uriaşă, iar Uniunii Sovietice, respectiv cauzei comunismului mondial le-a provocat o enormă pierdere de prestigiu.Tito, ce-i drept, i-a trădat pe reformatorii din jurul lui Nagy sprijiniţi iniţial de iugoslavi şi a trecut de partea grupului Kádár–Münnich, dar a şi recunoscut, într-un discurs public la Pola adevărul amar: „Socialismul s-a compromis.“ De la Budapesta anului 1956, un drum lung şi sinuos, mai întotdeauna ţinut secret şi trecut sub tăcere, a dus la primăvara de la Praga (1968) şi la mişcarea poloneză a Solidarităţii (1980), care, la rândul lor au dat un nou impuls clar efervescenţei intelectuale şi, mai târziu, politice din Ungaria lui Kádár, atunci deja „cea mai veselă baracă din lagărul socialist“

În perioada campaniei de represiuni, bineînţeles, mai ales după şocul complet neaşteptatului proces secret al lui Nagy, situaţia generală dezolantă rechema în memorie strigătul disperat din 1849 al

marelui poet Mihály Vörösmarty: „Nici o speranță! Nici o speranță!"; ca și cu o sută de ani în urmă, țării încătușate i se adresau retorice cuvinte de consolare, exprimate, mai ales, de la tribuna fățarnicului teatru politic al Națiunilor Unite. Șase ani a durat până ce, sub presiune internațională, s-a obținut măcar o amnistie cuprinzătoare pentru deținuții politici din Ungaria. Prețul pentru aceasta, plusat politic și exploatat propagandistic, a fost ștergerea de pe ordinea de zi a Națiunilor Unite a punctului privind dezbaterea anuală a chestiunii ungare.

În mod ciudat, din odiosul „Gauleiter al Moscovei" a prins contur, în cursul anilor și deceniilor, un „părinte al națiunii" prețuit și de adversari, și chiar și de unele victime ale sale; din disprețuitul pion al unei superputeri, a ieșit un om de stat, un om respectat pe plan internațional. Și, încă din anii '60, Ungaria s-a transformat, din „omul bolnav", în statul-vitrină al blocului răsăritean. Un cunoscut scriitor polonez și-a descris la mijlocul anilor '60 impresiile culese din prima sa vizită după 1956 în Ungaria:

> Eu nu înțeleg de ce colegii mei unguri sunt așa de nemulțumiți. Privește vitrinele bogate, etichetele cu prețuri, întreabă cine și de câte ori a fost în Vest, ia seama la tonul și caracterul deschis al discuției din presă! Aproape totul este incomparabil mai bun decât la noi, ca să nu mai vorbim de popularitatea uimitoare de care se bucură Kádár în comparație cu Gomulka. Noi am câștigat în octombrie 1956, dar pe termen lung am pierdut. Ungurii au pierdut atunci, și până la urmă totuși au câștigat.[32]

Întrebarea repetată mult mai des ulterior s-a pus, așadar, și atunci: Ridicarea populară înăbușită prin forța armelor „până la urmă" totuși a învins? Retrospectiv și cunoscând documentele accesibile astăzi, la această întrebare se poate răspunde categoric că nu. Kádár *nu* putea în condițiile existente în blocul răsăritean să realizeze cele pentru care a militat și a murit Imre Nagy: un sistem pluripartit democratic și independență autentică. Lucrul acesta el însă nici nu și l-a propus. În ciuda tuturor progreselor, a rămas neschimbat faptul fundamental că „guvernul său revoluționar muncitoresc-țărănesc" de la 4 noiembrie 1956 s-a născut și a devenit viabil numai printr-o ficțiune constituțională. Cu toate concesiile, regimul a trebuit să mențină aproape 33 de ani această ficțiune, pentru că din ea a trăit. Evenimentele din 1956 și multipla trădare față de Imre Nagy au rămas până la sfârșitul domniei lui Kádár teme tabu la fel de excluse din discuție și trecute sub tăcere ca și adevăratul său rol în culisele cazului

Rajk. Totuşi, acest activist de profesie, cu trecutul său lipsit de transparenţă, a devenit, alături de contele István Bethlen — poate înaintea lui — omul politic maghiar cel mai de succes şi, în orice caz, cu cea mai îndelungată guvernare din câţi a cunoscut secolul al XX-lea.

János Kádár, atunci în vârstă de 44 de ani, a trebuit, în noiembrie 1956, la ora zero să purceadă, fără iluzii, la reconstrucţia *ab initio* a partidului-stat. Neîncrederea muncitorilor şi intelectualilor, profundă ca o prăpastie, se arăta în numărul extrem de scăzut al membrilor nou-înfiinţatului „Partid Muncitoresc Socialist Ungar". Până la sfârşitul lui decembrie 1956, numai 103 000 persoane intraseră în noul partid. După încheierea perioadei în care au putut fi reprimiţi vechi membri — la 1 mai 1957 — erau mai puţin de 300 000. Un viceministru de interne estima atunci numărul adevăraţilor„duşmani de clasă" (foşti moşieri şi chiaburi, mari negustori şi preoţi, ofiţeri şi funcţionari) la 700 000.[33] Conform acestei recunoaşteri oficiale, numărul „duşmanilor activi" îl întrecea, aşadar, cu mult pe cel al adepţilor convinşi ai regimului.

Acea politică a improvizaţiei permanente, a reformelor prudente în cadrul monopolului puterii, satisfacerea dorinţei de mai multă bunăstare şi de *ceva* mai multă libertate, politica de alianţe dusă sub deviza „Cine nu este contra noastră este cu noi", tot ceea ce mai târziu s-a numit „kádárism" — a început propriu-zis abia în 1962/1963. Ea a dat însă relativ repede destul de multe roade.

Cu ajutorul unui împrumut de 600 de milioane de dolari acordat de soviete şi de alte state din blocul răsăritean şi al unei înviorări a micii industrii particulare, prin înlesniri la impozite şi prin alte măsuri, au fost majorate sensibil salariile reale ale muncitorilor, dar şi ale altor pături sociale. Deja în 1960, venitul pe cap de locuitor era cu 20 până la 25 la sută mai mare decât în 1956. Privatizarea şi depolitizarea s-au dovedit multă vreme a fi stâlpii cei mai importanţi ai sistemului. Faptul că Vestul nu a dat atunci, în octombrie şi noiembrie 1956, nici un ajutor, ba prin criza Suezului, a contribuit probabil hotărâtor la victoria definitivă a intervenţioniştilor din conducerea scindată de la Moscova a produs o profundă dezamăgire atât în rândurile elitei, cât şi ale cetăţenilor de rând. Pe termen lung, la consolidarea puterii redobândite a contribuit, poate şi mai mult decât zdrobirea opoziţiei, resemnarea politică născută din trezirea salutară la realitate.

Jocul diferiţilor factori — schimbarea climatului politic extern, sprijinul sovietic nelimitat (începând cu sfârşitul lui martie 1957) împreună cu victoria lui Hruşciov în iunie 1957 asupra adversarilor

săi staliniști și, nu în ultimul rând, apatia generală a poporului — le-a asigurat comuniștilor unguri timp, posibilități și necesarul câmp de acțiune pentru a întreprinde o „revizuire generală“ a partidului și statului. Dezghețul și concesiile marginale (promovare profesională fără apartenență la partid, mai mare libertate în viața culturală și diminuarea șicanelor de fiecare zi) au condus la un proces de consolidare și normalizare, la care în 1956 nimeni n-ar fi îndrăznit să se gândească. Curioasa pace socială a atins aparentul punct culminant la 18 octombrie 1964, când, după brusca destituire a „prietenului părintesc și fratelui său mai vârstnic“ Hrușciov, Kádár s-a întors dintr-o vizită de stat de la Varșovia și, la sosire, a adus, într-o cuvântare devenită celebră, un cald omagiu detronatului șef de la Kremlin declarând că linia politică moderată a partidului comunist ungar nu se va schimba nici cu o iotă. Această luare de poziție a făcut atunci senzație și a întărit popularitatea lui Kádár. Nimic nu a putut să ilustreze, desigur, mai bine procesul de transformare decât faptul că, opt ani după evenimente, cei doi oameni, cei mai detestați în 1956, erau considerați garanți ai destinderii.

Posibilitatea de a călători în Occident, extrem de importantă din punct de vedere psihologic, a făcut mult pentru ca regimul să devină mai acceptabil și a contribuit esențial la popularitatea lui crescândă. În anul 1954, au putut călători în Vest 3 040 de unguri (activiști, funcționari și sportivi), dar — de credeți ori nu — numai 95 (!) de persoane particulare. În 1958, au fost 15 500, în 1962 deja 65 000, iar în 1963 peste 120 000. Ungurii din exil de la Viena, München și Zürich au numit faptul că tot mai mulți prieteni și tot mai multe rude din patrie se iveau pe neașteptate la ei „răzbunarea lui Kádár“ . Numărul călătorilor în Occident s-a ridicat în 1986 la 708 000.[34] Ungaria se afla în fruntea statelor blocului răsăritean chiar și în privința accesului la studii în Vest, a întâietății cunoștințelor de specialitate față de carnetul roșu de partid la numirea în diverse posturi din economie și administrație, ca și la crearea unui climat mai suportabil în relațiile dintre întreprinderi.

Nici retrospectiv nu trebuie bagatelizată enorma importanță a stilului de guvernare și conducere marcat de Kádár. Performanța lui Kádár ca om politic a constat tocmai în faptul că a reușit să câștige parțial conlucrarea activă, parțial toleranța față de regim din partea unor largi straturi ale populației, fără să pună în chestiune fie și numai pentru o clipă fundamentul dictaturii partidului unic sau absoluta

credință și devoțiune față de puterea conducătoare sovietică. El a devenit popular pentru că a putut să întroneze în partid principiul că, în general poporului nu se cuvine să-i promiți marea cu sarea, ci să-i spui adevărul, chiar dacă acesta este adesea neplăcut. Stilul său ca orator a reprezentat și el o bine-venită ruptură cu practicile epocii staliniste. În locul agasantei limbi de lemn, el se folosea de limbajul de toate zilele, confirma iarăși și iarăși ruptura cu trecutul, era amator de șuete, era sfătos, persifla, povestea anecdote. El n-a fost niciodată un „democrat travestit“, ci un reformator precaut, un tactician cu fler politic extraordinar, un talentat tehnician al puterii, un tehnician care înțelesese că partidul, în ciuda monopolului puterii și sprijinului sovietic, nu putea opera la infinit într-un pustiu politic.

Stilul său de viață aproape puritan, modestia personală și simțul său pentru umor i-au atras câtăva vreme și simpatia poetului național Gyula Illyés și a lui László Németh, eminentul reprezentant al literaturii naționale acum, etniciste înainte de război. Kádár a fost în același timp un om introvertit, căruia nu-i plăcea să vorbească despre el — și, cu cât mai puțin, să suporte lingușeli indecente. Spre deosebire de majoritatea conducătorilor din blocul răsăritean, Kádár nu a tolerat un cult în jurul persoanei sale. Portretele sale nu au atârnat niciodată prin birouri, nici nu au fost purtate pe la defilări.

În fond, s-a știut și se știe foarte puțin despre omul Kádár, care oricum a condus timp de 32 de ani destinele țării. Nici biografia, concepută ca introducere la o culegere apărută în engleză a cuvântărilor sale, nu s-a realizat decât după o hotărâre formală a Biroului Politic, după ce inițial Kádár refuzase categoric și să ia în considerare ideea ca atare. Până la urmă, autorul culegerii a putut să stea de vorbă cu el doar trei zile, însă fără aparat de înregistrare și fără carnet de notițe. Multe detalii explozive despre trecut au rămas, bineînțeles, nespuse.[35]

Poate că încă nu a venit timpul pentru o cumpănită judecată sub forma unei biografii despre iluzii și minciuni, promisiuni și capcane, despre tragedii și trădare, despre succese și, în sfârșit, despre eșecul acestui om neobișnuit, care a marcat istoria modernă a Ungariei mai multă vreme decât oricare alt om politic. Același lucru este valabil și pentru urcușurile și coborâșurile din raporturile lui cu Leonid Brejnev în cursul celor optsprezece ani ai „imobilismului“ de la Moscova în particular și cu puterea conducătoare sovietică în general. Nici astăzi nu este clar în ce măsură Kádár a încurajat și a sprijinit, respectiv a

criticat şi (după cele mai noi contribuţii ruseşti) a trădat „primăvara de la Praga“, în particular, pe Alexander Dubcek.

După invadarea Cehoslovaciei, la 21 august 1968, acţiune la care Ungaria a participat cu două divizii, foarte promiţătoarele reforme economice şi-au pierdut treptat din importanţă. Şi Kádár însuşi a ajuns ţintă a unei campanii — parţial voalate, fireşte —, dirijate de „capetele tari“ sovietice şi autohtone. Noi izvoare semnalează faptul că între 1972 şi 1974 el nu a putut să se salveze decât satisfăcând cererea sovietică privind îndepărtarea din poziţiile-cheie a celor mai importanţi reformatori.

Dar, oricum, între 1978 şi 1980 a reuşit să se debaraseze de „băieţii unguri cu ochi albaştri“ de la Kremlin, de „apărătorii intereselor muncitoreşti“, şi să-l pensioneze fără explicaţii pe Béla Biszku, de ani de zile numărul doi în ierarhia partidului, cu nouă ani mai tânăr decât el. În acelaşi timp, a putut „să-l salveze“ pe membrul Biroului Politic György Aczél, consilierul său poate cel mai important şi strâns legat de el şi personal. În timpul domniei lui Rákosi, acest vechi comunist petrecuse în închisoare 1868 de zile. Singurul evreu din conducerea supremă, el a fost în permanenţă considerat drept „cantonier nesigur“ de către sovietici. De numele lui se lega tactica subtilă, adesea cinică şi mult timp eficientă, de neutralizare şi, mai târziu, de atragere a intelectualilor necomunişti sau critici. În mecanismul complex al unor relaţii definite de sprijin, toleranţă şi interdicţie (*támogatás*, *tolerancia*, *tilalom*: „Trei T“, după litera iniţială a celor trei cuvinte în maghiară), el i-a ajutat pe cei (mulţi) dispuşi la compromis şi i-a torpilat pe cei inflexibili (foarte puţini). Deşi după prăbuşire demonizat ca adevăratul răufăcător al erei Kádár de către exponenţii populişti de dreapta, Aczél a contribuit mult la apariţia unei insule a libertăţilor dozate şi relative în viaţa culturală, în contrast strident cu situaţia din ţările vecine. Este drept că pentru Kádár şi Aczél, precum şi, cu foarte puţine excepţii (Imre Pozsgay şi Mátyás Szűrös spre sfârşitul anilor ’80), pentru întregul vârf al conducerii, componenta naţională nu a valorat niciodată ca mijloc de câştigare a poporului, ci ca factor perturbator.

Care au fost deci cauzele colapsului paşnic al acelui sistem pe care cu câţiva ani înainte publicaţiile vestice îl lăudau ca pe o „minune comunistă“? Factorii care în 1987/1988 au determinat o schimbare de-a dreptul dramatică în climatul politic şi au adus „kádárismului“ un sfârşit abrupt au fost următorii:

- O criză economică (creşteri de preţuri, investiţii cu împrumut, scădere a nivelului de trai, pauperizare şi contradicţii sociale) a erodat tot mai mult capitalul de încredere, baza compromisului dintre regim şi popor.
- Cursul declanşat de Gorbaciov şi noile opţiuni ale Moscovei în politica externă şi internă, precum şi decăderea generală la nivel de bloc a „socialismului real“, mai ales în Polonia, au făcut să apară ca nejustificată pretenţia partidului comunist de a conduce.
- Formarea şi activitatea unei elite politice noi, alternative, în grupări şi partide ca Forumul Democrat Ungar (MDF), Democraţii Liberi (SZDSZ) şi Tinerii Democraţi (FIDESZ), mai târziu şi Micii Agrarieni — reapăruţi în viaţa politică — au creat baza pentru un sistem pluripartit.
- Decăderea autorităţii rutinatului prudent care era şeful tot mai bătrân al partidului şi influenţa dinamicii politice de la Moscova au deschis drumul spre rezolvarea conflictului intern din partid printr-un puci împotriva lui Kádár. Drama lui a constat în faptul de a fi ratat şansa de a decide el însuşi momentul şi forma unei retrageri demne.

Omul care uneltise iscusit în culise debarcarea şefului grav bolnav al partidului şi a biroului „său“ politic înaintea şi în timpul conferinţei extraordinare din 22 mai 1988 a PMSU se numea Károly Grósz. Activistul de profesie pe care Kádár îl promovase cu un an înainte preşedinte al Consiliului de Miniştri era, ca şi majoritatea celorlalţi aparatciki, interesat nu de viitorul reformei, ci de putere. Aceasta însă a fost pierdută de Grósz în aproape un an; după lichidarea partidului-stat, el s-a retras cu totul din politică.

Figura cea mai cunoscută în Occident era în acea perioadă Imre Pozsgay, ministru de stat, membru al Biroului Politic. El a fost primul care a apucat fierul înroşit în foc al evenimentelor din toamna lui 1956, când, anticipând raportul final al unui grup de lucru al CC, el n-a mai dat — în mod public — acelor evenimente numele de „contrarevoluţie“, ci de „răscoală populară“ Curând însă, Pozsgay s-a dovedit un prost tactician, căruia, în momentul decisiv, i-a lipsit poate curajul de a scinda partidul.

Acum reformatorii radicali dictau ritmul înaintării spre un sistem pluripartit şi spre ţinerea de alegeri libere. Cvadragenarul expert economic al partidului, Miklós Németh, creator al „noului mecanism economic“ al anilor ’60, premier ales în noiembrie 1988, Rezső Nyers,

cel pe care mai târziu Kádár l-a pus, la dorinţa Moscovei, pe linie moartă, şi ministrul de externe Gyula Horn au fost cei care în anul trecerii la democraţia occidentală au efectuat două schimbări de macaz de importanţă politică mondială: desfiinţarea în luna mai a „Cortinei de fier“ de-a lungul graniţei cu Austria şi hotărârea guvernamentală din 11 septembrie 1989 prin care, în ciuda protestelor furibunde ale Berlinului de Est, tuturor cetăţenilor RDG refugiaţi în Ungaria li s-a dat voie să plece în Republica Federală Germania. A fost o decizie curajoasă şi clarvăzătoare, care a însemnat în acelaşi timp începutul sfârşitului RDG.

Tocmai pentru că reformatorii radicali operaseră prin propriile lor puteri o ruptură ireversibilă cu trecutul stalinist, schimbarea de sistem a avut loc nu sub forma unui colaps, ci (ca în Polonia) prin mijlocirea unei „mese rotunde“ cu opoziţia, masă rotundă care a degajat drumul spre alegeri libere, bazate pe vot egal şi secret. O coaliţie de centru-dreapta condusă de istoricul József Antall a câştigat alegerile. Acesta, sprijinindu-se pe o hotărâre parlamentară adoptată cu majoritate covârşitoare, a hotărât renunţarea Ungariei la calitatea de membră a Pactului de la Varşovia şi a perfectat convenţia cu privire la retragerea trupelor sovietice. Zece ani mai târziu, noua Ungarie a devenit membră a NATO şi a cerut primirea în Uniunea Europeană. Aceasta este însă deja o altă poveste...

1956 a rămas şi pentru cei născuţi mai târziu un izvor inepuizabil de forţă spirituală, politică şi morală. Numai din 1989 se poate vorbi deci cu adevărat de o „victorie în înfrângere“ 23 octombrie a fost declarată zi naţională. La 16 iunie 1989, s-au împlinit 31 de ani de la executarea lui Imre Nagy şi a celor patru tovarăşi de destin ai săi. Ceremonia de doliu, care a avut loc cu acest prilej în Piaţa Eroilor în faţa a sute de mii de oameni, şi depunerea lor în morminte-monument în parcela 301 din acelaşi cimitir unde fuseseră puşi în gropi comune nemarcate au însemnat o întorsătură simbolică în istoria modernă a Ungariei.

Şi János Kádár? La 12 aprilie 1989, preşedintele onorific al partidului, preşedinte grav marcat de bătrâneţe şi boală, a ţinut în faţa Comitetului Central un discurs de justificare lung, totalmente confuz, cu aluzii dublate adesea de digresiuni şi vorbe goale. Aceste aluzii, referitoare la rolul său în procesul Rajk, mai ales însă la răspunderea sa pentru schimbarea de front din noiembrie 1956 şi pentru executarea lui Nagy ar merita un studiu psihanalitic, ar putea însă să şi furnizeze

materialul pentru o dramă. „Tragedia lui Imre Nagy“ el însuşi a numit-o între timp „propria sa tragedie“. Nu se ştie dacă János Kádár a urmărit şi el (n-avea televizor) ceremonia funerară pentru Nagy, transmisă integral la televiziune şi radio, sau dacă se afla deja pe patul de moarte. În orice caz, a murit exact în acel 6 iulie în care tribunalul suprem l-a reabilitat oficial pe Imre Nagy.

Şi totuşi: peste 100 000 de oameni au trecut pe lângă sicriul aşezat pe catafalc în vestibulul casei de-atunci a partidului pentru a-şi lua rămas-bun de la Kádár. Toate anchetele de după schimbarea sistemului arată că el, ca părinte al naţiunii, le-a rămas multora în memorie ca „reper al unei epoci de aur“, iar în anuarul personalităţilor istorice ungare ale secolului al XX-lea figurează clar, în ciuda faptului că majoritatea îi refuză acest loc, înaintea împăratului Franz Joseph I sau a regentului Horthy. Ulterior regimul Kádár a fost trecut, mai ales prin-generaţia tânără, într-un plan secund al memoriei; acest refugiu în uitare poate că este parţial o reacţie la problemele enorme de astăzi — ca peste tot în lumea odinioară comunistă.

Şi Rákosi? În iunie 1994, a apărut un volum subţire cu titlul *În surghiun*. Pe copertă, îl vedem pe bătrânul Rákosi cândva în anii ’60 în satul kirghiz Tokmak, aproape de graniţa chineză venind de la fântână cu câte o găleată cu apă în fiecare mână. Autoarea, Eugenia Bíró, cumnată a dictatorului decedat în 1971, critică în această broşură „calomniile“ la adresa lui Rákosi şi cere „adevărul istoric“ despre el; e drept că ea se îndoieşte că va mai trăi să vadă acest lucru. Fals! Spre deosebire de Rajk, Nagy şi Kádár, Rákosi are astăzi deja asigurat locul celui mai mare criminal politic, care a călcat fără milă în picioare năzuinţele zecilor de mii de oameni din Piaţa Eroilor, asupra cărora am zăbovit la începutul acestui capitol.

Pe 16 iunie 1989, în aceeaşi piaţă, la memorabila ceremonie funebră pentru Nagy a vorbit în numele generaţiei tinere şi un necunoscut în vârstă de 25 de ani. Purta barbă şi se numea Viktor Orbán. Într-o cuvântare extraordinar de tăioasă pentru contextul de-atunci, el cerea ieşirea din „fundătura asiatică“, tratative privind retragerea imediată a trupelor sovietice, precum şi independenţă naţională şi libertate politică. Nouă ani mai târziu, Viktor Orbán (fără barbă), la 35 de ani conducător al unei coaliţii de centru-dreapta, a preluat funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri şi-i conduce astăzi* pe maghiari spre mileniul următor.

---

* La sfârşitul anilor ’90 (*n.ed.*).

POLONIA
Lublin
Rovno
Oder
Vistula
Cracovia
UCRAINA
Main
Praga
Elba
REPUBLICA CEHĂ
Nürnberg
Ostrava
Lvov
Tarnopol
Rin
GERMANIA
Brno
Váh
SLOVACIA
Nistru
Ujgorod
R. MOLDOVA
München
Bratislava
Miscolcz
Viena
Prut
AUSTRIA
Debrecen
Sopron
Budapesta
Tisa
Iași
Siret
ELVEȚIA
Mur
UNGARIA
Oradea
Cluj
Drava
L. Balaton
Szeged
Ljubljana
ROMÂNIA
Pécs
Mureș
SLOVENIA
Zagreb
Drava
ITALIA
Timișoara
Brașov
Veneția
Rijeka
CROAȚIA
Brăila
Po
Sava
Banja Luka
Drobeta-
Turnu Severin
București
Olt
BOSNIA-
Belgrad
Ungaria astăzi
Marea
Adriatică
HERȚEGOVINA
IUGOSLAVIA
Dunărea
Sarajevo
Morava
Split
Mostar
BULGARIA
0
100
200
300 km

35
„Toţi sunt unguri…“: genii şi artişti

Într-o zi de la începutul anilor '50, celebrul umorist britanico-maghiar George (György) Mikes a venit într-un suflet acasă, aducându-i soţiei sale o noutate surprinzătoare: „Închipuie-ţi, mama lui Leo Amery (ministru în cabinetul lui Churchill şi mândru reprezentant al ideii imperiale) era unguroaică! Scrie în necrolog.“ Soţia a ridicat ochii de pe cartea pe care tocmai o citea şi a spus sec: „Ei şi?“ — „Cum aşa! Ei şi?!“ Mikes era vizibil iritat că senzaţionala lui veste n-a avut un alt efect. „În definitiv de ce să nu fie unguroaică?“ a întrebat soţia lui. „Toţi sunt unguri.“ Ea şi-a continuat lectura. Cu aceasta, pentru ea chestiunea s-a rezolvat, a scris mai târziu Mikes. Ca om care era obişnuit să pună lucrurile la punct, el a găsit în răspunsul soţiei sale un „adevăr fundamental“. A relatat povestea într-o culegere editată pentru unguri americani, îmbogăţită cu câteva excelente exemple din Marea Britanie.

O poveste asemănătoare se găseşte în cartea despre nobili evrei şi genii evreieşti din Ungaria, carte publicată în 1972 de istoricul american William O. McCagg jr: se spune că un cunoscut fizician, care doar ce se întorsese de la Buenos Aires de la un congres, unde schimbase informaţii cu colegi din întreaga lume, a fost întrebat cum Dumnezeu au comunicat între ei atâţia oameni din ţări aşa de diferite. Răspunsul a fost uimitor: „Cum aşa, natural că am vorbit toţi ungureşte.“ Autorul a adăugat că această anecdotă conţine cel puţin un sâmbure de adevăr: în comunitatea ştiinţifică internaţională, ungurii au jucat în ultimele decenii un rol ieşit din comun.

> Mulţi cunosc numele de Leo Szilárd şi Edward Teller, care au contribuit, alături de alţii, la crearea bombei atomice şi cu hidrogen, sau al lui Albert von Szent-Györgyi, biologul. Orice specialist a auzit de Theodore von Kármán şi John von Neumann, de Georg Pólya, Georg von Hevesy şi Jenő (Eugene) Wigner, figuri remarcabile din matematica, chimia şi fizica modernă. Chiar dacă mergem în alte ramuri ale creaţiei şi ştiinţei internaţionale, găsim şi acolo, în ultimii cincizeci de ani, un mare număr de unguri.

I-am putea menţiona pe Karl Mannheim şi Oszkár Jászi în sociologie, pe Sándor Ferenczi şi Franz Alexander în psihologie, pe Georg Lukács în filozofia marxistă, pe Karl Polányi în economia politică şi pe fratele său Michael, care a îmbinat în mod strălucit ştiinţele naturii cu cele sociale.[1]

În orice caz, nu este o exagerare să se afirme că savanţii unguri emigraţi în SUA au avut un aport hotărâtor la dezvoltarea bombei atomice şi, în parte, şi a celei cu hidrogen. Într-un studiu despre aceşti intelectuali imigraţi între 1930 şi 1941 în Statele Unite, Laura Fermi, văduva marelui fizician atomist italian, a evidenţiat faptul că Ungaria, cu populaţia ei totală de zece milioane, a avut asupra dezvoltării ştiinţei în SUA o influenţă aproximativ egală cu aceea a Republicii Federale Germania cu cei 60 de milioane de locuitori ai săi (înainte de reunificare).[2]

În palpitanta istorie a bombei atomice, fizicianul atomist Leo Szilárd, născut la Budapesta în 1898, a jucat rolul-cheie atât în domeniul tehnic, cât şi la crearea condiţiilor pentru ca lumea politică să accepte proiectul respectiv.[3] Ca atâţia remarcabili savanţi de origine evreiască, Szilárd şi-a făcut studiile de fizică teoretică în Germania, pe care a părăsit-o după venirea lui Hitler la putere. De la Londra, el a plecat în 1938 mai departe în Statele Unite, unde, cu incredibila lui putere de convingere, a făcut parte dintre fizicienii nuclearişti care şi-au dat seama de timpuriu de importanţa uriaşă a „reacţiei în lanţ“ pentru obţinerea energiei atomice şi, în acelaşi timp, erau alarmaţi de nişte ştiri din Germania despre o reuşită fisiune a nucleului atomic. Szilárd a împrumutat de la un prieten 2 000 de dolari pentru un gram de radiu şi în martie 1939 a repetat experimentul de la Berlin. La al şaptelea etaj al unui laborator al Universităţii Columbia din New York, Szilárd a căutat cu înfrigurare să vadă, împreună cu colegul său canadian Walter Zinn, dacă prin fisiunea uraniului vor apărea neutroni. „Am apăsat pe buton — am văzut semne luminoase. În această noapte, mi-a fost clar că lumea o apucase pe un drum plin de motive de îngrijorare...“, a scris Szilárd mai târziu. În acea seară, Teller era acasă şi, ca de atâtea ori, se deconecta cântând Mozart; Teller era un pianist excelent. Deodată, sună telefonul: *Megtaláltam a neutronokat!* „Am găsit neutronii“, strigă Szilárd emoţionat, care din motive de securitate a vorbit ungureşte. Atât Enrico Fermi, laureatul italian al Premiului Nobel, cât şi Jenő Wigner, compatriot al lui Szilárd şi profesor de chimie la Princeton, au fost impresionaţi de experimentele şi argumentele lui Szilárd. Dar Fermi, imigrant dintr-o ţară ostilă, nu

a găsit deocamdată nici un sprijin la forțele armate americane. Wigner și Szilárd voiau de aceea să-i propună lui Albert Einstein să se adreseze reginei belgiene, pe care o cunoștea bine, pentru ca aceasta să facă în așa fel, ca Germania să nu mai primească uraniu din Congo. Într-o înăbușitoare zi de vară din iulie 1939, au plecat amândoi la Long Island, la întâlnirea cu Einstein. Într-o mică localitate, au bâjbâit preț de o jumătate de oră până ce, în sfârșit, i-au găsit casa de vară. Deși, de fapt, auzea acum pentru prima dată despre posibilitatea unei reacții în lanț, Einstein — relatează Wigner — a înțeles în paisprezece minute întreaga problematică nucleară. Einstein dictă în nemțește o scrisoare pentru Belgia, Wigner luă notițe, traduse textul în engleză, i-l dădu lui Szilárd și plecă spre California ca să-și petreacă vacanța acolo. Dar, între timp, Szilárd reconsideră chestiunea: străinătatea nu trebuia să afle nimic despre o posibilă reacție în lanț. În loc de aceasta, el contactă un bancher, care colaborase mai înainte cu președintele Roosevelt și care se declară gata să-i înmâneze acestuia o scrisoare a lui Einstein. Deci Szilárd îl rugă în scris pe Einstein să-i revadă proiectul de scrisoare către Roosevelt și apoi să-l și semneze. Nu exista decât o problemă: Szilárd nu știa să șofeze. Așa că îi propuse lui Edward Teller, colaborator și el al Universității Columbia — ca și el însuși un absolvent de proveniență budapestană al Universității Göttingen — să-l ducă cu mașina până la Long Island.

La 2 august 1939, cei doi au plecat la drum. Dar Szilárd uitase din nou unde era locuința de vară a lui Einstein. Au întrebat încoace și-ncolo, dar nimeni nu știa exact. În cele din urmă, Szilárd întrebă o fată de vreo opt ani dacă știe unde locuiește Einstein. Nici ea n-avea habar. La care Szilárd: „Știi, bătrânul acela cu părul alb și lung..." — A doua casă de-aici, a răspuns micuța.

Einstein se arătă prietenos, oferi ceai și-l rugă și pe „șoferul" Teller să ia loc. Scrisoarea de două pagini redactată de Szilárd se referea la activitatea lui Fermi și Szilárd și pleda pentru o acțiune rapidă și concentrată din partea guvernului pentru a impulsiona cercetarea nucleară, a procura uraniu și a pune la punct pe cât posibil o bombă proprie. Einstein a citit pe îndelete scrisoarea și a semnat-o. La 3 octombrie, ea se afla în mâinile președintelui.

„A fost momentul cel mai bun cu putință, imediat după ocuparea și împărțirea Poloniei de către Germania nazistă și Uniunea Sovietică. Dintr-o privire, Roosevelt a sesizat marele pericol. A dictat imediat o indicație către șeful biroului de standardizare ca să convoace o

şedinţă pentru discutarea măsurilor propuse în scrisoarea lui Einstein", a povestit Teller mai târziu. Drumul spre crearea şi finalizarea bombei atomice a fost lung. A fost şi presărat cu probleme neobişnuite: Fermi, Szilárd şi Teller încă nu erau cetăţeni americani. Cei trei unguri Szilárd, Wigner şi Teller — la Chicago li se spunea „mafia ungurească" — au fost numiţi membri ai Consiliului pentru problemele uraniului, consiliu din şase persoane instituit de Roosevelt. Cu chiu cu vai s-a reuşit în februarie 1940 să se obţină de la Pentagon 6 000 de dolari pentru achiziţionarea de materiale destinate experimentelor. A durat apoi până la 2 decembrie 1942 ca un reactor să facă posibilă la Chicago o reacţie în lanţ controlată.

Fermi conducea experimentele, Wigner răspundea de cercetarea teoretică. În această istorică zi de 2 decembrie au fost prezente în marele laborator din Chicago 42 de persoane: un italian (Fermi), doi unguri (Wigner şi Szilárd), un canadian şi 38 de americani. Wigner adusese de la Princeton o sticlă de Chianti. Au ciocnit cu toţii şi şi-au urat ca această primă reacţie în lanţ controlată să-i facă pe oameni mai fericiţi şi mai lipsiţi de prejudecăţi. Fermi şi-a scris numele pe eticheta de Chianti, ceilalţi i-au urmat exemplul. Aceasta, întrucât numele martorilor acestui eveniment istoric nu se consemnaseră nicăieri, a servit mai târziu ca listă de prezenţă. Washingtonului i s-a comunicat printr-o telegramă cifrată: „Navigatorul italian a debarcat de curând în Lumea Nouă. Băştinaşii sunt prietenoşi."

Celebrul proiect Manhattan, construirea bombelor atomice în New Mexico la Los Alamos, a fost încununat de succes. La interval de câteva zile, au fost detonate, în vara lui 1945, trei bombe atomice: prima ca test, celelalte două la Hiroşima şi Nagasaki. Pentru cercetările sale deschizătoare de drumuri noi în fizica nucleară, Wigner a primit în 1963 Premiul Nobel. Lumii întregi Teller i-a devenit cunoscut ca „părinte al bombei cu hidrogen". Deoarece aceasta depăşeşte cu mult puterea distructivă a bombei atomice, Teller s-a văzut curând expus unei critici dure, devenite şi mai sonore atunci când l-a sfătuit pe preşedintele Reagan să ia „iniţiativa de apărare strategică" (SDI). Celebrul şi faimosul „război al stelelor" nu mai părea o utopie.

Rolul „mafiei ungureşti" şi al altor mulţi remarcabili oameni de ştiinţă din Ungaria — precum John von Neumann, inventatorul computerului, Theodore von Kármán, şef de cercetare al aviaţiei militare a SUA, Georg de Hevesy, laureat al Premiului Nobel pentru cercetările

sale asupra izotopilor în domeniul chimiei, şi John G. Kemény, matematician şi preşedinte al lui Dartmouth College — le-a atras porecla de *The Martians* (*Marţienii*). La Chicago şi Los Alamos au circulat zeci de anecdote. *Yankee Magazine* a publicat următoarea versiune:

> Kemény, von Neumann, Szilárd, Teller şi Wigner s-au născut în acelaşi cartier al Budapestei. Nu este de mirare că oamenii de ştiinţă din Los Alamos au acceptat ideea că în urmă cu o sută de ani o navă cosmică de pe Marte a aterizat forţat undeva în centrul Europei. Există dovezi puternice privind originile extraterestre ale ungurilor: lor le place să umble din loc în loc (ca şi ţiganilor din aceeaşi regiune). Ei vorbesc o limbă extraordinar de logică şi simplă, care în general nu are nici o legătură cu limba vecinilor lor. Şi sunt mult mai deştepţi decât pământenii. — Cu un uşor accent de marţian, John G. Kemény a adăugat încă o explicaţie: anume că este mult mai simplu să înveţi să scrii şi să citeşti ungureşte (decât englezeşte sau franţuzeşte), că şcolarii maghiari au mult mai mult timp să înveţe matematică.[4]

Mitul despre originile E. T. (extraterestre) ale ungurilor s-ar putea să fi apărut şi mai de timpuriu. Astfel, un istoric, autorul lucrării *Finisarea bombei atomice*, relatează că a existat următorul moment dubios: „La Princeton a circulat o afirmaţie că Neumann, cel mai tânăr membru al noului Institut pentru Studii Superioare, om de 29 de ani în 1933, ar fi de fapt un «semizeu»: că a studiat temeinic fiinţa umană şi poate s-o imite perfect."

Când a fost întrebat odată cum se face că în această generaţie Ungaria a dat lumii atâtea genii, Wigner, laureatul Premiului Nobel, a spus că pentru el întrebarea este de neînţeles. Ungaria — a replicat el — nu a produs în acest timp decât un geniu, Johnny von Neumann. Lordul Káldor, cunoscutul specialist în economie naţională şi consilier al guvernului laburist britanic în anii '60, scria şi el în 1985 în ultimul său studiu: „Johnny a fost, fără îndoială, persoana care s-a apropiat cel mai mult de un geniu."[5]

Ungurii îi spuneau „Jancsi" Tatăl său, un bancher care ca atâţia alţi întreprinzători evrei de succes a fost înnobilat înainte de Primul Război Mondial de împăratul Franz Joseph, a fost contra ideii ca fiul său să studieze matematica, în ciuda genialităţii acestuia. „Cu matematica nu se câştigă bani", argumenta el. Până la urmă, cei doi au ajuns la un compromis: Johnny a studiat la Berlin chimia şi a frecventat şi seminarul de fizică al lui Einstein. Pe lângă acestea, şi-a obţinut însă la Zürich doctoratul ca inginer chimist. Cursul de matematică l-a

absolvit *summa cum laude* la Universitatea din Budapesta. Neumann a fost probabil cel mai mare matematician al secolului al XX-lea, dar nu a existat un Premiu Nobel pentru matematică. Aceasta — potrivit lui Kármán — pentru că Alfred Nobel nu i-a iertat prietenei sale faptul că îl părăsise din cauza unui matematician. Neumann jucase și la construirea bombei atomice un rol important. Dar abia în era Eisenhower a devenit el cel mai influent savant al Washingtonului. Elaborarea teoriei intimidării nucleare, ca și inventarea „teoriei jocului“ (împreună cu economistul austriac Oscar Morgenstern) au rămas legate de numele lui Neumann.

Când a întâlnit, în 1946, un coleg rus exilat, acesta i-a spus: „Aud, Johnny, că ție nu ți-e mintea decât la bombe.“ — „Este complet fals. Mi-e mintea la ceva care este mult mai important decât bombele. Mi-e mintea la computer.“ De fapt, Neumann și-a sintetizat ideile în 1945 într-un „prim proiect“ de 101 pagini privind îmbunătățirea mașinii de calcul folosite în epocă; acesta a fost caracterizat ca „documentul cel mai important care s-a scris vreodată despre computer și funcțiile lui“. Când a hotărât să construiască la Princeton „computerul von Neumann“, armata și marina SUA au preluat două treimi din costuri, iar Institutul însuși o treime. Patru decenii mai târziu, un coleg american a spus despre acest proiect următoarele: „Neumann era, fără îndoială, un geniu. Aceasta însemna, printre altele, că putea să înțeleagă incredibil de repede un domeniu absolut nou. Înainte să proiecteze computerul, și-a luat liber două săptămâni, ca să studieze electronică, astfel încât a putut să controleze construcția instalației.“

Dar și un geniu s-a văzut neputincios în fața cancerului. Începând cu vara lui 1955, a luptat împotriva bolii care-l măcina. La începutul lui 1956, stând într-un scaun cu rotile, a primit cea mai înaltă distincție americană, Ordinul Libertății, din mâinile președintelui Eisenhower personal. În clinică și-a redactat ultima carte, *Computerul și creierul*. Politicieni, generali și amirali i-au căutat sfatul până în ultima clipă. Chiar și noaptea a fost supravegheat, pentru a se preveni situația în care în somn ar fi putut să divulge secrete militare. Când a început însă într-adevăr să aibă halucinații în somn, le-a avut în ungurește, iar soldatul de serviciu nu a înțeles... După diagnostic mai avea de trăit doar optsprezece luni. A murit la șase săptămâni după a 53-a sa aniversare. Între timp, se convertise la catolicism: „Probabil că există un Dumnezeu. Multe lucruri sunt mai ușor de explicat dacă există un Dumnezeu, decât dacă nu există.“

Pe lângă geniul lui János Neumann, istoria științei maghiare a mai înregistrat, într-adevăr, atâtea talente remarcabile și atâția laureați ai Premiului Nobel, încât lumea nu a încetat să-și pună întrebarea privind factorii generatori ai extraordinarelor performanțe ale acestei mici națiuni, și nu numai în SUA. În 1937, mai ales pentru descoperirea vitaminei C, Albert von Szent-Györgyi a devenit primul ungur distins cu Premiul Nobel pentru medicină și fiziologie. În această ordine de idei, atrage atenția faptul că, iată, cu excepția acestui caz, nu mai există laureat care să aibă cetățenie maghiară.

Dintre primii trei laureați de pe „lista ungară", unul este considerat (pe bună dreptate) german, ceilalți doi sunt trecuți ca austrieci. Dintre ceilalți „unguri autentici", patru aveau cetățenie americană, unul suedeză și unul britanică. John C. Polányi, laureat în 1986 al Premiului Nobel pentru chimie, este, ce-i drept, fiul plurivalentului profesor maghiar Michael Polányi și al unei unguroaice, dar el s-a născut la Berlin, a studiat la Manchester (unde tatăl său era profesor universitar), iar din 1962 este profesor de chimie la Universitatea din Toronto. La Elie Wiesel, lucrurile sunt și mai complicate: locul nașterii sale (în România de azi) nu a aparținut Ungariei decât trei ani începând din 1941. Wiesel, deportat la Auschwitz, este singurul supraviețuitor din familia sa, a studiat la Paris și de un mare număr de ani este cetățean american.

Independent de asemenea osteneli contabilicești, cum ar fi o listă completă a laureaților Premiului Nobel, rămâne necontestat faptul că ungurii din America (nu în ultimul rând și prin nelaureați cu Nobel precum Neumann, Szilárd și Teller) au exercitat o influență durabilă. Faptul că cei mai mulți savanți unguri (nicidecum numai naturalizați), cunoscuți sau celebri pe plan internațional, și-au dobândit renumele în străinătate a fost determinat în primul rând de răsturnările de situație după Primul Război Mondial, concret de pendulările dintre teroarea „roșie" și „albă", dintre Republica Sfaturilor (133 de zile) dominată de comisari evrei și tendințele de bază antisemite, mai ales în învățământ, în cei 25 de ani ai regimului Horthy. Istoricii și scriitorii care s-au ocupat de „misterul talentului unguresc", precum Laura Fermi sau William O. McCagg jr, afirmă că majoritatea dintre ei s-au simțit amenințați și de aceea încă din 1919/20 și-au părăsit patria. Deoarece mulți nu numai că au studiat în străinătate, ci au și rămas acolo, ei au avut un avans de timp față de acei germani care abia după luarea puterii de către Hitler s-au refugiat în Statele Unite sau altundeva.

Originea evreiască singură nu este însă o explicație mulțumitoare. În primul rând, genii ca Béla Bartók sau Zoltán Kodály au fost evrei tot atât de puțin ca și, de pildă, George de Békésy, laureat al Premiului Nobel, sau majoritatea marilor scriitori și poeți, de la Gyula Krúdy prin Zsigmond Móricz sau Endre Ady până la Attila József. În al doilea rând, nu trebuie să uităm nivelul incredibil de înalt al școlilor medii ungurești, mai ales al acelor gimnazii de elită pe care le-au frecventat cei mai mulți „marțieni". Ca fundal pentru performanțe extraordinare, calitatea vieții intelectuale în capitala clocotind de vitalitate și crescând extraordinar de repede de la sfârșitul secolului al XIX-lea încoace joacă și ea un rol. În al treilea rând, trebuie luate în seamă și valurile de emigrare din motive politice și nu exclusiv din motive rasiale.

Anul 1994 a furnizat un exemplu impresionant de continuitate a „misterului" unguresc. La solemnitatea decernării Premiilor Nobel la Stockholm au fost printre americani doi cetățeni care părăsiseră Ungaria abia în 1950, respectiv 1956. Primul, János Harsányi, era farmacist, filozof și specialist în economie națională la Universitatea Californiei din Berkeley, și a primit distincția pentru realizările sale din domeniul teoriei jocului (deci pe urmele lui Johnny von Neumann), al doilea, György Oláh, fusese deja la Budapesta un chimist de vază. În 1956, s-a dus în Canada și apoi în Statele Unite, unde a funcționat ca profesor de chimie la Universitatea Californiei de Sud. O mică națiune a fost deci reprezentată la Stockholm de doi savanți de prim rang, chiar dacă purtători de pașaport american. O realizare într-adevăr unică în felul ei!

Poate că Békésy, laureatul Premiului Nobel, ne ajută să-i înțelegem mai bine pe „marțieni":

> Dacă din cauza accentului ei deosebit (pe care după o anumită vârstă este imposibil să-l piardă), o persoană în străinătate este recunoscută ca fiind de origine maghiară, atunci aproape totdeauna urmează întrebarea: „Cum se face că o țară așa de mică a dat omenirii atâția remarcabili oameni de știință?" Ce-i drept, nu pot să dau un răspuns, dar aș vrea să menționez ceva. Când trăiam în Elveția, acolo totul era pașnic, liniștit și sigur. În Ungaria, viața este altfel. Noi trebuia să ducem o luptă continuă pentru tot ceea ce voiam să realizăm. Uneori am câștigat; uneori am pierdut, dar până la urmă am supraviețuit. Situația aceasta nu ne-a retezat viața, cel puțin în cazul meu. Oamenii au nevoie de asemenea provocări, și acestea nu au lipsit niciodată din lunga istorie a Ungariei.[6]

Pentru un ungur aflat în străinătate era de-a dreptul o obligaţie să fie mai bun, mult mai bun decât toţi ceilalţi, a spus odată Edward Teller. Când, la paisprezece ani, din cauza lui Hitler s-a refugiat împreună cu părinţii la New York, matematicianul John G. Kemény (1926–1992) nu ştia nici un cuvânt în engleză şi a frecventat apoi şcoala pe care o absolvise Henry Kissinger. În timpul examenului său de admitere luat cu brio la Princeton, profesorul, observându-i accentul străin, l-a întrebat de unde vine. La răspunsul lui Kemény, examinatorul a exclamat ridicând din umeri: „Dumnezeule, încă un ungur!“ Kemény a devenit mai târziu preşedinte al lui Dartmouth College, una dintre cele mai vechi şcoli superioare americane, iar la apogeul carierei sale a fost numit de preşedintele Carter în aprilie 1979 şef al unei comisii speciale din douăsprezece persoane care trebuia să cerceteze deficienţele de la centrala atomică Three Mile Island.

Un alt savant maghiar, Bálint Telegdy, laureat al râvnitului Premiu Wolf pentru matematică, spunea la Budapesta într-o conferinţă despre tinereţea sa că pentru un tânăr maghiar în străinătate ar putea fi util să păstreze secretul asupra originii sale, căci în caz contrar se aşteaptă de la el realizări exagerat de mari. Oamenii ar crede atunci că au de-a face cu unul dintre aceşti marţieni purtători ai unei inteligenţe deosebit de dezvoltate şi vorbitori ai unei limbi ininteligibile.

Poate că a existat însă o altă ramură în Statele Unite, şi mai copleşită de talent unguresc decât ştiinţele naturii. Se spune că pe un perete din camera directorului unui mare studio cinematografic de la Hollywood atârna cu un mare număr de ani în urmă un afiş cu sublinierea: „Nu-i suficient să fii ungur.“ Se spune că unii adăugau în şoaptă: „...dar poate fi de folos“ Ce-i drept, nu s-a găsit un martor ocular care să fi văzut *cu adevărat* acest afiş, dar şi ca pură născocire această poveste ar fi absolut edificatoare. Ea făcea parte din categoria împunsăturilor care proliferau din belşug contra maghiarilor. Un banc adesea citat venea tot de la Hollywood: „Un ungur intră ultimul pe uşa turnantă şi totuşi iese primul din nou afară.“ Un altul: „Care este deosebirea dintre un român şi un ungur? Amândoi sunt dispuşi să-şi vândă mama, dar numai ungurul o va livra punctual...“

Nu este greu de explicat amestecul de admiraţie şi răutate. În fapt, Hollywoodul a fost, cel puţin în parte, o creaţie ungurească. În anumite faze, producători, regizori, cameramani, compozitori şi actori din Ungaria şi-au pus amprenta pe industria americană a filmului.

Neungurii afirmă şi în ziua de azi că ungurii sunt cumva în legătură unii cu alţii, formează o „clică maghiară". La baza acestui sentiment al comunităţii de apartenenţă, care nu trebuie tăgăduit, a fost şi este deosebitul amestec de cuvinte rostite şi accente folosite. În afară de tineri străini îndrăgostiţi, de spioni şi lingvişti zeloşi, cu greu s-ar putea găsi un om normal care să-şi dea osteneala să înveţe limba unui popor căruia rudele cele mai apropiate lingvistic îi sunt ostiacii şi vogulii, în număr astăzi de numai vreo 30 000 de oameni, aparţinând familiei de popoare ugro-finice de la vest de Ural. Cel mai important semn de recunoaştere rămâne însă tot accentul inconfundabil, acea „tărăgănare" cu voce tare sau înceată, care derivă din coloritul tonal al limbii materne. După cum spune Friedrich Torberg, însuşi celebrul dramaturg Ferenc (Franz) Molnár îşi intona ungureşte germana sa „foarte selectă, cam demodată". Accentul a fost, este şi rămâne semnul distinctiv al ungurilor.

Celebrul matematician maghiar al ultimelor decenii, Pál Erdős (1913–1996), care a publicat 1 475 de articole ştiinţifice importante şi care cu un mic geamantan a călătorit permanent prin întreaga lume, „omul care iubea numerele" (e titlul biografiei sale)[7], vorbea în conferinţele sale prin America şi Marea Britanie o limbă atât de stâlcită, încât realizatorii unui film documentar american despre el s-au văzut nevoiţi să-l traducă. Când George de Békésy, laureatul de mai târziu al Premiului Nobel, a trebuit să-şi prezinte în 1947 la controlul emigrărilor viza de intrare, funcţionarul l-a întrebat dacă este sănătos. Békésy, cu voce fermă, a răspuns: „Nu!" Stupoare generală până când cei de faţă şi-au dat seama că el confundase pe *Are you healthy?* „Sunteţi sănătos?" cu *Are you wealthy?* „Sunteţi bogat?".

Deosebit de dificil a fost de aceea pentru aceia care, fără cunoştinţe de limbă şi, de fapt, fără pregătire, şi-au încercat şansele în industria americană a filmului. Totuşi, două dintre figurile legendare ale Hollywoodului au fost imigranţi unguri, Adolph Zukor şi William Fox. Ei au fost dintre acei peste 400 000 de unguri care au venit în Statele Unite până în 1913. De altfel, fiecare al patrulea dintre ei s-a întors acasă.[8] Zukor şi Fox au rămas şi au făcut relativ repede epocă în istoria filmului.

Amândoi proveneau din acelaşi ţinut, din apropiere de celebra regiune viticolă Tokaj şi de Slovacia: locul de naştere al lui Zukor era Ricse şi cel al lui Fox satul Tolcsva.[9] Este adevărat că Fox a ajuns

în America încă la vârsta de sugar. Zukor avea cincisprezece ani la sosirea sa în America şi a început curând să lucreze ca tapiţer şi, mai târziu, ca blănar de succes. Dar interesul său se îndrepta spre o „branşă“ cu totul nouă. Foarte de timpuriu, a descoperit ce şanse ofereau aşa-numitele automate „Nickel-Odeon“ în care puteau fi văzute — până şi în vagoane de tren — nişte imagini în mişcare pentru cinci cenţi. Zukor a ridicat apoi la zece cenţi preţul biletelor de intrare. Acum câştiga bani frumoşi şi a devenit producător de filme. A participat — alături de investitori englezi şi francezi — la finanţarea primului film de o oră, o peliculă despre viaţa reginei Elisabeta a Angliei cu Sarah Bernhardt în rolul principal, şi, pentru 18 000 de dolari, sumă considerabilă atunci, a câştigat drepturile pentru Statele Unite. Deja cu primul său film mut, care a fost arătat la Teatrul Lyceum din New York, a dat marea lovitură. Zukor şi-a întemeiat după aceea propria firmă cu numele de *Famous Players in Famous Plays* „Actori celebri în piese celebre“, a angajat primele staruri de cinema ca Mary Pickford, John Barrymore şi a organizat Societatea de filme Paramount care gestiona o mie de cinematografe peste tot în Statele Unite. Prin înfiinţarea unui studio propriu, prin mutarea filmului în teatru şi apoi în cinematografe propriu-zise, mai ales însă printr-o publicitate de un fel nou, aptă să-i transforme pe actori în staruri, s-au creat premisele pentru ascensiunea vertiginoasă a lui Paramount la condiţia de firmă de notorietate universală. Zukor nu a întrerupt niciodată total contactele cu vechea patrie şi a vizitat de mai multe ori mormântul părinţilor săi din cimitirul evreiesc din Ricse. A murit în 1976, în vârstă de 104 ani.

Ca tânăr, William Fox a fost fascinat şi el de posibilităţile de dezvoltare ale noii arte. Era cu şase ani mai tânăr decât Zukor şi începuse ca reprezentant comercial. Cu un capital iniţial de 1 600 de dolari, a înfiinţat o nouă societate pentru cumpărare şi împrumut de filme. Când nu era mulţumit cu calitatea producţiei oferite, lua el însuşi asupră-şi producţia. A câştigat în plus cincisprezece „palate“-cinema în Brooklyn. În paisprezece ani, a reuşit să mărească de 25 de ori valoarea de piaţă a lui Fox Film Corporation. În 1930, băncile şi rivalii au fost, ce-i drept, mai tari decât el. Fox a trebuit să-şi vândă cota-parte. Upton Sinclair a relatat într-o carte de 300 de pagini povestea acestui jaf la care oricum Fox a primit, ca „victimă“, încă (atunci!) 20 de milioane de dolari pentru retragerea sa din afaceri.[10]

Hollywoodul îi voia acum pe cei mai buni regizori, pe cei mai buni scenografi, pe cei mai buni cameramani şi pe cei mai buni actori.

Este drept că în publicaţiile oficiale şi semioficiale PR de până în ziua de astăzi s-a exagerat foarte mult în prezentarea influenţei regizorilor şi artiştilor unguri, dar ceea ce s-a petrecut, de fapt, a fost destul de impresionant. Regizorii George Cukor (a nu se confunda cu Zukor, întemeietorul lui Paramount), care a obţinut de pildă succesul mondial numit *My Fair Lady*, Joe Pasternak şi Charles Vidor au fost de origine maghiară — şi natural Michael Curtiz (iniţial Mihály Kertész), care a devenit după Sir Alexander Korda regizorul ungur de cel mai mare succes.

Mihály Kertész, iniţial actor, a turnat în 1912 „primul film artistic unguresc cu actori unguri, cu loc al acţiunii unguresc şi cu acţiune ungurească".[11] Până în 1918, un moment în care în Ungaria existau deja cincisprezece regizori de film dedicaţi integral acestei profesii — un număr mare în comparaţie cu alte ţări — au urmat alte 38 de filme. Apoi, Kertész, ca şi Korda, fugind de samavolniciile succesivelor comandouri ofiţereşti, şi-a părăsit patria şi a plecat prin Viena la Hollywood. Din 1919, s-a numit Michael Curtiz şi a turnat în cei treizeci de ani americani ai săi tot atâtea filme cât turnase odinioară în Ungaria, printre acestea îndrăgitul film „Casablanca"

În ciuda sau poate tocmai din cauza succeselor sale, Michael Curtiz nu era nici el iertat pentru cunoştinţele sale deficitare de engleză. În spatele lui, râdeau în permanenţă de el figuranţii şi lucrătorii scenei. Actorul David Niven a dat ca titlu memoriilor sale chiar un calambur involuntar al lui Curtiz: *Bring on the empty horses*. Această propoziţie s-a născut la lucrările de turnare ale unuia dintre filmele sale americane tipice. În cadrul unei secvenţe cu luptă, mai multe sute de călăreţi (comparşi) trecuseră tumultuos prin faţa camerei de luat vederi. Odată turnate scenele de masă, Curtiz voia să arate şi înfrângerea, caii urmau să se întoarcă în galop vijelios fără călăreţii căzuţi sau răniţi în luptă. În această clipă, regizorului, adresându-se asistenţilor săi, i-a ieşit din gură ceva de cea mai tenace pomenire la Hollywood: *Bring on the empty horses!*, ceea ce înseamnă în traducere literală: „Aduceţi caii goi pe scenă!", dar într-un argou aproximativ: „Aduceţi muierile goale pe scenă!" Desigur, în analele industriei filmului nu a intrat această creaţie lingvistică, ci râvnitul Oscar pe care Curtiz l-a primit în 1943 de la Academia Americană de Film.[12]

Dar de departe cel mai important şi mai cunoscut ungur din istoria filmului s-a născut în 1893 în satul Pusztatúrpásztó din inima ţinutului locuit cândva de cumani şi iazigi. Este vorba de László Sándor Kellner pe care lumea îl cunoaşte sub numele de Sir Alexander Korda. Acest

fenomen de excepție a fost inițial ziarist, critic de film și editor de reviste despre film. Cariera lui a început la Cluj, în Transilvania, dar curând și-a înființat la Budapesta o firmă proprie cu numele de „Corvin". Korda a fost nu numai un bun regizor și scenarist, ci și un organizator de clasa întâi, primul producător care a lucrat cu dramaturgi și redactori. Aceștia au servit ca verigă de legătură între studio și scriitorii importanți. Până în 1918, Korda a turnat nouăsprezece filme după pretențioase texte literare pe care literați eminenți le-au transformat în scenarii. Cel mai mare studio unguresc de film se găsește și azi în atelierul de altădată al lui Korda.

Ca participant și șef de producție al celui mai mare studio unguresc de filme, Korda, împreună cu aproape toți regizorii și dramaturgii, a jucat un rol activ în timpul guvernului Károlyi, ca și în vremea Republicii comuniste a Sfaturilor. După victoria contrarevoluției, Korda, Curtiz și cei mai mulți cineaști s-au refugiat la Viena, unde temporar au zăbovit nu mai puțin de 38 de creatori de film unguri. În a sa de mai multe ori editată Istorie a Filmului Maghiar, István Nemeskürty, istoricul culturii, a făcut următorul bilanț:

> Anii douăzeci au adus falimentul producției și artei ungurești a filmului. [...] Persecuția sistematică din partea fasciștilor lui Horthy a avut ca urmare pentru Ungaria pierderea celor mai buni regizori ai ei. S-a dezlănțuit teroarea albă. Soldați care purtau căciuli cu pene de cocor — simbol al armatei contrarevoluționare — primeau ca distincție cinematografe; văduve ale ostașilor, cetățeni cu vederi de stânga și evrei erau alungați din cinematografele lor. [...] Plecarea lui Korda a lăsat în urmă un mare gol.[13]

În anii douăzeci, Zoltán (regizor) și Vince (scenograf), amândoi frați ai lui Korda, au părăsit și ei țara și s-au alăturat fratelui lor devenit celebru pe plan internațional.

Korda a făcut naveta între Hollywood, Berlin, Viena, Paris și Londra, unde, în sfârșit, cu înființarea unei societăți de producție de filme, a făcut breșă în piața celei de-a șaptea arte. Între 1931 și 1956, a semnat ca producător sau regizor pentru circa o sută de filme. Din lunga listă a producțiilor de succes, care în fond au creat odată industria de filme britanică, am putea evidenția *Henry al VIII-lea*, *Rembrandt*, *Anna Karenina* și *Patru pene* sau — ca exemplu deosebit de ilustrativ pentru stilul de lucru al lui Korda — *Macul purpuriu*. Subiectul referitor la eroul „tipic britanic" — care face pe naivul, dar este foarte inteligent — din vremea războaielor contra lui Napoleon provenea din pana baronesei maghiare Emma Orczy și a fost transformat în scenariu de

Lajos Biró, scenaristul preferat al lui Korda. Starul acestui film îndrăgit a fost Leslie Howard, care trecea drept prototip al „britanicului cu şic" Leslie Howard a murit într-un accident de avion în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Se numea iniţial László Steiner şi era originar din Budapesta. Copil fiind, a emigrat împreună cu părinţii săi la Londra, iar acolo, înaintea carierei sale de cineast, a lucrat la bancă. La *Macul purpuriu* au fost unguri de altfel şi cameramanul, scenograful şi, natural, cei trei fraţi Korda de pe lista de distribuţie.

Muzica a scris-o compozitorul de muzică de film Miklós Rózsa devenit mai târziu la Hollywood o celebritate mondială. Acest ungur, mort în 1995 la 88 de ani, care a lucrat şi pentru Hitchcock, pentru Zukor şi pentru alţi regizori, a primit în total trei Oscaruri (1946, 1948 şi 1959). Dintre compozitorii de muzică de film provenea din Ungaria şi Joseph Kosma. Cântecul lui despre „frunzele moarte" a devenit celebru în întreaga lume şi a fost cântat de mari interprete.

Un alt ungur, John Halas, a făcut şi el carieră la Londra: ca desenator pentru filme de desene animate. A fost producătorul *Fermei animalelor* de Orwell.

Sir Alexander Korda, înnobilat de regina Elisabeta, a fost, desigur, nu numai un uriaş al istoriei filmului, ci, potrivit amintirilor şi însemnărilor concordante ale multor unguri, şi un om neobişnuit de săritor. Se spune că i-a ajutat cu bani şi pachete pe nenumăraţi compatrioţi din vechea patrie sărăciţi sau ajunşi în dificultate.

Această listă aproape fără sfârşit a succeselor ungureşti din film şi teatru continuă (din păcate) să fie completată cu Zsazsa Gábor, astăzi trecută cu mult peste optzeci, care-şi datorează reputaţia mai degrabă escapadelor ei cu bărbaţi bogaţi şi celebri decât rolurilor din filme. Cu toate acestea, în 1995 la o anchetă printre 400 de tineri oameni de afaceri din 22 de ţări, ea a ieşit ca numărul unu pe o listă a ungurilor celebri, listă conţinând numele a patruzeci de personalităţi.[14] Pe un alt loc de frunte a aterizat actriţa porno Cicciolina (Ilona Staller) devenită actualmente deputat italian. Când actriţa unguroaică de film Éva Bartók, în vârstă de 69 de ani, a murit în august 1998 într-un hotel londonez, ziare germane, austriece şi britanice au publicat necrologuri pe mai multe coloane despre fosta soţie a lui Curd Jürgens, prietenă a lui Frank Sinatra şi a marchizului britanic Milford-Haven (văr şi martor la cununie al prinţului Philip). Eva Szőke, născută la Budapesta, a jucat, ce-i drept, în patruzeci de filme — scria londonezul *Times* — dar ea a fost „celebră din cauza celebrităţii ei". Vorbea cinci

limbi şi a jucat cu Burt Lancaster şi Bernhard Wicki, dar accentul unguresc nu şi l-a pierdut nici în engleză, nici în germană.[15]

Alţi actori importanţi şi alte actriţe importante din Ungaria s-au cufundat de mult în uitare. Este cazul starului filmului mut Vilma Bánky, al Ilonei Massey sau al lui Béla Lugosi, primul şi cel mai înspăimântător Dracula din istoria filmului. Sau Pál Lukács care — ca Paul Lukas la Hollywood, foarte chipeş şi cu un „uşor accent unguresc“ — a avut multe succese; pentru rolul său în *De gardă la Rin* a primit în 1943 un Oscar.

Ungurul american cel mai cunoscut astăzi, anume Tony Curtis (iniţial: Bernie Schwartz), a trebuit şi el, deşi născut la New York, să lupte în primul rând împotriva frapantului său accent unguresc. Tatăl său, un croitor evreu sărac, a venit abia în 1921 cu familia la New York: „Primele mele cuvinte au fost ungureşti. Acasă n-am auzit vorbindu-se în engleză, nici măcar în idiş; noi vorbeam numai ungureşte... Până pe la şase sau şapte ani, am mers la şcoala primară, nu am fost conştient că sunt în America. Credeam că Mátészalka trebuie să fie undeva după colţ şi eram sigur că Budapesta se găseşte la capul străzii.“ Cincizeci de ani mai târziu şi după aproape o sută de filme, actorul, devenit între timp celebru în toată lumea, împreună cu fiica sa cea mai mare, s-a dus în orăşelul unguresc Mátészalka, la 30 de kilometri de graniţa ucraineană, unde a vizitat casa natală a tatălui său.

Tony Curtis (căsătorit între timp a zecea oară, de data aceasta cu un model mai tânăr cu 35 de ani) a preluat atunci preşedinţia de onoare a unei asociaţii care, adună bani pentru restaurarea de sinagogi în Ungaria şi care în cinstea tatălui său, Curtis Emanuel Schwartz, a primit numele de „Fundaţia Emanuel pentru cultură maghiară“.[16]

În industria filmului nu au existat, fireşte, numai poveşti cu succese. Din cauza legilor antievreieşti, cel mai mare comic maghiar al tuturor timpurilor, Gyula Kabos, a trebuit ca la cincizeci de ani să-şi ia rămas-bun de la studioul de filme şi să-şi facă în America o carieră nouă. A murit în emigraţie în 1941 de infarct.

În lumea germanofonă a filmului, cântăreţe şi dansatoare ca Martha Eggerth (soţia lui Jan Kiepura), diva de operetă Gitta Alpár (soţia lui Gustav Fröhlich) şi mai ales şi pe durata cea mai lungă Marika Rökk, au fost cele care au răspândit numele Ungariei şi, fireşte involuntar, şi clişeele cu „pustă, paprică, piroşcă“. Din echipa celor trei regizori „Géza von“, anume Bolváry, Cziffra şi Radványi, Géza von

Radványi a făcut epocă în istoria filmului maghiar şi european în 1947 cu *Undeva în Europa*. Astăzi, István Szabó este pe plan internaţional regizorul poate cel mai cunoscut, care a primit un Oscar în 1981 pentru *Mephisto* (cu Klaus Maria Brandauer în rolul principal), la fel ca şi desenatorul pentru filme de desene animate Ferenc Rófusz pentru *Musca*.

În ultimii ani, Robert Halmis Stern s-a afirmat în dura concurenţă de pe piaţa filmului american de televiziune. Fiu al unui cunoscut fotograf portretist maghiar, a fost şi el după sosirea sa în 1950 în Statele Unite mai întâi fotograf de profesie, mai ales pentru *Life Magazine*. Firma sa de producţie a găsit o nişă lucrativă şi a organizat în stil mare producţia de serii şi filme mai lungi pentru giganţi TV ca ABC. În cele aproximativ 200 de serii mai lungi şi filme ale sale (*Alice în Ţara Minunilor*, *Moby Dick*, *Ferma animalelor*, *Crimă şi pedeapsă*) joacă staruri de nivel mondial, de la Peter Ustinov şi Paul Newman până la Isabella Rossellini şi Ben Kingsley. Astfel se închide cercul acelor producători plini de fantezie, de la Zukor şi Fox până la Halmi care, în acest secol, împreună cu atâţia regizori şi actori, cameramani şi compozitori, au marcat industria filmului mut, vorbit şi TV...

Scriitorul şi, mai ales, dramaturgul maghiar cel mai cunoscut pe plan mondial este până astăzi Ferenc Molnár (1878–1952), despre care mulţi cred că a fost de fapt un austriac. El trăise efectiv un număr mare de ani la Viena şi poate că nicăieri, în nici un repertoriu piesele sale nu figurează cu atâta regularitate ca în cel vienez. Totuşi, cele 41 de piese de teatru, unsprezece romane, opt volume de povestiri şi reportaje (inclusiv relatările din Primul Război Mondial şi astăzi interesante) ale sale le-a scris fără excepţie în ungureşte. Cu fermecătorul său roman din lumea micilor şcolari, *Băieţii de pe strada Pál*, şi cu minunata lui piesă *Liliom*, tragicomedia golanului şi a lui pierde-vară din parcul de distracţii şi din crângul municipal, „Praterul" Budapestei, el a fost un scriitor profund modern. Ca nimeni altul, a intuit climatul psihic şi spiritual al capitalei multiculturale care plesnea din toate încheieturile, precum şi mediul muncitoresc şi mic-burghez al Pestei.

„Legenda periferiei urbane" cu servitoarea Julie, Liliom şi cu figurile lumii interlope a căzut la premiera din 1919 de la Budapesta. Dar, în cursul anilor, ea a devenit un succes mondial absolut de la Viena până la New York. Piesa a fost ecranizată în mai multe variante. Ca

musical intitulat *Carusel* (compozitor: Richard Rodgers, libretist: Oscar Hammerstein) a fost montată după 1945 de 890 de ori pe Broadway. Între 1913 şi 1948, peste o duzină dintre piesele sale (*Lebăda*, *Jos la castel*, *Garda de corp* etc.) au fost jucate în diferite prelucrări pe Broadway. I s-au ecranizat în total douăzeci şi cinci de piese, cu idei geniale şi dialoguri scânteind de umor pestan. El a fost singurul autor neenglez care a apucat să-şi vadă operele apărute într-o ediţie completă în limba engleză. În perioada lui de glorie, Molnár, fiu al unui medic budapestan, lucra extraordinar de repede: pe *Liliom* îl compusese în douăzeci şi una de zile în cafeneaua literaţilor şi ziariştilor numită „New York" şi existentă şi astăzi pe Pester Ring.[17]

În acelaşi timp, Molnár a fost un mare maestru al anecdotei. Iată două dintre cele frecvent citate, aici în versiunea consemnată de Friedrich Torberg, care din 1945 a împărțit cu Molnár cinci ani din emigrația sa la New York:

> Odată, unul care noaptea petrecea şi ziua dormea trebuia să se prezinte ca martor la un proces programat a se ține înainte de amiază şi prietenii lui de-abia reuşiseră să-l scoată dis-de-dimineaţă în stradă. Atunci, acesta, arătând spre mulţimea de oameni care se grăbeau care-ncotro, a întrebat buimăcit: „Toți sunt martori?!"
> După o pauză mai lungă, el a făcut o vizită la Budapesta. La întoarcere din această vizită a găsit formula cu adevărat lămuritoare pentru situația economică de-acolo: „În întreaga Budapestă există încă 2 000 de pengő, şi pe acestea în fiecare noapte le cheltuieşte altcineva."[18]

Din 1940 până la moartea sa, în 1952, dramaturgul ale cărui piese au fost montate în 28 de limbi a locuit în camera 835, la etajul VIII al celebrului hotel „Plaza" („A luat totdeauna camera cea mai ieftină din cel mai bun hotel!") din New York. La acest principiu al lui Molnár s-a referit Alfred Polgár, traducător al lui Molnár şi eseist, atunci când a scris în necrologul dedicat prietenului său: „Cred că un asemenea loc i se cuvine lui şi acolo sus, în aşezarea pentru cei care în timpul vieții au scris piese de teatru bune; o cămăruţă, dar în casa în care locuiesc cei mari..."[19]

Unul dintre cei mai de succes dramaturgi şi libretişti ai acestui secol, Menyhért (Melchior) Lengyel, născut în 1880, a văzut şi el, ca Alexander Korda, lumina zilei într-o câmpie joasă ungurească tipică, la Balmazújváros, la marginea pustei de la Hortobágy. Piesa sa de teatru *Taifunul* a fost montată de sute de ori la Viena şi Berlin, Paris

şi New York. Lengyel a compus libretul pentru *Mandarinul miraculos* al lui Béla Bartók, ca şi scenariile pentru filme îndrăgite ca *Ninocika* (cu Greta Garbo) şi *Îngerul albastru* (cu Marlene Dietrich).

Cel mai cunoscut şi mai de succes dramaturg maghiar de astăzi este George (György) Tábori, care a devenit o figură reprezentativă mai ales în spaţiul lingvistic german. S-a născut la Budapesta. Tatăl său, ziarist evreu, a fost asasinat la Auschwitz. La Londra, a început să scrie în engleză şi, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a lucrat în calitate de corespondent BBC şi ofiţer de informaţii în Balcani şi Orientul Apropiat. Tábori a publicat mai multe romane, care atunci însă nu au stârnit un ecou puternic. Paul, fratele său mai mare cu şase ani, a trăit şi el la Londra, a scris numeroase cărţi de ştiinţă popularizată şi a fost temporar şi preşedinte al PEN-clubului internaţional. George a petrecut după aceea aproape un sfert de veac în Statele Unite, mai ales în California şi New York. E drept că a lucrat ca autor de scenarii şi asistent de regie cu figuri remarcabile ca Alfred Hitchcock, Anatole Litvak şi Joseph Losey, e drept că s-a împrietenit cu Chaplin şi Brecht, e drept că prima sa piesă *Flight into Egypt* a fost pusă în scenă pe Broadway de Elia Kazan, dar breşa cu adevărat mare a făcut-o Tábori în Germania şi Austria relativ târziu. Umorul său negru, gluma sa muşcătoare, poezia sa profund umană, chiar dacă adesea şocantă, gravitează permanent în jurul iubirii, urii şi morţii. În *Lupta mea* (premieră în mai 1987 la Wiener Akademietheater), piesa sa poate cea mai de succes de până acum, apare o pereche grotescă, şocantă: negustorul ambulant evreu Schlomo Herzl şi Adolf Hitler ca locatari ai unui azil vienez pentru cei fără adăpost. Ură şi râs, iubire şi glumă în tradiţia iudeo-maghiară de după Auschwitz îmbină în piesele lui Tábori istoria proprie cu cea iudaică şi cu cea germană (şi austriacă). În 1992, lui Tábori i s-a conferit Premiul Georg Büchner. Cu acel prilej, Wolf Biermann a vorbit despre „poveşti pe care nişte copii fricoşi nu vor deloc să le audă şi de care totuşi nu se pot sătura"[20].

Din categoria acestora fac parte, de exemplu, *Horrorfarce*[21] (Peter von Becker) despre Auschwitz, montată mai întâi la New York şi apoi la Berlin, *Canibalii* şi piesa *Curajul mamei*, dedicată supravieţuirii mamei sale. Există o tradiţie a evreilor unguri care trăiesc, lucrează şi scriu în mai multe limbi. Este cazul scriitorului Arthur Koestler, al sociologului Karl Mannheim, al genialului artist László Moholy-Nagy, al ziaristului fotograf Stephan Lorant sau al „marţienilor" care s-au

ocupat de ştiinţele naturii. Pentru cunoscătorii istoriei ungare, faptul că Tábori se înscrie în această tradiţie nu ar fi în sine aşa de uimitor. George Tábori este însă unic în felul lui în teatrul germanofon, pentru că el a fost în acelaşi timp autor de piese şi regizor, uneori şi actor şi director de teatru, roluri pe care parţial continuă să le unească în persoana sa. El este poate ultimul pod între istoria ungară şi exilul britanico-american, între tradiţia culturală central-europeană şi postmodernism. Deşi Tábori, mai ales în societate, tot ungureşte vorbeşte, fără greşeli, chiar dacă iniţial cam încet, şi deşi copilăria şi prima tinereţe şi le-a petrecut în vechea patrie, gloria lui internaţională nu este legată de Ungaria. Piesele sale, poate şi din cauza traumei din 1944/1945 din oraşul său natal, sunt mult mai puţin cunoscute în Ungaria decât în Germania sau Austria.

Un alt scriitor de reputaţie mondială este cu opt ani mai vârstnicul Arthur Koestler. Etapele vieţii lui au fost Budapesta şi Viena, Berlin şi Moscova, Madrid şi Londra. Născut în 1905 la Budapesta, Koestler a studiat la Viena şi a crescut în condiţii de bilingvism. Strălucit jurnalist la ziarele editurii berlineze Ullstein, el s-a înscris în 1931 în Partidul Comunist German (PCG). E drept că nu şi-a uitat niciodată maghiara şi n-a încetat să facă scurte vizite în oraşul său natal în care se împrietenise şi cu Attila József, dar a fost marcat în primul rând de atmosfera spirituală şi politică a Republicii de la Weimar.

El a dobândit pentru prima dată renume mondial în războiul civil din Spania. Pentru a strânge date despre intervenţia germană şi italiană, a călătorit curajos şi liniştit prin ţinutul controlat de generalul Franco. A făcut-o în calitate de corespondent al londonezului *News Chronicle*. Periculoasa aventură s-a încheiat cu arestarea şi condamnarea lui la moarte. După o campanie internaţională de presă şi o detenţie de patru luni, a fost pus în libertate.

În primăvara lui 1938, Koestler părăseşte PCG şi devine din 1940 — adesea combătut, calomniat şi iniţial neştiind în ce să mai creadă — primul scriitor care şi-a analizat extrem de aspru nefastul experiment comunist. După *Tratamentul spaniol* (*Dialog cu moartea*), Koestler a scris romanul cu cheie *Eclipsă de soare* despre simulacrele de proces de la Moscova şi o culegere de articole *Yoghinul şi comisarul*, care nu numai că au atins mari tiraje, ci au avut efect exploziv în ţări ca Franţa, cu un puternic partid comunist. Koestler a intrat în istorie ca distrugător de mituri, şi aceasta cu mult înaintea lui Soljeniţân. Numai

că atunci mult mai puțini au fost aceia care i-au auzit mesajul. De o asprime neîndurătoare a fost crivățul care i-a bătut în față.

La Londra, după primirea cetățeniei britanice, n-a mai avut nici o clipă de șovăială în atitudinea de respingere și demascare a totalitarismului. Cele două volume autobiografice ale sale sunt o captivantă, incomparabilă introducere în istoria Europei anilor treizeci și patruzeci amenințată de expansiunea brună și roșie. Mai târziu, a scris o duzină de lexicoane pe diferite teme științifice. În anul de criză 1956, s-a identificat cu Ungaria. În primul moment de indignare, el a vrut ca, împreună cu intelectuali tovarăși de idei, să ia cu asalt chiar clădirea legației ungare. După ce prietenii l-au reținut de la acest pas, el nu s-a lăsat însă până nu i-a spart cu pietre câteva geamuri. Cel puțin așa sună versiunea difuzată în scris și verbal de prietenul său George Mikes și preluată și de noua biografie a lui Koestler.[22] El a organizat și o adunare internațională de protest după zdrobirea revoluției. Înainte de plecarea lui Hugh Gaitskell, liderul de-atunci al laburiștilor, la o întâlnire cu Hrușciov la Moscova, Koestler i-a dat telefon la miezul nopții și l-a implorat să ceară punerea în libertate a lui Tibor Déry și a altor scriitori arestați.

Datorită mamei sale și școlilor vieneze, Koestler vorbea o germană fără accent, dar, după propria-i mărturie (dintr-o revistă a exilului unguresc), visa în ungurește. Ceea ce-l făcea să sufere era puternicul și ireductibilul său accent maghiaro-german când vorbea în engleză. Dar toate cărțile din perioada lui londoneză și le-a scris în această limbă. A fost un intelectual neobișnuit de incitant din punct de vedere spiritual, adesea insuportabil din punct de vedere uman, un intelectual care uneori bea prea mult, un preferat al femeilor. Iremediabil bolnav, și-a pus capăt zilelor în 1983 împreună cu Cynthia, mult mai tânăra lui soție.

Dar marile nume ale literaturii maghiare care nici astăzi nu sunt cunoscute străinătății? După 1956, unii scriitori foști comuniști, ca Tibor Déry și Gyula Háy, arestați fiind, au devenit cunoscuți pe plan internațional, deși mai ales piesele de teatru ale lui Háy fuseseră montate și înainte peste hotare. Povestirile scurte ale lui Déry, care demascau neomenia erei staliniste, prezentaseră și ele interes pentru reviste și edituri. Dar lui Gyula Illyés, pe-atunci cel mai mare poet în viață, i-a rămas blocată intrarea în cercul candidaților serioși la Premiul Nobel pentru literatură.

Adevărul amar este că după 1945 în străinătate erau cunoscuți mai puțini scriitori unguri decât între cele două războaie mondiale. Cu

toate acestea, diversele uniuni din perioada „kádárismului târziu“ încă aveau pe listele lor 3 000 de artiști plastici, 600 de scriitori și 70 de regizori de film. În împrejurările internaționale ale anilor ’70 și ’80, ungurii, spre deosebire de cehi și de polonezi, au rămas din păcate în urmă.

Singura excepție a fost umoristul Ephraim Kishon din Israel. Se numea, de fapt, Hoffman, dar în Ungaria el era încă Ferenc Kishont, tânăr colaborator la *Ludas Matyi*, foaia umoristică a regimului. În 1949, a emigrat în Israel și a învățat atât de bine ivritul, încât a putut să-și compună humoreștile pentru ziare și, mai târziu, și sub formă de carte în această limbă extraordinar de dificilă pentru un ungur. În spațiul germanofon, el a devenit un autor de bestseller. Kishon datorează acest fapt mai ales (cum recunoaște el însuși în *Amintirile* sale) înzestratului său traducător din engleză, scriitorul Friedrich Torberg.

În ultimii ani, câțiva scriitori maghiari au înregistrat succese în materie de captare a atenției în spațiul germanofon. Atenția indubitabil mai mare a editurilor și foiletoanelor este legată, în primul rând, de faptul că există numeroși traducători remarcabili. Cu reeditarea zguduitorului său reportaj despre Auschwitz, Imre Kertész, scriitorul Holocaustului, a obținut un mare succes datorită faptului că, de data aceasta, a fost tălmăcit în germană de o înzestrată traducătoare și nu numai datorită faptului că această carte a coincis cronologic cu noua fază a discuției despre trecut. Dar și György Konrád, Péter Esterházy, Péter Nádas, György Dalos, István Eörsi, László Krasznahorkai și mulți alții își au comunitățile lor de cititori fideli. Faptul însă că unii dintre cei mai importanți romancieri ai secolului al XX-lea ca Gyula Krúdy, Zsigmond Móricz sau Dezső Kosztolányi fie n-au fost traduși deloc, fie au fost traduși cu întârziere de decenii cu greu mai poate fi reparat. Un aspect aproape insolvabil al situației constă în aceea că probabil nicăieri nu există pe cap de locuitor atât de mulți și-atât de buni poeți ca în Ungaria. Și chiar cei foarte mari ai acestui secol, ca Endre Ady, Attila József, Gyula Illyés, chiar dacă au fost traduși, tălmăcirile sunt realizate la un nivel foarte scăzut. Specificul limbii, tulburările politice, lipsa lobbyurilor literare formează probabil fundalul complicat al deficitului de interes pentru literatura maghiară.

Spre deosebire de cum au fost și sunt în literatură, ungurii au fost și sunt, în lumea muzicii, o adevărată mare putere. Cele două genii ungurești ale muzicii, Béla Bartók (1881–1945) și Zoltán Kodály (1882–1967),

s-au apucat încă de la începutul secolului să adune cu ajutorul unui fonograf cântece populare din zone îndepărtate, locuite de unguri, români şi slovaci. Ei s-au convins că acele cântece populare cântate de orchestrele ţigăneşti atât de îndrăgite şi azi nu aveau nimic în comun cu vechea muzică populară ungurească. Cei doi remarcabili compozitori unguri au fost salvatori ai moştenirii muzicale naţionale, în acelaşi timp însă au fost adversari hotărâţi ai naţionalismului deşănţat al perioadei interbelice. Spre deosebire de Kodály, Bartók a fost şi un excelent pianist. De la ale sale *Improvizaţii pe teme populare maghiare* şi de la sonatele pentru vioară şi pian până la opera avangardistă *Castelul lui Barbă Albastră* (1911, libretist a fost Béla Balázs, mai târziu mare teoretician al filmului) şi până la pantomima expresionistă într-un act *Mandarinul miraculos* (1924), de la cvartetele de coarde până la *Cantata profana*, Bartók a fost un pionier al spiritului modern, un artist admirat în întreaga lume. El a rămas (ca şi Kodály) un om într-o epocă a neomeniei. Într-un lexicon britanic de muzică, se spune laconic despre Bartók: „Compozitor maghiar; stabilit din 1940 în Statele Unite, unde a murit sărac.“

Toate acestea sunt adevărate în ceea ce-l priveşte pe Bartók; nu lipseşte decât motivul emigrării sale, la vârsta de aproape 60 de ani. După anexarea Austriei, el însuşi spunea într-o scrisoare către prieteni: „Există pericolul ca Ungaria să capituleze în faţa acestui regim sângeros şi tâlhăresc. E greu de imaginat situaţia în care ai trăi în continuare şi ai munci într-o asemenea ţară.“ Iar mai târziu: „Din păcate, aproape toţi creştinii culţi laudă sistemul nazist, mie mi-este într-adevăr ruşine că provin din această pătură socială.“ În 1940, cu puţin înainte de a emigra în America, el a interzis într-un testament redactat la Budapesta ca după moartea lui să se dea numele lui unor străzi sau să se dezvelească în cinstea sa plăci comemorative, atâta timp cât pieţe sau străzi din Ungaria poartă numele „acestor doi oameni“ (era vorba de Hitler şi Mussolini).[23]

Bartók a plecat de bunăvoie; emigrarea sa a constituit o impresionantă faptă morală de mare răsunet. Kodály a rămas în Ungaria până la sfârşitul vieţii lui, dar şi-a folosit poziţia ca pe „o instituţie naţională“, ca să ajute oameni sub două dictaturi. Al său *Psalmus Hungaricus*, opera *Háry János*, *Dansurile din Galánta* şi *Dansurile de pe Mureş* reînvie tradiţii ungureşti pierdute din Ungaria şi Transilvania. Bartók îl preţuia ca pe maestrul unui clasicism unguresc: „Dacă sunt întrebat în ale cui opere şi-a găsit spiritul unguresc întruparea perfectă, trebuie să răspund mereu: în operele lui Kodály.“[24] Al treilea

compozitor celebru al acestei generaţii, dar mai puţin naţional şi modern, a fost Ernő (Ernst) von Dohnányi* (1877–1960) care, începând din 1948, a trăit în Statele Unite şi care, cu lucrările orchestrale, concertele pentru pian şi operele sale, s-a ancorat mai curând în tradiţia muzicală germană.

Cei doi compozitori contemporani care ocupă o poziţie la fel de remarcabilă în lumea muzicală a vremii noastre sunt György Ligeti (n. 1923) şi György Kurtág (n. 1926). Ligeti, născut într-un orăşel de provincie din Transilvania, a făcut şcoala la Cluj. După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, a studiat la Academia de Muzică din Budapesta şi, imediat după aceea, a lucrat acolo ca docent pentru teoria muzicii. Bartók i-a devenit model în arta compoziţiei. În era comunistă, primele sale lucrări au fost interzise ca formalist-decadente. Abia după fuga sa din 1956 a aflat Ligeti că în dificilii ani cincizeci Kodály personal îl salvase de la concedierea din Academia al cărei preşedinte era bătrânul compozitor.

Ligeti s-a refugiat la Viena şi a plecat apoi la Köln, mai târziu la Hamburg. Acolo a predat până în 1989 ca profesor la Şcoala Superioară de Muzică. La început, compoziţiile lui au dat naştere unor controverse vehemente. Cu premiera entuziast primită a lucrării *Atmosphères* la zilele muzicale din 1961 de la Donaueschingen, compozitorul s-a impus definitiv. Şi când, pentru filmul său *2001: Odisee în spaţiul cosmic*, Stanley Kubrik a folosit părţi din această lucrare şi din piesele corale *Lux aeterna* şi *Requiem*, Ligeti a dobândit — o raritate pentru un tânăr compozitor contemporan — acces la un public larg. Să nu pomenim decât în subsidiar faptul că nu i s-a cerut acordul pentru muzica de film şi că abia după ce s-a intervenit cu nişte avocaţi i s-au plătit ceva bani. Unul dintre succesele lui cele mai mari a fost opera de teatru absurd *Le Grand Macabre* compusă în anii '70, operă care este un imn închinat victoriei iubirii asupra morţii, o denunţare a ideologiilor şi a maleficilor cârmaci populişti, scornitori de lozinci.

Criticii au lăudat originalitatea lui Ligeti în toate fazele creaţiei lui. Un muzicolog elveţian i-a făcut următoarea caracterizare sintetică:

> Mai întâi ca strident cultivator de tonuri noi şi ca spaimă a burghezului, apoi din ce în ce mai mult în rol de compozitor curtat şi, în vremea mai

---

* Tatăl dirijorului Christoph von Dohnányi şi al politicianului german Klaus von Dohnányi.

> de pe urmă, chiar şi ca firmă a organizatorilor de concerte conservatori, Ligeti face curând patruzeci de ani de când reprezintă o figură centrală a vieţii muzicale contemporane. Numele lui e rostit astăzi odată cu al lui Stockhausen, Boulez, Nono sau Berio, odată cu al celorlalte mărimi ale generaţiei sale. Pretutindeni se bucură de recunoaştere şi i s-au conferit cele mai înalte premii pe care le are de dat lumea culturală vestică.[25]

Cu prilejul celei de a 75-a aniversări a zilei sale de naştere, Ligeti a fost întrebat de publicaţia *HVG* dacă se poate spune că muzica lui este ungurească. Răspunsul lui: „Eu sunt cetăţean austriac şi trăiesc la Hamburg şi Viena; ca mic copil, am fost cetăţean român, ca tânăr am fost cetăţean maghiar. Oriunde aş trăi, sunt un evreu ungur de obârşie transilvană. În materie de componistică, cel mai mult am învăţat de la Ferenc Farkas. Modelul meu a fost Bartók. Ritmul muzicii mele provine din ritmul limbii maghiare; întrucât meditez în această limbă, acest lucru îmi determină indirect şi gândirea muzicală."[26]

Ligeti este un prieten apropiat al celuilalt mare compozitor maghiar, György Kurtág, care în iunie 1998 a primit, pentru întreaga sa operă, una dintre cele mai înalte distincţii culturale ale Germaniei, Premiul muzical Ernst von Siemens în valoare de 250 000 de mărci. Compozitorul, necomunicativ cu mass-media, a subliniat odată că Ligeti i-a fost nu numai prieten, ci şi învăţător şi că Bartók i-a fost icoană călăuzitoare pentru întreaga viaţă.[27] Kurtág este pentru mulţi un compozitor „stingheritor" al muzicii noi. În *Laudatio* pentru subtilele sale „Jocuri" (*játékok*) pentru pian — piese improvizate scurte şi foarte scurte, care între timp formează o culegere în mai multe volume — se spunea că tonurile şi ritmurile sale nu se pierd niciodată într-un sistem. Pentru ciclurile sale de cântece în multe limbi şi pe multe voci, el a prelucrat texte nu numai ungureşti vechi şi moderne, ci şi ruseşti, nemţeşti, englezeşti şi franţuzeşti. Născut la Lugoj, în Banat, i-au fost familiare din tinereţe, alături de maghiara sa maternă, limba românilor şi a sârbilor, a germanilor şi încă altor grupuri etnice care trăiesc aici. Această diversitate înainte de toate, ca şi poziţia specială a limbii ruse arată neobişnuita lărgime de orizont a acestui mare muzician, care a pus pe note şi poezii de Hölderlin şi Paul Celan, precum şi texte de Samuel Beckett şi „fragmente din Kafka".

Dar în primul rând marii dirijori şi solişti din Ungaria au fost cei care, prin înregistrările lor muzicale, au rămas celebri în toată lumea, până în zilele noastre. Sir Georg Solti, ca director la Covent Garden din Londra, apoi ca dirijor-şef al orchestrei simfonice din Chicago (ca

succesor al unui alt ungur: Fritz Reiner) şi ca star sărbătorit la festivalurile de la Salzburg, a scris până în al 86-lea an al vieţii sale, pagină după pagină în istoria muzicii. În 1998, după moartea sa subită, a fost, conform dorinţei sale testamentare, înmormântat la Budapesta. Necrologurile pentru Sir Georg (iniţial, György Stern) au început de pe foaia de titlu a tuturor marilor cotidiane şi au umplut pagini întregi de ziar. La sfârşitul memoriilor sale, terminate literalmente în ajunul morţii sale, la 5 septembrie 1997, Solti descrie vizita sa la lacul Balaton, în satul natal al tatălui său şi în vechiul cimitir evreiesc, unde-i sunt îngropaţi strămoşii. El scrie că, înconjurat de morminte, pe o colină, a încercat, privind spre lacul Balaton, pentru prima dată în şaizeci de ani, un sentiment al apartenenţei la o comunitate.[28] Astfel, drumul acestui mare dirijor alungat din patria sa a dus, prin München şi Frankfurt, Londra şi Chicago, Viena şi Salzburg, înapoi totuşi în Budapesta natală.

Nu este posibil să-i pomenim aici după cuviinţă pe toţi ceilalţi mari dirijori: George Szell la Cleveland, Antal Doráti la Dallas şi Eugene Ormándy (Jenő Blau) la Philadelphia. Lor tuturor li se datorează renumele de mai târziu al acestor mari orchestre. Cine ar putea uita solişti atât de remarcabili precum violoniştii — celebri la vremea lor — Jenő Hubay, Joseph Szigeti sau Sándor Végh, devenit o adevărată instituţie la Salzburg? Tradiţia pianiştilor Ilonka Kabas şi Annie Fischer, Lajos Kentner, Andor Földes şi Géza Anda — apreciaţi cu toţii pe plan internaţional — este continuată de genialul András Schiff sau Zoltán Kocsis.

Epoca de aur a operetei budapestane — care, fireşte, şi datorită loialităţii culturale multiplu probate a artiştilor de origine evreiască, nu poate fi despărţită de modernismul vienez — a trecut, ce-i drept, de mult, dar Franz Lehár şi Imre (Emmerich) Kálmán se bucură şi azi de mare audienţă. Alţi compozitori talentaţi, un Paul Ábrahám, Viktor Jakobi sau Albert Szirmay, după emigrare, nu au putut să se afirme cu adevărat pe Broadway. Faptul că însăşi *Contesa Mariţa* (1924), celebra operetă a lui Kálmán, a cărei acţiune se petrece în Transilvania, a fost instrumentalizată de revizionismul maghiar interbelic în campania împotriva tratatului de pace se vede din forma ungurească a celebrului duet al versiunii germane: „Vino la Varasdin, timp nu mai pierde. [...] Acolo lumea-i încă roşie, albă şi verde." În loc de aceasta, ungurii cântau: „Frumos oraş e Clujul" (*Szép város Kolozsvár*).[29] Astfel, ca prilej bine-venit pentru o manifestaţie cvasipolitică, în loc de Varasdin, Clujul, capitala Transilvaniei pierdută

în favoarea României, a fost împins la centru. În unele montări, duetul trebuia repetat până la douăzeci de ori.

Modernismul vienez a fost, bineînţeles, influenţat şi în alte domenii de unguri, care au trecut de mai multe ori examenul loialităţii culturale. De exemplu: Ludwig Hevesi, portdrapelul stilului vienez *Sezession*, Béla Balázs, teoreticianul filmului, Karl Polányi, economistul, şi Georg (György) Lukács, filozoful.

Se înscrie printre trăsăturile curioase ale istoriei spiritului şi ştiinţei maghiare faptul că filozoful marxist cel mai cunoscut şi mai contestat al secolului al XX-lea, Georg Lukács (1885–1971), fiu al unui bancher evreu înnobilat, a exercitat o influenţă la scară mondială mai ales în Germania, dar şi în cercurile intelectuale de stânga americane şi britanice, franceze şi italiene. Nu însă şi în patria sa, ceea ce, fără îndoială, avea de-a face mai puţin cu trecutul său (de un roşu variabil) în mişcarea comunistă, cât cu maghiara sa insuportabil de proastă.[30]

După studii la Florenţa, Berlin şi Heidelberg, după primele lucrări ca *Sufletul şi formele* (1910) şi *Teoria romanului* (1920), preabinecuvântate de Max Weber şi Thomas Mann, Lukács ar fi devenit în condiţii normale — spunea el — „un docent liber-profesionist, interesant şi excentric". În 1918, liber-profesionistul savant de familie bogată a devenit peste noapte comunist, a intrat în partid şi a avut funcţie de comisar al poporului pentru probleme culturale începând din 21 martie 1919, în timpul regimului Kun. Când a izbucnit războiul împotriva Cehoslovaciei şi României, el era chiar comisar politic al diviziei a V-a. Cu puţin timp înainte de moartea sa, nobilul militant pentru „umanizarea omului ca substanţă a procesului istoric" a povestit că din ordinul lui au fost aduşi în faţa unei curţi marţiale şi apoi împuşcaţi opt soldaţi dezertori ai Armatei Roşii.

După prăbuşirea Republicii Sfaturilor, Lukács a trăit aproape zece ani la Viena, apoi, între 1931 şi 1933, la Berlin, iar după aceea la Moscova. Din cauza încăpăţânării sale în susţinerea unor păreri filozofice şi politice (*Istorie şi conştiinţă de clasă* a influenţat de la apariţia ei, în 1923, generaţii de deviaţionişti) criticate de Lenin şi, mai târziu, de clica lui Rákosi, el a trebuit să-şi tot facă, într-o formă umilitoare, autocritica. „Altminteri, aş fi fost astăzi reabilitat şi m-aş fi aflat într-un mormânt-monument", remarca el în 1962. Contribuise la efervescenţa din partidul comunist în anul revoluţionar 1956 şi a fost de partea lui Imre Nagy în guvern şi în conducerea remaniată a partidului. Deportat cu Nagy în România, Lukács nu a fost însă adus în faţa tribunalului, iar în 1967 a fost chiar reprimit în partid. Direcţiile

moderne din literatură și artă, inclusiv Kafka și Joyce, erau lucruri pe care el le combătuse permanent ca pe o manifestare târzie a decadenței burgheze. În ultimii ani ai vieții, pe mulți unguri i-a indignat cu afirmația absurdă: „După părerea mea, chiar și socialismul cel mai rău este mai bun decât capitalismul cel mai bun."

Neavând decât un ecou slab în Ungaria însăși, Lukács a influențat totuși direct sau indirect o întreagă serie de remarcabili intelectuali unguri, care în timpul Primului Război Mondial se întâlneau în așa-numitul „Cerc de duminică", pentru a discuta filozofie și istorie a culturii. Din acest cerc, s-au evidențiat mai târziu remarcabili oameni de știință ca sociologul Karl Mannheim, celebrii și deja amintiții frați Polányi, istoricul de artă Arnold Hauser (autor al *Istoriei sociale a artei și literaturii*), artiști, scriitori și psihanaliști cunoscuți.

Interesant este că, în mare parte, cei care s-au ocupat primii de influența mult timp neglijată a emigranților unguri asupra artei moderne de la Viena și, mai ales, asupra Germaniei din perioada weimareză au fost niște oameni de știință americani. Abia în ultima vreme, prin expoziții și studii, rolul de pionier al avangardei ungurești din Viena, activitatea artiștilor strânși în jurul revistei *Ma** (*Astăzi*) cu multiplele lor legături cu Bauhausul weimarez îi sunt explicate mai îndeaproape și publicului interesat din spațiul germanofon.[31] Intelectualii și artiștii unguri emigrați sau trăind temporar în străinătate au marcat decisiv cultura de la Weimar, constată istoricul de artă american Lee Congdon.[32]

Pe parcursul panoramării noastre nesistematice — să evidențiem numai două personalități de primă mărime, László Moholy-Nagy (văr de gradul al doilea al mamei lui Solti) și Marcel Breuer, din acest grup fantastic ale cărui lucrări sunt expuse, apreciate și admirate și astăzi în toată lumea. După prăbușirea Republicii Sfaturilor, Moholy-Nagy (1895–1946) a emigrat, prin Viena, la Berlin. Walter Gropius l-a adus în 1923 la Bauhaus din Weimar, unde nou-venitul preia atelierul pentru metale. La Dessau, el a devenit coeditor și modelator tipografic al cărților Bauhaus. La Berlin și Amsterdam, a lucrat ca grafician pentru publicitate și ca tipograf, a produs proiecte de scenă pentru avangardista Operă Kroll a lui Otto Klemperer și pentru scena Piscator. În 1937, a condus, când sub un nume, când sub altul, „Institute

* Editată de fostul muncitor metalurgist și autodidact Lajos Kassák (1887–1967).

of Design“ din Chicago. După părerea unor istorici de artă, gradul de notorietate şi opera lui suferă şi astăzi din cauza extremei diversităţi de preocupări şi aptitudini a acestui artist extraordinar. Pe lângă multipla sa activitate pedagogică, de la Weimar până la Chicago, s-a ocupat în manieră radical experimentală de pictură, fotografie, plastică, grafică, film, design de publicitate şi industrial, decor.

El utiliza atunci materiale neobişnuite, ca, de pildă, aluminiu, plăci de celuloid etc. Cel mai mult îl fascina combinaţia cu lumina şi cu mişcarea. Fotografiile sale sunt astăzi atât de rare, încât în 1995 Sotheby's, pornind de la un preţ de strigare de 25 000 de dolari, a putut să vândă cu 44 500 de dolari *Privire din turnul televiziunii din Berlin.* Ştiindu-se bolnav de leucemie, el i-a spus unuia dintre colaboratorii săi cei mai apropiaţi de la institutul din Chicago: *I don't know yet about my paintings, but I'm proud of my life.* („De picturile mele încă nu sunt sigur, dar de viaţa mea sunt mândru.“)[33]

Marele arhitect şi designer Marcel Breuer (1902–1981) a lucrat şi el la Bauhaus din Dessau, printre altele ca şef al secţiei de mobilă. A produs primele fotolii din tuburi de oţel şi a lucrat ca arhitect independent la Berlin. În anii '30, Camera inginerilor din Budapesta i-a refuzat calitatea de membru. După acest refuz, Breuer a plecat prin Anglia, în Statele Unite. Acolo, a înfiinţat cu Gropius un birou de arhitectură, a fost profesor de arhitectură la Harvard şi a deschis apoi birouri de arhitectură la New York şi Paris. Construcţiile sale din New York cu tablouri murale de Jackson Pollok sunt admirate astăzi ca monumente ale arhitecturii moderne a timpului său.

Este indispensabil ca, alături de Moholy-Nagy, să aruncăm măcar o scurtă privire asupra operei fotografilor unguri cei mai mari şi, în acelaşi timp, cei mai admiraţi şi mai expuşi pe toate meridianele.[34] André Kertész (1894–1985) a emigrat în 1925 la Paris şi a plecat în 1936 la New York. Felul său sensibil şi totodată capricios de a surprinde fotografic oameni şi aspecte de viaţă din Ungaria rurală, dar şi din Paris şi New York, l-a catapultat încă de timpuriu pe el, autodidactul, într-o absolută poziţie de vârf a fotografiei internaţionale. Distincţii, premii şi mari retrospective în întreaga lume au arătat că el, dincolo de lucrările executate la comanda marilor ziare, a fost considerat un mare artist fotograf.

Celălalt remarcabil fotograf ungur, lucrând, aproape în acelaşi timp la Paris, se numea pe buletin Gyula Halász, dar el îşi zicea Brassai, după locul naşterii sale, Braşov, în Transilvania. Iniţial, lucrase ca

ziarist şi de aceea folosise pentru fotografii un pseudonim. Brassai (1899–1984) a trăit din 1924 la Paris, a fost îndemnat de Kertész să fotografieze, era interesat însă — spre deosebire de acesta — de scene din viaţa de noapte a Parisului, de graffiti de pe zidurile Parisului şi de activitatea scriitorilor şi artiştilor suprarealismului. A trăit din lucrări executate în toată lumea, lucrări făcute la comanda lui *Harpers's Bazaar*, dar întreaga măiestrie şi-a dovedit-o în cărţi de fotografii cum sunt *Convorbiri cu Picasso*, *Pe urmele lui Proust* sau *Lumea lui Henry Miller*. Expoziţii şi cărţi despre „Parisul de noapte" l-au făcut celebru în toată lumea. A primit medalia de aur la Veneţia cu prilejul bienalei de artă fotografică. „Mobilitatea unei feţe este o întâmplare. Eu caut însă ceea ce este permanent", era crezul său.[35]

Al treilea fotograf despre care foarte puţini ştiu că s-a născut la Budapesta în 1913 ca Endre Friedmann este Robert Capa, pe care fotoreportajele sale din timpul Războiului Civil spaniol l-au făcut cunoscut imediat. Şi-a părăsit oraşul natal după ce participase la o demonstraţie de stânga şi, drept urmare, fusese bătut la un interogatoriu la poliţie. Abia în Spania şi-a luat numele de artist. Ca Robert Capa, a trimis reportaje din cinci războaie: cu poze de la asediul Madridului, cu celebra fotografie a soldatului republican atins de glonţul ucigaş şi cu ultimele imagini din războiul din Indochina, ungurul a devenit o legendă printre fotografii de război. În Indochina, a fost sfârtecat de o mină. Nu a trăit decât patruzeci de ani; a fost de-ajuns însă pentru a realiza 70 000 de negative şi pentru a-şi face un nume în lume.[36]

Stephan Lorant, un alt pionier budapestan al fotografiei, născut în 1901, a murit la 96 de ani. Toate ziarele cu difuzare internaţională i-au dedicat un necrolog „întemeietorului fotojurnalismului modern" (*The Times*).[37] Mai întâi, a lucrat ca fotograf şi cameraman în emigraţie. Lorant a intrat în istoria presei prima dată la München. Acolo a dezvoltat, în *Münchner Illustrierte*, o nouă formă de fotoreportaj, ceea ce a ajutat publicaţia să atingă un tiraj de 700 000 de exemplare. Imaginile, spunea el, îi sunt ca nişte note pe care le asamblează în simfonii. A inventat o nouă tehnică de montaj cu mai multe pagini duble, paralel cu imagini însoţitoare ale textului. După luarea puterii de către Hitler, a stat o jumătate de an în „detenţie protectoare". Pus în libertate după protestele din Ungaria, el a plecat, prin Budapesta, la Londra şi şi-a publicat acolo primul bestseller, *Am fost prizonierul lui Hitler* — engleza abia în închisoare o învăţase întru câtva cu un dicţionar; ediţia de buzunar a atins o jumătate de milion de exemplare.

La Londra, Lorant a înfiinţat ziarul satiric *Liliput* şi, după trei ani, prima publicaţie ilustrată modernă din Anglia, *Picture Post*, pentru care a reuşit să obţină chiar colaborarea lui Churchill. Într-una dintre numeroasele sale cărţi, este reprodusă o fotografie care-l arată pe el la plimbare cu Churchill în grădina de la Chartwell, în 1941. Datorită machetei geniale, *Picture Post* a atins în scurt timp senzaţionalul tiraj de 1,5 milioane exemplare pe săptămână. Supărat că a fost tratat ca străin ostil, Lorant s-a mutat în Statele Unite, unde a început o a treia carieră de succes. A dezvoltat iarăşi o nouă specie: volumul cu ilustraţii foto pe teme de istorie contemporană. Cărţi despre Lincoln şi Roosevelt, o lucrare de referinţă despre Pittsburgh, istorii ilustrate foto despre America şi Germania i-au adus bani, glorie şi numeroase premii. Dacă, după ce a emigrat în Tetschen, a beneficiat cu adevărat de ajutorul lui Kafka în obţinerea unui post de violonist într-un cinematograf, dacă după fotografii de probă a sedus-o pe Greta Garbo la Berlin, dacă aceasta şi alte poveşti din „memoria“ lui corespund realităţii, nu mai ştie nimeni astăzi. Cert este că pe fotojurnalistul Stephan Lorant din Budapesta londonezul *Times* l-a numărat printre cele o mie de somităţi care au lăsat „crestături pe răbojul secolului al douăzecilea“.

Începând din 1917, în Statele Unite se acordă anual celebrele „Premii Pulitzer“ pentru realizări jurnalistice, literare şi poetice remarcabile. Râvnitul premiu a devenit un semn de marcă pentru jurnalism responsabil şi original. Marile nume din domeniul presei sunt menţionate şi în mediile europene. Cine, în afară de puţinii iniţiaţi, ştie însă că întemeietorul celui mai prestigios premiu pentru jurnalism, un oarecare József Pulitzer, provenea din Makó, orăşelul de câmpie unguresc, de la graniţa maghiaro-iugoslavă de astăzi, şi abia la şaptesprezece ani a emigrat în Statele Unite? Pulitzer, al cărui tată fusese un falit negustor de cereale, a intrat ca voluntar în primul regiment de cavalerie din New York. Voise mereu să devină soldat; dar austriecii, francezii şi, în sfârşit, englezii au respins pe rând cererea tânărului subţirel cu vederea slabă.[38]

După sfârşitul rapid al războiului civil american (1865), prietenii l-au sfătuit pe bilingvul Pulitzer să înceapă o viaţă nouă în oraşul St. Louis din Vestul Mijlociu, atunci încă numărând mulţi locuitori de origine germană. Pulitzer devine reporter la ziarul german local *Westliche Post*.

Câţiva ani mai târziu, tânărul, care, fără cine ştie ce cultură şi cu o engleză mizerabilă, începuse cariera de ziarist, era deja asociat al publicaţiei respective. A fost un luptător intransigent împotriva criminalităţii şi corupţiei. În ciuda englezei stricate şi a timidităţii, Pulitzer, la nici 22 de ani, a fost ales din partea republicanilor în corporaţia legiuitoare locală a statului Missouri. Vocaţia lui este însă nu politica, ci jurnalismul. Pulitzer vinde partea sa ziarului german pentru suma rotundă de 30 000 de dolari. Achiziţionează falitul *St. Louis Dispatch* şi-l fuzionează cu *Post*. Cu uriaşă energie şi remarcabil talent jurnalistic şi organizatoric, Pulitzer transformă foaia *St. Louis Dispatch* într-unul dintre marile ziare independente ale Americii. „Corectitudine, concizie, corectitudine“ era deviza sa pentru politica ştirilor. Plăcuţe *ad hoc*, având înscrise pe ele acest cuvânt de ordine erau fixate în toate încăperile redacţiei. El a introdus şi expresivul titlu principal, cu impact asupra cititorului, astfel încât acesta să prindă dintr-o privire esenţialul. Popularul ziar avea, fireşte, duşmanii săi. 1883 a fost anul de cotitură: Pulitzer a achiziţionat în acel an marele ziar *The New York World* şi a înfiinţat mai târziu şi o ediţie de seară. Ca prim pas, el a coborât preţul la doi cenţi, în timp ce celelalte ziare cereau trei până la patru cenţi. Tirajul a sărit în sus. Ziarul milita pentru introducerea la nivel federal a unui impozit pe veniturile mari, precum şi pentru măsuri împotriva marilor tarife vamale protecţioniste şi a monopolurilor. Cu luarea sa de poziţie pentru principii şi idei, dar niciodată pentru prejudecăţi şi interese de grup, el, ca proprietar, editor şi ca un fel de superredactor-şef, a făcut epocă în istoria ziaristicii. A fost şi un mare filantrop, mai ales în ceea ce priveşte viitorul jurnalismului. Astfel a lăsat prin testament două milioane de dolari pentru Universitatea Columbia, în vederea înfiinţării unei şcoli de jurnalism şi pentru Premiile Pulitzer. Sfârşitul poveştii lui Pulitzer a fost tragic: la nici 41 de ani, era aproape orb. Cu iahtul său „Liberty“ peregrina îngândurat prin lume. A murit în 1911, pe vasul său, în portul Charleston din Carolina de Sud.

Problemele de sănătate de care Pulitzer se plângea adesea, stările depresive şi nervii zdruncinaţi în urma luptelor politice, a muncii neîntrerupte şi, nu în ultimul rând, a rapidei slăbiri a vederii — toate acestea foştii săi compatrioţi ar fi putut, desigur, să le trateze câţiva ani mai târziu cu cea mai mare eficacitate. Căci psihiatrii maghiari deveniseră pe plan mondial autoritate în materie. Mulţi plecaseră în străinătate încă din lunga perioadă a regimului autoritar de dreapta

al lui Horthy, alții au ales acest drum în faza finală a celui de-al Doilea Război Mondial și în anii dictaturii comuniste care a urmat.

Singura excepție a fost întemeietorul propriu-zis al „școlii maghiare“, anume Sándor Ferenczi, cel mai apropiat tovarăș de drum al lui Freud.[39] Medicul și neuropsihiatrul maghiar avea o admirație profundă pentru întemeietorul — cu șaptesprezece ani mai vârstnic — al psihanalizei. Strânsa prietenie dintre cei doi oameni se oglindește în cele 1 234 de scrisori pe care și le-au trimis unul altuia până la moartea lui Ferenczi, în 1933. Ferenczi era un orator și un interlocutor excelent, iar reputația lui atrăgea și mulți străini la Budapesta.

Dintre reprezentanții psihanalizei ungare apreciați pe plan internațional, trebuie evidențiat Lipót (Leopold) Szondi (1893–1986). Teoria și terapia sa care stau la baza așa-numitei analize a destinului și testul Szondi aplicat și astăzi în practica medicală sunt renumite pe plan internațional. Datorită unor împrejurări fericire, scăpat din lagărul Bergen-Belsen, a ajuns în Elveția. Până la moarte, a lucrat la Zürich, în Institutul Fundației Szondi pentru terapie bazată pe analiza destinului.

Tot în emigrație a devenit cunoscut elevul lui Ferenczi, Mihály Bálint, prin psihanaliza sa privind „thrill-ul, binomul frică–plăcere al experiențelor din situații extreme“. Bálint (1896–1970) a emigrat în 1939 în Anglia. Numele său dăinuie în așa-numitele grupuri Bálint, o formă — introdusă de el — de pregătire psihanalitică și psihoterapeutică a medicilor.

Dintre numeroșii oameni de știință maghiari care lucrează în Statele Unite, trebuie menționat măcar etnologul Géza Róheim. În cercetarea etnologică de teren, printre altele și în Somalia și Australia Centrală, el a aplicat metode și concepte ale psihanalizei. Între 1911 și 1928, Róheim s-a ocupat cu etnologia maghiară și mai târziu cu cea generală. Este autor a circa 250 de studii și cărți în maghiară și engleză. Îl interesau mitologia ungară, șamanii (*táltosok*) și acțiunile magice. Róheim a atras atenția asupra faptului că folclorul maghiar a fost expus numeroaselor influențe croate, sârbești, cehe, românești și germane. În 1953, a murit în America. El, căruia unii îi reproșaseră „lipsa de patriotism“, și-a exprimat într-un mod neobișnuit atașamentul față de patrie: a lăsat vorbă ca trupul să-i fie îngropat înfășurat în drapelul maghiar. Cuvântarea funebră a ținut-o în ungurește ebraistul Raffael Patai.

Drept omul de știință maghiar cel mai cunoscut din America trece Thomas S. Szasz, profesor de psihiatrie la State University of New York din Syracuse. Autorul mai multor lucrări științifice în domeniul

psihiatriei este totodată cunoscut drept un critic radical al psihiatriei şi psihanalizei. El are nenumăraţi admiratori şi duşmani, se spune în lucrarea de referinţă a lui Paul Harmat despre psihologia ungară.

Faptul că în Ungaria însăşi psihanaliza ocupă un alt loc decât, de pildă, în Statele Unite se vede din episodul următor: aflat la Budapesta, scriitorul american Bernard Malamud a fost întrebat în ce vede el deosebirea dintre un locuitor al New Yorkului şi unul al Budapestei. Malamud: dacă la New York doi intelectuali fac cunoştinţă unul cu altul, atunci ei se întreabă reciproc: Câţi ani ai petrecut în analiză? În schimb, la Budapesta, întrebarea este alta: Câţi ani ai petrecut în închisoare sau în lagăr?

Vorbind despre aşa-numita hegemonie ungurească de la Los Alamos, nu trebuie să uităm „perioada" ungurească „de înflorire" din Marea Britanie. Niciodată înainte nişte oameni de ştiinţă maghiari nu au avut o atât de mare influenţă asupra politicii economice a unei ţări cum au avut cei doi specialişti în economie naţională Thomas (Tamás) Balogh şi Nicholas (Miklós) Káldor, în anii '60, în timpul guvernului laburist din Marea Britanie. Amândoi au venit la începutul anilor treizeci în Anglia. Káldor s-a ocupat cu cercetarea şi a predat la Cambridge, Balogh a făcut acelaşi lucru la Oxford. Ambii se situau la centru-stânga. Balogh a fost unul dintre cei mai apropiaţi consilieri ai lui Harold Wilson, o vreme chiar ca ministru pentru energie. Li se spunea ironic „Buda" şi „Pesta". Amândoi au fost înnobilaţi şi, ca lorzi pe viaţă, au intrat în Camera Superioară. Ca prim membru maghiar al Camerei Lorzilor, Balogh şi-a început cuvântarea de debut cu remarca: „Domnilor, această Cameră a auzit în cursul secolelor multe voci, dar presupun că până acum nu a auzit vreodată pe cineva care să fi vorbit cu un autentic accent unguresc." El a intrigat, a fost neîncrezător faţă de colegi, dar a rămas până la sfârşit unul dintre confidenţii cei mai apropiaţi ai primului-ministru.[40]

Altfel au stat lucrurile cu Káldor, care, câţiva ani mai târziu, a fost înnobilat şi el. A fost expertul în impozite al guvernului Wilson şi a introdus o taxă maximă de 98 la sută pe venituri din investiţii de capital. De numele lui se leagă şi contestatul impozit pe angajări, menit să ducă la o deplasare a forţei de muncă din domeniul serviciilor în cel al producţiei. A fost un om cu bogate resurse intelectuale şi cu inima deschisă. Voia să convingă guvernele ex-coloniale că planificarea economiei şi principiul egalităţii deschid drumul spre prosperitate. Socialistul avea cele mai bune intenţii, dar sfaturile lui au

pricinuit mari dificultăţi. Chiar Nkrumah, conducătorul Ghanei, a avut temporar doi consilieri unguri, pe Káldor şi pe profesorul de economie József Bognár, care însă, fără să vrea, aveau să dea un puternic impuls tendinţelor responsabile de căderea lui Nkrumah.

Cel mai vestit, mai puternic şi mai contestat ungur al vremii noastre nu este nici om de ştiinţă, nici artist, nici politician, nici inventator. El este speculantul cel mai eficient şi totodată filantropul cel mai generos din lume.[41] Averea lui personală este evaluată la cinci miliarde de dolari. Se spune că fondurile investitorilor particulari înfiinţate de el se ridică astăzi la 17 până la 18 miliarde. Un exemplu poate că este suficient pentru a demonstra fenomenalul lui succes ca „rege al speculanţilor“: dacă în 1969 un investitor a pus la dispoziţia aşa-numitului Soros Quantum Fund 1 000 de dolari, atunci la reevaluarea dividendelor, treizeci de ani mai târziu, s-au obţinut din aceasta cu mult peste două milioane de dolari! În ciuda unor ocazionale speculaţii greşite la cursurile yenului şi mărcii germane, fondul său a prezentat de la înfiinţarea lui o creştere valorică incredibil de înaltă: anual 35 la sută.

Soros s-a născut în 1930 la Budapesta. Tatăl său, un avocat evreu, a supravieţuit ocupaţiei germane şi perioadei naziste din 1944 cu documente falsificate sub numele de Sándor Kiss. Fiul acestuia, cunoscut până în 1992 doar jucătorilor internaţionali la bursă, a cunoscut o celebritate negativă, mai ales în Marea Britanie, în toamna lui 1992, ca „omul care a îngenuncheat Banca Angliei“, care a câştigat peste noapte „un miliard de dolari“ (mai exact, 958 de milioane) după ce estimase corect că, până la urmă, guvernul britanic va devaloriza lira sterlină. Soros a venit în 1947 la Londra sărac lipit şi, ca să-şi finanţeze înscrierea la London School of Economics, s-a angajat ca muncitor necalificat la căile ferate britanice şi, mai târziu, ca agent comercial pentru podoabe. Aceasta i-a făcut pe unii comentatori şi contribuabili britanici să perceapă atacul său împotriva lirei sterline ca pe un fapt deosebit de grav. În 1956, a emigrat la New York şi a devenit agent de bursă pe Wall Street. Cu patru milioane de dolari împrumutaţi de la investitori particulari bogaţi, a înfiinţat în 1969 aşa-numitul Quantum Fund într-un paradis fiscal caraibian, deci în afara domeniului de supraveghere al autorităţii financiare a SUA. Prin speculaţii îndrăzneţe, scutit de impozite şi neconstrâns de reglementări, a adunat o avere fantastică. Ca manager al Fondului, Soros încasa 15 la sută din câştiguri.

De la triumful împotriva lirei sterline, imaginea lui George Soros s-a schimbat dramatic. El este citat permanent nu numai în mediile internaţionale, ci şi de şefii de stat şi de guvern ai ţărilor a căror valută a nimerit în vâltoarea devalorizării, de pildă de membrii guvernului tailandez în 1996 şi, un an mai târziu, de Mahathir bin Mohamed, premierul malaysian, care l-a atacat cu cea mai mare vehemenţă ca pe un „tâlhar şi bandit".

Investitorul cel mai vestit de pe mapamond şi devenit între timp cetăţean american este însă mult mai mult decât „rege al speculanţilor". De fapt, după marea cotitură din 1989, Soros s-a retras din activitatea financiară cotidiană şi a lăsat administrarea fondurilor pe seama unui confident. Soros a devenit de-atunci cel mai mare filantrop al lumii. În 1979, a înfiinţat Fundaţia pentru o Societate Deschisă, aşa cum o înţelegea filozoful Sir Karl Popper, fostul lui profesor de la London School of Economics. Începutul l-a făcut în patria sa, Ungaria, cu o iniţiativă deschizătoare de drumuri noi. Încă în perioada regimului Kádár, a fost înfiinţată o fundaţie Soros în conlucrare cu Academia Ungară de Ştiinţe. Sub supravegherea împuternicitului său personal, ultimul acuzat supravieţuitor al procesului Nagy, publicistul şi mai târziu deputatul liberal Miklós Vásárhelyi, s-au desfăşurat operaţiunile prin care Soros a pus la dispoziţie anual trei milioane, mai târziu chiar zece milioane de dolari pentru cursuri de limbi străine, pentru sprijinirea de reviste şi literatură, pentru burse în străinătate destinate unor studenţi şi cercetători, dar totdeauna numai cu respectarea anumitor reguli. În felul acesta, premierul de mai târziu Viktor Orbán a putut şi el, cu o bursă Soros, să petreacă un an la Oxford.

Încă înainte de prăbuşirea comunismului, fundaţiile Soros apăruseră în Uniunea Sovietică şi Polonia, apoi, după mutaţia politică, şi în aproape toate statele central- şi est-europene, inclusiv în Ucraina şi statele baltice. Sute de milioane de dolari (după statistici oficiale, 300 în 1994, 350 în 1995, 362 în 1996 şi 428 de milioane de dolari în 1997) se scurg anual spre 31 de ţări din Europa, Asia, partea de sud a Africii, precum şi spre mai multe instituţii sociale din SUA. Pentru promovarea unei „societăţi deschise", Soros a pus la dispoziţie mai mulţi bani decât guvernul american şi instituţiile oficiale.

Prin influenţa sa, el şi-a făcut, fireşte, nu numai prieteni. În România, afost ofensat ca „agent al Ungariei revanşarde", iar în Ungaria ca „agent al capitalului evreiesc internaţional", ca „plutocrat iudeo-comunist", care subminează cu fundaţiile sale cauza maghiară. În Serbia şi Croaţia, Belarus şi temporar şi în Cehia, Soros a fost un

spin în coasta guvernelor cărora nu le-a mers după plac cu arogantul şi sfidătorul miliardar. Macedonia aproape că îşi datorează supravieţuirea economică şi, în orice caz, stabilizarea situaţiei ei sprijinului masiv din partea Fundaţiei Soros. Contestările nu ocolesc nici aceste activităţi ale omului care şi astăzi vorbeşte englezeşte cu accent unguresc. Adversarii săi spun că el investeşte în Europa de Est ca să-şi relustruiască imaginea şi să se lase întâmpinat sărbătoreşte. Ce-i drept, lui Soros nu-i displac onorurile şi nici publicitatea extinsă în toată lumea. *New Yorker* l-a caracterizat chiar ca pe un „miliardar cu complex de Mesia".

În conferinţele şi cărţile sale, el susţine teze care exprimă dezbinarea din el însuşi, spre marele haz al numeroşilor săi critici: „Ca participant la operaţiuni de piaţă, încerc să fiu printre câştigători, ca om şi cetăţean încerc să slujesc binelui public", se spune în ultima sa carte. În orice caz, Soros se află în centrul controverselor nu în ultimul rând pentru că tot mai frecvent le dă politicienilor în mod oficial sfaturi despre politica faţă de Rusia şi Balcani sau despre o politică liberalizată în materie de droguri şi imigraţie. Pe scurt, se comportă ca „un om de stat fără stat", dar cu mulţi bani şi cu puterea personală de a împărţi milioane de dolari după plac, ce-i drept mereu pentru scopuri pozitive.

Pe Andy Grove, un alt american originar din Ungaria, revista americană *Time Magazine* l-a proclamat „om al anului" 1997, făcându-l astfel dintr-o lovitură celebru în toată lumea şi, mai ales, în patria sa.[42] Cu componentele de computer produse de firma sa Intel, Grove a transformat lumea şi economia, se spune pe pagina de titlu. Este vorba din nou de o carieră de vis americană, aproape după modelul „de la spălătorul de farfurii la milionar". Intel livrează 90 la sută din numărul de microprocesoare pentru PC şi, la o cifră anuală de afaceri de 25 de miliarde de dolari, a rezultat în 1997 un profit de 6,8 miliarde de dolari.

Din 1987, ca preşedinte al consiliului de administraţie, el a condus această întreprindere care domină piaţa. Puţini ştiu însă că acest om avea doar douăzeci de ani şi era lipsit de cunoştinţe de engleză când a venit ca refugiat maghiar la New York. Deja în 1960, *New York Times* a relatat despre un tânăr maghiar care la sosirea în SUA nu putea să facă deosebire în engleză nici măcar între cuvintele „orizontal" şi „vertical", dar care absolvise ca senzaţional şef de promoţie cursurile de inginer chimist de la City College. Cu ambiţie, hărnicie

şi înzestrare incredibilă, András Gróf, cum se numea el la Budapesta, a făcut — chiar şi după standardele americane — o carieră ameţitoare. El trebuise să învingă şi handicapul surzeniei parţiale; abia după cinci operaţii în 20 de ani i s-a restabilit auzul. Grove, care a trecut în 1998 în comitetul de cenzori, a încasat în 1997 ca salariu şi prime peste 100 de milioane de dolari, iar *Time* îi evalua averea personală la 300 de milioane. Spre deosebire de Soros, care a învârtit nişte treburi şi în Ungaria, Grove — de când a fugit — nu s-a mai întors la Budapesta.

Imaginea ungurilor în lumea finanţei n-ar fi, desigur, completă dacă nu am face o scurtă referire la André Kosztolany (prietenii îl numesc „Kosto“), cel mai cunoscut comentator de bursă din spaţiul germanofon, şi la Alexandre de Lamfalussy (Sándor Lámfalussy), cel mai prestigios bancher de origine ungară din Europa. Incoruptibilul visător Kosztolany, născut în 1906 la Budapesta, domiciliat la Paris şi München, autor de bestselleruri în Germania şi totodată posesor al unui paşaport american, este întruparea unui cosmopolit maghiar. Într-o convorbire cu Johannes Gross, intitulată „Înţelepciunea unui speculant“ (cartea se bazează pe un interviu ZDF), Kosztolany a spus că el se simte acasă în zece oraşe. Deşi petrece — se spune — mult mai mult timp la München şi Paris decât la Budapesta, scriitorul finanţist „continuă să fie patriot ungur şi mai angajat“.

Timp de un sfert de secol, Kosztolany a ţinut o rubrică permanentă în *Capital*. Din cărţile sale despre bani şi bursă, traduse în opt limbi, s-au vândut până acum peste un milion de exemplare. La o întâlnire la Budapesta a unor cunoscuţi unguri din străinătate, întâlnire prilejuită de a nouăzecea aniversare a lui Kosztolany, autorul acestei cărţi a putut să admire de aproape cât de fantastică a rămas maghiara „speculantului înţelept“, deşi acesta nu mai trăieşte de peste şaptezeci de ani în Ungaria. La această festivitate a vorbit, de altminteri, şi Otto von Habsburg într-o maghiară ca la carte, deşi el, după cum se ştie, nu a trăit niciodată în ţară. Dar fiul ultimului împărat şi rege a avut ca profesor particular un benedictin ungur de la care a învăţat limba perfect.

Benedictinilor le datora recunoştinţă şi bancherul Lamfalussy, pentru importantul ajutor de pornire primit în Belgia, după fuga lui din Ungaria, în 1949. După ce a luat bacalaureatul la Sopron la benedictini, el a studiat doar puţină vreme la Universitatea din Budapesta, înainte ca, împreună cu doi prieteni cercetaşi, să fugă peste graniţă

în Vest. În timpul studiilor sale la Universitatea catolică Louvain din Belgia şi-a câştigat existenţa muncind ca ghid, ba chiar şi ca măturător de stradă. După nişte studii şi la Oxford, refugiatul ungur, devenit între timp cetăţean belgian, a făcut o carieră de succes la Banque de Bruxelles, pentru ca apoi să preia, în 1976, o funcţie de conducere la Banca pentru Plăţi Internaţionale din Basel. Începând din 1985, Lamfalussy, înnobilat cu titlul de baron de către regele Belgiei, a funcţionat ca director general al acestei importante instituţii internaţionale. În 1994, a preluat la Berlin postul de preşedinte la Institutul valutar european, precursorul Băncii Centrale Europene înfiinţate între timp. Expertul financiar are o casă la lacul Balaton şi este membru al unui consiliu internaţional neformal, consiliu pe care premierul Orbán îl consultă din când în când.

Cu numele oamenilor de talent din Ungaria secolului al XX-lea — atât ale celor decedaţi, cât şi ale celor în viaţă — aproape că s-ar putea umple cartea de telefoane a unui orăşel. În scurta noastră trecere în revistă, nu am mai putut să ne ocupăm de Victor Vasarely (Győző Vásárhelyi), „inventatorul op-art-lui“ (1908–1997) sau de François (Ferenc) Fejtő din Franţa, istoricul nonagenar al Europei Centrale, de Karl (Károly) Kerényi (1897–1973) din Elveţia, cercetătorul miturilor şi savantul în domeniul religiei, sau de Mihály Csikszentmihályi, psihologul şi autorul de cărţi din Chicago, de Josef von Ferenczy din Germania, celebrul manager în materie de media, sau de Ernő Rubik din Ungaria, inventatorul „cuburilor Rubik“ imitate în toată lumea. A trebuit, de asemenea, să renunţăm la enumerarea marilor succese ungureşti în sport şi la cuvintele de apreciere la adresa Judithei Polgár, maestrul internaţional de şah.

Dar după 1 100 de ani de istorie frământată reapare, în ciuda tuturor acestor superlative, adânc înrădăcinata teamă de o moarte lentă a naţiunii. În anul 2000, numărul locuitorilor ar putea să coboare la nivelul anului 1960, adică la exact zece milioane, spun anchetele. Pe lângă aceasta, azi nimeni nu ştie cu adevărat dacă de fapt adesea citatul număr de cincisprezece milioane de unguri din lume corespunde realităţii. Sau dacă în condiţiile schimbului de generaţii şi ale slăbirii legăturii cu limba maternă în a doua şi a treia generaţie numărul total al ungurilor nu a devenit totuşi mult mai mic.

Stabilitatea viitoare în Europa Centrală şi de Est depinde în primul rând de tratamentul pe care România, Iugoslavia trunchiată, Slovacia şi Ucraina îl vor aplica minorităţilor înstrăinate prin tratatul de la

Trianon. Este vorba, în total, de trei până la trei milioane şi jumătate de oameni. Pe de altă parte, evoluţia din interiorul acestor state este marcată şi de configuraţia relaţiilor cu Ungaria, respectiv cu diferitele guverne de la Budapesta.

Drumul spre europenizarea chestiunii minorităţilor — maximă egalitate în drepturi, fără modificări de graniţe — este lung şi spinos. Trebuie început cu cărţile de şcoală şi de istorie, pentru a combate eficient din toate părţile ideile despre duşman şi stereotipurile răspândite pe parcursul veacurilor.

În Ungaria însăşi, este vorba nu numai — cum se presupune adesea în Occident — de reforme economice sau de probleme privind contractarea de datorii, ci şi de chestiunea nerezolvată a legăturii dintre patriotism şi liberalism, dintre idee naţională şi progres social. Cei mai mari poeţi ai ţării, de la Sándor Petőfi şi Endre Ady, până la Attila József, au fost deopotrivă *patrioţi şi europeni* desăvârşiţi. Depăşirea acestei rupturi dintre cele două tendinţe din cultura politică a ţării este problema de viaţă şi de moarte pentru viitorul „învinşilor învingători“ şi pentru locul Ungariei într-o Europă în transformare.

Cuvânt de mulţumire

Fără încurajarea şi fără asistenţa în materie de idei şi stil a dr Anneliese Schumacher este greu de presupus că această carte s-ar fi realizat în timp util. Dânsei i se cuvin mulţumirile mele sincere.

La evaluarea unor personalităţi controversate şi la precizarea liniilor mari, am putut — contractând o mare datorie de recunoştinţă — să apelez de mai multe ori la sfaturile profesorului universitar Domokos Kosáry, decanul istoricilor maghiari şi fost preşedinte al Academiei Ungare de Ştiinţe.

Ajutor inestimabil am primit de la dr Elisabeth Mach, directoarea Institutului Austriac de Cultură din Budapesta, şi de la colaboratorii Institutului Ungar de Cultură din Viena, mai ales de la doamna Katalin Kékesi în procurarea unor cărţi importante.

Dr Attila Pók de la Institutul de Istorie al Academiei Ungare de Ştiinţe şi Gábor Papp, redactor-şef la *Európai Szemle*, au fost neobosiţi şi ingenioşi în cursa lor pentru găsirea de publicaţii vechi.

Mulţumiri adresez şi doamnei dr Martina Leitsch de la Biblioteca Universitară din Viena. Dânsa mi-a facilitat cu generozitate acces la câteva importante lucrări vechi ale istoriografiei.

Prietenului meu dr Horst Friedrich Mayer îi sunt recunoscător pentru a-mi fi cedat nişte cărţi rare privind istoria austro-ungară. Pentru transcrierea, respectiv transmiterea rapidă a unor manuscrise adesea ilizibile sunt îndatorat doamnei Astrid Schwaiger.

În sfârşit şi înaintea tuturor celorlalţi, sunt infinit de recunoscător soţiei mele, care, cu răbdare demnă de admirat şi cu disponibilitate niciodată istovită şi în ciuda unor temporare probleme de sănătate, a creat ambianţa optimă pentru lucrarea mea.

Repere ale istoriei maghiare

Aprox. 3000–2000 a.Chr.	Scindarea comunităţii lingvistice ugro-finice.
în jurul lui 1500 a.Chr.	Scindarea comunităţii lingvistice ugrice.
1000–500 a.Chr.	Perioada protomaghiară.
500–900 p.Chr.	Formarea poporului maghiar antic în sfera de dominaţie a turanicilor vestici şi a kazarilor.
în jurul lui 830	Maghiarii se stabilesc între Don şi Dunărea de Jos. Desprinderea din imperiul kazarilor.
892	Maghiarii iau parte la o expediţie de pedepsire întreprinsă de regele francilor Arnulf împotriva principelui Svatopluk al Moraviei (*Legenda calului alb*).
894	Simeon cel Mare al Bulgariei atacă Bizanţul, care-i cheamă pe maghiari în ajutor, în timp ce bulgarii se aliază cu pecenegii.
895/96	După înfrângerile în luptele cu pecenegii, maghiarii, sub conducerea lui *Árpád*, se aşază în Transilvania, în Câmpia Tisei (Alföld) şi în Panonia.
899	(până în 968) Incursiuni de pradă prin Europa Centrală şi de Vest (până în Italia şi Spania).
906	Maghiarii distrug Moravia: spaţiu pentru propriul lor stat.
924	Maghiarii năvălesc în Saxonia; retragere contra tribut.
933	Înfrângere în lupta cu Henric I la Unstrut; încetează plata tributului.
943	Expediţie de jaf maghiară până în faţa Constantinopolului.
955	Înfrângere categorică în lupta cu Otto cel Mare la Lechfeld lângă Augsburg. Sedentarizare sub nepotul lui Árpád, *Taksony* (955–972), care suspendă definitiv expediţiile de jaf. Stabileşte primele contacte cu Roma: Papa trimite câţiva misionari. Creştinare

975 planificată, dar abia sub marele principe *Géza* (972–997), care aduce în țară călugări bavarezi. Bruno din St. Gallen devine primul episcop ungur.

995 Fiul lui Géza, *Vajk*, botezat cu numele Ștefan (István), se însoară cu Gisela, fiica ducelui bavarez Heinrich Certărețul. Influență germană crescândă.

1000 Încoronarea lui *Ștefan I* cel Sfânt (997–1038) ca rege. Aderare la creștinismul occidental. Înființarea arhiepiscopiei Esztergom. Organizarea țării în comitate având drept capitală câte o cetate.

1025 Împăratul Konrad II le cedează ungurilor ținutul dintre Fischa și Leitha.

începând din 1038 Decăderea puterii centrale sub *Petru I Orseolo* (1038–41, 1044–46), nepotul lui Ștefan. Suzeranitate romano-germană. Năvăliri ale cumanilor și pecenegilor.

1058 *Andrei I* (1046–60) declară independența față de Imperiul Romano-German. După o răscoală a păgânilor și tulburări legate de tron, din nou întărire a puterii regale sub *Béla I* (1060–63) și *Géza I* (1074–77).

1091 Sub *Ladislau* cel Sfânt (1077–95) anexarea unei părți a Slavoniei și Croației. Încurajat de papa Grigore al VII-lea. Reforme în biserică și stat.

1102 Coasta dalmată (după amenințarea din partea Veneției) și Croația parțial de bunăvoie sub „ocrotirea" Ungariei: *Coloman I* (1095–1116) primul rege al celor două țări. Consecință: Bizanțul încearcă să dobândească influență în Ungaria, să-i alunge pe unguri cel puțin de la Adriatica. În schimb, Ungaria se sprijină pe Boemia și Austria: cultură occidentală. Așezarea „sașilor" în Transilvania (Sibiu) și în Ungaria se Sus (Spiš). Formarea nobilimii militare.

1162 După moartea lui *Géza II* (1141–62) din nou lupte între pretendenții la tron.
Bizanțul îl sprijină pe *Béla III* (1172–96), ginerele împăratului Manuel I Comnenul. Creează baza pentru feudalismul de mai târziu.

1182 Redobândirea provinciilor din sud. Ungaria apără interesele bizantine din Balcani. Încurajarea orașelor și a comerțului internațional. Din punct de vedere cultural, orientare către modele italiene și franceze (trubaduri la Curtea ungară), perioadă de înflorire a arhitecturii.

După un război zadarnic împotriva Galiţiei, fiul lui Béla, *Andrei II* (1205–35), tatăl Sfintei Elisabeta de Árpádházi, este forţat să emită
1222 Bula de aur: dreptul nobilimii la rezistenţă armată împotriva suveranilor în caz de încălcare a acordului; scutire de impozite; limitare a obligaţiei de prestare a serviciului militar.
1224 Drept de autoadministrare (*Andreanum*) pentru saşii din Transilvania.
1225 Alungarea Ordinului Teuton, când acesta încearcă să organizeze un stat de sine stătător. De aici înainte premonstratenzii şi cistercienii în ţară: influenţa franceză, dar şi prin cruciade.
1241 Înfrângerea lui *Béla IV* (1235–70) în faţa armatei de călăreţi mongoli. Depopularea şi pustiirea Ungariei. Slăbirea puterii centrale, dar oraşele în creştere devin un sprijin al tronului. Nouă colonizare cu *hospites* din ţinuturi franceze, valone şi renane.
1246 Ultimul Babenberger, Friedrich Bătăiosul, cade în lupta împotriva ungurilor. Austria este încorporată ca feudă a imperiului.
1251 Stiria ocupată temporar de trupe ungureşti.
1270 *Ştefan V* (1270–72) poate, ce-i drept, să preia puterea, dar îi scapă din mână controlul, mai ales la încorporarea călăreţilor cumani. Când moare Ştefan,
1272 regenţa soţiei sale, prinţesa cumană Elisabeta, până la majoratul fiului comun *Ladislau IV* (1271–90), numit Cumanul; un psihopat care aruncă Ungaria în haos.
1278 Victoria lui Rudolf la Marchfeld cu participare de trupe ungureşti. Moartea regelui Ottokar al Boemiei.
1301 Cu *Andrei III* (1290–1301) se stinge dinastia Árpádienilor pe linie bărbătească. Lupte pentru succesiune între Boemia, Wittelsbachern şi Franţa (dinastia de Anjou).
1308 La presiunea Curiei Romane, încoronarea lui Carol Robert de Anjou ca rege al Ungariei.
Sub numele de *Carol I* (1308–42) pacifică viaţa politică internă şi întăreşte puterea regală. Încurajează oraşele şi comerţul. Prin aceasta, conflict de interese cu Veneţia. Carol se însoară cu Elisabeta, fiica regelui polonez Wladyslaw I Lokietek, ceea ce-i asigură fiului său drepturi asupra tronului polonez.

începând din 1350	Cucerirea Dalmaţiei de către *Ludovic cel Mare* (1342–82). Dar pericol turcesc în creştere. Perioadă de înflorire culturală şi ştiinţifică (universităţi la Pécs şi Buda). Încurajarea nobilimii de jos faţă de magnaţi. Ţinuturi nemaghiare devin principate de sine stătătoare, care plătesc tribut (Ţara Românească, Moldova). Diverse campanii pentru obţinerea tronului de la Neapole. Ciuma neagră în Europa (în Ungaria până în 1360 şi 1380/81).
1370	Ludovic ales ca rege al Poloniei. Fiica sa Hedwig ca regină poloneză, *Maria* ca regină maghiară: domneşte — cu un intermezzo 1385/86, al lui *Carol II de Anjou* — până când urcă pe tron soţul ei *Sigismund de Luxemburg* (1387–1437; ca împărat romano-german 1433–37).
1396	Magnaţii determină înfrângerea de la Nicopole în faţa turcilor — Bulgaria devine provincie turcească, Atena este ocupată — şi smulg drepturi suplimentare.
1403	Încercarea Curiei Romane de a-l instala în Ungaria pe Ladislau de Durazzo (din 1386 rege al Neapolelui). Tulburările care au derivat din aceasta pun în umbră avantajele înfrângerii de către Timur Lenk la Angara (Ankara) a turcilor.
1410	După alegerea lui Sigismund ca rege german, regenţa celei de-a doua soţii a sa *Barbara de Cilli*. Misiune husită.
1421	Căsătoria Elisabetei, fiica lui Sigismund, cu ducele Albrecht de Austria: Habsburg moştenitor al coroanei ungare.
1430	Pierderea Dalmaţiei în favoarea Veneţiei.
1433 şi 1436	Răscoala husiţilor din Ungaria. Turcii otomani continuă să avanseze.
1437	Răscoală ţărănească nereuşită în Transilvania. Răbufniri antigermane, război civil. Albrecht de Austria (din 1438 ca Albrecht II, rege german) cere tronul Ungariei pentru Habsburg, moare însă curând după aceea.
1439	Fiul său *Ladislau Posthumus* sau *Ladislau V* (1440/44–1457) înlocuit de Wladyslaw, regele Poloniei.
1444	Când acesta cade la Varna în bătălia cu turcii, Iancu de Hunedoara devine regent.

1453 Turcii cuceresc Constantinopolul. Înaintare în Balcani (Serbia 1457, Bosnia 1463, Herţegovina 1483).

1456 Victorie asupra lui Mahomed II în faţa Belgradului. Pe lângă războaiele cu turcii, luptă permanentă cu împăratul Frederic III, care ţine ocupate provinciile vestice ale Ungariei.

1463 Victoria fiului lui Iancu de Hunedoara, *Matei Corvin* (1458–90), asupra turcilor.

Extinderea stăpânirii asupra Boemiei (încoronare) şi Moraviei, Sileziei şi Lausitz-ului: împotriva polonezilor şi Habsburgilor. Reforme administrative, armată permanentă, perioadă de înflorire culturală.

1485 În conflictul pentru succesiune cu împăratul Frederic III, conflict având ca obiect Boemia şi Ungaria, cucerirea Vienei. Ungaria pentru scurt timp imperiul cel mai puternic din Europa Centrală.

1490 După moartea lui Matei, războiul Jagiellonilor pentru coroana ungară. Boemianul *Vladislav II* ales şi încoronat ca rege de Dieta ungară.

1491 Compromis cu Boemia, Polonia şi Casa de Habsburg (Maximilian I, rege german începând din 1493, împărat 1508–19), căreia i se asigură drept de succesiune în caz de stingere pe linie bărbătească: tratatul de la Bratislava.

Lupte între familii nobiliare (anarhie feudală) şi oraşe. Răscoală ţărănească sub Gheorghe Doja (înăbuşită de Ioan Zápolya).

1514 Codificarea dreptului cutumiar (*Opus Tripartitum*) de către István Werbőczy are ca efect scindarea durabilă a societăţii: numai nobilii sunt socotiţi membri ai coroanei lui Ştefan, ţăranii şi orăşenii nu sunt luaţi în considerare. Deşi niciodată semnat de rege, „codul tripartit" rămâne baza ordinii de drept până la 1848.

1515 Regele Vladislav şi împăratul Maximilian ratifică tratatul de la Bratislava: *Ludovic II* (1516–26), în uniune personală rege al Boemiei, se căsătoreşte cu Maria de Habsburg; arhiducele Ferdinand o ia de soţie pe Anna de Boemia-Ungaria.

1517 Tezele lui Martin Luther pun bazele Reformei; extindere cu ajutorul principilor domnitori, în Ungaria mai ales şi prin imigranţi.

1526 Regele Ludovic II pierde bătălia de la Mohács, unde moare pe câmpul de luptă. Buda şi Pesta cucerite de turci. Ei instalează acolo o „regalitate naţională" sub *Ioan Zápolya* (1526–40), cu Buda drept capitală, împotriva lui Ferdinand de Austria. Cu aceasta, Ungaria este împărţită în trei:

- Ungaria regală în nord-vest,
- statul vasal turcilor (centru),
- Transilvania, care se consideră purtătoare a „adevăratei maghiarimi" şi celulă germinală a unui stat nou.

1529 Turcii asediază Viena şi, începând din 1532, întreprind noi încercări.

1538 Conflictul pentru coroana lui Ştefan între Ioan Zápolya şi regele *Ferdinand I* (1526–64; ca împărat 1556–64, care, începând din 1521, guvernează pentru fratele său, împăratul Carol V, provinciile germane) se termină cu tratatul de la Oradea, tratat care le asigură Habsburgilor moştenirea. Totuşi

1540 nou-născutul fiu al lui Zápolya, Ioan Sigismund, este proclamat şi imediat încoronat rege. Regentă: Isabella Jagiello.

1541 După moartea lui Zápolya şi după cinci campanii antiungare, Soliman încorporează Ungaria Centrală în imperiul său.

1559 *Ioan Sigismund* (1540/59–71) preia guvernarea ca principe al Transilvaniei. În tratatul de la Speyer (1570) renunţă la coroana lui Ştefan în favoarea regelui ungar *Maximilian I* (1563–76; ca împărat Maximilian II 1564–76). Confesiunile evanghelică, reformată şi unitariană puse pe picior de egalitate. Tribut către Poartă.

1571 Alegerea lui *Ştefan Báthory* (1571–76) ca principe al Transilvaniei, începând din 1576 şi rege al Poloniei. Locţiitor în Transilvania devine fratele său *Cristof* (1576–81). Întăreşte armata (secuii scapă ca soldaţi de „iobăgia veşnică").

Fiul şi succesorul lui Cristof, *Sigismund Báthory* (1581–98; 1601–02 şi 1607–08) vrea în mai multe rânduri să se retragă şi pactizează succesiv cu Habsburgii, cu Ţara Românească şi cu turcii. Permite din nou iobăgia.

1598 El predă Transilvania împăratului Rudolf I, domneşte însă în 1601–02 din nou ca principe. Conflict religios incipient. Certuri între magnaţi.

începând din 1591 Din nou lupte între Habsburgi şi turci: aşa-zisul război lung (până în 1606) în care sunt pustiite toate provinciile ţării. Pentru Ungaria este vorba de libertate naţională şi religioasă; echilibristică tactică şi frecvente schimbări de tabără.

1604 Răscoală a ostaşilor lui Bocskai (*hajdúk*). *Ştefan Bocskai* ales în 1605 principe al Transilvaniei şi Ungariei. Forţează încheierea păcii cu Viena.

1606 Bocskai mijloceşte pacea între Viena şi Poartă. (La scurt timp după aceasta, probabil asasinat.) Întrucât Rudolf I (1576–1608; ca împărat Rudolf II până în 1612) nu-i recunoaşte pe „rebeli",

1608 fratele său, arhiducele Matthias, este proclamat rege: ca *Matei II* (1608–19; împărat începând din 1612). *Gabriel Báthory* (1608–13), principe al Transilvaniei, încurajează în schimb (cu sprijinul turcilor) ungurimea şi Reforma activă.

1618 *Ferdinand II* de Habsburg devine rege al Ungariei (împărat 1619–37). Conflictul în legătură cu închiderea unei biserici evanghelice din Boemia duce la demonstraţii şi la defenestrarea („aruncarea pe fereastră") a doi consilieri de la Praga. Izbucnirea Războiului de treizeci de ani.

1619 *Gabriel Bethlen* (1613–29) sprijină Boemia şi începe lupta de eliberare împotriva Habsburgilor. Cucereşte Ungaria regală şi

1620 este ales rege, dar nu încoronat. Asigură o permanentă autoadministrare şi libertate a credinţei. Pact cu puterile protestante din Europa Centrală şi de Nord. Prosperitate sporită; prestigiu internaţional.

1625 Alegerea lui *Ferdinand III* ca rege al Ungariei (1625–57; împărat începând din 1637). Se concentrează însă integral pe războiul din imperiu.

1630 *Gheorghe I Rákóczi* (1630–48), ca principe al Transilvaniei, este proclamat cu ajutorul haiducilor succesor al lui Bethlen.

Tulburări în Ungaria de Sus. Din nou lupte cu turcii.

1644 Alianţă cu Suedia. Câştiguri teritoriale pentru Ungaria, dar sub presiunea turcilor pace (printre altele, libertate

religioasă). Începerea tratativelor de pace la Münster și Osnabrück pentru terminarea războiului european.

1647 *Ferdinand al IV-lea* (mort în 1654) încoronat ca rege al Ungariei.

1648 După încheierea păcii de la Westfalia, Viena se interesează din nou de Ungaria: epoca luptătorilor pentru libertate Pál Pálffy și Miklós Zrínyi. Planul lor de a-l face pe *Gheorghe II Rákóczi* (1648–1660) rege al Ungariei eșuează.

1657 Rákóczi cucerește părți din Țara Românească și vrea să devină rege al Poloniei. Dar turcii îl lasă să cadă; tătarii îi capturează armata. Rákóczi moare în lupta împotriva turcilor. Principatul Transilvaniei practic sub control turcesc: administrat de Mihail I Apafi.

1664 Moare Zrínyi.

1666 Conspirația lui Ferenc Wesselényi împotriva lui *Leopold I* (1655/57–1705; împărat începând din 1658) ales rege cu ajutorul Curiei Romane. Eșec în ciuda sprijinului financiar din Franța și a participării marii nobilimi.

1671 Péter Zrínyi, Ferenc Frangepán și alții decapitați; numai Francisc I Rákóczi grațiat.

1673 Viena suspendă constituția ungară și desemnează un regent: persecuții brutale împotriva protestanților.

1678 Răscoala curuților. Imre Thököly (căsătorit cu văduva lui Francisc I Rákóczi) îi alungă pe imperiali din Ungaria de Sus; pactizează și cu Imperiul Otoman ca să realizeze un stat național independent. După
1683 înfrângerea turcilor în fața Vienei (bătălia de la Kahlenberg), curuții trec de partea imperialilor. Thököly fuge cu turcii.

1684 Începutul recuceririi. Alianța Vienei cu Polonia și Veneția împotriva Imperiului Otoman. Sprijin financiar din partea Vaticanului.

1686 Ocuparea Budei.

1687 Anexarea Transilvaniei la Ungaria. Proclamarea regalității ereditare habsburgice. *Iosif I* (1687–1711; începând din 1690 rege german, începând din 1705 împărat) încoronat ca rege al Ungariei.

1697 Victoria prințului Eugen de Savoya la Zenta.

1699 Pacea de la Karlowitz. Acum Austriei îi aparțin: Ungaria, Transilvania, cea mai mare parte a Slavoniei și Croației. Habsburgii se orientează spre sud-est și est.

În timp ce forțele Habsburgilor sunt angajate în războiul de succesiune spaniol,

1703 izbucneşte o nouă răscoală a curuţilor (cu ajutorul Franței) sub Francisc II Rákóczi, principe elector al Transilvaniei şi principe domnitor al Ungariei: „detronarea" Casei de Habsburg.

1711 Pacea de la Satu Mare: restabilirea vechiului drept succesoral şi restituirea privilegiilor nobiliare. *Carol III* (1711–40; ca împărat Carol VI).

1716 Victoriile prinţului Eugeniu de Savoya la Petrovaradin şi Belgrad. Austria, putere dominantă în Europa de sud-est.

1722 Acceptarea Pragmaticei Sancţiuni: nou drept succesoral habsburgic care permite femeilor accesul la tron. Garanţia autonomiei de drept constituţional pentru Ungaria.

1723 Instituirea unui consiliu de regenţă.

1731 *Carolina Resolutio*: în serviciile statului nu sunt admişi decât catolici.

1735 Moartea lui Francisc II Rákóczi în Turcia.

1740 Aproape simultan acced la domnie Maria Tereza şi Frederic II al Prusiei. Prusia atacă Silezia. Războaie de succesiune austriece (până în 1748).

1741 Încoronarea *Mariei Tereza* (1740–1780) ca „rege al Ungariei". 11. 9.: discurs în fața Dietei din Bratislava. 60 000 de oameni sar în ajutorul ei şi salvează Imperiul Habsburgic. Reconstrucţia ţării. Noi colonizări (mai ales din Germania). Reforme (dar eşuarea eforturilor pentru libertate religioasă; Contrareformă înverşunată). După retrocedări teritoriale (de ex., oraşe din ţinutul Spiš, portul Fiume şi Banatul Timişoarei): Ungaria mai mult de jumătate a Imperiului Habsburgic. Succese militare ale regimentelor ungureşti (de ex. Kolin şi înaintare până la Berlin, 1757).

1761 „Graniţă militară" în Transilvania.

1765 Marele principat al Transilvaniei.

1767 Reglementare urbarială: centralism crescând, mai ales sub *Iosif II* (1780–90; împărat începând din 1765). Edictul de toleranţă, reformă administrativă cu germana ca limbă oficială. 1785, desfiinţarea iobăgiei. În schimb, rezistenţă a nobilimii, care forţează în sensul suspendării reformelor.

1790	Regele *Leopold II* (1790–92), fratele lui Iosif, restituie coroana lui Ştefan. Asigură suveranitatea Dietei. Proiect de monarhie constituţională, care însă eşuează din cauza morţii timpurii a acestui suveran luminat.
1794/95	*Francisc I* (1792–1835; ca împărat romano-german Francisc II; ca împărat austriac Francisc I) zdrobeşte presupusa „conspiraţie iacobină" (Ignác Martinovics printre alţii). Impozite mari pentru războiul împotriva lui Napoleon. Rezistenţa comitatelor.
începând din 1799	Deşi Ungaria nu devine teatru de război, grele pierderi financiare din cauza devalorizării bancnotelor.
1805	Al treilea război de coaliţie (Anglia, Austria şi Rusia) până la graniţele Ungariei. Francezii ocupă Viena.
1806	Sfârşitul Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană.
începând din 1807	Blocadă continentală.
1809	Napoleon oferă Ungariei desprinderea de Austria: fără succes. (Nobilimea se teme pentru privilegii.)
1812	Nobilimea îi contestă suveranului dreptul de a emite bancnote fără acordul Dietei. De atunci, nu a mai fost convocată.
1814/15	Congresul de la Viena. Noua ordine din Europa. Sistemul Metternich.
1822/23	Viena ia măsuri militare împotriva comitatelor.
începând din 1825	„Era reformei": István Széchenyi ţine primul discurs în limba maghiară în faţa Dietei convocate din nou.
începând din 1830	Reforme economice: Széchenyi luptă împotriva aviticităţii. Tehnicizare şi modernizare incipientă.
1831	„Lunga adunare a stărilor" (până în 1836): Camera Magnaţilor se opune reformelor.
1835	*Ferdinand V* (1835–48; ca împărat Ferdinand I) nu are nici o influenţă asupra evenimentelor; lasă conducerea în seama consiliului coroanei.
1836	Arestarea lui Miklós Wesselényi, Lajos Kossuth şi a altora.
1840	Punere în libertate. Kossuth înfiinţează ziarul de opoziţie *Pesti Hírlap*.
1844	Maghiara limbă oficială (în locul latinei). Aristocraţii liberali (Lajos Batthyány, István Széchenyi, Károlyi

şi Andrássy) stimulează conştiinţa naţională crescândă şi sprijină mişcarea naţională.

1848 *Revoluţie*. Februarie: în Franţa (Louis Napoléon preşedinte, începând din 1852 împărat).
Martie: în Germania (Adunarea naţională la Paulskirche), Viena (Metternich fuge în Anglia) şi Ungaria (15.3.); iunie: Praga (congresul slavilor).
Lajos conte Batthyány premier. Împotrivire din partea croaţilor, sârbilor şi slovacilor. *Franz Joseph I* (1848–1916) îl înlocuieşte la tron pe unchiul său.

1849 Constituţiei impuse de Viena îi urmează declaraţia de independenţă (Lajos Kossuth regent). Intervenţia trupelor ruseşti. Acţiunea brutală a Austriei (teoria ratării). Executarea lui Batthyány şi a 13 generali (la Arad). Centralism birocratic german.

1853 Războiul Crimeii (până la 1856): printre altele din cauza dorinţei Rusiei de a ajuta popoarele balcanice să se desprindă de Înalta Poartă. Intervenţia marilor puteri occidentale. Chestiunea Balcanilor devine temă permanentă.

1859 Războiul de unificare a Italiei (până în 1861). Austria pierde Lombardia.

1860 Széchenyi se sinucide la Döbling.

1866 Războiul Prusiei contra Habsburgilor. Înfrângerea de la Königgrätz şi pierderea Veneţiei slăbesc definitiv Austria. Urmarea: pactul dualist austro-ungar, dubla monarhie. Parţial autonomie pentru Transleitania (imperiul coroanei lui Ştefan cel Sfânt); ţinuturi germano-austriece: Cisleitania.

1867 Premier contele Gyula Andrássy. Încoronarea lui Franz Joseph. Lege a naţionalităţilor tolerantă, dar tensiuni crescânde cu minorităţile (în regat împreună cu Transilvania, Croaţia şi Slavonia, ungurii sunt în minoritate). Contradicţiile politice interne cu slavii generează probleme de politică externă cu Rusia. Val de emigraţie dincolo de ocean.

1873 Falimentul bursei. Acordul dintre trei împăraţi: Austro-Ungaria, Rusia şi Imperiul German.

1875 Kálmán Tisza premier. Pune în mişcare politica de maghiarizare. Unificarea liberalilor.

1878 După un nou război ruso-turc (1877) se convoacă, la iniţiativa lui Bismarck, Congresul de la Berlin:

	Muntenegru, Serbia şi România independente; printre altele, Basarabia este alipită la Rusia; Bosnia şi Herţegovina ocupate de Austro-Ungaria. (Serbia se proclamă în 1882 regat.)
1894	Kossuth moare la Torino.
1896	Mileniul: celebrarea a o mie de ani de la descălecat.
începând din 1900	Tensiunile cu coroana slăbesc coeziunea jumătăţilor de imperiu. Criza de guvern şi stagnarea reformei.
1905	Compromisul morav: reglementarea chestiunii limbilor şi naţionalităţilor. După înfrângerea Rusiei în războiul cu Japonia, revoluţie la St. Petersburg: înăbuşită în sânge. Tulburări la Budapesta, criză de guvern. Trupele loiale ameninţă cu ocuparea militară. Promisiune de îmbunătăţiri în materie de drept de vot. Plan pentru reforme sociale.
1906	Război comercial împotriva Serbiei.
1908	(Revoluţia tinerilor turci.) Austro-Ungaria anexează Bosnia şi Herţegovina. Bulgaria regat. Albania independentă. Tensiuni cu Rusia.
1910	Muncitorii din industrie demonstrează pentru generalizarea dreptului de vot.
1912	Grevă generală.
1912/13	Războaiele balcanice: câştig teritorial pentru Serbia.
1914	Principele moştenitor al tronului austriac şi soţia sa sunt asasinaţi la Sarajevo la comanda unei ligi secrete (Mâna neagră; 28.6.) care urmărea crearea unei Serbii Mari. Franz Ferdinand îşi propunea trialismul (cu slavii). La început, Ungaria a refuzat să intre în război, deoarece guvernul se temea pentru stabilitatea internă; a fost însă constrânsă de consiliul de coroană să declare război Serbiei.
1916	Regele *Carol IV* (1916–18/21; ca împărat austriac Carol I) îi succedă la tron lui Franz Joseph.
1917	Iniţiativa sa de pace eşuează (scrisori Sixtus). SUA intră în război. Revoluţia rusă: ţarul Nicolae II abdică (martie), puci bolşevic (octombrie).
	Programul în 14 puncte al preşedintelui american Wilson este salutat de naţionalităţi.
1918	4.10.: Austro-Ungaria se alătură cererii de armistiţiu a Germaniei.
	17.10.: „Manifestul către popoare“ al împăratului Carol are ca efect declaraţia de independenţă a Ungariei.

(După răscoala marinarilor şi revoluţie, împăratul Wilhelm II renunţă la tron.)

11.11.: împăratul Carol „renunţă la orice amestec în treburile guvernării".

16.11.: După abdicarea lui Carol, Consiliul Naţional proclamă republica.

1919 Republica Sfaturilor sub Béla Kun. Intrarea Armatei Albe conduse de amiralul Miklós Horthy.

1920 Horthy ales regent: proclamă Ungaria monarhie cu tron vacant. — Pacea de la Trianon reduce Ungaria la o treime din imperiul lui Ştefan cel Sfânt: pierde Croaţia, Transilvania şi Slovacia.

1921 Încercarea de restaurare a lui Carol IV eşuează. Detronarea Casei de Habsburg-Lotaringia. Contele István Bethlen şef al guvernului. Consolidarea.

1922 Regele Carol moare la Madeira. Admiterea Ungariei în Liga Naţiunilor.

Simpatii pentru „Marşul asupra Romei" şi pentru luarea puterii în Italia de către Mussolini.

1926 Instituirea unei Camere Superioare.

1929 Criză economică mondială: vinerea neagră. Şomaj de masă.

1931 Crah bancar în Ungaria. Guvernul contelui Gyula Károlyi.

1932 Premierul Gyula Gömbös caută strângerea relaţiilor cu Germania şi Italia. Politică externă agresivă: şi mai intensă când

1933 Adolf Hitler devine cancelar al Reichului German. (F. D. Roosevelt preşedinte al SUA).

1934 În ciuda războiului civil şi a asasinării cancelarului federal Dollfuß de către naţional-socialişti, colaborare economică strânsă cu Austria.

1938 Intrarea trupelor germane în Austria. Béla Imrédy premier, şef al unei grupări de extremă dreaptă. Acordul de la München.

După „arbitrajul de la Viena" al miniştrilor de externe ai puterilor Axei: reîncorporarea Slovaciei de sud şi a Ucrainei Subcarpatice.

Legi antievreieşti (coautor Teleki).

1939 După retragerea lui Imrédy, contele Pál Teleki formează un nou guvern.

Semnarea Pactului Anticomintern cu Germania, Italia şi Japonia. Trupele ungare intră în marş în restul Ucrainei Subcarpatice. Ieşirea din Liga Naţiunilor.

La noile alegeri, număr sporit de voturi pentru „Crucile cu săgeţi". Înăsprirea legilor antievreieşti. Ungaria la începutul războiului neutră: refuză trenurilor militare germane tranzitul şi deschide graniţele pentru 100 000 de refugiaţi polonezi.

1940 Danemarca, Norvegia, Olanda şi Belgia ocupate de trupele germane. Italia intră în război. Franţa capitulează (Regimul de la Vichy). Ungaria doreşte revizuirea frontierei cu România. Ultimatum sovietic adresat României în chestiunea Basarabiei. În condiţiile riscului izbucnirii unui conflict, „al doilea arbitraj de la Viena": reîncorporarea Transilvaniei de Nord şi a Ţinutului Secuiesc la Ungaria (30.8.). Intrarea triumfală a lui Horthy în Cluj. În contrapartidă: drepturi speciale pentru germanii din Ungaria. Ungaria aderă la Pactul Tripartit.

Tratat de prietenie cu Iugoslavia. Când şi guvernul iugoslav aderă la Pactul Tripartit, puci militar la Belgrad. Petru II rege.

1941 În semn de protest faţă de ameninţarea cu război contra Iugoslaviei, premierul Pál Teleki se sinucide (aprilie). Succesor ministrul de externe László Bárdossy.

8.4.: germanii invadează Iugoslavia, începând din 1.4. trupe ungare ocupă ţinuturi din Iugoslavia, care au fost cândva maghiare.

Ungaria declară război URSS.

A treia lege antievreiască (august).

Marea Britanie declară război Ungariei (6.12.), Ungaria declară război SUA (12.12.).

1942 Bárdossy înlocuit cu Miklós Kállay în funcţia de premier. Din însărcinarea lui Horthy caută contacte cu aliaţii occidentali.

Pierderi crescânde pe frontul de est.

1943 Zdrobirea Armatei a doua pe Don (ianuarie). Tratative secrete cu aliaţii occidentali privind schimbarea orientării. (Dezastrul de la Stalingrad; germanii capitulează în Africa de Nord; aliaţii debarcă în Italia.)

1944 Trupele germane ocupă Ungaria (Operaţiunea „Margarete", 19.3.). La convorbirea cu Hitler, Horthy este

constrâns de Hitler să-l numească pe Döme Sztójay ca premier (marionetă). În locul unui trimis german, acum „împuternicit al Marelui Reich German". Deportarea a 437 000 de evrei la Auschwitz. (Invazie în Normandia.) Când România denunță alianța cu Germania (23.8.), generalul Géza Lakatos formează un nou guvern și încearcă și o desprindere de Germania. Horthy declară la radio că el a cerut armistițiu cu URSS (15.10.). Retractarea sub presiune germană (16.10.) și „detenție protectoare". Ferenc Szálasi „conducător al națiunii", regim de teroare al „Crucilor cu săgeți". La Debrecen, adunarea națională provizorie sub general-colonel Béla Miklós Dálnoki anunță un contraguvern (22.12.).

1945 Armata Roșie ocupă Budapesta (13.2.). Sfârșitul luptelor din Ungaria la 4.4. Douăsprezece divizii ungare luptă până la sfârșit alături de germani.
„Reforma agrară". Partidul Micilor Agrarieni câștigă alegerile parlamentare.

1946 Ungaria, nominal încă regat, devine republică.

1947 Semnarea tratatului de pace la Paris: restabilirea granițelor stabilite la Trianon în 1920. Respingerea planului Marshall.

1948 „Anul cotiturii": preluarea puterii de către comuniști („tactica salamului"). Înregimentarea social-democraților. Pact de prietenie cu URSS.

1949 Înființarea CAER la Moscova (precum și a NATO la Washington).
Mátyás Rákosi, șeful Partidului Celor ce Muncesc din Ungaria, devine dictator. Proces împotriva cardinalului Mindszenty. Ungaria devine republică populară. Ministrul de externe László Rajk acuzat de „titoism" și executat.

1952 Rákosi preia (până în iulie 1953) și funcția de premier.

1953 Moartea lui Stalin. Revoltă populară în RDG.

1953 După alegeri, Imre Nagy ca premier (până în aprilie 1955) proclamă „noul curs". Lagărele de internare desființate. Amnistie. Reforme economice.

1955 Nagy este destituit ca „deviator" și exclus din partid. Nou premier András Hegedüs. Înființarea Pactului de la Varșovia. Austria dobândește suveranitate. Scurtă perioadă de „dezgheț". Primirea Ungariei în ONU.

1956 Al XX-lea Congres al PCUS. Condamnarea stalinismului.
După discursul lui Hruşciov, reabilitarea lui Rajk.
Revoltă în Polonia. Gomulka din nou secretar general (ca până în 1948). Rákosi înlocuit de Ernő Gerő în funcția de prim-secretar al CC.
23.10.: răscoală populară. Nagy din nou premier, János Kádár prim-secretar al partidului.
24–29.10.: intervenția și retragerea trupelor sovietice.
1.11.: Nagy declară ieşirea din Pactul de la Varşovia şi neutralitatea. Apel de ajutor către ONU. (Coincidență în timp: criza Suezului.) Se înfiinţează Partidul Muncitoresc Socialist Ungar. Cardinalul Mindszenty în ambasada SUA.
4.11.: armata sovietică zdrobeşte aşa-numita contrarevoluție.

1957 Tratat privind staționarea trupelor sovietice.

1958 Nagy şi colaboratorii săi cei mai apropiați sunt executați după un proces secret (iunie). URSS: Nikita S. Hruşciov secretar general al PCUS şi preşedinte al Consiliului de Miniştri.

1960 „Transformarea socialistă a agriculturii" (colectivizarea). Consolidarea puterii lui Kádár.

1963 Amnistie pentru deținuții politici. Acord comercial cu RFG.

1964 Acord cu Vaticanul. După căderea lui Hruşciov, Leonid I. Brejnev devine secretarul general al CC al PCUS.

1965 Brejnev la Budapesta. Partidul Muncitoresc Socialist Ungar este pentru reforme în conducerea economiei.

1966 Nouă lege electorală: alegere de candidați în loc de listă.

1968 Liberalizarea piețelor şi a prețurilor („comunismul gulaşului").
Participare la intervenția militară în Cehoslovacia pentru curmarea „primăverii de la Praga".

1971 Amnistie şi exil pentru cardinalul Mindszenty.

1972 Adoptarea noii constituții: creşterea rolului Parlamentului, dreptul de a fi ales garantat tuturor.

1973 Ungaria membru plin al GATT. Relații diplomatice cu RFG.

1974	Papa Paul VI îl eliberează pe cardinalul Mindszenty din funcţiile sale.
1975	Adversarii reformei, sprijiniţi de sovietici, trec la ofensivă. Înlocuirea mai multor reformatori de la vârf. Semnarea acordului OSCE la Helsinki.
1976	Cardinalul L. Lékai numit arhiepiscop de Esztergom şi primat al Bisericii catolice din Ungaria.
1977	Kádár primit la Vatican.
1978	SUA restituie coroana lui Ştefan şi însemnele regalităţii. Limbile minorităţilor admise în administraţie. Karol Wojtyla devine papă: Ioan Paul II.
1979	Trupe sovietice în Afganistan (decembrie).
1979/80	Majorarea preţurilor provoacă discuţii aprinse cu privire la politica economică şi rolul sindicatelor.
1980	Exilarea lui Andrei Saharov, criticul regimului, este criticată şi în Ungaria. Greve la Gdansk. Solidarnošć forţează retragerea lui Gierek.
1981	Wojciech Jaruzelski instituie starea de asediu în Polonia.
1982	Admiterea Ungariei în FMI. Nouă liberalizare. Posibilitatea de a călători în Vest. După moartea lui Brejnev, Iuri Andropov secretar general al CC al PCUS.
1984	Konstantin Cernenko, secretar general.
1985	Mihail Gorbaciov, secretar general, Andrei Gromâko şef al statului, Edvard Şevardnadze ministru de externe. Kádár secretar general al PSMU. Alegeri parlamentare şi locale.
1987	Károly Grósz devine premier.
1988	Abandonarea pretenţiilor de hegemonie în URSS duce la fenomene de destrămare periferică (statele baltice dobândesc independenţa); conflictele dintre minorităţi (Armenia/Azerbaidjan 1988, Moldova 1989) se agravează. Retragere din Afganistan. În Polonia: Solidarnošć din nou la lumina zilei, „masa rotundă“ se termină cu dizolvarea PC. La o conferinţă naţională extraordinară a partidului, Kádár şi Biroul Politic înlocuiţi. Grósz devine şi secretar general. Demonstraţii contra politicii româneşti faţă de minorităţi. Miklós Németh devine premier (25.11.).

1989 Introducerea serviciului civil.

PMSU renunţă la rolul conducător. Imre Nagy reabilitat şi înmormântat solemn. Libertatea demonstraţiilor, adunărilor şi a presei. Deschiderea graniţei pentru cetăţenii RDG. Desfiinţarea Cortinei de fier, prolog la prăbuşirea RDG (a 40-a aniversare a RDG, cuvântarea lui Gorbaciov, 7.10.: „Cine vine prea târziu“ ca semnal de cotitură pentru Germania; deschiderea zidului 9.11.).

Schimbarea constituţiei: sistem pluripartit, separarea puterilor, funcţia de preşedinte al statului. (Bruno Straub, fără de partid). Premier Miklós Németh, ministru de externe Gyula Horn. Din republică populară devine Republica Ungară.

1990 Acord cu privire la retragerea trupelor sovietice. Forumul Democratic Maghiar câştigă primele alegeri libere (J. Antall premier). Membru al Consiliului Europei.

1991 Acord de asociere cu CE.

1992 Tratat de parteneriat germano–ungar.

1993 Acord de comerţ liber cu Polonia, Cehia şi Slovacia.

1994 Cerere de primire în UE. Tratat cu NATO (parteneriat pentru pace).

Majoritate absolută pentru socialişti, Gyula Horn premier.

1996 Cereri de autonomie pentru minorităţile ungare din ţările vecine.

1997 Tratat de bază ungaro–român privind drepturile ungurilor din România.

Acord de cooperare cu Italia şi Slovenia în Balcani.

Referendum cu privire la intrarea în NATO.

1998 Începerea tratativelor privind intrarea în UE.

Victorie în alegeri a Ligii Tinerilor Democraţi. Premier Viktor Orbán.

1999 Ungaria — membru al NATO.

Note

CAPITOLUL 1

1. Johannes Duft, *Die Ungarn in Sankt Gallen*, Zürich, 1957; J. Duft – A. Gössi – W. Vogler, *Die Geschichte des Klosters St. Gallen*, 1986; Werner Vogler (ed.), *Die Kultur der Abtei Sankt Gallen,* Zürich, 1993.
2. Bálint Hóman – Gyula Szekfü, *Magyar Történet*, vol. 1–5, Budapesta, 1936, vol. 1, p. 92.
   Karl Szabo, în: *Die Österreichisch–Ungarische Monarchie in Wort und Bild*, vol. 1–24, *Ungarn*, vol. 1, *Geschichte Ungarns*, pp. 43–55.
3. *Cf. Das Bild vom Anderen* (ed. V. Heuberger – A. Suppan – Vyslonzil), Frankfurt, 1998, pp. 18, 28 şi urm.
4. Fernand Braudel (ed.), *Europa – Bausteine seiner Geschichte*, Frankfurt, 1989, p. 51.
5. Georges Duby, *Europa im Mittelalter*, Stuttgart, 1986, pp. 9, 23.

CAPITOLUL 2

1. *Cf.* Hóman–Szekfü, *op. cit.*, vol. 1, pp. 1–131; György Györffi, *István király és mûve*, Budapesta, 1977, pp. 15–54; György Székely – Antal Barta, *Magyarország története*, vol. 1–10, vol. 1, pp. 265–575; Péter Hanák (ed.), *Die Geschichte Ungarns*, Essen, 1988, pp. 1–29; C. A. Macartney, *Geschichte Ungarns*, Stuttgart, 1971, pp. 1–11; Pál Engel, *Magyarok Europában, A kezdettöl 1440-ig*, Budapesta, 1990.
2. Egon Friedell, *Kulturgeschichte der Neuzeit*, München, 1996, p. 13.
3. *Cf.* György Dalos, *Mythen der Nationen*, Berlin, 1998, p. 531.
4. Herwig Wolfram, *Die Geburt Mitteuropas, Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378–907*, Berlin, 1987, în special pp. 311–375.
5. *Cf.* György Györffy, *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, Kortársak és krónikások híradásai*, Budapesta, 1986; Thomas von Bogyay, *Grundzüge der ungarischen Geschichte*, Darmstadt, 1990, pp. 3–13; vezi şi discuţie în *„História“, caiet special despre descălecat* (în ung.), 1966/2.

6. Georg Stadtmüller, *Geschichtliche Ostkunde*, vol. 2, Viena–München–Zürich, 1963, p. 31.
7. Citat în: „Die ungarische Landnahme in der ausländischen Geschichtsschreibung", în: *Magyar Tudomány*, Budapesta, 95/12, pp. 1407 şi urm.
8. Hóman–Szekfű, *op. cit.*, vol. 1, pp. 123 şi urm.; Bogyay, *op. cit.*, pp. 33–36; *Kurze Geschichte Siebenbürgens* (ed. Béla Köpeczi), Budapesta, 1990, în special pp. 107–240.
9. *Cf.* p. a. R. W. Seton–Watson, *A History of the Roumanians*, Londra, 1934, retip. 1963, pp. 1–16.
10. „Secuii", în: *Magyarok a Kárpátmedencében*, ed. Ferenc Glatz, Budapesta, 1988, p. 47; *Monarhia austro-ungară, ibid.*, *Ungarn, Kurze Geschichte*, pp. 241–267. *Cf.* pentru Jókai vol. 1, Viena, 1888, pp. 318–326.
11. Sándor Eckhardt, „Das Ungarnbild in Europa", în: *Ungarische Jahrbücher 1942*. Traducerea germană a eseului din culegerea: *Mi a magyar?*, Budapesta, 1938, este manipulată, adică „epurată" de observaţii critice indezirabile în perioada nazistă.
12. *Ibid.*

CAPITOLUL 3

1. Jenő Szűcs, „König Stephan in der Sicht der modernen ungarischen Geschichtsforschung", în: *Südostforschungen*, München, vol. XXXI, 1972, pp. 17–35.
2. Macartney, *op. cit.*, p. 15.
3. În: *Népszabadság*, Budapesta, 19.08.1997.
4. Kálmán Benda – Erik Fügedi, *Tausend Jahre Stephanskrone*, Budapesta, 1989.
5. Bogyay, *op. cit.*, p. 22.
6. Citat după: *Ungarns Geschichte und Kultur in Dokumenten* (ed. Julius von Farkas), Wiesbaden, 1955, pp. 11–12.
7. Katalin Sinkó, „Árpád versus Saint István, Competing Heroes and Competing Interests in the Figurative Representation of Hungarian History", în: *Ethnologia Europaea XIX*, 1989, pp. 67–83.

CAPITOLUL 4

1. Vezi *Bayern und Ungarn, Tausend Jahre enge Beziehungen* (ed. Ekkehard Völkl), Regensburg, 1988, pp. 9–21.
2. Gyula Pauler, *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt (Istoria naţiunii ungare sub regii Arpadieni)*, vol. 1, Budapesta, 1899, pp. 137 şi urm.

3. Julius von Farkas, *Das Ungarnbild in Deutschland, Ungarn-Jahrbuch*, Berlin, 1942, pp. 402–404.
4. *Ungarns Geschichte und Kultur in Dokumenten, ibid.*, pp. 15–17.
5. Paul Hunfalvy, istoric al limbii, citat și completat de Béla v. Pukánszky, în: *Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn*, Münster, 1931, vol. 1, p. 27.
6. Aceste idei se găsesc la scriitorul și eseistul László Németh în influenta sa lucrare antisemită, parțial și antigermană și „antiasimilatoristă“ *A minőseg forradalma*, pentru „maghiarii de suprafață“, vezi mai ales vol. 2, retip. Budapesta 1992, pp. 849–852, 934–935.
7. Denis Silagi, *Ungarn*, Hanovra, 1972, ed. a 2-a adăugită, p. 12.
8. Mihály Babits în *Mi a magyar?*, Budapesta, 1939, p. 37.
9. Vezi György M. Vajda, *Wien und die Literaturen in der Donaumonarchie*, Viena–Köln–Weimar, 1994, pp. 15–17; E. J. Görlich, „Grillparzer und Katona“, în *Ungarn Jahrbuch, 1973*, vol. 3, pp. 123–134.
10. Eckhardt, *op. cit.*
11. Citat în Hanák, *op. cit.*, p. 29.
12. Eckhardt, *op. cit.*

CAPITOLUL 5

1. *Der Mongolensturm, Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235/1250* (ed. Thomas von Bogyay), Graz, 1985.
2. Bogyay, *op. cit.*, pp. 43–48; Hanák, *op. cit.*, pp. 31–34; vezi și Jenő Szűcs, *Nemzet és történelem*, Budapesta, 1984.
3. Bogyay, p. 42. Ferenc Glatz, *A magyarok krónikája*, Budapesta, 1996, pp. 98 și urm., consemnează pierderi de numai 300 000 până la 400 000.
4. *Der Mongolensturm, ibid.*, pp. 168–170.
5. Günther Stökl, *Osteuropa und die Deutschen*, Oldenburg/Hamburg, 1967, p. 86. Pentru Hóman vezi vol., pp. 147 și urm.; pentru Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*, vol. 1, p. 90.
6. Szűcs, *op. cit.*
7. Ladislaus Rosdy, *Sieben Versuche über Ungarn*, Viena–München, 1966, p. 31.
8. Citat după Rosdy, *op. cit.*, p. 28.

CAPITOLUL 6

1. Duby, *op. cit.*, p. 87.
2. Macartney, *op. cit.*, p. 37.
3. Macartney, *op. cit.*, p. 41.

CAPITOLUL 7

1. Citat la Eckhardt, *op. cit.* Aici şi citatul următor de Hebbel.
2. Macartney, *op. cit.*, p. 47.
3. Citat în: *Ungarns Geschichte und Kultur*, *ibid.*, pp. 35–40.
4. Citat la Hanák, *op. cit.*, p. 43.

CAPITOLUL 8

1. *Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten*, Budapesta, 1970. Pentru Petőfi vezi p. 94. *Im Namen des Volkes*, traducere de Martin Renamé, pentru Ady, *György Dózsas Enkel*, p. 170, traducere de Heinz Kahlau.
2. Jenő Szűcs, *Die drei historischen Regionen Europas*, Frankfurt, 1990, p. 53.
3. Pukánszky, *op. cit.*, pp. 38–39.
4. Rosdy, *op. cit.*, p. 46; Szekfü–Hóman, *op. cit.*, vol. 1, pp. 12–13.
5. Géza Ottlik, *Iskola a határon*, Budapesta, 1959, p. 388.

CAPITOLUL 9

1. *Cf.* Hóman–Szekfü, *op. cit.*; Szekfü, vol. 3, pp. 48–59; Gábor Barta, *Az erdélyi fejedelemség születése*, Budapesta, 1984; *Kurze Geschichte*, pp. 243–255.
2. Bogyay, *op. cit.*, pp. 89 şi urm. *Cf.* şi Szekfü, *op. cit.*; I. Szabó, *Ungarisches Volk – Geschichte und Wandlungen,* Budapesta–Leipzig, 1944, citat la Bogyay, pp. 84 şi 90.
3. Citat la Rosdy, *op. cit.*, p. 11.
4. Szekfü, *op. cit.*, pp. 497–499.
5. *Cf.* Franz Pesendorfer, *Ungarn und Österreich, Tausend Jahre Partner oder Gegner*, Viena, 1998, p. 99.
6. Pentru citate vezi Eckhardt, *op. cit.*

CAPITOLUL 10

1. *Cf. Kurze Geschichte*, *ibid.*
2. *Cf.* Szűcs, *Die drei historischen* [...], *ibid.*, pp. 80, 84.
3. Szekfü, *op. cit.*, p. 3.
4. *Cf. Kurze Geschichte*, *ibid.*, pp. 310–327, 329–341.
5. *Kurze Geschichte*, *ibid.*, pp. 186–189, 292–298; Szekfü, *op. cit.*, pp. 329–333.

6. Text în: *Ungarns Geschichte und Kultur*, *ibid.*, pp. 72–75.
7. Citat în: Eduard Winter, *Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie*, Viena, 1971, p. 57.

CAPITOLUL 11

1. Golo Mann, *Wallenstein*, Frankfurt, 1971. *Cf.* pp. 150–153, 170, 195, 225 şi urm.
2. Ágnes Hankiss, „Gabor Bethlen“, în: *Kötéltánc*, pp. 328–365; C. V. Wegwood, *Der 30jährige Krieg*, München, 1976, pp. 156, 168.
3. Hankiss, *op. cit.*
4. Citat în Gyula Szekfü, *Bethlen Gábor*, Budapesta, 1929, p. 219.
5. Vezi *Bethlen Gábor Emlékezete* (*Scrisori* în ung.), Budapesta, 1980.
6. Text în: *Ungarns Geschichte und Kultur*, *ibid.*, pp. 75–79.
7. *Cf.* „Interview über Nation und Geschichte“, în: *Európai utas*, Budapesta, 98/1; despre „Irrglauben sind auch historische Fakten“, în: *Magyar Hírlap*, Budapesta, 31.5.1997. Vezi şi cartea lui: *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*, Budapesta, 1990, şi *A történelem veszedelmei*, Budapesta, 1987.

CAPITOLUL 12

1. *Cf.* Antal Szerb, *Magyar Irodalomtörténet*, Budapesta, 1934, retip. 1978, p. 163.
2. Bogyay, *op. cit.*, pp. 84 şi urm.
3. V. L. Tapié, Graz–Viena–Köln, 1975, p. 154.
4. Text în: *Ungarns Geschichte und Kultur*, *ibid.*, pp. 60–69.
5. *Krones Handbuch der österreichischen Geschichte*, p. 591.

CAPITOLUL 13

1. Jenő Szűcs, *Die drei historischen* [...], *ibid.*, p. 85.
2. Macartney, *op. cit.*, p. 67.
3. Tapié, *op. cit.*, p. 145.
4. *Kara Mustafa vor Wien* (ed. Richard F. Kreutel), Graz–Viena–Köln, 1955, pp. 83 şi urm.
5. Béla Köpeczi, *Magyarország a kereszténység ellensége – A Thököly felkelés az európai közvéleményben*, Budapesta, 1976.

CAPITOLUL 14

1. E. Zöllner, *Geschichte Österreichs*, p. 256.
2. Bogyay, *op. cit.*, p. 87.
3. Macartney, *op. cit.*, p. 68.
4. Hóman–Szekfü, *op. cit.*, vol. 4; Szekfü, p. 263.
5. Jacob Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen* (ed. Peter Ganz), pp. 392–396.
6. Text în: *Ungarns Geschichte und Kultur*, *ibid.*, pp. 78–84.
7. *Ibid.*, vezi şi *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai*, Budapesta, 1979.

CAPITOLUL 15

1. Domokos Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*, pp. 29 şi urm.
2. Macartney, *op. cit.*, p. 71.
3. Saint-Simon, *Mémoires* (ed. Alfred de Boislisl), vol. 23, Paris, 1971, pp. 259–261.
4. Kelemen Mikes, *Briefe aus der Türkei*, Graz–Viena–Köln, 1978, pp. 265–267.
5. Vezi introducere şi biografie a lui Ferenc Glatz la ediţia nouă a controversatei lucrări a lui Szekfü *Három nemzedék*, Budapesta (1920), 1989, pp. I–XXXVIII. Vezi şi introducere şi bibliografie a lui Ferenc Glatz la ediţia retipărită (Budapesta, 1983) a cărţii lui Szekfü apărute în 1947 *Forradalom után.*
6. Szekfü, *Forradalom után*, Budapesta, 1947, p. 156.

CAPITOLUL 16

1. Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*
2. Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus*, Viena, 1981, p. 13.
3. Macartney, p. 99 (din ed. engl., Edinburgh, 1962) — ed. germ. este o versiune prescurtată. *Cf.* şi Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*
4. John Paget, *Ungarn und Siebenbürgen*, vol. I, Leipzig, 1842, pp. 34–36.
5. Szekfü, *Ung. Gesch.*, *ibid.*, vol. 4, pp. 432, 460, 477.
6. Kálmán Benda despre „trădătorul“ Sándor Károlyi în *História* (ung.). *Cf.* şi Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*
7. Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*
8. Robert A. Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches*, Viena–Köln–Graz, 1977, pp. 80 şi 217–219.

9. Julia Pardoe, *The City of the Magyar...*, vol. 1–3, Londra, 1840, ed. germ. 1842, pp. 217–219.
10. Paget, *op. cit.*, p. 260.
11. Stephan Vajda, *Felix Austria*, Viena, 1988, p. 375.
12. Henry Vallotton, *Maria Theresia*, München, 1978, p. 48.
13. Text citat în: *ibid.*, p. 53.
14. Vajda, *op. cit.*, p. 378, Macartney, p. 97. *Cf.* şi Béla Grünwald, *A régi Magyarország*, Budapesta, 1910.
15. Szekfü, *op. cit.*, vol. 4, p. 494.
16. Julius Miskolczy, *Ungarn in der Habsburger Monarchie*, Viena, 1959, p. 9.
17. Vallotton, *op. cit.*, p. 300.
18. Adam Wandruszka, *Das Haus Habsburg*, Viena–Freiburg, 1978, p. 159.
19. Vallotton, *op. cit.*, p. 305.
20. *Cf.* Sinkó, *op. cit*, pp. 70 şi urm.; Bogyay, *Grundzüge*, p. 95; Szekfü, vol. 4, pp. 573 şi urm.
21. *Cf.* Grünwald, *op. cit.*
22. Conceptul lui Paul Ignotus, *Hungary*, Londra, 1972, p. 44.
23. Szerb, *op. cit.*, p. 206.
24. Paget, *op. cit.*, p. 146.
25. Gyula Farkas, *A magyar irodalom története*, 1936, p. 104.
26. *Cf.* Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*; Bogyay, *ibid.*, pp. 98–100; Stökl, *op. cit.*, p. 77.
27. *Cf.* Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*; Macartney, *op. cit.*
28. Citat la Grünwald, *op. cit.*
29. Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*

CAPITOLUL 17

1. Tapié, *op. cit.*, p. 214.
2. Wandruszka, *op. cit.*, pp. 172 şi urm. *Cf.* François Fejtő, *Joseph II, Kaiser und Revolutionär*, Stuttgart, 1956.
3. Citat după Ludwig Némedi, *Deutsche aus ungarischer Sicht, Ungarische Jahrbücher*, Berlin, 1940, p. 46.
4. Benda – Fügedi, *op. cit.*, pp. 166–173.
5. Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*, Macartney, p. 105.
6. Kosáry, pp. 155–156.
7. Grünwald, *op. cit.*, p. 124.
8. Miskolczy, *op. cit.*, p. 14.
9. Farkas, *op. cit.*, p. 407.
10. Citat la Eckhardt, *op. cit.*
11. Némedi, *op. cit.*, p. 58.

12. Farkas, *op. cit.*, p. 104.
13. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 16. Buch*, ediţia Suphan, vol. XIV, Berlin, 1909, p. 269.
14. Wandruszka, *op. cit.*, p. 174.

CAPITOLUL 18

1. *Cf.* Ágnes Hankiss, *op. cit.*, pp. 253–285; Szekfü, *op. cit.*, pp. 90–94; Kálmán Benda, *A magyar jakobinusok*, Budapesta, 1957.
2. *Cf.* Szekfü, *op. cit.*; Benda.
3. Szekfü, *op. cit.*, pp. 94–97; Bogyay, pp. 101 şi urm.; Denis Silagi, *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II*, München, 1961.
4. *Cf.* Szekfü, *op. cit.* şi Vilmos Fraknói, *Martinovics élete*, Budapesta, 1921.
5. Hankiss, *op. cit.*, în special pp. 274–282.

CAPITOLUL 19

1. Burckhardt, *op. cit.*, pp. 218, 392 şi urm.
2. Szekfü, *Der Staat Ungarn*, Stuttgart, 1918, p. 150.
3. Denis Sinor, *Hungary*, Londra, 1959, p. 251.
4. György M. Vajda, *op. cit.*, p. 31.
5. Harold Steinacker, *Austro–Hungarica,* München, 1963, pp. 27, 277–280.
6. Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*
7. Szerb, *op. cit.*, pp. 259 şi urm.
8. Grünwald, *op. cit.*, p. 45.
9. Pardoe, *op. cit.*, pp. 174 şi urm.
10. Georg Barany, *Stephen Szechenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism 1791–1841*, Princeton, NJ, 1968; Denis Silagi, *Der grösste Ungar, Graf Stephan Széchenyi*, Viena–München, 1967. *Cf.* eseul lui Kosáry în *A történelem veszedelmei*, Budapesta, 1987, şi *Széchenyi Naplója*, Budapesta, 1978.
11. Vezi *Jurnalele* lui, de ex. pp. 315–320.
12. Silagi, *op. cit.*, p. 10.
13. Szekfü, *Der ungarische Staat*, p. 151.
14. Citat după Rosdy, *op. cit.*, pp. 78 şi urm.
15. Silagi, *op. cit.*, p. 24.
16. *Ibid.*, p. 8.
17. Franz Grillparzer, *Werke*, vol. 5, p. 404.
18. 27.8.1843 citat la Rosdy, *op. cit.*

19. Citat după Friedrich Kainz, *Grillparzer als Denker*, Viena, 1975, p. 614.
20. Ernst Joseph Görlich, *Grillparzer und Katona. Ungarn-Jahrbuch*, 1971, vol. 3, pp. 123–134. Pentru cazul Pyrker vezi şi Szerb, *op. cit.*, pp. 308–310.
21. Szerb, *op. cit.*
22. Steinacker, *op. cit.*, pp. 277–280.
23. Citat după Silagi, p. 40.
24. *Cf.* Rosdy, *op. cit.*
25. Silagi, p. 45.
26. Citat la György M. Vajda, *op. cit.*, p. 125.
27. István Deák, *Die rechtmässige Revolution, Lajos Kossuth und die Ungarn 1848–1849*, Viena–Köln–Graz, 1989.
28. *Széchenyi Naplói.* În anexă *CV*, pp. 1407–1408.

CAPITOLUL 20

1. *Népszabadság*, Budapesta, 21.4.1992.
2. Deák, *op. cit.*, p. 100.
3. Golo Mann, *Deutsche Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt/Main 1958, p. 214.
4. A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy*, Londra, 1947, p. 52.
5. Edward Crankshaw, *The Fall of the House Habsburg*, Londra, 1963, p. 31.
6. Franz Herre, *Kaiser Franz Joseph von Österreich*, Köln, 1978.
7. Vezi în special Domokos Kosáry, *Kossuth Lajos a reformkorban*, Budapesta, 1946; Deák, *ibid.*, *Kossuth hagyaték*, în special Robert Hermann despre biografia lui Kossuth, Budapesta, 1994, pp. 7–154. Vezi şi *Memorialul la a 150-a aniversare a naşterii lui Kossuth* (ung.), vol. 1–2, 1952.
8. Vezi Andrew Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary 1825–1945*, Princeton NJ, 1982.
9. Vezi *A magyar sajtó története*, vol. 1–3, Budapesta, 1970 (ed. Miklós Szabolcsi), în special pentru această perioadă Domokos Kosáry, în: vol. 1, pp. 665–714.
10. Citat la Deák, p. 50.
11. Stephan Vajda, *Felix Austria*, p. 484.
12. Kosáry, *Újjáépítés* [...], p. 755.
13. Kosáry, *Kossuth Lajos a reformkorban.*
14. Deák, *op. cit.*, p. 61.

15. *Grillparzers Werke*, vol. 1, pp. 13, 178 şi urm. Pentru revoluţie, vezi Kann, *op. cit.*, pp. 275–291; Tapié, *op. cit.*, pp. 267–271. (În cartea sa prilejuită de a 150-a aniversare a revoluţiilor de la 1848, un istoric german a făcut din Kossuth un „boemian"!)
16. Vezi rezumatul lui György Spira în *Magyar történelem 1848–1890*, Budapesta, 1978, vol. 1, pp. 59–435.
17. Pentru detalii, vezi Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*; Deák, *op. cit.*; Spira, *op. cit.*
18. *Ungarische Dichtung aus fünf Jahrhunderten*, *ibid.*, p. 106, traducere de Martin Remané.
19. Spira, *op. cit.*, Deák, *op. cit.*, Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*
20. Texte în: *Ungarns Geschichte und Kultur*, *ibid.*, pp. 110–113 (nu se dă numele traducătorului).
21. Pentru inserţiile şoviniste din campania electorală, vezi un bun rezumat în: *HVG*, Budapesta, 30.5.1998.
22. Vezi eseul lui György Dalos în: *Lajos Kossuth*, Frankfurt, 1998.
23. Despre Petőfi: *Mythos*, pp. 86 şi urm.

CAPITOLUL 21

1. Citat după György M. Vajda, *op. cit.*, p. 124. *Cf.* şi Deák pentru sosire, p. 73.
2. Citat după Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*, p. 339.
3. *Ibid.*, şi Deák, *op. cit.*
4. Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*, p. 344.
5. *Cf.* Bogyay, *op. cit.*, pp. 197–208.
6. Kann, *op. cit.*, p. 289. Aproape cuvânt cu cuvânt şi la Macartney.
7. Vezi o excelentă prezentare în cele două cărţi ale lui István Deák: *Die rechtmässige Revolution, ibid.* şi: *Der K. (u.) K. Offizier 1848–1918*, Viena–Köln–Weimar, 1991.
8. Vezi Deák, *Die rechtmässige* [...], *ibid.*, p. 15.
9. Vezi pentru detalii în afară de Deák şi pe Tapié, Bogyay, Kosáry, Herre.
10. Pentru textul complet vezi Dalos, *op. cit.*
11. Deák, *Der K. (u.) K. Offizier*, *ibid.*, p. 55.
12. Citat la Dalos, p. 62.
13. *Cf.* Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*; Deák, *Die rechtmässige* [...], *ibid.*; Robert Hermann, *op. cit.*
14. Kann, *op. cit.*, pp. 275–282.
15. *Ibid.*, pp. 282 şi urm.
16. *Der magyarische Kampf, Neue Rheinische Zeitung* din 13.01.1849, în: *MEW*, vol. 6, p. 165.

17. Vezi pentru evaluare Kosáry, pp. 369–379, Bogyay, pp. 108 şi urm.; Kann, p. 287; Deák, *op. cit.*
18. Citat la Deák, p. 53.
19. Poezie în Ernst Hanisch, *Der kranke Mann an der Donau, Marx und Engels über Österreich*, Viena–München–Zürich, 1978, p. 156.
20. Hanisch, *op. cit.*, pp. 170–172.
21. Herre, *op. cit.*, p. 88.
22. Alan Sked, *Der Fall des Hauses Habsburg*, Berlin, 1993, p. 21.
23. Zöllner, *op. cit.*, p. 398.
24. Deák, *op. cit.*
25. Text în: *Ungarns Geschichte und Kultur*, *ibid.*, pp. 119 şi urm.
26. Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*, şi Deák, *op. cit.*
27. Pentru rolul evreilor, vezi *A negyvennyolcas szabadságharc és a zsidók* de dr Béla Bernstein, cu o introducere de Mór Jókai, 1896, o a doua ediţie a apărut în 1939 (în vremea „legilor privind evreii“) şi o a treia după prăbuşirea comunismului. *Cf.* Raphael Patai, *The Jews of Hungary – History, Culture, Psychology*, Detroit, 1996, pp. 277–282.
28. Deák, *op. cit.*, p. 272.
29. Bogyay, *op. cit.*, p. 111, Deák, p. 53. *Cf.* şi Kann, *op. cit.*, Deák şi Herre, *op. cit.*
30. Kann, *op. cit.*, p. 288.

CAPITOLUL 22

1. Domokos Kosáry, *A Görgey-kérdes története*, Budapesta, 1994. În lipsa altei menţiuni, cele mai multe date privind persoana lui Görgey provin din această lucrare de referinţă.
2. Pentru unele chestiuni controversate, *cf.* Deák, *Die rechtmässige Rev.*, pp. 159–162, 202 şi urm., 284 şi urm.
3. Deák, p. 270.
4. Kann, *op. cit.*, p. 288.
5. Citat la Kosáry.
6. Pentru atacurile lui Szemere, *cf.* Hanisch, *op. cit.*, pp. 211–218; Ambrus Miskolczy, „Kossuth, unser Zeitgenosse“, în: *Europäische Rundschau*, Viena, 99/4.
7. Pentru detalii vezi Benda – Fügedi, *op. cit.*, pp. 188–197.
8. Pentru campania de represalii, vezi Deák, *op. cit.*, pp. 188–197.
9. Lajos Hatvany în introducerea sa la publicaţia: *Agg Kossuth levelei (egy fiatal leányhoz)*, Budapesta, 1919, p. 8.
10. Vezi Robert Hermann, *Gedenkbuch*, *ibid.*, 1952; Szekfü, *Az öreg Kossuth, 1867–1894*; Deák, *op. cit.*, pp. 284–292; Kosáry, *Újjáépítés* [...], *ibid.*

11. Alexander Herzen, *Erinnerungen*, Berlin, 1907, p. 238, traducere germană din *Die gescheiterte Revolution* (ed. Hans Magnus Enzensberger), Frankfurt, 1977.
12. *MEW*, vol. 8, p. 392.
13. *Ibid.*, p. 549.
14. Franz Pulszky, *Meine Zeit, mein Leben*, 3 vol., Bratislava–Leipzig, 1882, p. 90, citat în Hanisch, *op. cit.*, p. 404.
15. Tibor Frank, *Egy emigráns alakváltásai, Zerffi Gusztav pályaképe*, Budapesta, 1985; acelaşi, *Marx és Kossuth*, Budapesta, 1985. Toate datele din aceste două lucrări respectiv completările din Hanisch, *op. cit.*, pp. 221 şi urm.
16. Vezi Szekfü şi Kosáry în *Memorial, ibid.*; Robert Hermann: *op. cit.*, Hóman – Szekfü, *op. cit.*, vol. 5, pp. 452–456.
17. Toate citatele din scrisorile originale ale lui Kossuth, vezi obs. 9.
18. Citat de Tamás Katona, în: *Kossuth Lajos, írások és beszédek*, Budapesta, 1994, p. 7.
19. John Lukacs, *Budapest um 1900*, Berlin, 1990, p. 155; Deák, *op. cit.*, p. 290; Ferenc Glatz, *A magyarok, ibid.*, Budapesta, 1996, p. 490.
20. Citat după Robert Hermann, *op. cit.*

CAPITOLUL 23

1. Béla Fogarasi – Béla Illés, *Magyar-szovjet történelmi kapcsolatok*, Budapesta, 1945.
2. Illés, *op. cit.*, pp. 31–34.
3. *Népszabadság*, 28.1.1995.
4. Lehel Szeberényi, *A költő és őrangyalai*, Budapesta, 1965; Miklós Jovánovics, *Népszabadság*, 25.3.1995.
5. Szeberényi, *op. cit.*
6. Háy, *op. cit.*
7. Tamás Aczél – Tibor Méray, *Tiszító vihar*, Londra, 1959, pp. 24–29 (în ung.).

CAPITOLUL 24

1. Pentru descrierea festivităţilor, *cf.* Mór Jókai în: *Österreichisch-ungarische Monarhie in Wort und Schrift, Ungarn*, vol. 3, pp. 163–168; Brigitte Hamann, *Elisabeth, Kaiserin wider Willen*, München, 1982, pp. 267–280, în special şi pentru citatele din *Pester Lloyd* şi de la martorii evenimentului.

2. Heinrich Benedikt, *Die Casa D'Austria, das Reich und Europa*, în: *Spectrum Austriae* (ed. Otto Schulmeister), Viena, 1980, p. 85.
3. Harold Steinacker, *op. cit.*, p. 281.
4. Tibor Simányi, *Julius Graf Andrássy*, Viena, f.a.
5. Kann, *op. cit.*, p. 303.
6. Hamann, *op. cit.*, pp. 267–272.
7. *Ibid.*, pp. 274 şi urm.
8. István Lázár, *Kleine Geschichte Ungarns*, Viena, 1990, p. 152.
9. Hamann, *op. cit.*, pp. 241 şi 248.
10. Pentru realizările sale jurnalistice, vezi *A magyar sajtó története*, vol. II, 1–2.
11. Pentru redenumirile străzii Falk, vezi *Helyek*, Budapesta, 1998, pp. 95–98.
12. Katalin Sinkó, *Zur Entstehung der staatlichen und nationalen Feiertage in Ungarn* (1850–1991), în: Brix–Stekl, *Der Kampf um das Gedächtnis*, Viena–Köln–Weimar, 1997, pp. 251–271.
13. *HVG*, 25.7.1998. Pentru Gödöllő, *cf.* Brigitte Hamann – Elisabeth Hassmann, *Elisabeth, Stationen ihres Lebens*, Viena–München, 1998, pp. 104–109.
14. Hamann, p. 274.
15. Hamann, *Rudolf, Kronprinz und Rebell*, Viena–München, 1978, p. 303.
16. Simányi, *op. cit.*, p. 103.
17. Elisabeta de Austria, *Tagebuchblätter von Constantin Christomanos*, pp. 196, 205–207.

CAPITOLUL 25

1. Béla Király, *Ferenc Deák*, Budapesta, 1993, pp. 16 şi urm.
2. Stadtmüller, *op. cit.*, p. 140.
3. Herre, *op. cit.*, pp. 228–236.
4. Hamann, *op. cit.*, p. 261.
5. Robert Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften*, Reinbek, 1978, pp. 170, 450 şi urm.
6. Kann, în *Spectrum Austriae*, *ibid.*, p. 123.
7. Tapié, *op. cit.*, p. 301.
8. Friedrich Engel – Janosi – Helmut Rumpler (ed.), *Probleme der franzisko-josephinischen Zeit 1848–1916*, München, 1967. Vezi şi Péter Hanák, *Die Stellung Ungarns in der Monarchie*, p. 84.
9. Citat în: B. Sutter, *Die Ausgleichsverhandlungen zwischen Österreich und Ungarn, 1867–1918*, pp. 71–111, 230, 1968.

10. Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie*, vol. III, partea 1–2. *Die Völker des Reiches*, Viena, 1980. Vezi, pentru cifrele citate, László Katus, *Die Magyaren*, pp. 410–488.
11. Macartney, *op. cit.* (ediţie engl.), p. 173.
12. Citat în Sked, p. 234.
13. Hamann, *op. cit.*, p. 227.
14. Engel – Janosi – Rumpler, *op. cit.*, p. 76.
15. Hanák, *op. cit.*
16. Deák, *Der K. (u.) K. Offizier*, *ibid.*, pp. 216–223. Pentru personalul ministerului, vezi Katus, *op. cit.*, p. 477.
17. Ignác Romsics, *Magyarország története a XX. században*, Budapesta, 1999, p. 20.
18. Citat la Simányi, *op. cit.*, p. 261.
19. Musil, *op. cit.*, pp. 34 şi urm.
20. Citat la Jörg K. Hoensch, *Geschichte Ungarns 1867–1983*, Stuttgart, 1984, p. 28.
21. Kann în: *Spectrum Austriae*, *ibid.*, p. 126.
22. Johann Weber, *Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage*, München, 1966, p. 101.
23. Weber, *op. cit.*, pp. 141 şi urm. *Cf.* şi Katus, *op. cit.*, p. 410.
24. Citat la Ludwig Gogolák, „Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentrallstaates“, în: *Die Habsburgermonarchie*, pp. 1263 şi urm.
25. Gusztáv Gratz, *A dualizmus kora*, Budapesta, 1934, retip. 1992, vol. 1–2, vol. 2, p. 65.

CAPITOLUL 26

1. Citat la John Lukacs, *op. cit.*, p. 161.
2. Gogolák, *op. cit.*, p. 1263 şi urm.
3. *Ibid.*, pp. 1288–1299.
4. Lukacs, *op. cit.*, p. 162.
5. Katus, *op. cit.*, pp. 483 şi urm. *Cf.* şi Oszkár Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago, 1929, pp. 279–281.
6. Gogolák, *op. cit.*, pp. 1292 şi urm.
7. Citat la Hamann, *Rudolf*, *ibid.*, pp. 277 şi urm.
8. *Ibid.*, p. 403.
9. Géza Jeszensky, *Az elveszett presztizs*, Budapesta, 1986, pp. 196 şi 221.
10. Gogolák, *op. cit.*

11. *Cf.* Lajos Gogolák, *Mocsári Lajos és a nemzetiségi kérdés*, Budapesta, 1943, citat la Gogolák, *Monarchie*, *ibid.*, pp. 1283 şi urm. Pentru lupta zadarnică a lui Mocsári, vezi şi Gusztáv Gratz, *op. cit.*, şi Jászi, *op. cit.*
12. Szerb, *op. cit.*, p. 353.
13. Citat la György M. Vajda, *op. cit.*, pp. 95 şi urm.
14. Szerb, *op. cit.*, pp. 313–315; Weber, *op. cit.*, pp. 15 şi 75.
15. *Werke*, vol. 7 a, Frankfurt, 1995, p. 173.
16. Steinacker, *op. cit.*, p. 2.
17. Citat la János M. Bak – Anna Gara-Bak, *The Ideology of a „Millennial Constitution in Hungary"*, *East Europe Quarterly*, XV/3 sept. 1981.
18. Steinacker, *op. cit.*, pp. 2 şi urm., 95.
19. Gratz, *op. cit.*, vol. 2, pp. 370–372.
20. Szerb, *op. cit.*, pp. 473–477.
21. Gratz, *op. cit.*

CAPITOLUL 27

1. Pentru detalii, *cf.* László Tarr (ed.), *Az ezredév*, Budapesta, 1979; Ilona Sármány-Parson, *Ungarns Millenniumsjahr*, în Brix – Stekl, *Der Kampf um das Gedächtnis*, pp. 273–291.
2. *Ezredév*, *Sie war nur eine Lehrerin*, pp. 231–234.
3. *Ibid.*, pp. 93 şi urm.
4. Iván Berend – György Ránki, *Hungary: A Century of the Economic Development*, New York, 1974; Berend – Ránki, *The Development of the Manufacturing Industry in Hungary (1900–1944)*, Budapesta, 1960; László Katus, *op. cit.*; Péter Hanák, *op. cit.*
5. Berend – Ránki, *op. cit.*, şi Katus, *op. cit.*
6. Jászi, *op. cit.*
7. Mihály Károlyi, *Memoirs, Faith without Illusions*, Londra, 1956.
8. *Ibid.*; Katus, *op. cit.* *Cf.* şi articolul despre expoziţia Esterházy de H. C. Kosler, „Immer treu zu Habsburg", în: *FAZ*, 22.07.1995.
9. Károlyi, *op. cit.*
10. Arhiva politică a Ministerului de Externe, Bonn, Austria nr. 92 — 1 vol., Below-Hohenlohe din 20.6.1900, citat după Péter Hanák, *Der Garten und die Werkstadt, Ein kulturgeschichtlicher Vergleich Wien und Budapest um 1900*, Viena–Köln–Weimar, 1992, p. 86.
11. Hanák, *op. cit.*
12. *Ibid.*
13. Katus, *op. cit.*

14. *Cf.* Győző Concha, *A gentry*, în: *Budapesti Szemle*, 1910, vol. 400–401, pp. 1–34, 173–199, din Katus, *op. cit. Cf.* şi John Lukacs, *op.cit.*, şi Andrew Janos, *op. cit.*
15. *Cf.* Concha, *op. cit.*, Lukacs, *op. cit.*, şi Ignotus, *op. cit.*, pp. 80–88.
16. Vezi Jókai în: *Öst.-Ung. Monarchie*, *op. cit.*, şi John Lukacs, *op. cit.*, p. 127.
17. Patai, *op. cit.*, pp. 379 şi urm., Ignotus, *op. cit.*, Romsics, *op. cit.*
18. Vezi lucrarea de pionierat a lui William O. McCagg Jr., *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*, 1972, aici citată după ediţia a 2-a, 1986, Boulder, Columbia University Press. În introducerea la ediţia a 2-a, autorul afirmă că el nu este nici ungur, nici evreu; este primul care a tratat această chestiune după un stagiu de cercetare în Ungaria în 1966–67 şi 1969. În fond, toţi istoricii acestei perioade în general şi ai relaţiilor ungaro-evreieşti în particular se sprijină pe lucrarea sa.
19. Citat după György M. Vajda, *op. cit.*, pp. 212–216.
20. Otto Friedländer, *Letzter Glanz der Märchenstadt*, Viena, 1977, pp. 130–135.
21. *Cf.* Katus, *op. cit.*, Lukacs, *op. cit.*
22. Katus, *op. cit.*
23. Gyula Illyés, *Die Puszta, Nachricht von einer verschwundenen Welt* (traducere de Tibor Podmaniczky), Nördlingen, 1985, pp. 6 şi urm. Ediţia originală ungurească (*Puszták népe*) a apărut în 1936.
24. Iván T. Berend, *Budapest anno, Metropole im Osten*, *Népszabadság*, Budapesta, 4.6.1997. *Cf.* şi Katus, *op. cit.*, şi Lukacs, *op. cit.*
25. Din buletinul Parlamentului, citat după *Ezredév*, pp. 206–208.
26. Katus, *op. cit.*, p. 432. *Cf.* şi Hanák, *Ungarn in der Donaumonarchie*, Viena–München–Budapesta, 1984, pp. 284–291.
27. Sebastian Haffner, *Anmerkungen zu Hitler*, München, 1978, p. 128.

CAPITOLUL 28

1. Robert A. Kann, *Jewish Social Studies 1945*, citat după George Barany, *Magyar Jew or Jewish Magyar?*, Canadian-American Slavic Studies, 1974.
2. Citat după Wolfgang Fleischer, *Das verleugnete Leben, Die Biographie des Heimito von Doderer,* Viena, 1996, p. 37.
3. Rolf Fischer, *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–1939*, München, 1988, p. 9.
4. Katus, *op. cit.*; Péter Hanák, *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*, Budapesta, 1984, pp. 355–375.
5. Fischer, *op. cit.*, pp. 32–35; Hamann, *Rudolf*, pp. 266 şi urm.

6. Viktor Karády, *Asszimiláció és társadalmi krízis*, în: *Világosság*, Budapesta, 1993/3.
7. Fischer, *op. cit.*, pp. 36–38; László Gonda, *A zsidoság Magyarországon 1526–1956*, Budapesta, 1992, pp. 162–169; Hanák, *op. cit.*, pp. 297–304; Tibor Erényi, *A zsidók története Magyarországon*, Budapesta, 1996, pp. 49–55.
8. Andrew Janos, *op. cit.*, pp. 114–118.
9. Hoensch, *op. cit.*, pp. 40–41.
10. Fischer, *op. cit.*, p. 40.
11. *Cf.* textul original al lui Eckhardt *Mi a magyar?* cu versiunea germană cenzurată în: *Ungarische Jahrbücher 1942*. Vezi şi ieşirile antisemite ale lui Farkas în: *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a Holocaustig*, 2 vol., 1994, vol. 2, pp. 291–311.
12. *Cf.* Paul Lendvai, *Antisemitismus ohne Juden*, Viena, 1972, pp. 270–272, pentru cele trăite personal *cf.*, de acelaşi autor, *Auf schwarzen Listen*, Hamburg, 1996, pp. 34–49.
13. Andrew Janos, *op. cit.*, pp. 117 şi 170–180.
14. *Cf.* Deák, *Der K. (u.) K. Offizier*, pp. 207–215.
15. *Ibid.*, p. 236.
16. Komlós, *op. cit.*
17. Citat la János, *op. cit.*, p. 115.
18. Patai, *op. cit.*, pp. 344 şi urm.
19. Hanák, *Der Garten*, *ibid.*
20. Vezi McCagg, *op. cit.*; János, *op. cit.*, pp. 112–118, p. 178; Patai, *op. cit.*, pp. 368–371.
21. McCagg şi Patai, *op. cit.*
22. McCagg, p. 32, arată că toate datele provin din lucrările naţional-socialistului Klaus Schickert, *Die Judenfrage in Ungarn*, Essen, 1937, şi ale statisticianului antisemit Alajos Kovács, *A zsidóság térforglalása Magyarországon*, Budapesta, 1922.
23. Vezi importanta carte a lui Randolf Braham, din păcate inaccesibilă în limba germană, *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*, ediţie revăzută şi adăugită, New York, 1944, vol. 1–2, vol. 1, pp. 556–571; pentru cazul Kastner, vol. 2, pp. 1104–1113. *Cf.* şi *HVG*, Budapesta, 10.2.1996, pp. 67–69.
24. Pentru Vámbéry, *cf.* memoriile sale *Küzdelmeim (Luptele mele)*, Franklin Társulat, 1905. Vezi şi Patai, *op. cit.*, pp. 392–398, pentru Vámbéry, Goldzieher şi Munkácsy. *Cf.* şi *Goldzieher Ignác Naplója*, Budapesta, 1984 (ed. Sándor Scheiber).

25. Pentru ideile oribile şi confuze, care încă se mai difuzează, vezi broşura lui: *Őstörténetünk kérdései. A dilettáns nyelvhasonlításról* (*Probleme ale preistoriei noastre. Despre o lingvistică comparată diletantă*), Budapesta, 1998.

CAPITOLUL 29

1. Franz von Löher, *Die Magyaren und andere Ungarn*, Leipzig, 1874. Pentru citate, vezi pp. 32, 170, 179, 188.
2. *Ibid.*, p. 328.
3. *Cf.* Farkas, *Das Ungarnbild des Deutschtums*, *ibid.*, pp. 408 şi urm. Vezi şi Eckhardt cenzurat în: *Ungarische Jahrbücher*, *ibid.*
4. Walter Weiss, „Nikolaus Lenau“ în: *Tausend Jahre Österreich* (ed. Walter Pollak), Viena, 1973, vol. 1, pp. 63–66.
5. Antal Mádl, *Auf Lenaus Spuren*, Budapesta–Viena, 1982.
6. Farkas şi Eckhardt, *op. cit.*
7. Pardoe, *op. cit.*, vol. 2, pp. 237–246 (ediţie germană).
8. Vezi J. C. Hausschild – M. Werner, *Der Zweck des Lebens ist das Leben selbst, Heinrich Heine*, Köln, 1997, p. 527.
9. Detalii din Edouard Ritter von Liszt, *Franz Liszt, Abstammung, Familie, Begebenheiten*, Viena–Leipzig, 1937, ed. a 2-a, pp. 6–9.
10. Pentru un articol fundamental, vezi Friedrich Gottas, „Die Deutschen in Ungarn“, în: *Die Habsburgermonarchie*, *ibid.*, pp. 340–410.
11. Stökl, *op. cit.*, p. 77.
12. Gottas, *op. cit.*, p. 382.
13. *Ibid.*, p. 393.
14. *Ibid.*, p. 394.
15. Zöllner, *op. cit.*, p. 420; Steinacker, *op. cit.*, p. 348. Pentru Bismarck şi politica germană faţă de Ungaria în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, vezi István Diószegi, *Bismarck és Andrássy*, Budapesta, 1998.
16. Rudolf Kiszling, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este*, Graz–Köln, 1953. Citate pe pp. 148 şi urm.
17. Hanák, *Der Garten, ibid.*, p. 85.
18. Janos, *op. cit.*, p. 112.
19. Listă din Károly Manherz, *Die Ungardeutschen*, Budapesta, 1998.
20. Steinacker, *op. cit.*, p. 348.
21. Pentru folclor, vezi Manherz, *op. cit.* Pentru statistici şi folclor, *cf. op. cit.* Vezi şi Holger Fischer (ed.) *Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn*, München, 1996, în special contribuţia lui Gerhard Seewann, pp. 63–74. Mai departe Gerhard Seewann, „Das Ungarndeutschtum 1918–1988“, în: *Aspekte ethnischer Identität*, München, 1991, pp. 299–323; Kathrin Sitzler, „Das

aktuelle Deutschlandbild der Ungarn“, în: *Deutschlandbilder in Polen und Russland, in der Tschechoslowakei und Ungarn*, Baden-Baden, 1993, pp. 271–285.

CAPITOLUL 30

1. Joseph Roth, *Radetzkymarsch*, Hamburg, 1957, p. 220.
2. Hugo von Hofmannsthal, *Ottavia Gräfin Degenfeld, Briefwechsel*, Frankfurt, 1974, p. 304.
3. Maria Ormos, *Magyarország a két világháboru között*, Budapesta, 1998, pp. 8–12; Romsics, *op. cit.*, p. 102; Manfried Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers, Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*, Graz–Viena–Köln, 1993, pp. 68–74.
4. Kann, *op. cit.*, p. 381.
5. Kann, *op. cit.*, p. 443. Alte izvoare au afirmat că Tisza a bătut cu pumnul în masă. *Cf.* Ignotus, *op. cit.*, p. 142. Vezi şi Jászi, *op. cit.*
6. Romsics, *op. cit.*, pp. 104 şi urm.
7. Vezi Sked pentru „evaluări pozitive“, *op. cit.*, pp. 308–330.
8. „Austria-Hungary“, în: *The Latest Age, The Cambridge Modern History (1910)*, vol. 12, pp. 174–212.
9. Romsics, *op. cit.*, p. 101.
10. Kann, *op. cit.*, p. 464.
11. Károlyi, *Emlékiratok*, p. 136.
12. Paul Valéry, *Werke*, vol. 7 a, Frankfurt, 1995, p. 280.
13. Citat de Tibor Hajdú, *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*, Budapesta, 1982.
14. Citat la Rauchensteiner, *op. cit.*, p. 471.
15. Citat după Lukacs, *op. cit.*, p. 274.
16. Gratz, *op. cit.*, pp. 138–155.
17. Péter Hanák, *Vázlatok a századelő magyar társadalomról*, în: *Történelmi Szemle*, Budapesta, 2, 1962, pp. 210–245.
18. Vezi Hajdú, *op. cit.* Vezi şi *Világosság, Sondernummer 1995/5*; Jászi în: *Magyariens Schuld – Ungarns Sühne, Revolution und Gegenrevolution in Ungarn*, München, 1923; pentru portretul lui Károlyi, vezi pp. 107–115.
19. Jászi, *Magyariens* [...], *ibid.*, pp. 56–59.
20. Hoensch, *op. cit.*, pp. 91 şi urm.
21. *Cf.* Rudolf L. Tőkés, *Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic*, Washington–Londra, 1967, p. 49. György Borsányi, *Béla Kun, politikai életrajz*, Budapesta, 1974.
22. Jászi, *Magyariens* [...], *ibid.*, p. 59.
23. Citat la Dan Diner, *Das Jahrhundert verstehen*, München, 1999, p. 98.

24. *Cf.* Jászi, *op. cit.*, pp. 107–115.
25. Jászi, *op. cit.*
26. *Cf.* Thomas Sakmyster, *Hungary's Admiral on Horseback, Miklós Horthy 1918–1944*, Boulder–New York, 1994. Vezi şi *Károlyi Mihály. Politikai életrajz* (*Mihály Károlyi. Biografie politică*), *ibid.*
27. *Cf.* Diner, *op. cit.*
28. Romsics, *op. cit.*, pp. 128 şi urm.; Bogyay, *op. cit.*, pp. 127 şi urm.
29. Romsics, *op. cit.*, Tökés, *op. cit.*
30. Tőkés, *op. cit.* Pentru pierderea documentelor, vezi Borsányi, *op. cit.* Pentru represaliile împotriva familiei, vezi amintirile soţiei sale, care au apărut în 1966 la Budapesta, pp. 418–420. Ea a petrecut nouă ani în lagăr. În iunie 1937, Stalin a sunat la locuinţa lui Kun, rugându-l pe acesta, deja înlăturat din toate funcţiile, să primească un ziarist francez, întrucât ziarele străine relataseră despre arestarea lui (a lui Kun). Câteva zile mai târziu, se spune, Kun a fost arestat.

CAPITOLUL 31

1. Vezi Ernest Gellner, *Nationalismus und Moderne*, Berlin, 1991.
2. Romsics, *op. cit.*, pp. 152–155. Despre economie după Trianon, vezi *HVG*, Budapesta, 7, 15, 22.7.1989.
3. Gusztáv Gratz, *A forradalmak kora 1918–1920*, Budapesta, 1935, pp. 238 şi urm.; Bogyay, *op. cit.*, p. 131.
4. Gratz, *op. cit.*; Romsics, p. 145.
5. Romsics, *op. cit.*, pp. 139–141. Vezi numărul special *História, Was geschah in Trianon?*, Budapesta, 1995, pp. 5 şi urm.
6. Pentru aprecieri, vezi Janos, *op. cit.*, p. 197; Tökes, *op. cit.* şi Hajdú, *op. cit.*, pp. 128–134, şi în *Népszabadság*, 20.3.1999.
7. Bogyay, *op. cit.*, p. 129; Hoensch, *op. cit.*, pp. 87–106; Borsányi şi Erényi despre rolul evreilor în mişcarea muncitorească în: *Világosság*, Budapesta, 92/2. Pentru generaţia reformei, cea mai bună lucrare este: Zoltán Horváth, *Die Jahrhundertwende in Ungarn,* Neuwied, 1966. Pentru justiţia de tip Lynch a „terorii albe“, vezi Jászi, *Magyariens* [...], *op. cit.*, pp. 167–179.
8. *Neue Post*, Budapesta, 22.1.1920, citat la Rolf Fischer, *op. cit.*, p. 14.
9. *Pester Lloyd*, 17.11.1919, Budapesta, citat în Fischer, *op. cit.*, p. 131. *Cf.* şi Peter Gosztony, *Miklós von Horthy*, Göttingen, 1973, p. 27.
10. Miklós Horthy, *Emlékirataim* (*Memorii*), 1993, Budapesta, p. 80.
11. Versiunea cea mai echilibrată, la Thomas Sakmyster, *Hungary's Admiral on Horseback, Miklós Horthy 1918–1944*, Columbia University Press, pp. 91–122. Pentru prezentarea idealizată a lui Horthy, vezi

Emlékirataim, pp. 147–162. Pentru o versiune ostilă, diametral opusă, vezi *Kaiserin Zita. Legende und Wahrheit* (ed. Erich Feigl), Viena, 1978, pp. 456–496.
12. Sakmyster, *op. cit.*, pp. 1–29; Horthy, *op. cit.*, pp. 9–114.
13. *Cf.* Anton Lehár, *Erinnerungen, Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn, 1918–1921*, München, 1973, şi Pál Prónay, *Extrase* (în ung.) *din jurnalele lui publicate postum*, Budapesta, 1963.
14. Pál Ignotus, *Die intellektuelle Linke im Ungarn der Horthy-Zeit*, 1968, pp. 149–160; István Deák, „Nikolaus von Horthy, Admiral und Reichsverweser“, în: *Europäische Rundschau*, Viena, 94/2, pp. 71–85. Vezi şi Sakmyster, *op. cit.*
15. Fischer, *op. cit.*, p. 134. Hoensch, *op. cit.*, pp. 99–111. Romsics vorbeşte despre mai mult de 1 000, „chiar“ 2 000 de victime, *op. cit.*, p. 132.
16. Sakmyster, *op. cit.*, pp. 52–56.
17. Fischer, *op. cit.*, pp. 134, 146 şi urm. Vezi şi Janos, *op. cit.*
18. Sakmyster, *op. cit.*, pp. 136 şi urm.
19. Pentru o analiză cuprinzătoare, vezi Braham, *op. cit.*, vol. 1, pp. 16–32; Fischer, *op. cit.*; Ignotus, *op. cit.*; Hoensch, *op. cit.*; Romsics, *op. cit.*, pp. 194 şi urm. Vezi şi Gyula Juhász, *Uralkodó eszmék Magyarországon,* Budapesta, 1983.
20. Citate la Sakmyster, *op. cit.*, în succesiune, pp. 147 şi urm., 152, 422.
21. Fischer, *op. cit.*, p. 146. Vezi şi interviul lui Kosáry în: *Európai utas*, Budapesta, 1998, despre „idei turanice“: „Nu trebuie să ne pierdem minţile — asemenea viziuni sunt indicii sigure ale rănilor provocate de şocurile istoriei.“
22. Lukacs, pp. 139–141.
23. *Nemzeti Újság*, 26.10.1920. Discurs public, citat de Fischer, *op. cit.*, p. 111.
24. Deák (*Rundschau*), *op. cit. Cf.* şi discuţia la care el supune cartea lui Sakmyster în: *New York Review of Books*, 8.4.1999.
25. Pentru evaluarea erei Bethlen, vezi Sakmyster, *op. cit.*, pp. 123–166; Ignotus, *op. cit.*, pp. 157–163; Hoensch, *op. cit.*, pp. 106–122. Pentru o analiză cuprinzătoare, vezi Romsics: *Bethlen István*, Budapesta, 1991.
26. Romsics, *Magyarország története*, pp. 190–200.
27. Citat la Gosztony, *ibid.*, p. 96.
28. Citat de Sakmyster, *op. cit.*, pp. 320 şi urm. Există chiar în Ungaria numeroase versiuni permanent împodobite după necesităţi.

CAPITOLUL 32

1. Pentru „Internaţionala Albă“, vezi Sakmyster, *op. cit.*, pp. 64–68; Bernard Wasserstein, *The Secret Lives of Trebitsch Lincoln*, Londra,

1988, pp. 159–174; Endre Gömöri, *Die Wahrheit über Trebitsch,* Berlin, 1985, pp. 146–163. Pentru fundalul german, vezi Hagen Schulze, *Weimar, Deutschland 1917–1933*, Berlin, 1982, pp. 213–226.

2. Bernard Wasserstein, *op. cit.* Amănuntele următoare au fost extrase din această biografie a lui Trebitsch, care este de departe cea mai bună.
3. Pentru amănuntele ungurești, *cf.* Gömöri, *op. cit.*, pp. 5 și urm., 218–220.
4. Pentru fundal și amănunte, *cf. Bethlen István titkos papírjai* (ed. Miklós Szinai – László Szûcs), Budapesta, 1972, pp. 34 și urm., 60 și urm., 222–233 și urm.; Gyula Juhász, *Magyarország külpolitikája 1919–1945*, Budapesta, 1988, pp. 102 și urm.; L. Nagy Zsuzsa, *Bethlen liberális ellenzéke*, Budapesta, 1980, pp. 155–165; Romsics, *Bethlen*, *ibid.*, pp. 194–198; Ignotus, *op. cit.*, pp. 161 și urm.
5. Viscount Rothermere, *My Campaign for Hungary*, Londra, 1939; Pál Nádori, „Lord Rothermere akció", în: *ELTE Aktái* 1968/10, pp. 91–118; Miklós Zeidler, *A Magyar Revíziós Liga Trianontól Rothermereig*, în *Századok*, Budapesta, 1990, pp. 5 și urm.
6. Pentru toate articolele și declarațiile despre și de Rothermere 1927/1928, vezi cartea lui Lajos Léderer, corespondentul lui *Pesti Hirlap*, Budapesta, 1928.
7. Reprodus în Franz Hohenlohe, *Stephanie, Das Leben meiner Mutter*, Viena, 1991, p. 50, și Rudolf Stoiber – Boris Celovsky, *Stephanie von Hohenlohe. Sie liebte die Mächtigen dieser Welt*, München–Berlin, 1988, p. 76. Vezi ambele cărți, mai ales a doua, și pentru viața prințesei și pentru relația ei cu Rothermere.
8. Citat la Stoiber – Celovsky, *op. cit.*, p. 173. Pentru copiile de pe scrisorile, telegramele de salut și mesajele lui Rothermere către Hitler și de pe răspunsurile acestuia, vezi Hohenlohe, *op. cit.*, pp. 156 și urm., 164–170, 172–174.
9. Pentru călătoria lui Harmworth în Ungaria, vezi Stoiber – Celovsky, *op. cit.*, p. 75; Miklós Vásárhelyi, *A Lord és a korona,* Budapesta, f.a.; András D. Bán, *Radomir király*, în: *2000*, Budapesta, octombrie 1990.
10. Pentru uneltirile din jurul coroanei, *cf.* Rothermere, *op. cit.*, pp. 93–97, 133–145; Stoiber – Celovsky, *op. cit.*, pp. 78 și urm. Pentru rapoartele ambasadorilor unguri din Londra și Roma, Nádori, *op. cit.*, pp. 106–109; *Bethlen István titkos papírjai*, *ibid.*, pp. 314 și urm., 335–349. Pentru contactele lui Rothermere, vezi cartea lui, pp. 175–190. *Cf.* și Magda Adám, *Richtung Selbstvernichtung, Die Kleine Entente 1920–1938*, Budapesta–Viena, 1988, pp. 76–79; Zeidler, *op. cit.*, pp. 110–115, L. Zsuzsa Nagy, *op. cit.*, pp. 182–187. Vezi și *HV*, 6. 9. 1997, pp. 89–91.

11. William M. Johnston, *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte, Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848 bis 1938*, Viena–Köln–Weimar, 1992, ed. a 3-a, pp. 348 şi urm.

CAPITOLUL 33

1. *Cf.* Loránt Tilkovszky, *Teleki Pál titokzatos halála*, Budapesta, 1989. Pentru personalitatea şi politica lui Teleki, vezi Anton Czettler, *Pál Graf Teleki und die Aussenpolitik Ungarns 1939–1941*, München, 1996.
2. Datat din 3.3.1941, în: *Allianz Hitler–Horthy–Mussolini, Dokumente zur ungarischen Aussenpolitik (1933–1944)* (ed. Lajos Kerekes), Budapesta, p. 289.
3. Citat la Czettler, *op. cit.*, p. 33 şi Tilkovszky, *op. cit.*, pp. 106 şi urm.
4. Sakmyster, *op. cit.*, p. 261.
5. Citat în: Manfred Nebelin, *Deutsche Ungarpolitik 1939–1941*, Opladen, 1989, p. 149.
6. *Ibid.*, p. 142.
7. *Cf.* Gyula Juhász în: *História*, Budapesta, 92/1, pp. 8–10, şi Romsics, *op. cit.*, pp. 246 şi urm.
8. Romsics, *op. cit.*, p. 256; şi Hoensch, *op. cit.*, p. 148. Vezi şi Iván T. Berend – György Ránki, *Ungarn im „Lebensraum" des faschistischen Deutschlands 1933–1939*, rezumat: pp. 215–219 în ediţia a 2-a a versiunii ungare cu acelaşi titlu, Budapesta, 1961.
9. Juhász, *op. cit.*; Romsics, *op. cit.*, pp. 249 şi urm.
10. Vezi Raoul Hilberg, *Die Vernichtung des europäischen Judentums*, Frankfurt, 1994, ed. a 6-a, vol. 2, pp. 859–927; *cf.* Randolph Braham, *op. cit.*
11. Citat la György Ránki, *A harmadik birodalom árnyékában*, Budapesta, 1988, p. 211.
12. În: *Tiszatáj*, decembrie, 1998, pp. 78 şi urm., *cf.* şi cartea sa *Mi magyarok*, Budapesta, 1989, pp. 16–19 şi 465–467.
13. *Bethlen István emlékirato (1944)*, (red.) Ignác Romsics, Budapesta, 1988, pp. 132–136.
14. Citat la Ignotus, *op. cit.*, p. 186.
15. Horthy, *op. cit.*, p. 231.
16. Janos, *op. cit.*, p. 253.
17. Horthy, *op. cit.*, p. 231 şi Margit Szöllösi-Janze, *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn*, München, 1989, p. 103. Deputatul se numea Dezső Sulyok, *cf.* memoriile sale: *Zwei Nächte ohne Tag*, Zürich, 1948.

18. *Cf.* István Bibó, *Zur Judenfrage*, Frankfurt, 1990, pp. 32 şi urm. Acest lung articol, publicat în 1948, este până astăzi probabil cea mai bună contribuţie la această temă, datorită, nu în ultimul rând, faptului că nu a fost scris nici de un evreu, nici de un comunist sau socialist, ci de un gânditor burghez progresist.
19. *Cf.* Szöllösi-Janze, *op. cit.*, p. 133.
20. Hoensch, p. 147; vezi şi Juhász, *op. cit.*
21. *Cf.* Juhász, *Uralkodó* [...], *ibid.*, p. 10.
22. Horthy, *op. cit.*, pp. 262–264.
23. Romsics, p. 263.
24. *Goebbels Tagebücher*, 8.5.1943; Braham, *op. cit.*, pp. 248 şi urm.; *Horthy, ibid.*, pp. 373–386. Vezi Peter Longerich, *Ungarn — Das letzte Kapitel*, în: *Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung*, München–Zürich, 1998, pp. 565–570.
25. *Cf.* György Ránki, *1944. március 19, Magyarország német megszállása*, Budapesta, 1978.
26. *Ibid.*, p. 129. Vezi şi Loránt Tilkovszky, *Bajcsy-Zsilinszky*, Budapesta, 1986.
27. Braham, *op. cit.*, vol. 2, pp. 1271–1385.
28. Deák, *Rundschau*, pp. 82, 85.
29. Romsics, pp. 267 şi urm.
30. Braham, vol. 2, pp. 1296–1299; László Varga, „Ungarn“, în: Wolfgang Benz (ed.), *Dimensionen des Völkermordes*, München, 1991, pp. 331–343.
31. Romsics, p. 265.
32. Deák, *op. cit.*, pp. 84 şi urm.

CAPITOLUL 34

1. *Pártkongresszusok és pártkonferenciák 1918–1980* (ed. Sándor Vida), Budapesta, 1985, pp. 41–48.
2. László Gyurkó, *Arcképvázlat történelmi háttérrel*, Budapesta, pp. 68–70 şi 118 şi urm.; Miklós Molnár, *De Béla Kun à János Kádár*, Paris, 1987, pp. 105, 115.
3. *Szabad Nép*, *Offenes Wort in der Judenfrage*, 25.3.1945, Budapesta. Pentru manipularea politică a antisemitismului, *cf.* János Pelle, *Az utolsó vérvádak*, Budapesta, 1995.
4. Isaiah Berlin – Ramin Jahanbegloo, *Den Ideen die Stimme zurückgeben*, Frankfurt, 1994, pp. 52 şi urm.
5. *Wozu Geschichte?*, în: *Der Monat*, decembrie 1967.

6. Toate datele, când nu sunt menţionate separat, provin din cele două biografii Rákosi de Árpád Pünkösti, Budapesta, 1992 şi 1996.
7. Julius Háy, *Geboren 1900*, Hamburg, 1971, p. 249.
8. *Cf.* Pünkösti, *op. cit.*
9. *Cf.* János Nemes, *Rákosi Mátyás születésnapja*, Budapesta, 1988, pp. 109–110.
10. *Cf.* Arkadi Waksberg, *Gnadenlos, Andrei Wyschinski — der Handlanger Stalins*, Bergisch Gladbach, 1991, pp. 231 şi urm., 388 şi urm. Vezi şi anuarul pe 1998 al Institutului 1956, János M. Rainer, *Telegramă către tovarăşul „Filippov", Mesajele lui Rákosi către secretariatul lui Stalin*, pp. 103–119 (în ung.).
11. *Cf.* Georg Hermann Hodos, *Schauprozesse, Stalinistische Säuberungen in Osteuropa 1948–1954*, Frankfurt, 1988; Paul Lendvai, *Auf schwarzen Listen*, Hamburg, 1996, în special pp. 98–182.
12. Vladimir Farkas, *Nincs mentség. Az ÁHV alezredese voltam*, Budapesta, 1990.
13. *Cf.* Klára Szakasits, *Fent és lent 1945–1950*, Budapesta, 1985.
14. Romsics, *op. cit.*, p. 344.
15. *Ibid.*, p. 341.
16. Molnár, *op. cit.*, p. 290.
17. Romsics, *op. cit.*, p. 344. *Cf.* János M. Rainer, *Stalin és Rákosi*, în: *Anuar 1998*, 1949–1953, pp. 98–100 (în ung.).
18. *Cf.* Farkas, *ibid.*, *Anuar*, pp. 116 şi urm.
19. În legătură cu dilemele unei cărţi despre Kádár, *cf.* A. Pünkösti în convorbire cu Tibor Huszár despre lucrul la o biografie a lui Kádár, în: *Mozgó Világ* 97/11, Budapesta.
20. *Ibid. Cf.* şi Farkas, *op. cit.*
21. Citat după Paul Lendvai, *Das eigenwillige Ungarn*, ediţia a 2-a adăugită, Zürich–Osnabrück, 1988, p. 61.
22. Nemes, *op. cit.*
23. Farkas, *op. cit.*; Pünkösti, *op. cit. Cf.* C. Andrew şi Oleg Gordievsky, *KGB*, Londra, 1990, pp. 292 şi urm, 338 şi urm., 346. Háy a afirmat în memoriile sale că şi Péter a fost implicat la Viena în recrutarea lui Kim Philby, celebrul spion britanic, pentru KGB.
24. Elias Canetti, *Das Gewissen der Worte*, Frankfurt/Main, 1981, p. 35.
25. *Cf.* Mária Ember, *Ambasadorul suedez transmite din Viena la Stockholm*, în: *Anuar 1998*, pp. 193–213 (ung.).
26. János M. Rainer, *Imre Nagy, biografie politică* (ung.). Vol. I, 1896–1953, Budapesta, 1996, vezi în special pp. 199–213.

27. V. Szereda – J. M. Rainer, *Döntés a Kremlben 1956*, Budapesta, 1996. V. Szereda–A. Sztikalin, *Hiányzó lapok 1956 történetből.* (*Documente din arhiva fostului Comitet Central al PCUS*), Budapesta, 1993.
28. László Gyurkó, *1956*, Budapesta, 1996, pp. 388–397 (ung.). *Cf.* Géza Alföldi, *Ungarn 1956*, Heidelberg, 1997, pp. 113–115.
29. Háy, *op. cit.*, pp. 331 şi urm.
30. *Top Secret* (ed. J. Kiss – Z. Ripp – I. Vida), *Documente privind istoria relaţiilor ungaro-iugoslave* (ung.), Budapesta, 1995, p. 209.
31. *Cf.* Paul Lendvai, *Zehn Jahre danach*, în: *Der Monat*, octombrie 1966, reprodus şi în Paul Lendvai, *Grenzen des Wandels*, Viena, 1977, p. 63.
32. *Ibid.*, p. 69.
33. Lendvai, *Auf schwarzen Listen*, pp. 251 şi urm. *Cf.* Romsics, *op. cit.*, pentru călătorii în aşa-zisele ţări socialiste (1960: 300 000, 1980: 5,2 milioane!), p. 422.
34. *Cf.* Gyurkó, *Arcképvázlat, ibid.*
35. Christoph Reinprecht, *Nostalgie und Amnesie*, Viena, 1996, pp. 162 şi urm., 184 şi urm. *Cf.* *Népszabadság*, 26.6.1999, p. 24.

CAPITOLUL 35

1. McCagg, *op. cit.*, pp. 15 şi urm.
2. Laura Fermi, *Illustrious Immigrants*, Chicago–Londra, 1968, p. 57.
3. György Marx, *The Voice of Martians*, Budapesta, 1994, pp. 17–42, 79–95.
4. *Ibid.*, p. 58.
5. Norman Macrae, *John von Neumann*, New York, 1992; Marx, *op. cit.*, pp. 120–128.
6. György Marx, „Urmele savanţilor unguri în secolul XX“ (ung.), în *História*, Budapesta, 99/4. Pentru laureaţii unguri ai Premiului Nobel vezi Mihály Beck, *op. cit.*, 97/2.
7. *Cf.* Paul Hoffmann, *Der Mann, der die Zahlen liebte*, Berlin, 1999.
8. Katus, *op. cit.*
9. Emil Lengyel, *Americans from Hungary*, New York, 1948. Pentru detalii, vezi şi Nemeskürty şi Georg Kővary, *Ein Ungar kommt selten allein*, Viena, 1984, p. 162.
10. Lengyel, *op. cit.*, p. 214.
11. István Nemeskürty, *Wort und Bild, Die Geschichte des ungarischen Films*, Budapesta–Frankfurt, 1980, pp. 33–46.
12. Kőváry, *op. cit.*, p. 164.
13. Nemeskürty, *Wort und Bild*, p. 65. Pentru Korda *cf.* pp. 34 şi urm.

14. *Népszabadság*, Budapesta, 20.12.1995.
15. *The Times*, Londra, 4.8.1998; *FAZ*, 5.8.1998; *Süddeutsche Zeitung*, 5.8.1998.
16. Pentru detalii privind familia, *cf. Die Autobiographie, Tony Curtis, ich mag's heiss*, Berlin, 1997.
17. Georg Kőváry, *Der Dramatiker Franz Molnár*, Innsbruck, 1984, pp. 42 şi urm.; *cf.* şi Emil Lengyel, *op. cit.*, Ladislas Farago, *Strictly from Hungary*, New York, 1962, pp. 11–37. Friedrich Torberg, *Tante Jolesch*, München, 1977, pp. 168–183.
18. Torberg, *op. cit.*
19. Citat la Kőváry, *op. cit.*, pp. 129 şi urm.
20. Citat după George Tábori, *Theaterstücke I.*, Frankfurt, 1994.
21. *Cf.* Peter von Becker, *Diese Stücke – ein Leben.* Despre George Tábori, *op. cit.*, pp. VII–XXI.
22. David Cesarani, *Arthur Koestler*, Londra, 1998, p. 446.
23. Scrisorile citate de Vilmos Juhász, în *Magyar Album*, ed. Sándor Incze, American Hungarian Studies Foundation, Elmhurst College, Elmhurst, III, 1956, pp. 8–21.
24. Citat de Ferenc Bónis, în: *Neue Zürcher Zeitung*, 3.01.1998, ediţie internaţională, p. 54.
25. Thomas Schacher în: *Neue Zürcher Zeitung*, 18.10.1997, ediţie internaţională, p. 53.
26. *HVG*, Budapesta, 16.5.1998, pp. 101 şi urm.
27. Interviu în: *Neue Zürcher Zeitung*, 13.6.1998, ediţie internaţională, pp. 49 şi urm., şi *Süddeutsche Zeitung*, 20.6.1998.
28. Vezi Solti on Solti, *A Memoir*, Londra, 1998, pp. 2451 şi urm.
29. Citat în incitanta carte a istoricului culturii Móritz Csáky, *Ideologie der Operette und Wiener Moderne, Ein kulturhistorischer Essay*, Viena–Köln–Weimar, 1998, ed. a 2-a, pp. 215 şi urm., pentru falsificarea Varasdin, vezi pp. 293 şi urm.
30. Despre şi de Lukács au apărut numeroase cărţi. Referitor la persoană *cf.* Éva Fekete şi Éva Karádi, *Georg Lukács, Sein Leben in Bildern, Selbstzeugnissen und Dokumenten*, Stuttgart, 1981; Frank Benseler (ed.), *Revolutionäres Denken, Georg Lukács, Eine Einführung in Leben und Werk*, Darmstadt, 1984. Pentru o dezbatere critică la nivel naţional, vezi Gyula Hellenbart, *König Midas in Budapest, Georg Lukács und die Ungarn*, Viena, 1997.
31. *Cf.* Peter Weibel (ed.), *Jenseits von Kunst*, Viena, 1997, pp. 12–15, 67–81; Éva Bajkay, *Die Ungarn am Bauhaus*, pp. 82–86.

32. Lee Congdon, *Exile and Social Thought, Hungarian Intellectuals in Germany and Austria*, Princeton, 1991. Vezi şi Mary Gluck, *Georg Lukács and his Generation, 1900–1918*, Cambridge Mass., 1985.
33. Citat la Catherin David, *Moholy-Nagys experimenteller Einsatz*, în: Weibel, *op. cit.*, pp. 87–92. Vezi şi culegerea: *László Moholy-Nagy, 100 Foto*, Budapesta, 1995.
34. *Cf. Ungarische Avantgarde in 20. Jahrhundert, Ausstellungskatalog Linz 1998*, pp. 186–231.
35. *Le Monde des Livres*, Paris, 21.11.1987, Jean-François Chevrier: *Brassai à l'écrit.*
36. *HVG*, Budapesta, 6.6.1998, pp. 95–97; *FAZ*, 4.1.1997.
37. *The Times*, Londra, 18.11.1997; *FAZ*, 20.1.1997, *Süddeutsche Zeitung*, 22.2.1996; *Der Spiegel*, 48/1997.
38. Emil Lengyel, *op. cit.*, pp. 84–92. *Népszabadság*, 12.4.1997, 22.4.1997, 2.5.1997; *Die Furche*, Viena, 14.5.1998. *Illustrierte Neue Welt*, Viena, 1997, p. 19.
39. *Cf.* Paul Harmat, *Freud, Ferenczy und die ungarische Psychoanalyse*, Tübingen, 1988; *Neue Zürcher Zeitung*, ediţie internaţională, 15–16.3. 1997; *ibid.*, 3.12.1996, pp. 33–52. Ferenc Erős, *Über die Geschichte der Psychoanalyse in Ungarn*, în: Weibel, *Jenseits von Kunst*, pp. 627–630. *Cf.* şi Patrizia Giamperi-Deutsch despre corespondenţa Freud–Ferenczi, *ibid.*, pp. 621–626. Citat din Malamud în: *História*, Budapesta, p. 29.
40. Richard Crossman, *The Diaries of a Cabinet Minister*, vol. 1, Londra, 1975; Roy Jenkins, *A Life at the Centre*, Londra, 1991, p. 41; George Weidenfeld, *Remembering Good Friends*, Londra, 1994, p. 331.
41. *Cf.* George Soros în convorbire cu Krisztina Koenen, Frankfurt, 1994; Connie Bruck, „The World According Soros", *The New Yorker*, februarie, 1995, pp. 54–78, Time, 10 iulie 1995, George Soros, *Die Krise des globalen Kapitalismus*, Berlin, 1998; Interviu în *Der Spiegel*, 51/1998; Robert Slater, *Die 24 Geheimnisse des George Soros*, Viena–Frankfurt, 1998; *Time*, 28.4.1997; *The Economist*, Londra, 25.10.1997; *News*, Viena, 21/1999. Pentru activităţi în Ungaria *cf. Népszabadság*, 3.4.1996, p. 29.
42. *Cf. Time Magazine*, 29.12.1997–5.1.1998; Interviu în *Die Zeit*, 15.8.1997; Andrew Grove, *Nur die Paranoiden überleben*, Hamburg, 1997.

Bibliografie selectivă

Prezenta lucrare se bazează în primul rând pe cărţi, articole şi documente în limba maghiară, care sunt citate detaliat în note. În această bibliografie, sunt luate în considerare cărţi în primul rând în limba germană, dar şi în engleză şi franceză, care au legătură directă sau indirectă cu temele tratate de mine.
Câteva importante culegeri ungureşti trebuie menţionate separat: Bálint Hóman şi Gyula Szekfü, *Magyar történet (Istoria ungară)*, vol. 1–5, Budapesta, 1936 (retipărită în 1990); *Magyarország története (Istoria Ungariei)*, vol. 1–10, Budapesta, 1978–1985; *Magyarok Europában (Ungurii în Europa)*: Pál Engel, *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig* (*Integrarea în Europa de la începuturi până în 1440*); Ferenc Szakály, *Virágkor és hanyatlás 1440/1711* (*Înflorire și declin 1440-1711*); Domokos Kosáry, *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867* (*Reconstrucție și afirmarea burgheziei*), toate apărute la Budapesta, 1990.

ACZÉL, TAMÁS şi MÉRAY, TIBOR, *The Revolt of the Mind*, New York, 1960.
ADÁM, MAGDA, *Richtung Selbstvernichtung, Die Kleine Entente 1920–1938*, Budapesta–Viena, 1988.
ALFÖLDI, GÉZA, *Ungarn 1956*, Heidelberg, 1997.

BARANY, GEORGE, *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism 1791–1841*, Princeton NJ, 1968.
BENDA, KÁLMÁN, *Historische Chronologie Ungarns*, vol. 1–4 (ung.), Budapesta, 1983.
BENDA, KÁLMÁN – FÜGEDI, ERIK, *Tausend Jahre Stephanskrone*, Budapesta, 1989.
BENZ, WOLFGANG (ed.), *Dimension des Völkermordes*, München, 1991.
BEREND, IVÁN – RÁNKI, GYÖRGY, *Hungary: A Century of the Economic Development*, New York, 1974.
BIBÓ, ISTVÁN, *Zur Judenfrage*, Frankfurt, 1989.
BOGYAY, THOMAS VON, *Grundzüge der Geschichte Ungarns*, Darmstadt, 1990.

BOGYAY, THOMAS VON (ed.), *Der Mongolensturm, Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen*, Graz–Viena–Köln, 1985.

BRAHAM, RANDOLPH L., *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*, 2 vol., New York, 1994, ediţie revăzută şi adăugită.

BRAUDEL, FERNAND, *Europa – Bausteine seiner Geschichte*, Frankfurt, 1989.

BRIX, EMIL – STEKL, HANNES, *Der Kampf um das Gedächtnis*, Viena–Köln–Weimar, 1997.

BURCKHARDT, JACOB, *Über das Studium der Geschichte, „Weltgeschichtliche Betrachtungen“* (ed. Peter Ganz), München, 1982.

CRANKSHAW, EDWARD, *The Fall of the House of Habsburg*, Londra, 1963.

CSÁKY, MÓRITZ, *Von der Aufklärung zum Liberalismus*, Viena, 1981.

CZETTLER, ANTON, *Pál Graf Teleki und die Aussenpolitik Ungarns 1939–1941*, München, 1996.

DALOS, GYÖRGY, eseu în: *Lajos Kossuth*, Frankfurt, 1998.

DALOS, GYÖRGY, *Mythen der Nationen*, Berlin, 1998.

DEÁK, ISTVÁN, *Die rechtmässige Revolution, Lajos Kossuth und die Ungarn 1848–1849*, Viena, 1889.

Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild, vol. 1–24, Ungaria, vol. I, 1884.

DINER, DAN, *Das Jahrhundert verstehen*, München, 1999.

DUBY, GEORGES, *Europa im Mittelalter*, Stuttgart, 1986.

DUFT, JOHANNES, *Die Ungarn in Sankt Gallen*, Zürich, 1957.

DUFT, J. – GÖSSI, A. – VOGLER, W., „Die Geschichte des Klosters St. Gallen“, în *Helvetia Sacra*, III/I, 1986.

ELISABETH VON ÖSTERREICH, *Tagebuchblätter von Constantin Christomanos*, ed. Verena von der Heyden-Rynsch, München, 1983.

ENGEL-JANOSI, FRIEDRICH – RUMPLER, HELMUTH (ed.), *Probleme der franzisko-josephinischen Zeit 1848–1916*, München, 1967.

FARKAS, JULIUS (ed.), *Ungarns Geschichte und Kultur in Dokumenten*, Wiesbaden, 1955.

FEJTŐ, FRANÇOIS, *Joseph II., Kaiser und Revolutionär*, Stuttgart, 1956.

FEJTŐ, FRANÇOIS, *Die Geschichte der Volksdemokratien*, 2 vol., Graz, 1972.

FISCHER, HOLGER (ed.), *Das Ungarnbild in Deutschland und das Deutschlandbild in Ungarn*, München, 1996.

FISCHER, ROLF, *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–1939*, München, 1988.

FRIEDELL, EGON, *Kulturgeschichte der Neuzeit*, München, 1996.

FRIEDLÄNDER, OTTO, *Letzter Glanz der Märchenstadt*, Viena, 1977.

FURET, FRANÇOIS, *Das Ende der Illusion. Der Kommunismus im 20. Jahrhundert*, München, 1996.

FUTAKY, ISTVÁN (ed.), *Ungarn — ein kommunistisches Wunderland?*, Reinbek, 1983.

GATI, CHARLES, *Hungary and the Soviet Block*, Durham, 1986.

GELLNER, ERNEST, *Nationalismus und Moderne*, Berlin, 1991.

GOSZTONYI, PÉTER, *Miklós von Horthy*, Göttingen, 1973.

GOTTSCHALK, HERBERT, *Ungarn, Landschaft, Geschichte und Kultur*, Stuttgart, 1970.

GROTHUSEN, K. D. (ed.), *Südosteuropa-Handbuch*, vol. V: *Ungarn*, Göttingen, 1987.

HAMANN, BRIGITTE, *Elisabeth, Kaiserin wider Willen*, München, 1982.

HAMANN, BRIGITTE, *Rudolf, Kronprinz und Rebell*, Viena–München, 1978.

HAMANN, BRIGITTE – HASSMANN, ELISABETH, *Elisabeth, Stationen ihres Lebens*, Viena–München, 1998.

HANÁK, PÉTER, *Ungarn in der Donaumonarchie*, Viena, 1984.

HANÁK, PÉTER, *Der Garten und die Werkstatt*, Viena–Köln–Weimar, 1992.

HANÁK, PÉTER (ed.), *Die Geschichte Ungarns*, Essen, 1988.

HANISCH, ERNST, *Der kranke Mann an der Donau. Marx und Engels über Österreich*, Viena, 1978.

HARASZTI, ÉVA, *Kossuth as an English Journalist*, Budapest, 1990.

HARMAT, PAUL, *Freud, Ferenczi und die ungarische Psychoanalyse*, Tübingen, 1988.

HÁY, ÉVA, *Auf beiden Seiten der Barrikade, Erinnerungen*, Leipzig, 1994.

HÁY, JULIUS, născut 1900, *Aufzeichnungen eines Revolutionärs*, München–Viena, 1977.

HEGEDÜS, ANDRÁS, *Im Schatten einer Idee*, Zürich, 1986.

HERRE, FRANZ, *Kaiser Franz Joseph von Österreich, sein Leben und seine Zeit*, Köln, 1978.

HEUBERGER, V. – SUPPAN, A. – VYSONZIL, E. (ed.), *Das Bild vom Anderen*, Frankfurt, 1998.

HOBSBAWM, ERIC, *Das Zeitalter der Extreme, Weltgeschichte des Zwanzigsten Jahrhunderts*, München, 1994.

HODOS, GEORG HERMANN, *Schauprozesse, Stalinistische Säuberungen in Osteuropa 1948–1954*, Frankfurt, 1988.
HOENSCH, JÖRG K., *Geschichte Ungarns 1867–1983*, Stuttgart, 1984.
HOENSCH, JÖRG K., *Ungarn-Geschichte, Politik, Wirtschaft*, Hanovra, 1991.
HOENSCH, JÖRG K., *Matthias Corvinus, Diplomat, Feldherr, Mäzen*, Graz–Köln, 1998.
HOHENLOHE, FRANZ, *Stephanie, Das Leben meiner Mutter*, Viena, 1991.
HORTHY, NIKOLAUS VON, *Ein Leben für Ungarn*, Bonn, 1953.
HORVÁTH, ZOLTÁN, *Die Jahrhundertwende in Ungarn*, Neuwied, 1966.

IGNOTUS, PAUL, *Hungary*, Londra, 1972.
ILLYÉS, GYULA, *Die Puszta, Nachricht von einer verschwundenen Welt*, Nördlingen, 1985.

JANOS, ANDREW, *The Politics of Backwardness in Hungary 1825–1945*, Princeton NJ, 1982.
JÁSZI, OSZKÁR, *Magyariens Schuld — Ungarns Sühne, Revolution und Gegenrevolution in Ungarn*, München, 1923.
JÁSZI, OSZKÁR, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago, 1929.
JOHNSTON, WILLIAM M., *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte, Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848–1938*, Viena, 1992.

KAINZ FRIEDRICH, *Grillparzer als Denker*, Viena, 1975.
KANN, ROBERT A., *Geschichte des Habsburgerreiches*, Viena–Köln–Graz, 1977.
KÁROLYI, MIHÁLY, *Memoirs, Faith without Illusions*, Londra, 1956.
KERTESZ, STEPHEN D., *Between Russia and the West*, Londra, 1984.
KISZLING, RUDOLF, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österrreich-Este*, Graz, 1953.
KÖPECZI, BÉLA (ed.), *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapesta, 1990.
KRÄUTEL, RICHARD F. (ed.), *Kara Mustafa vor Wien,* Graz–Viena–Köln, 1955.
KOVRIG, BENNETT, *Communism in Hungary. From Kun to Kádár*, Stanford, Cal., 1979.

LASKY, MELVIN J., *Die Ungarische Revolution. Ein Weissbuch*, Berlin, 1958.
LÁZÁR ISTVÁN, *Kleine Geschichte Ungarns*, Viena, 1990.
LITVÁN, GYÖRGY – BAK, JÁNOS M., *Die Ungarische Revolution 1956*, Viena, 1994.
LOMAX, BILL, *Hungary 1956*, Londra, 1976.

LÖHER, FRANZ VON, *Die Magyaren und andere Ungarn*, Leipzig, 1874.
LUKACS, JOHN, *Budapest um 1900*, Berlin, 1990.

MACARTNEY, C.A., *Geschichte Ungarns*, Stuttgart, 1971.
MACARTNEY, C.A., *The Magyars in the Ninth Century*, Cambridge, 1930.
MÁDL, ANTAL, *Auf Lenaus Spuren*, Budapesta–Viena, 1982.
MANN, GOLO, *Wallenstein*, Frankfurt, 1971.
MCCAGG JR., WILLIAM O., *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*, Boulder, Columbia University Press, New York, 1972.
MIKES, KELEMEN, *Briefe aus der Türkei*, Graz–Viena–Köln, 1978.
MISKOLCZY, JULIUS, *Ungarn in der Habsburgermonarchie*, Viena, 1959.
MOLNÁR, MIKLÓS, *Budapest 1956*, Londra, 1971.
MUSIL, ROBERT, *Der Mann ohne Eigenschaften*, Hamburg, 1952.

NEBELIN MANFRED, *Deutsche Ungarn-Politik 1939–1941*, Opladen, 1989.

PAETZKE, HANS-HENNING, *Andersdenkende in Ungarn*, Frankfurt, 1986.
PAGET, JOHN, *Ungarn und Siebenbürgen*, vol. I–II, Leipzig, 1842.
PARDOE, JULIE, *Ungarn*, Leipzig, 1841.
PATAI, RAPHAEL, *The Jews of Hungary – History, Culture, Psychology*, Detroit, 1996.
PESENDORFER, FRANZ, *Ungarn und Österreich, Tausend Jahre Partner oder Gegner*, Viena, 1998.
PUKÁNSZKY, BÉLA VON, *Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn*, vol. I, Münster, 1931.

RAUCHENSTEINER, MANFRIED, *Der Tod des Doppeladlers, Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*, Graz–Viena–Köln, 1993.
ROSDY, LADISLAUS, *Sieben Versuche über Ungarn*, Viena–München, 1966.
ROTH, JOSEPH, *Radetzkymarsch*, Hamburg, 1957.
ROTHERMERE, VISCOUNT, *My Campaign for Hungary*, Londra, 1939.

SAKMYSTER, THOMAS, *Hungary's Admiral on Horseback, Miklós Horthy 1918–1944*, Boulder–New York, 1994.
SAVARIUS, VINCENT (pseud. pentru Béla Szász), *Freiwillige für den Galgen: Die Geschichte eines Schauprozesses*, Köln, 1963.
SCHULMEISTER, OTTO (ed.), *Spectrum Austriae*, Viena, 1980.
SCHULZE, HAGEN, *Weimar, Deutschland 1917–1933*, Berlin, 1982.
SETON-WATSON, R. W., *Corruption and Reform in Hungary*, Londra, 1911.
SILAGI DENIS, *Der grösste Ungar, Graf Stephan Széchenyi*, Viena–München, 1967.
SILAGI, DENIS, *Ungarn*, Hanovra, 1972.

SIMÁNYI, TIBOR, *Die Österreicher in Berlin, der Husarenstreich des Grafen Hadik anno 1757*, Viena, 1987.
SIMÁNYI, TIBOR, *Julius Graf Andrassy*, Viena, f.a.
SINOR, DENIS, *Hungary*, Londra, 1959.
SKED, ALAN, *Der Fall des Hauses Habsburg. Der unzeitige Tod eines Kaiserreichs*, Berlin, 1993.
STADTMÜLLER, GEORG, *Geschichtliche Ostkunde*, vol. I–II, Viena–München–Zürich, 1963.
STEINACKER, HAROLD, *Austro-Hungarica*, München, 1963.
STOIBER, RUDOLF – CELOVSKY, BORIS, *Stefanie von Hohenlohe*, München–Berlin, 1988.
STÖKL, GÜNTHER, *Osteuropa und die Deutschen*, Oldenburg–Hamburg, 1967.
SZEKFÜ, JULIUS, *Der Staat Ungarn, Eine Geschichtsstudie*, Stuttgart–Berlin, 1918.
SZÖLLÖSI-JANZE, MARGIT, *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn, Historischer Kontext, Entwicklung und Herrschaft*, München, 1989.
SZÜCS, JENŐ , *Die drei historischen Regionen Europas*, Frankfurt, 1990.

TAPIÉ, V.-L., *Die Völker unter dem Doppeladler*, Graz, 1975.
TAYLOR, A. J. P., *The Habsburg Monarchy*, Londra, 1947.
The Truth about the Nagy Affair (prefaţă de Albert Camus), Londra, 1959.
TŐKÉS, RUDOLF L., *Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic*, Washington–Londra, 1967.

VÁLI, FERENC, *Rift and Revolt in Hungary, Nationalism versus Communism*, Cambridge, Mass., 1961.
VAJAY, SZABOLCS de, *Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte 1862–1933*, Mainz, 1968.
VAJDA, GYÖRGY M., *Wien und die Literaturen in der Donaumonarchie*, Viena, 1994.
VAJDA, STEPHAN, *Felix Austria*, Viena, 1988.
VALLOTTON, HENRY, *Maria Theresia*, München, 1978.
VERMES, GÁBOR, *István Tisza*, New York, 1985.
VÖLKL, EKKEHARD (ed.), *Bayern und Ungarn, Tausend Jahre enge Beziehungen*, Regensburg, 1988.

WANDRUSZKA, ADAM, *Das Haus Habsburg*, Viena–Freiburg, 1978.
WANDRUSZKA, ADAM – URBANITSCH, PETER (ed.), *Die Habsburgermonarchie*, vol. III, partea 1–2, *Die Völker des Reiches*, Viena, 1980.
WASSERSTEIN, BERNARD, *The Secret Lives of Trebitsch Lincoln*, Londra, 1988.

WEBER, JOHANN, *Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage*, München, 1966.

WINTER, EDUARD, *Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie*, Viena, 1971.

WOLFRAM, HERWIG, *Die Geburt Mitteleuropas, Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung, 378–907*, Berlin, 1987.

WOLFRAM, HERWIG (ed.), *Österreichische Geschichte 907–1156, Herzogtümer und Marken vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert*, Viena, 1994.

ZÖLLNER, ERNST, *Geschichte Österreichs*, München, 1961.

Cuprins